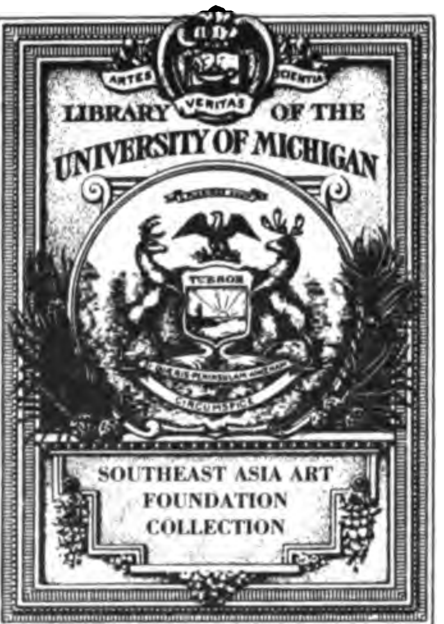
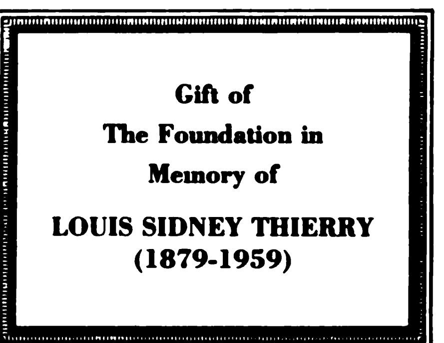

[redacted]

[redacted]

BEA 330

Set (8 vols bound

RDE + 5 vols wr.

(3573)

RAPPORTEN

VAN DE

COMMISSIE IN NEDERLANDSCH-INDIË

VOOR

OUDHEIDKUNDIG ONDERZOEK

OP

JAVA en MADOERA.

1901.

Uitgegeven voor rekening

VAN HET

Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

ALBRECHT & Co., BATAVIA. | M. NIJHOFF, 's GRAVENHAGE.

1904.

L. S.

Dat deze reeks van rapporten, die met dezen jaargang een aanvang neemt, thans verschijnen kan, en dat zij dit doet in het gewaad waarin zij voor het publiek treedt, heeft men te danken aan de royale beschikking van de Directie van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschapen, te vinden op bladz. 5 van de Notulen van dat Instituut over 1904 (XLII).

De Commissie in Ned.-Indië voor oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera mag niet nalaten hier daarvoor openlijk haren grondigen dank te betuigen, evenals zij dit indertijd reeds deed in Not. B. G. XXXIX (1901), bl. 130, voor den grooten moreelen steun van dezelfde zijde ondervonden bij het inzetten der werkzaamheden.

De voorzitter der Commissie vnd.

Dr. J. Brandes.

INHOUD.

LIJST DER PLATEN.

Driemaandelijksch Rapport

— over Juli, Augustus en September 1901 —

VAN DE

Commissie in Ned.-Indië voor Oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera.

Bij Gouvernements Besluit van 18 Mei 1901. No. 4, werd met ingang van 1 Juli 1901 ingesteld eene »Commissie in Nederlandsch-Indië, voor oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera", welke Commissie te Batavia zal zijn gevestigd, en welker taak zal zijn het samenstellen van archeologische en architectonische beschrijvingen van de Oudheden op genoemde eilanden, het in teekening brengen dan wel photografeeren dier Oudheden, voor zoover dit nog niet is geschied, het vervaardigen van gipsafgietsels en het aangeven van middelen om de monumenten voor verval te behoeden.

Tot leden dier Commissie werden benoemd de Heeren: Dr. J. L. A. Brandes, ambtenaar voor de beoefening der Indische talen; J. Knebel, oud-assistent-resident: en H. L. Leydie Melville, opzichter der 1e klasse bij den aanleg der Staatspoorwegen; de eerste tevens tot voorzitter (leider).

Als eerste object van onderzoek werd aangewezen de Tjandi Toempang, nabij Malang (residentie Pasoeroean).

Met het oog op den tijd van het jaar, die voor buiten werken juist de goede was, werd besloten de tijd voor de voorbereidingen zóoveel mogelijk in te korten, en daarom werd dáaraan, in plaats van drie maanden, zooals oorspronkelijk in de bedoeling had gelegen, slechts één maand gegeven, naar gehoopt wordt niet te veel ten nadeele van de zaak, omdat als eerste stelregel bij de behandeling der Oudheden toch voorop moet staan: het leveren van positieve gegevens en het zich onthouden van bespiegelingen, of het maken van gissingen, welker waarde vooral in den eersten tijd der onderzoekingen aan bedenking onderhevig zal kunnen zijn.

De Heer Knebel vervaardigde een inleidende nota over de Tjandi Toempang, waarin vereenigd werd wat over dit monument in de bestaande literatuur al voorkwam. Deze nota werd samengesteld om haar als legger te laten dienen bij het onderzoek dat volgen zou, en wordt hierbij in afschrift overgelegd.

Ook verzamelde hij de Gouvernements besluiten, bijbladen en circulaires, die op de Oudheden betrekking hebben, voor zoo ver als reeds doenlijk was, ten einde straks een soort van Vademecum voor de commissie vast te leggen; hij maakte voorts een reeks korte aanteekeningen over hetgeen er in de laatste jaren op oudheidkundig gebied, op het terrein der Commissie, is voorgevallen, met de bedoeling om zoo de gegevens te vergaren voor een bibliographisch overzicht, welks samenstelling wel eenigen tijd kosten zal, aangezien er niet geregeld aan voortgewerkt zal kunnen worden, daar ander werk, zoodra de Commissie zelf nieuwe gegevens zal hebben verzameld, voor zal moeten gaan.

De Heer Melville, die bij de Commissie tevens ook als photograaf optreedt, hield het toezicht bij het doen der keuze van de instrumenten, die aangeschaft moesten worden. Er werden nog pogingen gedaan een camera, voor het doel geschikt, in leen te krijgen, maar er moest besloten worden een nieuwe te koopen, waarmede daarop dadelijk een aanvang werd gemaakt met het aanleggen eener serie opnamen.

In de allereerste plaats werden daarvoor in aanmerking gebracht de beelden van de Tj. Toempang, welke in het Museum van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen zijn opgenomen, zie photo 1, 2, 3, 5—8 (No. 4 viel niet goed uit, ten gevolge van de slechte belichting, waarin nog niet te gemoet kon worden gekomen, daar het beeld ingemetseld is en niet verplaatst kon worden). Daarna werden dadelijk ook de beelden gephotographeerd die te vinden zijn in de Chineesche klënteng bij Goenoeng sari, het oude woonhuis van Van Imhoff (?), zie photo 9 tot en met 18. Deze werden daarom vooral op den voorgrond gebracht, omdat zij vlak onder het bereik lagen, en ten gevolge daarvan wel eens weer op den achtergrond konden geraken. Op den zolder van het huis werden aangetroffen de twee trapvleugels, photo 17, en de wapensteen, photo 18, van F. I. Coyett, Ao. 1736. Deze drie stukken, die niet als de anderen ter vereering opgesteld waren, werden daarna welwillend afgestaan aan het Bataviaasch Genootschap. Eene beschrijving van al deze beelden werd door den Heer Knebel gereed gemaakt, maar was nog niet voltooid, toen de Commissie Weltevreden verliet om naar de Tjandi Toempang te gaan.

Dit geschiedde den 3en Augustus. Den 6en werd in den morgen een aanvang gemaakt met de opname, om een werkplan vast te stellen. Van Dr. Verbeek's plattegrond van de tjandi, zooals die voorkomt in den 2en druk van Veth's Java, waren er van te voren door den Heer Melville eenige vergroote copieën gemaakt, waardoor het gemakkelijk was zich te orienteeren. Het bleek, dat het monument zoo goed als geheel vrij ligt, zoodat in dit geval er slechts weinig kosten voor het deblayeeren zullen zijn, iets wat wel niet het geval zal zijn

met de nabijgelegen Tjandi Kiḍal, waar er ontgravingen over een vrij groot terrein zullen moeten plaats hebben. Deze Tjandi kon door de welwillende tusschenkomst van den controleur van Toempang, den Heer K. A. Baron VAN REEDE VAN OUDTSHOORN, op den 8sten daaraanvolgende door de commissie worden bezocht, wat geschiedde met het oog op latere onderzoekingen, en voor het geval dat er om de een of andere reden in het werk aan de Tjandi Toempang stagnatie mocht ontstaan. Op den avond van dien dag werd het werkplan voor die Tjandi vastgesteld, en den morgen daarop door de Heeren KNEBEL en MELVILLE met het eigenlijk werk een begin gemaakt, terwijl de voorzitter Tjandi Singasari ging bezoeken, met een eender doel als bij Tjandi Kiḍal, en om zich weer huiswaarts te begeven.

Uit de weekrapporten, ingesteld om geregeld op de hoogte van den voortgang van den arbeid te blijven, blijkt dat de hoofdteekeningen van het monument vervaardigd zijn en een nieuwe beschrijving er van à vue in concept gereed is. Deze laatste kan eerst dan als voltooid beschouwd worden, als de vele photographische opnamen, die van de Tjandi genomen zullen moeten worden, klaar zullen zijn, en zij aan de hand van dat materiaal zal zijn gecontroleerd. Volgens een globale berekening is de gezamenlijke strekking van de tableaux en relief, die in vijf banden om het monument te vinden zijn, ongeveer 200 Meter. Daar deze reliefs alle sprekend zijn, d. w. z. illustraties van verhalen en verhaaltjes, zoo zullen zij alle dienen te worden gephotographeerd. Ook daarmede is, evenals met het opnemen van het groote Amoghapâça-beeld, één der Kala-koppen, en andere fragmenten, een aanvang gemaakt. Met het in het net teekenen der teekeningen kon nog niet begonnen worden, omdat de aan de commissie toegevoegde teekenaar zijne werkzaamheden nog niet heeft kunnen aanvaarden.

De reden daarvan was, dat het wenschelijk was een wijziging aan te vragen van het artikel in het G. B. van 18 Mei 1901, No. 4, waarin zijne bezoldiging geregeld was. Eerst daarna kan de beschikbaarstelling worden aangevraagd, terwijl de kennisgeving, dat dat is geschied, nog niet ontvangen werd voor den afloop van het kwartaal Juli—Sept. 1901.

De vervaardigde werk-teekeningen zijn:

Zij-aanzicht in 5 bladen, achteraanzicht in 2 bladen, vooraanzicht in 2 bladen, dwarsdoorsnede in 2 bladen, lengtedoorsnede in 4 bladen, plattegrond in $2^1/_4$ bladen, dwarsproffillen in 3 bladen.

Met zijne beschrijving van de Tjandi Toempang gereed gekomen, verzamelde de Heer KNEBEL ook de gegevens voor een voorloopige beschrijving van Tjandi Kiḍal (zooals deze thans is waar te nemen) en Tjandi Singasari. Ook onder-

zocht hij verschillende op zich zelf staande oudheden (beelden, enz.) in de omgeving, zooals o. a. ter hoofdplaats Malang, en had hij in opdracht een plan te concipieeren voor het verdere onderzoek, in de eerste plaats van de residentie Pasoeroean, waar thans gewerkt wordt.

De voorzitter der Commissie in Ned.-Indië voor oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera,
(*w. g.*) Dr. J. Brandes.

Oct. 1901.

Driemaandelijksch Rapport

— over October, November en December 1901 —

VAN DE

Commissie in Ned.-Indië voor Oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera.

Einde September berichtte de Heer Knebel over een beschreven steen, hem aangewezen door den Heer K. A. Baron van Reede van Oudtshoorn, te Lawa djati, die een praçasti bleek te dragen van Mpu Siṇḍok, van Çaka 851. Daar de steen omgevallen was, heeft men tot nog toe slechts van een zijde een afdruk kunnen maken.

De indertijd ten Oosten of achter de Tj. Toempang te vinden tjandi is geheel weggedragen. De plaats er van werd vermoedelijk teruggevonden in de plek, waar daar nu nog de onafgewerkte kala of banaspati-koppen liggen. Het schijnt wel dat men aannemen mag, dat deze tempel opgezet, maar nog niet geacheveerd versierd was, vgl. den tempel te Singasari.

De arbeid aan Tjandi Toempang was met het einde van het vorige kwartaal nog niet voltooid, al was ook de Heer Knebel van het terrein vertrokken. Hij werd door den Heer Melville geregeld voortgezet, tot op het oogenblik, dat de voorzitter der commissie weer ter plaatse kon zijn, wat zoo goed als samenviel met het beëindigen er van, en in begin November plaats had. Na overleg hadden er nog eenige aanvullende opmetingen en opnamen plaats, en werd door het graven van een geul verticaal op een der lange zijden van het monument getracht uit te vinden of de tempel een duidelijk afgebakend tempelplein heeft gehad. Daar dit geen dadelijk succes gaf, werd dit onderzoek, in verband met den tijd van het jaar en de beschikbare gelden, weer gestaakt, doch een andere uitgraving daarentegen krachtig voortgezet, want ondertusschen was er een aanwijzing gedaan, dat het voetstuk van het groote Amoghapâçabeeld, achter de tjandi, op het terrein zelf, indertijd bij het in orde brengen van een slokan; in den grond ingegraven was. Ruim 3 Meter in den grond werd het statige, majestueuse, en toch van vorm en lijn zoo eenvoudige, maar daardoor ook te indrukwekkender voetstuk inderdaad aangetroffen en daarop weder te voorschijn gebracht, om het daarna voor de tjandi een plaats te geven.

Het voorgedeelte van het terrein om het monument is namelijk uitgekozen om er, in twee reeksen, ter weerszijden van den tempel, de los aangetroffen beelden en fragmenten te plaatsen en uit te stallen, zooals te zien is op de photo's, die genomen werden vóór dat het terrein verlaten werd, om aanschouwelijk te maken welke schikkingen er getroffen zijn om orde op het geheel te stellen bij het heengaan. Daarvoor moest ook dienen een bamboe pagĕr om het terrein, welke vervaardigd werd van het materiaal, dat voor den werkstijger gebruikt was, terwijl behoudens de opnamen, die van den tempel en zijne onderdeelen qua talis werden gemaakt, ook die losse stukken groepsgewijze of afzonderlijk, al naar aangewezen bleek, gephotographeerd werden. Op een duidelijke plaats was een bord aangebracht met de hierondervolgende mededeelingen in het Javaansch en het Maleisch:

[illegible]

[illegible]

[illegible] 6 [illegible] 1901

Tjandi Djago, Toempang, ini pekarangan koelilingnja tjandi, tida bole di tanemi palawidja atawa kitren, sebab soedah djadi sengkeranja negri, soedah masoek gambar, di priksa tanggal 6 Augustus 1901.

Een enkel fragment van een terracotta ornament, meer werd er niet gevonden, werd aangeboden aan het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, om het daar in de verzameling oudheden een plaats te geven.

Behalve de teekeningen, die in het vorige rapport genoemd zijn, werd er met het oog op het groote aantal photo's, die genomen moesten worden (no. 1—8, 19—237), nevens verschillende detail-teekeningetjes, ook een plattegrond ontworpen ter orienteering bij het bezichtigen der afbeeldingen.

Het ten gevolge van deze verrichtingen gedwongen langere verblijf bij Tj. Toempang, werd benut voor een herhaald bezoek aan Tj. Kiḍal, Tj. Singasari, en Malang.

Bij Tj. Kiḍal kon bij deze gelegenheid het bestaan van een oude badplaats, met drie in een steenachtigen wand ingemetselde oude spuiers, geconstateerd worden, die van het terrein uit te zien is, en op hare beurt een verrukkelijk gezicht op het Tjandi-terrein aanbiedt. Niet minder interessant was het vaststellen van het voorhanden zijn van minstens drie andere, in restanten, in de onmiddellijke nabijheid van Tjandi Kiḍal nog aanwezige of aan te wijzen tjandi's, of den onderbouw daarvan. Op het tempelterrein, dat door de resten van een roodsteenen ommuring nu nog grootendeels afgebakend is en van

grooten omvang was, zal straks veel gegraven moeten worden. Het onderzoek vooral van de roode baksteen fragmenten zal uiterst zorgvuldig moeten geschieden, daar de stukken veel kleiner zijn dan wanneer er met natuurlijken steen gebouwd is, en de verbrijzeling ook veel gemakkelijker en spoediger plaats heeft. Ook hier werden nog een paar photo's (No. 246—249) genomen, om dadelijken steun te hebben bij het in orde brengen der beschrijving van Tj. Toempang, en bij die gelegenheid tevens de in de medaillons aan den tempel ten volle uit voorkomende makara's of olifantvisschen voorloopig vast te leggen.

Singasari bevindt zich in een deplorabelen toestand. De tjandi zelf is er wel niet erger aan toe dan in den laatsten tijd het geval was, maar van het overige, tenzij ook hier in den grond nog het en ander verborgen zit, rest er niet veel meer. De Tj. Wajang, in de desa Pagĕntan, even om de zuid van Tj. Singasari, is zoo goed als geheel weggebroken; men vindt daar nog slechts enkele gedeelten van de fundamenten, die in het binnenwerk uit padas (waḍas, tjadas) blokken blijken bestaan te hebben. De geornamenteerde stukken of ornamentblokken, die er nog werden aangetroffen, wijzen er allen op, dat ook deze tempel, waarnevens ook roodsteenen bouwwerken moeten hebben gestaan, evenals de groote tempel van Singasari, wel opgezet, maar niet afgewerkt was. Van fijnere versiering, van reliefwerk of graveersel, werd geen spoor ontdekt. Alleen een zeer beschadigd voetstuk trok dadelijk de aandacht, in verband met het te Tj. Toempang weer te voorschijn gebrachte van het Amoghapâça-beeld, en het te eigenlijk gezegd Singasari nog voorhandene, in vorm zoo eigenaardige, met zijn 17 vierkante verzinkingen.

Het Chineesche kerkhof te Malang is een waar museum. Er werd een situatieschets van in gereedheid gebracht, waaruit, o. a. blijkt dat er meer dan 160 beelden en ornamentstukken staan, die ongelukkig gedeeltelijk werden bijgewerkt. Dat is o. a. ook geschied met een Ganeça-beeld, op welks ruggestuk de Heer Melville Oud-Javaansch schrift constateerde. Er bleek het einde van een oorkonde op te staan, en wel het vervolg en slot van de niet afloopende acte, die men aantreft op den steen, welke indertijd in Gang Batoetoelis te Weltevreden stond en thans onder No. 54 voorkomt in het Museum te Batavia. Dat stuk is uit 813 Çaka en dateert dus uit den oudsten tijd van het Hindoeleven op Oost-Java. De beide fragmenten sluiten netjes bij elkander aan, zoo dat het eerste eindigt met een afgebroken woord, waarvan de staart het begin van het andere gedeelte is. De eigenaar, de Chinees Han Liang Twan, stond welwillend toe het stuk elders nauwkeuriger te onderzoeken en er een afdruk van te nemen, en gaf het daarna ten geschenke, waarom aan het Bataviaasch Genootschap in overweging is gegeven het op te vragen en in zijn Museum te plaatsen. Een

nauwkeurig onderzoek van de op dat kerkhof voorhanden ornamentstukken schijnt zeer gewenscht. Er werd elders reeds opgewezen, hoe vooral het oudere onder de restanten op Oost-Java (Kediri, Soerabaja, Pasoeroehan, enz.) vermoedelijk wel het moeilijkste gedeelte van de te bestudeeren objecten zal uitmaken. Wat op dit oogenblik het eigenlijke onderwerp van behandeling voor de Commissie heeft uitgemaakt, is van veel jongeren datum en levert verschillende dingen niet, of geheel anders, dan men ze op Midden-Java te aanschouwen krijgt. In hoeverre er op Oost-Java nog ruïnen worden aangetroffen, die werkelijk tot den ouderen en den oudsten tijd van deze kunstuitingen behooren, is der Commissie nog niet, of nog zoo goed als niet bekend, want het haar niet vreemde materiaal van deze soort bestaat slechts uit opschriften en beschreven steenen, waarvan er eenigen intusschen geornamenteerd zijn. Hoewel het makara-ornament in den jongeren tijd ook daar niet geheel ontbreekt, bestaan er zekere aanwijzingen om te veronderstellen, dat de ornamentstukken die op het kerkhof te Malang, en bijv. ook bij de woning van den assistent-resident aldaar gevonden worden, en den makara- of olifantvischkop geven, uit die oudere periode afkomstig zullen zijn. Het doet er weinig aan toe of er onder die stukken zijn, die niet mooi zijn. Zij moeten en zullen vermoedelijk ook wel kunnen dienen om ons iets nader te brengen bij de oplossing van dit naar het zich aan laat zien zeer moeilijke probleem, dat zich niet minder dadelijk opdringt bij de beschouwing der beelden van Oost-Java. Doch ook dezen zijn ten eenemale nog niet methodisch onderzocht of vergeleken, en het kan de vraag zijn of de residentie Pasoeroehan daarvoor wel het geschikte terrein zal zijn. Dat er in die oudere periode ook daar gebouwd moet zijn, kan men met zekerheid hieruit afleiden, dat het aantal praçāsti's op steen, in schrift, in taal, en in spelling homogeen en correct naar de tijdsomstandigheden, ook daar uit de oudere periode niet ontbreken, waar evenwel het onderzoek van een andere zijde in deze richting weer bemoeilijkt wordt door de praçasti's op metaal met lagere jaarcijfers, omdat dezen duidelijk de sporen vertoonen van furtief te zijn, d. w. z. in lateren tijd vervaardigd, of opnieuw weer gesteld, wat jaren geleden reeds werd geconstateerd, en sedert wel zijne bevestiging gevonden heeft in het bericht in de Nâgarakrĕtāgama, dat Hayamwuruk de piagĕm's heeft laten onderzoeken en vernieuwen.

Als bijzonderheid zij hier vermeld, dat de Heer Berger te Malang in zijn bezit heeft een zodiak-beker met den vogel en het jaartal 1253 (A. D. 1331), twee bokor's, die indertijd aan den radja van Lombok toebehoorden, en uit witten steen gesneden modellen of miniatuurreproducties van de raksasa's, den Gaṇeça, en den Nandi van Singasari, benevens een dito Buddhabeeldje. Wat die bokor's betreft blijkt dat uit het opschrift dat zij dragen, *bokor daruwe ida tjokorda*, en

met die witsteenen stukjes kan men vergelijken de reproductie van den beschreven steen van Ngantang, aanwezig in de verzamelingen van de opgeheven inrichting voor de opleiding van ambtenaren te Delft, en de miniatuur-modellen van Tjandi Kiḍal, die genoemd zijn in Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., IX (1859), bl. 16.

Bij het hospitaal te Malang werd op den grooten weg gevonden een vrouwebeeld en face, in çila-houding gezeten op een rund en profil (Parwatî?), met nog een ander onkenbaar stuk.

Even voor het oogenblik dat de voorzitter Malang weer verlaten zou, toen de werkzaamheden op Toempang zoo ver gevorderd waren, dat zijne tegenwoordigheid niet meer vereischt werd, werd de heuchelijke tijding ontvangen, dat de Regeering in Ned.-Indië goedgunstig een beschikking had genomen in verband met het schrijven, dat de voorzitter, onder ddo. 5 September 1901, aan den Directeur van het Dept. van O. E. en N. had gericht, tot blootlegging van den hachelijken toestand, waarin de commissie, die de haar opgelegde taak desniettemin begonnen was uit te voeren, zich bevond door het geringe bedrag, dat haar ter verwerking was toegestaan. Wel is waar kwam de beschikking laat, maar zij maakt de geregelde dadelijke afwerking van hetgeen in 1901 verzameld kon worden, mogelijk, en verzekerde den voortgang van den arbeid in het volgende jaar zoo, dat zich alsdan dezelfde nijpende moeilijkheden niet weder zullen voordoen. Dat de commissie intusschen, hoewel matig en voorzichtig, het werk onbevreesd is blijven voortzetten, had zij te danken aan een royale toezegging, de voorwaardelijke beschikking over een zeker bedrag, dat de Directie van het Bataviaasch Genootschap voor het doel ten dienste van den voorzitter stelde, de reden waarom deze, op het einde van dit kwartaal, te Weltevreden teruggekeerd, aan die Directie, namens de Commissie, mededeeling deed van die goedgunstige beschikking, onder dankzegging voor den grooten moreelen steun van haren kant gegeven, bij het inzetten van de geregelde oudheidkundige onderzoekingen hier in Nederlandsch-Indië.

De terugreis naar Midden-Java werd om de zuid gemaakt, door den voorzitter bepaaldelijk om Tj. Panataran te zien, die hij nog niet kende, en om daar vergelijkende studiën te maken ten bate van de in het onderzoek reeds betrokken tjandi's bij Malang, Tj. Toempang, Tj. Singasari en Tj. Kiḍal. Het resultaat was eendeels zeer belangwekkend, maar van een anderen kant gaf het bezoek veel teleurstelling. In verband met het Gouvernements besluit van 22 Juli 1900, No. 18, zie Not. B. G. XXXVII (1899), bl. 73, XXXVIII (1900), bl. 64, is nl. de hoofdtempel van Panataran gerestaureerd. Daaromtrent wordt nader bericht in een aparte nota van het Commissielid Knebel, die, omdat hij deze tjandi van vroeger goed kende, — men zie slechts zijne beschrijving in

Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., XLII, — in opdracht kreeg haar ook in haren tegenwoordigen staat op te nemen en daarover verslag te doen. Van bouwkundigen aard waren de bevindingen, die zouden kunnen strekken tot toelichting van de Tj. Toempang, behoudens wat betreft het uiterlijk van het te Panataran nog bestaande, dan ook luttel, maar zooveel te ruimer en interessanter waren zij wat de reliefstableaux aangaat. De bovenste reeks van Panataran (nl. die om het 2e terras) wijst toch wel uit, dat de interpretatie van de weinige reliefs, die nog voorhanden zijn, aan het lichaam van het eigenlijk gezegde tempelgebouw van de Tj. Toempang, als zouden deze illustraties zijn van stukken van de Krĕṣṇâyaṇa, niet onjuist is. Ook geeft het strekkende onder- en bovenbandornament almede weer meer licht daarover, en vindt men in de wolkentooneelen van de vierkante Râmâyaṇa tafreelen van het onderste terras, misschien wel de verklaring voor de vele onduidelijke, en de voorstellingen veronduidelijkende krullen, die men bij de reliefs aan de Tj. Toempang zoo druk ziet aangebracht. Vindt men aan de Baraboedoer in zoovele tableaux de open vlakken, den hemel of het luchtruim, sierlijk, smaakvol en met fijn overleg, gevuld met op wolken statig aanvarende hemelingen, bloemenregens in losse bloemen en in tuiltjes, in kransen en in snoeren, hier heeft de kunstenaar daarvoor gekozen de wolkengezichten, zooals zij zich bijv. in den avondstond impressionistisch vertoonen, en een ieder ze kent. Men ziet leeuwen, apen, slangen, olifanten, reuzen en wat al niet meer door het zwerk jagen en op zich afstormen, nu eens en profil, dan weer en troisquarts, dan weer en face. Dezelfde tableaux, allen zijn impressionistisch, met slechts hier en daar de noodzakelijke lijnen scherp en duidelijk getrokken, maar het overige in wattige, volle, bolle vormen en krullen, vindt men dan weer in 't groot, grootsch, grotesque, dan weer in kleinere afmetingen. Men vindt ze vol geteekend, duidelijker, sprekender, en dan weer in enkel sierlijnen aangebracht, als waren het slechts bloemstukken, arabesken, verloopen dood ornament. Maar wie een blik heeft op die lijnen, en een open oog voor dit zich nimmer verloochenende transponeeren der Indische kunstenaars, in hun kunst en in hun kunstuitingen, die kan daar genieten, evenals een ieder daar school zal kunnen gaan en een les nemen om de Hindu-ornamentiek naar haar wezen te begrijpen en te waardeeren. Het is niet mogelijk die tableaux in woorden te beschrijven, slechts goede afbeeldingen zouden in staat zijn er een behoorlijk idee van te geven. Van Kinsbergen's photo's laten hier, het moet gezegd worden, den beschouwer vrijwel in den steek. Maar om slechts van een enkel stuk eenig idee te geven, zij hier gewezen op een olifantsgezicht. Het dier is verwoed, het komt op den toeschouwer aanrennen, het heeft den kop omhoog

gericht, den bek opgesperd. Men ziet de spitse, driehoekige onderkaak naar beneden gericht, daarboven de keelspleet, daarboven weer de bovenkaak, zoodat men het verhemelte ziet. Het zwaait zijn trillende tromp hoog in de lucht, men ziet de forsche slagtanden nevens het hoofd omhoog gelicht, men ziet, men hoort het woedende dier, als 't ware, als ware het in den bronstijd, waarin hem het bronsvocht ten oore uitloopt, zijn hoogen, schellen, schrillen krijgsgil slaken, en zou zich bukken of op zijde gaan om het te ontwijken, ware het niet, dat nog onder den indruk van de forsche, kranige teekening, men bespeurt, dat over die slagtanden heerlijke, op het midden ongeveer, in fraaie bloemknoopen saamgevatte bloemsnoeren afhangen, rustig als waaide er slechts een zacht, zoel, zoet zephyrtje. En dat alles is ingebracht in, is op zich zelf, een zware, volle, groote, vlokkige wolk, niet anders, en ook niet anders bedoeld. Dit tafreel, waarvan de hoofdlijnen, de caracteristica, zich oogenblikkelijk in de geheugenis van den toeschouwer prenten, bevindt zich aan de Zuidzijde. Men vindt het terug aan de voorzijde van den tempel in een der insprongen naast de trappen, de zuidelijke, aan de noordzijde van die trap, verlijnd, verstijfd, tot bloemstuk geworden, als één groote arabesk, als om direct het bewijs te leveren voor hetgeen boven gezegd werd, en zoo gaat het voort. De bezoeker aanschouwe en geniete zelf verder, zelf zijn opmerkingen makende, zelf de tableaux herkennende en waardeerende. Het is zonder twijfel juist, als men de opmerking maakt, dat deze wolken-tooneelen phantastisch zijn, dat zijn zij ook, en wat meer is, zij zijn dat in overeenstemming met het overige gedeelte dezer tableaux, met de voorstelling en uitvoering van het eigenlijke onderwerp dier schilderijen van deze reeks, die allen in dien toon gehouden en gegeven zijn, geprononceerd wayang-achtig, schim-achtig, scherp van lijnen, maar daardoor juist vaag, in tegenstelling tot wat men ziet bij de reeks om het tweede terras, waar die wolkengestichten ontbreken, alles ruimer is geteekend, duidelijker in zijn vormen is, en toch het Javaansche in de figuren, de kleedij, de omgeving, even sterk leeft en uitgedrukt is. De omgeving werd er gezegd, . . . hoe na deze in de voorstelling staat tot wat de tijd, waarin Panataran gebouwd werd, opleverde, kan onder anderen blijken uit de modellen van woonhuizen, pĕndapa's, badplaatsen, erven, poorten en tempel-gebouwen, die zoowel de benedenreeks als de bovenreeks opleveren. Het is alsof men de ruïnen in de omgeving, voor hun verval, in miniatuur, in teekening ziet afgebeeld, en men is in staat om taliter qualiter het ontbrekende daaraan aan te vullen. Is het reliefwerk aan de onderste reeks vrij plat, en plat gehouden, wat almede iets wazigs en onduidelijks aan die benedentrafreelen geeft, de bovensten (die van het 2e terras) zijn ook basrelief, dat is waar, en niet hoog,

maar rond, en vertoonen hier en daar bij een geringe diepte van bewerking een geringe uitholling of wegkapping van den steen, een diepte van teekening, die verbaast en verwonderlijk is. Alles is daar duidelijk en sprekend. Hoewel geheel in stijl, leven de figuren, en menigmaal vertellen zij zelf op het eerste gezicht, wat zij moeten voorstellen. Toch zal het noodig zijn ze met den tekst, of deze met hen te vergelijken, maar dat men er te doen heeft met de Krĕṣṇa-legende, kan onder anderen daaruit blijken, dat men links van de trap, ten Noorden daarvan, den kleinen Krĕṣṇa voor Kâlayawana ziet vluchten, zich ziet bergen in de kluis van Mrĕtjukuṇḍa, die, door den reus op onhebbelijke wijze uit zijn (slaap)ascese wakker gemaakt, den aterling daarop, met één blik van zijn oogen, als Çiwa eens den sedert lijfloozen indischen minnegod, in brand kijkt. De conceptie van de illustraties is op en top, door en door Javaansch. Het werd reeds gezegd, dat het Javaansche element in de gebouwen bijv. zoo duidelijk spreekt. De opzet van de verhalen of de episoden daarvan, men lette slechts op het schier geregeld voorhanden zijn der mannelijke en vrouwelijke volgelingen der helden en heldinnen, beantwoordt reeds geheel aan wat de eischen zijn in een Javaansch verhaal, of heldendicht, of dit nu al in lakon- dan wel in wawatjan-vorm gegeven wordt, d. w. z. onverschillig of hetzelfde verhaal gedaan wordt in dramatischen vorm of in epischen. Zij mogen niet ontbreken, zij moeten voorhanden zijn, en hun optreden is als 't ware de aanvulling en de tegenhanger van wat heroisch of lieftallig door den held en de heldin vertoond, en verricht wordt. Wie zich gemakkelijk een goed inzicht wil verschaffen in de eischen van de Javaansche kunst in beeld en in woord, raadplege den schat van Balische platen uit de nalatenschap van wijlen Dr. Van der Tuuk, thans in de Universiteits-boekerij te Leiden te vinden, en genoemd in de voorrede bij het 1e stuk van de Beschrijving der Javaansche, Balineesche en Sasaksche handschriften, aangetroffen in de nalatenschap van Dr. H. N. van der Tuuk en door hem vermaakt aan de Leidsche Universiteitsbibliotheek, vervaardigd door Dr. J. Brandes, Batavia, 1901. Men raadplege daarbij de correspondeerende teksten, en zal dan zelf spoedig bespeuren hoe verhaal en illustratie elkander verlevendigen en ophelderen. Allerlei uitdrukkingen, die tot de stijlfranje schenen te behooren, krijgen toon, en omgekeerd, allerlei bijzonderheden in die teekeningen, zij beginnen als het ware met woorden te spreken. En zoo is het ook reeds met die reliefs aan de Tj. Panataran, die, waar men zich bezighoudt met de bestudeering van het Javaansche wezen, niet alleen om hun kunstwaarde, maar misschien meer nog om den Javaanschen geest, die er uitspreekt, evengoed als de tableaux bijv. aan de Baraboeḍoer en aan den hoofdtempel van Tj. Prambanan, verdienen

nauwkeurig opgenomen en weergegeven te worden, om straks tot in bijzonderheden, zoover als dat zal kunnen, verklaring te vinden en te geven. Van den hoofdtempel van Tj. Panataran bestaat slechts een gedeelte. Gewoonlijk spreekt men van drie terrassen (met wat thans niet meer gevonden wordt); duidelijker zou het zijn van twee terrassen en het soubasement te spreken. Dat gedeelte van de ruïne, waaraan de opgerichte gevleugelde leeuwen en slangen (*nâga*) te vinden zijn, is zonder twijfel wat men elders het soubasement zou noemen, en daarop stond eenmaal het eigenlijke tempelgebouw met zijn eigen voet. Plaats voor illustreering met fabels was er aan dezen tempel, geornamenteerd als hij is, dus eigenlijk niet, en als surrogaat daarvan heeft men dan ook de ronde medaillons met de dieren te beschouwen, ook al is de bedoeling daarvan hier een andere, nl. de wildernis, het bosch, aanschouwelijk voor te stellen, waarin Râma en Sîtâ's lotgevallen zich afspelen. Maar wat een omzetting in de distributie van het ornament, iets dat ook aan Tj. Kiḍal dadelijk opvalt. De dragende deelen, pijlers of pilasters, hebben het zware ornament (de relief-tableaux), en de paneelen, de casementen, het lichtere, waar op Midden-Java de dragende deelen vrijgehouden zijn, of opgaand ornament vertoonen, en de casementen de tableaux dragen, als zij op den voorgrond treden, en een decoratieve, tegenover die tableaux zooveel lichtere versiering, als zij dat niet doen. De tot die lichtere versiering behoorende, van Midden-Java zoo bekende, dikbuikige bloempotten, Tj. Kiḍal vertoont ze, verlijnd, op de pilasters van het soubasement, in dat zich daar repeteerende, niet bijzonder fraaie, geometrisch uitgezette arabeskenstuk, en de medaillons der oude, zich liggend strekkende en opgaande roset- en bloem-banden, reeds oudtijds aan den onderkant zelf nog versierd met een dierefiguur, zijn ieder op zich zelf komen te staan, en nemen nu de plaats in bijv. van zulke bloempotten, en versieren den tempel, zooals men dat thans ook nog op Bali ziet, waar Chineesche borden (*piring Tatar*) op allerlei plaatsen in de vlakke wanden of opgaande deelen worden ingemetseld. Toch mist men op het terrein van de Tj. Panataran de fabel-illustratie niet geheel, men vindt ze aan de badplaats aangebracht, en ook aan de restanten van het kleine tempeltje, dat vlak voor den hoofdtempel staat, maar dat is iets anders dan aan den hoofdtempel zelf, in de nabijheid waarvan men intusschen er ook enkelen terugvindt op de voor de benedenste trappen staande raksasa-beelden, nl. achter op de stukken onderaan, zie Not. B. G. XXXI (1893), Mei. Dezelfde fabels, die men daar vindt, en nog eenige anderen, bieden de binnenwanden van de badplaats (1° het hert, de schildpad, de muis, de kraai en de jager; 2° de buffel met den kaaiman; 3° de leeuw met stieren ploegende; 4° de gans met de schildpadden; 5° de muis met ik en weet niet wat; en 6° de dankbare dieren

en de ondankbare mensch). Aan dat kleine tempeltje voor den hoofdtempel trekt vooral de aandacht een landman die zijn land beploegt, na twee krabben in het juk gespannen te hebben, een grappig tableautje, waarvan de tegenhanger in de Javaansche literatuur nog verborgen bleef, maar in den vorm van een spreekwoord of spreekwoordelijke uitdrukking wel voorhanden wezen zal. Deze fabels houden verband met de moraal, in dit geval beter gezegd de rechtspraak, die nu nog op Bali, in hoogste instantie, aan de uit de Brahmanen gekozen padanda's is opgedragen, evenals de legenden der grootste helden uit den voortijd toegelicht worden door die zooveel hooger staande Râmâyaṇa, Krĕṣṇâyaṇa, Ardjunawiwâha, enz., tafreelen, die op Bali ook op de parba-planken in de balé's, welke het tempelterrein voor een goed gedeelte in beslag nemen, weergevonden kunnen worden. Van weer een ander gehalte zijn de tableaux te Panataran te vinden op het pĕṇḍapa-soubasement, waarvan wel verondersteld mag worden, dat het te voren diende tot zit- of verblijfplaats bijv. van de koninklijke familie, als deze Tj. Panataran bezocht. Die tableaux zijn wereldsch. De volgorde van de korte bijschriften, die er bij zijn aangebracht, is, als men, met den voorkant (Westkant) beginnende, het voetstuk links omloopt:

Westzijde, voorkant	Oostzijde, achterkant
jaruman alat	*bata(?) samat*
kulalaṇṭa(?)	*lébu jawa*
(trap)	(slang)
sangin	*rĕnggan*
nirâkṣara	1297
jaruman . .	*hañjahañja ungah*
(trap)	(slang)
mahiṣa	*pupu lowasa*
mahiṣa putah	*jayadraya*
Zuidzijde	**Noordzijde**
tas galuh	*samasa*
hañjahañja kastubhi	*tuturan.*

Er zal straks, zonder twijfel, meer licht over ontstoken kunnen worden. Hier is het de plaats niet nog uitvoeriger te worden. Dat daartoe werd overgegaan, vond zijn oorzaak in de omstandigheid, dat een nadere toelichting van het voorafgaande wenschelijk en noodzakelijk was.

Ook de verzameling beelden, stukken en beschreven steenen op het erf van de regentswoning te Blitar geeft, ook bij een oppervlakkige beschouwing, aanleiding tot velerlei opmerkingen, want de verzameling had zich, sedert de voorzitter der commissie er het laatst van gehoord had, weder uitgebreid. Hoe

moeilijk het is een behoorlijk inzicht te krijgen in de waarde der stukken op Oost-Java, als men weten wil tot welke periode zij behooren, ziet men ook hier. Men vindt er uit zeer ouden tijd dagteekenende, en anderen die zeker zeer jong zijn, maar van de meesten moet men het vooralsnog in het midden laten iets omtrent den ouderdom te bepalen, wat een beschouwing van de details zeer bemoeilijkt. Merkwaardig zijn de onlangs eerst aangebrachte raksasa-dragers, en haut-basrelief, als hoekstukken, uit één steen gehouwen, en de twee zuiltjes, waarvan een met het jaartal 1220, die er geheel het air van hebben, dat zij pilaartjes zijn geweest, een ware crux bij den tegenwoordigen stand van kennis omtrent de oudheden. Een ster-medaillon, waarin een man op een zeer eigenaardig geteekend paard, op een wolk, moet afkomstig zijn van Gawang sawĕntar. Het is flink, sprekend, helder gebeiteld, en zou een tjandrasĕngkala kunnen voorstellen, zooals men ze later vooral zoo veelvuldig aantreft, vgl. bijv. de tableaux aan de begraafplaats te Pasar-gĕde, maar dat behoeft niet, daar zulk soort afbeeldingen ook in ruimeren zin voorkomt, bijv. als illustratie van zaken, waarvan men zeggen zou dat zij in de Pawoekon thuis behooren. In de teekening deed het stuk denken aan de (leelijke) afbeeldingen, die er van de vignetten aan de Tj. Ngrimbi bestaan, maar wellicht ten onrechte. Zeer belangrijk schijnen te zijn de twee raksasa's, die voor op het kussen, op een vierkant plaatje, korte opschriftjes dragen.

Te Madioen bleek een Durga te staan met twee mahishâsura's, één op den kop, links van de godin, en één aan haren rechterkant, boven op de schoften van het dier.

Na Solo aangedaan te hebben, om met den resident aldaar te overleggen omtrent de maatregelen, die genomen zouden kunnen worden tot nadere vaststelling van de wijze van het beheer der oudheden in de Vorstenlanden, waarover op de heenreis reeds met den resident van Jogjakarta was gesproken, werd Jogja nogmaals aangedaan, ook omdat de voorzitter hier zijn reis zou afbreken, daar de behandeling der Tjandi Mĕndoet zijne tegenwoordigheid in de Kĕdoe vereischte.

Te Jogja werd de nalatenschap van den inmiddels overleden, bekenden verzamelaar Jakob Dieduksman bezichtigd. Van deze verzameling werden er indertijd voor en op het verzoek van het Bataviaasch Genootschap, onder leiding van den Heer G. J. Oudemans, door den Heer K. Cephas, een 12-tal photo's gemaakt, zie Not. B. G. XXX (1892), bl. 35. Ook had de voorzitter der commissie haar vroeger reeds in oogenschouw kunnen nemen en later de gelegenheid gehad met verschillende zaken, aan Dieduksman toebehoorende, nader kennis te maken. Het bleek spoedig, dat de verzameling niet meer was wat zij vroeger was geweest, èn omdat er zaken werden

genist, èn omdat er meer was dan vroeger, aangekocht en aangemaakt, vooral het laatste. Men herrinnert zich ten deze zeker wel hetgeen in het genoemde deel der Notulen B. G. op bl. 91 werd medegedeeld. Behalve het daar genoemde steentje, dat thans verdwenen is, heeft DIEDUKSMAN hetzelfde opschrift, maar in zijn geheel, laten namaken op een koperen plaat, van dezelfde afmetingen als die van den steen. Steenen beelden, steenen beeldengroepen, zijn in grooten getale aan de verzameling toegevoegd, o. a. een partij van 110 stuks, waaronder wellicht geen enkel echt oud object is. Zaken, op welker bijzonderheden de voorzitter den Heer DIEDUKSMAN opmerkzaam had gemaakt, waren in de verzameling niet meer te vinden. Zij bevinden zich, naar men mededeelde, reeds geruimen tijd in het bezit van een der zonen van den overledene. Dit wat de steenen voorwerpen betreft, waarvan verder, voorzoover zij nog voorhanden zijn, geconstateerd moet worden, dat zij haast alle in kleuren, dik in de verf zijn gezet. Met de metalen voorwerpen staat het al niet anders. Ettelijke voorwerpen mist men uit de verzameling, en dat wel goede, waardevolle stukken, maar men ontmoet er aan den anderen kant weer een groote partij in van bronzengroepen, en bronzen stukken of op zich zelfstaande beelden, brutaal, en zeker niet zonder technische vaardigheid aangemaakt en nagemaakt. Men staat tegenover deze verzameling, zooals zij nu is, en door de erfgenamen in oogenschouw gegeven werd, vreemd te kijken. Het onechte type er van, de dadelijk te constateeren namaak, is zoo erg, dat het echte, oude echte er onder lijdt, men weet vaak niet meer wat men vertrouwen mag, en als men dan daarbij ziet, dat bij de (zoogenaamde) oude ringen bij zestallen nieuwmaaksels zijn, allen met hetzelfde opschrift, op allen even onhandig en houterig nagekrast of gesneden, zóó kort geleden, dat de glans in de snede nog niet verflauwd is, en dat ook de zilveren en de gouden beeldjes geen voldoenden waarborg opleveren, dan kan men niet anders zeggen dan dat DIEDUKSMAN met die door hem zelf gemaakte of voor hem aangemaakte objecten, zijn indertijd zeker zeer interessante verzameling een groote schade heeft gedaan. Desniettemin bevat zij ook nu nog belangrijks, voornamelijk onder de utensilia, maar ook onder de bronzen beelden. Waar zich het verdwenene verder bevindt, bleek niet. Er werd gewaagd van de mogelijkheid, dat er door den erflater, tijdens zijn leven, reeds een gedeelte was weggegeven of verkocht, met zekerheid sprak men daarvan niet. Een stel afdrukken van de 10 eersten der voor het Bataviaasch Genootschap vervaardigde clichés wordt aan dit rapport toegevoegd.

De photo's No. 240—245, die mede hierbij worden overgelegd, geven de museumloods te Jogja en enkele bijzonderheden daarvan te zien. Zij zijn genomen bij zeer slecht licht, en moeten dan ook meer dienen tot vastlegging van den

bestaanden toestand, dan tot illustreering van de fraaie stukken, die men er in aantreft.

Ten residentie-kantoore te Jogja werd een partij staatsiewapens (lans- of spiets-stukken) aangetroffen. Van de gelegenheid werd gebruik gemaakt om, zie Photo No. 250, de vormen daarvan vast te leggen.

Na terugkeer te Weltevreden werd oogenblikkelijk aangevangen met het in het net teekenen der opnamen van Tj. Toempang; het in orde brengen en schikken der andere zaken; het zoeken van het middel om ook afdrukken te verkrijgen van Photo No. 19—239, wat de Heer K. CEPHAS te Jogja op zich nam; het inrichten van een eigen donkere kamer, waar straks eenige atelier-verrichtingen zullen kunnen plaats hebben; en nog andere zaken van den zelfden of soortgelijken aard.

Sedert December is ook de aan de commissie toegevoegde teekenaar in dienst getreden, nadat het Gouvernements Besluit van 18 Mei 1901 No. 4, gewijzigd was eerst bij G. B. 11 Aug. 1901, No. 29 en daarna bij dat van 28 Nov. 1901, No. 27.

Aan dit rapport zijn verder nog toegevoegd voorbereidende nota's, handelende: 1° over Tj. Singasari, 2° over Tj. Kidal, 3° over de oudheden ter hoofdplaats Malang te vinden, en 4° over Koeta-bĕdah, de oude versterking vlak bij Malang gelegen op een schiereilandje in de rivier, alle van de hand van den Heer J. KNEBEL. Verder vergezelt dit rapport nog eene Beschrijving van eenige beelden uit de archaeologische verzameling van het Museum en van de beelden in de klĕnteng op Pasar-baroe te Weltevreden, van denzelfde.

De voorzitter der Commissie in Ned.-Indië voor oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera,
(*w. g.*) DR. J. BRANDES.

Jan. 1902.

BESCHRIJVING

VAN

DE BEELDEN IN DE CHINEESCHE KERK

bij Goenoeng Sari, te Weltevreden.

Over deze verzameling beelden vindt men het volgende medegedeeld in het bekende standaardwerk van Dr. R. D. M. VERBEEK. Oudheden van Java. Lijst der voornaamste overblijfselen uit den Hindoetijd op Java, met eene oudheidkundige kaart. Batavia 1891 (Verh. Bat. Gen., deel XLVI), op bladz. 36, onder No. 27.

»In de Chineesche kerk, in de buurt Santijong — bij Pintoe bĕsi, Pasar baroe , staan 20 beelden, waaronder een van uitheemsch maaksel; de overige 19 zijn van Java, en waarschijnlijk van Prambanan en omstreken afkomstig, van waar ze medegebracht zullen zijn door den Gouverneur-Generaal VAN IMHOFF op zijne reis door Midden-Java in 1746, aan wien vroeger het huis, dat nu tot Chineesche kerk is ingericht, en het erf, waar nu de kerk staat, toebehoorde. Onder die beelden zijn 6 dhyâni-boeddha's, 3 fraaie gekroonde beelden (bodhisatwa's), 2 doerga's (één met 8 en één met 10 armen), één çiwa als goeroe en twee ganeça's.

Lit.

RAFFLES, History II 1817, p. 55 (58) en de plaat tegenover p. 54 »From subjects in stone collected by the Chinese and deposited in their temple of worship near Batavia", waarop 6 van de beelden zijn afgebeeld.

TIJDSCHRIFT XII 1862, p. 563 en 578. Over 19 beelden in de Chineesche kerk te Batavia.

NOTULEN V 1867, p. 9; en Not. X 1872, p. 54, 62 en 83. Over de beelden in de Chineesche kerk te Batavia, en pogingen om ze te verkrijgen voor het Museum."

Hierin worden twee bijzonderheden gereleveerd, die VERBEEK in de door hem opgesomde literatuur aantrof, doch waaromtrent twijfel is gerezen en wel:

1°. dat het aantal der beelden 20 zou zijn;

2°. dat de tegenwoordige klenteng eenmaal het eigendom zou geweest zijn van den G. G. VAN IMHOFF.

Ad 1°. Van de bedoelde beelden wordt het eerst melding gemaakt bij RAFFLES, History II, 1817 pag. 55: I shall conclude . . . . by referring the reader to the annexed plate, containing representations of several subjects in stone, collected and arranged in the Chinese temple of worship in the neighbourhood of Batavia".

Die plaat nu levert afbeeldingen van 6 beelden, die ook nu nog in de klënteng worden aangetroffen.

In 1862 vinden we melding gemaakt van een bezoek aan de klënteng te Pintoe-besi (dezelfde als door RAFFLES bedoeld) door de heeren VAN DER CHIJS en BRUMUND, die daar aantroffen: »19 bijzonder fraaie Hindoebeelden, aan welke door de Chinezen wordt geofferd, in den gevel van den tempel een Boedha-kop, en daarbuiten een gedeelte van een poort en eene waterleiding uit den Hindoetijd". (Tijdschrift voor T. L. en Vk. XII. 1862, pag. 563).

Op die mededeeling nu stellen de heeren DER KINDEREN en LEVYSSOHN NORMAN pogingen in het werk, om »de beelden van Pintoe-besi te verkrijgen ten behoeve van des genootschaps verzameling", — pogingen, die evenwel zijn afgestuit »op de vrees voor krenking der godsdienstige begrippen van hen, welke de beelden vereeren". (Tijdschr. voor Ind. T. L. en Vk. XII. 1862, p. 578).

In 1866 maken we kennis met een schrijven van den heer KINDER DE CAMARECQ, bevattende »dat op het erf der oude klënteng van de oude Chineesche begraafplaats nabij Pasar baroe, aan de zijde naar den weg van Goenoeng sari gekeerd, gevonden werden 2 boogvormige deksteenen, blijkbaar gediend hebbende als bovenstukken eener poort" (Notulen van het Bat. Gen. IV, 1866, IV, n).

In 1867 bericht de Secretaris der directie van het Bat. Gen., dat hij naar aanleiding van het schrijven van KINDER DE CAMAREQ de Hindoe-oudheden is gaan opnemen, en dat hij, behalve de op het erf liggende steenen voorwerpen, waarop deze de aandacht vestigde, ook een twintigtal steenen beelden in een der zijvertrekken aantrof (Notulen B. G., V, 1867, pag. 9).

In Juli 1901 èn in Januari 1902 werd door de oudheidkundige commissie, op het erf van de klënteng, beschreven al het beeldwerk, dat zich zoowel op het erf als in de zijvertrekken bevond, en toen aangetroffen:

19 steenen Hindoe-beelden,

3 trapvleugels, op elk waarvan een menschelijke figuur als basrelief, en

1 steen, met het familie-wapen van F. J. COYET, in haut-relief.

Aanteekenende nu, dat met »de boogvormige deksteenen eener poort"

slechts de genoemde trapvleugels bedoeld kunnen zijn geweest, resumeeren we, dat de verschillende rapporten opgeven:

a. »several subjects" en eene verluchting van 6 beelden:

b. 19 beelden, een gedeelte van een poort, een boeddhakop en eene waterleiding;

c. 2 boogvormige deksteenen:

d. een »twintigtal" steenen beelden: en

e. 19 beelden, 3 trapvleugels waarop relief-beelden, en 1 steen met geslachtswapen.

Wanneer we nu de rapporten *a* en *c*, als onnut voor onze beschouwing, laten vervallen, dan resten de opgaven van 22 en 23 *stuks* (een gedeelte van een poort en 2 boogvormige deksteenen als synoniem beschouwende), 20 stuks (*d*) en 23 stuks (*e*).

De opname van de oudheidkundige commissie ware dus veilig te beschouwen als de juiste, als hebbende òf de meeste beeldwerken, òf een aantal gelijk aan het grootst bevonden aantal vóór hare opname.

De *aard* der stukken zou zich intusschen tegen deze conclusie verzetten, en daarom werd er ten overvloede nog een nader bezoek aan de klênteng gebracht, om de bevinding der commissie te verifieeren. Zonder resultaat. Meer dan het door haar beschrevene, zie hierachter, werd er niet gevonden.

Ad 2°. worde gereleveerd:

dat de heeren Van der Chijs en Brumund de eersten zijn, die als hunne meening te kennen gaven:

»dat het huis dat nu in een tempel is herschapen, vroeger het buitenverblijf was van den G. G. Van Imhoff" (Tijdschr. deel XII, 1862, pag. 563) — zonder dat daarbij wordt medegedeeld, waarop die meening gebaseerd is.

Een onderzoek nu van den Directeur van het Bat. Genootschap bepaalde zich tot het vragen om inlichting, aan den Griffier van den Raad van justitie te Batavia, »ten wiens name het in de buurt Goenoeng sari gelegen gebouw, dat oorspronkelijk moet hebben toebehoord aan den G. G. Van Imhoff, in de eigendoms-registers is ingeschreven", (Not. X, 1872, pag. 55). Daarop werd door den griffier gediend met de mededeeling (pag. 62 van Not. X): »dat de laatste eigendomsacte is gedateerd 10 November 1762, ten name van 6 Chineesche officieren; dat betwijfeld wordt, dat bedoeld perceel aan Van Imhoff zou hebben toebehoord, want dat de heer Simon Josephe, die het aan de 6 Chin. officieren heeft verkocht, het perceel gekocht heeft uit den boedel van den G. G. Jacob Mossel, blijkens acte dd. 17 Maart 1762; dat Mossel het heeft gekocht van Roelof Blok, oud-Gouverneur en Directeur van Makassar, blijkens acte 6 Maart

1761; dat deze het gekregen heeft als universeel erfgenaam uit den boedel van HENRICUS JACOBUS VAN SUCHTELEN, blijkens acte van 9 Augustus 1753; en dat verder onderzoek niet kon worden voortgezet, door het gemis der acten.

Dit laatste vooral is jammer, daar hierdoor VAN IMHOFF (1743—1750) als eigenaar vóór VAN SUCHTELEN historisch niet uitgesloten is.

Doch evenmin kan de verklaring van v. D. CHIJS en BRUMUND zonder verdere bevestiging aanvaard worden, want het zou bijv. mogelijk kunnen zijn geweest, dat de heeren het besproken gebouw hebben verward met het huis van VAN IMHOFF, dat door hem gebouwd werd aan »de rivier Crocot, Tanabang" en dat later overging op VAN RIEMSDIJK (»Beschrijving van een Gedeelte der Omme en Bovenlanden dezer Hoofdstad" van ANDRIES TEISSEIRE, Verhandelingen van het B. G. VI, 1792, pag. 55), waartoe het voorhanden zijn dezer Hindoebeelden in het huis bij Pintoe besi, in verband met VAN IMHOFF's reis over Java, een gereede aanleiding zou kunnen hebben gegeven.

Zoodat we het den heer H. D. H. BOSBOOM voor het oogenblik gerustelijk kunnen nazeggen: »voor de bewering bij VETH en anderen, dat VAN IMHOFF daar had gewoond, is geenerlei bewijs te vinden" (Tijdschrift voor T. L. en Vk. XLV, 1902, pag. 208, 2e noot).

---

1. (*Fotogram 9 a.*) Zie Plaat I, fig. 1, ook afgebeeld bij RAFFLES, History of Java, 1817, II, bl. 54: 1830, Atlas (1844), pl. 69 links onderaan. Een twee armig beeld zittend op een lotuskussen, dat met een rollaag(?) op eene dunne plaat ligt. Uit het kussen en de rollaag, dat met het achterstuk een geheel vormt, komt, uit het midden van de vóórzijde te voorschijn de drager (wahana), in liggende houding rustende op de plaat, zóó, dat de handen van de gevouwen armen tegen de schouders gedrukt zijn; het volle hoofd van den drager draagt een hoofdsieraad, waaruit de haren links en rechts met eene breede krul neervallen op de bovenarmen. Door de houding der armen komen pols- en armbanden boven elkander te staan, terwijl de oorsieraden, ter hoogte van de handen, waarvan de acht vingers gesloten en de pinken geopend zijn, doodskoppen zijn, met afhangende kraalsnoeren.

Het beeld zit met het rechter been over het linker, houdt in de rechterhand een opgeheven zwaard, dat aan het boveneinde in vlammen uitloopt, en in de linker, die, naar boven geopend, op de linker knie rust, een lotusknop. Het beeld is gedost in godenornaat: rijk-versierde en hooge makota uitloopend in een knop, terwijl de haren links en rechts in kleine krullen neervallen op de schouders; langgerekte oorlellen, waarin sieraden; een halssieraad, dat drie

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

zittend op een lotuskussen. Het achterstuk, dat ovaal is en aan de linker zijde van het beeld is afgebroken, laat armen en beenen vrij-gebeiteld en vertoont geene afzonderlijke glorie. De god is gekleed in godenornaat: makota, hooge en rijk-versierde hoofdtooi, uitloopende in een knop, terwijl het haar, daar beneden in enkele krulletjes zichtbaar, achter het oor neervalt. De ooren zijn lang uitgerekt en dragen geene sieraden. Verder halssieraad, een breed lint van den linker schouder over de linker borst neervallende en onder de rechter borst doorloopende naar de rechter zijde; een kleedje, met eenvoudigen band om het midden, openbaart zich door een enkele uitgebogen plooi over de enkels. De handen vereenigen zich onder de borst op de volgende wijze:

de linker hand (beschadigd) naar boven, met opstaande wijsvinger en verder gesloten vingers; de rechter met de muis gedrukt tegen de gesloten vingers van de linker hand, met drie vingers neervallende op die gesloten vier vingers en de wijsvinger, daarboven gekromd, neerkomende op den top van den rechter wijsvinger.

Het beeld heeft, met het lotuskussen, eene hoogte van 0.94 M.

4. (*Fotogram No. 10 a.*) Boeddha (Amitābha), zittend op een lotuskussen, (waarvan boven- en benedenvlak eene gelijke afmeting hebben) één met het achterstuk, dat het geheele lichaam omgeeft, en dat aan de linker bovenzijde is afgebroken. Glorie op het achterstuk. Het gedeelte van het monnikskleed, dat over den linker schouder ligt, is achter den linker bovenarm in vooruitstekende plooien zichtbaar. Moedra: handen met de palmen naar boven in den schoot, op elkander gelegd, de rechter boven de linker, en zoodanig, dat de toppen der duimen elkander raken (dhyana). In de palm der rechter hand een rozet. Hoogte van het geheel, aan de achterzijde gemeten, 0.60 M.

5. (*Fotogram No. 10 b.*) Boeddha, zittend op een lotuskussen, (waarvan boven- en benedenvlak van gelijke afmeting zijn) zonder steenplaat. Zeer verweerd, met eene glorie, die een zwak relief vormt op het achterstuk, dat het geheele lichaam omgeeft en dat aan de linker bovenzijde is afgebroken.

Moedra: de handen met de palmen naar boven in den schoot, op elkander gelegd, de rechter boven de linker, en zoodanig, dat de toppen der duimen elkander raken (dhyana). Komt in vorm zeer overeen met 10^{a}. Hoogte 0.60 M.

6. (*Fotogram No. 10 c.*) Beeldje met knevel en spitsen kinbaard, staande op een vierkante steenplaat. De ruime en plompe sculptuur tooit het beeld met eene hooge makota, oorhangers, borstsieraad, oepawita, arm-, pols en enkelban-

den. Een kleedje, dat opgebonden is met sjerp en buikband, heeft, door den onderzoom en de plooi tusschen de beenen het voorkomen van een broek. De armen hangen langs het lichaam recht neder; de linker hand omvat een kendi, de linker een tjamara (?).

7. (*Fotogram No. 10 d.*) Beeldje, zittend op een lotuskussen, waarvan boven- en benedenvlak van gelijke afmeting zijn. Het hoofd, dat eenigszins voorover buigt, draagt een makota en daarboven eene in twee rollen opgezette hoofdtooi. Oorhangers, borstsieraad, arm- en polsbanden. Een kleedje met een eenvoudigen band opgebonden. De linkerhand, met de palm naar boven geopend, en liggende op de rechter voet, houdt een lotusknop (?) De rechter arm is onder de armband afgebroken.

8. (*Fotogram No. 11.*) Zie Plaat II fig. 3; ook afgebeeld bij RAFFLES, History of Java, 1817, II, bl. 54; 1830, Atlas (1844), Plaat 69, boven in het midden. Boeddha, (Ratnasambhawa) zittende op een lotuskussen, (waarvan boven- en benedenvlak van gelijke afmeting zijn) dat ligt op een vierkant steenblok. Conventioneel boeddha-kapsel en lange oorlellen. Gehuld in monniks-kleed, dat van den linker schouder neervalt en den rechter schouder bloot laat.

De glorie rijst met een smallen reep uit het voetstuk op, wordt boven den schouder zichtbaar en omgeeft het hoofd, daarboven in dubbel-ogief gepunt uitloopende.

Moedra: de linkerhand ligt geopend in den schoot, de rechter hand ligt, naar boven geopend, op de rechter knie (wara).

Geheele hoogte, aan de achterzijde gemeten, 1. 6 M. — hoogte van het steenblok, dat eenigszins scheef gehouwen is, 0.17 M. — hoogte van lotuskussen 0.60 M.

Uit het steenblok blijkt, dat het vroeger ter plaatse, waar het beeld opgesteld was, in de basis gezonken moet hebben gezeten. De groote foto van Cephas, aan de Z. zijde van Tjandi Kalasan, doet zien, dat zich daar boven, in een der nissen op het dak, nog een Boeddhabeeld bevindt, waarvan de glorie in haar eigenaardigen vorm, sterk op die van dit beeldje gelijkt. De overeenkomst is zoo marquant, dat men wellicht aannemen mag, dat dit beeld, evenzeer als No. **16**, **17**, **18**, van Tj. Kalasan afkomstig is.

9. (*Fotogram No. 12 a.*) Zie Plaat II, fig. 1, ook afgebeeld bij RAFFLES history op Java 1817, II, bl. 54; 1830, Atlas (1844), plaat 69 links boven-

aan. Een tienarmig vrouwebeeld, staande op een buffel, die in neergesmakte houding, met de tong uit den bek, rust op eene plaat, met het achterstuk een geheel vormende:

De godin is gedost in godenornaat: hooge makota halssnoer, borstband, oepawita, armbanden, die om de vijf bovenarmen, links en regts, tegelijk heen loopen; polsbanden, om elk der tien polsen afzonderlijk; lende- heup- en buikband. Ze houdt in de rechter voorhand den staart van den neergevelden buffel, die in den nek een ten halve ingedreven discus (tjakra) laat zien; in de linker voorhand een schild; in de rechter achterhanden, van voren naar achter: een knots, een kort zwaard, een wadjra(?) en een tjakra: in de linker achterhanden, eveneens van voren naar achter: het haar van den asoera, een doek (zou niet bedoeld zijn de pāça?) een bijl en een sangka.

Achter het hoofd is eene glorie op het achterstuk uitgebeiteld. De asoera, die achter den kop van den buffel oprijst, in hurkende houding (een der beenen is zichtbaar) draagt groote oorknoppen; heeft een knevel en houdt in de rechterhand een kort zwaard en in de linker een schild.

N.B. Het merkwaardige van dit beeld is:

1° dat het tienarmig is;

2° dat de tjakra in den nek van den mahisha is ingeslingerd, en bovendien een tjakra gehouden wordt in de achterste rechterhand.

3° dat ze het schild houdt met den buitenkant naar zich toe, zoodat de binnenkant zichtbaar is.

Het geheel heeft, van achter gemeten, eene hoogte van 0.95 M.

10. (*Fotogram, No. 12 b.*) Zie Plaat II, fig. 2; ook afgebeeld bij RAFFLES, History of Java 1817, II, bl. 54; 1830, Atlas (1844), plaat 69 rechts boven aan. Een haut-relief, waarin dezelfde voorstelling als No. **9.**

Hierbij moet worden opgemerkt: dat de godin acht armen heeft; dat de asoera hier zichtbaar *uit* het lichaam van den mahisha voortkomt, terwijl toch nog de wond met den discus vóór of naast hem zichtbaar is, en het schild houdt boven het hoofd, zoodat de godin zijne haren niet grijpen kan. Dit schijnt dan ook de bedoeling van den beeldhouwer geweest te zijn, want de linker voorhand van de godin *grijpt niet*, maar vertoont zich boven het schild van den asoera in vreedzame houding, naar voren geopend. Het embleem van de tweede linker achterhand is weggeslagen. Het is waarschijnlijk, dat daarin de bijl gehouden werd. De derde houdt hier ook een doek, nog duidelijker zichtbaar dan in **9.** Verder moet worden opgemerkt, dat de sculptuur der vier rechterarmen eene vreemde ordonnancie vertoont, wel te verstaan: dat we hier niet

[illegible] onderste [illegible] vaarn. [illegible]

[illegible] Vesste [illegible] achterhand [illegible] vaarn. [illegible] Hoogte [illegible] geheele hoogte [illegible] achterstuk [illegible]

11. [illegible] staande [illegible] afgebroken.

[illegible] hooge makota; oorhangers; [illegible] kikerbeen [illegible] boven [illegible] achterstuk wordt voortgezet, terwijl [illegible] achterhand een steel [illegible] een kroes, waarvan [illegible] achterstuk gehouwen. [illegible] hoogte [illegible] makota bloont [illegible] steel [illegible] twee [illegible] knoppen een kleine [illegible] hoogte [illegible] makota [illegible] Het hoofd is [illegible] gekeerd en [illegible] Hoogte van het [illegible] gemeten [illegible] M.

12. [illegible] zittend [illegible] geheel vormt, zonder steenplaat. Vierarmig, [illegible] hooge makota, versierde armbanden, [illegible] enkelbanden. De beenen rusten [illegible] geheel tot elkander [illegible] etensbakje; de linker achterhand [illegible] De rechter voorhand houdt een stuk van [illegible] afgeslagen is [illegible] achterstuk is uitgehouwen. Hoogte van [illegible] 0.54 M.

13. [illegible] zittende op een steenplaat, die met [illegible] gewonden, een geheel vormt. Vierarmig, [illegible] makota waarin doodshoofd, en [illegible] arm-, polsbanden en onderkleed. [illegible] op het kussen en de voetzolen zijn [illegible] voorhand houdt het etensbakje.

waarin het uiteinde van den snuit reikt, de linker achterhand de olifantshaak als bijl.

De rechter voorhand is afgebroken; de rechter achterhand houdt het bidsnoer.

14. (*Fotogram No. 13 c.*) Een vrouwebeeld (?) zittend op een lotuskussen (waarvan boven- en benedenvlak van dezelfde afmeting zijn,) dat weêr rust op een plaat. De kleeding bestaat uit eene hooge makota eindigende in een knop, oorhangers, halssieraad, vrouwesnoer, waaraan de rechter helft ontbreekt, met een slot neervallende tusschen de borsten en daaronder doorloopend naar achter. Een kleedje, dat opgehouden wordt door een sjerp, waarvan de slippen over de beenen en het lotus-kussen heen vallen. Armbanden. De rechter- en linker hand omvatten ieder den steel van een lotus, waarvan de langwerpige knoppen reiken tot de schouders.

Achter het hoofd een glorie, die op het achterstuk is uitgehouwen.

15. (*Fotogram No. 13 d.*) Een bekalkt vrouwebeeld, zittend op een steenplaat, één met het achterstuk, dat (beschadigd) reikt tot boven de schouders, en dat voortgezet wordt door een daaraan gehechte aureool.

Het beeld draagt eene hooge makota. Halsband en vrouwesnoer, dat tusschen de borsten neervalt over de buik. Verder arm en polsbanden. De rechterhand rust op de linkervoet en houdt een voorwerp, dat niet te herkennen is, terwijl de linkerhand, met de palm naar boven geopend, met een lotusknop er in, rust op de linkervoet.

16. (*Fotogram No. 14 a.*) Boeddha, zittend op een lotuskussen, (waarvan boven- en beneden vlak van gelijke afmeting zijn) dat gelegen is op een steenplaat waarmeê het in een basis geplaatst was. Gewone kleeding en tooi. Een nimbus, die met een smalle reep uit het voetstuk oprijst; boven de schouders zichtbaar wordt en boven het hoofd uitloopt in dubbel-ogief. De linker hand ligt geopend in den schoot; de rechter hand rust naar boven geopend op de rechter knie (wara). Ratnasambhawa. Men lette bij dit beeld op de overeenkomst in glorie en algeheele opzet met No. **8**. Hoogte, aan de achterzijde gemeten 0.80 M.

17. (*Fotogram No. 14 b.*) Boeddha, zittend op een lotuskussen (waarvan boven en benedenvlak van gelijke afmeting zijn), liggende op een steenplaat, waarmee het in een basis geplaatst was. Gewone kleeding en haartooi.

Een nimbus, die met een smalle reep uit 't voetstuk oprijst; boven de schouders zichtbaar wordt, loopt, in dubbel ogief, puntig uit boven het hoofd.

De handen met de palmen naar boven in den schoot, op elkander gelegd, de rechter boven de linker, en zoodanig, dat de toppen der duimen elkander raken (dhyana). Amitabha. Hoogte, aan de achter zijde gemeten 0,85 M.

18. (*Fotogram No. 14 c.*) Boeddha, zittende op een lotuskussen (waarvan boven en benedenvak van gelijke afmeting zijn), liggende op een steenplaat waarmêe het in een basis geplaatst. Gewone kleeding en haartooi.

Een nimbus, die, met een smalle reep, uit het voetstuk oprijst, boven de schouders zichtbaar wordt, loopt, in dubbel ojief, puntig uit boven het hoofd.

De linkerhand geopend in den schoot; de rechterhand met de pols rustende op de linkervoet; verder opgeheven en met de palm naar voren geopend (abhaya) Amoghasiddha. Hoogte aan de achterzijde gemeten 0.82 M. Men lette bij dit beeld op de overeenkomst in glorie en algeheele opzet met No. 8.

Op de foto is niet te zien, op welke wijze men door 't niet wegnemen van de steen de opgeheven hand versterkt heeft; van ter zijde gezien, zou deze zich als zeer gezwollen voordoen.

19. (*Fotogram No. 15.*) Zie Plaat I. fig. 3, ook afgebeeld bij RAFFLES History of Java, 1817 II, bl. 54; 1830, Atlas (1844), plaat 69 onderaan in het midden. Een vierarmig mannebeeld, staande op een lotuskussen, dat, in het midden van een ander kussen, vooruit springt, met achterstuk, zonder glorie. Het beeld draagt een ongewone tiara, halssieraad, flauw- gegraveerd bovenkleed, dat van den linker schouder neervalt en den rechter schouder onbedekt laat. Daarop eene oepawita. Verder een onderkleed, opgehouden door buikband en gordel; met gestileerde plooien neervallende over de dijën, en verder glad afhangende tot op de wreef.

Op de hoogte der ooren, die met ringen gesmukt zijn, zijn, op het achterstuk, opgaande haarlinten gebeiteld, en, in de bochten daarvan, rozetten, terwijl linten neerhangen over de schouders.

In de achterhanden, die van polsbanden zijn voorzien, worden gehouden: links een staf, waaruit bovenaan een slangachtig voorwerp neervalt; rechts een gestileerde tjakra.

De voorarmen, mede van arm-sieraden en polsbanden voorzien, buigen zich bij de ellebogen naar boven, met naar voren geopende handen, met den rug tegen groote rozetten die rusten op steelen, wortelende naast de voeten. Die rozetten worden vereenigd door eene guirlande, die, met een bocht voor de dijën neer-

hangt, en waarvan de uiteinden, onder de armen door, over de armen heen, langs de bovenarm omgaan, en zich boven de schouders, achter het hoofd verliezen.

In die handen worden gehouden: links een amrita fleschje of een misteekende schelp, rechts een rozet (?).

Het achterstuk bevat verder: een baldakijn boven den top van de tiara en, links en rechts daaronder, een zwevende hemeling met bloemsnoeren in de handen. De troonhemel schijnt een kalakop te zijn, of iets dergelijks; de teekening is zeer onduidelijk. Links en rechts op het inspringend kussen staat een vrouwebeeldje met uitgebogen rechter of linkerheup, diadeem, eigenaardige haardos en een kleedje met gestileerde plooien. De vrouwebeeldjes staan tegen afzonderlijke achterstukken, gebeiteld op het groote achterstuk. Het linker beeldje draagt in beide handen een langwerpig, rond voorwerp (bloemsnoer), dat van den linker schouder, dwars over het lichaam, neergaat naar de rechter heup. Links en rechts van het vooruitspringend lotuskussen, als haut-relief van het andere kussen, knielt links een gevleugelde persoon, met eigenaardige haardos (of muts), rechts twee knielende personen, met vogelkoppen, een kleinere achter een grootere, eveneens met eigenaardige haardos (of muts).

Het beeld is vervaardigd uit een prachtige steensoort; de sculptuur is scherp, doch de teekening stijf. Het verdient nader de aandacht, te onderzoeken, in hoeverre dit beeld een uit Engelsch-Indië naar hier overgebracht kan zijn. Hoogte 0.6 M.

20. (*Fotogram No. 16.*) Eene trapleuning (buitenzijde) — quadrant, waarvan de boogvormige zijde van boven naar beneden uitloopt in een voluut met dubbelle krul, waarop een leeuwtje zit, achterover gebogen, met den kop op den boog.

Binnen het quadrant loopt, langs de opstaande rechthoekzijde, een pilaster, terwijl de boog van binnen is afgezet met iets als een dubbel kabel-ornament. Het omgrensde vak is bezet met een bas-relief, voorstellende een vorst in groot ornaat, met groote schijven als oorsieraad, hurkend, en de handen met de palmen op de knie. De ruimte tusschen beeldwerk en omlijsting is aangevuld met rozetten en ander ornament, dat niet herkenbaar is. De weerga van dit stuk is, naar werd medegedeeld, ingegroeid in de wortels van den boom, die, op de foto aan den rechterkant, gedeeltelijk te zien is. Of deze stukken van Tj. Sewoe afkomstig zijn, zal bij nader onderzoek moeten blijken.

21 en **22.** (*Fotogram No. 17.*) Zie Plaat II, fig. 5. Twee trapleuningen (buitenzijde) links en rechts van een trap. Quadrant, waarvan de boogvormige zijde beneden uitloopt in een voluut met enkele krul.

Het binnenvak van elk der leuningen, dat met kabel-ornament en rozetten is afgezet, bevat een vorstelijk persoon in groot ornaat, met ongewoon-groote schijven als oorsieraad en vrouwesnoer als oepawita.

De houding der beenen is, zoowel in de eene als andere leuning, wanstaltig geteekend: het eene been liggende vóór het lichaam, het andere met opgeheven knie en dwars op den grond geplaatste voetzool. In beide paneelen houdt het beeld in de rechterhand een lotus-stengel, waarvan de knop zich, boven den schouder, buitenwaarts buigt. Verder bevat het paneel opgaande lotusstengels, die evenwel als zoodanig slecht geteekend zijn. Op den rechter trapvleugel ziet men nog een gedeelte van den onderkant van den leeuwekop, dien ook deze trapvleugel bovenaan vertoond moet hebben. De groote overeenkomst dezer trapvleugels met No. **20** doen veronderstellen, dat ook de plaats van herkomst dezelfde is.

Deze stukken werden inmiddels opgenomen in de archeologische verzameling van het Bataviaasch Genootschap, waar zij geborgen zijn onder No. 4386 en 4387 Inv. (= Cat. 459 *a*.)

23. (*Fotogram No. 18.*) Een steen aangetroffen in de klenteng, houdende het familie-wapen van F. I. Coyet, A° 1736. Ook deze steen bevindt zich thans in het Bataviaasch Genootschap, Ethnographische verzameling, No. 9825.

Het lid der Commissie van oudheidkundig onderzoek,
(w. g.) J. Knebel.

RAPPORTEN

VAN DE

COMMISSIE IN NEDERLANDSCH-INDIË

VOOR

OUDHEIDKUNDIG ONDERZOEK

OP

JAVA en MADOERA.

1902.

Uitgegeven voor rekening

VAN HET

Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

ALBRECHT & Co., BATAVIA. | M. NIJHOFF, 's GRAVENHAGE.

1904.

INHOUD.

LIJST DER PLATEN.

Driemaandelijksch Rapport

— over Januari, Februari en Maart 1902 —

VAN DE

Commissie in Ned.-Indië voor Oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera.

Gedurende de maanden waarover dit rapport loopt, werd de arbeid te Weltevreden (Batavia) voortgezet.

Hoewel nog niet geheel gereed, kan de beschrijving van de Tjandi Toempang, die het object der opname gedurende de eerste excursie geweest is, nu reeds worden toegezegd, want hetgeen er nog gedaan moet worden, is maar weinig. Vermoedelijk zal het mogelijk zijn, haar zelfs spoedig op dit rapport te laten volgen.

De weergesteldheid was in dit laatste kwartaal voor het photographeeren en het vervaardigen van de afdrukken hoogst ongunstig. Desniettemin kwam ook van de laatsten, in Maart, de eerste helft gereed, en mag gehoopt worden nu de westmoeson zich terugtrekt, dat ook de andere helft spoedig ter beschikking wezen zal.

De groote teekeningen zijn klaar. Slechts enkele der kleinere dito, welke tot opheldering van den tekst der beschrijving zullen moeten dienen, zijn dat nog niet.

De beschrijving is verdeeld in de navolgende hoofdstukken:

I. Plaats, naam en tijd.

II. Inleidende beschouwingen.

III. Beschrijving van den tempel.

IV. Vertikale en horizontale doorsneden.

V. Geornamenteerde gedeelten van het gebouw.

VI. Het ornament in bijzonderheden.

VII. De bij Tjandi Toempang behoorende beelden en hun plaats in of aan den tempel.

VIII. Voorafgaande opmerkingen over de sprekende reliefs.

IX. Beschrijving der sprekende reliefs.

X. Verklaring der tableaux, voorzoover nu reeds gegeven kan worden.

XI. Afwezigheid van Boeddhistische kenmerken aan het monument, dat toch blijkbaar een Boeddhistisch heiligdom was.

en drie bijlagen,:

A. Nog eens de beelden van Tjandi Toempang.

B. Beschrijving der los aangetroffen beelden en stukken van beelden bij Tjandi Toempang.

C. Het voornaamste uit de oudere literatuur omtrent Tjandi Toempang.

Voor A werd gebruik gemaakt van de mededeeling in de Not. Bat. Gen. XXXIX (1901), Bijl. III, en in B en C werden verwerkt de nota's genoemd in de rapporten over 1901, op bladz. 17 (de beschrijving van eenige beelden uit de archeologische verzameling van het Museum) en op bladz. 1.

Van een eigenlijk gezegde bestudeering van het gebouw en zijn bijzonderheden kon geen sprake zijn. Deze kan nu deze beschrijving gereed is, eerst goed beginnen; er werd intusschen getracht om door nauwkeurigheid en volledigheid, en dadelijke opheldering van wat duidelijk was, eenigszins te gemoet te komen aan het gebrek, dat in de vorige zinsnede genoemd moest worden.

Bij dit rapport wordt overgelegd een calque van de Situatie van de Chineesche begraafplaats in de desa Kebalen, afdeeling Malang, behoorende aan de familie Han Liang Tjwan (met figuratieve aanduiding der plaatsing en het aantal der beelden en ornamentstukken). Schaal 1 : 200, en een calque van het profil van Tjandi Djago (Toempang) en van dat van Tjandi Mendoet, beiden op de schaal van 1 : 20. Deze laatste calque kan dienen om zich eenig idee te vormen van de bouw-verhoudingen bij de monumenten op Oost- Java en op Midden-Java.

Het afgeloopen kwartaal werd ook gebruikt om enkele bijzondere stukken in het Museum van het Bataviaasch Genootschap te photographeeren, o. a. om betere photo's te maken van no. 1—8 van de Commissie, wat in verband met het werk dat er voor en aan de Tjandi Toempang gedaan was, wenschelijk bleek te zijn.

De voorzitter der Commissie in Ned.-Indië voor oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera,
(*w. g.*) Dr. J. Brandes.

April 1902.

Driemaandelijksch Rapport

— over April, Mei en Juni 1902 —

VAN DE

Commissie in Nederlandsch-Indië voor Oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera.

De beschrijving van de ruïne in het gehucht Djago van de desa Toempang (distr. Malang, res. Pasoeroehan), de daarbij behoorende teekeningen, détailplaten en photo's, kwamen in het vorige kwartaal geheel gereed.

Tijdens het afwerken waren er nog eenige opnamen gemaakt, men vindt ze hieronder nader aangeduid, van stukken in het museum van het Bataviaasch Genootschap te vinden, deels met de bedoeling om eenig vergelijkingsmateriaal naast die beschrijving toegankelijk te maken, maar dit kon in of bij den tekst dier beschrijving niet meer verwerkt worden, omdat de afdrukken nog niet gereed waren, en het vertraging in de afwerking dier beschrijving zou veroorzaakt hebben, er op te wachten. Het was wenschelijk den tekst, afgerond en afgesloten, binnen een zekeren termijn klaar te hebben, om te voorkomen, dat de Commissie verplicht zou zijn te Weltevreden nog te blijven, als de goede moesson voor het buitenwerk zou zijn ingetreden.

Ook had de Commissie eene aanschrijving gekregen om, in verband met het Gouv. Besluit van 28 Januari 1902, No. 29, in overleg met het Bestuur van de Archeologische Vereeniging te Jogja, en de residenten der beide Vorstenlanden, voor het Museum te Jogja, en de oudheden daar in het algemeen, te verrichten wat noodig zou blijken te zijn.

Na indiening van de beschrijving bovengenoemd vertrok de voorzitter dan ook dadelijk naar Jogja, waarheen hem, nadat de respective door hen nog te verrichten bezigheden waren afgeloopen, de beide andere leden, de Heeren KNEBEL en LEYDIE MELVILLE, volgden. Bij hun komst waren de zaken reeds zoo ver geregeld, dat aan den Heer KNEBEL kon worden opgedragen een catalogus te maken van de nieuw in het Museum opgenomen stukken, om dit daarna voort te zetten over de voorwerpen, die inmiddels ontvangen of verder op het terrein aangetroffen zouden worden, en dit ook uit te breiden over de overige voor-

handen en in den voorloopigen eersten catalogus enz. reeds beschreven stukken. daar dit wenschelijk was. Omtrent de uitkomst van het overleg werd een afzonderlijk rapport reeds ingediend, dat vergezeld ging van eene mededeeling over den inhoud van de museumloods te Jogja, tot op 9 Juni.

De tijd, te Jogja doorgebracht, werd tegelijkertijd 1° benut om de verzameling van wijlen den Heer DIEDUKSMAN nog eens nauwkeurig op te nemen, en 2° om eenige tochten in den omtrek van Jogja te doen in het belang van het Museum aldaar, en dat der oudheden in het algemeen (zie beneden).

In dien tusschentijd werd ook de Dieng bezocht, omdat dit o. a. ook wenschelijk was voor de in gang zijnde restauratie van de Tjandi Mĕndoet, waar eenige beslissingen moesten worden genomen.

Ten opzichte van de verzameling DIEDUKSMAN werd het in een vorig rapport reeds opgemerkte door dit nader onderzoek volkomen bevestigd. Alleen had de familie verschillende der toen niet aangetroffen stukken teruggevonden en dezen bij de verzameling gevoegd. Tegenover deze collectie staat men in een zeer moeilijke positie. De namaak is niet alleen opgemerkt, maar heeft ook werkelijk op zeer groote schaal plaats gehad. Drie der werklieden, die voor DIEDUKSMAN gewerkt hadden, konden worden opgespoord, en een van hen werd aan het werk gezet om een groot steenen beeld, in kleiner vorm, in brons, te reproduceeren, waarvoor bij het verlaten van Jogja het model in boetseerwas reeds gereed was. Als bijzonderheid zij hier aangestipt, dat de kunstenaar, toen hem de opdracht werd gegeven, verzocht om een photo van zijn model, daar hij het liefste daarnaar werkte, en dit terwijl hem het model zelf ter beschikking werd gesteld. Hij begon het stuk zelf zelfs geheel uit het hoofd op te zetten.

Op de Dieng werd al het indertijd ontgravene bedekt gevonden door een zware dikke moslaag, een moslaag intusschen die niet als de korstmossen den steen aangrijpt. Juist die stukken, die vrij in de open lucht hadden gestaan, waren, misschien onder den invloed van de zwaveldampen van het plateau, sterk verweerd en aangetast. In hoeverre aan de oudheden bijv. door de bevolking van het plateau, schade is gedaan, zou een detailonderzoek vergen. Dat zij in onwetendheid er toe komen kan, bleek met zekerheid op een punt. Ten zuidoosten van de pasanggrahan vindt men een steenen hoogopgaanden talud (schuinen muur), waarin ook een uit steenen uitgebeitelde trap voorkomt. Deze talud beschermt een plateautje voor afschuiving. Op dat plateautje waren vroeger verschillende fundeeringen aan te wijzen, en aan de oostzijde of den achterrand er van, had men daar vroeger nog een tweeden, kleineren, steenen talud, met een vervolg van die trap. Dat plateautje, en wat nog hooger ligt,

is betrekkelijk kort geleden omgewerkt tot een tabaksveld, dat geruimd is geworden van steenen, zoodat men dezen (doch vermoedelijk niet allen) hier en daar op hoopjes ziet liggen, maar dat vervolgtrapje enz. is verdwenen.

Daar het doel voornamelijk was de constructie der nog staande tempels en hunne portalen nauwkeurig te bezien, stond dit op den voorgrond. Na een globale inspectie werd spoedig besloten van één der tjandi's, de in dit opzicht belangrijkste, de Tjandi Bima of Wrĕkadara, het in aanmerking komende gedeelte op te meten en in teekening te brengen. De behulpzame hand daarvoor reikten de Heeren F. Th. Engel en P. J. van der Ham, die mede naar de Dieng waren gegaan. Ook hun was het aangenaam aan een object op Java zelf te constateeren, op welk eene ingenieuse wijze door de Hindoes bij hun bouwen een zakgoot onschadelijk gemaakt werd, en op te merken dat, op de Dieng, niet alleen in het in 1873 (of '74) te niet gegane stuk van Tjandi Parikĕsit, die men vond in het Noordelijkste gedeelte van het plateau, zie photo 103 van Van Kinsbergen, een uitsparing (of ontlasting boven den ingang) in het gewelf voorkwam, maar deze ook voorhanden is in de Tjandi Bima, die het meest naar het Zuiden op dat plateau staat. Voor zoover dit doenlijk was, is er van deze tjandi een beschrijving vervaardigd. Daar het verblijf niet gerekt mocht worden en het aanbrengen van steigerwerk, althans het vervaardigen van een zeer hoogen bok, noodzakelijk zou zijn geweest, kon het dak niet in de opmetingen betrokken worden. Die beschrijving is dus noodzakelijkerwijze onvolledig.

Daar het gedeelte van het plateau, waar de meeste restanten van bouwwerken gevonden worden, onder water staat, en alles, behalve de nog in hun opbouw staande gebouwen, met die moslaag overkoekt is, is van wat tijdens de ontgravingen van 1864 tot en met 1878 werd blootgelegd, niet veel meer te zien. Een vluchtig onderzoek bevestigde intusschen, dat aan enkele der soubasementen, die nu als het ware weer overaard zijn, schoon ornament voorkomt, waarvan in de verslagen van die ontgravingen dan ook met een enkel woord werd gewaagd. Voor er op de Dieng iets zal kunnen worden uitgevoerd, en ook in het algemeen, zal het noodig zijn, als voormaals, voor de afwatering te zorgen en het plateau weer droog te laten loopen. Als dat geschied zal zijn, zal het weer kunnen blijken, dat het Dieng-plateau, ook buiten hetgeen er nog dadelijk te zien is, voor de ornamentiek, die op Midden-Java zoo ontzachelijk hoog staat, nog veel belangrijks biedt. Op enkele bijzonderheden is gewezen in de bovengenoemde beschrijving van de Tjandi Bima. Hier zij vermeld, dat de makara's aan het lichaam van de Tj. Poentadewa, allen arabesk-stukken, voor zoover zij nog voorhanden zijn, allen van onderling verschillenden vorm bleken te wezen en ieder op zich zelf een soort schilderijtje geven: een boschhaan die

luid opkakelt, een slang die uit haar hol opschiet, enz., gevat in krullen van loovers en bloemen, een zeer merkwaardige verwording van deze soort stukken, die overigens op de Dieng klein van afmeting zijn, vooral vergeleken met de bij hen behoorende en bij hen aangetroffen leeuwe- of kala-koppen en face. Het maakte den indruk, dat eenigen der bij de overmoste soubasementen, zonder bepaalde keuze omgekeerde en daarna weder herplaatste stukken, die evenzeer in arabesken bleken te zijn, soortgelijke eigenaardigheden vertoonden, maar èen nader onderzoek in die richting blijft gewenscht, omdat in dit opzicht gezichtsbedrog op een dwaalweg kan leiden, als de beschouwing niet volkomen rustig kan zijn,.

Wat op de Dieng vooral de aandacht verdient, dat zijn de daken, de tempelkoppen, die bij de nog staande tempels grootendeels nog voorhanden zijn. Daaraan kan men nog zien hoe fraai die afdekkingen waren en hoe zij waren samengesteld, en dat het stalen-boek, dat men heeft in de reliefs aan de Baraboedoer, ten deze ook om zijn betrouwbaarheid en geloofwaardigheid ten volle de bestudeering waard is. Waar juist deze zoo groote sier der gebouwen het eerste slachtoffer geworden is van de ravage, waaraan zij onderhevig zijn geweest, daar is het een delicieus genot nog zooveel van die daken gespaard te zien en ze in de gedachte in hun geheel te reconstrueeren, zooals op de Dieng mogelijk is, en daarom is het ook zooveel te meer te betreuren, dat in Jogja en Sala op de van de tjandi's afgevallen débris, die voor een groot gedeelte toch dat bovenwerk vertegenwoordigden, bij de ontruiming der gedeelten van de gebouwen, voor zoover dezen zijn blijven staan, niet dadelijk in die richting gelet is geworden, dat zij onderzocht en bekeken werden, om na te gaan in hoeverre zij stukken bevatten, die, en op welke wijze dezen tot reconstructie, restauratie op het papier, de gelegenheid zouden hebben gegeven. Hoeveel schoons er ook aan den dag gebracht is, en hoeveel waardeering deze arbeid ten allen tijde ook verdienen zal, door dit te verzuimen is er misschien een onherstelbaar nadeel aan onze kennis van de oudheden toegebracht geworden, niet minder dan te voren schadelijk gewerkt heeft dat onverantwoordelijke wegslepen van de beelden van de plaatsen waar zij werden aangetroffen, want zoowel in het eene als in het andere geval, is het vinden in situ juist datgene, wat de vertrouwbaarste, de leerzaamste, de eenig en alleenig behoorlijke lessen geven kan.

Op het Mĕndoet-terrein was een stuk beschreven steen in de goedang van de werkloods aangetroffen. Navrage bij een der werklieden, die op het terrein werkzaam waren tijdens het afnemen van de tjandi, deed vernemen, dat deze steen gevonden werd boven op den noordelijken (of noordoostelijken)

portaalwand. Het opschrift levert gedeelten van de bekende strophe, die men gewoon is de Boeddhistische geloofsbelijdenis te noemen.

1. *ye dharmmahetu*prabhawâ hetum teṣam
2. *tathâgato hyawadat* teṣâñca yo nirodha
3. *ewamwâdî mahaçramaṇah.*

In den trant als hier die strophe is afgeschreven, moet zij indertijd aangebracht zijn geweest, in drie regels, van welken de onderste op een langen steen stond, die twee kleinere steenen boven zich had of droeg, op welker voorkant de beide andere regels waren uitgebeiteld. Daar slechts de rechter bovensteen nog voorhanden is, zijn slechts de rechterhelften van die twee regels aanwezig. Om dit duidelijk te maken werd hier wat verloren ging, in cursief gegeven. De lettervormen zijn vrij ouderwetsch Oud-Javaansch, de wirâma of paten bijv. is aangegeven met een streep boven de letter. Het schrift is dus even oud als of nog ouder dan dat wat men bij de bedekte reliefs aan de Baraboedoer vindt. De eigenaardige vorm van den steen, die daarenboven met een in een gat gestoken pen, die in het gat nog voorhanden is, aan den daar eertijds onderliggende bevestigd is geweest, alsmede de plaats waar men hem aantrof (als namelijk het bericht juist is), maken het mogelijk te vermoeden, dat het opschrift indertijd boven den ingang tot de tempelkamer was te vinden. Zooals bekend is, is daar de bovendrempel weggevallen, en daarmede tevens de basis van de opening, die daarboven in het gewelf was, verdwenen.

De decisie omtrent die opening is thans genomen. Er is besloten haar hare basis te geven onder de onderlijn der beide weer convergeerende steenen onder aan die opening, zooals deze op de oude photo's te zien zijn. Blijkt het nader, dat het gat van onderen een anderen vorm heeft gehad, dan kan dit door verder wegnemen nog altijd gewijzigd worden. Voorshands schijnt het om constructieve en ornamentatieve redenen wenschelijk de ruimte tusschen die opening en den strekbalk van den kameringang aan te vullen in overeenstemming met het overige gedeelte van het portaal. Er zal nog worden nagegaan of de blanke band boven de ornamentbanden, in het achtergedeelte van het portaal, voldoende ruimte aanbiedt om het opschrift gedragen te hebben. Intusschen zij hier nog even opgemerkt, dat het geenszins zeker is dat het opschrift daar geplaatst is geweest, en dat dat ook het geval niet behoeft te zijn. De moeilijkheden zijn en blijven hier groot, omdat aan dat bovenlicht de voldoende aandacht niet geschonken is, evenmin als aan het dak, dat haar niet minder had verdiend. De teekeningen, die van het laatste vervaardigd moeten worden, naderen hare voltooiing. Van beiden, zoowel van het onderdak (of het dak van den tempel in zijn ouden vorm), als van den lateren mantel er van, is voor zoo ver dit mogelijk was de

reconceptie op het papier gebracht, zoodat straks horizontale en vertikale doorsneden en aanzichten voorhanden zullen zijn. De ondertempel, die slechts was opgezet, maar waaraan aan het decoratieve ornament nog niet was aangebracht, en die dus slechts het constructieve ornament vertoonde, is zwaar gemutileerd, blijkbaar omdat zulks noodig was voor het aanbrengen van den mantel. Voorshands mag gezegd worden, dat dat oude dak er een was van het Dieng-type, men zie slechts de beschrijving van de Tjandi Bima, iets geheel anders dus dan dat van den mantel, die zich van dat oude dak niet alleen door het decoratieve ornament, maar ook door zijn karakter, sterk onderscheidt. Ook werd er een terreinteekening gemaakt, in verband met de nieuwe bevindingen ten opzichte van de uitgestrektheid van het terrein gedaan, nadat de uitvoering van het werk der restauratie opgedragen werd aan den Heer P. J. van der Ham, vergl. het medegedeelde in de Not. Bat. Gen. XXXIX (1902), bl. 141—143, en in verband daarmede is er een voorstel ingediend om over te gaan tot verdere afgraving, daar het Mendoetterrein voor de helft nog onder den grond bleek te liggen.

Te Jogja teruggekeerd, werden er verschillende oudheden bezocht, waaronder eene die tot nog toe geheel onbekend schijnt te zijn gebleven, nl. de groote, rondom geornamenteerde steen in de desa Gilang (onder Wijara). Deze steen, die den vorm heeft van een geknotte pyramide, is 1 Meter hoog, met een bovenvlak van 2.30 $\times$ 2.40. Onder- en bovenaan vindt men op de zijvlakken een bloemband, en daartusschen, naast elkander, op iedere zijde twee casementen, elk tusschen twee pilastertjes, die weder bloembanden naast zich hebben. Ieder dier casementen bevat een dierefiguur (een gevleugeld paard, een olifant, een makara, een visch, een rund, een ree, een vogel en een gevleugelden leeuw). Het beeldhouwwerk is grof. De eerste indruk is daardoor, dat het stuk niet zoo erg oud zou zijn. Spoedig ziet men intusschen, dat de dieren zeer typisch geteekend zijn, geheel in den ouden trant, en op grooten ouderdom wijst ook die makara- of olifant-vischfiguur.

Voor het Museum te Jogja, dat door de Regeering ter beschikking van de Vereeniging gesteld was, om er de beelden, die zich op de erven van particulieren bevinden, in te verzamelen, werden nu door verschillende personen voorwerpen afgestaan. Daaronder komen zeer interessante zaken voor. Zooals reeds is medegedeeld, werd aan den Heer Knebel opgedragen een beschrijving van het geheel te leveren.

Op een dier tochten, bleek het bericht, dat er te Tjandi Plaosan een stuk was weggebroken, maar al te waar te zijn. Op den 25sten Mei, met den Heer K. Cephas de oudheden op de grens bezoekende en daarbij ook Plaosan in oogenschouw nemende, werd de Heer Knebel door genoemden Heer, die hem

vergezelde, er opmerkzaam op gemaakt, dat het soubasement op het toegangspad tot den Noordelijken tempel, daar ter plaatse, in 1898 door den Heer Leijdie Melville blootgelegd, opgebroken en verdwenen was. Alles wees er op, dat de daad slechts eenige dagen voor den genoemden datum kon hebben plaats gehad. Het wegvoeren der steenen moet geschied zijn met een vrachtkar, die voor dat doel opzettelijk ter plaatse is gebracht, want de tjandi ligt van den gewonen, den doorloopenden en gefrequenteerden weg af, en het wagenspoor liep niet door. In dit geval was het niet te doen geweest om den witten, gemakkelijk te bewerken, met een mes te snijden steen, dien men veelvuldig òf als vulling in de fundeeringen òf op een zelfde wijze binnen in de muren, enz. vindt, want dezen lagen er nog. Wat weggebroken is, zijn de harde, zwarte (of grauwe) steenen, die de bevloering, de traptreden en de leuningen vormden. Zelfs een der voluten van de trapboomen, en hun zeer eigenaardig verbeitelde boveneinden, waarop indertijd vermoedelijk kleine leeuwekoppen hebben gelegen, zijn weggevoerd. Hoe het soubasement er uitzag, en de plek er nu uitziet, kan men zien uit de photo, die in 1898 van de situatie werd gemaakt, en een tweede, die, toen nu het terrein nogmaals, op den 31en Mei, bezocht werd, dadelijk vervaardigd is. Op de eerste ziet men duidelijk wat met dien voluut en die boveneinden der trapboomen hierboven bedoeld werd, en op de tweede, dat de witte steenen, onder de bevloering en achter de trapsteenen, er nog liggen. De omgeving van de trap is op de laatste photo achter en onder alang-alang verborgen, maar ten naastebij nog in den toestand, dien de eerste photo laat zien, voorhanden. Van dit tijdens het optreden der Archaeologische vereeniging althans ongehoorde feit is dadelijk bericht gezonden aan de personen, die er van in kennis gesteld behoorden te worden, met het verzoek een ernstig onderzoek te laten instellen. Dit thans weggebroken soubasement is hetzelfde als besproken is op bl. 10—12 van Eenige uiteenzettingen, Batavia 1902.

Op dien zelfden dag werd ook Tjandi Sadjiwan bezocht. In het begin van dit jaar had de Archeologische vereeniging van Jogja het soubasement van dezen tempel geheel laten bloot leggen, waardoor nu de geheele sier daarvan te zien is. De casementen geven in ranken en lovers fabel- of djātaka-illustraties, in een zelfden trant als de eigenlijke voet van het tempelgebouw te Mĕndoet ze vertoont. Zijn zij daar voor het oog onderschept door de borstwering van het soubasement, hier liggen zij, daar zij aan den buitenkant daarvan zijn aangebracht, dadelijk bloot voor het gezicht. Het beeldhouwwerk is zeer fraai, maar dat aan de Mĕndoet wint het, want daar is het dieper en ronder en daardoor forscher van toon. Voor een deel zijn de onderwerpen hetzelfde, wat straks de vergelijking zeer leerzaam zal kunnen maken. Interessant is het hier de

fabel van den Garûḍa in zijn wedloop met de schildpadden terug te vinden, die indertijd, zie Not. Bat. Gen. XXXVIII (1900), Bijl. X, verondersteld werd ook voorhanden te zijn (in een klein restantje) aan een der trapvleugels van de Tj. Mĕndoet. Ook de brahmaan, de krab, de slang en de kraai vindt men hier terug, waarover in het VETH-album een mededeeling werd geplaatst. Er zullen straks van al deze tableaux photo's worden overgelegd, zoo dit mogelijk is met eene toelichting.

Bij dit rapport zijn verschillende photo's gevoegd, nl. No. 238—239, en 251—277. Nos. 240—250 werden vroeger reeds gezonden.

De beide eerste werden reeds genoemd in het Rapport over het 4e kwartaal van 1901. No. 238 geeft een tweetal der weinige stukken, die nog te Singasari te vinden zijn, en No. 239 een der twee makara's, die op het erf van de assistent-residentswoning te Malang staan. Deze laatste stukken zijn belangrijk, omdat er uit blijkt, dat de makara's op Oost-Java niet heelemaal ontbreken, waar toch in de beschrijving van de tjandi Toempang geconstateerd moest worden, dat zij dáár ter plaatse niet voorhanden waren. Fraai zijn deze stukken, in vergelijking met de schoone producten van Midden-Java, zeker niet te noemen, maar een nauwkeurige beschouwing zijn zij waard, om de afwijking in de uitvoering der bijzonderheden. Het zijn dubbelprofil stukken; de slagtanden zijn verfatsoeneerd; goed gezien ontbreekt de tong; de onderkaak is hoog en met bloemwerk versierd; de hoorn, bijzonder leelijk, ontspringt onder het oog, niet uit den buitenhoek daarvan, noch minder, wat eigenlijk zoo moest zijn, uit de wenkbrauwen; het oog is het spleetoog; scherp geprononceerd is de band, die het ornament-stuk, achter het oor en den hoorn, afsnijdt van het vervolg van het bouwdeel, waarvan deze makara's de benedenuitloopers waren; over den rug van de slurp loopt een bloemversiering, die eindigt in een verkeerd geplaatste bloem, waaruit afhangt een tros-franje met knop, die alweder in geheel verkeerden stand is aangebracht; wat de gedeelten naast die tros moeten voorstellen, is onduidelijk; het leeuwtje in den bek is stijf en gedrongen, maar leerzaam om de duidelijk zichtbare hoorns, die het dier heeft, en de kam, die, op het voorhoofd beginnende, over den kop heen loopt.

No. 251 (251*a* en 251*b*), 252 (252*a* en 252*b*) en 253 (253*a* en 253*b*) vertegenwoordigen de twee uit het Oengaransche afkomstige makara-stukken, die beschreven werden in Eene fraaie variatie van het olifantvisch- of makaraornament, in Not. Bat. Gen. XXXIX (1901), Bijl. VI. Zie Plaat 3, fig. 1 en 2 = Photo 253*b* en 252*b*.

No. 254 (= Bat. Gen. no. 237*a*) zou een voorstelling kunnen geven

van het oogenblik, waarop Ardjoena met de widadari bij Indra is gekomen, vgl. de Ardjoena-Wiwâha en de uitloopers daarvan; en No. 255 (= Bat. Gen. No. 393) is er een, die den zelfden persoon laat zien, in zijne afzondering en ascese, maar op het oogenblik dat hij is blootgesteld aan de verleidingen en verlokkingen van de hemelmeisjes, die tot dat doel tot hem waren gezonden, een bij de Javanen, blijkens de vele afbeeldingen die er van voorhouden zijn, buitengemeen geliefd onderwerp. Zie Plaat 4, fig. 1 = Photo 255.

Wat de voorstelling is door No. 256 (= Bat. Gen. No. 422*b*) vertegenwoordigd, is niet met zekerheid te zeggen. De bedoeling van de reproductie is voornamelijk om te laten zien hoe wolkentooneelen er kunnen uitzien. Hier treden de natuurlijke vormen der figuren nog vooral op den voorgrond, maar de wijze waarop, laat ons even zeggen, de reus en de slang geteekend zijn, laat in enkele bijzonderheden reeds zien wat het gevolg kan wezen, als die teekenmethode wordt doorgezet, en het phantastische en impressionnistische den boventoon krijgt. Men lette bv. op de handen van den reus. Het ronde stuk in den rechterbenedenhoek maakt sterk den indruk van een slangekop en face, maar behoeft dit niet te zijn. Het zou mogelijk kunnen zijn, dat dit relief het sterrebeeld de Banjak angrĕm voorstelde, en dan zou de reus den Bima sĕkti, die jonge man den Djaka belek, en de slang in den bovenhoek de Naga kunnen vertegenwoordigen, de boom zelfs de Kalapa doyong, sterrebeelden, die allen vlak bij elkander aan den hemel staan, maar in eene andere situatie.

No. 257 (257*a* en 257*b*) geeft misschien de oudste afbeelding van een kantjil-episode. Is dat waar, dan zou de boom tusschen den tijger en het kleine wegloopende dier (hertje?) de bamboe doeri moeten zijn, maar onduidelijk blijft ook dan de beteekenis van de krab, rechts onderaan, op No. 257.

No. 258 en 259 (van links naar rechts = Bat. Gen. No. 310*b*, 310*a* en 310*c*; No. 310*a* vertoont het jaartal 1335 = A. D. 1413) geven drie typisch Javaansche figuren, zooals men ze aan de tjandi Panataran en elders ziet. Zie Plaat 5, boven Photo 258, beneden 259.

No. 260 (*a*, *b*, *c* en *d* = Bat. Gen. No. 394) kan vergeleken worden met No. 255. Wat men daar vindt in een vlak, vindt men hier aan een zuiltje uitgebeiteld, evenals dit geschied is met hetgeen op 257 wordt aangetroffen. Het is dus weer de bekende Ardjoenawiwâha-episode. Zie Plaat 4, fig. 2 = Photo 260*a*.

No. 261 en 261*a* (= Bat. Gen. 359*a*) is een voetstuk (vulgo yoni) van Oost-Java, evenzeer als No. 262 en No. 262*a*. Na hetgeen in de beschrijving van de Tjandi Toempang over den stijl en het ornament van Oost-Java reeds gezegd is, vereischen zij maar weinig toelichting. Het eene voetstuk is vierkant,

het andere achtkantig. Bij het eerste is gebruik gemaakt van bloemband ornament, bij het tweede van het bovenband ornament. Bij beiden wordt de tuit gedragen door een (echten) nâga (slang), geheel in stijl. Het verdient de aandacht dat ook op zulke slangekoppen de mane-hoorn van de leeuwekoppen ook al is overgebracht, eerst als vervanger van de blaaswangen, en daarna daarnaast. Zie Plaat 6, fig. 1 = Photo 261, fig. 2 = Photo 262.

No. 263 (= Bat. Gen. 4363) is het derde Oengaransche stuk, genoemd in de Aanvulling op de boven reeds vermelde mededeeling in de Not. Bat. Gen. XXXIX (1901), Bijl. VI. Het kan direct dienen tot illustratie van de slurpvervormingen der makara-stukken. Men houde er bij in het oog, dat het stuk niet afgewerkt is. Was dat het geval, dan zou alles veel scherper en geprononceerder zijn.

No. 264 (= Bat. Gen. No. 406) is een geheel ander makara-stuk, dat erg doet denken aan eene op het terrein van de Tjandi Mendoet voorkomende, daar ter plaatse zeer eenzelvige, varieteit. Ten opzichte van den hoorn vergelijke men wat bij No. 239 opgemerkt moest worden.

No. 265 (= Bat. Gen. No. 200) laat onderaan een tot krullen omgezetten leeuwe- of kala-kop zien.

No. 266 (en 266*a*, het cijfer 256 is een fout = Bat. Gen. 422*a*) geeft een tjandrasĕngkala in beeld. Op de keerzijde vindt men een opschrift, dat deze ook in woorden bevat, nl. *sakakalanya goh wiku hanahut butut, 1379* = 1457 A. D. Het overige van het opschrift is niet gemakkelijk te lezen. Mogelijk staat er: *peling duk kala — rakayaman dukanungkul mara marna pawitra*, waarnaar en waarmede het vroeger over dit opschrift, in de Not. Bat. Gen. XXXVI (1898), bl. LXXXIII, medegedeelde te verbeteren en aan te vullen is. Men ziet het hoe eigenaardig en hoe onduidelijk de vormen der letters zijn geworden. Zie Plaat 7 = Photo 266 en 266*a*.

Tot illustreering van de slurpwijzingen van het makara-ornament kunnen de beide stukken, een paar partners zijn het, op No. 267 (= Bat. Gen. No. 759*a*) weer dienen. Zij zijn van brons en vertoonen in plaats van de tromp leeuwekoppen (van lichamen kan hier niet gesproken worden), met de opgeheven klauwen er naast. Vooral leerzaam is de hooge kam, die over den kop loopt, omdat deze bij de steenen stukken gewoonlijk beschadigd is; er kon althans een in dit opzicht nog ongeschonden steenen exemplaar tot nog toe niet opgespoord worden.

No. 268 vertoont twee stukken (= Bat. Gen. No. 758 en 759), beiden bronzen makara's. Bij het eene, het linksche, is de tromp slechts een knop of bol, maar door de hooge kam, daarbovenop aangezet, herinnert het aan de vervormingen op No. 267 reeds afgebeeld. Bij het ander is de slurp aan het

vooreinde verbreed en opgerold als een breede hondetong, en in dit gedeelte is het stuk dus een dubbel profilstuk geworden, of naar een zoodanig opgezet.

No. 269 (= Bat. Gen. No. 1587*a*, Inv. 4303) werd in teekening reeds gegeven bij de beschrijving van de Tjandi Toempang, zie aldaar Plaat F bij den tekst van Hoofdstuk III. Het is de taatspot, deurpal van brons (bus en spil), afkomstig van Poenden Gilang, Toeloeng agoeng, Kediri.

De bronzen lamp, afgebeeld op No. 270 (= Bat. Gen. No. 1103), behoeft geen lof, maar wellicht is het wel noodig er even op te wijzen, dat zij een ten volle uitgebeelde makara- of olifantvisch voorstelt. De lijnen van de sierkrullen laten duidelijk zien, dat het stuk van Oost-Java afkomstig. Het is er des te opmerkelijker om.

No. 271 (= Bat. Gen. 9621, maar van de ethnographische verzameling) is een uit hout gesneden achterblad, met een uitstekenden arm, waarop een ring bevestigd is om een glas te dragen voor een drijfpit. Het werd om de wille van de curiositeit opgenomen, want een oudheid, als de anderen, is het voorwerp niet. Geplaatst te midden van die andere voorwerpen, maakt het den indruk alsof het snijwerk een kala- of leeuwekop weergaf, wat echter niet het geval is. Het stuk is uit den compagniestijd of wellicht nog jonger. Zulke eigenaardige coincidenties zijn er meer. Een der merkwaardigste is het beslagstuk, dat te Ulm is te vinden en afgebeeld is in het Handboek voor den smid, voor Nederland bewerkt door F. Lz. BERGHUIS, naar het Hoogduitsch van TH. KRAUTH en F. SALES MEYER, Leiden, 4°, bl. 152. Als men den eenhoorn daarin vervangt met een olifantskop, heeft men een volslagen kala-makara ornament, wat nog sterker spreekt, als men ook let op de beide olifantskoppen onderaan. De keuze, de combinatie, de schikking van de details in het ornament van dat beslagstuk, door een Ulmer smid gemaakt, is voor zulk een persoon al bijzonder eigenaardig.

No. 272 (= Bat. Gen. No. 1494), een gouden buikplaat, prachtig drijfwerk van Oost-Java, zooals de bochten en krullen der lijnen in het ornament terstond laten zien, geeft nogmaals een voorstelling van de meest bekende der Ardjoenawiwâha-episoden, de hemelsche meisjes haar best doende Ardjoena uit zijn gepeins op te wekken en af te leiden, evenals No. 255 en 260. Zie Plaat 4, fig. 3 = Photo 272.

No. 273, 274 en 275 (= Bat. Gen. No. 423, 436, 427 en 426) representeeren enkele relief-platen, in het Museum van het Genootschap te vinden. De bedoeling der reproductie is om te laten zien hoe oudtijds de erven er uit zagen. No. 273 geeft het erf van een groote, No. 274 een tempel-terrein met de daarbij te vinden tempelwachterswoning, en No. 275 erven van kleine luiden.

Allen zijn ommuurd, als nu nog op Bali. Bij het erf van den menak staan torengebouwtjes op de hoeken van den muur, en ziet men behalve pendapa's boomen op het erf. Ook aan het tempel-terrein ziet men zulk een torengebouwtje. Het voorerf bereikt men door een zoogenaamde gespleten poort, naast de stoep waarvan men nog een klein bouwstuk ziet staan, als nu nog bij vele godshuizen op Bali. De padoeraksa ontbreekt, maar deze komt ook niet altijd voor. Het achtererf kan slechts bereikt worden door een tweede, overdekte poort, die zich bevindt in den muur, die voor- en achtererf van elkander scheidt. Op dat achtererf staat hier een klein tempeltje en twee bale's of pendapa's, de eene kleiner dan de andere. Hoe hier de Oost-Javaansche stijl spreekt, behoeft na de beschrijving van de Tj. Toempang wel niet aangeduid te worden. Vooral bij No. 274 heeft de beeldhouwer een diepte in zijn relief weten te brengen, die zeer opmerkelijk is. De trant waarin de teekening gegeven is, is geheel die van de vogelvlucht-gezichten uit de 17e eeuw bij ons. De perspectief is daarbij voor een goed deel veronachtzaamd, maar het voor en het achter is toch zeer goed uit elkander gehouden. Zie Paat 8, fig. 1 = Photo 274, en fig. 2 = Photo 273.

Een bijzonder leerzaam voorbeeld van dienzelfden stijl levert No. 276 (die een vergroote reproductie is van een gedeelte van no. 278 van VAN KINSBERGEN's photo's). Men vindt daarop een tempel met een dubbel soubasement, een dubbel profil, een dubbel dak en een volledige afdekking. Hier kan men duidelijk zien hoe zoo'n dak zich op Oost-Java stomp uitspitste. Tevens bewijst deze photo de juistheid van de opmerking, dat het noodig zal zijn de reliefs van Panataran op een andere wijze te photografeeren, om de teekeningen tot hun recht te laten komen. Boven de menschefiguur, in den rechterbovenhoek van het tableautje, vindt men een olifant-en-face-arabeske-bloemstuk. Door den schuinschen stand, waarin het is opgenomen, ging het leven der lijnen verloren, en werd het stuk ook zeer onduidelijk,

No. 277 is mede de reproductie van een oude photo, en wel van die van een stuk van het bovenste gedeelte van de Baraboedoer, welke is genoemd in Not. Bat. Gen. XXXIX (1901), bl. 140. Het zonnetentje boven op de klok, de trapleuningen, daar men tegenaan ziet, zelfs die door Europeanen tegen de klok aangelegde trap zelf, zijn verdwenen, de trap althans grootendeels, maar wat van meer belang is, is het feit, dat de oudere bestanddeelen van hetgeen deze photo te zien geeft, in al dien tijd, — de photo is tusschen de 30 en 40 jaar oud, — zoo rustig op hun plaats zijn blijven liggen.

In verband met No. 263 kan het nog wenschelijk zijn hier te vermelden hoe bij het laatste bezoek aan de Tj. Mĕndoet de Heer F. Th. ENGEL er opmerkzaam op maakte, dat het er allen schijn van heeft, dat, bij de beide makara's

van de trapboomen der stoep daar, de mond of de hand van de tromp, waarin de steel van de afhangende bloem gevat is, den vorm van een slangekop met tanden, maar zonder kroon of bezoar-doosje, heeft. De stukken zijn ongelukkig beiden aan dat gedeelte eenigszins beschadigd. Zij leveren zoo den overgangsvorm van de natuurlijk gehouden tromp tot het geheel omgezet zijn daarvan in een slangekop of voorlijf. De overgang zou dan geleidelijk hebben plaats gehad, eerst de vervorming van den mond van de tromp tot een slangekop, en daarna die van de tromp in haar geheel tot een zelfde voorstelling. Dat aan de Tj. Mĕndoet zulke vervormingen schaars voorkomen, zegt niets, ook aan de Baraboedoer zijn de stukken wat men kan noemen natuurlijk gehouden, maar desniettemin vindt men daar in een der tableaux in de onderreeks van den achterwand der 1e gaanderij (bij LEEMANS no. 60, benedenreeks, dat is het tafreel naast de zuidpoort, aan den oostkant daarvan) makara's, welker trompen tot het voorlijf van een leeuw gewijzigd zijn, zie VAN KINSBERGEN's photo's van de Baraboedoer No. 26; ook vergelijke men in dezelfde gaanderij, maar in de bovenreeks, den troon op No. 225 van LEEMANS (bij PLEYTE, Die Buddhalegende in den Sculpturen des Tempels von Bara-Budur, bl. 155). Dit laatste voorbeeld is echter geen correct, aangezien de teekenaar hier, misschien wel onder den invloed van het eerste, een verkeerde teekening heeft geleverd.

Naar aanleiding van No. 276, nl. het olifant-en-face-stuk, dat daarop voorkomt, nog dit. Al zullen wellicht de opmerkingen, die ten opzichte van deze soort stukken reeds gemaakt werden, niet dadelijk ten volle begrepen worden, waar het materiaal tot toelichting niet tevens dadelijk kan worden verstrekt, het blijkt nu, nu de beschrijving van de Tj. Toempang gereed is, en wel juist door deze, hoe ver deze wijze van teekenen om zich heeft gegrepen. Het ruggestuk van een beeld in het Museum van het Bataviaasch Genootschap, No. 262*f*, dat aan den achterkant, als zoo vele stukken van Oost-Java van jongeren tijd, geheel versierd is, en zulk een olifant-en-face-stuk levert, maar nog niet gephotographeerd kon worden, opende daarbij den blik voor nog een nieuwe lijn van transponeeren, wellicht is het hier zelfs beter van substitueeren te spreken. Over dit laatste stuk is afzonderlijk gehandeld in een mededeeling in de Not. Bat. Gen., 1902, Bijl. XI, zoodat hier met een verwijzing kan worden volstaan.

De voorzitter der Commissie in Ned.-Indië voor oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera,
(*w. g.*) DR. J. BRANDES.

Juli 1902.

BIJLAGE (14).

TJANDI BIMA,

beschreven voor zoover als reeds doenlijk is.

Op het carton bij Blad III van VERBEEK's oudheidkundige kaart, behoorende bij zijn Oudheden van Java, Lijst enz., Verh. Bat. Gen. XLVI, dat een verkleining is van de door de Heeren PET en MIJER vervaardigde kaart van het Dieng-plateau, vindt men de plaats aangegeven, waar de Tjandi Bima of Tjandi Wrĕkodara, waarover hier het een en ander medegedeeld zal worden, te vinden is.

Zij is de zuidelijkste der Dieng tjandi's, en gelegen op een uitlooper van den Westelijken heuvelrand, die zich uitstrekt naar de beide meertjes Tĕlaga wĕrna en Tĕlaga Pĕngilon, hoog en vrij, met hare portaal-opening naar het Oosten gekeerd, zoo dat men van uit het Noorden van de Dieng-vlakte het noordelijke zij-aanzicht van deze tjandi zich tegen den zuidelijken bergwand ziet afteekenen. Van dezen kant nam ook VAN KINSBERGEN (zie diens photo's No. 98), maar eenigszins naar het Oosten staande, deze tjandi op; zóó komt zij ook voor op de teekening, die hierbij gaat en vervaardigd is door de Heeren F. TH. ENGEL en P. J. VAN DER HAM, naar de opmetingen gedaan tijdens een bezoek, dat wij gezamentlijk aan het plateau brachten, in de maand Mei van 1902. Bij dezen tocht vergezelde ons ook de Heer CH. J. ODENTHAL. Ook hem komt dank toe voor verschillende opmerkingen, waaronder. waar het de Tjandi Bima geldt, genoemd moet worden de dubbele echo, die men hooren kan, als men zich iets ten Noord-oosten van den tempel plaatst.

De opneming kon niet volledig zijn, omdat er, als deze zich ook over het hooge torendak zou hebben uitgestrekt, een stijger, of althans een hooge bok, had moeten worden aangemaakt, waarop van te voren niet gerekend was, terwijl het verblijf ter plaatse niet gerekt mocht worden. Dit geeft er de verklaring van waarom de tjandi op die teekening voorkomt zonder dat bovengedeelte.

Het achtkantige soubasement vindt men aangegeven op een teekening van ouderen oorsprong, opgemaakt naar aanteekeningen van den Heer G. A. PET, die indertijd de ontgravingen op het Dieng plateau leidde. Het is ook op de photo van den Heer TH. VAN ERP zeer goed waar te nemen.

Men zie bij het volgende Plaat 9, 10 en 11.

De tempel uitwendig. Dit soubasement, dat weer op een vierkant stond, was, zooals reeds gezegd is, achtkantig, met een voorsprong aan de voor- of oostzijde, op de volle breedte daarvan, terwijl de voorkant van dien voorsprong in die zelfde richting een toegangstrap of trapje had.

Tot op ongeveer den voorrand van dat achtkantige pleintje, of tot aan den wortel, de geboorte, den achterkant van dien voorsprong, strekt zich het voor aan den tempel aangebrachte portaal uit, dat zoo breed is, dat dit het ondergedeelte van den voorsprong aan den voorkant van den tempel geheel in zich heeft opgenomen.

Die voorsprong is daardoor alleen hoogerop, boven de kroonlijst van het portaal, te zien, maar is daar voorhanden, evenzeer als aan de andere drie zijden van het tempelgebouw, want dit is een eenigszins langwerpig vierkant met flauwe voorsprongen op de zijden.

Op de photo van VAN KINSBERGEN ziet men in den laagsten ogiefrand, die daar op te merken is, nog een stuk van dien achtkant of achthoek, vooraan zelfs ook nog een klein gedeelte van het onderste van het borstweringsmuurtje, dat hem eens omzoomde. Op de photo van VAN ERP ziet men het beloop zelfs duidelijk. De vloer van dien achtkantigen omgang lag iets hooger, want daarboven verhief zich de tempel, slechts drie rijen steenen vertoonende of vrij hebbende, onder het onderogief van zijn voet of beter vermoedelijk van zijn onderstel. Het niveau van die vloer lag juist zoo hoog, dat daardoor het leelijke vooruit- en terugspringen van de steenen in de vierde en vijfde rij, van boven naar beneden geteld, of in de beide onderste rijen, aan het oog onttrokken was.

Dat die vloer werkelijk eens zoo hoog was, blijkt als men den tempel omwandelt. Hoewel deze ook elders aan die beide onderste rijen steenen geheel denzelfden buitenvorm heeft, ziet men achter het gebouw overal de steenen uitspringen of terugliggen, en wel zoo, alsof de tempel in zijn geheel op dat vlak een weinigje omgezwikt, omgezwaaid of omgedraaid schijnt.

Boven de zooeven genoemde drie lagen rechtop- of neerloopende steenen vindt men het eigenlijke onderstel van het gebouw, bestaande uit een teruggaand ogief, een teerling en een daarboven weer uitkomend ogief, dat van boven afgesloten is door een platten band, of een platte daarbij behoorende kroonlijst. Die teerling heeft weinig rijzing, en vertoont op zijne vlakken dubbelverdiepte paneelen, met dien verstande dat de kleine vlakken, op de korte zijkanten der voorsprongen, getrokken zijn bij de daarachter iets terugliggenden, en met dezen één gevouwen vlak, paneel of casement vormen. Dit lijnbeloop zet zich, in geheel denzelfden trant, in geheel dezelfde afmetingen, door over het ondergedeelte van het portaal, iets, wat op de Dieng ook op te merken

is aan de Tjandi Poentadewa en de Tjandi Srikandi. Men heeft hierbij in het oog te houden, dat dit doorloopen van zulke lijnen iets anders is dan het doorloopen der lijnen aan het soubasement.

Boven dit onderstel verheft zich het lichaam van den tempel in ten naastebij denzelfden trant. De ogieven zijn kleiner, de klimming is veel hooger. Ook is de verdeeling der paneelen een andere. Op het midden van het groote paneel, op het vlak van den voorsprong, is nl. een smalle hooge nis aangebracht, die ter weerszijde op dat vlak slechts twee evenzeer zeer smalle en hooge paneelen vrij laat. In plaats van getrokken te zijn bij de paneelvlakken van de terugliggende wanden, zooals dit aan het onderstel het geval is, zijn de paneelstukken op de korte zijden van den voorsprong aan dezen teerling zelfstandig gemaakt, door bij hen een stuk van die terugliggende vlakken te trekken, waarmede zij nu een gevouwen paneel op zich zelf vormen, dat, op dat terugliggende vlak, nog een tweede smal paneel, maar van wat breeder afmeting, naast zich heeft. Een ander verschil is nog, dat boven de paneelen, onder het bovenogief, dus tusschen hen beiden, nog een uitspringende band is geplaatst, waaruit een guirlandesnoer afhangt, en dat dat bovenogief verbeiteld is tot tanden, die er uitzien alsof zij de uiteinden van item zoovele balken zouden zijn. De nissen loopen naar beneden door tot op de kroonlijst van het onderstel van het tempelgebouw, dus door het onderogief van den tempelteerling heen, en zijn van boven op het midden van den boog met een afhangende punt getipt.

Boven op de kroonlijst van het eigenlijke tempellichaam, — over het portaal zal later gesproken worden, — repeteert zich het onderstel van den tempel, maar nu ligt dit ook aan den voorkant geheel vrij, en het is lichter van toon dan zijn tegenhanger beneden. Geen doorloopende paneelen of casementen, maar een verdeeling in kleineren, als aan het tempellichaam en overeenkomstig met het daar voorhandene, behalve de nis. Het bovenogief is een dubbel-lotussen-rand geworden, met grootere bovenbladen, terwijl beiden, zoowel de boven- als de beneden-bladen naar buiten uitpunten. Die lotuskussenrand vertoont boven zich den klein-geribden buitenkant der zaadhuisjes, en daarop rust nu weer wat men de kroonlijst moet noemen.

Deze draagt het ogief, dat de basis vormt van de daarop volgende eerste verdieping van het dak, die nu op haar beurt weer beantwoordt aan het lichaam of den teerling van den tempel, maar zich in drie étappes verjongt, of versmalt, en terugtrekt, dus met verspringingen (zoowel in horizontale als in verticale lijn) pyramidaal opklimt. De voorsprongen zijn duidelijk, duidelijker nog te zien dan aan het tempellichaam, omdat men ook de zijvlakken (de zijpaneelen) als voorsprongen, uitspringende uit het lichaam van de pyramide, is gaan behan-

delen. De vlakken, die die voorsprongen aanboden, zijn, op ieder der étappes (of sub-étages), verbeiteld tot ondiepe nissen, die straks nader beschreven zullen worden. De middenreeks, op den midden-voorsprong, bestaat uit drie zulke nissen, waarboven evenwel als afdekking of topstuk nog een vierde is geplaatst, die in wezen daarbij behoort te worden geteld, en niet mag worden gerekend een deel uit te maken van het nog hooger liggende vervolg van het dak. De flankende reeksen, de nieuwe voorsprongen, tellen slechts twee nissen, die gekroond zijn door een ronde, korte kolom, welke eindigt in een dubbelen ronden rand, waarop een enkelvoudig lotuskussen ligt, en waarvan aan den onderkant een guirlande-snoer afhangt. Op deze kolommen liggen platte uitgegleufde, gecanelleerde bollen. Even boven deze bollen, en achter de vierde nis van de middenreeks, eindigt deze verdieping van het dak, en die bollen zijn te gelijkertijd de afdekking van de aangrenzende nissenreeks, op de nevensliggende zijde van het dak.

Boven die eerste verdieping volgt weder een nieuw onderstel, maar de voorsprongen zijn hier verdwenen, of beter nog opgegaan in de daarvoor staande bovenste nisjes van de middenreeksen van de eerste verdieping. Het bovenogief van dit onderstel is niet tot een dubbellotuskussenrand, maar tot een enkelvoudige van opgaande lotus-bladeren verbeiteld, waaraan onderaan nu weer een guirlandesnoer hangt, als men onder het bovenogief van het tempellichamen, en onder of bij het kussen van die reeds vermelde bollen vindt. Daardoor doet het zich tevens voor, alsof dit onderstel het bovengedeelte van de afgeknotte pyramide wezen zou, die de eerste verdieping van het dak vormt. Het is voor het oog, door deze ornamentatie, en door zijn eigen vorm, zoowel het eene als het andere. Bij eene beschrijving van de constructie van het dak is het beter, het als een onderstel op te vatten en het zoo te blijven noemen.

Op het ogief boven de kroonlijst van dit derde onderstel verrees de tweede verdieping van het dak, zich evenzeer verjongende als de eerste, maar slechts in twee étappes, dus in de middenreeks vertoonende twee (?) nissen boven elkander, en in de zijreeksen telkens maar één nis, wederom afgedekt door zulk een uitgegleufde bol, die, als bij de eerste etage, ook hier tegelijkertijd ook de nevensliggende nis van de aangrenzende zijde van het dak afsluit. Dat deze zijreeksen slechts uit één nis bestaan, en dan dadelijk die bol boven zich vertoonen, is op de photo van VAN ERP volkomen duidelijk te zien.

Hoewel nu het verdere, hoogere gedeelte van het dak weg is, is het niet misplaatst hier er op te wijzen, dat, op een zelfde wijze als boven aan de eerste verdieping, men ook bij deze tweede een eender oploopen van het dak zal hebben gehad. Boven de bollen van de tweede verdieping en achter de bovenste nis (de zesde nis) van de middenreeks daarvan, zal een vierde onderstel hebben

gestaan, wederom kleiner van afmeting, en nu bijv. niet anders dragende dan één groote, in vorm met die hoekbollen overeenkomende afdekking.

Maar daarmede wordt het gebied der gissingen betreden, waarop men zich niet verder te wagen heeft dan nu reeds is geschied.

De beschrijving van het dak is onvolledig, als daar niet nog bij opgemerkt wordt, dat het zich verjongen van het lichaan van de dakpyramide nog verzacht is door bij iedere étappe nog een tweede dubbele verspringing aan te brengen, waardoor het verloop van de terugwijking geleidelijker is gehouden, daar de klimmende stukken toch steeds verticale buitenvlakken hebben.

Ook de daknissen verdienen nog een enkel woord, ook zonder dat nog op het ornament in het bijzonder wordt ingegaan.

In de eerste plaats heeft men er op te letten, dat aan de voor- en de achterzijde van het dak de middennissen iets breeder zijn dan die op de Noord- en de Zuidzijde. Dit houdt verband met de langwerpige gedaante van den tempel (zie Plaat 9), die breeder is dan hij diep is. Voorts moet men de nissen paarsgewijze bijeennemen, telkens twee boven elkander, als een ondernis en een daarboven behoorende bovennis. De ondernissen zijn breeder dan die bovennissen en hebben allen een afhangende punt onderaan op het midden van den boog, en zelfs een deuk in den bovenrand daarvan. De bovennissen zijn smaller en hebben die punt en die deuk niet, maar daarentegen in plaats van de laatste een oploopend topstuk. De ondernissen zijn geplaatst op een dubbelen lotusbladerenrand, de bovennissen op een enkele, een verschil, dat ook reeds geconstateerd werd als bestaande tusschen het tweede en het derde onderstel. Die bovennissen doen zich daardoor lichter voor. De neven-nissen van de tweede etage heeft men met die bovennissen te vergelijken. Onder hen is de ondernis weggelaten. Zij hebben den vorm van die bovennissen, en het ornament, dat ze vult, is van dezelfde soort. Het komt overeen met dat der bovennissen.

Het portaal, dat thans aan de beurt moet komen, loopt, zooals boven reeds gezegd werd, in het tempelgebouw in, den voorsprong aan den voorkant van den tempel in zich opnemende. Het is breeder dan die voorsprong zou zijn geweest. De breedte er van wordt bepaald door die der paneelen op de terugwijkende vlakken van de wanden van het tempelgebouw. Van de voorzijde van den tempel is juist zooveel vrijgelaten, als deze paneelen aan ruimte vereischten. Het onderstel van den tempel loopt, dit werd mede reeds gezegd, over het portaal door, maar de teerling is hier van veel minder klimming dan daar. Al heeft ook het bovengedeelte van het lichaam van het portaal hetzelfde beloop, met dezelfde afmetingen als dat van den tempel zelf, het is lager aangebracht, de bovenlijn van de kroonlijst boven het bovenogief bevindt zich een

heel eind onder de onderlijn van die lijst van het tempelgebouw. Zij bevindt zich zelfs een heel eind onder het bovenogief daarvan, onder den uitspringenden band, en onder het guirlandesnoer, daar die lijst uitloopt zelfs nog lager dan het bovengedeelte van het verdiepte paneel aan den tempelwand, zoodat het ogief, dat boven op de kroonlijst van het portaal te vinden is, met zijn bovenkant nog geheel vrij ligt tegenover, of beter onder den onderkant van het ogief onder de kroonlijst van het hoofdgebouw.

Boven op het ogief boven de kroonlijst van het portaal vindt men een geheel vrijstaanden, met den voorsprong van den voorkant van den tempel, die hier weer te zien komt, niet verbonden opbouw, bestaande uit een voet, overeenkomende met wat boven onderstel genoemd werd, van boven voorzien van een dubbelen lotusbladerenrand, als bij het tweede onderstel van het hoofdgebouw, en dan boven zijn kroonlijst afgedekt met een ogief-dak, waarop te voren zeker een punt- of bolvormig ornament te zien was, en dat, terwijl het op de zijden, op de korte kanten, een kleine nis droeg, aan den voorkant vermoedelijk drie nisjes telde, waarvan een in het midden van wat grooter afmeting, iets breeder en iets hooger dan de nevennisjes, welke laatste te vergelijken zijn met wat aan het dak bovennissen genoemd werd, evenals die middennis de tegenhanger van een benedennis was. Deze nisjes, boven op de zijden en voor aan den portaalkop, rustten niet op een lotusbladerenrand, ook niet op een enkelvoudige, maar staan direct op de kroonlijst.

De zakgoot, gevormd door het achterste gedeelte van de afdekking van het portaal als basis en den voorsprong aan den voorkant van den tempel met den vrijstaanden opbouw op het voorgedeelte van het portaal, is voor een goed deel onschadelijk gemaakt door het aanbrengen van een driedubbele, naar boven in afmeting afnemende rollaag, die echter slechts het middengedeelte van de ruimte beslaat, en dien opbouw mooi, en op een afstand schilderachtig, vrij laat.

Evenals de lange, smalle nissen op de zijwanden van den tempel, door het ogief heen, doorloopen tot op de kroonlijst van het onderstel, loopt ook de portaalopening of ingang, zonder meer door, door het profil aan den voorkant van dien voorbouw, tot op den vloer van den omgang.

Het bovengedeelte van de poortopening is tot in of tot aan het ogief, dat op de kroonlijst van het onderstel ligt, versierd met een kala-makara-ornament, waarop teruggekomen wordt, nadat eerst het inwendige van den tempel is bekeken.

Het inwendige van den tempel. De portaal-opening, de voorpoort, is vrij breed, vooral tegenover de lange, smalle, hooge nissen op de zijwanden van den tempel.

Zij brengt in een voorportaal, dat breeder is dan het diep is, en er zeer eigenaardig uitziet. Ter weerszijden van den voorgang, die daaruit naar de tempelkamer leidt, vindt men tegen den achterwand, onder aan den onderrand van het schuine en afgeschuinde gewelfvlak van het portaal, twee nissen aangebracht, die geen basis hebben, en als een paar baldakijns daar tegen den wand aanhangen, meer dan 1,5 M. boven den grond. Daartusschen doorgaande, komt men door een doorloop, die zich daardoor langer vertoont dan hij is, aan de plaats, waar voormaals de brisé-deur zat, zooals de taatsgaten nog uitwijzen. De vleugels daarvan, smal, maar weer hooger dan de voorpoortopening, werden belet ook naar buiten te draaien door den afhangenden rand aan den bovendrempel, en konden naar binnen toe geheel weggedraaid worden, omdat ze daar opgenomen werden in kosijnen, die aan de zijde van de tempelkamer niet afgesloten zijn en waarin nog op elleboogshoogte casementen zijn uitgediept, die de achterbekleeding dier deuren konden opnemen. Daardoor is het achtergedeelte van den doorloop of binnenpoort iets breeder dan het gedeelte waarin zich die brisé-deur bevond. Ook is het iets hooger, want de deksteen, die dit achtergedeelte overspant, ligt iets naar achteren, er over uitspringende, boven den deksteen, die den eigenlijken bovendrempel vormt.

De kamer is niet zuiver vierkant. Zij is in overeenstemming met den uitwendigen vorm van den tempel, iets breeder dan zij diep is, en het gewelf, dat steil pyramidaal oploopt, begint iets lager dan den bovenrand der deuropening.

Boven den deksteen van het achtergedeelte van den doorloop, waarin zich de deur bevindt, is in het gewelf een 2 Meter hooge uitsparing, nis of ontlasting aangebracht, die van onderen 90 cM. breed, en van onder tot boven even diep is. De achterwand van deze ontlasting loopt dus in dezelfde helling omhoog als het gewelf van de kamer, de zijwanden er van loopen daarentegen van boven in één naad te zamen. In de wanden van de kamer, en evenzoo in het gewelf ziet men op gelijke hoogten en op gelijke afstanden van de snijdingen der vlakken vierkante nisjes van kleinen omvang, waaromtrent zich onwillekeurig de vraag voordoet of zij niet hebben moeten dienen om de punten van de balken van het stijgerwerk, bij het maken, in zich op te nemen.

De ornamenteering. Uit het voorafgaande ziet men, dat Tjandi Bima wel afgebouwd was, maar nog niet afgeornamenteerd. Deze toestand van het gebouw was een der redenen, waarom van het ornament nog maar weinig gezegd werd, en dat dit eigenlijk alleen daar even geschiedde, waar zulks om de constructie te beschrijven en deze duidelijk te maken, noodig scheen. Het zal nu

gemakkelijker zijn over het ornament datgene mede te deelen, wat vermeld dient te worden. Enkele herhalingen zijn daarbij onvermijdelijk, en geheele volledigheid kan daarbij niet bereikt worden, omdat op het geheugen moet worden afgegaan, en dit te kort schiet, als van ieder onderdeel zou moeten worden opgegeven of het al en op welke wijze het dan wel versierd is. Een grooten steun geeft daarbij de photo No. 98 van VAN KINSBERGEN, zie Plaat 10, en nog een andere, die indertijd van den Heer P. M. L. DE BRUYN PRINCE ontvangen werd. Deze laatste vertoont de tjandi van de voor- of Oostzijde met den Zuidelijken kant, terwijl VAN KINSBERGEN's opname haar van de Noordzijde en van den Oostkant laat zien. Een opname van den Westkant kwam later nog ter beschikking, door den Heer TH. VAN ERP, zie Plaat 11. Gelukkig, want die zijde is, met de voorzijde, het verste afgewerkt.

Dat het ornament niet volledig voltooid is, kan men dadelijk zien aan de guirlandenbanden. Men vergelijke slechts wat men ziet aan den teerling van het tempellichaam en het portaal met hetgeen het derde onderstel en de kolommen onder de uitgegleufde bollen bieden. Aan de laatste deelen zijn die guirlanden en de daartusschen afhangende tressen van parelkorrels voorzien, d. w. z. verder bebeiteld en tot grooter sier afgenomen en omgezet, dan aan den teerling. Bij deze heeft de bewerking, de verfijning, de verfraaiing, nog niet plaats gehad, en heeft het den schijn, maar meer dan schijn is het niet, alsof die gedeelten van den tempel slechts met dik, plat, vierkant bandornament behangen is.

Een zelfde opmerking kan dadelijk gemaakt worden omtrent de zich boven dien guirlandenband, aan het lichaam van den tempel, zich vertoonende horizontale uitspringende band. Zonder twijfel heeft het in de bedoeling gelegen deze mettertijd af te ronden, en is het scherpe en hoekige der doorsnede slechts de overgangsphase der bewerking in die richting.

Dit vindt zijne bevestiging bij de nissen van het dak. In die nissen is, eenigszins verdiept, binnen tegen den boog, een enkelvoudige lotosbladerenrand aangebracht, terwijl die nissen zelf op lotuskussens, of hoe men het noemen wil, rusten. Ook is op een nog dieper liggend vlak, de hoofdversiering dier nissen, de vulling er van, reeds aanwezig. Bij de ondernissen is deze een (manne-)kop of buste, dit laatste in de breede midden-ondernis, bij de bovennissen een symbool, maar deze symbolen zijn geenszins duidelijk. De eerste bovennis boven de breede beneden-middennis vertoont een wijwaterkruik van den zoo bekenden typischen vorm (tjèrèt), peervormig van buik, op een voet, met een met een deksel of stop gesloten mondopening, en een oploopende tuit op de zijde, die althans in later tijd den vorm heeft van een slangevoorlichaam met kop,

mede in den typischen trant, als draak, en met de bezoar-doos of kroon op het hoofd. In de boven-zijnissen rust op een eigen lotuskussentje een groote bloemknop (?), en in de bovennis boven de tweede benedennis, die zich vóór het derde onderstel bevindt, ziet men een klein, zich in twijgen vertakkend boompje opschieten, ten minste aan de Noordzijde van den tempel. Aan de voorzijde of Oostkant van den tempel vindt men daar wat anders, en daaruit moet worden afgeleid, dat ook de Zuid- en Westzijde beiden op die plaats evenzoo weer wat anders vertoonen *). Keert men tot de benedennissen terug, dan ontwaart men tusschen de koppen en den binnen-lotusrand nog een gedeelte steen, dat aan de voorzijde van den tempel bij de middennis tot ornament verbeiteld is. Men vindt er twee naar elkander toe gekeerde, naar elkander toe gerichte makara's of olifant-visschen (met opgeheven lichamen en staarten?). Dit zelfde geeft op die plek de Westzijde te zien, maar aan den Noordkant zijn beide die stukken nog onbewerkt; aan de Zuidzijde is het eene nog in dien toestand, maar het andere uitgebeiteld tot een wijwaterkruikje, of tot iets anders dat daarop lijkt. Men ziet hieruit, dit zij hier tevens even opgemerkt, hoe gevaarlijk het is aan een Hindoe-monument de ornamentatie, zij het ook slechts in de gedachte, aan te vullen, want het varieeren is daarbij wel is waar niet onbegrensd, maar zeker door ons nog onbegrepen. En evenals het inwendige dezer nissen op verschillende stukken nog niet geacheveerd was afgewerkt, is dit bij de eerste étage van het dak ook met de voorzijde van den nisboog, bij alle nissen, het geval, zooals direct in het oog springt, als men nu een blik werpt op de nevennissen der tweede étage en de kleine nisjes aan den portaalkop, want daar is die platte band, met die beide breede ondereinden en dat topstuk, tot een kalamakara-ornament verbeiteld, ons leerende in welk een trant men van zins was ook die andere nissen op te sieren, als men het werk had kunnen voltooien.

Dit zelfde zou in dit geval ook hebben plaats gehad met de hooge, smalle nissen op de Zuid- en de Noordzijde van den tempel, waaraan de sier nog niet aangebracht is, terwijl dit èn aan de voorzijde, d. w. z. aan de portaal-opening, èn aan de achterzijde of Westkant wel reeds geschied is.

Vooral de achterkant van den tempel is zeer opmerkelijk. Zooals de photo van Van Kinsbergen van de Noordzijde laat zien, is onder aan beide nisposten een zeer hoog oploopend, hoewel smal, vierkant blok gereed gehouden om bijzonder ornament te dragen, aan de bovenzijde waarvan dus de nisposten

---

*) De Zuidkant van den tempel is niet geornamenteerd, en voor de Westzijde zie men Plaat 11.

eigenlijk reeds eindigen. Dit zelfde is ook op de Zuidzijde geschied, en men vindt die blokken ook op den Westkant terug, maar nu evenwel tot ornament uitgehouwen. De bedoeling van den architect met het plaatsen van die blokken, of het ornament dat zij moesten dragen, was zonder twijfel die nisbogen korter, van minder klimming te maken dan de nisruimte de nis doet zijn.

Het is noodzakelijk hier even af te dwalen, hoewel het niet mogelijk is noch om uitvoerig genoeg te worden, noch om voldoende uitsluitsel te geven. Van de gebouwen, die op het Dieng plateau stonden, staan er nog maar weinige. De nog staande vindt men allen op meesterlijke wijze, maar door de'bank slechts van ééne zijde, afgebeeld in de photo's van VAN KINSBERGEN. Wat staat, is, vooral als men de monumenten vergelijkt met de meest bekende monumenten, die elders op Midden-Java worden aangetroffen, zeer leerzaam, o. a. op het punt waarop het hier aankomt, de nissen en poortopeningen in hun hoogte en strekking. Men late vooralsnog in het midden wat anterieur en wat posterieur moet geweest zijn, maar beschouwe de nissen aan het lichaam van de tempels eens even onderling. Men komt dan oogenblikkelijk tot een eigenaardige gevolgtrekking. Men ziet de nissen als het ware langer, of gerekter worden, maar tevens allerlei middelen aanwenden, om den daardoor ontstanen indruk te breken, het effect te wijzigen, een zeker gezichtsbedrog in het leven te roepen. Hier wordt een voetstuk onder de nis geplaatst, waardoor zij in wezen kleiner kan worden genomen, maar voor het oog toch lang blijft (Tj. Ardjoena, photo No. 89), daar vormt een dubbel lotuskussen haar basis (Tj. Gatotkatja, photo No. 101), elders weer, en dat is wel het merkwaardigste voorbeeld, staat de nis in haar geheel op een voetstuk, zijn onder de makara's der posten voetstukjes aangebracht, is onder in de nis een voetstuk geplaatst, en vindt men haar daarenboven nog op $^2/_3$ der hoogte met een erin geplaatste baldakijn-afdekking verkort (Tj. Poentadewa, photo No. 92), op een soortgelijke wijze als men dit aan de openingen in de voorsprongen bij Tj. Kalasan door inbouwing van kleineren poortbogen heeft gedaan, op een zelfde wijze ook als men alle deur- of poortopeningen aan den hoofdtempel van Tjandi Sewoe al mede door in- en bijbouwing verkleind heeft.

Het middel bij Tjandi Bima toegepast, om de nis korter te laten schijnen dan zij in werkelijkheid is, is dit, dat men dat hooge, vierkante blok in drieën verdeeld heeft, het bovenste gedeelte slechts gebruikende voor de makara's, die onder aan de nisposten of de boogstijlen hun plaats moesten hebben. Die makara's, die hier, als meestentijds op Java, van elkander afgewend gericht staan, hebben een tweede ornament onder zich. Zij worden gedragen door een slang (naga), die zich als een krakeling ineen gekronkeld heeft, en waaronder zich wederom een derde orna-

ment bevindt, dat van onderen vierkant, maar van boven veeltoppig gespitst is, als een kleine palissadeering. Of dit zelfde ornament ook onder de makara's der nisbogen op de Noord- en op de Zuidzijde in de bedoeling heeft gelegen, moet geheel onbeslist blijven, want het had wel anders kunnen zijn, daar steeds meer en meer uitkomt dat veelvormigheid in eenheid in de Hindoekunst, althans op Java, zelfs doel was.

De makara'tjes te beschrijven kan uit het geheugen niet geschieden, daarvoor zouden detail-photo's noodig zijn, maar geconstateerd kan worden dat zij hier op de Dieng meerendeels zeer klein zijn, en, als elders, niets meer zijn dan het daar ter plaatse gewenschte en aangebrachte beneden-ornament, zoodat de opgaande banden geen dierelichamen vertegenwoordigen, maar zuiver en alleen de opgaande nisstijlen, de boogposten. Die posten bestaan hier uit een zich repeteerend, klein arabesk-ornament tusschen twee evenwijdig loopende bandjes, aan de buitenzijde van de nis met een zeer eenvoudige vlammekrul versierd. Zij loopen op tot aan den leeuwe-(of technisch kala-) kop, doch geenszins als zouden zij in den bek daarvan verdwijnen. De bedoeling en de voorstelling is een geheel andere. Om deze goed te begrijpen, stelle men zich den nisboog ongeornamenteerd voor. Van uit den basis opkomend gaan de posten omhoog om op een gegeven plaats te convergeeren, en in het midden, desnoods in een opgaande punt, in elkander uit te loopen. De posten kunnen versierd worden, doorloopend bijv. op een wijze zooals zooeven beschreven werd, en geschied is aan de Tjandi Bima, voorzien van een vlamme-, vederen-, bloemrankenrand, en dan zonder meer boven in een spitse bloemtuil, of bloemsier uitpunten, maar in verreweg de meeste gevallen wordt onder tegen de voeten van die posten het welbekende beneden-ornament (de makara- of olifant-vischkop) geplaatst, en is boven aan den boog, dáár waar de beide posten in hunne buiging te zamen loopen, er een leeuwekop en face, met daarnevens te vinden opgeslagen klauwen, het bovenornament, tegen aangebracht. Men vindt ook gevallen, dat dat bovenornament is weggelaten, dus alleen de makara's zijn geplaatst, maar ook, doch zelden, dat dezen achterwege zijn gebleven, en dus alleen het bovenornament of de leeuwekop voorhanden is, en naast deze ontbreken ook dikwijls de opgeheven klauwen, of wel, maar dan zijn zij toch voorhanden, worden dezen gegeven als op- en dan over den band heengeslagen bladeren of arabesk-stukken. Ook is het niet noodig, dat die makara's of het onderornament geheel onder aan die posten wordt geplaatst, want zij kunnen ook daar worden aangebracht waar de beenen van den eigenlijken boog eindigen, dus boven aan of boven op de vertikaal staande gedeelten van de geheele nis- of poortopening. Zulk soort bogen vindt men op de Dieng, voor zoover mij

bekend is, evenwel niet, behalve bij enkele daar los voorhanden portaalkoppen, van welken er eenigen zeer opmerkelijk zijn.

De boog van den portaalingang van Tj. Bima, d. w. z. het versierde gedeelte, want daarop komt het hier aan, is wel kort van klimming, daar zij eerst begint boven het onderogief van den teerling van het portaal, maar hij heeft toch vertikale posten, en de makara's bevinden zich aan de ondereinden daarvan. De kalakop overspant, als bij wellicht alle poortopeningen en nissen op de Dieng, de volle breedte. Van onderen is de overdekking niet bolvormig afgenomen, de onderlijn loopt van de eene zijde naar de andere recht door. Aan de nog staande Dieng-tempels is het bovengedeelte der nissen alleen dan spits of puntig, wanneer het om den nisboog heen loopende ornament geen kala-kop vertoont, maar slechts een eenvoudige bloem-, bladeren- of vlammerand is, zie de Tjandi Poentadewa en de Tjandi Darawati, photo 92 en 102, wat aan die stukken iets stijf geeft, maar in wezen intusschen toch niet de hoofdoorzaak is van den gerekt breeden indruk, dien zij maken, aangezien dit voornamelijk schuilen moet in het naar weerszijden zoo ver uitloopen der wanglijnen, der wangvleugels zou men kunnen zeggen, die hier, na zich in de lengte te hebben uitgestrekt, zelfs nog benedenwaarts zich ombuigen, ja, bij het portaal van de Tjandi Bima zelfs uitloopen of overgaan in de vertikale posten. Dit springt vooral in het oog, als men de Dieng-stukken vergelijkt met die, welken men aantreft in het zuiden van de Kedoe, in Jogja en in Sala. De wangvleugels loopen daar hooger op, schuin in de hoogte, en de leeuwekop wordt daardoor zooveel smaller van hoofdvorm, vooral als die vleugels kleinere proporties hebben aangenomen, of bedekt zijn geraakt, en verborgen worden door de uit de opgeslagen klauwen ontstane bladstukken in arabeske, ter weerszijden van den kop. Omdat hij zich verder verheft dan het bovenogief van den teerling, en daartusschenin opging, mag men aannemen dat de leeuwekop voor aan het portaal van de Tjandi Bima naar boven eenigszins puntig heeft uitgeloopen, evenals bij de Tjandi Ardjoena, maar de daar daarboven nog te vinden afdekkingsboog was hier, naar waarschijnlijkheid, niet voorhanden. Niet alle poort- of nisboog-leeuwekoppen op de Dieng missen de onderkaak, het niet voorhanden zijn daarvan is intusschen regel.

Het wel voorhanden zijn van die onderkaak houdt wederom verband met bepaalde andere bijzonderheden in den opzet en de uitvoering van zulk soort stukken; later zal ook daaromtrent ter gelegener plaatse het noodzakelijke kunnen worden opgemerkt.

Reeds bij de oudste ons bekende Engelsche monumenten ziet men veelvuldig, waar woningen of gebouwen met verdiepingen en dakvensters in de

reliefs voorkomen, die vensters- of poortopeningen, die de tegenhangers zijn van de nissen aan andere en latere gebouwen, gevuld met koppen en busten, zelfs met ten volle uitgegeven menschelijke lichamen, de bewoners dier huizen, of dier vertrekken, die als het ware naar buiten uitzien, om waar te nemen wat daar buiten geschiedt. En al mag nu de bedoeling geweest zijn om zoo de volkrijkheid van de plaats aan te geven, waar de handeling voorvalt, die door het relief wordt voorgesteld, of de belangrijkheid van die handeling aan te duiden, door zoo te kennen te geven, dat zij een ieder belang inboezemde, als een gevolg er van is zeker aan te merken het aanbrengen van die reeksen van op zulk een wijze gevulde nissen of dakvensters, aan de latere gebouwen, ook al vindt ze ook wel ongevuld en al wisselen zij af met soortgelijke reeksen, waarvan de voorstelling echter een andere is, daar zij leeuwekoppen en face vertoonen, die met opgeheven voorklauwen, en opgesperde bekken, als het ware uit hun holen te voorschijn springen; reeksen, welke, zoowel die van de eene als die van de andere soort, herhaaldelijk voorkomen in horizontale rijen boven elkander geplaatst, terwijl dan de afmetingen rijsgewijze grooter of kleiner zijn, en het aantal der nissen in zulk een rij, al naar mate die nissen of holen kleiner worden gegeven, ook aanzwelt en grooter is. Men weet het hoe daarbij de nisbogen van oudsher reeds een eigenaardigen vorm hebben, inwendig eenigszins hoefijzervormig, uitwendig naar boven eenigszins uitgepunt, en van onderen, aan de beenen, nog voorzien van naar buiten omloopende, zich naar boven weer oprichtende puntige uitloopers. Waarmede dit laatste verband kan houden, doet hier niets ter zake, maar men ziet, en dat is hier wel van belang, 1° dat daarmede de uiterlijke vorm, het uitwendige beloop van de kala-makara-ornamenten van Java, bepaaldelijk als zij rond van boog zijn, reeds is aangegeven, en 2° dat die met koppen gevulde nissen en dakvensters al van oudsher een plaats in het ornament innemen, zonder dat daarom de in die nissen vertoonde figuren goden of zelfs maar hemelingen behoeven te vertegenwoordigen, daar men ze vindt gevuld met wereldlingen, met volslagen anonymi, dus enkel als vulling, uitsluitend en alleen tot een verhoogden sier. Met Boeddha-beelden gevuld komen zij wel is waar op een zelfde wijze evenzeer voor, maar het is niet te gewaagd, als men daarbij de beperking plaatst, dat alsdan de bouwwerken ook van eenigszins jongere dagteekening zijn.

Het was noodig hierbij even stil te staan, omdat het dak van de Tjandi Bima op een eigenaardige wijze versierd is met zulke nissen en dakvensters, gevuld met koppen en busten, en omdat men, wijl de proporties daarvan zoo groot zijn, allicht zich verplicht zou gevoelen daarbij aan allerlei zaken te gaan denken, waartoe in de omstandigheden voorshands geen aanleiding

bestaat. Waren de afmetingen kleiner, bevonden zich die nissen iets lager, op de kroonlijsten bijv., dan zou men zonder twijfel spreken van palmetten of iets dergelijks, zooals men doen zal, als men gewagen gaat van wat in dezen trant de Tjandi Srikandi en de Tjandi Darawati (photo No. 93 en 120) te aanschouwen geven, maar wellicht weer niet zal doen bij den hoofdtempel van Tjandi Sewoe en Tjandi Sadjiwan, waarbij men ze, vooral bij den eersten tempel, in allerlei afmeting en verscheidenheid aantreft. Tusschen die daknissen, gevuld of niet, en die palmetten of antefixen of akrotheriën of hoe men ze verder noemen wil, bestaat in de Hindoekunst een niet te loochenen verband in den uiterlijken en den inwendigen vorm, waarbij de zucht naar rijk doen door eenvormigheid, en veelvormig varieeren in dat streven naar eenheid, zich als een der hoofdfactoren laat gevoelen.

De wijze waarop die nissen, bepaaldelijk de nevennissen of hoeknissen, aan het dak van de Tjandi Bima zijn aangebracht, verdient evenzeer een oogenblik de aandacht. Zooals men ziet, loopen, waar twee dier nissen aan den hoek aan elkander aanstuiten, de makara's ineen, ten gevolge waarvan de beide opgaande reeksen, die te zamen op zulk een hoek zulk een hoek vormen, te zamen ook als het ware één tegen het dak op dien hoek aangebracht bouwdeel vormen. Wat daarmede bedoeld is, kan een vergelijking met het dak van Tjandi Sari dadelijk duidelijk maken. Ook daar vindt men dicht bij de hoeken, op de zijden, dicht bij elkander twee nissen geplaatst, maar, en dat is juist het onderscheid, tusschen die beiden springt scherp en puntig de naad, de aansluiting van de dakvlakken, te voorschijn. Dat juist is bij Tjandi Bima veel minder of niet het geval, het is alsof de daknaadlijn in een oploopende, tegen die hoek geplaatste bijbouwing opgenomen is. Bij de Dieng-tempels is zulks, voorzoover zij nog staan. iets karakteristieks. Het grondvlak van zulk een dak is door de bank een vierkant met voorsprongen op het midden der zijden, en vier, in de richting der diagonalen, vóór de eigenlijke hoeken, geplaatste kleine vierkante gebouwtjes, die geheel vrij kunnen staan, maar ook als het ware naar achteren geschoven kunnen voorkomen, waarbij de hoek van het groote vierkant opgenomen raakt in het daar tegenover liggende gedeelte van die kleine gebouwtjes, en deze die punten als een diameterpasser of tang omvatten. Dit laatste is wat de Tjandi Bima vertoont, boven die neven- of hoekreeksen telkens uittoppend in een afzonderlijke, los op zich zelf voorkomende, vrij staande bol.

Dat wat het dak op deze wijze hier te aanschouwen geeft, bijzonder fraai, of zelfs fraai zonder meer, zou mogen heeten, is daarmede volstrekt niet gezegd. De Tjandi Bima is nog niet afgeornamenteerd. Het blijve hier onbeslist, of het wellicht in de bedoeling heeft gelegen, door afnemen, ook in die

langs de naden van het dak oploopende hoekbekleedingen nog eenige wijziging aan te brengen.

Maar al zijn die gedeelten van het dak voor het oog minder goed, de afdekking zelf met die uitgegleufde bollen is wèl fraai, en het trekt daarom de aandacht, dat deze soort afdekking bij de monumenten op Java niet meer toegepast schijnt te zijn. Als een tegenhanger daarvan kan slechts gewezen worden op de Tjandi Prambanan, waar geribde topstukken van verschillende afmetingen, en onderling afwijkenden vorm, in grooten getale gevonden zijn. Of ook hieruit een verwantschap met de Tjandi Bima op de Dieng zou kunnen blijken, in dien zin dat die bollen een Çiwaitisch embleem zouden zijn, moet in het midden worden gelaten, daar het nog ondoenlijk is dit ook met gegevens van elders te staven. Zeker is het dat Prambanan Çiwaitisch was, en dat er op de Dieng geen spoor van Boeddhisme is gevonden.

Driemaandelijksch Rapport

— over Juli, Augustus en September 1902 —

VAN DE

Commissie in Ned.-Indië voor Oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera.

Nadat de Heer KNEBEL zijne aanteekeningen voor de beschrijving van den inhoud van de museumloods te Jogja voltooid had, keerde hij voor eenigen tijd naar huis terug om ze uit te werken, met het gevolg dat hier, bij dit rapport, het manuscript van den door hem vervaardigden catalogus kan worden overgelegd. Het aantal nommers der stukken is tot 305 gestegen. Het meerendeel der aanvulling werd op het terrein zelf aangetroffen, anderen werden door verschillende landheeren voor het museum afgestaan. Voor de bijzonderheden wordt hier, behalve naar den catalogus, verwezen naar het reeds vroeger ingediende afzonderlijke rapport, bepaaldelijk naar de daarbij gevoegde mededeeling »Over den inhoud van de museumloods te Jogjakarta in zijne wording en tegenwoordigen staat". Van de stukken te Jogja, thans ter plaatse geborgen, werden gephotographeerd No. 2, 3, 4, 6, 12, 13, 15, 16, 17, 23, 33, 39, 47, 86, 102, 106, 108, 110, 112, 133, 134, 147, 149, 201, 219, 231 en 241. De No's. 175, 193 en 196 werden vroeger reeds door de commissie vastgelegd, zie het rapport over het 4e kwartaal van 1901. No. 175 vindt men op photo No. 243, en No. 196 op photo 244.

Behalve de beelden enz. in het Museum te Jogja, beschreef de Heer KNEBEL ook het op het erf van den Heer E. KRAAG aanwezige, d. w. z. wat zich nog bevindt in de woning, eertijds bewoond door de familie KLÄRING, op Toegoe, Jogja. De daarvan vervaardigde catalogus gaat mede hierbij.

De Heer MELVILLE bleef langer op het terrein van Midden-Java bezig. In verband met verschillende omstandigheden werd namelijk besloten om de door de Archaeologische vereeniging blootgelegde tempelruïnen op te nemen en vast te leggen, daar dit nog niet geschied was. Met het oog op Sâdjiwan (Rĕksâdjiwan) mocht dit vooral wenschelijk heeten, omdat de schoone reliefs aan het soubasement, pas blootgelegd, nl. in dit voorjaar, nog in al hun frischheid gephotographeerd zouden kunnen worden. Na Sâdjiwan zou Tjandi

Boebrah aan den beurt komen, en daarna Tj. Loemboeng. Met den hoofdtempel van Tjandi Sewoe was dit reeds geschied, door den Heer TH. VAN ERP, luitenant der genie, aan wien de Regeering, bij besluit van 22 Juli 1901, No. 6, het onderzoek had opgedragen naar de oude verbouwingen, die daaraan door den voorzitter aangewezen waren. Deze ruïnen had nl. de Jogjasche vereeniging in de laatste jaren van het puin bevrijd, maar bij gebrek aan fondsen en werkkrachten niet kunnen afbehandelen. Het scheen aangewezen, nu toch in de Vorstenlanden werkende, ook ten deze de hulp te geven die gewenscht was. De teekeningen en de photographische opnamen van Tjandi Sadjiwan zijn gereed, en Tjandi Boebrah is thans onder handen genomen.

Bij besluit van 14 Juli 1902, No. 28, werd ook toegestaan het Mĕndoet-terrein verder af te graven. Dit moet in lagen geschieden, en daar de afgraving eerst kort geleden begonnen is, kan nu nog niet op gewichtige resultaten worden gewezen. Toch liggen, zooals elders gezegd is, de archaeologische bijzonderheden op het Mĕndoet-terrein voor het grijpen. Behoudens andere zaken, werd na het Besluit van 31 Maart 1901, No. 1, een nieuw onderzoek van den hoofdtempel op het program gezet. Daarvoor moesten de goede tijd en het geschikte oogenblik worden afgewacht. Juist na afloop van dit kwartaal, even vóór dit rapport gesteld kon worden, kon men de eerste berichten zenden van de nieuwe bevindingen, die verrassend bevestigden wat de voorzitter den 23sten December 1900 had moeten concludeeren. De hoofdtempel is goed gefundeerd en in het soubasement is een oud soubasement aangetroffen, evenals in of achter het geornamenteerde buitendak, voor zoover dit nog staat, de resten konden worden aangewezen van het oude, vroegere dak. Te zijner tijd zal ook over dit alles een behoorlijk rapport worden uitgebracht.

Na afgedaan te hebben wat hij te verrichten had, ging de Heer KNEBEL naar Pasoeroehan. Bij het volgende rapport zal zijne beschrijving van de beelden op het Chineesche kerkhof te Malang, zie een der vorige rapporten, gevoegd kunnen worden, daar deze in den sedert voorbijgeganen tijd in de eerste plaats gereed is gekomen.

De photo's, die bij dit rapport worden overgelegd, worden hieronder opgesomd.

278, 278*a*- *c*. Raksasa, in den tuin van de residentswoning te Jogja (No. 133), vermoedelijk van de pĕndapa bezuiden Tjandi Kalasan, vgl. CORNELIUS' mededeeling.

279. Tuin residentswoning Jogja (No. 108).

280. Tuin residentswoning Jogja (No. 102).

281. Bodhisatwa, begonnen beeld, museum Jogja (No. 219)

282. Tuin residentswoning Jogja (No. 106).

283, 283*a*. Tuin residentswoning Jogja (No. 112).

284. Tuin residentswoning Jogja (No. 147).

285. Museum Jogja (No. 23).

286. Museum Jogja (No. 17).

287. Museum Jogja (No. 16).

288. Museum Jogja (No. 15).

289, 289*a*. Museum Jogja (No. 39).

290. Museum Jogja (No. 4).

291, 291*a*—*d*. Museum Jogja (No. 12).

292. Museum Jogja (No. 2).

293, 293*a*—*b*. Museum Jogja (No. 149).

294. Museum Jogja (No. 6).

295, 295*a*. Museum Jogja (No. 201).

296, 296*a*. Museum Jogja (No. 86).

297, 297*a*. Museum Jogja (No. 47).

298. Museum Jogja (No. 3).

299. Tjandi Mĕndoet, Bijtempel DEN HAMER, Trapvleugel.

300. Tjandi Mĕndoet, Bijtempel DEN HAMER, Portaalkop.

301. Tjandi Mĕndoet, Bijtempel DEN HAMER, Boeddha, met ruggestuk.

302. Tjandi Mĕndoet, Bijtempel DEN HAMER, Palmet van boven de kroonlijst.

303. Tjandi Mĕndoet. Makara, vermoedelijk van de afdekking van een poort aan het portaal van een hoofdtempel.

304. Tjandi Mĕndoet. Spuier van het soubasement.

305. Opschrift gevonden, volgens opgave, op het muurwerk van het portaal van den hoofdtempel van Tj. Mĕndoet.

306. Het door den Heer VAN DER HAM blootgelegde roodsteenen soubasement aangetroffen benoorden den bijtempel DEN HAMER.

307. Mĕndoetterrein. Gezicht op de speurput gegraven in den uitersten Oosthoek, met de daarin aangetroffen fragmenten.

308. Gezicht op de restanten van den bijtempel DEN HAMER, en het door den Heer VAN DER HAM nieuw gevonden roodsteenen soubasement, op het Mĕndoetterrein; links zijn de roodsteenen klokken opgestapeld.

309. Topstuk, Museum Jogja (No. 33), met eenige kĕbĕn-vruchten. Zie Plaat 19, fig. 3.

310. Makara, tuin residentswoning Jogja (No. 134).

311. Twee makara's en Doergabeeld. Tuin residentswoning te Jogja (No. 110).

312—315. Gezichten op den tuin van de residentswoning te Jogja.

316. Ganeça. Op het erf van den Heer KRAAG, te Jogja, Toegoe.

317. Makara, rondoog, op het erf van den Heer KRAAG te Jogja, Toegoe.

318. Boeddha, op het erf van den Heer KRAAG, te Jogja, Toegoe.

319. Op het erf van den Heer KRAAG, te Jogja, Toegoe.

320. Museum te Jogja (No 13).

321. Museum te Jogja (No. 231).

322. Museum te Jogja (No. 240 en 241).

323, 323*a*—*c*. Onderstuk, in de desa Gilang (onder Wijara). Zie Plaat 12 en 13.

324, 325, 325*a*, 326—328, 328*a*, 329—344, 344*a*, 345—348, 348*a* en *b*, 349, 349*a* en *b*, 350—360, 361 I en II, 362, 363 I en II, 364 I en II, 365 I en II, 366 I en II. Alle van Tjandi Sadjiwan.

De voorzitter der Commissie in Ned.-Indië voor oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera,

(*w. g.*) DR. J. BRANDES.

October 1902, Weltevreden.

BIJLAGE (15).

BESCHRIJVING

VAN DE

archaeologische verzameling te Djogdjåkartå.

---

1. Makara ornament. Een beeldwerk, dat aan twee zijden bewerkt en georuamenteerd, aan twee andere zijden ruw-glad bekapt is. Op de helling van het bovenstuk eene zwaar bekapte, vierkant behouwen sponning, waarmee het stuk in het daarboven geplaatst bouwwerk was vastgezet. De bewerking vertoont een makara, die als voetstuk van een linker deurpost heeft dienst gedaan. De wijd-opengesperde muil heeft aan de bovenlip (de basis van den olifantsnuit) een dubbele rozet, waarvan een zaadsnoer, wel te verstaan: een kralensnoer tusschen twee gladde linten, afvloeit, eindigende in eene andere, dubbele, kleinere rozet, die neervalt op den kop van een leeuwtje, dat neerzit tusschen de kaken, op de tong, van het zeemonster. In de lucht daarboven, die door wolkteekening is aangegeven, zweeft een man met puntbaard (rĕsi) grijpende, met duikend vóórlichaam, naar een rond voorwerp, dat niet te determineren is. De manen van het leeuwtje zijn gestileerd tot een rechter en linker horen, krullend om het opgaand gestileerd oor. De rij tanden, die, bij plaatsing aan het bouwwerk, zichtbaar bleven zijn zorgvol geächeveerd; de slagtanden, te oordeelen naar de *te* sterke kromming om de wangen, zijn minder behandeld als slagtand dan wel als ornament. De tromp is als spiraal daarboven en het uiteinde daarvan naar buiten gekruld, met de boven- en benedenlip in correcte realiteit daaraan zichtbaar. De wangen zijn glad gelaten, en is daarin een spleet-oog aangebracht, met oogleden, oogappel en traanklier in enkele belijning, een en ander overbrauwd door een zwellend, breed-opgevat ornament. Krul-, blad- en stengelversiering vullen verder alles aan wat zichtbaar is, behalve de wangen, die met sobere belijning en een enkel ornamentje zijn uitgezet.

Afkomstig van Prambanan.

Hoog van voren 1.25 M. Hoog van achter, over het midden gemeten, 0.74 M.

2. (*Photo No. 292.*) Zie Plaat 18, fig. 1. **Leeuwekop.** Leeuwekop, waarvan de neus-punt en neusvleugels zijn afgeslagen. Het geweldige stuk is kloek van opzet, keurig en rijk van teekening, vast van uitvoering — een geheel vormende van reusachtige kracht. De uitpuilende oogen, die met drie concentrische cirkels zijn aangegeven en waarbij ook de traanklieren niet vergeten zijn, worden gescheiden door een neus van geweldige kracht; door een neuswortel, die door een krachtig koord is aangegeven, waaruit een dubbel-palmetvormig ornament oprijst, links en rechts ornament opsproeiend boven de oogen. De manen boven de oogen stijgen in fraaie massa omhoog, zich bundelend tot een niet-scherpe horen en, in tegenstelling met den mijter-vorm, recht opgaand. De ruimte tusschen de horens, eenigszins verdiept, zijn met ornament van dezelfde belijning aangevuld. Kloek zwellend als de bovenlip, rijst, links en rechts bezijden de kop-manen, een oor uit de koonen, die den vorm heeft van drie ornamentiek-gerafelde schelpen, aan den wortel het gestileerd trisoela-motief vertoonend; aan de bovenzijde omgekruld; zich naar boven verwijdend. Boven de zacht-zwellende wangen, naast de oorschelpen, mede een net belijnd stapelornament, dat in alles dezelfde teekenpen verraadt. De tandenrij van acht wordt in de hoeken door een krullenden tand (of ornament) afgesloten. Onder die tandenrij komt de rechthoekig gekapte pen te voorschijn, waarmee deze dierkop in het bouwwerk werd vastgezet.

Afkomstig van Prambanan.

Hoog 0.73 M., breed 0.56 M.

3. (*Photo No. 298.*) **Bovendrempel.** Bovendrempel van een tempelpoort, waarop een zacht haut-relief, bestaande uit een plat-uitgelegde leeuwe- (kala-, banaspati-) kop. Recht opstaande rijzen de ooren uit de kaken, waaruit, links en rechts, bladornament, twee malen verlengd, voortspruit. De bek vertoont de bovenrij tanden, gevat tusschen twee slagtanden, die reeds gedeeltelijk verlijnd zijn tot ornament. Onder de tandenrij en daaraan sluitende hangen vijf rozetten af. De onderhaak ontbreekt. In éen lijn met de hoeken van de bovenhaak zijn klauwen aangebracht, met de teenen naar het gelaat gekeerd en te voorschijn komende uit het ornament, dat zich, links en rechts, bij dat der kaken aansluit. De neuswortel draagt een band, waaruit een smaakvol driehoekig ornament opgaat, links en rechts geflankeerd door keurig geteekende wenkbrauwen, die oogen overwelven, die matig uitpuilen en waarvan de appels met twee concentrische lijnen zijn aangegeven. Het manen-werk daarboven gaat als twee korte horens op, en wordt gescheiden door het ornament, dat uit den neuswortel opgaat, zich kolfvormig tusschen de horen-manen uit-

spreidt, en zich van boven weer afrondt. Het graveerwerk is ongeschonden en weinig verweerd.

Afkomstig van Prambanan.

Breed 1.27 M., in het midden hoog 0.58 M., diep 0.56 M.

4. (*Photo No. 290.*) Zie Plaat 18, fig. 2. **Spuier.** Een verweerde leeuwekop, voor drie vierden vrij gehouwen, en 0.48 M. uitspringend uit de linker- en rechter zijde, waarop de klauwen zijn uitgehouwen, met de teenen naar de wangen gericht. De neus, geweldig van opzet en uitvoering als de geheele kop, heeft hier een zuiver menschelijken vorm en breekt geheel met de conventioneele belijning, die in de leeuwe- (kala- banaspati) koppen wordt opgemerkt. De uitpuilende oogen zijn met pupillen, traanklieren en ooghoeken gegraveerd. De daarboven verrijzende manen vormen eene gewelfde en botte horen-ordonnancie, gescheiden door een midden manen-vlok, die, eveneens afgerond, uit den neuswortel opgaat als een naar boven zich verbreedend blad-ornament in drie terrassen opgestapeld. De stoere en korte teekening der ooren, die, naast en achter de horenvormige voorhoofdmanen, schelpvormig opgaan, zijn geheel in harmonie met de overige deelen van het beeldhouwwerk. Het middenschot van de bovenlip is geopend en vormt het begin van een gat, dat tot achter doorloopt, en waarschijnlijk aansloot aan een goot, waarvoor de leeuwekop als spuier diende. Wij hebben hier dus een voorbeeld, waarin het water niet, als gewoonlijk, en uitweg vond door den bek. Onder die tot een halfrond gebombeerde bovenlip rijen zich een zevental tanden, die boogvormig naar de mondhoeken opgaan. Onder de tandenrij volgt de belijning van de tong en daaronder de kin, waarvan de ornamentatie verweerd is en alleen aan de zijden te onderscheiden valt. Naast de ooren en boven de klauwen is het steenvlak behouwen met een zich naar achter verlengend en fladderend blad-ornament, in teekening gelijk aan dat van No. 3.

Afkomstig van Prambanan.

Hoog 0.64 M. Diep van neuspunt tot midden achter 1 M.

5. Voetstuk. Een rond voetstuk, dat als neut diende voor eene ronde zuil. De basis van dit stuk is een eenigszins afgeplat groot halfrond tusschen twee inspringende gladde bandjes. Daaruit verrijst een inspringende band, die een klein halfrond draagt, gevolgd door de inspringende schijf, die aansloot aan het lichaam van de zuil, die met eene ronde sponning in het bovenvlak geplaatst was.

Afkomstig van Prambanan.

Hoog 0.51 M., grootste middellijn 0.63 M., middellijn bovenvlak 0.36 M., sponning-middellijn 0.18 M.

6. (*Photo No. 294.*) Zie Plaat 19, fig. 4. **Topstuk.** Een ellipsvormig steenblok, dat over de lange zijde elf malen, op gelijke afstanden, is gecanneleerd. De daardoor gevormde dikke en over de lengte-zijden afgeschuinde ribben zwellen naar boven bolvormig uit en loopen zamen met versmalde spleet in het eenigszins afgeplat bovengedeelte. Naar beneden versmallend en meer binnenwaarts, loopen de ribben aan het ondereinde met een krul naar buiten, rustende met die krullen op een afgeronde kussenvormige basis, die in het midden van het ondervlak eene sponning vertoont, waarmee het in het daarbij behoorend bouwwerk geplaatst was. Op het bovenvlak ligt een konisch gevormde schijf met concentrische banden oploopend. Met eene sponning vastgezet, verrijst uit die schijf een waloe-vormig zuiltje, dat, van onder door een rol-bandje omwonden, daaruit oprijst met flauwe zwelling en zich voltooit in afgeplatte ronding.

Afkomstig van Prambanan.

Hoog 1 M., grootste breedte 0.53 M.

7. Voetstuk. Een steenblok met vierkante basis, daarop aan de vier zijden ojiefvormig uitspringend, en op dat ojief als eene vierzijdige, afgeknotte en zich flauw afrondende pyramide, oploopende tot een vierkant bovenvlak, waarop eene inspringende vierkante verhooging. In het midden dezer verhooging bevindt zich de vierkante 0.08 M. diepe sponning, waarin de zuil rustte, waarvoor dit steenblok diende als voetstuk.

Afkomstig van Prambanan.

Hoog 0.33 M., grootste breedte 0.68 M., bovenvlak 0.45 M. in het vierkant, sponning 0.22 M. in het vierkant.

8. Beeld (?). Een tweearmig mannebeeld staande op eene dikke steenplaat, met achterstuk en glorie, alles uit één stuk gehouwen. Het beeld bestaat uit drie herplaatste stukken. De eerste breuk loopt door de hals en over de schouders neer door het achterstuk naast den linker armband; de tweede breuk loopt over de wreven; — zoodat voeten en steenplaat het onderstuk, het opgaand lichaam tot aan de hals het middenstuk, en het hoofd met hooge haardos en glorie het bovenstuk vormen. De god is gedost in groot ornaat. De oepawita is lapvormig, drielijnig aangegeven en doet vragen, of misschien hier bij het goden-ornaat ook het monnikskleed gehandhaafd bleef. De handen zijn voor het midden van het lichaam in dhyani-moedra samengelegd (de lin-

kerhand naar boven geopend in den schoot; de rechterhand, eveneens naar boven geopend, daarin nedergelegd, zoodanig dat de duimen elkander raken.) Het achterstuk rechts (waarvan de bovenhelft is weggevallen) vertoont een vierkant gehouwen stok, die uit het voetstuk voortkomt en waarvan het bovengedeelte (trisoela?) met het achterstuk wegviel.

Afkomstig van Prambanan.

Hoog 1 M.

9. Çiva (?). Een tweearmig mannebeeld, staande met naar rechts nijgend hoofd en uitgebogen linker heup, op eene dikke steenplaat met achterstuk, dat aan de linker bovenzijde is afgebroken, en glorie, alles uit één stuk gehouwen. Het beeld bestaat thans uit twee stukken: één stuk houdende hoofd makota, glorie en embleem; een stuk houdende het overig gedeelte met steenplaat en achterstuk. De god is gedost in groot ornaat; heeft de linkerhand geplaatst op de uitgebogen linker heup en houdt de rechter hand naar voren geopend en met neerhangende vingers, voor zooverre de twee bovenste leden betreft. Door en over die hand loopt de oepawita. Op de rechter zijde van het achterstuk verrijst uit het voetstuk recht opgaand bloemwerk, ter hoogte van de heup verlengd door een rond-gehouwen staf, dragende, ter hoogte van de schouders, een rijk gebeeldhouwde trisoela (nog niet in dien vorm aangetroffen). In dit beeldwerk is opvallend de zeldzaam-fijne bewerking van het ornaat, zich voornamelijk uitende in de rimpelvormige plooien van strikken en sjerpeinden. De schaduwzijde van deze fijne bewerking is, dat ze ontaardt in rafel-effect. Voeten en steenplaat zijn schuin naar voren afgebroken. Ook is het linker bovendeel van het achterstuk langs de glorie weggevallen.

Afkomstig van Prambanan.

Hoog 1.04 M.

10. Beeld (?). Een tweearmig mannebeeld, staande op eene ronde schijf als kussen, dat ook aan de opstaande zijde met bovenbandje glad is afgerond. Dat bovenbandje heeft de teekening van een lotus-vruchtbed. Dat kussen ligt op eene breedere, ronde, zeer kleine verhooging en deze laatste op eene dikke vierkante steenplaat. Van die steenplaat is de rechter voorhoek schuin naar achter met het kussen weggevallen, evenals de bovenhelft, links en rechts naar het lichaam schuin oploopend, van het achterstuk met de geheele glorie. Het eens aanwezig zijn van de laatste blijkt uit een steenpuntje boven den linker schouder. De god is gedost in groot ornaat, houdt de linker hand op de linker

heup en laat de rechter hand rusten op een knods, die van onder met kussen, steenplaat en achterstuk is weggebroken.

Afkomstig van Prambanan.

Hoog 0.98 M.

11. Brahma. Een vierarmig mannebeeld met vier hoofden, thans bestaande uit twee deelen, n.l. een bovendeel van hoofddeksel tot wreef en een benedendeel bestaande uit twee voeten en een lotuskussen. Vroeger was dit beeld ook in het midden doorgebroken, doch die breuk is, maar al te zichtbaar, met cement gerestaureerd. De god was gedost in groot ornaat. De voorarmen worden voor de benedenhelft gemist; ook de rechter achterarm; alleen zijn nog aanwezig de linker achterarm en geschonden hand, die een vierkant-gekapte staf vat, die van boven en beneden is afgebroken. Het achterhoofd rust met de kin op den rand van het rechthoekig bekapte achterstuk. De vier knoppen der hoeden of der vier hooge haartooisels dragen een vijfden knop.

Afkomstig van Prambanan.

Hoog 1.20 M.

12. (*Photo No. 291, 291a—d.*) Zie Plaat 18, fig. 3 en 4. **Singha.** Een fraai gebeeldhouwde en ongeschonden leeuw (behalve tanden en neus), zittend op een vierkant steenblok, dat van voren naar achter eenigszins afloopt, en aan de voor-, linker- en rechter opstaande zijden bebeiteld is met lange vierkanten, waarin rozetten. De leeuw zit met de linker voorpoot rustend op de steenplaat, terwijl de rechter poot is opgeheven en horizontaal langs het lichaam naar voren loopt, zoodat de klauw komt te liggen naast de rechter borst. De kop met gapenden muil, waarin de tanden eenigszins beschadigd zijn, is rechts naar boven gericht. De kop-manen, die gescheiden zijn door een geörnamenteerden (eenigszins beschadigden) kam, ontstaan uit den neuswortel, die ringvormig gebeiteld is, buigen links en rechts, als een zwaar-geornamenteerde horen, om de fraaie opstaande ooren en loopen uit in een krul. Verder vallen de manen over den achterkop, zijden en borst neder als een pruik met gestileerde krullen. De staart verrijst uit het achterstuk, volgt de rug-belijning en loopt op in een ronden, naar boven steeds verdikkenden haarbundel tot aan de manen van den achterkop. Alle pooten zijn, boven de klauwen, zoodanig belijnd en geörnamenteerd, dat men zou denken aan een broek. Achter op den opstaanden rechterpoot, onder de krulmanen, ligt een fraai ornament. De leeuw draagt een halsband, met een fraai slot op de borst.

Afkomstig van Prambanan.

Hoog van voren, tot aan de opstaande neuspunt 0.92 M.

13. *(Photo No. 320.)* Zie Plaat 20, fig. 4. **Haut-relief.** Haut-relief (van onder afgebroken), voorstellende twee reuzen in gevecht, waarvan de een gewapend is met kort zwaard en schild. De ander is slechts ten halve zichtbaar, daar het beeld over twee steenen gebeiteld en de volgende of voorgaande steen hier ontbreekt. Een derde manspersoon is onder den voet geraakt en heft zijn schild tegen den aanvallenden reus op. Wat in dit keurig geteekend en fijn afgewerkt beeldwerk vooral opvalt, is de haardos van den aanvaller, die in gestileerde krullen naar achter gestapeld, op het midden van het voorhoofd een sieraad draagt, dat zeldzaam sierlijk van teekening is, en een trisoela voorstelt met recht opgaanden, langen middentand, ter halver hoogte geflankeerd door twee omgebogen, met de punt naar den middentand gerichte zijtanden. Die trisoela wordt in haar geheel geflankeerd door twee S-vormige slangen, waarvan het ondergedeelte met een krul op den kroonring geplaatst is, en de koppen, met hooge puntige sieraden er op, naar elkander zijn toegewend. Bovendien dragen beide strijders rijke en groote oorschijven in de lang gerekte en ruim doorboorde oorlellen.

Afkomstig van Prambanan.

Hoog 0.68 M., breed 0.50 M.

14. **Haut-relief.** Haut relief voorstellende vier mannenlijke personen en face, gedost in groot ornaat, met glorie. Het tweetal rechts is gezeten op een troon met gladde opstaande zijde; één daarvan met gekruiste beenen en over de geheele breedte van het lichaam zichtbaar heeft de naar beneden geopende linker hand op de linkerknie gelegd, terwijl de rechterhand voor het midden van de borst, naar voren geopend, de oepawita vat. De ter rechter zijde gezeten persoon, waarvan het onderlichaam bedekt is, houdt met beide handen een stengel omvat, die boven de rechter hand een bloem draagt. Van de beide rechts op den vloer gezeten personen vat de een, wiens benedenlichaam niet zichtbaar is, met beide handen een recht opstaanden boog en is ook de pijlkoker achter naast zijn glorie zichtbaar, terwijl de ander, over de geheele breedte van het lichaam, met gekruiste beenen zit, en, naar de houding der handen te oordeelen, den pijldrager iets betoogt. De beide personen rechts worden door een boom overschaduwd, terwijl de ornamentatie boven de hoofden der twee linker personen is weggevallen.

Afkomstig van Prambanan.

Hoog 0.76 M., breed 0.79 M.

15. (*Photo No 288.*) Zie Plaat 20, fig. 2. **Haut-relief.** Haut-relief voorstellende twee vorstelijke mannelijke personen, nederzittend in gesprek.

Ze zijn gedost in groot ornaat, dragen een puntbaard, waarin de knevelwieken loodrecht neerhangen; een kralensnoer om de hals (bidsnoer als oepawita?) en, wat de voorste linker persoon betreft, een kleed, dat van den linker schouder met eene breede plooi neervalt, en de beenen met zulke soepele plooien overrimpelt, dat ook de meest eischende kunst-opvatting daardoor bevredigd wordt. Hij heeft de linkerhand vlak neergelegd op het rechter bovenbeen en houdt in de half gesloten rechterhand een rozet. De persoon, die bezijden vóór hem zit, en slechts voor de bovenhelft van het lichaam zichtbaar is, houdt de rechter hand aan het kralensnoer. De zetel, waarop de voorste persoon plaats neemt, is opvallend vreemd van vorm, en doet, bij den eersten blik (men vergeve de banaliteit) denken aan een prik-sleetje, terwijl het iets later doet denken aan een lagen schommelstoel zonder ruggestuk. Aan den rechter benedenhoek van het bas-relief, vóór dien zetel, bevinden zich twee krabben; de bovenrand van het bas-relief bestaat uit een kralen-lijstje, waarvan vlamvormige voorwerpen met de punt naar beneden afhangen. Naast het beeldwerk van het bas-relief staat een vooruitspringende, recht opstaande gladde band en daar naast een pilaster, zooals die in de werken van Prambanan pleegt gehouwen te worden.

Afkomstig van Prambanan.

Hoog 0.75 M., breed 0.75 M.

16. (*Photo No. 287.*) Zie Plaat 20, fig. 1. **Haut-relief.** Haut-relief, gehouwen met volkomen gemis van perspectief, zoodat de verschillende partijen of diepten van het beeldwerk in stapel-schikking worden afgebeeld. Het stelt voor een vorstelijk persoon tevens asceet (zooals die in No. 15 eveneens werden aangetroffen) in groot ornaat, zonder glorie met oepawita, zittend op een opengespreid tijgervel. Vóór hem staat een lage tafel, waarop, in twee rijen in de lengte naar voren, gerechten op borden geplaatst zijn. Zoo liggen in de linker rij eerst drie visschen; daarna iets dat in twee rijen vierkante blokjes gerangschikt is, als een gebit van 5 tanden in boven en benedenrij; daarnaast liggen drie vierkanten dicht aaneengesloten vóór elkaar, waarvan het achterst vierkant, bij den zetel van den asceet, met 4 kleine bokjes gezoomd is. Op de drie groote vierkanten zijn de opstaande zijden van een gelijkbeenigen driehoek gegraveerd. Naast den asceet staan drie waterkruiken (vóór elkander bedoeld), waarvan de eerste en de derde van tuiten zijn voorzien. Of deze waterkruiken werkelijk zoo groot waren, dan wel, of de beeldhouwer hier zondigde tegen de eischen der proportie, is moeilijk uit te maken. Hier, als bij No. 15, is, boven het beeld-relief, een kralenlijstje gespannen, waarvan vlamvor-

mige voorwerpen (bladeren?) afhangen, doch hier onder valt, bij deze voorstelling, een klamboe neer.

Afkomstig van Prambanan.

Hoog 0.75 M., breed 0.52 M.

17. (*Photo No 286*) Zie Plaat 20, fig. 3. **Haut-relief.** Haut-reliet voorstellende een gaanden man, met plat naar achter gekamd haar, van achter saamgebonden tot een kondé, waaronder uit den nek te voorschijn komt iets als de horen van een maansikkel; zoogenaamd vrouwesnoer, pols- en enkelbanden en buikband. De man is naakt en vertoont de schaamdeelen. In de rechterhand draagt hij drie langwerpig-ronde vruchten. Men merke hierbij op, dat de kondé dwars (naar rechts) gehouwen is, bij een vóórchevelure, dat en face gestileerd is, — en dat het lichaam zich en face vertoont, terwijl de beenen en voeten gehouwen zijn in gang naar links. De bovenzijde van het achterstuk is over de geheele breedte bewerkt als loover, waarin twee apen zitten naar elkaar toegewend en een schorpioen in hun midden. Links van den gaanden man is, van boven af, onder elkander gehouwen een vogel, een slang en een wezel; rechts, op eene verhooging, een boom, waarop een vogel zit, die den kop neerbuigt naar, en bek aan bek komt te staan met een vogel daar beneden.

Afkomstig van Prambanan.

Hoog 0.75 M., breed 0.48 M.

18. Vishnoe en çakti. Een beeldwerk (in drie stukken, en behalve dat op verschillende plaatsen geschonden), voorstellende een tweearmig mannebeeld, gedost in goden-ornaat, staande op een enkel lotuskussen met steenplaat. Op den saamgevouwen linkerarm, die horizontaal naast den schouder is opgeheven, zit de çakti van den god op een dubbel lotuskussen, in goden-ornaat, de linkerhand naar boven geopend in den schoot; de rechterhand in waramoedra op de rechter knie. De rechterhand van den god is opgeheven en houdt daarin de sangka. Het ornaat is bezonder rijk van ordonnancie en keurig gebeiteld. Men vergelijke hiermee VAN KINSBERGEN, fot. 135.

Afkomstig van Prambanan.

Hoogte der drie stukken 1.36 M.

19. Wamana-avatara. Drie zwaar geschonden stukken van een tweearmig mannebeeld, staande op een dubbel lotuskussen, met achterstuk en glorie uit één stuk gehouwen. De god was getooid in groot ornaat, met oepawita. De rechter arm (zwaar geschonden) wordt gehouden voor het lichaam, terwijl de

hand is opgeheven, geopend naar links, en de vingers zóó geschikt, dat de toppen van duim en tweeden vinger elkander raken, de derde vinger neergebogen naar de muis en de wijsvinger opgeheven. De linkerarm is bij den armband weggebroken. Op de rechter bovenhelft van het achterstuk is een recht opstaand been gebeiteld, zoodat we hier de voorstelling hebben van de wamana- of 5e avatara van Vishnoe (zie hierover MONIER WILLIAMS, Indian wisdom, 3e ed. London 1876, pag. 329 seqq.)

Afkomstig van Prambanan.

Hoog 1.08 M.

20. Bas-relief. Na eene breede lijst links, die het steenblok schijnt te kenmerken als de eerste van een reeks, òf als een hoekstuk, volgt de voorstelling van Vishnu, die zich als dwerg voorstelt aan den daemon Bali (*), van wien hij zooveel landbezit vraagt, als hij in drie stappen overschrijden kan. In dit bas-relief heeft het linkerbeen reeds de aarde, en het derde been, dat naast den opgeheven rechterarm omhoog rijst, den hemel bemachtigd, terwijl het rechterbeen, lager dan het linker, in zijne beweging wordt gestuit door den daemon, die knielend dat been omvat en naar beneden houdt, zoodat de voet er van onzichtbaar is. Op de bede van Bali, stelt Vishnoe zich dan ook met hemel en aarde tevreden en laat den daemon de patāla (onderwereld). MONIER WILLIAMS, locō citatō.

Afkomstig van Prambanan.

Hoog 0.77 M., breed 0.68 M.

21. Narasingha. Vier stukken van een beeld, te samen gevoegd voorstellende een tweearmigen man met leeuwekop, staande op een dubbel lotuskussen, dat ligt op een steenplaat, met achterstuk en glorie. De god is in groot ornaat, met oepawita. De vingers van de menschehanden loopen spits uit met scherpe klauwen. De rechter klauw draagt een daarin neerhangend lichaam, terwijl de nagels van den linker klauw verdwijnen in den buik van het slachtoffer. Uit de buikwond hangen de ingewanden in drie strengen neer. De leeuwemanen zijn hier gerangschikt in twee recht opgaande scherpe horens, gescheiden door een middenvlok, uitgaande van den neuswortel, die als derde horen daartusschen plaats neemt. De bek is gapend, niet breed-gesperd met opgetrokken muilhoeken als bij het Kala-ornament. We bezitten in dit bas-relief eene voorstelling van Vishnoe, als Nara-singha (man-leeuw) den daemon

---

*) Een type als Rawana en Kansa, in de geschiedenissen van Rama en Krshna.

Hiranya-kasipoe aangrijpende, toen deze op het punt stond om zijn eigen, vromen, Vishnoe-vereerenden zoon Prahlāda te dooden.

Afkomstig van Prambanan.

Hoog 1,28 M.

22. Haut-relief. Haut-relief, voor drie-vierden vrijgebeiteld, voorstellende drie tweearmige, staande vrouwen en face, de linker en rechter eenigszins naar achter wijkend. Gedost in groot ornaat, zonder glorie, doch alle drie dragende het zoogenaamd vrouwesnoer. Ook valt op te merken, dat de rechter vrouw in het rechter oor een hanger, in het linker een knop draagt. De midden-vrouw draagt twee oorhangers; de linker vrouw in het rechter oor een knop, in het linker een hanger. De vrouw rechts had een opgeheven rechter arm, doch deze is van hand tot armband weggevallen; de rechter arm is verscholen achter het lichaam van de midden-dame. Het bovengedeelte van het rechter been is van dij tot wreef weggevallen. De middelste vrouw heeft de rechter hand, naar voren geopend, neerhangende op de rechter dij; de linker onderarm opgeheven, en in de naar boven geopende hand een rozet. De linker vrouw houdt in de, voor het midden van het lichaam, boven den buik, gehouden linkerhand een potje, dat ze met de rechter hand overdekt.

Afkomstig van Prambanan.

Hoog 0.71 M., breed 0.43 M.

23. (*Photo No. 285.*) Zie Plaat 21, fig. 1. **Haut-relief.** Haut-relief, voorstellende drie tweearmige, staande mannen, en face, de middelste eenigszins naar voren. Alle drie gedost in groot ornaat; de middelste met oepawita. Hierbij valt op te merken, dat de rechter man twee oorknoppen (? zijnde de linker afwezig), de midden-man twee oorhangers, de linker man twee oorknoppen draagt. Het gelaat van den middelste is voor de rechter helft weggebroken, evenals het benedendeel en de hand van den rechter arm. De linkerhand ligt plat op de linker buikvlakte. De flankerende mannen dragen ieder met beide handen den langen, buigzamen steel van een tjamara, waarvan de haarbos bij den rechter man over den rechter schouder, en bij den linker man over den linker schouder neerhangt.

Afkomstig van Prambanan.

Hoog 0.73 M., breed 0.425 M.

24. Haut-relief. Haut-relief (met van voren afgebroken voetplaat en aan den rechter bovenhoek afgebroken achtersteen), voorstellende een twee-

armigen staanden man, tusschen twee tweearmige staande vrouwen — alle drie en face, behalve beenen en voeten van de rechter vrouw, die naar rechts gedraaid zijn. Knie, linker voet en rechter arm van den man zijn geschonden; zoo ook de knie, het voorhoofd en de hooge haartooi van de rechter vrouw en de hooge haartooi van de linker vrouw. De rechter vrouw houdt, met naar boven gerichte arm en hand, een (geschonden) bloemstuk, dat op den rechter schouder rust; de linker hand omvat den rechter bovenarm van den man. De man houdt de linker hand plat op de rechter buikstreek, en in de rechter hand, die op den schouder komt te rusten, den steel van een ontluikenden bloemknop, die achter dien schouder tegen den achtersteen gebeiteld is. De linker vrouw houdt in de linkerhand, die op de dij geplaatst is, een steel, die langs den arm oploopt, en eindigt in een ontluikenden bloemknop, tegen den bovenarm gehouwen. De oorsieraden van alle drie zijn, of waren hangers.

Afkomstig van Prambanan.

Hoog 0.715 M., breed 0.415 M.

25. Bas-relief. Een zeer diep gebeiteld bas-relief, voorstellende een dansenden rakshasa, geflankeerd, rechts door een rakshasa, die in de handen klapt, links door iemand, waarvan alleen een gedeelte van een arm met hand en een been behouden bleven.

Afkomstig van Prambanan.

Hoog 0.63 M., breed van voren 0.40 M.

26. Bas-relief. Een zeer diep gebeiteld bas-relief, voorstellende drie dansende rakshasa's; de rechter slaat daarbij de bekkens, de linker de trom. De oorsieraden zijn doorboorde schijfjes.

Afkomstig van Prambanan.

Hoog van achter 0.62 M., breed van voren 0.53 M.

27. Bas-relief. Resi. Een zeer diep gehouwen bas-relief, voorstellende een resi, zittend in een 0.10 M. diepe kluis, waarvan de ingang gevormd wordt door twee pilasters, op een steenplaat. De heilige draagt groot ornaat, glorie en kralen-oepawita, knevel en puntbaard. Hij heeft den mond eenigszins geopend, misschien wel, in verband met de houding der handen, iets betoogende. De linkerhand ligt n.l. naar boven geopend in den schoot; de rechterhand is daarboven, vóór het midden van het lichaam, opgeheven, naar rechts half geopend, met de vingertoppen daarin neervallende, de wijsvinger iets hooger dan de drie andere vingers.

Afkomstig van Prambanan.

Hoogte van het steenblok 0.57 M. Breedte van het steenblok 0.58 M. Hoogte en breedte van de kluis, zonder de pilasters, 0.26 M.

28. Bas-relief Rĕsi. Een zeer diep gehouwen bas-relief, voorstellend een resi, zittend op een steenplaat, dragende knevel en puntbaard en getooid met groot ornaat met glorie en kralen-oepawita. De houding der handen is wara: de rechterhand naar boven geopend op de rechter knie, de linkerhand naar boven geopend in den schoot.

Afkomstig van Prambanan.

Hoogte van het steenblok van voren 0.61 M. Breedte van het steenblok van voren 0.64 M. Hoogte van de kluis zonder de pilasters 0.52 M. Breedte van de kluis zonder de pilasters 0.30 M.

29. Bas-relief. Bodhisatwa? Een diep-gebeiteld bas-relief, voorstellend een tweehandig mannebeeld, zittend op een steenplaat; gedost in godenornaat, met oepawita, die als een rozenkrans over het rechter been ligt, en glorie. De linkerhand ligt voor het midden van het lichaam, naar boven geopend, in den schoot; de rechterhand ligt daarin, eveneens naar boven geopend, zóó dat de duimtoppen elkander raken (dhyani-moedra). Links en rechts van de zitplaats van den god, rijst een pilaster omhoog, waarvan de linker kapiteel beschadigd is.

Afkomstig van Prambanan.

Hoog 0.59 M., breed 0.50 M.

30. Bas-relief. Bodhisatwa? Een diep gebeiteld bas-relief, voorstellend een tweearmig mannebeeld, zittend op een steenplaat, gedost in godenornaat, met oepawita en glorie. De beide handen zijn opgericht op de borst tot een sembah — evenwel niet geheel gevouwen samengelegd, zóó dat de handruggen bijna en face zichtbaar zijn; en de beide pinkzijden aaneengesloten zijn. Links en rechts van de zitplaats rijst een pilaster omhoog.

Afkomstig van Prambanan.

Hoog 0.59 M., breed 0.54 M.

31. Bas-relief. Boom. Een diep, gebeiteld bas-relief, tusschen een boven- en beneden bloemband, voorstellend een conventioneele boom, waarbij

het loover bestaat uit eene vaste ordonnancie van rozetten. Links en rechts van den boom, met den bek gericht naar den gestileerden stam, staat een duif. De koppen zijn beschadigd, doch menschenhoofden waren het niet, en die vogels te beschrijven als gandharwa's blijft dus, voor het minst, eenigszins gewaagd.

Afkomstig van Prambanan.

Hoog 0,49 M., breed 0.45 M.

32. Voetstuk. Een kubusvormig steenblok als voetstuk, van voren diep bebeiteld met een tempelfront, waarvan de kroonlijst ook doorloopt op de linker- en rechterzijde. De antefixen van de kroonlijst zijn òf beschadigd òt geheel weggebroken. Overigens zijn de zij- en achterwanden, ruw bebeiteld, effen gelaten, zonder tempelteekening. Op dat tempeltje ligt, één geheel met het onderstuk, een rond (beschadigd) lotuskussen, waarvan het in- en uitspringend ojief voor de lotusblad-teekening zijn glad gelaten. In het midden van dat kussen is eene ronde sponning van 0.16 M. middellijn, en wat daarin plaats nam leert ons No. 41 dezer verzameling, dat straks beschreven zal worden.

Afkomstig van Prambanan (c. f. No. 209).

Hoog 0.53 M., voorzijde breed 0.45 M., diep 0.42 M., middellijn bovenvlak 0.47 M.

33. (*Photo No. 309.*) Zie Plaat 19, fig. 5. **Topstuk.** Vierkante, naar boven aan de vier zijden puntig toeloopende pyramide, van onder ojiefvormig uitloopend op eene vierkante basis, welke rust op een halfrond, dat weer gedragen wordt door eene vierkante basis, bestaande uit twee, door eene insnijding gescheiden vlakke (gladde) banden, terwijl het geheel rust op eene 0.09 M. dikke steenplaat, uit één stuk met het opgaand geheel. In het midden onder bevindt zich de vierkante sponning ter inplaatsing.

Afkomstig van Prambanan.

Hoog 0.57 M., grootste breedte 0.43. (zie Nos. 169—170, 171).

34. Topstuk. Een peervormig kegeltje als topsteen. De scherpe punt is weggebroken. Behoorende tot de afdekking van een dagoba.

Afkomstig van Prambanan.

Hoog 0.46 M.

35. Topstuk. Een rond, kegelvormig, afgeknot zuiltje, als top voor een dagoba. De afplatting van boven heeft een middellijn van 0.20 M., de middellijn van de basis meet 0.31 M. In het midden van het ondervlak komt eene

korte, ronde sponning te voorschijn, waarmee het in het bijbehoorend bouwwerk geplaatst was.

Afkomstig van Prambanan.

Hoog 0.60 M.

36. Topstuk. Een vierzijdige pyramide-vormig topstuk, bestaande uit een opzet van vier zich naar boven verkleinende verdiepingen, waarvan de grootste breedte-afmetingen, van onder te beginnen, hieronder zijn opgegeven. Het topstuk van deze pyramide zelve is een punt in den vorm van een kĕbĕn-vrucht. (Afkomstig van Prambanan). Deze zelfde belijning komt, in haut-relief, voor als afdekking van nissen en, in vrij gehouwen beeldwerk, als top van dagoba's.

Hoog 0.89 M., breed 0.52 M., 0.41 M., 0.30 M., 0.19 M.

37. Spuier. Een makara als spuier. Het zeemonster heeft, als gewoonlijk, den muil opengesperd; draagt op de bovenlip eene dubbele rozet, waarvan vijf zaadsnoeren, loodrecht belijnd en in één lint samengevoegd, neerhangen. Dit lint draagt weer een reuzen-rozet, die gevat wordt door de tanden van de kaak, die in de hoeken een slagtand vertoont. In die rozet is een rond gat aangebracht, dat naar achter uitloopt in de rechthoekige bekapping van een goot, die dezen makara doet kennen als een spuier. Links en rechts gaat uit de sober geornamenteerde (en verweerde) kaak een olifantssnuit omhoog, waarvan het naar buiten omkrullend profiel aan beide zijden zichtbaar is. Onder de krul van dien snuit, aan het boveneinde van de kaak, komen twee horens te voorschijn als kleine olifantstanden. Verder is, links en rechts, aangebracht een lang spleet-oog, geteekend met gezwollen oogleden, en vlak daarboven een fraai (versleten) ornament, dat het oor voorstelt. Verder draagt de bovenzijde van de tromp, die bolvormig naar achter loopt, een ornament, dat zich als eene gelijkbeenige driehoek ombuigt naar onder, zich van boven naar beneden verbreedend tot oogsplit, oor en achterhoofd — een gebolde palmet van convergerende stengels met blaadjes.

Afkomstig van Prambanan.

Hoog 0.63 M.

38. Sinha. Twee brokken van een prachtig gehouwen leeuw met opgeheven linker poot. De houding was zittend met opgeheven kop, en met gapenden (niet opengesperden) bek, waarin tanden en tong gehouwen zijn. De ornamentatie is rijk en gebeiteld in vlak relief. De uitpuilende oogen, met spiralen belijnd, worden met fraaie werkbrauwen overwelfd; de ooren klimmen kort en

krachtig naar boven, en daarachter vallen de manen in horen-vorm neer, zich naar de oorwortel omkrommend. De steen is tusschen de oogen, over voor- en achterhoofd beschadigd, en onder die breuk vallen de manen in gestileerde krullen neer, onder de horens en over de borst doorloopende. De halsband loopt als een glad bandje over de borst, gaat in de kruleinden der horens schuil en draagt eeu rijkgehouwen sieraad op het midden van de borst. Onder de achterhoofd-manen springt de pluim van den staart vooruit, behouwen als een lange, van onder naar boven zich verbreedende knop met eene gestileerde gravure van haar.

Afkomstig van Prambanan.

Hoog, van achter. 0.75 M.

39. (*Photo No. 289 en 289a.*) Zie Plaat 14, fig. 1. **Makara als spuier.** Een makara, zooals in No. 37 beschreven werd, doch de spleet-oogen zijn flauw aangeduid; de horen-manen tusschen de ooren neervallende en zich in horenvorm ombuigende, rijker en expressiever. De rozetten zijn hier minder conventioneel geteekend, en de elf zaadsnoeren. die daaruit neervallen, gaan niet loodrecht neêr naar de spuier-rozet, maar vertoonen het begin van winding tot kabel. Nog moet worden opgewerkt, dat hier, in stede van de realistische snuitprofielen, zooals in No. 37, de snuitkrullen hier niet gehouwen, maar met eene enkele spiraal gegraveerd zijn. Daarbij is hier een 0.32 M. lang stuk van de goot bewaard, waarvoor de makara diende als spuier. De opstaande wanden van die rechthoekig gekapte goot, die aan de bovenzijde bij de watergeul is afgeschuind, zijn eveneens kwistig geornamenteerd.

Afkomstig van Prambanan.

Hoog 0.64 M., van achter hoog tot aan watergeul 0.25 M., lengte van de goot 0.32 M.

40. Urn. Een uitgeholde kubus, gesloten met een deksel, dat den vorm heeft van eene vierzijdige, in flauw ojief oploopende, afgeknotte pyramide, op vierkante basis. De vierkante uitholling heeft eene diepte van 0.15 M., en meet 0.18 M. in het vierkant. Waarschijnlijk treffen wij in deze steenen doos een urn aan voor lijkasch.

Afkomstig van Prambanan.

Hoog 0.35 M., breed 0.25 M.

41. Tjaitja? Een kubus, aan de voorzijde bebeiteld als de façade van een tempel met poort; de kroonlijst alleen loopt in de grondlijnen op de

linker- en rechterzijde door. (De antefixen op de hoeken of op het midden zijn òf beschadigd òf weggebroken.) Overigens zijn de zij- en achterwanden ruwvlak gelaten, zonder eenige belijning. Op het tempeltje ligt, uit één stuk gebeiteld met het onderstuk, een lotuskussen, waarvan de in- en uitspringende bladojieven glad zijn gelaten. Op dat kussen weêr, verheft zich, wéér uit één stuk gebeiteld met de beide stukken daaronder, de helft van den gecanneleerden bol, die in No. 6 beschreven werd. De bovenhelft, met het waloe-kolommetje als eind-spits, is weggebroken, doch laat zich nu gemakkelijk completeren door de kennismaking met No. 6.

Afkomstig van Prambanan.

Hoog 0.58 M., breedte van het onderstuk 0.37 M.

42. Bodhisatwaçakti? (Mamaki?) Een zeer beschadigd en zeer verweerd twee-armig vrouwebeeld (in twee stukken), zittend op een dubbel lotuskussen, waarover een viertal slippen van kleedje en sjerp van de beenen afhangen. Dit kussen ligt op eene dikke steenplaat met achterstuk, gezoomd met vlammen-rand als glorie, en links en rechts van onder, op het lotuskussen, driehoekig uitgekapt, als afbeelding van het makara-motief (?). De godin draagt groot ornaat, dat eens keurig gebeiteld was, en waaronder het zoogenaamd vrouwesnoer voorkomt, en twee gelijke oorhangers. De rechterhand ligt, naar boven geopend, op de rechter knie (wara?), terwijl linker arm en hand zijn weggevallen. Ook het hoofd met makota en hoog hoofdtooisel ontbreken. Achter den rug is een afzonderlijk kussen aangebracht.

Afkomstig van Plahosan.

Hoog 1.11 M.

43. Bodhisatwaçakti? (Mamaki?) Zeer verweerd en beschadigd twee-armig vrouwebeeld (waaraan de rechter bovenarm en de linker benedenarm met hand ontbreken), zittend op een dubbel lotuskussen, waarvan vier slippen van kleed en sjerp neerhangen. Het kussen ligt op eene dikke steenplaat met achterstuk, gezoomd met vlammen-rand om het geheele lichaam als glorie, links en rechts van het lotuskussen driehoekig bekapt, als afbeelding van het makara-motief (?). Het linker bovengedeelte is weggevallen. De godin is gedost in groot ornaat en draagt het zoogenaamd vrouwesnoer en twee gelijke oorhangers. De rechterhand, waaraan de arm ontbreekt, ligt naar boven geopend op de rechter knie. Ook linker arm en hand ontbreken. De rug van de godin rust tegen een afzonderlijk kussen.

Afkomstig van Plahosan.

Hoog 1.07 M.

44. Bodhisatwa? Een verweerd, geschonden en vroeger geteerd, twee-armig mannebeeld, zittend op een dubbel lotuskussen, waarover drie slippen (de vierde is met dat gedeelte van het lotuskussen afgebroken) van kleedje en sjerp afhangen; met dikke steenplaat, dat op de rechter voorzijde is afgebroken, en achterstuk met vlammenrand, als glorie om het geheele lichaam. Links en rechts van onder op het lotuskussen, is het achterstuk driehoekig bekapt, als afbeelding van het makara-motief. De god is gedost in groot ornaat en koordvormige oepawita, met sierlijk slot op de linker borst, en twee gelijke oorhangers. De handen met een gedeelte der armen zijn weggebroken, doch rustten waarschijnlijk (zooals No. 45 met gelijk embleem ons leert) op de knieën, en wel de rechter in wara-moedra. Over linker arm en naast linker schouder loopt een stengel, die achter den schouder eindigt in een lotusbloem, waarop een boek (veda) ligt.

Afkomstig van Plahosan.

Hoog 1.34 M.

45. Bodhisatwa? Een verweerd, geschonden en vroeger geteerd twee-armig mannebeeld, zittend op een dubbel lotuskussen, waarover vier slippen van kleedje en sjerp afhangen, met dikke steenplaat en achterstuk met vlammenrand, als glorie om het geheele lichaam. Links en rechts van onder, op het lotuskussen, is deze glorie driehoekig bekapt, als afbeelding van het makara-ornament. De rechter hand ligt naar boven geopend op de rechter knie (wara-moedra?), de linker hand is weggebroken, doch over de benedenarm loopt een stengel, die achter rug en schouder oploopt, en een lotusbloem draagt, waarop een veda rust. Twee gelijke oorhangers. De oepawita bestaat hier uit een lint van afwisselende breedte.

Afkomstig van Plahosan.

Hoog 1.34 M.

46. Bodhisatwa? Een verweerd, doch nagenoeg ongeschonden, twee-armig mannebeeld, zittend op een dubbel lotuskussen, waarover vier slippen van kleed en sjerp neerhangen, liggende op een steenplaat, met een achterstuk, dat gezoomd is met een vlammenrand, die het geheele lichaam omgeeft. De god is gedost in groot ornaat, dat in overladen breedheid is uitgewerkt, — waaronder voorkomt het zoogenaamd vrouwesnoer. Links en rechts van het hoofdvlak zijn de opstaande horens zichtbaar van een maansikkel, gebeiteld op het achterstuk. De rechterhand omvat een steel, die langs de beneden-arm oploopt, doorgaande naar het achterstuk, en uitloopende in een bloemhouder, waaruit een ontluikende tulp verrijst, die een veda draagt met daarop liggende

rozet. De rechterhand ligt naar boven geopend op de rechter knie (wara-moedra ?).

Afkomstig van Plahosan.

Hoog 1.30 M.

47. (*Photo No. 297 en 297a*). Zie plaat 19, fig, 1 en 2. **Bodhisatwa- of Tara-kop?** Manne- of vrouwekop — van den knop van het hooge hoofdtooisel tot aan de kin. De edele belijning van dezen kop, waarin de hooge kunstzin en de hooge vaardigheid van de toenmalige skulptuur op edele wijze aan het licht treden, maakt het dubbel wenschelijk, dat een fotogram het beeldwerk voorbrenge onder de observatie van velen, en dat de vereeniging, waaraan de bewaring is toevertrouwd, met zorg wake tegen eventuëele ontvreemding.

Afkomstig van Plahosan.

Hoog 0.40 M.

48. Bodhisatwa. Een verweerd en eenigszins geschonden, twee-armig mannebeeld, zittend op een dubbel lotuskussen, waarover vier slippen van kleed en sjerp neerhangen, liggende op een steenplaat, met achterstuk, dat gezoomd is met een vlammen-rand, die het geheele lichaam omgeeft als glorie; eene oepawita in koordvorm en daarbinnen een lint in dubbele belijning (plooi van een monnikskleed?). De versierselen van dit beeld hebben eene sobere teekening, die bij de onaesthetische overlading van andere ornaten gunstig afsteekt. De rechterhand van den god ligt naar boven geopend op de rechter knie (wara moedra?). De linkerhand omvat een steel, die over de liggende benedenarm heenloopt, en bij den armband een versierden bloemhouder draagt, waaruit een bouquet tegen het achterstuk opschiet, benevens een stengel, die een ontluikenden bloemkelk draagt. Op dien bloemkelk ligt een embleem (?), bestaande uit eene liggende rozet, geflankeerd door twee staande rozetten.

Afkomstig van Plahosan.

Hoog 1.20 M.

49. Bodhisatwa. Een geschonden en verweerd twee-armig mannebeeld, zittend op een dubbel lotuskussen, met steenplaat en achterstuk, alles uit één stuk gehouwen. Het achterstuk is gezoomd met een vlammenrand, die het geheele lichaam omgeeft. In stede van de gewone oepawita, is hier een vrouwesnoer gebeiteld. De rechterhand van den god rust naar boven geopend op de rechter knie. De linkerhand omvat een stengel, waarvan de ordonnancie geheel dezelfde

is als bij No. 48. Het embleem (?) op den bloemkelk is hier evenwel een veda, waarop drie rozetten naast elkander liggen. De god draagt achter het hoofd den maansikkel, waarvan de opstaande horens links en rechts van het hoofd vlak uitsteken. Opzet en uitvoering van dit beeld steken zeer ongunstig af bij No. 48. De proporties zijn minder correct en het ornaat wordt hier uitgedrukt in eene kwistige versiering, die overdadig heeten mag.

Afkomstig van Plahosan.

Hoog 1.30 M.

50. Dhyani-Boeddha. Een zwaar geschonden en verweerd, twee-armig mannebeeld zonder hoofd, zittend met gesloten beenen, zonder steenplaat en achterstuk. De geluksstreepen zijn nog zichtbaar en ook het monnikskleed, dat van den linker schouder neerhangt, terwijl een paar andere plooien neervallen over de linker pols en linker dij. Ook vallen de onderzoomen neer over de linker- en rechter dijbeenen. De linkerhand, die geschonden is, ligt naar boven geopend in den schoot. De rechter pols en hand zijn weggevallen, doch de richting van het overgeblevene doet denken, dat de beeldhouwer voor die hand een abhayamoedra bedoeld had.

Afkomstig van Tjandi-sewoe.

(Foto's van VAN KINSBERGEN, No. 208.)

Hoog 0.74 M.

51. Drempel. Een langwerpig-vierkant steenblok, rustende op twee vooruitspringende banden; waarschijnlijk de bovendrempel van een tempelpoort. Het opstaand, langwerpig voorvlak vertoont een door een glad bandje ingelijst bas-relief, in ondiep en breed-belijnd beitelwerk, voorstellende een bloempot, waaruit links en rechts een krul-ornament, dat uit lofwerk is samengesteld, breed uitloopt. Links en rechts van dit voorvlak is een gedeelte van het ornament zichtbaar, dat zich bevond op de steenblokken, dat daaraan voorafging en daarop volgde. Op de onderste der twee gladde, vooruitspringende banden staat een kawi-inscriptie: maha prataya sang raganting.

Afkomstig van Tjandi-sewoe.

Hoog 0.36 M., breed 1.46 M.

52. Vrouwebeeld. Een tweearmig vrouwebeeld, staande op een enkel lotuskussen, dat misschien dubbel bedoeld, maar niet geacheveerd werd, liggende op een afgeronde steenplaat, met achterstuk en glorie, alles uit één stuk gehouwen. Het dik bepleisterd beeldwerk vertoont de godin in groot ornaat met het

zoogenaamd vrouwesnoer. De armen hangen rechts neer langs het lichaam. De rechterhand houdt een stengel met een bloemknop en daarboven verrijzend bladwerk, naast de glorie op het achterstuk gebeiteld. Dit bloemstuk is valsch, evenals het bol- en bladornament, dat uit het voetstuk, rechts van het lotuskussen, oprijst. Op den rug van de linker hand ligt iets als een rozet. De rechter zijde van de steenplaat is weggebroken.

Vindplaats onbekend.

Hoog 0.93 M.

53. Mannebeeld. Een dik gecementeerd en gerestaureerd tweearmig mannebeeld, zittend op een dubbel lotuskussen, dat van voren nagenoeg geheel overdekt wordt met het geplooide kleedje, met steenplaat, achterstuk en glorie, alles uit één stuk gehouwen. De god is, voor zooverre dat uit de cementering te ontdekken valt, gedost in groot ornaat met oepawita. De hooge hoofdordonnancie geeft eene Grieksche ordonnancie van bloemen en ranken te zien, die aan een Dionusos herinneren, doch in elk geval hier misplaatst is. De rechter hand (die verminkt is) schijnt de oepawita te vatten. De linker hand rust, met de opening naar beneden, half gesloten, op de linker knie.

Vindplaats onbekend.

Hoog 0.60 M.

54. Mannebeeld. Een fraai tweearmig mannebeeld, gehouwen uit eene fijne steensoort, zittend op een lagen vierkanten zetel, waarbij eene smalle opstaande zijde gevat is tusschen twee gladde, vooruitspringende banden. Over het midden van dezen zetel valt een stijf-belijnde slip van het kleed en twee sjerpbanden neer. Rechter hand en neus zijn met cement-specie gerestaureerd; de ornamenten zijn geteerd. De god is gedost in groot ornaat met oepawita; houdt de linkerhand half gesloten, met de opening naar beneden op de rechter voetzool, die naar boven ligt. Uit de spleet van duim en wijsvinger loopt een stengel over den handrug, langs den arm, op naar het achterstuk, waar hij, even boven den schouder, eene staande rozet draagt. De rechter hand wordt gehouden voor het midden van het lichaam, vlak onder de borst, met den rug naar beneden; met naar boven aaneengesloten, gebogen vingers, zoodanig dat duim en wijsvinger zich met de toppen sluiten. Door het gat, dat door duim en wijsvinger gevormd wordt, loopt eene aksamala over de geopende hand, over pols en handrug. De linker duimtop is gekwetst.

Vindplaats onbekend.

Hoog 0.88 M.

55. Bodhisatwa. Een zeer beschadigd, tweearmig mannebeeld, zittend met het linker been gevouwen voor het lichaam en het rechter afhangend, op een hoog dubbel lotuskussen, dat ligt op eene dikke steenplaat, waarop de rechter voet geplaatst is. Drie sjerpbanden hangen op en over het lotuskussen neer. De rechter hand, die aan de knie vastgebeiteld is, ligt, naar boven geopend op de rechter knie (pols en elleboog zijn weggebroken). Er zijn sporen aanwezig, dat de linker hand lag op de linker knie, doch *hoe* is niet uit te maken, daar de benedenarm en hand geheel zijn weggebroken, — doch op het lotuskussen ligt een rozet, en daaruit rijst een stengel omhoog tot op de knie, waar hij is afgebroken. Ook wordt het achterstuk, waar de bloemknop met of zonder embleem zou worden aangetroffen, gemist.

Afkomstig van Tjandi Sådjiwan.

Hoog 1.40 M.

56. Amitabha. De vierde der Dhyani-Boedha's, volgens de gewone voorstelling zittende met gesloten beenen op een dubbel lotuskussen, dat ligt op eene steenplaat met kort achterstuk, gesneden als eene stoel-leuning, waaruit eene ovale, vlammende glorie opgaat, die het geheele lichaam omgeeft. Oerna noch oeshnīsha. Het kroeshaar is opgebouwd als eene Fédora-coiffure. Bovendien steunt de rug van den Boeddha tegen een matig gebombeerd, glad gehouwen kussen. De linker hand ligt, voor het midden van het lichaam, naar boven geopend, in den schoot, de rechter hand ligt, naar boven geopend, daarin neer, zóó dat de duimen der toppen elkander raken. Over den linker schouder hangt een slip van het monnikskleed in gestileerde plooien neer. Ook is de plooi van dat kleed nog zichtbaar over de borst en rechterzijde. Het achterhoofd van den Boeddha wordt gesteund door bloemwerk, dat uit het rugkussen opgaat en eindigt in drie naast elkander geplaatste rozetten.

Afkomstig van Sådjiwan.

Hoog 1 M.

57. Bodhisatwa. Een zeer beschadigd, tweearmig mannebeeld, zittend met het linkerbeen voor het lichaam gevouwen en het rechterbeen afhangende, op een dubbel lotuskussen, dat ligt op eene dikke vierkante steenplaat, waarop de rechter voet rust, met vlammend achterstuk en afzonderlijk glorie. De beide laatsten zijn grootendeels weggebroken, evenals de neus en de linker arm en hand. De god is gedost in groot ornaat; draagt een maansikkel met opstaande horens achter den hals, en het zoogenaamd vrouwesnoer, en had de rechterhand, naar boven geopend, naar voren hellend, met de uiteinden der vingers op de rechter

knie. In de hand ligt een rozet. Verder verrijst uit het lotuskussen een stengel, die op de linkerknie is afgebroken. Van voren hangen van het lotuskussen twee sjerp-banden af en van ieder der zijden een slip van het kleed in saamgenomen gestileerde plooien.

Afkomstig van Sådjiwan.

Hoog 1.32 M.

58. Steenblok. Een aan alle zijden rechthoekig glad gehouwen steenblok, waarop voorkomt eene oud-Javaansche inscripte: Çri maharadja.

Afkomstig van Sådjiwan.

Hoog 0.19 M., lang 0.38 M., breed 0.24 M.

59. Amitabha. De vierde der Dhyani-Boeddha's, gezeten in de gewone Boeddha-houding. Oerna noch oeshnisha en het kroeshaar opgemaakt tot Fédora-coiffure. De scherpe zoom van het monnikskleed loopt van den linker schouder neer naar de rechter zijde. Bovendien is de onderzoom van het kleed zichtbaar over den rechter enkel, met een plooi afdalende over het linker scheenbeen op het lotuskussen. De linker hand ligt, naar boven geopend, in den schoot, de rechterhand, eveneens naar boven geopend, ligt daarin neer, zóó dat de toppen der duimen elkander raken (dhyana).

Afkomstig van Tjandi Boebrah.

Hoog 0.82 M.

60. Makara. Een makara als basis van een rechter poort-stijl. Het rijk stuk beeldhouwwerk vertoont den wijd-geopenden muil van het zeemonster, met onder- en bovenlip, tanden, slagtanden en tong in volle belijning. Uit de keel voortkomende, liggende met den buik op de tong en het bovenlichaam opgeheven en face, komt een god (of godin?) te voorschijn in groot ornaat, even keurig geteekend als fijn gebeiteld. In stede van de krul van den olifantssnuit, staat het bovenlichaam van een opzittenden leeuw met de opstaande klauwen op den neus van het zeemonster. De leeuw heeft de kop-manen in het midden opgezet tot een kam, die de linker en rechter manen scheidt tot twee horens, die achter de opstaande ooren om- en neerkrullen, tot waar het haar van nek, hals en borst overgaat tot gestileerde pruikkrullen. Beneden de ombuiging van den leeuwepoot volgt het half-geopende, langwerpige oog met langwerpigen, tweelijnigen pupil, gevat in zwellende oogleden en zóó geheel weergevende de belijning van een schilpad-kop. Beneden den ooghoek zwelt de gravure al meer, en komt achter het fraai gebeiteld oor te voorschijn als een horen, waar-

van het ornament zich ombuigt naar en vereenigt met het ornament van de onderlip. Uit de beschadigde leeuwebek, waarvan de boven- en benedenlip zich divergerend naar buiten ombuigen, viel eens een zaadbundel met rozet neer, doch deze zijn thans weggevallen. Alleen van de borst, aanvangende bij den zoom van de pruikkrullen, loopen twee zaadsnoer-bundels uiteen; omlijsten het hooge hoofdtooisel, hoofd en hals van den god, die zich in den muil van den makara bevindt; loopen door diens handen heen langs de borst en vormen een boog op de tong, de belijning daarvan correct volgende. Boven het oog van het zeemonster in verder eene prachtige palmet gebeiteld. Over de bovenzijde van den horen loopt een snoer van rozetten en daarachter en daarboven blad-ornament, tot waar het steenblok rechthoekig bekapt is, ter inplaatsing in het bouwwerk, waarvoor het bestemd was. De achterzijde van dit beeldhouwwerk is geheel glad gebeiteld.

Afkomstig van Tjandi Boebrah.

Hoog, van voren, 0.96 M., van achter 0.41 M.

61. Nandi. Een zeer verweerd en gecementeerd rund, liggend op eene ovale, afgebrokkelde steenplaat; getooid met een kralensnoer, dat neerhangt vóór den rugbult, langs de schouderbladen, tot onder de halskwab. Het rijdier ligt met zeer onnatuurlijk voor de borst geslagen linker voorpoot; heeft afgeknotte horens, kokervormige ooren en een dun staartje, dat met eene kleine pluim op de achterschoft ligt. Het dier steekt het tipje van de tong naar buiten.

Hoog 0.55 M., lang 0.86 M.

62. Rakshasa. Een verweerd en gerestaureerd, tweearmig mannebeeld, staande op een steenplaat met achterstuk. Het haar boven den haarband is weggeschuurd, doch het moet gekroest geweest zijn. De haarbos hangt in groote krullen neer naar achter op schouders en rug. De rakshasa heeft een van cement aangezetten neus, fraaie oorhangers, halssieraad, een van cement aangebracht dubbel-koord als oepawita, rijke armbanden, gladde pols- en geene enkelbanden. Een (zeer verweerde) buikband en een paar andere banden, die zwaar gecementeerd zijn, houden het kleedje op, waarvan de plooien zichtbaar zijn op het linker scheen- en het rechter dijbeen. De linkerhand rust op den knop van een knods, die tot de steenplaat reikt; de rechterhand rust tegen de rechter heup met een kort zwaard er in, en daar achter valt een onbekwaam-gerestaureerde sjerp neer. Het ronde bovengedeelte van het achterstuk is afgebroken en weer herplaatst.

Hoog 1.24 M.

63. Vishnoe of Çiwa? Een zwaar bepleisterd, vierarmig mannebeeld, staande op een dubbel lotuskussen, dat ligt op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. De god is getooid met overladen goden-ornaat, oepawita en geweldige strikken en sjerpen. De opgestoken achterhanden houden, links een gevleugelde sangka, waarvan het bovenstuk gemist wordt, rechts op een steel een voorwerp, waaraan de restauratie niet vreemd is: het heeft veel van een bloem, waarop links een vlam opflakkert en in het midden puntig oploopende. De rechter vóórhand is gebracht vóór het midden van het lichaam onder de borst, met de toppen van duim en wijsvinger schaar-gewijze tegen de oepawita, terwijl de drie andere vingers zich sluiten. De linker voorhand rust op een knods, die op het vruchtbed van den lotus-zetel staat. Het beeld is in het midden doorgebroken en herplaatst, doch de buik is nagenoeg geheel weggevallen.

Hoog 1.7 M.

64. Ganeça. Een zware, zeer verweerde en bepleisterde vierarmige Ganeça, zittend met bijna saamgebrachte voetzolen op een steenplaat, die eenigszins als kussen is afgeschuurd, met achterstuk en glorie. De god is gedost in groot ornaat; de hoed is in het midden afgerond naar achter gebogen, zóó dat de breede bol tegen de glorie is gedrukt en omgeven is door een kralen-band als een aksamala. Slang als oepawita — ondanks de verweering is te ontdekken, dat de kop, door de staart omkronkeld, recht-op op den linker schouder stond. In de linker voorhand, die met den rug op de linker knie rust, wordt het etensbakje gehouden, waarin het uiteinde van den snuit rust. De rechter voorhand rust, eveneens met den rug, op de rechter knie, met naar boven omgekromde vingers. Daarin lag eens horizontaal het tand-brok. De rechter opgeheven achterhand houdt een aksamala; de linker, eveneens opgeheven, de olifantshaak in den vorm van een strijdax.

Hoog 0.92 M.

65. Ganeça. Een zwaar bepleisterde en gerestaureerde, vierarmige Ganeça, zittend met saamgevoegde voetzolen op een dubbel lotuskussen, liggende op een steenplaat, met achterstuk, waarop met cement een vlammen-glorie is aangebracht en daaromheen een zeer leelijk cement-bloemwerk, dat het geheele achterstuk vult. De god is gedost in groot ornaat en, als oepawita, een slang, waarvan de kop rechtop staat op den schouder tegen het plat uitgezette oor. De opgestoken achterhanden houden links den olifantshaak in den vorm van een strijdax, rechts de aksamala met een rozet er in. De rechter voorhand ligt op de rechter knie naar boven geopend en de vingers naar voren opstaande

gekromd. Het tandbrok leî eens horizontaal daarin. De linker voorhand, op de linker knie rustende, houdt het etensbakje, waarin het uiteinde van den snuit reikt. Het kleedje had het rozetten-patroon. Twee kleed-slippen of sjerp-banden hangen vóór van het lotuskussen neer op de steenplaat.

Hoog 0.81 M.

66. Çiwa. Een zwaar bepleisterd en verweerd vierarmig mannebeeld, zittend op een dubbel lotuskussen, dat ligt op een steenplaat, waarvan het bovenvlak met een rand uitsteekt over de basis — met geteerd achterstuk en geteerde glorie. De god (met aangezetten neus) is gedost in groot ornaat en heeft eene dubbele oepawita, dan wel: de slang-oepawita op de dubbele plooi van het monniksbleed. De rechter (geschonden) voorhand ligt naar boven geopend op de rechter knie; de linkerhand ligt schuin, nagenoeg voor het midden van het lichaam, met een rozet er in. De opstaande achterhanden houden rechts een aksamala, links een tjamara. Van linker en rechter heup gaat een geweldige strik uit, gebeiteld tegen het achterstuk.

Hoog 0.98 M.

67. Doerga. Een zwaar gepleisterd en beschadigd acht-armig vrouwebeeld, staande op een rund, dat neerligt, met den kop naar links, op eene dikke steenplaat, met achterstuk en glorie. De godin is gedost in groot ornaat met oepawita, die over de linker borst, tusschen de beide borsten doorloopt. De linker handen houden, in volgorde van voren naar achter: voorhand (die eveneens uitgestrekt is) kort zwaard (?), achterhanden boog, schild en sangka; de rechterhanden in dezelfde volgorde: voorhand (zeer beschadigd) waarschijnlijk eene trisoela (waarvan de stok is weggebroken, doch die rustte op de steenplaat, waarvan nog een ringvormig spoor is overgebleven), achterhanden pijl, opstaand zwaard en tjakra. De buffel komt hier voor met correct getypeerden karbouwekop, zonder nek-wond. De asoera, met het lichaam gebogen naar links, heeft den linker voet op den kop van den buffel geplaatst, en zit met het rechter been nog in het lichaam van het dier. Zijne handen zijn samengebracht tot een sembah; zijn haar is in gestileerde krullen opgemaakt, doch komt heelemaal niet in aanraking met de hand van de godin. Links en rechts van de heupen der godin staan slippen uit met lange, neerhangende sjerp-einden, slordig geteekend en grof gebeiteld. Misschien dat de onbekwame restauratie van een Djogdjaasch dilettant hieraan niet vreemd is.

Hoog 1.11 M.

68. Doerga. Een zeer verweerd, beschadigd en bepleisterd, achtarmig vrouwebeeld, staande op een buffel, die neerligt met den kop naar links, op eene dunne steenplaat, met achterstuk en glorie. De godin is gedost in groot ornaat, met het zoogenaamd vrouwesnoer. Uit de wapens, die in dit beeld door de acht handen worden gevat, zou wellicht op te maken zijn, dat het oorspronkelijk Doerga-begrip niet meer begrepen werd, dan wel, op het tijdstip van deze kunst eene wijziging had ondergaan. De vier rechter handen, van voren naar achter geteld, houden: een trisoela, waarvan de vork op het lichaam van den buffel rust, een pijl, een opstaand zwaard en een tjakra; de vier linkerhanden in dezelfde volgorde: ?, opstaand zwaard, opstaand zwaard en een olifantshaak in den vorm van een strijdax. Drie zwaarden dus, terwijl we in eene Doerga, afkomstig van Klatji, twee zwaarden zullen aantreffen. De asoera rust met de linker voetzool op den kop van den buffel en zit met de rechter nog in de mahisa. Hij houdt met de linkerhand een schild boven het hoofd, vlak onder de hand van de godin en omvat met de rechter een naar boven langs de borst opgeheven kort zwaard, dat den vorm heeft van een kris.

Hoog 1.10 M.

69. Mahayogi. Een breed opgezet, gepleisterd, beschadigd, tweearmig mannebeeld, staande op eene van voren horizontaal gegroefde steenplaat, met achterstuk en glorie. De god, met knevel en puntbaard, is gedost in groot ornaat, met dubbele oepawita dan wel eene oepawita naast den zoom van een monnikskleed, waarvan een slipje in gestileerde plooien over den linker schouder neerhangt. De rechter onderarm is horizontaal langs het lichaam gebracht, terwijl de hand, waarvan de vingers de bovenleden missen, daarna loodrecht naar boven gaat, naar voren geopend. De linkerhand omvat den hals van een waterkruik, die recht neerhangt. Links en rechts aan de voeten van den god, en face naar de zijde der beenen, zit op Javaansche wijze een devoot, eenvoudig gekleed, en het haar, boven den hoofdband, plat naar achter gekamd, en in den nek saamgenomen tot eene kleine kondé.

Hoog 1.12 M.

70. Çiwa (?). Een zeer verweerd, ruw gebeiteld, tweearmig mannebeeldje, staande op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. De god is gedost in groot ornaat, met eene slordig-belijnde oepawita in drie groeven (tenzij de vereeniging van monnikskleed en brahmanen-koord bedoeld is). De rechterhand wordt neerhangend naar voren gehouden; daarna de vier vingers naar binnen gesloten, terwijl de duim daarnaast neerhangt. Wat die hand bevat, is niet meer

te bepalen. De linkerhand houdt den stok van eene trisoela, die boven de hand is weggebroken en waarvan de vork reikt tot aan de makota.

Hoog 0.68 M.

71. Doerga. Een keurig gebeiteld doch gepleisterd, geteerd en geschonden, achtarmig vrouwebeeldje, staande op een liggend rund (zonder plaat), met achterstuk en (geschonden) glorie. De godin is gedost in groot ornaat, met het zoogenaamd vrouwesnoer. De sculptuur van de acht armen en de rangschikking daarvan, zijn niet normaal: de achterarmen komen niet voort uit den elleboog der voorarmen en de voorarmen zelve zijn opgeheven. De rechter voorarm is weggebroken en van de rechter achterarmen houdt, van voren naar achter, de eerste een opgeheven zwaard, de tweede den staart van den buffel, de derde een trisoela, waarvan de vork rust op het lichaam van den buffel. Links houdt de opgeheven voorhand een schild; kan de eerste achterhand het haar gevat hebben van den asoera, doch op dit oogenblik bestaat er geene gemeenschap tusschen die hand en dat haar; de tweede achterhand houdt een boog; de derde achterarm, met hand en embleem, zijn geschonden en het laatste onherkenbaar. De asoera zit nog met het rechterbeen in het lichaam van den buffel, en heeft de linker knie opgeheven en de voet plat op zijn kop. De linkerhand schijnt op de knie te rusten en in de rechter hand wordt een wapen gehouden, dat een later aangebrachte opgeheven kris schijnt.

Hoog 0.58 M.

72. Koewéra. Een plomp gehouwen, verweerd en gerestaureerd, tweearmig mannebeeld, zittend op een vierkant gebombeerd kussen, dat een iets lager uitstek heeft aan den rechter voorhoek. Het kussen ligt op eene vierkante steenplaat, met achterstuk en glorie. De god is gedost in groot ornaat, met bijna geheel verweerde oepawita. De linker hand ligt op de linker knie en omvat een marterachtig dier. De rechterhand rust op de opgeheven rechter knie, terwijl de voetzool van dat rechterbeen rust op het uitstek vóór aan het kussen. Bovenop het kussen, links en rechts in hautrelief gebeiteld op het achterstuk, staat een pot met deksel. Wat bedoeld wordt met het figuur op de deksels, is niet te onderscheiden.

Hoog 0.71 M.

73. Brahma? Een gepleisterd en verweerd mannebeeld met drie hoofden en vier armen, zittend à cheval, met opgetrokken knieën op een vogel, waarvan de kop is afgebroken en die, naar de zwemvliezige pooten te oordeelen, een gans

kan zijn. De vogel zit en face op een steenplaat, met achterstuk en glorie. De god is gedost in groot ornaat, met lintvormige oepawita (gerestaureerd?). De voorhanden liggen gesloten, met de ruggen naar boven, op de knieën; de linker opgestoken achterhand houdt een (glad geschuurde) tjamara; de rechter opgestoken achterhand een opstaande aksamala.

Hoog 0.56 M.

74. Saraswati? Een zwaar bepleisterd en onbekwaam gerestaureerd, twee-armig vrouwebeeld, zittende à cheval op een staanden pauw, waarvan de geheele kop is weggevallen. De pauw staat op een lotuskussen, dat ligt op een steenplaat met (afgebroken) achterstuk. Dat glad-gerestaureerd achterstuk is ovaal en stelde oorspronkelijk misschien den opgezetten staart van den pauw voor. De glorie komt daar als een tweede ovaal boven uit. De godin is gedost in groot ornaat, met het zoogenaamd vrouwesnoer, en heeft de voetzolen geplaatst op kleine, enkele lotuskussens, die naast den pauw, links en rechts, op het groote lotuskussen liggen. De handen, die als het gelaat gerestaureerd zijn, liggen, rechts, naar beneden geopend op de rechterknie, links, aan den hals van den pauw.

Hoog 0.84 M.

75. Pauw. Een pauw, zittend op eene ronde steenplaat, met den staart opgestoken tot boven den kop, en de vleugels gesloten met naar achter opgezette veeren. Over het midden van hals, kop en borst valt een, naar beneden zich verbreedend, ornament neer op de steenplaat.

Hoog 0.47 M.

76. Çakti van Vishnoe. Een oorspronkelijk fraai geteekend en tenger gehouwen, maar thans gepleisterd, tweearmig vrouwebeeld, zittend à cheval op de schouders van een garoeda in menschen-gestalte met gevouwen vogelklauwen en uitgespreide doch neergeslagen vleugels, ook van achter bebeiteld met veeren in de wolken. De garoeda zit op een enkel lotuskussen, dat ligt op een steenplaat. De godin is geheel vrijgebeiteld met ovale glorie, in het midden geornamenteerd; in groot ornaat met het zoogenaamd vrouwesnoer; rechter- en linkerhand, ieder vroeger een embleem omvattend op rechter- en linker knie, en de voetzolen rustende op de naar boven geopende handen van den garoeda. Het embleem in de rechterhand is niet herkenbaar; dat van de linkerhand verdwenen, doch het oorspronkelijk bestaan er van wordt aangetoond door de als een koker gesloten hand, waarvan de boven-ingang zichtbaar is, en waaruit

van onder iets uitsteekt op de knie. De garoeda heeft glad naar achter gekamd haar met gestileerde kamgroeven. Hij draagt oorknoppen en halssnoer, en een buiksieraad, dat door restauratie schijnt aangebracht.

Hoog 0.88 M.

77. Vishnoe. Een verweerd vierarmig mannebeeldje, zittend op een dubbel lotuskussen, dat ligt op een steenplaat met achterstuk en glorie. De god is gedost in groot ornaat met oepawita; houdt de voorhanden, rechts, op de rechter knie, naar boven half gesloten met een rozet (?) er in; links eveneens naar boven half gesloten, op de rechter voetzool. De rechter opgeheven achterhand houdt een discus, de linker opgeheven achterhand een sangka.

Hoog 0.47 M.

78. Indrani. Een vrij gehouwen, tweearmig vrouwebeeld, zwaar bepleisterd en gerestaureerd, zittend à cheval op een olifant, die staat op een enkel lotuskussen. Op dat kussen, links en rechts van den olifant, ligt een klein lotuskussen, waarop de voeten van de godin rusten. Op den rug, tusschen de schouders, zijn nog de sporen te zien van eene glorie, waarschijnlijk van dezelfde constructie als bij No. 76, waarmeê het geheele beeld in opzet overeenkomt. De godin is gedost in groot ornaat, met het zoogenaamd vrouwesnoer. De linkerhand wordt, naar boven geopend, vóór den schoot gehouden; de rechterhand tegen het midden van het lichaam, boven den pink van de linkerhand, en zóó dat de vingers, met den rug naar voren, aan de toppen naar binnen gaan. Uit die half gesloten rechterhand vloeit, of valt iets neer op de vingers van de linkerhand. Wat dat is, is door het pleister onkenbaar gemaakt.

Hoog 0.89 M.

79. Brahma- of Çiwa-trimoerti. Een beeldhouwwerk, dat, bij de eerste kennismaking, aan een Çiwa-trimoerti doet denken, doch, bij nadere beschouwing, boven op het hoofd een vierde hoofdtooi vertoont, dat dus zou behooren tot een vierden hoofd, dat alsnu verdwenen is in het achterstuk. Hoe het zij, van voren gezien, vertoont het beeldhouwwerk een driehoofdig en vierarmig mannebeeld, met achterstuk — waaraan de voeten met steenplaat en daarbij behoorend gedeelte van het achterstuk ontbreken. De god is gedost in groot ornaat. Rechter voorarm en hand en linkerhand zijn weggebroken. De linker opstaande achterhand houdt eene tjamara; de rechter opstaande achterhand (van boven afgebroken) eene aksamala (?).

Hoog 0.54 M.

80. Steenblok. Een steenblok, waarop, volgens Dr. J. Brandes, in oud-Javaansche letters, te lezen staat: Hyang mahodadhi.

Afkomstig van de desa Kebon dalem.

Lang 0.37 M., breed 0.29 M., hoog ± 0.14 M.

81. Steenblok. Een steenblok, waarop, volgens Dr. J. Brandes, in oud-Javaansche letters te lezen staat: Anoemodana.

Afkomstig van Tj. Sewoe.

Lang 0.64 M., breed 0.40 M., hoog 0.24 M.

82. Steenblok. Een steenblok, op een derde van de lengte in tweeën gebroken, waarop, volgens Dr. J. Brandes, in oud-Javaansche karakters te lezen staat: gawai i pagaramman.

Lang 0.54 M., breed 0.21 M., hoog 0.08 M.

83. Batara Soeria. Een zeer verweerd en zeer beschadigd tweearmig mannebeeldje, zittend op een enkel lotuskussen, dat ligt op de ruggen van 5 paarden, waarvan de koppen en beenen nagenoeg zijn weggebroken. De god, wiens gelaat verbrijzeld is, was eens gedost in groot ornaat, met het zoogenaamd vrouwesnoer, — maar een deel is verweerd, een ander deel, waaronder makota en hoofddeksel, weggebroken. De handen rusten gesloten, staande, op de knieën, en houden of hielden een bloemstengel, waarvan de rozetten zijn gehouwen boven de schouders, links en rechts van de horens van een maansikkel, die achter het hoofd opstaande te voorschijn komen. Het achterstuk is van achter uitgehold.

Hoog 0.53 M.

84. God en çakti. Een zwaar gepleisterd en verweerd vierarmig mannebeeld, en face, staande rechts van een vierarmig vrouwebeeld, eveneens en face, ieder op een lotuskussen, liggende op een steenplaat, met achterstuk en twee glories. God en godin zijn gedost in groot ornaat, de god met de oepawita, de godin met het zoogenaamd vrouwesnoer. De god houdt in de rechter achterhand een aksamala (?), in de linker een tjamara (?) — de godin in de rechter achterhand een aksamala (?) in de linker een tjamara (?). De god houdt de rechter voorhand onder de borst aan de oepawita en de linker voorhand, naar boven geopend, op den buik. De godin houdt de voorhanden in elkaar, rechter in linker, beiden naar boven geopend.

Hoog 0.50 M.

85. God met çakti. Een vierarmige god met eene tweearmige godin (de god rechts), naast elkander zittend, en face, op een enkel lotuskussen, dat ligt op een steenplaat, met achterstuk, dat gehouwen en geornamenteerd is als een zetelrug, waar boven de beide glories uitsteken. De glorie van de godin is afgebroken. De beide gezichten zijn gerestaureerd, evenals de rechter achterhand van den god. Beiden zijn gedost in groot ornaat, de god met, de godin zonder oepawita. De handen van de godin liggen, de rechter half geopend naar boven, op de knie, met een rozet er in; de linker, naar boven geopend, op den linker enkel, eveneens met een rozet er in. De achterhanden van den god houden in de rechter een ?, in de linker een tjamara. De voorhanden liggen naast elkaar in den schoot, met de vingers naar voren, de toppen naar boven. Daarin een onherkenbaar voorwerp.

Hoog 0.50 M.

86. (*Photo No. 296 en 296a.*) Zie Plaat 16, fig. 1 en 2. **Rakshasakop.** Een reusachtige rakshasa-kop, met prachtige makota en oorknoppen, waarvan de rechter, evenals de rechter oogbal, beschadigd is. Het opmerkelijke van dezen kop is het haar, dat, langs den schedel, in *natuurlijke*, niet-gestileerde groeven is opgekamd. De haarbol, waarin van achter het haar is saamgevat en waarop de makota rust, is weder eene compositie van gestileerde krullen. De neus is weggeslagen.

Hoog 0.63 M.

87. Trimoerti. Een bepleisterd en gerestaureerd mannebeeld met drie hoofden en vier armen, gezeten op een dubbel lotuskussen, dat ligt op een dun steenplaatje, met achterstuk en glorie. De god is gedost in groot ornaat, met het zoogenaamd vrouwesnoer. De achterhanden zijn opgestoken, gebeiteld op het achterstuk, en houden ieder een rozet op korten stengel. De rechter voorhand ligt, naar de linker zijde, gesloten, op de rechter knie en houdt iets als een afgebroken stengel. De linker voorhand ligt op de rechter naar boven gerichte voetzool, met naar de rechter zijde gesloten vingers en omvat de stengel van een rozetje, dat vlak op de vingers ligt.

Hoog 0.60 M.

88. ? Een verweerd en gerestaureerd tweearmig vrouwebeeld, zittend op een gebombeerd kussen, dat ligt op een daemon, die, op den rug, op een enkel lotuskussen ligt, en op ieder van de naar boven geopende handen een voorwerp geplaatst heeft, waarop lotuskussentjes liggen, die tot steun dienen

voor de knieën der godin. Het groote lotuskussen ligt op een steenplaat, met achterstuk en langwerpig-ovale glorie, waarop vlammen als tongen gebeiteld zijn, uitgaande uit het midden van de glorie. Glorie en toebehooren schijnen van papier maché te zijn aangebracht. De godin is gedost in groot ornaat, met eene oepawita, die evennin het manne- als vrouwesnoer is: van boven als sieraad omgeslagen en, tusschen de borsten door, als een enkele snoerbundel doorloopend. Behalve de gewone versierselen is ook over dijen, buik en zitvlak van de godin eene opstaande, geschulpte rand aangebracht als kabbelend water. De gerestaureerde linkerhand ligt als vuist in den schoot en omvat een koord of touw, dat over rechter voetzool en rechter scheenbeen heenvalt op het linker knie-kussentje; dat koord of touw loopt over de vuist heen en valt met het andere einde, over het rechter scheenbeen heen, op het rechter knie-kussentje. Het is of de godin een leidsel in de hand houdt. De rechterhand, eveneens gerestaureerd, rust op het rechter dijbeen en omvat den stengel van een rozet, die vlak op de hand liggend zichtbaår is.

Hoog 0.85 M.

89. ? Een gepleisterd en gerestaureerd vierarmig mannebeeld, staande op een dubbel lotuskussen, dat ligt op een steenplaat, met achterstuk, dat aan de rechter afronding is afgebroken en hersteld, en glorie. De god is gedost in groot ornaat met oepawita. De rechter opgeheven achterhand vloeit zamen met een cementklomp, daar door restauratie aangebracht; de linker opgeheven achterhand houdt een steel, waarop een staande rozet (restauratie). De rechter voorhand wijkt terug naar achter en komt zoo in aanraking met een knods, die mede het product van de restauratie schijnt te zijn. De linker voorhand, vóór den buik gebracht, is met het embleem door het pleister nagenoeg onkenbaar gemaakt.

Hoog 0.81 M.

90. Mahayogi. Een gecementeerd, tweearmig mannebeeld, staande op een ruw gehouwen en gebrekkig geteekend dubbel lotuskussen, dat ligt op eene (links en rechts afgebroken) steenplaat, met achter en glorie. De god draagt knevel en puntbaard; is gedost in groot ornaat met eene oepawita van drie naast elkander geplaatste koorden. De rechter onderarm is naar voren gebracht, en had in de opstaande, gesloten hand een voorwerp, dat verdwenen is. In de rechterhand, die met den onderarm hellend naar voren is gebracht, wordt de hals omvat van een waterkruik, waarvan de buik recht neerhangt. Op de rechterzijde van het achterstuk is eene trisoela aangebracht in flauw relief, met den stok tot aan het lotuskussen, en de vork in één lijn met den schouder.

Hoog 0.78 M.

91. Mahayogi. Een grof gehouwen, verweerd, tweearmig mannebeeld, staande op een steenplaat, met verminkt en gerestaureerd achterstuk (de glorie is denkelijk met de cementering verdwenen). De god draagt knevel en puntbaard; is gedost in groot ornaat, met oepawita; houdt in de neerhangende rechterhand een aksamala, en in de linker den hals van een kruik, waarvan de buik recht neerhangt.

Hoog 0.79 M.

92. Mahayogi. Een grof gebeiteld, gecementeerd en gerestaureerd tweearmig mannebeeld, staande op een steenplaat, met achterstuk en glorie. De god draagt knevel en puntbaard: is gedost in primitief-gebeiteld grootornaat, met een breed lint als oepawita. De rechterhand is, half geopend, tegen de rechterzijde gebracht, en heeft daarin eene grofgebeitelde aksamala, die tegen het lichaam ligt, door de pols gedekt wordt en daarachter weer te voorschijn komt. De linker hand houdt den hals van een waterkruik, waarvan de buik recht neerhangt, tusschen de naar boven geopende en half-gesloten vingers. Op de rechter zijde van het achterstuk is een schippershaak (sic) met cement aangebracht.

Hoog 0.75 M.

93. Mahayogi. Een gecementeerd, tweearmig mannebeeld, staande op een steenplaat, met achterstuk en glorie. De god draagt knevel en puntbaard, en is gedost in groot ornaat, met oepawita. De rechterhand is geopend naar voren, met neergebogen vingertoppen, gebracht voor het midden van het lichaam. Onder die vingertoppen hangt een gesloten aksamala neêr in de naar het lichaam geopende (gerestaureerde) linker hand, waarvan de vingers tegen het ondereinde van de aksamala aandrukken. Rechts aan de voeten van den god ligt een devoot op de linker knie, met opgeheven rechter knie, zóó dat de voetzool op de steenplaat rust. Deze houdt met beide handen eene aksamala, waarvan de haarpluim neerhangt over den rechter schouder. Links aan de voeten van den god zit een devoot met gekruiste beenen Deze houdt met beide handen een waterkruik (?), staande op een standaard (?). Rechts is op het achterstuk eene trisoela gebeiteld, waarvan de vork naast boven den schouder uitsteekt.

Hoog 0.96 M.

94. ? Een gecementeerd en gerestaureerd, tweearmig vrouwebeeld, staande op een enkel lotuskussen, met achterstuk en glorie. De godin, die eenigszins naar rechts gewend is, is gedost in groot ornaat, met het zoogenaamd vrouwesnoer. De rechterhand omvat eene stengel, die, dik opgaand langs het lotus-

kussen, slanker door duim en wijsvinger heenloopt, en langs den arm opgaat naar het achterstuk, waar het, ter hoogte van den schouder, eene groote bloem draagt. De linkerhand, met den arm neerhangend, grijpt de sjerp. De plooisculptuur van sjerpbanden en kleed is in dit beeld bizonder druk.

Hoog 0.87 M.

95. Lotuskussen. Een dubbel lotuskussen, met hoog opgaanden rand, liggende op een steenplaat met achterstuk. Op het lotuskussen staan twee voeten en het onderste gedeelte van een knods; tegen het achterstuk gestileerde plooien van kleedje of sjerp.

Aangeboden door de onderneming Bantoel, administrateur de heer P. M. Dom.

96. ? Een kubus, gehouwen als een basis, bestaande uit een gladden band en inspringend ojief, waarop 2 pilasters, die weer een uitspringend ojief en gladden band dragen. Het geheele lichaam is ongeornamenteerd. Op het bovenvlak ligt een rond gebombeerd kussen met een opstaanden rand van lotusbladen. Het kussen is gevat tusschen vier lippen, die zich uit de hoeken verheffen. De flauwronde vorm van het bovenvlak doet betwijfelen, dat deze kubus zou gediend hebben als estrade of voetstuk van een godenbeeld.

Hoog 0,37 M.

97. ? Een zeer verweerd en zeer beschadigd bas-relief, waarvan de inlijsting grootendeels verdwenen is. Het stelt voor een tweearmig mannebeeld, zittend met gesloten beenen op een steenlijst, in groot ornaat, met glorie en oepawita. De linkerhand ligt geopend in den schoot. De rechterarm steunt met den elleboog op de rechter dij, richt zich daarna naar boven met opgestoken, naar voren gesloten vingers, waarin een thans verdwenen embleem gevat werd. De linker lijst geeft een stengel met rozet te zien. Op de rechter zijde van de achterplaat zijn de sporen aanwezig van een weggeschuurd embleem.

Afkomstig van het achter-erf der Residents-woning, waar het als puin gedeponeerd was.

Hoog 0.48 M.

98. Makara. Een zeer verweerde en zwaar geschonden makara als spuier, van belangrijke compositie. Te onderscheiden is, dat op de tong van het monster de spuier ligt; daarboven een dubbel lotuskussentje en op dat kussentje een vogeltje met uitgespreid-hangende vlerken. Boven den vogelkop, die is weggebroken, bevindt zich een bol, aan de zijden waarvan de belijning voorkomt van een oli-

aangeënt, in dubbel profiel. Verder een slingerrand en, in zijne verloopen ornament van ontraale teekening, een oor en een horen, die de rechthoekzijde zoomt van de voet, die achter de makara aansluit.

Afkomstig van het achtererf der Residents-woning, waar het als puin gedeponeerd was.

Hoog 0,50 M.

99. ? Een zeer verweerd, tweearmig mannebeeld, staande op eene grootendeels weggevallen steenplaat, met achterstuk, zonder glorie. Groot ornaat, doch plomp van teekening. De rechterarm en hand zijn opgeheven, en houdt een tjamara; de linker arm en hand hangen neer, eenigszins naar achter gewend, waar een staf gegrepen wordt, die van de voetplaat tot de onderzijde van de hand is weggevallen, boven de hand een eind weegs wordt voortgezet, en dan weer met het achterstuk is weggevallen. Hoogstwaarschijnlijk droeg de stok een trisoela.

Hoog 0,64 M.

100. Topstuk. Van dit topstuk mag de beschrijving overbodig worden geacht, daar die reeds geleverd werd in No. 33, waarmee het, behoudens de afmeting, in alles overeenkomt.

Hoog 0,68 M., breed 0,42 M.

101. Bodhisatwa. Een gecementeerd en bijgewerkt, tweearmig mannebeeld, *gezeten* op een steenplaat — zonder *gesloten* beenen —*) met achterstuk. Goden-ornaat met gecementeerde oepawita en een Akshobhya-beeldje in het hooge haartooisel. De rechterhand ligt naar boven geopend op de rechter knie (wara-moedra). De linkerarm daalt naar achter de linker dij en houdt de hand plat op de steenplaat. Uit de vereeniging van duim en wijsvinger daar verheft zich een met cement aangebrachte stengel, die achter de linkerarm oprijst en, boven den schouder, eene groote bolvormige bloem vertoont, die gedeeltelijk moet zijn aangebracht of vervormd.

Hoog 1,13 M.

102. *(Photo No. 280.)* Zie Plaat 17, fig. 2. **Bodhisatwa.** Een geheel gecementeerd, tweearmig mannebeeld, zittend op een steenplaat; gedost in groot ornaat met oepawita. De rechterhand ligt naar boven geopend op de rechter knie (wara moedra), terwijl de linker, met den rug naar boven, met half gesloten vingers, en met duimtop tegen de zijde van den wijsvinger-top, rust op de naar boven gekeerde teenen van den rechter voet.

Hoog 1,72 M.

*) d. i. zg. gesloten beenen met rechter voetzool naar boven op de linker knie.

103. Bas-relief. Een gecementeerd bas-relief, door eene gladde (gecementeerde) lijst in tweeën gedeeld. Links en rechts van dit dubbel-basrelief staat een pilaster, met een makara op het kapiteel, de opening der bekken gericht naar de goden-beelden. In het rechtervak staat een tweearmig man in groot ornaat, met glorie en oepawita. De god draagt knevel en puntbaard. Op den rechter schouder ligt de korte stok van de tjamara, terwijl de haren er van, tegen het achterstuk gebeiteld, evenwijdig met den bovenarm neervallen. In haut-relief op het achterstuk, aan den linker kant van den god, staat een langwerpige waterkruik op den grond; uit den buik daarvan verrijst een ronde stok, waarop, ter hoogte van den schouder, een trisoela met breed-plat-gehouwen tanden, terwijl een kleinere waterkruik met een touw, tusschen de eerste en tweede tand doorloopende, daarvan neerhangt. Om de vier vingers van de linkerhand, die, halfgeopend met den rug naar boven, eenigszins is opgeheven, sluit een ringvormig voorwerp. De rechter-onderarm is horizontaal voor het lichaam gebracht, terwijl de hand de oepawita tusschen de vier vingers boven en den duim beneden als door een koker laat heengaan. De linker-helft van het bas-relief bevat een tweearmig mannebeeld, staande, in groot ornaat, glorie en oepawita. De opgeheven linkerhand houdt een rozet, naar voren geopend. Op het voetstuk rechts staat een standaard, waarop een kegelvormig voorwerp. Op het voetstuk links staat een kegelvormig bloemstuk, waaruit een stengel oploopt door de neerhangende, gesloten linkerhand van den god, tot aan den schouder, waar hij eene kelkvormige bloem draagt, met een knop op het bovenvlak.

Hoog 0.91 M., breed 1.25 M.

104. Ratnasambhawa. De derde der Dhyani-Boeddha's (zwaar gecementeerd) met de monnikspij van den linker schouder naar de rechterzijde afhangende, zittende met *gesloten* (*) beenen, op een hoog lotuskussen, dat ligt op een nog hooger steenblok. Geen oerna. Haar in Fédora-coiffure. De rechterhand ligt naar boven geopend op de rechter knie (wara-moedra), de linkerhand ligt naar boven geopend in den schoot. De glorie verheft zich uit een smal achterstuk lepelvormig boven schouders en hoofd. Op het voorvlak van het steenblok is met cement een bloemstuk aangebracht, dat valsch is. Opzet, afmeting van het beeldje en de vorm van het lotuskussen wijzen, als plaats van afkomst voor dit beeldhouwwerk, naar Tjandi Boebrah.

Hoogte van het beeld 0.45 M., van het kussen 0.18 M., van het steenblok 0.27 M.

(*) d. w. z. met gevouwen beenen, zoodanig dat de rechter en linker voetzool naar boven komt te liggen op linker en rechter knie.

105. Nandi. Een rund, liggend op eene dikke steenplaat met de onnatuurlijke houding van den linker poot vóór het lichaam. Korte en puntige horens in cementwerk. De ooren liggen horizontaal tegen den nek. De staart, die eveneens eene schepping of wijziging schijnt van later tijd, gaat eerst op, over de rechter zijde, en slaat daarna met een pluim neer. Rugbult en halskwab zijn van kleine afmeting.

Lang 0.82 M., hoog met bult 0.38 M.

106. *(Photo No. 282.)* Zie Plaat 17, fig. 1. **Amitâbha.** De vierde der Dhyani-Boeddha's, met Fédora-coiffure en oerna, zittend met gesloten beenen op eene steenplaat. Gekleed in monnikskleed, waarvan een der uiteinden, onder den rechterarm door, over den rug is gehaald, en zoo terugkeert naar den linker schouder, waar dat uiteinde, in plooien over heen hangt, langs de linker borst. De linkerhand ligt naar boven geopend in den schoot; de rechterhand, eveneens naar boven geopend, ligt daarin, zóó dat de duimtoppen elkander raken (dhyani-moedra).

Hoog, over het midden van het achterstuk, 1.48 M.

107. Bas-relief. Een bas-relief, links en rechts gevat in een pilaster, met makara op het kapiteel. De opening der bekken is gericht naar de personen binnen het bas-relief, dat voorstelt: twee tweearmige mannebeelden, staande, gedost in goden-ornaat, met glorie en oepawita. Beide goden staan met uitgebogen linker heup. De god in de rechter helft van het bas-relief houdt met de rechterhand de oepawita, die tusschen duim en wijsvinger van de voor het midden van het lichaam gehouden hand doorloopt tot aan de rechter knie, en van daar weer, met eene korte bocht, oploopt naar achter. De linker hand houdt den stengel, die uit een bloemstuk van het voetstuk over de neergeslagen drie vingers en door den gesloten duim en wijsvinger heenloopt naar de schouders en uitloopt in eene kelkvormige, half-geopende bloem, die een zwaard draagt op haar breed-uitgezet bovenvlak. De god links staat eveneens met uitgebogen linker heup; houdt de rechter hand nagenoeg plat op de rechter dij, en in de linker, opgeheven hand een stengel, die een lotus draagt, waarop een (afgebroken) kort zwaard. Uit de teekening, houding, wijze van beeldhouwen en vorm van glories mag worden afgeleid, dat de beide helften van dit bas-relief, in later tijd, willekeurig zijn aaneengevoegd; daar blijkt tevens uit, dat de lijst, die het bas-relief No. 103 in tweeën deelt, eveneens eene willekeurige is, en alleen bedoelt, de samenvoeging te maskeeren van twee beelden, die oorspronkelijk niet bij elkander behoorden.

Hoog 1.03 M., breed 1.34 M.

108. (*Photo 279, van* VAN KINSBERGEN, *No. 189.*) Zie Plaat 17, fig. 3. **Bodhisatwa.** Een zwaar gecementeerd, tweearmig mannebeeld, zittend, met gesloten beenen, op een steenplaat. Groot ornaat. Onder de hals- en borstsieraden van dat ornaat, loopt de dubbele breedgeplooide zoom van het monnikskleed door van den linker schouder naar de rechter zijde — of het moest zijn, dat hier eene oepawita bedoeld werd. De rechter hand ligt, naar boven geopend, op de rechter knie. De linker hand ligt met de muis op de rechter voetzool en de vier aaneengevoegde vingers sluiten zich naar voren. Onder die vingers door loopt een stengel, die oorsprong neemt in een bloemstuk, dat geplaatst is op de steenplaat, tegen het linker dijbeen; daarna klimt de stengel, tusschen duim en wijsvinger door, over den beneden-arm, langs de zijde van den boven-arm, op naar den schouder, met een later-aangebrachten cement-bult over dien schouder, en eindigt in een sierlijk-gestileerden knop, die als het ware met een pen in den schouder gestoken is. Wanneer het Amitabha-beeldje in de haartooi het geestelijk vaderschap van dezen Bodhisatwa mocht aangeven (een vraag, die nog niet is opgelost), dan hebben wij hier eene voorstelling van Padmapani. Edoch de houding van de rechter hand, n. l. wara, wijst op Ratnasambhawa, en ook moet nog worden aangetoond, dat, vóór de onbekwame restauratie, de gestileerde knop, die als een spijker in den schouder gestoken is, een padma was. Ter zijde van den rechter elleboog steekt een afgebroken steenklomp uit, die, bij den eersten blik, en door den elleboog-vorm van dien klomp, doet denken, dat dit beeld voorheen vierarmig was. Schrijver dezes weet geene verklaring daarvan te geven. De afbeelding van dit beeldhouwwerk kan men terugvinden in de fotogrammen van den heer VAN KINSBERGEN, onder No. 189.

Hoog 1.80 M.

109. Doerga. Een zwaar gecementeerd, achtarmig vrouwebeeld, staande, met uitgebogen rechterheup, op een buffel, die neerligt op eene dunne steenplaat. De godin is gedost in groot ornaat, met glorie en oepawita. De vier armen rechts houden, van voren naar achter geteld: pluim van den buffelstaart, pijl, zwaard en tjakra. De vier armen links, eveneens van voren naar achter, houden: het haar van den asoera, schild, boog en sangka. De asoera zit met het rechter been nog in het lichaam van den buffel, terwijl het linker been, met opgeheven knie, de voetzool plat op den schouder van den buffel geplaatst heeft. De nek van den buffel heeft een tjakra-wond.

Hoog 1.08 M.

110. (*Photo No. 311.*) **Twee makara's.** Twee makara's, die abusievelijk

met de achtervlakken tegen elkaar gecementeerd zijn en van boven verbonden door een cementplaat, als basis voor het daarop geplaatste No. 109. De stukken hebben waarschijnlijk gediend als linker- en rechter basis voor de stijlen van een tempelpoort, daar ze aan de achterzijde glad gehouwen zijn. Te oordeelen naar den opzet, de versiering en de belijning van het ornament, zijn ze van denzelfden kunstenaar, die, naar het schijnt, eene andere opvatting had van makara-vorm, dan die ons tot nog toe werd afgebeeld. De bovenkaak n.l. is lang, glad opgezet en gaat, nagenoeg loodrecht, over in eene zware tromp, waarvan het uiteinde zijwaarts is uitgekruld, zóó dat zelfs de lippen zijn uitgebeiteld. Die bovenkaak heeft zware tanden, en loopt, na eene ronding van den mondhoek, over in eene ligte, korte onderkaak, die zoo klein betand is, dat men zou denken te doen te hebben met de kaken van twee verschillende dieren. Op een klein ornament na, is ook deze onderkaak glad. Op de krul van den olifantssnuit staat een driehoekig steenblokje met afgezonde hypothenusa, aan den bovenkant glad gelaten, en aan de zijde, die zich boven de trompkrul verheft, bebeiteld met keurig ornament, terwijl de rechthoekzijde van dat zijvlak geteekend wordt door twee neerhangende zaadsnoertjes. Die driehoekige bekrooning heeft op het voorvlak een driehoekig ornament, waarvan de basis rust op eene groote lotusbloem, en face gebeeldhouwd, in den bovenhoek van de opengesperde kaak, en uit die bloem valt neer een bundel van drie zaadsnoeren, op den kop van een leeuwtje met gestileerd-krullende borstmanen, dat neerzit op de tong van het zeemonster en dat eveneens uit zijn bek een bundel neerlaat van zaadsnoertjes, die door de onder-voortanden van den makara worden opgevangen. Boven in den hoek, die door den gezwollen samenloop van wang en tromp gevormd wordt, ligt een enkel-belijnd spleet-oog door een keurig ornament overbrauwd, terwijl de rechthoekige neergang van den zich daarachter bevindenden steen eveneens met ornament gevuld is. Op het achtergedeelte van de lange bovenkaak is het korte oor opgezet, terwijl daar achter heenloopt de zwelling, die bij den ooghoek een aanvang neemt en zich ombuigt tot een horen, wiens punt uitloopt in één lijn met den mondhoek. De horen zelf is belijnd met een kralen-ornament, dat zich, na eene insnijding, in grooter afmeting aan de buitenzijde van den horen herhaalt. Daarmeê is de vreemd opgezette, sober-geornamenteerde linker-makara beschreven en behoeft aldus de rechter makara geene nadere beschouwing. Alleen ware te noteren, dat daarbij de zaadsnoeren, uit den bek van het leeuwtje neervallende, zijn weggebroken.

Lang 0.85 M., hoog 1.02 M.

111. Bodhisatwa. Een dik bepleisterd en gerestaureerd, tweearmig

mannebeeld, zittende op een hoog, dubbel lotuskussen, dat ligt op een steenplaat, met achterstuk en glorie. De god is gedost in groot ornaat, met eene oepawita, die met een zeldzaam-lange bocht neervalt over het rechter scheenbeen. De rechterhand wordt opgehouden midden vóór het lichaam, met den rug naar beneden, de vier vingers naar boven zich sluitende, en de duim, in horizontale richting, met den top tegen het bovenlid van den wijsvinger. Door die hand loopt de oepawita heen, volgende den rug van de hand, naar het lichaam. De linker hand rust (met aaneengevoegde halfgesloten vingers en den rug naar boven, terwijl de top van den duim den midden-knokkel van de wijsvinger raakt) op de rechter voetzool. Onder, door die half-gesloten hand, loopt een bloemstengel, die uit een rozet, beneden tegen het lotuskussen aangebracht, oploopt — weêr door de opening van duim en wijsvinger te voorschijn komt, zich omslaat over pols en beneden-arm, en met eene bocht het achterstuk bereikt, waar hij, oploopende tot den schouder, eene lelie- of kelkvormige bloem draagt. Op het bovenvlak van die bloem staat een dubbele wadjra. Over het lotuskussen vallen twee kleedslippen in gestilleerde plooien neer.

Hoog midden over het achterstuk 1.02 M.

112. (*Photo 283* en *283a*.) Zie Plaat 15, links. **Yoni.** Een dik-gepleisterde Yoni, door het dilettantisme aangewezen als estrade voor No. 111. Het lichaam dezer yoni is onhaaks belijnd en aldus slordig van profiel. Alle banden en lijsten zijn glad. Het voorstuk (hiermee wordt bedoeld de tuit met draagstuk) zou, ontdaan van 't cement, even keurig zijn, als de kubus van de yoni slordig is. Boven uit het midden van een der zijden springt namelijk een leeuwekop uit met glad bovenvlak, waarin twee gaten zijn aangebracht (misschien wel ter contrôle van de vloeiing van het offerwater). De leeuwekop is, als de meeste kala-koppen, bemaand (twee horens met daartusschen een scheiding-ornament), en uit den bek latende neerhangen eene lange, holgetrokken tong, voor den afloop van het water, links en rechts geflankeerd door twee naar buiten gekromde tanden uit den bovenkaak en opgesperde doch afgeronde mondhoeken. Die leeuwekop wordt gedragen door een Garoeda, in menschelijke gestalte en goden-ornaat, doch met vogelsnavel en afhangende vleugels, zittende met gekruiste beenen op een schildpad, die den kop naar voren uitsteekt. Die schildpad wordt weer gedragen door drie naga's (slangen), en face gehouwen, waarvan alleen de koppen en halzen zichtbaar zijn.

Hoog 0.63 M., bovenvlak 0.69 M. in het vierkant, voorsprong lang, tot en met neuspunt van den leeuw, 0.32 M.

113. Rakshasa. Een tweearmig mannebeeld, met uitpuilende oogen, knevel en slagtanden, doch niettemin vreedzaam van uiterlijk, en face, zittend op een steenblok, zóó dat de rechter knie is opgeheven en de voetzool op den grond rust, terwijl het linker been geknield ligt, zóó dat de teenen zich vouwen op de steenplaat. Op die wijze komt de rechter bil te zitten op kuit en hiel van het liggend been. De reus is getooid met een slang als haarband; de slangekop staat rechtop boven het midden van het voorhoofd, terwijl de staart zich naar rechts twee maal om den slangenek kronkelt. Beneden den haarband is het haar volkomen plat in gestileerde lokken opgekamd, waarboven gestileerde krulvlechten, afgeplat de schedellijn volgende en in den nek saamgebonden tot eene neerhangende kondé. In de gescheurde oorlellen zijn kolossale oorknoppen gevat. Onder de geluksrimpels volgt een zware, rijk-geornamenteerde halsband met drie afhangende drie-snoertjes in het midden vóór. Van den linker schouder hangt, als oepawita, een slang neêr, met tweevoudigen staartkronkel onder den nek, die met den kop is weggevallen. Onder de oepawita door, loopt een borstband, glad en flauw gebeiteld. Als armbanden, slangen, wier koppen zijdelings opgeheven zijn tegen den bovenarm. Als polsbanden, rozetten, gevat tusschen twee gladde ringen. Het opgeschorte kleedje, dat alleen als schaamte-bedekking dienst doet, ligt met een breeden zoom (of plooi) over de dijbeenen, tusschen de beenen neervallende in een bocht, waaronder het saamgevouwen kleedje in gestileerde plooien neerhangt. Die breede zoom loopt naar achter door en blijkt daar een riem te zijn, waarin een kort zwaard gestoken is, waarvan de gevestknop den rechter elleboog raakt. Het kleedje wordt opgehouden door een buikband van vierkante schakels met eene vierkante slotplaat in het midden onder den buik. De rechterhand (of liever vuist) omvat den greep van een achtkanten knots, die met den gevestknop rust op de opgeheven rechterknie. De linker vuist rust met de muis op de linker heup en omvat eene slang, die op den rug van de hand zich kronkelt en daarna het lichaam opheft, zoodat nek en kop (waarop de tjoepoe-manik) naar voren zichtbaar komen te liggen, over den polsband heen, op den benedenarm. Het beneden lichaam van die slang loopt uit de pink-sluiting neêr langs de dij en volgt aldus de belijning van de daar naast liggende sjerp, die, saamgevouwen, van onder in gestileerde plooien eindigt. Behalve het doorloopen van de oepawita over den rug, zijn nog zichtbaar de geschakelde buikband, waarvan de gestileerde plooien van het kleedje afhangen en de geheele breede zoom of draagriem, op het midden waarvan eveneens eenige gestileerde plooien gegraveerd zijn.

Hoog 2.21 M.

114. Rakshasa. Een zwaar gecementeerd en gerestaureerd, vrij gebeiteld, tweearmig mannebeeld, met het rechterbeen knielend op een steenplaat, doch (in tegenstelling met No. 113) zoodanig, dat de teenen en voetzool in één vlak liggen en dus geheel zichtbaar zijn. Een opgeschort kleedje hangt in gestileerde plooien af tusschen de beenen, en valt in plooien neer uit den buikband op de billen. Boven den haarband, is het haar in regelmatige lokken nagenoeg plat naar achter gekamd, terwijl daar beneden, op het achterhoofd een rij gestileerde krulletjes gebeiteld zijn. (De gestileerde klodders op het voorhoofd zijn, evenals het gelaat, onbegrepen maaksel van later tijd.) Onder de zeer verweerde versierselen zijn opmerkelijk de kolossale oorschijven en de oepawita, bestaande uit drie kraalsnoeren met schuif. De rechter hand (met cement gerepareerd) rust, naar voren gesloten op de rechter knie, en omvat eene slang, die in de vouwing van boven- en benedenbeen ontstaat, door de hand heenloopt en het bovenlichaam omkronkelt, op de borst in den vorm van een wurgkoord. De linker hand, van cement bijgebracht, rust met de geopende hand en de naar voren neerhangende vingers op den knop eener knots, die op de voetplaat rust vóór de plat neergelegde teenen van den linker voet. Van de rechter heup onder den elleboog, hangt een kort zwaard neer (belijning van cement).

Hoog 1.12 M.

115. Rakshasa. Een zeer verweerd, met cement gerepareerd, vrijgebeiteld, tweearmig mannebeeld. Opzet en kleeding zijn geheel als No. 114, waarmeê het evenwel geen stel vormt, daar dezelfde beenen geknield zijn en dezelfde beenen op staan, en ook dezelfde wapens aan denzelfden kant voorkomen. Neus, knevel en rechter wenkbrauw zijn hier aangezet, en de oepawita is hier een lint van vierkante blokjes, gevat tusschen twee gladde bandjes.

116. Rakshasa. Een vrij gebeiteld, tweearmig mannebeeld, op de linker knie neergeknield op eene steenplaat, terwijl de rechter knie is opgeheven, en de voetzool op de plaat rust. Recht en plat naar achter gekamd haar, waarvan de kondé van achter rechthoekig is afgekapt en bebeiteld met gestileerde krulletjes. Op het hoofd ligt een cirkelvormige rol, van voren en aan de beide zijden met drie ronde bandjes omwonden. Het toilet is eenvoudig van teekening en behouwing, — oorknoppen, halsband, slangetje (zonder kop) als oepawita, doch van achter is de oepawita driesnoerig gegraveerd; armbanden bestaande uit drie gladde ringen en enkele gladde polsbanden. De slippen van het opgeschort kleedje hangen in gestileerde plooien tusschen de beenen af, en *staan*, van achter, op

den buikband. Aan de rechter heup hangt een breed kort zwaard. De rechter hand rust, naar beneden geopend, op de opstaande rechter knie. De linker hand rust, naar beneden geopend, op den bovenknop van een knots, die op de steenplaat staat, vóór de gebogen knie.

117. Amitâbha. Een tweearmig mannebeeld, geheel gecementeerd, zittend met gesloten beenen, zonder steenplaat, doch met achterstuk, dat driehoekig tusschen de schouderbladen eindigt. Het gestileerd krulhaar is, in drievoudige verhooging, rond opgezet. Oerna noch oeshnisha. Monnikskleed, neerhangende van den linker schouder en de rechter borst onbedekt latende. Ook valt een plooi neer over de linker pols naar het linker been. De linker hand ligt naar boven geopend in den schoot, en de rechterhand, eveneens naar boven geopend, daarin gelegd, zóó dat de duimtoppen elkander raken (dhyanimoedra).

Hoog 1 M.

118. Rakshasa. Een tweearmige tempelwachter, met het lichaam eenigszins gekeerd naar links, met de rechter knie knielende op een steenblok, terwijl de linker knie is opgeheven en de voetzool rust op eene tweede steenplaat, lager dan de knie-plaat. De haren zijn op het voorhoofd gescheiden naar rechts en links gekamd, in scherpgelijnde vlechten, waarvan de rechte kamgroeven telkens door eene gestileerde krul worden afgewisseld, en aldus in krullen eindigende op de schouders en op den rug. Het beeld is getooid met groote cirkelronde oorschijven, kralensnoer en halssieraad, dubbele gladde armbanden, die in het midden een driehoekig ornament dragen, van boven en van onder; een ornament, waarin het makaramotief onmiskenbaar is: polsbanden, met vierkante schijfjes op een gladden band. Een breede band om het bovenlijf, met een eigenaardigen strik-vorm op den buik. Verder nog vier banden onder elkander, onder den buik, van waar, uit een bovenstrik, twee sjerpbanden neervallen. De loop van het kleedje is bovendien, met eene verhoogde plooi, gesneden over de dijen, en met een slip, achter tusschen de billen door, saamgevat en door den riem gestoken, waarvan het met eene breede slip neêrhangt. Verder enkelbanden, geheel gelijk aan de polsbanden. Op de rechter heup hangt een kort zwaard. In de aan de zijde naar voren opgeheven rechter hand, waarvan drie vingers neervallen en de toppen van duim en wijsvinger zijn samengebracht, wordt eene slang gehouden, boven die hand zich kronkelende tot een strik, en zoo neerliggende op de borst, terwijl het verdere lichaam recht neervalt over de dij en eindigt onder de knie.

De linker hand, die mede naar voren is gebracht onder de linker borst, rust, met den rug naar boven, op den knop van een knots, waarvan de top komt te staan op de lagere steenplaat, naast de dwars geplaatste linker voet.

Hoog 1.96 M.

119. Amitâbha. De vierde der Dhyani-Boeddha's (zwaar gecementeerd), zittende, met gesloten beenen, op een dubbel lotuskussen, met steenplaat en achterstuk, dat een vlammen-rand vormt om het geheele lichaam, en, boven het hoofd, met dubbel ojief, in een punt eindigt. De god draagt het monnikskleed, neervallende van den linker schouder, en daar, behalve den zoom, de gestileerd-geplooide slip vertoonende van het kleed, daar, onder de linker borst doorgeslagen naar achter, weêr over den linker schouder is heengehaald. Ook vertoonen zich een zoom over linker en rechter scheenbeen, over de linker pols, en eenige plooien, dwars gebeiteld over den rechter enkel, en neervallende van het linker dijbeen. De linkerhand is, naar boven geopend, neergelegd in den schoot, en de rechterhand, eveneens naar boven geopend, daarin zóó, dat de duimtoppen elkander raken (dhyana). Tusschen rug en achterstuk is een gebombeerd kussen aangebracht, dat de schouder-lijn volgt en daarboven, achter het hoofd, een ornament van rozetten en bladeren, zich driehoekig afpuntende boven het hoofd.

Hoog 1.08 M.

120. Bas-relief. Een zwaar gecementeerd beeldhouwwerk, dat, door de inlijsting van jonger datum, bas-relief zal worden genoemd. Het schijnt, dat hier twee voorstellingen, ieder van twee personen, aaneen gecementeerd zijn. De tirade van een vorig beschrijver kan worden gemist, doch gaarne wordt bekend, dat, in het rechter gedeelte, een zeer vaardige beitel eene belijning heeft uitgevoerd die, volgens Europeesche opvatting, volslagen misteekend moet worden geacht. Bij eerste beschouwing zoekt men naar drie beelden, in stede van twee. Een man met knevel en puntbaard, gedost met makota en hooge hoofdtooi en ronde, doorboorde oorschijven, laat 't lichaam in zittende houding neer, de rechter arm opgeheven, met de linker hand de kroon grijpende van zijn aanvaller, en de mond geopend als tot een smartkreet (Laöcoön-stijl). Dat in het basrelief rechtopgaande lichaam is, onder de borst, als het ware ingetrapt, en wordt, met eene kleine ombuiging, liggend voortgezet tot eene lengte, die overklaarbaar is zonder heup, buik of zitvlak: na dat liggende gedeelte weêr voortzetting, doch nagenoeg loodrecht op het liggend deel, en na in eene belijning van saamgevoegde beenen en voeten, doch ook nu weêr tot eene lengte, die den spot

drijft met elk begrip von proportie. In de ruimte nu, die gevormd wordt door het neervallend boven-lichaam, horizontaal vervolg daarvan en opstaande beenen, staat een man van fijner gestalte, eveneens met makota en hooge hoofdtooi, en bovendien met oorhangers en halssieraad, met wijd-uitgezette beenen, den rechtervoet plaatsend in de bovengenoemde borstbreuk en de linker voet op de plaats, waar misschien de linker dij van den overwonnene bedoeld werd, met de rechter hand aan de makota van den gevallene en den linker arm geslagen als een strik om diens opgeheven beenen. Het linker gedeelte van het bas-relief is een fraai gehouwen en levendig geteekend beeldhouwwerk, dat een heel anderen beitel vertoont dan in het rechter gedeelte werd opgemerkt. Het stelt voor een man met wijd-geopende beenen, waarvan het rechter, dubbel gevouwen, hoog opgeheven wordt. Deze man omvat met de linker hand de borst van een gekneveld en gebaard persoon, met naar achter gekamd haar, evenals hij-zelf, zóó dat het geheele lichaam wordt opgeheven en de beenen de lucht in gaan, nadat hij door de rechterhand van zijn tegenpartij gegrepen is bij de schaamdeelen. De aangegrepene blijkt een rakshasa te zijn en heeft den mond geopend. Onder die twee beelden komt eene restauratie voor van bloem- en bladwerk, en in de linker bovenhoek eene wolkpartij, waarin geen sprekende figuur herkend wordt.

Hoog 0.72 M., breed 1 M., binnen de lijst gemeten.

121. Basis-makara. Een makara, waarschijnlijk gediend hebbend als basis van een linker poortstijl. Het steenblok is gebeeldhouwd met front en ééne zijde, terwijl de andere zijde is glad gelaten. De opgesperde kaak van het zeemonster bevat een leeuwtje met gestileerde manen, zittend en face op de makara-tong. Uit zijn bek valt een bundel zaadsnoeren neer op de onderkaak. Boven den leeuwekop wordt de bebeiteling van verhemelte en achterzijde van de tromp naar boven voortgezet in horizontale belijning, tot dat zich de snuit naar voren ombuigt met naar buiten geperste snuitlippen. Boven de snuit is het steenblok driehoekig bekapt met gekartelden rug, en draagt 't, op de zijvlakte, boven de snuitkrul, een zeer verweerd ornament, met drie zaadsnoeren vóór de krul. En face van den top, komt weer dat keurig, driehoekig ornament, waarin het trisoela-ornament zich duidelijk uitspreekt, en daaronder een groote, zeer fraai gebeitelde lotus, die uit het midden neerlaat een bundel van vijf zaadsnoeren, zich verdikkend naar beneden en neerkomende op den kop van het leeuwtje. Van de bovenkrul af aan is de snuit over den rug gegraveerd met een zeldzaam fraai ornament, met slanke belijning zich naar beneden verbreedend tot aan de wang, die, evenals het zijvlak van de tromp, glad gehouwen is. Boven die wang ligt het spleetoog, conscientieus gehouwen met onder- en bovenlid, met levend oog, met georna-

menteerden ooghoek, met fraai wenkbrauw-palmet, die uitloopt in een krul tegen den snuit. Naast het ooghoek-ornament, dat als het ware den wortel vormt der zij-manen, staat een oor, dat, soberder geornamenteerd dan het andere werk, van eene zeldzame vaardigheid getuigt, en daaronder valt de horen neêr in gracieuse ronding, die binnenwaarts verdubbeld wordt door een slank blad-ornament, en buitenwaarts omboogd wordt door een kralen-snoer, gevat in scherp-gebeitelde gladde bandjes. Boven oog en oor volgt een verdiept ornament, dat moeilijk anders is aan te geven, dan met het woord fraai, doch alleen in fotogram genoegzaam te waardeeren is. Op het overig gedeelte van het steenblok is, door eene onbekwame hand, een blad- en stengel-ornament aangebracht in cement.

Hoog 0.89 M.

122. (*Photo van* Van Kinsbergen *No. 197.*) **Bodhisatwaçakti.** Een (witgepleisterd) tweearmig vrouwebeeld, zittend op een (geteerd) dubbel lotuskussen, dat ligt op eene (geteerde) steenplaat, met (geteerd) achterstuk, dat het geheele lichaam van de vrouwelijke Bodhisatwa met eene glorie omgeeft. De çakti is gedost in goden-ornaat en het zoogenaamde vrouwesnoer. De oorhangers zijn bizonder fraai. Over de enkels vallen de plooien neêr van het kleedje en gestileerde slippen hangen links en rechts neêr over het lotuskussen, en daartusschen twee versierde sjerpbanden. De handen zijn gebracht voor het midden van het lichaam tusschen de borsten, zóó, dat de ondergedeelten der handen opstaan en de vingers zich half sluiten, liggende vier vingers van de linkerhand met de twee voorste leden op de voorste leden van de vier vingers der rechterhand, staande de duimen daarachter opgestoken, zóó dat de toppen elkander raken. Als stijl-aanwijzing van het beeldhouwwerk moet nog worden vermeld, dat het achterstuk eerst rechthoekig uit de steenplaat oprijst en daarna met een scherpen hoek neêrdaalt tot in de ovale zijde van den opgaanden vlammen-nimbus.

Hoogte, over het midden van steenplaat en achterstuk, 1.37 M.

123. Bas-relief. Een zwaar gepleisterd beeldhouwwerk, dat, wegens de later aangebrachte omlijsting, bas-relief genoemd wordt. Schijnbaar is dit beeldwerk uit twee niet bij elkander behoorende stukken samengebracht, te oordeelen naar de gecementeerde verhooging, die het rechter één-derde afscheidt van de linker twee derden.

Het rechter deel stelt voor een aap, zittend en profil met gekruiste beenen; de beiden handen op de knie. Achter en naast hem zijn twee mannen met gecementeerd chevelure, de achterman met gevouwen beenen op eene verhooging, en de rechter hand, naar boven half geopend, op den kop van den aap.

De andere man schijnt gehurkt op den kop van den aap, en houdt de rechter hand op den rechter voet. Het linker gedeelte van het bas-relief stelt voor een grot, waarin een liggende leeuw (naar de pruikmanen te oordeelen) en eene leeuw daar achterop zittende, met de pooten op het lichaam en den kop van den leeuw. Zwijgende van de cement-restauratie, zien we boven de grot, rechts een hert, gaande naar links, met den kop omgewend naar rechts, en daar naast een zittende pauw. Achter den pauw een gestileerde boom en daaronder een dier met vogelsnavel. Dit bas-relief is, door inlijsting en afdekking, pasklaar gemaakt tot voetstuk van de in No. 122 beschreven Bodhisatwa-çakti.

Hoog 0.70 M., breed 0.82 M.

124. Makara. En steenblok, aan ééne heele en ééne halve zijde bebeiteld met een makara. De halve zijde is de vóórzijde, die slechts ter breedte van 0.16 M. bebeiteld is, met een neervallend snoer van 9 kralen (de bovenste afgebroken), gevat tusschen twee staande geplooide linten, die aan de onderzijde omkrullen. Het kralensnoer draagt een lotus, het bovenvlak en face, en, uit het midden daarvan, valt een kabelvormige (volgeteerde) bundel neer van zaadsnoeren, zich naar beneden verbreedend, op den kop van een vogel, die met uitgespreide wieken staat op de tong van den makara. De wederhelft van het muil-vlak is glad gebeiteld en rechthoekig behouwen, ter plaatsing in het bouwwerk, waar het behoort. Het zijvlak nu, dat, in zijne plaatsing aan het tempelgebouw, voorvlak wordt, is behouwen met de gladde wangen van den makara, van boven uitloopende is een naar voren krullenden olifantssnuit, die, in zijne laatste winding, het onderstuk met de lippen naar buiten perst, terwijl de geheele krul neerkomt uit den kleinen, fraai-gevormden olifantstand, die de boven-tandrij van boven besluit. De rug van den snuit is belegd met fraai ornament, dat daar, waar de ronding van snuit en wang zich verdiept naar het spleet-oog (dat met leden, oogappel, traanklier en ooghoek geteekend is) overbrauwd wordt met een krul-ornament. Uit de voortzetting van de kinnebak verrijst het fraaie, driehoekig-gebeitelde oor (door den eenigszins compacten opzet van het beeld, hier verschillend van andere makara's), nagenoeg evenwijdig met het oog, op een basis van ondiep krul-ornament, en daar achter loopt door het ornament, dat boven het oog oorsprong neemt, zich daarna, onder het oor, tot een horen ombuigende. Verder zijn de rechthoekig opgaande vlakken, waarvan dat tusschen oor en snuitkromming verdiept is, overdekt met weelderig-ornament, dat, waar het steenblok rechthoekig bekapt is tot een bovenvlak, eene ondiepe, vrouwelijke sponning vertoont.

Hoog, van voren 0.69 M., van achter 0.84 M.

125. Amitâbha. De vierde der Dhyani-Boeddha's in kleine afmeting (0.42 M.), zittende met gesloten beenen, op een hoog, dubbel lotuskussen, liggende op eene hooge (0.50 M.), smalle (0.31 M.) estrade, met achterstuk en glorie. Het dik-bepleisterd beeldje, dat het gestileerde kroeshaar heeft opgewerkt in twee verdiepingen, draagt de oerna op het voorhoofd. De zoom van het monnikskleed loopt, als een koord, van den linker schouder naar den rechter. De linker hand ligt, naar boven geopend, in den schoot; de rechter ligt, naar boven geopend, daarin, zóó dat de duimtoppen elkander raken (dhyani-moedra). De hooge, smalle estrade, die drie gladde opstaande zijden heeft, vertoont op de voorzijde, ter wederzijden van een boomstam, die het paneel in tweeën deelt, van boven af: twee lelievormige bloemen en een rozet naast elkaar; daar onder twee vogelvormige dieren, ieder staande op een lotus, waarvan de steel geflankeerd wordt door niet te herkennen bladwerk. Afmeting van het beeld, het hooge lotuskussen en de hooge estrade, die alle drie uit één stuk gehouwen zijn, wijzen ons Tjandi Boebrah aan, als plaats van oorsprong.

Hoogte van beeld, lotuskussen en estrade 1.10 M.

126. Bas-relief. Een zwaar bepleisterd, verweerd en gecementeerd mannebeeld, staande als in eene ondiepe nis, tusschen twee pilasters, met rechthoekige kapiteel-plaat, waarop een makara, met den muil naar binnen gericht. Een onbekwame hand heeft het model, dat hier in meer dan één exemplaar aanwezig is, niet begrepen, en heeft de makara's vervangen door iets als schelvischkoppen, met veder-belijningen achter den kop. De cemente voetplaat is van jonger datum, evenals de afdekkings-plaat, die daar werd aangebracht, om voor No. 125 te kunnen dienen als estrade. De god heeft een glorie; is gedost in goden-ornaat; houdt de linker hand, met den rug naar boven, plat op de linker heup, terwijl de nederhangende rechterhand een stengel omvat, die, uit een (verweerd) bloemstuk op de plaat, oprijst, en een bloemknop of rozet droeg ter hoogte van den schouder (het thans aanwezige is aanmaak van jonger datum).

Hoog 0.91 M., breedte over de kapiteelen der pilasters 0.57 M.

127. Makara. Een steenblok als No. 124, bekapt als basis van een tempelnis of tempelpoort, en aan de twee zijden, die in het muurwerk werden geplaatst, glad gehouwen, terwijl de twee zichtbare zijden zoo mogelijk nog fraaier zijn gebeiteld dan No. 124, waarvan het een tegenhanger moet zijn. Behoudens kleine verschillen in de belijning, is de teekening hetzelfde en het ornament

naar een zelfden patroon uitgevoerd. De hoogte-afmetingen verschillen, doch zijn genomen boven den grond, terwijl het eene stuk dieper staat dan het andere. De skulptuur van dit stuk, als dat van No. 124, doet door zijne vastheid en scherpte eer denken aan giet- dan aan beitelwerk.

Hoog, van voren 0.74 M., van achter 0.83 M.

128. (*Photo van* VAN KINSBERGEN *No. 188 en 190.*) **Bodhisatwa.** Een zwaar-bepleisterd, tweearmig mannebeeld. zittend op een dubbel lotuskussen, waarvan twee slippen van het kleed en twee sjerpbanden neerhangen op een steenblok met achterstuk, dat omzoomd wordt door een vlammen-band. Gedost in groot ornaat. De rechter hand naar boven geopend op de rechter knie; de linker hand, op de linker knie, houdt een stengel, die, uit een bloemstuk op de steenplaat, tegen het lotuskussen oprijst langs het linker dijbeen, heenloopt door de linker hand, van daar voortgaat over den linker arm naar de zijde van den bovenarm en, op de hoogte van den schouder, op het achterstuk een lotusblad en bloem droeg, waarvan het eerste gerestaureerd en de laatste verdwenen is. Links en rechts van den nek, in haut-relief op het achterstuk, komen de (gerestaureerde) horens van de maansikkel te voorschijn, die aan het beeld Tjandi Plahosan aanwijzen als plaats van afkomst. Achter den rug van de godheid is een rond, plat kussen aangebracht, terwijl ook het ovaal van het omvlamde achterstuk van onder geplaatst is in twee driehoekig opstaande vleugels, zooals die bij No. 122 genoteerd werden. De Bodhisatwa wordt ook aangetroffen in de Nos. 188 en 190 der fotogrammen van VAN KINSBERGEN.

Hoog 1.42 M.

129. Bas-relief. Een dik-bepleisterd bas-relief, met cement-banden ingelijst, zijnde, van rechts naar links, een pilaster, een breede, gladde band, daarnaast eene insnijding en gladde band van cement, en eerst daarna het bas-relief, dat uit drie deelen schijnt samengebracht. Het rechter stuk stelt voor een ter aarde zittende dienaar, met de rechterhand neergelegd op de rechter knie, en, met linkerarm en hand, omsluitende een plat, vierkant voorwerp (spiegel?); met glad naar achter gekamd haar, oorhangers en halssnoertje, zijnde andere sieraden of kleeding door den pleister niet meer herkenbaar; — daar achter een persoon in groot ornaat, die de rechterhand houdt voor de borst, met een rozenkrans (?). Het middenstuk bevat een boom zonder bladen (maaksel van cement), waaronder een leeuw zit met den kop opwaarts; op den tak daarboven staat een vosdier, dat door eene slang omkronkeld wordt, zóó dat de snoeten elkander bijna raken; op den tak daarboven zit, of zat, een vogeltje.

Het linker deel bevat een tweearmig vrouwebeeld, in groot ornaat, voortschrijdende naar links. De rechterhand is, naar boven geopend, voor het midden van het lichaam gebracht, onder de borsten. De rechter hand hangt neer en houdt een hangend voorwerp, dat niet te onderscheiden is. Dit beeldje is fraai geteekend en geniaal gebeiteld, zóó zelfs, dat het aanbrengen van het kleedje over het onderlichaam doet denken aan het diafane in steen.

Hoog 0.71 M., breed 1.02 M.

130. Makara. Een zeer verweerde, zeer beschadigde en gerestaureerde makara, waarschijnlijk een linker basis voor een stijl van een tempelpoort of nis. Het steenblok is aan twee zijden glad gelaten. De opgesperde muil van den makara heeft aan de bovenzijde het gewone palmet, en daaronder het zeer beschadigd bovenvlak van een lotus. De daaruit gewoonlijk neerhangende zaadsnoeren zijn weggebroken; alleen rest de knop, die neêrvalt op den kop van een leeuwtje, met gestileerde manen, zittend op de tong van het zeemonster, en uit den bek, waarvan boven- en benedenlip naar buiten omgekruld zijn, neêrlatende een zaadsnoer, dat neervalt op de ondertanden van den makara. De snuit gaat op de gewone wijze opwaarts, met het uiteinde en de lippen buiten de winding. Boven de gladde wang, in eene afzonderlijke zwelling, is het spleetoog aangebracht, met zwaar-geornamenteerde wenkbrauw. Op een belangrijken afstand van het oog, en rechthoekig op de ooglijn, gaat het (zeer verweerd) oor op, en daar achterom neêrkrullende de gewone horen met de nagenoeg stereotype ornamentering aan de binnen- en buitenzijde. Het overig ornament, waarmeê het van achter en van boven rechthoekig bekapt achterstuk gevuld is, is te danken aan de meest onbekwame restauratie.

Hoog 0.85 M.

131. Amitâbha. De vierde der Dhyani-Boeddha's, geheel bepleisterd, zittend, met gesloten beenen, op een (geteerd) dubbel lotuskussen, met (geteerd) achterstuk, dat het geheele lichaam van den Boeddha met een vlammen-rand omgeeft. De gewone mutsvormige coiffure, met het achterstuk vereenigd met een bloemstuk als steun. De slip van het van links naar rechts omgeslagen monnikskleed valt, met gestileerde plooitjes, neêr van den linker schouder, en met een enkele plooi over de linker pols en het linker dijbeen, terwijl ook de zoom zichtbaar is over enkel en wreef heenloopende en neervallende op het lotuskussen. De linkerhand ligt, naar boven geopend, in den schoot, en de rechterhand, naar boven geopend, daarin, zóó dat de duimtoppen elkander raken (dhyani-moedra).

Hoog 1.10 M.

132. Bas-relief. Een dik-bepleisterd bas-relief, waarschijnlijk uit twee verschillende stukken samengebracht. De rechter helft stelt voor twee worstelaars, waarbij de een, met knevel en baard en geopende mond, met half neergebogen lichaam, tegen de linkerzijde van den tegenstander, en het hoofd daarachter uitkomende, zijn tegenpartij om het middel gevat heeft. Daar naast, achter, staat een derde man, met een vorkachtig voorwerp over den linker schouder, en den rechter arm uitgestrekt naar rechts, naar iets heenwijzende met den mede uitgestrekten wijsvinger. Wist men niet beter, en miste men niet de hoed- en enkel-vleugeltjes, dan zou men dien derden man aanzien voor een Hermes, als bode van den Olumpos. De linker helft van het bas-retief bevat eveneens twee worstelaars, de beenen ineengestrengeld. De linker man omvat den ander, met rechter arm, om het middel, doch wordt, half smoorend, om hals en nek gevat door den linker arm van den ander, die op het punt staat hem met de rechter vuist in 't gezicht te boksen.

133. (*Photo No. 278 en 278a – c.*) Zie Plaat 16, fig. 3 en 4. **Rakshasa.** Een tweearmige tempelwachter, met het lichaam eenigszins gekeerd naar rechts, met de linker knie knielende op een steenblok, terwijl de rechter knie is opgeheven, en de voetzool rust op eene tweede steenplaat, lager dan de knieplaat. De neus is een cement-schepping van jonger datum. De haren zijn op het voorhoofd gescheiden naar links en rechts gekamd in scherp gelijnde vlechten, waarvan de kam-groeven telkens door eene gestileerde krul worden afgewisseld, en aldus in krullen eindigende op schouders en rug. Het beeld is getooid met groote cirkel-ronde oorschijven, kralensnoer en hals-sieraad, dubbele gladde armbanden, die in het midden een driehoekig ornament dragen van boven en beneden, en ornament, waarin het makara-motief onmiskenbaar is. De polsbanden zijn hier anders dan bij No. 118: hier zijn het Grieksche eierbanden, wel te verstaan, wanneer de kralen iets ovaler waren. Een breede band om de maag, op het midden geknoopt, met neervallende slippen. Verder nog vier banden onder elkaar, onder de buik met slot, twee sjerp-banden en kleed-plooien, tusschen de beenen neervallende op het hooger steenblok. Verder plooien van het opgeschort kleedje over de dijen. Doorgehaald naar achter, is het kleedje daar weer door een buikriem of band gehaald en valt daarover heen in fraaie plooien op de bil. Verder enkelbanden als de polsbanden, dus hier eierbanden. Over de rechter bil hangt een kort zwaard, waarvan de knop van het gevest zich verschuilt achter den rechter elleboog. In de, aan de zijde, naar voren opgeheven rechter hand, waarvan drie vingers neervallen, en de toppen van duim en wijsvinger samengebracht zijn, wordt een slang gehouden, boven die hand zich kronkelende tot een strik, en zoo neerliggend op de borst,

terwijl het verdere slangelichaam neervalt op de gebogen knie, en langs het been doorloopt tot de rechter bil. De linker hand, die mede naar voren is gebracht onder de linker borst, rust, met den rug naar boven, op den knop eener knots, waarvan de spits komt te staan op de lagere steenplaat, vóór de op de hoogere steenplaat neergebogen knie.

Hoog 1.85 M.

134. (*Photo No. 310.*) **Makara.** Een makara, waarschijnlijk basis van een rechter poortstijl. Het beeld staat op eene steenplaat, en is aan twee zijden glad gehouwen, zoodat de snuit slechts in enkel profiel te voorschijn komt. De kaak, die zeer smal is opgezet en zeer verweerd is, wordt in den bovenhoek dadelijk afgesloten door een prachtig gebeeldhouwden lotus, het bovenvlak en face gehouwen. Uit het midden van den lotus stroomt een bundel zaadsnoeren neêr op den kop van een leeuwtje, dat neerzit op de tong van den makara, die, op zijn beurt, een dunner bundel zaadsnoeren uit zijn bek laat neervallen op de onderlip van het zeemonster. De bovenkaak is bezet met haaktanden, gezet in ornament. De opstaande wang. die glad gehouwen is, draagt, rechthoekig geplaatst, het snuit-profiel, waarvan de lippen naar buiten treden. Op die wang ligt in het midden een spleet-oog met sierlijk geteekende brauw, waarvan de vóórkrul komt te staan in den rechten hoek van kaak en snuit. Op het andere einde van den kaak, rechthoekig daarop, en aldus evenwijdig met den opgaanden snuit, staat het oor, zeer afgesleten, en van daar achter buigt de horen neer met niet fraaie buiging, van binnen en van buiten evenwijdig belijnd met het gewone kraal- en bladornament. Deze makara heeft eene dikke onderlip, die met flauwe kromning neervalt van de steenplaat, waarop de andere deelen van het beeldwerk rusten.

Hoog 1.22 M.

135. (*Photo van* VAN KINSBERGEN *No. 101.*) **Zuil.** Een achtzijdig soubasement, waarop — behalve de in- en uitspringende banden, waarvan de opsomming in eene beschrijving toch geene klare voorstelling verschaft, en die dus aan de profiel-teekening worde overgelaten, — als versiering is gebeiteld.

a. Een achtzijdige koerma-band, en wel eene achtvoudige herhaling van het beeldhouw-thema: één opgericht-zittende schildpad en face, geflankeerd door drie schildpadden, gaande naar rechts, en drie schildpadden, gaande naar links. Van de gaande schildpadden ontvangt elke voorganger, op zijn achterschild, den kop van zijn volger.

b. Een achtzijdige ronde band (of koord), waarvan elke zijde door twee

rijk-versierde schuiven omvat wordt. De schuif bestaat uit twee driehoekige ornamenten, liggend met de basis naar elkaâr toe, gescheiden door een lint, dat een kralensnoer bevat tusschen twee koordjes. Dat kralen-lint loopt boven en beneden telkens door tot aan den breeden, gladden band, waarom de ronde band is heengelegd.

c. Hooger op een achtzijdigen platten band, waarin, op elke zijde, een bas-relief, door gladde staande bandjes verdeeld in een breed paneel, geflankeerd door twee smalle paneelen. In elk breed paneel een leeuw, in elk flank-paneel een staande man. Na een zittenden leeuw (en profil met opgeheven linker poot en den kop gericht naar rechts) op de eene zijde, volgt een leeuw en face, zittend met wijd-geopende achterpooten en de voorpooten daar vlak naast; — dan weer een zittende leeuw en profil met den kop naar links en den linker klauw opgeheven; — dan weer een leeuw en face, gevolgd door een leeuw en profil, naar rechts, en zoo voort — telkens geflankeerd door twee staande mannen. De staarten der leeuwen zijn gehouwen in gestileerden vorm, en geven het teeken terug, dat in den handel, bij de handteekening van een compagnieschap, gebezigt wordt voor het voegwoord »en".

d. Hooger op, een 8-zijdige platte band niet haut-relief, zijnde eene achtvoudige herhaling van het thema: een zittende vogel en face, met uitgespreide vleugels, geflankeerd door drie met gesloten vleugels gaande vogels naar links en drie met gesloten vleugels gaande vogels naar rechts.

e. De bovenste 8-zijdige lijst van het soubasement, bevattende een bas-relief, dat, op elke zijde, door opstaande kralen-lijstjes is in drieën gedeeld, en bavattende eene viervoudige herhaling van twee thema's: 1e drievoudige trisoela, geflankeerd door twee zittende beeldjes, met iets als een pijl (?) in ééne der handen; 2e drievoudige trisoela, geflankeerd door drie zittende beeldjes, waarvan het middelste en face en de twee anderen en profil. Bovendien is over den hoek, die door de vereeniging van twee vlakken gevormd wordt, eene dergelijke drievoudige trisoela gelegd.

Op het bovenvlak van dit rijk-versierde soubasement ligt een zestienzijdig steenblok, verdeeld in een hoog en een minder-hoog opstaand vlak, en op deze plaats ligt een dubbel lotuskussen met opstaanden rand, waarin het vruchtbed met staande lijntjes is aangegeven. Na eene insnijding tusschen twee gladde bandjes, rijst nu een half-rond, twee malen breeder dan die boven den koerma-band, doch als deze, maar in halve hoeveelheid, op gelijke afstanden omwonden door het ornament, dat daar beschreven werd.

Al het beschrevene is gebeiteld, en werd door den beeldhouwer geen gebruik gemaakt van stuc voor de afronding en gladding der afzonderlijke

deelen, — doch nu verrijst een zestien-zijdige kolom, uit de breuken op te merken geheel bekleed met een mantel van stuc, van boven zacht afgerond en in het midden omwonden door een zestien malen geribd lint, waarin cirkelvormig bloemwerk wordt afgewisseld met kruis-bloemwerk, dat, aan den boven- en beneden-zelfkant, gezoomd wordt met aaneengeplaatste koralen en paarlen, en dat op de ribbe van twee vlak-vouwen een driehoekig ornament draagt, waarin de motieven van makara, tjakra en trisoela mag herinnerd worden geacht, en volgens de traditie uitgevoerd door den kunstenaar, die dat stuc geleverd heeft. Op den plat-ronden top van de zuil staat een kist, waarvan de beschrijving kan worden gemist, doch die het best is aan te duiden met den naam »tee", die de Engelsche archaeologen (ik bedoel FERGUSON en BURGESS) plegen te bezigen voor het reliquiën-kastje, dat als afdekking dient van eene dagoba. Uit het midden van de »tee" verrijst een waloe-vormig zuiltje, dat, ook al verried de steensoort het niet, door de kennismaking met de Hindoe-monumenten van Engelsch-Indië, als misplaatst moet worden veroordeeld.

Afkomstig van Kadiradja, beneden Kalassan, en naar Tandjoeng-Tirtå gebracht door den heer LICHTE; — of liever van Tjoepoe-watoe. Zie fotogram van VAN KINSBERGEN, No. 191.

Hoog, tot aan de »tee", dus zonder de top-zuil, 3.51 M.

136. Amitâbha. De vierde der Dhyani-Boeddha's, met een in drie terrassen opgaand krul-chevelure (dik gepleisterd), met gesloten beenen zittend op een geteerd dubbel lotuskussen, met opstaanden rand, dat ligt op eene geteerde steenplaat met geteerd achterstuk, waarop een vlammenrand het geheele lichaam van den Boeddha omgeeft. Geen oerna of oeshnisha. De plooi van het monnikskleed loopt van den linker schouder naar de rechterzijde en keert achterom over den linker schouder terug in eene slip met gestileerde plooien samengevat, die van den linker schouder neerhangt op de linker borst, tot iets voorbij den oksel. De zoom van het kleed valt verder over de linker pols, en over de rechter dij als een sjerpband (wat iets heel vreemds is voor een monnikskleed, dat geen sjerp vereischt), over de wreven, en in horizontale plooien in de ruimte van knie tot knie, op het lotuskussen.

Hoog 1.08 M.

137. Bodhisatwa. Bodhisatwa, misschien wel de derde der Dhyani-Bodhisatwa's, gezeten op een geteerd dubbel lotuskussen, dat ligt op eene geteerde steenplaat, met geteerd achterstuk en geteerde glorie; gedost in groot ornaat, door de cement-wassching bijna onkenbaar gemaakt. Het zoogenaamd vrouwe-

snoer, met een ongekend-groot, vierkant slot op het kruis. De rechter hand ligt naar voren, eenigszins hellend, naar boven geopend op de rechter knie. De linker hand ligt gesloten, met den rug naar boven, op de linker knie; laat door de linker pink-opening een stengel in, die van het lotuskussen uit een rozet oprijst, en heenloopt, door de rechter duim-en-wijsvinger-opening, over pols en onderarm; oploopt naar het achterstuk, waar eene jongere cement-fantasie is aangebracht in den vorm van een kelk, waaruit een vlam opgaat

Hoog 1.08 M.

138. **Bodhisatwa.** Een zeer dik bepleisterde en onbekwaam gerestaureerde Bodhisatwa (de tweede?), zittend op een hoog geteerd steenblok, met geteerd achterstuk en glorie. Groot ornaat met oepawita. Dat de handen product zijn van restauratie, blijkt uit de bloemstengels, die, zonder oorsprong in lotuskussen of steenplaat, dadelijk oploopen uit de polsbanden, en zoo over den rug van den beneden-arm heenloopen naar het achterstuk, waar ze, ter hoogte van den schouder, een lotus dragen, en daarop een kegelvormig voorwerp, waaruit een puntig-uitloopende walm uitkronkelt, naast de glorie. Zijn de handen telquel correcte imitaties van de oorspronkelijken, dan lag de rechterhand, naar beneden geopend, op de rechter knie, en de linkerhand op gelijke wijze op de naar boven gekeerde voetzool van den rechter voet.

Hoog 1.22 M.

139. **Bodhisatwa.** Een dik-bepleisterde en gerestaureerde Bodhisatwa (de derde?), zittend op een geteerd dubbel lotuskussen, met geteerde steenplaat, geteerd achterstuk en geteerde glorie. De god is gedost in groot ornaat, met oepawita; heeft de rechterhand, naar boven geopend, op de rechter knie, en de linker naar beneden gesloten op de rechter voetzool. Uit het vruchtbed van het lotuskussen, links, rijst een stengel op, door de gesloten linkerhand heen over pols en onderarm, recht door naar het achterstuk, waar de stengel weer opgaat, en boven den schouder een lotus draagt met eene pyramide-vormige vlam op het glad bovenvlak. De pleister laat niet toe te onderscheiden tusschen echt en valsch werk.

Hoog 1.12 M.

140. **Akshobhya.** De tweede der Dhyani-Boeddha's, dik bepleisterd en gerestaureerd, zittend, met gesloten beenen, op een geteerd dubbel lotuskussen, liggend op eene geteerde steenplaat, met geteerd achterstuk, (waaraan de driehoekige onderstukken) met vlammenrand om het geheele lichaam van den Boeddha.

Het kroeshaar is in drie naar boven zich verkleinende half-bollen opgebouwd. De zoom van het monnikskleed gaat neer van den linker schouder naar de rechter zijde en keert terug in eene keurig-geplooide slip over den linker schouder, neervallende over oksel en bovenarm, Een sjerp-band, die bij het monnikskleed niet verklaarbaar is, loopt over linker pols en linker dijbeen, en valt neer op het vruchtbed van het lotuskussen. De onderzoom van het kleed is in horizontale lijnen geteekend tusschen de ruimte van knie tot knie, op het lotuskussen, daarin opvangende de plooi, die neervloeit van de wreeven. De linkerhand ligt naar boven geopend in den schoot; de rechter hand ligt, met den rug naar boven, op de rechter knie (bhoemi-sparça-moedra).

Hoog 1.09 M.

141. Amitâbha. De vierde der Dhyani-Boeddha's (dik bepleisterd) zittend, met gesloten beenen, op eene geteerde steenplaat, met geteerd achterstuk, waaraan de cement-restauratie een vorm gaf, die de Hindoe-kunstenaars nooit hebben uitgedacht (links en rechts drie half-ronden opgestapeld, van boven ovaal toeloopend). De zoom van het monnikskleed is op den linker schouder, schuin over de borst naar de rechter zijde flauw zichtbaar, terwijl die plooi, dik gecementeerd, over de linker pols neervalt. Ook ligt er nog eene aangedikte plooi over de wreeven, naar rechts neervallende op de verminkte steenplaat. De linker hand ligt, naar boven geopend, in den schoot, de rechter hand ligt daarin, eveneens naar boven geopend, zóó dat de toppen der duimen elkander raken (dhyani-moedra).

Hoog 1.02 M.

142. Bas-relief. Een bas-relief, waarvan de inlijsting later met cement heeft plaats gehad, terwijl die is afgedekt met eene plaat van rooden steen en cement, om het te maken tot eene estrade voor No. 141. Het stelt voor twee tweearmige mannen, staande in eene ondiepe nis, links en rechts begrensd door een pilaster, met een vol-geteerde en gerestaureerde makara op de kapiteelen. De twee mannen, en face naast elkander, zijn gedost in groot ornaat, met oepawita en glorie. De god rechts heeft de linker hand, naar boven geopend, en de twee voorste leden van de vier vingers opwaarts, met de toppen van duim en wijsvinger samengebracht. De rechterarm is, van elleboog tot pols, nagenoeg horizontaal voor het lichaam gebracht, de hand naar boven gericht, met de opening naar voren; de duim staat op, twee vingers vallen in de hand neer, en de pink staat op met naar voren gebogen bovenlid. Naast den rechter voet van dit beeld, gaat, uit een rozet die op de voetplaat gelegd is, een bolvormig gewas

uit, dat, zich verdunnend, tot een steel oploopt, zich met eene bocht door den rechter arm heenslingert en, langs de zijde van den bovenarm, oploopt tot aan den schouder, waar de steel een grooten bloemknop draagt. Het beeld links heeft den onderarm nagenoeg horizontaal voor het lichaam gebracht: de hand, zijdelings geplaatst vóór de borst, naar links geopend. Naast den linker voet verrijst, uit een rozet of lotus, die op de steenplaat ligt, een knolvormig gewas, dat, zich naar boven verdunnend, als steel door de linkerhand gaat; daar boven recht opgaat naar den schouder, en daar een lotus draagt, met een puntig kegeltje er op.

Hoog 0.91 M., breed 1.04 M.

143. Ratnasambhawa. De derde der Dhyani-Boeddha's, dik bepleisterd, zittend, met gesloten beenen, op een gepleisterd dubbel lotuskussen, dat ligt op eene geteerde steenplaat, met geteerd achterstuk, dat met een vlammenrand het geheele lichaam van den Boeddha omgeeft. De zoom van het monnikskleed hangt van den linker schouder, over de borst, naar de rechter zijde, over de linker pols en over de wreeven. De rechterhand ligt, naar boven geopend, op de rechter knie; de linker hand ligt, naar boven geopend, in den schoot (wara-moedra).

Hoog 1.06 M.

144. Sinha. Een dik gepleisterde leeuw, zittend op eene steenplaat, met opgeheven kop, geopenden muil in langwerpig-ronde gaping, van boven en beneden met kleine, botte tanden bezet, en in de opening het uiteinde van de tong. De muil is, van lip tot aan hals ruw belijnd in cement. De kop is bezet met opstaande ooren, twee uitbottende horens boven de oogen, en daartusschen de neuswortel, die zich verlengt als een lage kam tot aan de krul-manen. Om de hals een halsband, en daaronder, onder de borst, een pruik van gestileerde krullen, die over de schouders heenloopt, en daar alleen gescheiden wordt door de staart, die de belijning van de ruggegraat geheel volgt. Ik houd het stuk voor namaak. De kop heeft niets van een leeuwekop, doch nadert den vorm van een nijlpaardenkop.

Hoog 0.74 M.

145. (*Photo No. 193*) **Singha.** Leeuw als No. 144, doch namaaksel van onbekwamer en onvaardiger allooi dan in dat No. werd aangeboden. Het lichaam nijgt (neer) tot liggen en in alles is eene gebrekkiger navolging merkbaar van een zelfden model. De cement-belijning van kinnebak en kin is hier achterwege gelaten, en de muil-plooi, die van de neus-vleugels uitgaat, heenloopende om den geheelen bek, is anders.

Zie fotogram van VAN KINSBERGEN No. 192, links.

Hoog 0.72 M.

146. Amitâbha. Een zwaar gepleisterde voorstelling van den vierden Dhyani-Boeddha, zittend, met gesloten beenen, op een dubbel lotuskussen, met geteerde steenplaat en geteerd achterstuk, dat met een vlammenrand, het geheele lichaam van den Boeddha omgeeft. De zoom van het monnikskleed loopt van den linker schouder neer naar de rechterzijde, en keert, achterom geslagen, weer terug over den linker schouder en linker arm, terwijl ook eene plooi heenloopt over de linker pols en de wreven, neervallend op het lotuskussen. De linker hand ligt, naar boven geopend, in den schoot; de rechter ligt, eveneens naar boven geopend, daarin, zóó dat de duimtoppen elkander raken (dhyani-moedra). Achter het hoofd van den Boeddha is een steunstuk aangebracht, zijnde een ovaal bloemstuk.

Hoog 0.92 M.

147. *(Photo No. 284.)* **Rakshasa.** Een tweearmig beeld, dat dik in het cement-pleister zit, en zoodanig is gerestaureerd, dat er weinig van het oorspronkelijke rest. Men is geneigd het te houden voor eene gebrekkige imitatie van een rakshasa, als stoffaadje voor een Residents-tuin. Ofschoon thans overgebracht naar de archaeologische loods, is het zeer de vraag, of het daar thuis hoort. De haartooi is opgeklonterd en belijnd tot een muts, met een haarbal van achter. Het gelaat is onnoozel. De zittende of knielende houding is, zooals men die zelden of nooit ziet. Het zitvlak is in zijn geheel op de steenplaat neergelaten. De linker knie gedwongen opgeheven, met de voetzool op de steenplaat. De rechter knie ligt neer op de plaat, en de teenen van de naar achter opstaande rechter voet liggen flauw neergedrukt. De rechter hand omvat den greep eener knots. De gesloten linkerhand ligt, met den rug naar boven, op de opstaande linker knie, terwijl uit de opening van den hoek door duim en wijsvinger gevormd, iets uitloopt naar den linker bovenarm en daar afgeplat tegen aan rust. Het beeld draagt eene slang als oepawita. De kleed-plooien tusschen de beenen zwellen naar onder, in slordige belijning, tot een zakvormigen omvang.

Hoog 1.01 M.

148. Ganeça. Een zwaar gecementeerde en gerestaureerde, vierarmige Ganeça, zittend, met evenwijdige doch niet geheel sluitende voetzolen, op een geteerd, dubbel lotuskussen, liggend op eene geteerde plaat, met geteerd achterstuk en glorie. De god is gedost in groot ornaat, met slang als oepawita. De rechter voorhand ligt met den rug naar boven, half geopend, op de rechter knie, en daarin horizontaal een tandbrok. De linker voorhand houdt het etensbakje, waarin het uiteinke van den snuit reikt. De rechter achterarm houdt

eene staande aksamala en face, zóó, dat de vier vingers van achter zijn doorgestoken en naar voren over het snoer heenvallen, terwijl de duim daarbuiten opstaat. De linker achterhand houdt de olifantshaak, in den vorm van een strijdax. In de hooge haartooi bleven de sporen achter van maansikkel en doodshoofd. Het beeld werd van de porte-cochère van het residents-huis overgebracht naar de archaeologische loods.

Afkomstig van Parakan, ten westen van Djogdjakarta.

Hoog 1 M.

149. (*Photo No. 293 en 293a—b.*) Zie Plaat 15, rechts. **Yoni.** Een zeldzaam fraai exemplaar, waarvan de voet bestaat uit een vlakken band en een daarop inspringend ojief. Het middenstuk, dat, na eene insnijding, zich daarop verheft, bestaat aan de vier zijden uit een ingelijst casement, waarin vier rozetten, terwijl de afdekking geheel gelijk is aan de basis, doch uitspringend. De tuit, die, bij den inloop, gedekt wordt door een plat-uitgelegden kala-kop, wordt gedragen door de opgestoken handen, waarin eerst een kussenvormig voorwerp, en het hoofd van een garoeda, versierd met oorknoppen, halssieraad, borstband en oepawita; arm-, pols- en enkelbanden, en verder voorzien van vleugels. Garoeda draagt naar achter gekamd haar. Hij zit hurkend op een schildpad, waarvan de kop is afgebroken, en die op zijn beurt weer gedragen wordt door drie naga's (slangen), die aan de hals eindigen in den ruw bekapten onderrand. De midden-naga springt vooruit, en laat, links en rechts van de tjoepoe-manik, de voorpooten zien van de schildpad; de beide naga's, waardoor den midden-naga geflankeerd wordt, springen terug en laten ieder, achter de tjoepoe-manik, één der achterpooten van de schildpad zien. De drie naga's hebben allen het gelaat gericht naar de voorzijde en vertoonen, aan het midden van den bek, een rozet, waaruit zaadsnoeren neervallen. De ruw-bekapte onderkant van het beschreven stuk wijst heen naar No. 149*a*, zijnde een steenblok, metende 64 bij 28, dat rechthoekig is uitgekapt en waarin de ruw-bekapte onderkant van No. 149, ter hoogte van 0.10 M., kan ingezet geweest zijn. Zoo zou dan dit stuk een gedeelte eener verhooging kunnen zijn, waarin de yoni geplaatst werd. Ook de onderzijde heeft eene rechthoekige uitkapping, en de vraag rijst, of ook dit stuk op zijn beurt niet een onderstuk gehad heeft, zoodat de yoni-estrade door meerdere gedeeltelijke verhoogingen gevormd werd.

Hoog 0.69 M., bovenvlak 0.69 bij 0.72 M., uitsprong 0.29 M., de vrouwelijke sponning voor den Mahadewa 0.20 □.

Het beeld is afkomstig van Mangoenan, ten oosten van Ireng-ireng, op den weg naar Mantjingan, $3^1/_2$ paal oostelijk van Djogdjakarta.

150. Akshobhya. De tweede der Dhyani-Boeddha's, zittend op een steenen plaat, met achterstuk. Het gewone kroeshaar, zonder schedel-knobbel, doch in zeven rijen zoo sterk gestileerd, dat men zou denken aan een muts. Het gelaat is geheel geschonden. De oerna is evenmin zichtbaar als het kleed. De beenen liggen gesloten. De linkerhand ligt, naar boven geopend, in den schoot. De rechterhand rust met de palm op de rechter knie, terwijl de vingers neerhangen (bhoemisparça-moedra). In den rand van het achterstuk, dat aan de rechter en linker is afgebroken, zijn zichtbaar: een rond gat bij het achterhoofd, in de krullen vóór de stok van het zonnescherm, en, rechts en links daarvan, drie vierkante gaten, waarvan het hoogste aan de linkerzijde verbrijzeld is.

Hoog 0.97 M.

151. Ganeça. Vierarmig beeld, zittend op een dubbel lotuskussen, dat weêr rust op eene steenplaat. Het beeld is zeer verweerd, werd vroeger gecementeerd en draagt de sporen van restauratie, die aan het beeldhouwwerk niet ten goede kwam. Voor zooverre zichtbaar. is het beeld gedost in godenornaat en oepawita. De linker voorhand, waarvan de vingers met cement gerestaureerd zijn, houdt het etensbakje, waarin het uiteinde van den snuit reikt. De rechter voorhand rust met den rug op de dij, en houdt den afgebroken tand. Deze voorhand is eveneens gebrekkig gerestaureerd. De voetzolen zijn geheel tegen elkander geplaatst, en verraadt ook hier de primitieve teekeening der teenen, dat herstel van jongen datum is aangebracht. De linker achterhand houdt een voorwerp, dat, op eenigen afstand gezien, iets van een kris heeft, van jonger formatie getuigt, en misschien in de plaats kwam van den verdwenen olifantshaak. De rechter achterhand houdt het onderstuk van het eenigszins fantastisch gelijnd achterstuk, dat achter den hoed doorloopt, en weer in gelijke belijning neerdaalt naar den wijsvinger van de linkerhand. Op het eerste gezicht doet een-en-ander denken aan de bovenleuning van een zetel, of een later aangebracht achterstuk; doch dit loopt niet door, daar het beeld zich aan zitvlak en rug vrij-gehouwen vertoont.

Hoogte, met kussen en plaat 0.87 M.

152. ? Een mannebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. Het beeld is gedost met makota en hooge hoofdtooi, waaruit het haar in krullen neervalt over de schouders, met halssieraad en eene oepawita, die, aan de linker zijde nagenoeg onzichtbaar, rechts in twee koorden doorloopt naar achter; dubbele armbanden, enkele pols- en enkelbanden. Verder een kleedje,

dat opgebonden is met een buikband en sjerp, welke laatste op rechter en linker heup is vastgestrikt en, in gestileerde plooien, gebeeldhouwd op het achterstuk, links en rechts langs de beenen neervalt. Strak over de beenen neerhangend, wordt het kleed door een tablier overspannen, dat, aan de bovenzijde onder den navel, een liggend strikje vertoont met een driehoekig buiksieraad, met den tophoek naar beneden. Uit de steenplaat links verrijst een lotusplant, waarvan de stengel over de sjerp-strik heenloopt; door de linker hand omvat wordt; door den linker schouder gedragen wordt, en daar achter uitloopt in een grooten knop, die op het achterstuk, naast de glorie, een haut-relief vormt. De rechterarm hangt neer langs de zijde, met de half-gesloten hand tegen de dij. Die hand is, vergeleken met de linker hand, aanmerkelijk zwaarder en lomper, zoodat ook hier kan gedacht worden aan restauratie, waarvan de sporen met zekerheid worden aangetroffen in de cementering van het geheele gelaat, dat thans toegepleisterde oogen en een aangezetten neus vertoont. Naast de rechter zijde van het beeld, rechtopgaande uit het voetstuk, en op het achterstuk uitgebeiteld, is een stok zichtbaar, die, beneden den schouder, met het achterstuk is afgebroken.

Hoogte, gemeten achter over het midden van het achterstuk, 0.96 M.

153. Doerga. Doerga, zeer geschonden en verweerd, en waarbij onbedreven herstel de gróótste verminking blijkt. Met en zonder het cementwerk, geeft het beeldhouwwerk nog te raden een zesarmig beeld in groot ornaat, staande op een buffel, die neerligt op eene steenplaat, die van voren rechts is afgebroken, en één geheel vormt met het achterstuk, waarop eene glorie is uitgebeiteld. De rechter voorhand, die gedeeltelijk is afgebroken, rust op iets als een staf (cement); de eerste rechter achterhand, van voren gerekend, houdt een cementen schijf, die aan de vroegere aksamala herinnert, terwijl de tweede rechter achterhand een cementen zwaard omvat, één met den aangezetten rechter hoek van het achterstuk. De emblemen der linker handen zijn niet te onderscheiden. Op de eerste achterhand van voren werd een gladde lotusknop geplaatst. De asoera zit gehurkt op den kop van den buffel, met schild en kort zwaard, en blikt zijdelings opwaarts naar de godin. Bij dit beeldwerk valt nog op te merken, dat de schaamdeelen van den asoera, wanneer die al door den beeldhouwer werden aangebracht, zijn weggekapt, en daarmee een kwetsuur ontstond op den kop van den buffel. Het zou kunnen zijn, dat oorspronkelijk, op die plaats, het bovenstuk van een ingeslingerden discus heeft gezeten, hoezeer die, bij andere voorstellingen, in den nek voorkomt, dan wel, dat eenvoudig eene verminking plaats had zooals boven ondersteld werd. Verder valt op te

merken, dat in de opstaande zijde van de afgebroken steenplaat drie vierkante gaten worden aangetroffen. Deze gaten vertoonen zich ook in het aangebracht rechter deel van het achterstuk, zoowel in het oorspronkelijk als in het aangebracht gedeelte. Daarin worden nog aangetroffen de overblijfselen van houten pennen. Daaruit ware af te leiden, dat later herstel die gaten bezigde als een middel tot lassching, zoodat ze alsnu in het rechter gedeelte der steenplaat zichtbaar bleven, toen het later aangebrachte gedeelte met de daarin aangebrachte verbindings-pennen wegviel.

Hoogte, achter over het midden van het achterstuk gemeten, 1.20 M.

154. Çiva. Een mannebeeld, staande op een lotuskussen met steenplaat, en achterstuk met glorie. De god is vierarmig en gedost in goden-ornaat. De voorarmen zijn bij de polsen afgebroken en vertoonen in elk der breuken een rond gat, waaruit blijkt, dat door latere restauratie nieuwe polsen en handen met houten pennen werden aangezet. De achter-armen zijn opgeheven, tegen het achterstuk aan gebeiteld en houden, of liever: hebben gehouden, rechts een bidsnoer, links een tjamara. Het geheel vertoont echt Javaansche (niet Hindoesche) sculptuur, lomp in de proportiën; iets zwaars, iets bevrachts in de ordonnancie van kleed en sieraad, zooals dat nog in de tegenwoordige galakleeding te voorschijn treedt. De zucht tot restauratie heeft de afgebroken aksamala, waarvan de tijd de kralen-teekening geglad heeft, voorbijgezien, doch zich gewroken op de tjamara, die in een pauken-hamer werd omgezet, met de sporen van de oorpronkelijke haarpluim.

Hoogte, achter over het midden gemeten, 0.86 M.

155. Çiva. Een tweearmig mannebeeld in goden-ornaat, staande op eene steenplaat, die met het achterstuk een geheel vormt. Door vroegere, zware cementeringen is de overigens vrij plompe sculptuur van kleed en een viertal banden tot eene flauwe teekening teruggebracht. De rechterhand houdt de aksamala, de linker de kendi. Over den linker schouder hangt, met den steel op de lintvormige oepawita, de tjamara. Uit het voetstuk rechts verrijst een staf, langs den rechter arm, en boven den rechter schouder eene zwaar gecementeerde trisoela, uitgehouwen op het achterstuk, — dan wel, daarop later met cement aangebracht.

Hoog 0.93 M.

156. Ganeça. Beeld, zittend op een lotuskussen, dat ligt op eene steenplaat. Vierarmig. Het gewoon goden-ornaat, met halve maan en doodskop in de

hooge hoofdtooi, boven de makota. Als oepawita eene slang met kop en staart samengeknoopt op den linker schouder. De voorhanden zijn weggebroken, evenals de linker achterarm, die met het daaraan gehechte achterstuk wegviel. De opgestoken rechterhand houdt de aksamala, en, als ik goed zie, tevens den afgebroken tand in zijn greep. De beenen liggen plat op het lotuskussen, en de voetzolen sluiten aaneen.

Hoog 0.81 M.

157. **?** Een beeldhouwwerk van witten steen, voorstellende een tweearmig mannebeeld in goden-ornaat, met glorie, zonder oepawita, die door verweering kan zijn verloren gegaan; op Javaansche wijze gezeten op een troon, waarvan de zitting rust op eene 0.21 M. hooge estrade, aan drie zijden versierd met casementen, waarin drie rozetten. De omlijsting dier casementen bestaat, wat de lange of horizontale zijde betreft, uit dubbel bladwerk, terwijl de korte of opstaande zijden bestaan ieder uit een trisoela, met de vork naar beneden. De rug en de zijleuningen van den troon, die overal met zwaar bloemwerk besneden is, laten alleen ruimte voor het lichaam over de geheele breedte van de schouders en eenigszins buitenwaarts gerichte armen (0.28 M.), terwijl de saamgevouwen beenen, met eene kniestrekking van 0.38 M., buiten de voorzijde der zijleuningen vallen. De zitting, die eene diepte heeft van 0.35 M., is aldus door de leuningen begrensd over eene diepte van slechts 0.23 M. Linker en rechter arm zijn, met de ellebogen op de heupen, vooruit gestoken. De handen houden emblemen omvat, die niet meer of moeilijk te determineren zijn, doch blijkbaar voorwerpen waren, die van handels waren voorzien. Het kleedje, waarvan het patroon zeer verweerd is, hangt in driehoek-vorm met den tophoek naar beneden, over de beenen, en reikt tot over de zitting van den troon. De sjerp hangt, in twee primitief en stijf-belijnde slippen, langs de voorzijde van de linker leuning neer tot het casement. De rug van den zetel geeft in slordige belijning iets te zien van een torana met twee pilasters, rustende op een soubasement. Die torana (het is of er eene flauwe herinnering in geschetst wordt van het kala-makara motief) overspant eene omgekeerde trisoela, waaronder de vulling tusschen de pilasters volgt van een door bloemen bekroond ruitwerk.

Hoog 0.81 M.

158. Ganeça. Gewone voorstelling van den god, tweearmig, zittend op eene dunne steenplaat, zonder achterstuk, zoodat het beeld geheel vrijgehouwen is, ook zonder glorie, daar de haren, in dunne tressen op den rug neervallende, zichtbaar zijn. Makota en hooge hoofdtooi, waarin halve maan

en doodskop. Op het voorhoofd is het derde oog aangegeven in zwakke gravure. Eene slang, met kop en staart op den linker schouder vastgeknoopt, als oepawita. De rechterhand omvat met vollen greep den daarin recht opstaanden tand (en ligt dus niet in de naar boven geopende hand als elders); de linker hand houdt het etensbakje, waarin het uiteinde van den snuit reikt. Het koordbandje en de vouw op buik en enkels geven een kleedje of broek aan. De voetzolen zijn aaneengesloten. Rechteroor en bovenhelft van den snuit zijn geschonden.

Hoog 0.50 M.

159. ? (*Photo van* VAN KINSBERGEN *No. 236.*) Een tweearmig mannebeeld, peinzend met neergeslagen blik, zittend, met eenigszins opgetrokken en buitenwaarts gekeerde knieën, op een ronden, lagen zetel, die weêr geplaatst is op eene langwerpig-vierkante, aan de opstaande zijden met bloem-ornament versierde estrade. Het geheel is, tot aan de schouders, voorzien van een achterstuk, dat een weinig op de estrade uitspringt, terwijl, verder daar boven, een nimbus tegen het hoofd geplaatst is. De handen liggen op bovenbeen en knie. Het hoofdhaar, waarop een cirkelvormig koord ligt, is plat naar achter gekamd en loopt uit in een kondé, terwijl links en rechts een paar vlechten (of lintjes?) neervallen over schouder en rug. Het beeld draagt een kleedje, dat van den rechter (!) schouder neervalt over de rechter borst, en onder de linker borst doorloopt naar achter. Van den linker schouder valt de oepawita neer naar de rechter zijde en kruist dus den bovenzoom van het monnikskleed. Om het midden wordt het kleed opschortend gebonden met een sjerp of buikband, waarvan de uiteinden in drievoudige plooi-teekening tusschen de beenen neervalt op den zetel. De verdere tooi bestaat uit oorsieraden, halsband, dubbele armbanden, dubbele polsbanden en enkele enkelbanden. Op den rechter schouder ligt een moeilijk te onderscheiden voorwerp (een doek?). Verder draagt het beeld tèklèk (gamparan), die tusschen grooten en tweeden teen gevat worden met een pen, waarvan de knop boven die teenen zichtbaar is.

Misschien van Blitar afkomstig (c. f. Fotogram van VAN KINSBERGEN, No. 236).

Hoog 0.60 M.

160. Çiva (?). Een tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. Zooals het beeld thans bestaat, vertoont het eene plompe conceptie en slordige bewerking, — doch het is moeilijk aan te geven, welk aandeel de cementering heeft in de wijziging, verdikking en vermeerdering der belijning (oogballen en wenkbrauwen zijn bijgevoegd). Het beeld is gedost

in goden-ornaat. Aan de linker zijde van het beeld is op het achterstuk, in haut-relief, gebeiteld eene trisoela, waarvan de stok, door de linkerhand gegrepen, tot op de voetplaat doorloopt.

Hoog 0.70 M.

161. Mahayogi (?). Een tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk, zonder glorie, die door verweering en latere cementering kan zijn verloren gegaan. Het beeld is gedost in goden-ornaat, zoo grot en plomp, dat aan kunst zelfs niet gedacht kan worden (men zie vooral de voeten, die als patjol- lepels bekapt zijn). De god heeft een puntbaard, terwijl de ontbrekende knevels daaraan van cement zijn toegevoegd. De linkerhand omvat den langen hals van een flesch, waarvan de buik onder-tegen de pols en elleboog is aangedrukt. De rechterhand omvat een neerhangend bidsnoer. Aan die zijde verrijst ook, uit het voetstuk, een stok, die achter den arm oploopt en boven den schouder een trisoela draagt. In hoeverre de genoemde emblemen te danken zijn aan cement-restauratie, is moeilijk uit te maken.

Hoog 0.58 M.

162. ? Een zwaar geschonden en verweerd staand mannebeeld. Tweearmig. Het beeld staat tegen een achterstuk, dat gedeeltelijk is weggevallen, terwijl de voeten met voetplaat (of wat er aan voetstuk moge bestaan hebben) geheel zijn weggebroken. Voor zooverre te bespeuren, was het beeld gedost in goden-ornaat, met glorie. De hooge hoofdtooi is weggebroken. De linkerhand, die naar voren geopend neerhing, is thans over de muis tot de toppen weggekapt en laat geen attribuut meer raden. De rechterhand rust op eene knots.

Hoog 0.62 M.

163. Ganeça. Ganeça, zittend op eene steenplaat, zonder achterstuk en glorie; vroeger geteerd en zeer verweerd. Ornaat en attributen niet meer zichtbaar; makota en hooge hoofdtooi weggevallen. Dat de maker van het beeld alle begrip van proportie zou hebben gemist, zoodat beenen, heupen en zitvlak één plompen steenklomp vormen, en, in vergelijking met de schouders, in eene geweldige breedte zijn voorgesteld, is moeilijk aan te nemen, en het best is dus te onderstellen, dat het beeld niet voltooid is.

Hoog 0.42 M.

164. Makara. Makara-ornament, als basis eener trapleuning. Boven de opgestoken en omgekrulde olifantssnuit ligt een rozet, waaruit een lint neer-

daalt naar eene tweede rozet, die den bovenhoek vormt van een wijd-opgesperden muil. Laatstgenoemde rozet wordt omgeven door een bloemsnoer, dat links en rechts neerdaalt en een derden snoer (zaadsnoer) flankeert, dat uit de onderste rozet ontspringt. Alvorens den onderkaak te bereiken, worden die drie snoeren opgevangen door een vogeltje, dat in den onderkaak plaats neemt. Het bovenvlak is behouwen met een zwaar en fraai ornament, waarin, van boven gezien, het motief van eene gestileerde en met bloembladen bewerkte trisoela gemakkelijk herkenbaar is. De ornamentering van wangen, horens en spleet-oogen is slechts flauw aangegeven en waarschijnlijk onafgewerkt gebleven.

Hoog van voren 0.54 M., van achter 0.21 M.

165. Akshobhya. Een beeld, zittend op een dubbel lotuskussen, dat ligt op eene steenplaat, met achterstuk. De bovenhelft van beeld en achterstuk is verdwenen. Het beeld zit in Boeddha-houding met gesloten beenen. De linker hand ligt in den schoot; de rechterhand met de binnenzijde op de rechter knie, de vingers neerhangende, vormende aldus de moedra bhoemisparça. Twee ronde gaten op de breuk van lichaam en achterstuk leeren, dat het thans verloren bovenstuk eens, met pennen op het overgebleven gedeelte, herplaatst werd.

Grootste hoogte, bij den linkerarm, 0.44 M.

166. Doerga. Een vrouwebeeld, staande op een buffel, die neerligt op eene steenplaat, die met het achterstuk, waarvan de rechter bovenhoek is afgebroken, één geheel vormt. De godin is zevenarmig (zie onder). Armen en handen zijn door jonge restauratie hersteld of geheel aangebracht, evenals de glorie. Dat de restauratie zonder archaeologische voorlichting werd uitgevoerd, blijkt daaruit, dat dit beeld vierarmig is aan de linker zijde en driearmig aan de rechter zijde; dat de achterarmen zijn aangezet met afzonderlijke schouders en bovenarmen, in stede dat ze voortkomen uit de elleboog van den voorarm, waaruit dan ook blijkt, dat twee linker-armen (waarvan één opstaat) echt zijn. De rechter-armen, die allen neerhangen, omvatten: in de voorhand een slip van de sjerp; in de eerste achterhand, den staart van den buffel; in de tweede achterhand een olifantshaak; — de linker voorarm hangt neer en houdt de hand dwars geopend boven den buik, met den duim er in, terwijl een slip van de sjerp tusschen de vier vingers en den duim neervalt; de eerste achterhand hangt neer en vat, in eene gesloten hand, het haar van den daemon; de derde achterarm staat op en omvat, met opgestoken hand, een sangka, die op het achterstuk naast de glorie gebeiteld is; de vierde achterarm, voortkomende uit de elleboog van den derden achterarm, houdt, in een naar voren gesloten

hand, een wurgkoord in strikvorm. De godin is gedost in goden-ornaat, waarvan schikking en behouwing op primitieve wijze werd uitgevoerd, of niet voltooid werd. Achter den kop van den zeer verweerden buffel verrijst de daemon uit het voetstuk, het gelaat zijdelings afgewend van de godin en de handen samenvoegende tot een sembah.

Hoog 1.15 M.

167. Haut-relief. Een steenblok, waarop een haut-relief, voorstellende: twee personen in een bosch. Een daarvan, gedost in goden-ornaat, met glorie, houdt het kleed van een ter aarde gevallen persoon, waarvan het haut-relief alleen het achtergedeelte en rechter been teruggeeft. Rechts van den god rept zich een ander naar voren, met naar achter gekamd haar, halsband en opgeschort kleed; in de rechterhand een wapen, rustende op den rechter schouder, en, met wijdgestrekt linkerbeen, den voet plaatsende op de bil van den ter aarde gevallen persoon.

Hoog 0.75 M., breed 0.51 M., dik gemiddeld 0.18 M.

168. Haut-relief. Een steenblok, waarop een haut-relief, voorstellende een persoon in groot ornaat, zonder glorie, voortschrijdende, met een boog in de linker en een pijl in de rechterhand. Deze persoon wordt, naar voren, geflankeerd (aan verweering en beschadiging vraag ik voor mijne hypothese geen rang van gezag) door een apen-vorst of apen-poenggawa, en gevolgd door een gewonen aap, met kort zwaard in de rechterhand.

Hoog 0.75 M., breed 0.58 M., dik 0.33 M.

169. Topstuk. Vierkante, naar boven aan de vier zijden puntig-toeloopende pyramide, van onder ojiefvormig uitloopend op eene vierkante basis, die rust op een halfrond, dat weêr gedragen wordt door eene vierkante basis, bestaande uit twee, door eene insnijding gescheiden, gladde banden, — terwijl het geheel rust op eene 0.09 M. dikke vierkante steenplaat, één met het opstaand geheel. In het midden onder bevindt zich de vierkante mannelijke sponning ter inplaatsing. De rechter onderhoek van het stuk in weggeslagen.

Hoogte 0.70 M., breedte van het halfrond 0.39 M.

170. Topstuk. Geheel gelijk, behoudens afmeting, aan No. 169.
Hoog 2.69 M., breedte van het halfrond 0.39 M., dikte van de steenplaat 0.08 M.

171. Topstuk. Geheel gelijk, behoudens afmeting, aan No. 170, doch slanker en haakscher van opzet, dan Nos. 169 en 170.

Hoog 0.71 M., breedte van het halfrond 0.395 M., dikte van steenplaat 0.08 M.

172. Estrade. Een kubus-vormig voetstuk voor een godenbeeld; het lichaam is van boven en beneden gevat tusschen vlakke vooruitspringende banden. In het midden van elk der vier opstaande zijden is een dubbel-verdiept, langwerpig-vierkant, glad-gehouwen casement gebeiteld. Het stuk is geteerd en vertoont geen ornaat. Het bovenvlak vertoont een flauwe rechthoekige verdieping, waarin de steenplaat van het godenbeeld te passen had.

Hoog 0.43 M,, bovenvlak 0.43 M., bij 0.45 M.; verdieping 0.015 M.

173. Neut. Een neut, hier een cirkelronde schijf, waarvan de opstaande zijde, op eene hoogte van 0.08 M. van onder, gegroefd is; na die insnijding wordt de opstaande zijde, over de resterende hoogte van 0.17 M., op gelijke afstanden, tienmaal gecanneleerd. Midden op het bovenvlak komt een 0.04 M. hooge verdieping voor, waarin de rolronde zuil moet hebben gerust.

Hoog 0.25 M., middellijn 0.70 M.

174. Estrade. Een kubus-vormig voetstuk voor een godenbeeld, bestaande uit een 0.11 M. hoog midden-lichaam, gedekt en gedragen door drie gladde vooruitspringende banden. In elk der vier zijden van het lichaam is een glad, dubbel-verdiept casement. Nergens is ornament aangebracht. In het midden van het bovenvlak ziet men het gat, waarin de pen van het godenbeeld paste.

Hoog 0.55 M., basis en bovenvlak 0.80 M. in het vierkant; gat 0.22 M. bij 0.23 M., diep 0.15 M.

175. (*Photo 243.*) **Makara.** Een makara, als voet van den rechter post van een tempelpoort. Op de plaats waar gewoonlijk de krul van den olifantssnuit voorkomt, zit, bij dit heeld, een leeuw, met gestileerde, eenigszins geschonden manen, op het midden van den kop saamgenomen tot een geornamenteerden kam; met ooren en geornamenteerde horens. Uit den bek, over de tong, rolt een kraalvormig ornament, uitloopend in een figuur, dat den vorm heeft van een dubbel lotuskussen, en van dááruit zich verdeelend in een dubbel snoer, dat eerst recht, daar cirkelvormig neervalt over de driekoppige naga-kap van den naga-koning, die hurkend neerzit in den wijd-opengesperden muil, op de

tong van den makara, door diens handen gegrepen wordt en, verder doorloopende, zich onder den buik van den slangen-koning vereenigt. De leeuw zit met opgeheven linker poot. Onder dien poot, die van achter een fraai, oorvormig ornament heeft, is de gestileerde wenkbrauw, en daaronder het spleet-oog. Achter het oor (dat eenigszins geschonden is) komt de horen te voorschijn, die in fraaie belijning neer- en omkromt. Binnen de in hoog-relief gebeitelde horen, volgt een keurig lint-ornament, terwijl om de buitenkant, de horen-belijning volgende, en door eene insnijding daarvan gescheiden, een kralenband of paerelsnoer volgt, en uit die paerelen of kralen een zwaar bloemwerk voortspruit, dat eveneens in haut-relief gebeiteld is. De wangen en lippen zijn glad, doch er zijn nog sporen van ornamentatie onder de onderlip. Aan het gladde achterstuk, ter plaatse waar de deurpost met de basis vereenigd werd, komt een vierkant gat voor, dat weer met een vierkanten steen gesloten is. De eerste bedoeling van den architect, om de basis van den deurpost met eene pen in den makara te bevestigen, maakte hier misschien plaats voor een later besluit, om dien er eenvoudig boven op te plaatsen.

176. Amitâbha. De vierde der Dhyani-Boeddha's, zittend op een dubbel lotuskussen, met steenplaat en achterstuk (zonder glorie), dat aan de boven-linkerzijde en aan de rechter zijde van het beeld is afgebroken. Het kroeshaar heeft, nog meer dan bij No. 150, den vorm van eene muts, niet alleen door de dichte samenplaatsing der krullen, maar ook door de onderste krullen-rij, die scherp en hoog op het voorhoofd vooruitspringt. Het beeld, dat in zijn geheel zeer verweerd is, en vroeger met kalk, dan wel met korstmos overdekt was, vertoont, in eene hooge plooi, den bovenzoom van het monnikskleed, dat van den linker schouder naar de rechter zijde neervalt. De linker hand ligt, naar boven geopend, in den schoot; de rechterhand ligt daarin, eveneens naar boven geopend, vormende aldus de dhyani-moedra. Op het beeld wordt oerna noch oeshnisha aangetroffen.

Hoog 1.5 M.

177. Ganeça. Vierarmig beeld, zittend met samengevoegde voetzolen op een dubbel lotuskussen, liggend op eene steenplaat, met achterstuk. De god is gekleed in groot ornaat, met eene slang als oepawita, waarvan kop en staart onder het olifants-oor zijn saamgeknoopt, en voert halve maan en doodshoofd in het hoofdtooisel. De armen, die, evenals het geheele beeld, in zuivere proporties gebeiteld en met zorg afgewerkt zijn, houden, in de rechter voorhand een tand, die, door duim en wijsvinger omklemd, schuin afhangt in de zijde-

lings geopende vingers, zóó dat het brok geheel zichtboar is (*), in de linker voorhand het etensbakje, waarin het uiteinde van den snuit reikt; in de rechter achterhand (evenals de linker in haut-relief op het achterstuk gehouwen) eene opstaande aksamala, in de linker een olifants-haak. De slippen van de sjerp, waarmeê het kleedje onder den met cement aangebrachten navel met een strikje is opgebonden, vallen links en rechts, over het beneden-scheenbeen, op het lotuskussen. Bij dit beeld vallen nog op te merken de ooren, die als stralende vlammen, en de tepels, die met twee concentrische cirkeltjes zijn aangegeven.

Hoog 0.99 M.

178. Mahayogi. Een tweearmig beeld in goden-ornaat, staande op eene steenplaat, met achterstuk en daarop hoog-uitgebeitelde glorie. De god draagt knevel en puntbaard, waarvan de eerste met cement hersteld werd, evenals de oogen, die gesloten eene horizontale spleet vertoonen, in stede van de gewelfde lijn van een neergeslagen bovenlid. Het kleed, dat met buikband en sjerp onder den navel is vastgebonden, vertoont een gezwollen plooi tusschen de beenen en een even gezwollen, naar voren uitstekenden, zoom over de wreef, die, evenals de breede, plompe oepawita, spreekt van ruwe bewerking of van plompe restauratie, — wellicht van beiden. De linkerhand omvat den hals van eene recht neerhangende waterkruik, waarvan de beneden-helft is weggevallen; de rechterhand is bij den polsband afgebroken; het ronde gat in de stomp laat zien, dat het thans verloren gegaan stuk eertijds met een pen werd aangezet. Hoe evenwel de houding van die hand moet geweest zijn, is op te maken uit No. 69 dezer verzameling, waarin dezelfde voorstelling in beeld gebracht is. Het zal dus eene opstaande, naar voren geopende hand geweest zijn. Links en rechts knielen, en face, twee mannelijke (of vrouwelijke?) devoten (of dienaren?) neer, respectievelijk op linker en rechter knie, met de handen saamgevouwen tot een sembah; beiden met eene glorie, waartegen het uit een band voortkomend, naar achter gekamd haar rust.

Hoog 1 M.

179. ? Een tweearmig mannebeeld, staande op een dubbel lotuskussen, met steenplaat, achterstuk en ovale glorie. De ruwe sculptuur vertoont den god gedost in groot ornaat, met breede, platte oepawita en even breede en platte sjerp, met strik en banden neerhangend van de rechter heup.

(*) Hiermede wordt een derde vorm geconstateerd van de rechter voorhand van een Ganeça Als eerste vorm werd reeds opgemerkt eene naar boven geopende hand met naar voren gestrekte vingertoppen en de afgebroken tand, liggende op de palm: als tweede vorm de afgebroken tand rechtstandig in de naar voren gesloten vingers, in welk geval alleen het dikste gedeelte van het tandbrok zichtbaar is.

Verweering en vroegere bepleistering geven. in de naar boven geopende linkerhand, een rozet te raden, en doen vragen. of de rechterhand. waarvan de duim is weggevallen. vroeger eene knots omvatte. dan wel een stengel, of eene slang. uit het lotuskussen oprijzende, en later aldaar tot peervorm aangedikt. Voor zooverre thans zichtbaar. verrijst uit de hand een slangelichaam met naar voren gebogen kop. achter-naast den arm. tot de hoogte van den armband, steunende tegen het achterstuk.

Hoog 0.92 M.

180. ? Een tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. De god is gedost in groot ornaat, doch, voornamelijk wat het kleed betreft, lawaaiig van teekening met sterk-gestileerde en primitief-gehouwen plooien en strikken. Bovendien staat het beeld met dwars uitstaande voeten. De rechterhand, zeer plomp van teekening en uitvoering, is naar boven geopend, en vangt daarin op de aksamala, die gevat is door de daarboven geplaatste rechterhand, zoodanig dat de kralen genepen worden tusschen de muis en de toppen van de vier naar voren neerhangende gesloten vingers, terwijl de pink is opgericht. Rechts van het beeld verrijst uit de steenplaat, als haut-relief uitgebeiteld op het achterstuk, een staf, die achter-boven den schouder de trisoela vertoont. Het geheel vertoont de sporen van witkalk en cement.

Hoog 0.88 M.

181. Bodhisatwa? Een tweearmig mannebeeld, gedost in goden-ornaat, staande op een dubbel lotuskussen, met steenplaat, achterstuk en glorie. Het beeld staat met de linkerhand steunende op de heup, terwijl de rechterhand een lotus-stengel omvat, die met bladwerk oprijst uit het vruchtbed van het lotuskussen en, door de hand heen, verder oploopt met twee zijtakjes en blad en knop, waar hij, ter hoogte van het oor, een rozet draagt. Blad- en bloemwerk zijn in haut-relief aangebracht op het achterstuk. Op het beneden gedeelte van het achterstuk is nog een sjerp-slip met strik zichtbaar. Proportieën, conceptie, teekening en uitvoering van het beeldwerk, spreken van een beitel, die met minder vaardige hand gedreven werd. Ook hier zijn de teekenen van restauratie, met kalk en specie, onmiskenbaaar.

Hoog 0.86 M.

182. Ganeça. Een vierarmig beeld in goden-ornaat, met slang als oepawita, zittend op een dubbel lotuskussen, zonder steenplaat. Het achterstuk is links-boven weggebroken, evenals de glorie, waardoor de god

alsnu de achterhelft van makota en hoed mist, en er eene ruimte ontstaan is tusschen hoofd en, achterstuk. De rechter voorhand is bij de pols afgebroken en werd vroeger, met eene pen in het ronde lasch-gat van de stomp, herplaatst, doch thans niet teruggevonden; de linker voorhand houdt het etensbakje, waarin het uiteinde van den snuit reikt; de rechter achterhand houdt, met opgeheven arm, de olifants-haak, uitgehouwen op het achterstuk; de linker achter-arm en hand is met het achterstuk weggevallen, zoodat geen embleem (aksamala) meer wordt aangetroffen. De god zit met de hakken aaneengesloten, en van daar gaan de voetzolen divergerend naar voren. Op het kleedje (of de broek), waardoor het linker been omspannen wordt, is nog een wielvormige teekening van het patroon zichtbaar. Het rechter been is glad geschaafd, of afgeschuurd; het kan ook zijn, dat het met cement werd aangebracht.

Hoog 0.73 M.

183. Çiva ? Vierarmig mannebeeld, zittend op een dubbel lotuskussen, dat ligt op eene dikke steenplaat, met achterstuk, dat aan zijn linker bovenhoek is afgebroken, eñ glorie; gedost in goden-ornaat, met slippen en sjerpbanden, over de beenen neervallende op het lotuskussen, en groote strikken aan linker en rechter heup, uitgebeiteld op het achterstuk. Door verminking, verwering en het aanbrengen van witkalk, is niet te bespeuren, of halve maan en doodskôp de hooge hoofdtooi hebben versierd; zijn de emblemen van de opstaande linker- en rechterhand, op twee stompjes na, weggeslagen, en viel ook de rechter voorarm met hand weg tot aan den armband. Maar door vergelijking van dit beeld met de voorstelling van No. 66, dat daar boven staat, werd hier in kleiner afmeting geleverd, doch gemist wat daar nog ten volle behouden bleef, en zoo zouden dan de achterhanden van No. 183 gehouden hebben links de tjamara, rechts de aksamala. Wat de voorhanden betreft, durf ik aan die vergelijking geen gezag toekennen, daar de rechter voorhand geheel is weggeslagen, en de linker voorhand hier op de rechter voetzool rust, met den rug naar boven, terwijl zij in No. 66 op dezelfde wijze is in rust gebracht, maar naar boven geopend en een rozet er in. Nog ware aan te teekenen, dat de armbanden hier voorkomen als spiralen (slangen), terwijl ze in No. 66 een band voorstellen, met een agraaf en face.

Hoog 0.70 M.

184. Ganeça. Een vierarmig beeld, zittend op een dubbel lotuskussen, dat ligt op eene dikke steenplaat, met achterstuk en glorie, die aan den linker bovenhoek zijn afgebroken. De god is gedost in groot ornaat. De opstaande

achterhanden zijn beschadigd, en de emblemen daardoor omvat weggevallen, doch de vergelijking met No. 185 dezer verzameling completeert de resterende stompjes van No. 184 tot een aksamala rechts en een olifantshaak links. De rechter voorhand is weggeslagen en de arm beschadigd; de linker voorhand houdt het etensbakje, waarin het uiteinde van den snuit reikt. Halve maan en doodskop zijn nog flauw zichtbaar in de hooge hoofdtooi. De ooren missen den natuurlijken vorm en hebben een uitgeschulpten onderrand. Als oepawita is gebezigd eene slang. De slippen van de sjerp vallen over de schenen neer op het lotuskussen. Het aangeven van den zoom van het kleed (geen broek) overtuigt ons, dat de beitel in dit stuk aan vaardige handen was toevertrouwd, — wat trouwens uit den geheelen opzet valt op te merken.

Hoog 0.68 M.

185. Ganeça. Vierarmig beeld, zittend met een matje of kleedje op eene dikke steenplaat, waarover dat matje of kleedje over de voorzijde is neergeslagen, met achterstuk en glorie. De god is ongekleed, doch draagt makota en hoed, zonder halve maan en doodskop; slang als oepawita, en kop en staart rond afgewerkt en saamgeknoopt op den linker schouder, doch, over de rechter buikstreek, als een breed, plat lint heenloopende naar achter. Het naakte lichaam draagt verder pols-banden in kralen gehouwen en gladde enkel-banden. In de opgeheven achterhanden wordt gehouden, rechts eene opstaande aksamala, links een olifantshaak; de voorhanden omvatten rechts het tandbrok, rechtstandig in de gesloten hand, links het etensbakje, waarin het uiteinde van den snuit reikt. Lettende nu op het lintvormig oepawita-deel, dat blijkens zijn boven-gedeelte slangvormig bedoeld is, lettende verder op de gladde enkelbanden tegenover de niet-gladde polsbanden, op de primitieve insnijdig over de buik en op het overhangend zitkleedje, dat met twee ruwe lijnen is aangegeven, zou daaruit af te leiden zijn, dat het gedeelte van het beeld onder de buik niet voltooid werd, — eene onderstelling, die mede haar kracht ontleent aan de ruimte tusschen de voetzoolen.

Hoog 0.53 M.

186. Resi. Een tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. De hoofdtooi, bestaande uit bloem- en bladertooi, in het midden door een band omwonden, spreekt, wat kleur en belijning betreft, van modern cementwerk. Het beeld draagt knevel en puntbaard en eene oepawita van ruwe teekening. De beide armen hangen neer en de thans vooruitspringende stompen geven handen te raden, die naar boven geopend waren en

waarin emblemen waren gelegd, die thans niet meer te onderscheiden zijn. Het overigens ongetooide lichaam draagt een kleedje van zeer ruwe bewerking. Het geheel draagt de sporen van eene voormalige cement-bewassching.

Hoog 0.73 M.

187. ? Voor zooverre de zware bepleistering en beteering van het beeldwerk dat toelaat, geeft 't te zien: een tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat (aan de linker voorzijde afgebroken), met achterstuk, zonder glorie. Het beeld is getooid met makota en hoed, halssieraad en kleedje. Zooals het daar staat, mist het beeld alle proportie in de deelen, en zijn o. a. de zeer lange, naar buiten gerichte voeten, bij het eenigszins voorover gebogen bovenlichaam, en de houding der armen, waaraan de handen nauwelijks meer te onderscheiden zijn, ruimschoots in staat te doen denken aan een aapachtigen gang. Op het achterstuk, dat overigens glad gehouwen is, is, aan de linker zijde, een gestileerde trisoela gebeiteld, waarvan de stok uit het voetstuk oprijst.

Hoog 0.57 M.

188. ? Een sterk verweerd, afgeschuurd en vroeger bekalkt beeldwerk, voorstellende een man en vrouw, zittend, wat den man betreft, op eene dikke steenplaat met achterstuk, terwijl de vrouw plaats neemt in den schoot van den man en de rechter hand neerlegt op de rechter knie, terwijl de linkerarm neerhangt met de hand rustende op de linker dij. Beiden droegen makota en hoed. Van verdere tooi, die nagenoeg geheel is weggeschuurd, zijn alleen de halsbanden nog te bespeuren.

Hoog 0.32 M.

189. Vijfhoofdig vrouwebeeld. Een bij het midden schuin afgebroken beeldhouwwerk, voorstellende het bovengedeelte van een vrouwebeeld met vijf hoofden en vier armen, met achterstuk en glorie. Voor zooverre de zware verweering en de couche van de voorheen daarop aangebrachte kalk dat toelaat te bepalen, dragen de vijf hoofden makota en hoed, van boven samenkomende in een afgesleten knop; verder halssieraad, polsbanden en gordel. De linker voorhand is, naar boven geopend, onder de borsten geplaatst; de rechter voorhand is weggebroken. Het embleem, dat gevat werd door de opstaande linker achterhand, is weggebroken; de opstaande rechter achterhand houdt een aksamala.

Hoog 0.64 M.

190. Zonnewagen. Zonnewagen met zevenspan, galopperend en den wagen dragend op het achterlijf tot bij den nek. Op den opstaanden rand, die het bovenvlak omgeeft, waarin het lotuskussen of de steenplaat van den

Baṭara met eene pen geplaatst werd, zit in het midden-vóór een wagenmenner, bij het halssieraad afgebroken. De rechter arm is behouden, en houdt in de naar boven geopende hand (rustende met den rug op de manen van het derde paard rechts, terwijl de linker hand rust op den derden paardekop links) iets als een knop. De rechter voorhoek van het beeldwerk is schuin naar achter afgebroken. Het opstaand achtervlak is met wolken bebeiteld, die ook, in een smallen rand, doorloopen onder de wielen en de paarden. De wielen zijn geene schijven, maar hadden eens vier spaken.

Hoog, aan de achterzijde 0.29 M., aan de voorzijde, tot aan de bovenzijde der paardekoppen, 0.42 M.; bovenvlak 0.35 bij 0.50; pengat 0.08 bij 0.08 M.

191. Rakshasa. Een tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk. De haardos bestaat uit van het voorhoofd opgekamd, thans geheel afgeschuurd, haar, dat naar achter, in gestileerde krullen, neervalt tegen het achterstuk, zoodanig, dat eene glorie bedoeld schijnt, zooals dat bij de Mahakalabeelden soms het geval is. Groote schijfvormige oorknoppen, een primitief halssieraad, oepawita, versierde armbanden en gladde polsbanden. Een over de beenen strak en hoog opgetrokken kleedje, opgebonden met een versierden buikband en eene (naar het schijnt, onafgewerkte) sjerp, die, in lange kwasten, of in lange, dikke franjebundels, neervalt van linker- en rechterheup. De linker hand vat den greep van een kort zwaard, waarvan het uiteinde achter de sjerp of franje te voorschijn komt. De rechterhand rust op den knop van een wapen, dat verder geheel is weggevallen (knots). De voeten dragen geene enkelbanden.

Hoog 1.27 M.

192. Bas-relief. Een bas-relief (begin of einde van een tooneel), omlijst door een gladden opstaanden band, die hier en daar is weggevallen, voorstellende eene reuzin, dik-gelipt, met knevel-belijning, met gekruiste beenen zittend (of neervallend) op een geaccidenteerd terrein. De reuzin heeft krullend hoofdhaar, uit den haarband naar boven gekamd en achter het hoofd neervallend op de schouders als een kondé. Oorknoppen, armbanden en kleedje zijn in verweerden staat te onderscheiden. Deze vrouw wordt besprongen door twee kleinere, naakte personen, in klimmende, voorovergebogen houding. De voorste heeft (maar het kan gezichts-bedrog zijn) iets van een olifantskop, waarvan de snuit geheel verweerd is. Hij vat met de linkerhand den arm van de reuzin, en zuigt aan den lang-gerekten tepel van haar linker borst. De achterste, met het gelaat van een mensch, hooger geplaatst dan de voorste en meer voorover vallende dan deze, heeft hoog opgekamd krulhaar en zuigt aan de langgerekte rechter-

borst der reuzin, waarover hij ook de linkerhand geslagen heeft, terwijl zijn rechterhand naar achter opgeheven is. Beiden dragen iets als eene oepawita, ofschoon die van de laagste zeer onduidelijk belijnd is, en enkelbanden, terwijl bij den achterste nog een rechter polsband zichtbaar is. Schuin-achter dezen tweeden persoon, komt (uit het cement) een menschehoofd te voorschijn, waarvan de schedel horizontaal is weggehouwen en die den blik van de andere personen heeft afgewend. Het bovengedeelte van dit bas-relief, waarin eene groote mate van perspectief te waarderen valt, wordt tot aan den bovenband gevuld, rechts met een gestileerden boom, links met een duiventil, waarvan de teekening verloren ging, doch waarop een vogel nog duidelijk zichtbaar is.

Hoog, van achter 0.77 M., van voren 0.59 M., breed 0.59 M., diep (dikte van het steenblok) 0.31 M.

193. (*Photo No. 245 en* VAN KINSBERGEN *No. 176.*) **Bas-relief.** Bas-relief, volgens de afkapping aan de zijden het vervolg van eene voorafgaande, en een voorafgaand gedeelte van het vervolg eener geschiedenis. Het stelt voor: een viertal naakte apen, gaande door een bosch. Twee dragen lange stokken over den linker schouder, terwijl de achterste iets als een schild boven het hoofd schijnt te houden. De vacht der apen wordt in conventioneele haarteekening weergegeven. Het netwerk, dat tusschen de pooten der apen komt heengluren, schijnen boschplanten voor te stellen, wat ook in een reusachtig blad boven de koppen der apen vertolkt wordt. Dit belangrijk bas-relief, dat oorspronkelijk fraai van teekening en sculptuur moet geweest zijn, werd langen tijd verwaarloosd; gebezigd voor het doorkappen van pitten, waarvan de sporen achterbleven in diepe uithollingen in het beeldwerk, en waarbij voornamelijk de schaamdeelen het doel der verminking schijnen geweest te zijn. Eerst door de commissie opgemerkt, werd het in de verzameling opgenomen.

Hoog 0.78 M., breed 0.62 M., dik 0.42 M.; de linker-boven-achterhoek is weggebroken.

194. (*Photo van* VAN KINSBERGEN *No. 177.*) **Bas-relief.** Bas-relief, voorstellend een bosch- en bergpartij, en daarin drie naakte apen, waarvan de voorste, als klimmend voortgaande, omziet naar zijne twee volgelingen, waarvan de voorste naar hem opziet. De voorste aap heeft eene vrucht in de rechter hand; de linkerhand om de klimmende linker knie. De voorste volgeling heeft een langen stok over den rechter schouder. Achter de pooten van den eersten en tweeden aap is een hond zichtbaar.

Hoog 0.80 M., breed 0.66 M., dik ± 0.35 M.

195. Ganeça. Een 0.69 M. hoog beeldwerk, waarvan het voetstuk, ad 0.12 M. hoogte, bestaat uit den knop van een modernen hekpijler, waarop het Hindoe-beeldwerk met cement is vastgezet. Het oorspronkelijk beeld stelt den god voor met vier armen, in groot ornaat, zittend met aaneengesloten zolen, op een dubbel lotuskussen met steenplaat, zonder achterstuk, zoodat bil en rug vrij gehouwen zijn, en met eene glorie, die, links en rechts aan de bovenzijde, met een groot deel der emblemen is weggebroken. De voorarmen houden in de rechterhand een tandbrok, dat rechtstandig in de hand sluit, in de linkerhand het etensbakje, waarin het uiteinde van den snuit reikt. De opgestoken achterarmen hielden in de rechterhand een bidsnoer, in de linkerhand een olifantshaak. In de hooge hoofdtooi vallen halve maan en doodskop op te merken. Het beeldwerk is dik beteerd.

Afkomstig van Danoe Asmårå te Djogja.

Hoog 0.69 M.

196. (*Photo No. 244.*) **Bovendorpel.** Een plat uitgelegde leeuwekop als bovendorpel van een tempelpoort of nis, met onderkaak en overhangende tong. Het maanwerk is gescheiden in twee gekromde oploopende horens, terwijl daartusschen een ornament opgaat, dat driehoekig uitloopt en waarin weder het trisoelamotief, hoezeer verstijld, niet te miskennen is. Kaak en wangen zijn eveneens omgeven door oploopend ornament, dat in lagere driehoeken uitloopt. Links en rechts van de kaken en de boven-slagtanden rakende, zijn naar elkander toe gerichte klauwen aangebracht.

Breed 0.69 M., hoog in het midden 0.60 M.

197. Topstuk. Topstuk, — beschrijving als bij No. 169, waarmeê het, bij verschil van afmeting, in vorm geheel overeenkomt.

Hoog 0.70 M.

198. Topstuk. Topstuk, — beschrijving als bij No. 169, waarmeê het, bij verschil van afmeting, in vorm geheel overeenkomt.

Hoog 0.69 M.

199. Topstuk. Topstuk, — beschrijving als bij No. 169, waarmeê het, bij verschil in afmeting, in vorm geheel overeenkomt.

Hoog 0.70 M.

200. Bodhisatwa. Een tweearmig mannebeeld, zittend op een dubbel lotuskussen, met achterstuk en glorie, die, ovaal oprijzende achter de schouders, heengaat door een maansikkel, waarvan de opgaande horens, links en rechts

van de glorie, worden voortgezet. De god draagt makota en hooge haartooi oorsieraden, halsband, halssieraad, het zoogenaamd vrouwesnoer, waarover een borstband is heengelegd, rijke armbanden (versierde band boven gladden band), gladde pols- en enkelbanden. De slippen van de sjerp, die weggeschuurd is, tusschen de beenen neervallende over het lotuskussen. De rechterhand ligt, naar boven geopend, op de rechterknie en houdt in de half-gesloten vingers een voorwerp, dat niet meer te herkennen is (rozet?); de linker hand ligt, met den rug naar boven, op de rechter voetzool, en houdt in de half-gesloten vingers een voorwerp, dat mede niet herkenbaar is. Het achterstuk is, links van den god, bebeiteld met stengel en knop, verrijzende uit het vruchtbed van het lotuskussen, terwijl het onderste gedeelte van de gravure niet herkenbaar is, en, rechts den god, met een dubbelen stengel, waarvan de een 'n blad, de ander een rozet draagt, die reikt tot den rechter horen van de maansikkel.

Hoog 0.46 M.

201. *(Photo No. 295 en 295a.)* Zie Plaat 15, beneden. **Yoni.** Een yoni, uitgevoerd in zeer eenvoudig profiel. Het merkwaardige van deze yoni is de runderkop (nandi) als tuit, uit wiens bek het offerwater heeft neêr te vloeien. De ooren liggen plat tegen den voorsprong, de horens zijn afgeknot. Het bovenvlak is eerst flauw verdiept voor de plaatsing van de steenplaat of het lotuskussen van den Mahadewa, terwijl in het midden daarvan de vrouwelijke sponning voorkomt, waarin de pen van de steenplaat of het lotuskussen werd ingezet.

Hoog 0.48 M., bovenvlak 0.47 M. in het vierkant, eerste verdieping 0.28 M., 2e verdieping (sponning) 0.25 M. in het vierkant.

202. **?** Een tweearmig mannebeeld, gedost in groot ornaat, zittend met gesloten beenen op een dubbel lotuskussen, met achterstuk, waar boven de hooge hoofdtooi uitsteekt. De slippen van het kleed komen onder de knieën te voorschijn en vallen neêr langs de voorzijde van het lotuskussen; de einden van de sjerp komen uit de wreef der overgeslagen voeten te voorschijn, en vallen, langs de scheenen, eveneens neêr over het lotuskussen. De linkerhand ligt, naar boven geopend, in den schoot, en de rechterhand, naar boven geopend, daarin, doch niet zoodanig (als bij de dhyani-moedra) dat de toppen der duimen elkander raken, — doch de duimen van elkander gescheiden. Twee gestileerde krul-vlechten vloeien uit de onderzijde der makota, links en rechts neêr op den rug. Van linker en rechter heup valt de primitief-belijnde slip neêr op het lotuskussen. Het beeld is zeer verweerd en op het gelaat met witkalk bestreken.

Hoog 0.46 M.

203. Singha. Een opzittende leeuw, onder de buik afgebroken. De kop, die, wat koonen en neus betreft, geheel vermenschelijkt is, en in den grijnslach van den wijd-gespleten mond, waarin alle tanden (boven-rij 9, beneden-rij 8) en het voorste gedeelte van de tong zichtbaar zijn, nagenoeg geheel op een satyr gelijkt, draagt, in het midden over den schedel, een hoog opgaanden kam, gebeiteld als eene dwars-geplaatste, driehoek-vormige, platte schijf, met een fraai ornament, oorsprong nemende uit den neuswortel, en aan de platte zijden eveneens geornamenteerd. Links en rechts van dien kam, de schedellijn volgende, gaan de manen boven de wenkbrauwen in fraai ornament opwaarts en buigen zich horenvormig om, zoodat de uiteinden de kinnebakken raken. Uit die kaken verrijzen, binnen de ronding der horens, fraaie vlamvormige ooren. In het midden aan het achterhoofd, als eene lagere voortzetting van den kam, vertoont zich de zware pluim van de staart, die, glad, naar achter omgebogen neerdaalt naar de plaats van zijn oorsprong. Om den hals een zware keten en daaronder de gestileerde maankrullen, die tot aan de gladde buik worden voortgezet. De voorpooten van den leeuw zijn, horizontaal langs de zijden, beneden de borst gebeiteld. Het beeldwerk is verweerd; één nagel van den rechter, en twee nagels van den linker klauw zijn weggebroken.

Hoog 0.57 M.

204. Bodhisatwa. Een tweearmig mannebeeld (dat met een breuk van den rechter schouder, schuin over de borst, tot onder de linker elleboog, in tweeën brak, en waarvan de stukken herplaatst zijn) zittend (silâ) op een dubbel lotuskussen, liggende op eene dikke steenplaat, met achterstuk, en, daarop ter hoogte van den rug geplaatste, glorie. De god is gekleed in groot ornaat, met oepawita. De rechterhand rust, naar boven geopend, in den schoot, en daarin ligt eene rozet, waartegen de top van den duim rust. De rechter hand rust op de rechter knie en omvat een stengel, die langs den arm oploopt tot aan het achterstuk, dat met het bovenstuk van den stengel is afgebroken. Slip van het kleed en sjerpbanden vallen, tusschen en over de beenen heen, op het lotuskussen. Het beeld is zwaar geschonden en draagt overal de sporen van witkalk.

Hoog 0.76 M.

205. ? Ruw gehouwen en zwaar verweerd, vierarmig vrouwebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. De godin is gedost in groot ornaat, met zoogenaamd vrouwesnoer. De voorhanden, die, met neerhangende armen, naar voren zijn gebracht, houden emblemen, die niet meer te onderscheiden zijn. De opgestoken achterarmen, tegen het achterstuk gebeiteld,

houden, in de rechterhand een stengel, waarop lotusknop, in de linkerhand eveneens een stengel, waarop een ontluikende knop. Van linker en rechter heup vallen sjerpbanden neer, gebeiteld op het achterstuk.

Hoog 0.50 M.

206. Pauw. Een pauw en face zittend op eene steenplaat. De opgeheven kop rust tegen den opgestoken staart, verrijzende uit de naar achter zich openende vleugels. Het beeld was vroeger fraai geornamenteerd, doch de bekalking, waarvan de sporen nog ruimschoots aanwezig zijn, gevoegd bij de verwering, deden de lijnen verloren gaan. Alleen daalt nog een helder-zichtbaar ornament. van krop over hals en buik, tot aan de steenplaat, bestaande uit een kralensnoer, gevat tusschen twee gladde bandjes, die aan den krop samenloopen. Lichaam, vleugels en staart zijn uit één steenklomp gehouwen, en vast tegen het voetstuk. Geen spoor, dat een god (Kârttikeya) of eene godin (Saraswati) op dit dier plaats nam.

Hoog 0.42 M.

207. ? Een zeer ruw en plomp, tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk, dat aan den rechter bovenkant, met een gedeelte van de haarglorie, is weggevallen. De haartooi is, voortkomende uit iets als eene makota, glooiend, terrasgewijze naar achter zich aan alle zijden verbreedend, tegen het achterstuk aangebracht, zoodat gevraagd mag worden, of met deze coiffure tevens eene glorie bedoeld wordt. Bovendien binden twee haarlinten het haar samen. De sieraden, bestaande uit oorknoppen, een doekvormige oepawita (misschien wel, oorspronkelijk eene slang saamgeknoopt op den linker schouder), buikband, sjerp en enkelbanden, zijn zoo primitief geteekend en aangebracht, dat een groot gedeelte daarvan gerustelijk aan cement-restauratie mag worden toegeschreven. Aan de linker zijde verrijst uit de steenplaat en vrij van het achterstuk gebeiteld, eene knots, waarop eens de linker hand rustte; de rechter hand, van voren afgebroken, houdt een kort zwaard (?).

Hoog 0.60 M.

208. Voetstuk. Een voetstuk van zeer eenvoudig profiel, in den vorm van een bijtempeltje. Aan alle zijden is het profiel aangegeven, doch overigens glad van oppervlak (onafgewerkt?). Aan ééne zijde vertoont het oppervlak de gravure van een tempelpoort, waarvan de bovendrempel, hoezeer verweerd, het kala-ornament vertoont, en waarvan de geornamenteerde stijlen beneden uitloopen in naar buiten gekeerde makara's. De ruimte tusschen de deurposten

is aangevuld met ornament, gevende aldus de voorstelling van een *gesloten* tempel. Het geheel is afgedekt met eene kroonlijst met drie driehoekvormige antefixen op elke zijde. In het bovenvlak, dat, langs de kroonlijst, gegroefd is, en van daar schuin oploopt, is een vierkant gat aangebracht (0.135 M. □) ter vastzetting van een daarop geplaatst beeldwerk. In den catalogus van de archaeologische vereeniging te Djogjå komt van een dergelijk beeldhouwwerk eene zeer korte beschrijving voor onder No. 41, op pag. 25.

Hoog 0.39 M. Bovenvlak 0.335 M. in het vierkant over het ornament gemeten.

209. Voetstuk. Een voetstuk, gehouwen als votief-tempeltje, van een eenvoudig profiel als No. 208, doch hier aan de vier zijden bebeiteld als tempelpoort, met verstijld kala-makara motief. Op het bovenvlak ligt een dubbel cirkelvormig lotuskussen, waarop eens een beeldwerk geplaatst en in een cirkelvormig gat werd vastgezet. De deuren zijn hier niet, met rozetten, als gesloten voorgesteld.

Hoog met kussen 0.52 M.

Bovenvlak, over de antefixen gemeten, van hoekstuk tot hoekstuk, 0.60 M. Middellijn kussen 0.55 M., middellijn ronde sponning 0.24 M.

210. Topstuk. Topstuk — beschrijving als bij No. 169, waarmee het, bij verschil van afmeting, in vorm geheel overeenkomt.

Hoogte 0.76 M., breedte van halfrond 0.45 M.

211. Nandi. Een rund, liggend op een steenplaatje, waarover de kop heenreikt. Zeer verweerd, zoodat alle versiering verdwenen is. Bovendien zeer primitief gehouwen, met gezwollen lichaam, poenoek en kombèl. Daarbij is het beeld foutief van teekening, daar de voorpooten niet naar achter gevouwen zijn, zoodat de knieën naar voren steken, doch geheel onmogelijk naar voren zijn gebracht zoodat de hoeven voor het midden van de hals zijn gebracht als tot een sembah.

Lang 0.52 M.

212. Singha. Een leeuw zittend op eene steenplaat. De afgesleten manen vallen in gestileerde tressen neer over rug en borst, terwijl pooten en achterlijf glad gelaten zijn. De staart is tusschen de rechter lies doorgehaald, en met eene gestileerde pluim op de rechterheup neergelegd. De klauwen vertoonen vijf vingers. De bek is geopend met opgetrokken mondhoeken, zoodat tanden en tong zichtbaar zijn. Neus en linkerwang zijn geschonden.

Hoog 0.58 M.

213. Ganeça. Verweerd en geschonden tweearmig beeld, zittend met samengebrachte voetzolen, met kleine gaping aan de teenvlakken, op een dubbel lotuskussen, zonder achterstuk, zoodat, van achter, buikband en oepawita zichtbaar zijn. Ondanks de zware verwering en verminking, waardoor, onder meer, de makota zou zijn weggeschuurd en het hoofddeksel met het bovenstuk van de glorie zouden zijn weggebroken, moet worden opgemaakt, dat de god gedost was in groot ornaat, met, als oepawita, eene slang, waarvan kop en staart op den linker schouder waren saamgeknoopt. De rechterhand is aan de pols afgebroken; de linkerhand houdt het etensbakje, doch het uiteinde van den snuit is afgebroken. Over enkel en wreef van linker en rechter voet is de onderzoom gebeiteld van het kleedje, dat met een buikband is opgebonden.

Hoog 0.48 M.

214. Ganeça. Een vierarmig beeldje, nog erger verweerd en geschonden dan het voorgaande (No. 213), zittend met samengebrachte voetzolen op een dubbel lotuskussen, met achterstuk en glorie. Gedost, voor zooverre zichtbaar, in groot ornaat. Van de oepawita is slechts het deel onder de rechter borst en op de rechter zijde overgebleven. De snuit is weggebroken en liet alleen een spoor achter op borst en buik. De rechter handstomp, rustende op de geschonden rechter knie, kan den tand hebben gehouden, terwijl de linker handstomp, in de gebruikelijke houding, geen etensbakje meer vertoont. De linker opgestoken achterhand, die met het achterstuk gedeeltelijk is weggebroken, vertoont de olifantshaak. Op de plaats van de opgestoken rechter achterhand vermeen ik nog de moet te ontdekken van een bidsnoer. Van linker en rechter heup vallen de slippen van een sjerp neer.

Hoog 0.435 M.

215. ? Een vierarmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. De god was eens gedost in groot ornaat, dat thans geheel verweerd is, en zelfs geene oepawita meer te ontdekken geeft. Wat de voorarmen betreft, is de linker van boven weggeslagen, en de rechter van onder verminkt. De handen, waarvan de linker met cement onvolkomen bijgevoegd is, zijn naar voren gebracht, en houden een voorwerp, dat, tegen de buik geplaatst, niet meer herkenbaar is. Wat de opgestoken achterhanden betreft, is de rechter, met bovengedeelte van achterstuk en glorie, bijgevoegd, zonder embleem; de linkerhand is oorspronkelijk, doch de restauratie heeft daarin, in cement-gravure, een palmtak geplaatst. Het kleedje valt strak over de beenen neer op de voeten (die met de steenplaat van voren zijn weggebroken) en wordt opgebonden

door een sjerp, waarvan de groote en grof-gebeitelde strikken eene plaats vinden tegen linker en rechter heup, en, grof gestijld en gehouwen, neerdalen op het voetstuk.

Hoog 0.47 M.

216. Doerga. Een zeer verweerd en ruw gehouwen, achtarmig vrouwebeeld, staande in volkomen rust, in eenigszins naar achter gebogen houding op een stier, die neerligt op eene dunne steenplaat, met achterstuk en waarschijnlijk eene glorie. De godin is gedost in groot ornaat, zonder oepawita. De ordonnancie der armen werd op de meest gebruikelijke wijze uitgevoerd, hoezeer die der rechter achterarmen te wenschen overlaat. De linker voorhand is afgebroken, doch het is niet denkbaar, dat die de haarlokken van den asoera greep; de eerste achterhand houdt een boog, de tweede een pijl, de derde een wurgstrik. De rechter voorhand houdt den staart van den buffel bij het boveneinde, terwijl het benedeneinde daarvan is afgebroken. De emblemen van de drie rechter achterhanden mogen gemakkelijk te denken zijn (tjakra, kort zwaard, drietand?), maar te onderscheiden zijn ze niet. De daemon (asoera) staat ten volle uit, in vreedzame houding, met de handen gevouwen tot een sembah; met het rechterbeen eenigszins doorgebogen, en den voet op den kop tusschen de horens, en den linker voet, lager geplaatst dan de rechter, op den nek van den buffel.

Hoog 0.53 M.

217. Doerga. Een zwaar verweerd en dik beteerd, achtarmig vrouwebeeld, staande in actie met uitgebogen rechterheup op het breed uitgeplette lichaam van een buffel, op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. De godin is gedost in groot ornaat, met het zoogenaamd vrouwesnoer. Van de vier linkerhanden heeft de voorhand, die met een gedeelte van den arm is weggevallen, vroeger het haar van den daemon gevat (hetgeen op te maken is uit de richting der van boven saamgenepen haarvlecht); de eerste achterhand houdt een wurgstrik; van de tweede is het embleem weggeschuurd van het achterstuk; de derde houdt een boog. Rechts is de voorhand opgeheven naar de makota, en is hand en pols daarvan verdwenen; de eerste achterhand houdt den staart van den buffel; de tweede achterhand (men lette op deze bizonderheid) houdt den stok van de trisoela, waarvan de vork rust, achter den buffel, op de steenplaat; de derde achterhand houdt een opstaand embleem, dat niet te onderscheiden is. De asoera zit, met afgewend gelaat, achter den kop van den buffel, knielend op de rechter knie, met opgeheven linkerknie en de voetzool op de plaat. De rechter hand is

opgeheven voor het lichaam, en geeft geen wapen (kort zwaard) meer te zien; de linker arm is niet meer te onderscheiden, doch kan in verband hebben gestaan met het schild, dat schuins achter den asoera zichtbaar is.

Hoog 0.53 M.

218. Doerga. Een achtarmig vrouwebeeld, staande, in rust, op een buffel, zonder steenplaat, met achterstuk. Het sterk verweerde beeldwerk, waarbij de godin het gelaat aan eene cement-restauratie te danken heeft, geeft te zien een groot ornaat en de overigens gewone sieraden, en geeft rechts, in de voorhand den staart van den buffel; in de eerste achterhand iets als een bloemknop, in de tweede een trisoela (?), in de derde een tjakra (?); — links, in de voorhand de haarbos van den daemon, in de eerste achterhand een wurgstrik (?), in de tweede eene bloem met pyramidaal bovenstuk (?), in de derde eene bloem (?). De asoera, die, achter den buffel, ten halven lijve verrijst, met afgewend lichaam en het gelaat en face op den rechter schouder, draagt opgekamd haar, naar achter zich waaiervormig rondend en verdunnend tot tegen het achterstuk, — en heeft in de rechter hand, die met den voorarm op den kop van den buffel rust, een recht opstaand zwaard gevat.

Hoog 0.55 M.

219. (*Photo No. 281.*) **Aanstaande Bodhisatwa.** Een half-voltooid beeld, waarin lijnen en vormen in hoofdzaak zijn aangegeven, behalve die van de linker dij en linker benedenarm, waarvan de eerste nog, in overtollige massa, verkeert en de tweede daar achter in de zitplaatst wegduikt. Een school voor den beeldhouwer, die daarin het systeem zal ontdekken, waarnaar een Hindoe-kunstenaar gewoon was te werken, is het reeds eene voldoende aanwijzing voor den archaeoloog omtrent het plan van den beeldhouwer. Deze moet zich hebben voorgesteld, te leveren een beeld in groot ornaat, zittend op een lotuskussen, dat neerligt op eene estrade, met het linker been geslagen vóór het lichaam en het rechter been met opgeheven knie zich met den voet plaatsend op een buiten het zitkussen, en lager dan dit, aangebracht afzonderlijk lotuskussentje; de rechterhand, naar boven geopend, liggend op de opgeheven rechter knie. Misschien werd dus de voorstelling beoogd van den 3en Bhodisatwa, — eene bloote onderstelling, die geen kracht put uit eenig verder embleem, daar, behalve de moedra, met geene enkele lijn de attributen zijn aangegeven. Het zou ook kunnen zijn, dat in dit beeldhouwwerk voor den vakman kenteekenen te ontdekken zijn, die aangeven, dat de arbeid door den kunstenaar met opzet

gestaakt werd, omdat hier en daar reeds te veel materie werd weggekapt, om de oorspronkelijke teekening te kunnen voltooien.

Afkomstig van het Residents-park, waar het achter het schilderhuis was opgesteld.

220. Voet op kussen. Het voorgedeelte van een voet, rustende op het vruchtbed van een lotuskussentje, behoord hebbend tot een beeld, zittend op een lotuskussen, met neerhangend rechterbeen, waarvan de voet ontvangen werd op een lotuskussen, dat beneden vóór het zitkussen was aangebracht.

Afkomstig van Tandjoeng-tirtå.

Hoog 0.18 M.

221. Makara. Het bovenstuk van een makara, die met eene vierkante steenen pen, die nog onder aan het stuk aanwezig is, in het daarbij behoorend onderstuk geplaatst werd. De makara's werden dus niet altijd uit één stuk gehouwen. Wat in dit bovenstuk geleverd wordt is een volmaakt-belijnde, keurig-afgewerkte, glad-geribde tromp. Op de krul daarvan verheft zich een opstaand ornament, dat mede den trompvorm nadert. De rug van dit stuk is behouwen met een glad, horizontaal-geribd ornament, onder de bovenkrul afdalende over de ondertromp. Op de voorzijde valt van de bovenkrul een ornament, gelijkvormig aan het rug-ornament, neder op de krul van de groote snuit, en, daarvoor, schiet een slank, driehoekig ornament naar voren, dat uit zijne cirkelvormige basis het bovenste gedeelte van een zaadtros laat neervallen.

Op 16 Mei van Tandjoeng Tirtå binnengebracht.

Hoog 0.54 M.

222. Steenblok. Een driehoekig steenblokje, waarvan de benedenhoeken rechthoekig bekapt zijn. De achterzijde is van boven schuin afgekapt, met eene sponning aan de onderzijde, zoodat deze steen eenmaal in ander steenwerk was ingepast. De voorzijde is bebeiteld met een torana-ornament, dat, aan de zijden en daarboven, driehoekvormig met bloemwerk is aangevuld.

Hoog, van basis tot tophoek, 0.25 M., dik 0.21 M., breed 0.31 M.

223. Urn. Een urn, met vlak pyramidaal deksel, geheel overeenkomende met No. 40 dezer verzameling, waarvan het alleen in de afmetingen verschilt.

Hoog, met deksel, 0.16 M., breed 0.20 M. op 0.21 M.; de urn meet van binnen 0.15 M. in het vierkant en is 0.05 M. diep.

224. **?** Bolvormige steen, zeven malen, en op gelijke afstanden, van boven naar beneden, gecanneleerd, zoodat negen ribben worden gevormd. De bol is van boven afgeplat en draagt daar die concentrische, klimmende, zich naar boven verkleinende vlakken, waarvan het bovenste een 0.02 M. diepe sponning heeft, waarin een rond zuiltje heeft gepast, zooals door No. 6 dezer verzameling wordt aangetoond. Het ondervlak heeft eene kleine, ronde pen, waarmee het waarschijnlijk in een kussen geplaatst werd van een tempelvormig voetstuk, zooals onder No. 208 beschreven werd. De ongeschonden staat van het ondervlak toont aan, dat de naar buiten gekrulde ondereinden der ribben, die bij No. 6 worden aangetroffen, hier niet werden aangebracht.

Hoog 0.29 M.

225. **Amitâbha.** De vierde der Dhyani-Boeddha's, in gewone Boeddhahouding met gesloten beenen. Het zware krulhaar is in drie ronde terrassen, zich naar boven evenredig verkleinende, opgezet. Het monnikskleed daalt, door een enkelen rimpel aangeduid, van den linker schouder en laat den rechter schouder bloot. De linkerhand ligt in den schoot naar boven geopend, de rechterhand ligt, naar boven geopend daarin, zóó dat de duimtoppen elkander raken. Geen oerna of oeshnisha. De ruimte onder de beenen en knieën wordt horizontaal aangevuld door het kleed, dat op die wijze in het beeldhouwwerk tevens dienst doet als zitplaat. Het beeld is geheel ontsierd door eene cement-bewassching, terwijl de krullen vroeger geteerd waren.

Hoog 1 M.

226. **Topstuk.** Een topstuk, behalve in afmeting, volkomen gelijk aan het in No. 196 beschrevene.

Hoog 0.63 M., breed 0.43 M.

227. **Ganeça.** Vierarmig beeld, zittend met saamgevoegde voetzolen op een dubbel lotuskussen, zonder achterstuk met glorie. Geheele snuit, linker achterarm en hand weggevallen, rechter achterhand beschadigd. Goden-ornaat, met halve maan en doodskop in de hooge hoofdtooi. Oepawita, waarvan het gedeelte op de buik is weggevallen. In de beide voorhanden, die op de knieën rusten, en waaronder een sjerp-slip neervalt op het lotusbed, wordt rechts een tandbrok, links een etensbakje gehouden. De rechter achterhand vat het bidsnoer; aan de glorie ter linkerzijde zit een gedeelte van de olifantshaak.

Dit beeld is op 29 Mei 1902 binnengebracht van de desa Pâtʼrânâ, onder Kalasan.

Hoog 0.98 M.

228. Mahayogi. Verweerd en beschadigd, tweearmig mannebeeld, met knevel en puntbaard, staande op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. Van het achterstuk is het geheele voorgedeelte met de voeten weggevallen. Het oorspronkelijk fraai afgewerkt beeld vertoont groot ornaat, met breede oepawita. De rechter arm is bij de elleboog schuins naar voren afgebroken en weggevallen; de linkerhand omvat eene neerhangende waterkruik bij den hals; op den linker schouder ligt de tjamara; daaronder vóór hangt een waterpot met voet, met pyramidaal deksel; op de rechter zijde van het achterstuk naast het beeld staat, op de steenplaat, een trisoela, waarvan de vork reikt tot de hoogte van het oor. Links en rechts vallen van de heupen sjerpbanden en gestileerde plooien neer.

Dit beeld is op 29 Mei 1902 binnengekomen van de desa Påtåränå, onder Kalasan.

Hoog 0.75 M.

229. Palmet. Een verweerd driehoekig ornament, als een palmet, dat, met het daarachter aan de basis voortloopende steenblok, als antefix in een bouwwerk geplaatst werd. Het beeldhouwwerk vertoont een zelfde ornamentatie, als ook vaak gebezigd wordt voor de opgaande manen van een leeuwekop, kala-kop, banaspati-kop. De beschuldiging van gezochtheid in observatie behoeft niet te worden gevreesd, wanneer men in het middenstuk van de slank-opgaande skulptuur, een drievoudig trisoela-ornament ontwaart, de een op de ander, zich naar boven versmallend en boven uitpuntend in een klaverblad van drieën (dus weer trisoela).

Dit stuk is op 29 Mei 1902 binnengekomen van de desa Påtåränå, onder Kalasan.

Hoog 0.65 M.

230. Echtpaar. Een verweerd en beschadigd, tweearmig vrouwe- en mannebeeld (het eerste iets kleiner dan het tweede), samen staande op een dubbel lotuskussen, met achterstuk en twee glories. Godin en god zijn getooid in groot ornaat, zij met een zoogenaamd vrouwesnoer, hij met eene oepawita, die zeldzaam laag naar de rechterzijde neervalt en onder de heup doorloopt. De rechterhand van den god, die thans weggevallen is, heeft een stengel gehouden, die uit het vruchtbed van een lotus oprijst, en, boven den rechter schouder, een zeer fraai gehouwen bloemknop draagt; de linkerhand van den god, voor het midden van het lichaam naar boven geopend, hield een rozet (?). De godin brengt de handen bijeen voor het midden van het lichaam, en houdt daarin een driehoekig voorwerp, waarvan het topstuk tusschen de borsten valt. Rechts van den god, achter den genoteerden stengel, en links van de godin, achter de neervallende

sjerp, rijst uit het voetstuk, tegen het achterstuk, een stengel op met knop en rozet, terwijl, bij de godin, dat bloemwerk verder opklimt naar de glorie, en ook tusschen de twee glories het onderstuk van een rozet vertoont. Het bovenste gedeelte van het achterstuk is, over de glories heen, beschadigd.

Afkomstig van Salakan, administrateur WALLAERDT SACRÉ.

Hoog 0.85.

231. *(Photo No. 321.)* Zie Plaat 14, fig. 1. **Makara.** Een zeer verweerd en afgeschuurd gootstuk, met makara als spuier. De makara-kop is geheel verlijnd, en het ornament, voor zooverre zichtbaar, heeft de oorspronkelijke belijning van ooren en horens vaarwel gezegd, en daarvoor eene onfraaie, gerekte teekening in de plaats gesteld. De trompkrul, die òf weggebroken, òf weggeschuurd is, laat van achter een plat uitgelegd ornament zien, dat, van boven naar beneden gezien, het trisoela-motief vertolkt met een vlamvormigen middentand en bochtig-opgaande, naar binnen gekrulde zijtanden. De gapende muil omklemt tusschen de tanden het spuivat, met cirkelvormigen, omgekrulden, uitpuilenden buitenrand. Het bloemwerk, dat van de bovenlip op het spuivat neerviel, is niet meer te onderscheiden. Achter de makara-manen, is de goot rechthoekig bekapt met eene rechthoekige geul, naar voren met stort-helling voortspoedend naar het ronde spuigat.

Dit stuk is aangekomen op 29 Mei 1902 van de desa Påtårånå, onder Kalasan.

Hoog 0.43 M., lang 1.40 M., goot hoog 0.30 M., waterloop breed 0 10 M., diep 0.10 M.

232. Singha. Een zittend leeuwtje, met de voorpooten staande op eene voetplaat. Het fraai gehouwen beeldje laat uit den bek een lint neer, dat bestaat uit een kralensnoer tusschen twee gladde bandjes, verbonden aan een klok. Oor- en horenteekening zijn keurig. De halsmanen zijn boven den halsband gerangschikt in gestileerde kamming, en komen onder den halsband weer te voorschijn in gestileerde krulletjes. Voetplaat en klok zijn van voren afgebroken. De platte vorm van den schedel, die rechthoekig staat op de rug-manen, wijzen er op, dat dit leeuwtje de drager was van een lotuskussentje, waarop de neerhangende voet rustte van een god (zie Plahosan).

Hoog 0.33 M.

233. Kop. Een beeld van hoedknop tot borst met verminkten neus, op achterstuk. De kop draagt makota en hooge hoofdtooi, in het rechter oor een oorknop, in het linker oor een hanger, waarvan de teekening moeilijk

te onderscheiden is, geluksrimpel scherp gegroefd, halsband en haarlok (of haarband) over den rechter schouder.

Hoog 0.31 M., breed 0.17 M.

234. Steenblokje. Een kwadraat steenblokje, waarin, op het bovenvlak, zijn gegraveerd vijf rijen vierkantjes, terwijl daaroverheen zijn gegroefd, en nog flauw zichtbaar zijn twee diagonalen. Het kan zijn, dat men hier te doen heeft met een dambord (matjanan), of met een wichelsteen, ter uitzetting van een mandala; — of was het een almanak. In de 52 kwadraatjes zijn geene astrologische teekenen te onderscheiden. Opstaande zijden en onderzijde zijn vlak en glad. (Naar aanleiding van dit steentje kan het nuttig zijn te raadplegen: L. A. WADDELL, the Buddhism of Thibet or Lamaism, London, V. H. ALLEN & Co., 1895, en wel pag. 450—479, Astrology and divination.)

Lang en breed 0.19 M., bij 0,21 M., dik 0.08 M.

235. Hand. Eene hand, met pols, waarom een polsband. Het voorste lid van den duim draagt een ring. De hand omvat een stengel, die over hand en polsband heenloopt.

Lang 0.25 M. breed over den stengel 0.12 M.

236. Gelaat. Een menschengelaat, als een schijf van oor tot oor van een hoofd afgeslagen. Neergeslagen oogen, haarband (of onderrand van de makota) en het linker oor zijn nog te onderscheiden. De schedel is vlak gehouwen.

Hoog 0.10 M.

237. Kop. Een menschenkop, waarvan het achterhoofd is weggeslagen. Langgerekte ooren, geopende oogen, ondergedeelte van de makota te onderscheiden. Als bij No. 236 is de schedel afgeplat, zoodat het hoofd iets gedragen moet hebben.

Hoog 0.095 M.

238. Gedeelte van een Doerga. Een gedeelte van een haut-relief, voorstellende eene vrouw in goden-ornaat, waarbij de glorie verdween (of nimmer gehouwen werd). De godin is nog bewaard gebleven van den top van het hoofddeksel tot en met de borsten. De godin draagt twee gelijke oorhangers, armbanden, polsbanden en borstband. Geen vrouwesnoer of oepawita. Op het achterstuk, dat aan de rechter bovenzijde is afgebroken, zijn zichtbaar: rechts eene opstaande hand, waarin eene (verweerde) schijf, met den rand naar voren, alsof hij op het punt staat van geworpen te worden. Daar naast een vierkant gehouwen stok (van een trisoela?) — links twee opstaande achterarmen, waarvan

de eene een olifantshaak, de tweede een sangka houdt. Men heeft hier waarschijnlijk te doen met het restant eener Doerga-voorstelling.

Hoog 0.29 M., breed 0.28 M.

239. Bodhisatwa-kopje. Een keurig gebeiteld manne- of vrouwe-kopje, van hoedknop tot hals. Neergeslagen oogen, lang-gerekte ooren, makota en hoog-opgekamde met rijke sieraden omwonden haartooi. Oorsieraden niet te onderscheiden.

Hoog 0.16 M.

240. (*Photo No. 322.*) **Haut-relief.** Een stuk van een haut-relief, vertoonende een menschenhoofd, van voorhoofd tot en met hals. De geniale luchtige teekening geeft nog te zien den haarband, haarlokken, halfgeloken oogen, een rechter oor, met oorknop in het langgerekte oorlel (rozet in gladden cirkelband).

Breed 0.22 M., hoog 0.11 M.

241. (*Photo No. 322.*) **Bodhisatwa-kop.** Een fraai-bewerkt menschenhoofd, met rijken diadeem en hooge hoofdtooi. Het gelaat is gehouwen met neergeslagen blik, en de mondhoeken opgetrokken tot een glimlach. In de langgerekte ooren staken groote spiraalvormige oorknoppen, waarvan de linker is weggevallen. Één edel stuk sculptuur.

Hoog 0.25 M.

242. Spuier (makara). Een door verwering, afslijping (door het slijpen van werktuigen of wapens) en verminking nagenoeg onkenbaar gemaakte makara als spuier. De overgebleven grondlijnen geven te zien of te raden een makara met geopenden kaak, en op de bovenlip, in stede van de krul van een olifantssnuit, een leeuwekop met geopenden bek; met de voormanen geheel als ornament, dat de scheiding vormt van de linker- en rechter manen, die als horens naar beneden omkrullen. Ook de makara had eens opstaande ooren, met daar achter neervallende horens. Uit den leeuwebek viel neêr een bundel zaadsnoeren, thans afgebroken, uitloopende in een reuzerozet, die doorboord is tot spuigat. Van achter is een klein gedeelte zichtbaar van de goot, die aan den makara als spuier aansloot.

Afkomstig uit het puin op het achtererf van de Residentswoning.

Hoog van voren 0.45 M., van achter 0.07 M.

243. Ondervoluut. Een kolossaal steenblok, gehouwen als ondervoluut van een rechter trapvleugel. Uit het onderstuk steekt eene sponning uit, waarmeê het stuk in de daaronder liggende basis geplaatst was.

Afkomstig van Tandjong-Tirtå, administrateur de heer G. A. S. Hempenius. Hoog 0.88 M.

244. Ondervoluut. Een kolossaal steenblok, gehouwen als ondervoluut van een linker trapvleugel. Uit het ondervlak steekt eene sponning uit, waarmeê het stuk in de daaronder liggende basis geplaatst was.

Afkomstig van Tandjoeng Tirtå, administrateur de heer G. A. S. Hempenius. Hoog 0.83 M.

245. Onderkaak makara. De met een rozetband omzoomde onderkaak van een makara, waarin de daarin opstaande tanden-rij gegraveerd, en daarboven de tong-belijning met daarop geplaatste leeuweklauwen (?). In het bovenvlak is eene vrouwelijke sponning aangebracht, waarin het daarboven behoorende gedeelte van den makara geplaatst werd.

Afkomstig van Tandjoeng-Tirtå, administrateur de heer G. A. S. Hempenius. Hoog 0.30 M.

246. (*Photo No. 192.*) **Makara.** Een makara, liggend op een daarmee uit één stuk gehouwen steenblok. Het zeemonster, dat met een 1 M. lang ornament bebeiteld is, heeft den bek opengesperd, en de tromp naar boven omgekruld in enkel profiel, hier door afschuring teruggebracht tot een afgeplatten knop. Tegen de voorzijde van dien knop is eene dubbele rozet geplaatst, en daaruit vallen drie zaadsnoeren neer op den linker- en rechter schouder van een man, gedost in goden-ornaat met oepawita, wiens lichaam, rechtstandig tot aan de buik, plaats neemt tusschen de tanden, op de tong, terwijl de rechter zijde van het lichaam, zich zacht afrondend, de keel van het zeemonster binnengaat. Rechter pols en hand van de godheid zijn afgebroken, ook de linker arm en knie, zoodat het grijpen van de zaadsnoeren hier niet zichtbaar is, — alleen is hier nog het linker snoer te volgen als neervallende langs het bovenlichaam, langs het opgeheven linker been, op de makara-tong, waar het snoer verder is afgebroken. Het ornament van de wangen en van het buitenvlak van de tromp is nagenoeg verloren gegaan, doch behouden bleven: het spleet-oog, duidelijk met oogleden omlijnd, de daarboven geornamenteerde wenkbrauw, het oor met de daarom heengebogen horen, alles in keurig, doch wat al te slank ornament, en de keurige palmet achter den horenboog, die uit een eveneens horenvormigen kralenband oorsprong neemt. Het ruggestuk draagt mede een keurig, driehoekig (afgesleten) ornament, — waarna de steenmassa verder glad gelaten is.

Afkomstig van Tandjoeng-Tirtå, administrateur de heer G. A. S. Hempenius. Hoog 0.90 M.

247. Antefix-palmet. Een voorplaat (met daarmee uit één stuk gehouwen, 0.65 M. lang, achterstuk), rechthoekig gehouwen ten opzichte van het achterstuk, terwijl de bovenzijde gebeiteld is als een driehoek, geflankeerd door rechthoekige driehoeken, waarvan de rechthoekzijden loodrecht staan op de achterplaat. De voorzijde is bebeiteld met een palmetvormig ornament op een gladden band, waarvan guirlanden afhangen, die binnen de bochten rozetten dragen. Het achterstuk is overal glad gehouwen, en diende tot plaatsing in het bouwwerk, waarvoor het beschreven beeldhouwwerk diende als antefix.

Afkomstig van Tandjoeng-Tirtå, administrateur de heer G. A. S. Hempenius.
Hoog 0.47 M., diep 78 M.

248. Ondervoluut. Een kolossaal steenblok, gehouwen als onder-voluut eener trapleuning. Daar geene inkeepingen zichtbaar zijn, is het niet uit te maken, of de voluut aan de linker- of aan de rechterzijde geplaatst was. Het oppervlak van deze voluut is aan alle zijden glad gelaten (zie Nos. 243 en 244).

Afkomstig van Tandjoeng-Tirtå, administrateur de heer G. A. S. Hempenius.
Hoog 0.82 M.

249. God met çakti. Een zwaar bekalkt en geschonden, tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. De god is gedost in groot ornaat en heeft den linkerarm dubbel-gevouwen uitgestoken, zoodanig, dat de hand, eenigszins hellend, naar beneden geopend, komt te liggen op de naar boven geopende rechterhand. Op den uitgestoken arm ligt een dubbel lotuskussen, en daarop zit een vierarmig vrouwebeeldje in groot ornaat; het gelaat is weggebroken en de opstaande achterhanden vatten emblemen, die niet meer te determineren zijn, maar waarvan het rechter den vorm heeft van eene tjamara.

Afkomstig van Tandjoeng-Tirtå, administrateur de heer G. A. S. Hempenius.
Hoog 0.79 M.

250. Leeuwekop als spuier. Een zeldzaam rijk beeldhouwwerk, zoo schoon in zijne belijning, als misschien nog niet werd aangetroffen. Het stelt voor een leeuwekop als spuier, vormende het uiteinde van een goot, die nog over eene lengte van 1.7 M., uit één blok gebeiteld met den kop, bewaard bleef. De leeuwekop is gebeiteld met grijnzenden bek, alle tanden vertoonende, waarvan de twee hoek- of slagtanden uit het boventandvleesch gekromd heenvallen over de onderlip. De oogballen puilen matig uit, zijn geteekend met oogleden en traanklieren, en worden overwelfd door twee prachtige palmet-ornamenten, waaruit, links en rechts, een zware horen oprijst, lang naar achter terugwijkend, eerst glad

gebeiteld en daarna weelderig geornamenteerd tot aan de horen-punten, die eenigszins knopvormig uitloopen. Uit den neuswortel, die belijnd is als een driehoekig ornament op een half-rond bandje, verrijzen, als scheiding van de horen-manen, de maanvlokken als een kam, eveneens ver naar achter opklimmend, en behouwen met een ornament, dat even fraai is als het overig graveerwerk. Boven en achter de horens en kammanen wordt de haarteekening voortgezet met gestileerde krullen, die weldra rechthoekig op de goot zijn afgekapt. Ook is de onderlip geornamenteerd. en hangen sierlijke krulornamenten neer onder de ooren.

Afkomstig van Tandjoeng-Tirtå, administrateur de heer G. A. S. Hempenius.

Hoog 0.68 M., lang 1.70 M.

251. Topstuk. Kegelvormig topstuk, van boven afgerond, van voren en achter afgeplat, links en rechts zich met een ojief verbreedend en naar onder zich afrondend. In het ondervlak is eene flauwe mannelijke sponning gehouwen, ter inplaatsing in het bouwwerk waar dat behoorde (?).

Afkomstig van Tandjoeng Tirtå, administrateur de heer G. A. S. Hempenius (oorspronkelijk van Tjandi-sewoe ?).

Hoog 0.76 M.

252. Leeuwekop. Leeuwekop van geweldigen opzet, met linker en rechter stijl-opgaande manen als horens, die van onder geornamenteerd, van boven convergerend, zijn glad gelaten. Tusschen die horens gaan de middenmanen palmetvormig op uit den neuswortel-ring. Naast de horens verrijzen de ooren, in ornament verloopende. De bovenkaak laat een zestal breede tanden zien, door twee slagtanden geflankeerd, terwijl uit die tanden een driehoekig ornament neerhangt (met den tophoek naar beneden), dat het gladde steenblok gedeeltelijk bedekt, waarmeê het beeldwerk op zijn plaats aan den tempel werd ingezet. Ontbreekt aldus de onderkaak, — uit de horens, die links en rechts onder de ooren met eene flauwe krul, in één lijn met de tandenrij, neêrvallen, zou kunnen blijken, dat daarmeê toch de onderkaak bedoeld werd. Deze leeuwekop vond waarschijnlijk eenmaal eene plaats aan het boveneinde eener trapleuning.

Afkomstig van Tandjoeng-Tirtå, administrateur de heer G. A. S. Hempenius.

Hoog 1.09 M.

253. *(Photo No. 192.)* **Makara.** Een makara, die waarschijnlijk eenmaal zijn plaats had als basis van een linker poortstijl. Het beeldhouwwerk

was eens rijk van teekening en scherp van sculptuur, doch is gedeeltelijk verweerd, gedeeltelijk geschonden. De opstaande, opengesperde bek heeft aan de bovenzijde een palmet met den tophoek naar boven, en, daaronder aansluitend, een rozet, zijnde een staande lotus met vruchtbed, waaruit een kabel neerdaalt van zaadsnoeren, tot op den kop van een leeuwtje, zittend tegen het verhemelte, tusschen de tanden, op de nagenoeg vrijgehouwen tong van het zeemonster, met ooren, horens en gestileerde borstmanen. Het zaadsnoer, uit den bek van het leeuwtje neerhangende, waarvan nog een spoor over is aan de tong, is weggebroken. De tandenrij wordt links en rechts besloten door eene naar achter gebogen slagtand. Aan het boveneinde, ter zijde van de top-palmet, treedt de tromp uitgedraaid naar buiten, met correcte behouwing van lippen en trompgaten, terwijl alsnog een bloem-ornament en een bundel van zes zaadsnoeren voor en over de trompkrul neerhangen. Het linkervlak, waarmeê de makara tegen den tempel geplaatst was, is glad gehouwen, terwijl de rechterzijde (aan den tempel de voorzijde) besneden is met een spleet-oog, zwellend in oogleden gezet, met fantastische traanklier, overwelfd met rijk, opgaand ornament. Achter het geschonden oor om, uitgaande van de oogzwelling loopt een horenvormig ornament met kralenzoom, op zijne ombuiging bezet met een keurig blad-ornament.

Afkomstig van Tandjoeng Tirtå, administrateur de heer G. A. S. Hempenius.

Hoog 0.98 M.

254. Makara. Een verweerde en beschadigde makara, waarschijnlijk eens de beneden-uitlooper eener trapleuning. De opengesperde bek, waarvan het verhemelte met scherpe horizontale lijnen geteekend is, loopt uit in eene tromp-krul (waarvan het dubbel-profiel aan ééne zijde is afgebroken), hebbende aan de voorzijde een rozet, waaruit, over het midden van het verhemelte, een bundel, thans beschadigde, zaadsnoeren neervalt op den kop van een vogel, die tegen het verhemelte, tusschen de tanden, op de tong zit, en die ook een zaadbundel uit den bek liet neervallen op de ondertanden van het zeemonster. Links en rechts is een spleetoog aangebracht, met een keurig ornament als wenkbrauw. Achter op de opstaande zijde van de tromp ligt een palmet, die daar beneden, in grooter afmeting, herhaald wordt op het glad gehouwen opgaand gedeelte van de trapleuning, waarmee deze trapleuning één geheel vormt. Uit eene zwelling achter het oog rijst het oor omhoog, doch de daar achter omloopende horen is opgegaan in eene vage ornamentering.

Afkomstig van Tandjoeng Tirtå, administrateur de heer G. A. S. Hempenius.

Hoog 0.61 M.

255. Makara. Een verweerde en beschadigde makara, evenals No. 254, in dubbel profiel gebeiteld, zoodat ook dit stuk kan worden beschouwd als een beneden-uitlooper van een trap-vleugel. In dit exemplaar zijn de beide profielen van de tromp-krul nog aanwezig, doch hier viel weg de bundel zaadsnoeren, die uit den bek van den vogel neerhing op de beneden tandenrij.

Afkomstig van Tandjoeng Tirtâ, administrateur de heer G. A. S. Hempenius.

Hoog 0.60 M.

256. Yoni. Een yoni van een eenvoudig en statig profiel, glad gebeiteld over allen band- en lijstwerk. De tuit, die 0.30 M. uit het midden van de grootste breedte vooruitspringt, heeft boven op de monding twee rozetten, door een balkje gescheiden, en op de uitmonding eene neerhangende palmet, waarin door den inlander het schaamdeel van een schaap gezien wordt.

Afkomstig van Tandjoeng-Tirtâ, administrateur de heer G. A. S. Hempenius.

Grootste hoogte 0.70 M., grootste breedte 0.88 M. Bovenvlak 0.76 in het vierkant; gat 0.26 M. in het vierkant.

257. Mahayogi. Een zeer bekalkt, tweearmig mannebeeld, staande op een dubbel lotuskussen, dat ligt op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. Het zeer verweerd beeld vertoont goden-ornaat en oepawita. De houding der handen heeft hier geene waarde, daar ze van cement zijn aangebracht. Op de rechter zijde van het achterstuk is, boven den schouder van den god, eene trisoela gebeiteld, waarvan de staf oprijst uit een bloemstuk op het lotuskussen.

Hoog 1.12 M.

258. Antefix. Een driehoekige steen, rechthoekig op en aan het achterstuk, waarmeê het ornament in het bouwwerk geplaatst werd. Op de voorzijde rijk geornamenteerd met trisoela-motief, waarvan de deelen verloopen in blad-ornament. De bovenzijde is, met ruwe belijning, links vijfmaal en rechts zesmaal geribd.

Afkomstig van Tjandjoeng-Tirtâ, administrateur de heer G. A. S. Hempenius.

Hoog 0.50 M., diep met achterstuk 0.50 M.

259. Doerga. Een zeer bekalkt en verweerd, zesarmig vrouwebeeld, staande op een stier, die op eene steenplaat ligt, met den kop naar rechts (!), met achterstuk en glorie. De vreemde ordonnantie der armen (de rechter voorarm is hier n.l. de opgestoken arm, terwijl de linker voorarm neervalt; de ligging van den stier, en het gebrek aan proportie in de deelen, doen denken

aan onbegrepen navolging. De linker voorhand grijpt den gordel, de eerste achterhand den staart van den buffel, de tweede, opstaande, achterhand een embleem, dat verpleisterd is. De rechter voorhand is (wat nimmer voorkomt) opgeheven, en houdt de tjakra; van de linker-achterhanden, waarin geene rangschikking te bepalen valt, houdt ééne hand een kort zwaard, de andere hand een embleem, dat verpleisterd is.

Afkomstig van Tandjoeng-Tirtâ, administrateur de heer G. A. S. Hempenius.
Hoog 0.80 M.

260. Leeuwekop. Een verweerde en geschonden leeuwekop, vierkant van opzet, geweldig krachtig van teekening. Onder de bovenrij der tanden is het steenblok vierkant, glad, bekapt, zoodat is aan te nemen, dat 't met dat vlak rustte op den boven-uitlooper eener trapleuning. De bovenkaak is in de hoeken afgerond opgetrokken, en valt dan als beneden-kaak neer naar het grondvlak. De mondhoeken zijn in de diepte met ornament aangevuld. De oogballen *lagen* (want het linker oog is uitgebroken) in correct-geteekende kassen met traanklier en hoek. Daar boven gaan de manen recht naar boven in korten horenvorm, met naar links gekamde haarlokken, gescheiden door de palmet, die opgaat uit den neuswortelring, en die wordt voortgezet door een verdiept bladornament. Links en rechts naast die horen-lokken, staan de fraai-geteekende ooren, en, met eene breede bocht, valt daar achter uit neer een zeer mager geteekende horen, die geheel gebroken heeft met de primitief-aangenomen belijning. Achter horen en ooren zijn de weelderige manen, rechthoekig ten opzichte van het gezichts-vlak, als blad- en stengel-ornament gehouwen, weelderig naar achter gekamd.

Afkomstig van Tandjoeng-Tirtâ, administrateur de heer G. A. S. Hempenius.
Hoog 0.72 M.

261. Çiva-trimoerti. Een zwaar bekalkt, driehoofdig, vierarmig mannebeeld, staande op een slordig-gehouwen dubbel lotuskussen, met steenplaat, achterstuk en glorie, die nagenoeg geheel verdwenen is. De god is gedost in groot ornaat, met oepawita. De rechter voorhand hangt neêr, naar voren geopend; de linkerhand houdt eene waterkruik bij den hals, terwijl de buik neerhangt. De linker achterhand houdt een tjamara (?), de rechter achterhand de aksamala. Op de rechter zijde van het achterstuk is een staf met trisoela, — niet op het achterstuk en relief gebeiteld, maar daarin met eene dubbele lijn gegraveerd.

Afkomstig van Tandjoeng Tirtâ, administrateur de heer G. A. S. Hempenius.
Hoog 1 M.

262. ? Een zeer verweerd beeldhouwwerk, dat alleen nog in de grondtrekken zichtbaar en te onderscheiden is. Het is een olifant, liggend en face op eene dikke vierkante steenplaat, met den snuit daarop neervallend en weer rechts opkrullend. Ook de slagtanden zijn zichtbaar. Bovenkop en bovenlichaam zijn vlak en glad behouwen, en, in het midden daarvan, komt eene lange en diepe vrouwelijke sponning voor. In verband met de kolossale afmeting van de sponning, ware te vragen, of in dit beeldhouwwerk de basis mag gezien worden van een poortstijl, en face uit den tempelmuur vooruitspringend, en daarom aan beide zijden behouwen, zoodat het olifants-lichaam aan beide zijden zichtbaar is. Doch met die hypothese komt in strijd de leeuw, die op dien olifant moet hebben plaats genomen, daar, boven aan de rechter opgaande zijde (in verweerden staat), zichtbaar zijn een achterklauw, en daar vóór een horen, zooals de leeuwemanen achter en onder de ooren plegen gehouwen te worden. De tweede vraag, die zich opdoet, is: kan deze olifantsbasis een trapvoluut hebben gedragen, — maar, dan rijst ook de tegenvraag: zou, in dat geval, het steenblok van binnen wel anders dan glad behouwen zijn. Eene derde hypothese ontwaart hier de rechter of linker zijde van een reuzen-zetel, en zou dan in die sponning een leeuwelichaam wenschen te zien als leuning. Later vergelijkings-materiaal moge te zijner tijd de noodige opheldering ter beslissing aanbrengen.

Afkomstig van Tandjoeng-Tirtå, administrateur de heer G. A. S. Hempenius.

Hoog 0.80 M., sponning lang 0.32 M., breed 0.15 M., diep 0.16 M.

263. Trapvoluut. Een kolossaal steenblok, gehouwen als ondervoluut eener trapleuning. Het stuk is aan alle zijden glad gehouwen, en heeft, aan de onderzijde, eene mannelijke sponning, waarmeê het in eene basis geplaatst was. (Zie No. 243, 248.)

Afkomstig van Tandjoeng-Tirtå, administrateur de heer G. A. S. Hempenius.

Hoog 0.85 M.

264. ? Een bekalkt en zeer verweerd, tweearmig vrouwebeeld, zittend op een slecht behouwen, dubbel lotuskussen, met steenplaat en achterstuk. Schijnbaar was de godin gedost in groot ornaat, met zoogenaamd vrouwesnoer. Het lijdt, na de beschouwing van het zeer primitief boetseerwerk, geen twijfel, dat hals, hoofd en hooge haartooi dateren van jonge restauratie. Het oorspronkelijk achterstuk is afgebroken en vertoont geen spoor van embleem of attribuut. Doch het is vrij zeker, dat de linkerhand der godin, naar boven geopend

in den schoot ligt, en dat de rechterhand, eveneens naar boven geopend, daarin is nedergelegd.

Afkomstig van Tandjoeng-Tirtå, administrateur de heer G. A. S. Hempenius.

Hoog 1.02 M.

265. (*Photo No. 193.*) **Doerga.** Een zeer verweerd, bepleisterd, en door restauratie zeer bedorven beeld, en wel eene achtarmige vrouw, scheef staande op een naar links hellenden buffel, liggende op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. Uit den nek van den buffel komt een naar links hellende asoera te voorschijn. Zonder verder te letten op hetgeen in cement is aangebracht en verknoeid, zien we thans de godin in groot ornaat, met glorie en oepawita. De linker voorhand houdt (naar het schijnt) het haar van den asoera, de linker achterhanden een strik (?), een zwaard en een sangka (die zuiver als eierdopje met uitstekend ei geboetseerd is). De rechter voorarm is dubbel gevouwen, en had, in de naast de rechter opgeheven (thans verdwenen) hand, een pijl; de rechter achterhanden houden de buffel-staart, een zwaard (dat oorspronkelijk wel een boog zal geweest zijn) en een tjakra. De asoera, die en face gehouwen is, houdt in de rechterhand een opgeheven kort zwaard, in de linkerhand een schild, achter boven het hoofd.

Afkomstig van Tandjoeng-Tirtå, administrateur de heer G. A. S. Hempenius.

Hoog 1.11 M.

266. ? Een dik bepleisterd, tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat (aan den rechter voorhoek afgebroken), met achterstuk en glorie. Voor zooverre de cementering het niet gemaskeerd heeft, is de god gedost in groot ornaat, met eene oepawita, die tot over de rechter knie heen neerhangt. In de linker hand houdt de god iets als een boog; van de rechterhand is alleen te onderscheiden eene vuistvormige massa, gedrukt tegen de maag. Het achterstuk vertoont rechts bloem-, blad- en stengelwerk, opgaand uit de steenplaat, en eindigend in eene rozet; links-beneden twee sjerpbanden van cement, boven eene rozet.

Afkomstig van Tandjoeng-Tirtå, administrateur de heer G. A. S. Hempenius.

Hoog 0.79 M.

267. ? Een tweearmig vrouwebeeld, zittend op eene steenplaat, met

achterstuk, dat links en rechts is weggebroken, en geene glorie te ontdekken geeft. Het boeld *was* gedost in groot ornaat, met zoogenaamd vrouwesnoer, doch het is zeer verweerd en bovendien gewit. Als positief bijgebracht moeten worden beschouwd het gelaat en de handen, die (zooals nimmer voorkomt) onder de borsten over elkander zijn gelegd, met den rug naar voren.

Afkomstig van Tandjoeng-Tirtå, administrateur de heer G. A. S. Hempenius.
Hoog 0.83 M.

268. ? Een tweearmig mannebeeld, met gesloten beenen hellend zittend op een scheef-gehouwen dubbel lotuskussen, met steenplaat en achterstuk. Daar het beeld, ook wat het echte onderwerk betreft, slecht gehouwen en misschien niet voltooid werd, thans geheel verweerd, en het bovengedeelte op hoogst onbekwame wijze in roode steen en cement werd gesneden of geboetseerd, en geene emblemen of attributen worden aangetroffen, kan het weinig waarde hebben. te constateren, dat de beide handen, naar boven geopend, in elkaâr, in den schoot zijn gelegd.

Afkomstig van Tandjoeng-Tirtå, administrateur de heer G. A. S. Hempenius.
Hoog 1.12 M.

269. Ganeça. Een zwaar bekalkte en met teer bestippelde, vierarmige Ganeça, zittend met aaneengesloten voetzolen op een dubbel lotuskussen, liggend op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. De god is gedost in groot ornaat, met slang als oepawita. De rechter voorhand ligt, half gesloten, met den rug op de rechter knie, en daarin ligt horizontaal een tand-brok; de linker hand houdt het etensbakje, waarin het uiteinde van den snuit reikt. De rechter opgeheven achterhand houdt eene opgeheven aksamala, de linker opgeheven achterhand een olifantshaak, gehouwen als stryd-ax.

Afkomstig van Tandjoeng-Tirtå, administrateur de heer G. A. S. Hempenius.
Hoog 0.97 M.

270. Yoni. Een yoni van zeer eenvoudig en ernstig profiel. Geheel onversierd, met glad ojief, gladde banden en gladde lijsten. De tuit springt uit het bovenvlak 0.21 M., in driehoekig-convergerenden vorm naar voren, en is aan den voorkant glad afgekapt. In het midden van die tuit een enkele groet op het bovenvlak. Op de zitplaats van den god is eene vrouwelijke sponning, waarin de onder-pen van den Mahadewa werd ingeplaatst.

Afkomstig van Tandjoeng-Tirtå, administrateur de heer G. A. S. Hempenius.
Hoog 0.64 M.

271. Rakshasa. Tweearmig, staand beeld (voetplaat met de voeten weggebroken) met achterstuk. Het beeld draagt eene makota, waaruit de haren, opgekamd en zich links en rechts verbreedend, in golvende lokken naar achter fladderen. Verder oorhangers, halssieraad, oepawita, armbanden, gekraalde buikband met rozetvormig slot en strik op de buik, en twee slippen op de dij van het linkerbeen, dat de knie naar boven brengt. Het kleedje valt in plooien strak neer over de scheenbeenen. De linkerhand rust op eene knots; de rechterhand omvat een kort zwaard bij het gevest, waarvan de bovenknop is afgebroken. Rechts beneden op het achterstuk zijn de gestileerde plooien gebeiteld van het kleedje.

Afkomstig van het puin op het achtererf van de Residents-woning.

Hoog 0.82 M.

272. Lingga. Een zuiltje op eene vierkante basis, waarmeê het uit één stuk gehouwen is. Het zuiltje is tot eene hoogte van 0.20 M. vierkant, van daar over eene hoogte van 0.21 M. achtkantig (de afgekapte rechthoekzijden van onder ojiefvormig uitloopende op het vierkant), en van daar 0.20 M. rond bekapt. Het bovenvlak is met nauwelijks merkbare welving afgeplat. Op het lichaam eene oud-Javaansche inscriptie.

Afkomstig van de onderneming Boeloes, administrateur Dr. R. C. Baumgarten.

Hoogte van het zuiltje 0.61 M., van de basis 0.20 M.

273. Bas-relief. Een beschadigd en zeer verweerd bas-relief, voorstellende drie vrouwen, waarvan één in groot ornaat met glorie, zonder oepawita; één in groot ornaat zonder glorie of oepawita, en één naakt. De rechtsche vrouw met glorie knielt op de rechter knie; heeft de linker knie opgeheven, met de voetzool op de grond, en steunt het hoofd op de linker elleboog, die op de linker knie rust. Vóór haar is ter aarde gevallen eene vrouw in een enkel onderkleedje, met kroeshaar en langgerekte ooren, met een enkel knopje er in. Hooger op dan de rechter vrouw en boven de geknielde zit eene vrouw met dubbelgeslagen linkerbeen, het hoofd gesteund op de rechter elleboog, die evenwel niet de rechter knie bereikt. De linkerarm valt, op echt-Javaansche wijze, neêr, en rust met de naar beneden geopende hand op de linker opgetrokken knie.

Afkomstig van het puin op het achtererf van de Residents-woning.

Hoog 0.82 M., breed 0.63 M.

274. Voetstuk? Een kubus, die, als lijst rustende op een uitspringend

ojief met gladden opstaanden band en eveneens gedekt door een uitspringend ojief met opstaanden gladden band, gehouwen is tot een voetstuk. Op ieder der zijden heeft de lijst een glad gehouwen casement. Banden, lijst en ojieven zijn niet geornamenteerd. Op het bovenvlak, ingevat in vier opstaande punten, ligt een rond gebombeerd kussen, dat met een enkelen lotusband omzoomd is. De flauw-welvende vorm van het kussen doet veronderstellen, dat hierop geen god of godin plaats nam, doch dat dit kussen eene symbolieke beteekenis heeft.

Afkomstig van het puin op het achtererf van de Residents-woning.

Hoog met kussen 0.36 M., bovenvlak 0.37 M. in het vierkant.

275. God met çakti. Een man en eene kleinere vrouw, naast elkander zittend en face op eene dikke steenplaat, met achterstuk en twee glories. De kleeding van beiden is goden-ornaat, met oepawita. De god zit in de houding silă, de godin in de houding timpoeh (ꦠꦶꦩ꧀ꦥꦸꦃ). De rechterhand, zoowel van den god als van de godin, houdt een stengel, die tegen den schouder ligt, en daarboven een knop draagt. Het beeldwerk is beschadigd en zeer verweerd.

Afkomstig van het puin op het achtererf der Residents-woning.

Hoog 0.64 M.

276. Bas-relief. Een diep-gehouwen bas-relief, voorstellende een tweearmigen, staanden man (voeten en voetplaat zijn weggevallen). Het beeld is gedost in goden-ornaat, met glorie en kralen-oepawita, die van den linker schouder langs het te lange bovenlijf neerdaalt en heenloopt over het rechter dijbeen, en onder de sjerp-strik verdwijnt. De ingang van de ondiepe nis, waarin de god plaats neemt, wordt geflankeerd door twee pilasters, die, op de rechthoekige kapiteelen, twee makara's dragen, met de muilen naar de glorie geopend. Het boven-gedeelte der snuitkrullen en de daarboven corresponderende kala-kop zijn niet aanwezig, daar de boven dit bas-relief geplaatste steen ontbreekt. Alleen worden, van de bovenzijde links en rechts van de glorie neervallende, nog aangetroffen de zaadsnoeren, die eens aan den leeuwe- (kala-) muil ontsprongen. De god houdt de linkerhand op de ingezakte linker heup, en in de rechter opgeheven hand een korten steel, die eene groote rozet draagt. Naast het rechterbeen op den vloer staat eene waterkruik; links van het beeld, uit het voetstuk verrijzende tot aan den schouder, een vierkant-gekapte staf, waarop eene trisoela met platte tanden, die de onderkaak van den makara raken.

Afkomstig van het puin op het achtererf der Residents-woning.

Hoog 0.94 M., breed 0.81 M.

277. Bas-relief. Een waarschijnlijk onafgewerkt bas-relief, bevattende

een plat-uitgelegd gebeiteld tweearmig mannebeeld, in recht-opstaande houding en face, tusschen breede glad-gehouwen banden. De voeten zijn weggebroken, evenals het ondergedeelte van de rechter opstaande banden. De god is gedost in groot ornaat, met glorie en oepawita. De linker arm en hand hangen neer, terwijl de toppen van duim en wijsvinger zijn samengebracht. De rechter hand is zijdelings geplaatst voor het midden van het lichaam, onder de borst, zóó dat de top van den duim gedrukt wordt tegen het middenlid van den pink, terwijl wijsvinger, middenvinger en ringvinger gezamenlijk naar boven zijn omgebogen. Het platte van het beitelwerk komt voornamelijk te voorschijn aan het hoofd, waar het dik-gelipte gelaat geflankeerd wordt door de lange ooren met knoppen, en langere gekrulde haarvlecht.

Hoog 1.27 M., breed 0.72 M.

278. Topstuk. Een zeer verweerd topstuk, in de gedaante van een bol, staande in een voet van vijf concentrische van boven naar beneden uitspringende koordbandjes, en daarmeê geplaatst op een dubbel lotuskussen, dat weêr ligt op eene ronde steenplaat. Het lichaam van den bol is omwonden met drie koorden, waarvan het midden-koord een kralensnoer schijnt te zijn, terwijl de onderzijde van dien koorden-band is behangen met rozetten, die om-en-om een zaadsnoertje vertoonen. De breedte van dien samengestelden band is 0.09 M. Op den top van het bolvormig lichaam ligt een vierkant, 0.05 M. hoog, steenblokje, metende 0.17 M. in het vierkant, en boven is daarin uitgehouwen eene vrouwelijke sponning van 0.07 M. in het vierkant, waarin mischien eens de waloe-vormige spits geplaatst was.

Afkomstig van het puin op het achtererf der Residents-woning.

Hoog 0.68 M.

279. Hoek-antefix. Een keurig stuk beeldhouwwerk als hoek-antefix, over twee rechthoek-zijden heen driehoekig gebeiteld en behouwen met een leeuwekop, met matig-opgesperden bek, met breede uithangende tong tusschen onder- en bovenkaak. Over de ribbe, gaat boven de neus een slank palmetvormig ornament op als scheiding van de hoofdmanen, die horenvormig boven de oogen rechtstandig opgaan. Naast die horens gaan de geornamenteerde ooren eveneens rechtstandig op, terwijl, naast de opstaande, afgeronde mondhoeken, klauwen verrijzen, met de zolen naar voren, en de nagels evenzeer naar voren neergebogen. De oogen, die met oogbal, pupil, boven- en benedenlid, traanklier en ooghoek bewerkt zijn, puilen slechts matig uit en worden vereenigd door een rond bandje.

Afkomstig van het puin op het achtererf der Residents-woning.

Hoog 0.49 M., achterstuk diep 0.76 M.

280. Beeld in wording. Een in de grondlijnen bekapt tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, waarvan de rechter voorhoek is afgebroken, met achterstuk en glorie. De puntige afdekking van het aangegeven hoofd, de puntige bekapping van de onderzijde van het gelaat, de zwelling op de plaats van maag en buik, de houding van de linkerhand met daaronder afhangenden bult, en de houding van de rechter hand als stomp met een koordachtig iets er op, zijn zoovele aanleidingen tot de veronderstelling, dat de beeldhouwer van plan was af te beelden een mahayogi in goden-ornaat, met een kendi in de linker en een aksamala in de rechter hand.

Afkomstig van het puin op het achtererf der Residents-woning.

Hoog 0.78 M.

281. Bodhisatwa. Een zeer verweerd en geschonden tweearmig mannebeeld, gezeten op een enkel lotuskussen, met steenplaat, achterstuk en glorie. De god was gekleed in groot ornaat met oepawita. De linker hand ligt, naar boven geopend, naar het midden op het rechter been, en (als de verwering niet te zeer bedriegt) de rechterhand, naar beneden geopend, op de rechter knie. Over het lotuskussen hangen vier slippen neêr, terwijl van de rechter- en linker dij een strik met slip-einde schuin oploopt tegen het voetstuk.

Afkomstig van het puin op het achtererf der Residents-woning.

Hoog 0.68 M.

282. Ganeça. Een beschadigde en zeer verweerde, vierarmige Ganeça, zittend met aaneengesloten voetzolen (waarbij de teenen bijzonder lang-vingerig gesneden zijn) op een hoog dubbel lotuskussen, zonder achterstuk, maar met glorie, die met het hooge hoofdtooisel grootendeels is weggebroken, — en slang als oepawita. De rechter voorhand omsluit met opwaarts liggende en gesloten vingers en duim een daarin rechtop aangebracht tandbrok, waarvan de belijning van het dikste gedeelte zichtbaar is. De linkerhand houdt het etensbakje, waarin het onderstuk van den snuit reikt. De rechter opstaande achterhand houdt de aksamala, de linker achterarm en hand zijn weggebroken.

Afkomstig van het puin op het achtererf der Residents-woning.

Hoog 0.72 M.

283. Ganeça. Een zeèr beschadigd en zeer verweerd vierarmig beeld, waarschijnlijk zittend op een enkel lotuskussen, zonder achterstuk en zonder glorie. De god was gedost is groot ornaat, met eene slang als oepawita. Het hooge hoofdtooisel, waarin de sporen van halve maan en doodskop nog zichtbaar zijn, is aanmerkelijk lager dan gewoonlijk wordt aangetroffen. Het is, of de bovenhelft van dat tooisel is

afgeslagen, doch de knop op het bovenvlak overtuigt ons, dat dit niet het geval is. Van de achter-armen en handen is de linker nog aanwezig en daarin een gedeelte van den stok van den olifantshaak (?). De rechter hand is met het embleem verdwenen. De rechter voorhand, die ook al verminkt is, en met den rug op de rechter knie rustte, houdt, tusschen duim en half-gesloten vingers, een daarin horizontaal liggend tandbrok; de linker voorhand is met het etensbakje en het benedengedeelte van den snuit weggebroken.

Afkomstig van het puin op het achtererf der Residents-woning.

Hoog 0.57 M.

284. Makara. Een zeer verweerde makara met opengesperden bek, den snuit daar boven opheffende in dubbel profiel en omkrullende tot een bol. Op de voorzijde van dien bol is een rozet gehouwen, waaruit een bundel zaadsnoeren neervalt, die weêr een rozet draagt, die ligt op de tong van het zeemonster. Die rozet is in het midden doorboord met een rond gat, dat in verband staat met de vierkante opening, waarmeê de goot met den makara aansloot. Het gebit is van boven afgesloten door twee naar achter omkrullende slagtanden. Daar achter volgt het spleet-oog, waarvan de hoek aansluit aan de, uit de gebolde wangen schuin opgaande, fraai geteekende ooren. Achter en onder het oor vallen manen neêr in den vorm van horens met nederwaartsche omkrulling, van buiten gezoomd met eene zelfde belijning van kralen, en binnen de krul een fraai ornament bevattend. Ook de bolvormige snuit-winding en het achterhoofd zijn met fraai, doch thans zeer verweerd ornament bebeiteld.

Afkomstig van het puin op het achtererf der Residents-woning.

Hoog 0.41 M.

285. Doerga. Een zeer beschadigd en zeer verweerd achtarmig vrouwebeeld, staande op een dier (dat meer gelijkt op een aap dan op een buffel), dat neerligt op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. De godin was eens gedost in groot ornaat, met zoogenaamd vrouwesnoer, zonder glorie. De opzet van de voorstelling is zonderling, de ordonnancie is ongewoon, en het beitelwerk minder fraai. De geheele voorstelling is verdeeld over die rechthoekzijden, en hiervan levert de voorzijde: het lichaam van de godin, staande op een dier; de linkerzijde: de linker armen en den asoera, de rechterzijde: de rechter armen. Het voorvlak is bovendien bebeiteld in eene bocht, zoodat het onderlichaam en de geheele muts of hoed, die zich in dubbele lengte naar achter spoedt, geheel valt buiten de loodlijn. De achterplaat is te zeer geschonden en afgebrokkeld, dan dat de emblemen herkenbaar zouden zijn. In twee der linker achter-

handen kunnen een koord en een boog worden ondersteld, terwijl één der rechter achterhanden den staart van den buffel vat, met het uiteinde als eene lange, gestileerde kwast, uit de hand weêr neervallende. De asoera, die nagenoeg hellend is voorgesteld, heeft iets boven het hoofd, dat een schild kan beteekenen; draagt onder den linker arm iets als een rol (kort zwaard?), en komt met den rechter schouder in aanraking met de linker hand van de godin, die te zeer geschonden is, om er de houding van te bepalen.

Afkomstig van het puin op het achtererf der Residents-woning.

Hoog 0.83 M.

286. Ganeça. Een nagenoeg totaal verweerd en zeer geschonden, vierarmig mannebeeld, gezeten op iets als een dubbel lotuskussen, waarvan de bladeren nog niet gehouwen zijn, met achterstuk en glorie. Naar de houding van armen en handen, en het wegvallen van het gelaat te oordeelen, kan het een Ganeça geweest zijn, waarvan de snuit geheel is weggevallen. Van de oepawita bleef geen spoor achter. De opgestoken achterhanden kunnen gehouden hebben, rechts eene aksamala, links een olifantshaak. Beide emblemen waren gebeeldhouwd, alsof ze de peer-vormige onderzijde van de glorie hadden te dragen.

Afkomstig van het puin op het achtererf der Residents-woning.

Hoog 0.66 M.

287. Rakshasa. Een zeer verweerd, plomp gehouwen, tweearmig mannebeeld, staande op eene dikke steenplaat, zoodat het beeldje zelf slechts hoog is 0.57 M. Het beeld was eens gedost in groot ornaat, zonder oepawita. De rechterhand rust op eene knots; de linker, geheel geopend met gespreide vingers, rust op de linker heup. Achter naast de groote oorknoppen zijn, links en rechts van het hoofd, op het achterstuk, wegwaaiende haarlokken gegraveerd, waarvan de uiteinden in krulletjes uitloopen. Het achterstuk is links, van boven, weggebroken.

Afkomstig van het puin op het achtererf der Residents-woning.

Hoog 0.79 M.

288. Ganeça. Een zwaar geschonden en zeer verweerde vierarmige Ganeça, zittend met aaneengesloten voetzolen op een dubbel lotuskussen, met achterstuk en glorie. De god was gedost in groot ornaat, met slang als oepawita. Het gelaat, dat geheel is weggeslagen en vlak geslepen, mist den snuit tot aan de oepawita, die daarna geschonden voortgaat naar links. De rechter voor-

hand ligt, half geopend, naar boven, met de knokkels op de rechter knie en omvat een tandbrok, dat er horizontal in ligt, en aan het dikke einde door den duim overdekt wordt. De linker voorhand houdt het etensbakje, waarin het uiteinde van den snuit reikt. De opgestoken rechter achterhand houdt de onderkralen eener opstaande aksamala, waarvan het bovengedeelte met het achterstuk is weggevallen. De opgestoken linker achterhand houdt een olifantshaakje in den vorm van een stryd-ax.

Afkomstig van het puin op het achtererf der Residents-woning.

Hoog 0.65 M.

289. Çiva. Een zeer verweerd, tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. Gedost in groot ornaat, met oepawita. De rechterhand, bij de elleboog opgeheven, houdt een staf, die, ter hoogte van den schouder, een vork draagt. De linker arm hangt neer, en houdt in de hand eene ruwe massa, die in kleed-plooien neerhangen, op de wijze eener dame, die den sleep van haar japon opneemt. Ook de ruimte tusschen trisoela-staf en rechter been is met eene verfrommelde massa van sjerp en strik aangevuld.

Afkomstig van het puin op het achtererf der Residents-woning.

Hoog 0.65 M.

290. Doerga. Een eenmaal elegant gebeeldhouwd, thans zeer geschonden en zeer verweerd zesarmig vrouwebeeld, dat, van de knieën af aan, is weggevallen, met achterstuk en glorie. De godin is gedost in groot ornaat, met het zoogenaamd vrouwesnoer. De sieraden waren eens prachtig gehouwen. De rechter voorhand is opgeheven, en hield de sangka (?), de eerste achterhand den staart van den buffel, thans verbrijzeld en in geschonden lint-belijning overgebleven; de tweede achterarm komt met opgestoken hand, naar voren geopend, met naar voren neergeslagen vingertoppen, en opgestoken duim en pink, te staan onder de elleboog van den voorarm. Links houdt de voorhand het haar van den asoera, die de linkerhand opsteekt boven het hoofd; de eerste achterarm houdt een pijl, de tweede (weêr) een sangka (?).

Afkomstig van het puin op het achtererf der Residents-woning.

Hoog 0.87 M.

291. Ganeça. Een zeer verweerde en zeer beschadigde vierarmige Ganeça, zittend met aaneengesloten voetzolen op een dubbel lotuskussen met steenplaatje, achterstuk en glorie. Groot ornaat, met slang als oepawita. De rechter voorhand ligt, naar voren half geopend, op de rechter knie, en eene verweerde verhooging

daarin laat een horizontaal-liggend tandbrok raden. In de linker voorhand wordt het etensbakje gehouden, waarin het uiteinde reikt van den snuit, die ten halve is weggevallen. De rechter opgestoken achterhand houdt eene opstaande aksamala, die ten halve op de glorie gebeiteld is; de linker opgestoken achterhand houdt den olifantshaak in den vorm van een stryd-ax, en grootendeels gebeiteld op de glorie.

Afkomstig van het puin op het achtererf der Residents-woning.

Hoog 0.60 M.

292. Topstuk. Topstuk — beschrijving als bij No. 169, waarmeê het bij verschil van afmeting, geheel overeenkomt.

Afkomstig van het puin op het achtererf der Residents-woning.

Hoog 0.67 M., grootste breedte 0.43 M.

293. Nandi. Een zeer verweerd en beschadigd rund, met voorgeslagen linker poot op eene steenplaat. De rug-bult is uitgehold, en heeft der Javaansche jeugd gediend voor het stukslaan van kemiri-pitten. De horens en het rechter oor zijn weggeslagen. De staart ligt tegen de rechter schoft, de staartpluim met een krul er over.

Afkomstig van het puin op het achtererf der Residents-woning.

Hoog 0.47 M., lang 0.79 M.

294. Ganeça. Een zeer beschadigde en zeer verweerde, vierarmige Ganeça, zittend met saamgevoegde voetzolen op een dubbel lotuskussen, zonder achterstuk, met glorie. De god had een prachtig gebeiteld groot ornaat (dat meerendeels in de verwering verdwenen is), met slang als oepawita. De eens opstaande achterhanden zijn met de emblemen weggeslagen; de rechter voorhand wordt eveneens gemist. De linker (ook al beschadigde) voorhand houdt het etensbakje, waarin het uiteinde van den (zeer verweerden) snuit reikt.

Afkomstig van het puin op het achtererf der Residents-woning.

Hoog 0.97 M.

295. Bas-relief. Een zeer geschonden bas-relief, prachtig van teekening en keurig gebeiteld, voorstellende een tweearmig vrouwebeeld, dat, van dij tot en met de voeten, is weggevallen. Gedost in groot ornaat, zonder oepawita en zonder glorie: in de opgestoken rechter hand een stengel, waarop eene kleine rozet, naast boven de makota; in de neerhangende linker hand eveneens een stengel, met blad en grooten bloemknop. Het beeld staat in eene ondiepe nis, gevat tusschen twee pilasters, waarvan de kapiteelen worden afgedekt door makara's, waarvan het oog verloopen is in ornament en uit wier bekken, die naar elkander zijn toegewend, een zaad-(kralen-)snoer neêrvalt, waaraan een klok hangt, links en rechts van

de makota in zeer hoog relief op de achterplaat uitgebeiteld. Het rechter makaraornament is weggelagen. Die makara's werden oorspronkelijk daar boven vereenigd door een kala-kop zonder onderkaak. Uit den bovenkaak, die nog ten halve gespaard is, hangen, onder de tanden, drie rozetten neêr, die op haar beurt twee guirlanden neerlaten, waarvan de neerhangende buitenzijden worden afgewisseld met kralen-snoertjes, en waarbij de binnenzijden der bochten gevuld zijn met een afzonderlijk ornament.

Dit bas-relief lag op het beeldwerk in de aarde, op het achtererf der Residents-woning.

Hoog 0.76 M., breed 0.58 M.

296. Lingga. Een paal, die ongeveer voor één derde vierzijdig, voor één derde achtzijdig en voor één derde rond bekapt is, terwijl hij van boven plat is afgerond. Een zeer fijne steensoort, die nog niet bij lingga's werd aangetroffen. Op het ronde gedeelte, waar dat bij den achtzijdigen vorm aansluit, is een lijn aangebracht, die, na bijna de geheele paalrondte, evenwijdig met de basis, te hebben gegroefd, hoefijzer-vormig op- en neergaat, met dubbele belijning. De onderzijde van deze lingga is glad, en heeft dus geene mannelijke sponning, waarmeê de Mahadewa in de yoni werd ingepast. De heer R. M. E. Raaff verklaart den paal voor namaak van een Djogjaschen steenwerker.

Afkomstig van het achtererf der Residents-woning, waar de lingga als schuurpaal voor rijtuigen dienst deed.

Hoog 1.24 M.

297. Lingga. Een exemplaar als No. 296, waarmeê het, behoudens de afmeting, volmaakt overeenkomt.

Deze lingga deed eveneens dienst als schuurpaal op het erf der Residents-woning.

Hoog 1.19 M.

298. ? Een zeer verweerd, beschadigd en bekalkt, tweéarmig mannebeeld, zittend op eene steenplaat, met achterstuk, zonder glorie of oepawita. De linkerhand ligt, naar boven geopend, in den schoot. De rechter, eveneens naar boven geopend, ligt daarin, doch niet zoo ver, dat de duimtoppen elkander zouden kunnen raken.

Afkomstig van Klatji, administrateur de heer P. Baron Taets van Amerongen.

Hoog 0.45 M.

299. Bodhisatwa. Een zeer verweerd, beschadigd en bekalkt, tweearmig mannebeeld, zittend met gesloten beenen op een dubbel lotuskussen, dat

ligt op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. De god was gedost in groot ornaat, met oepawita (?). De zeer beschadigde rechterhand lag eens op de rechter knie, en de linker, die nagenoeg geheel verbrijzeld is, op de rechter naar boven liggende voetzool. Hoe weinig vertrouwen beschadiging en verwering ook inboezemen omtrent het stengel-, bloem- en bladwerk van het achterstuk, kan toch wel worden aangenomen, dat, uit elk der handen, een bloemstengel liep naar het achterstuk en daar, na een opstaand blad, uitliep in eene kelkvormige bloem.

Afkomstig van Klatji, administrateur de heer P. Baron Taets van Amerongen.

Hoog 0.59 M.

300. Ganeça. Een nagenoeg totaal verweerde en bekalkte, vierarmige Ganeça, zittend met saamgevoegde voetzolen op een dubbel lotuskussen, dat ligt op eene steenplaat, met achterstuk, dat aan den rechter bovenhoek is weggevallen, en glorie. De god was eens gedost in groot ornaat, met oepawita. De voorhanden zijn geheel verweerd, doch lagen op de knieën, terwijl de snuit zich richt naar de linker hand. De linker opgerichte achterhand hield den olifantshaak, de rechter opgerichte achterhand de aksamala.

Afkomstig van Klatji, administrateur de heer P. Baron Taets van Amerongen.

Hoog 0.61 M.

301. Koewera (?). Een zeer verweerd, zeer geschonden en bekalkt, tweearmig mannebeeld (?), zeer vleeschig gehouwen, zittend op een dubbel lotuskussen, dat ligt op een steenblok, met (aan de rechter bovenkant afgebroken) achterstuk, zonder glorie. Groot ornaat, zonder oepawita. De rechterhand ligt geheel naar voren op de rechter knie, met een ei-vormig voorwerp er in. De linkerhand, op de rechter voetzool, omvat den hals van een zakvormig, nederhangend voorwerp, boven de hand uitloopend in eene lintvormige massa, die neervloeit op de linker knie.

Afkomstig van Klatji, administrateur de heer P. Baron Taets van Amerongen.

Hoog 0.85 M.

302. Bodhisatwa. Een verweerd en dik beteerd, tweearmig mannebeeld, zittend op eene dunne steenplaat, met achterstuk, zonder glorie. Gedost in groot ornaat, met oepawita. De rechter benedenarm is weggebroken. De linkerhand ligt, naar boven geopend, in den schoot, en heeft daarin een rozet.

Afkomstig van Ritmeester J. P. Kohn, te Djogjakarta.

Hoog 0.51 M.

303. Ganeça. Een zeer verweerd en dik beteerd vierarmig beeld, zittend, met saamgevoegde voetzolen, op een dubbel lotuskussen, met achterstuk. De god is gedost in groot ornaat, met oepawita. De glorie (als die bestaan heeft) met achterstuk, en de linker achterarm met achterstuk en snuit zijn weggebroken. De rechter voorhand ligt op de rechter knie en is, door verwering en teer, nagenoeg onkenbaar gemaakt. De linkerhand rust op de linker knie en houdt het etensbakje. De rechter opgestoken achterhand houdt de aksamala.

Afkomstig van Ritmeester J. P. KOHN, te Djogjakarta.

Hoog 0.57 M.

304. Beeld in wording. Een steenblok, waaruit slechts zooveel steen is weggeslagen, om te ontwaren, dat de beeldhouwer van plan was een staand beeld te houwen. Waar hier voor een beschrijver van de mythologie van het Hindoeïsme niets wordt aangetroffen, daar zal de observatie van een beeldhouwer misschien iets merkwaardigs kunnen opmerken, ten opzichte van Hindoesche beeldhouwkunst, en het is niet onmogelijk, dat hij dan, als verklaring van zijn gevoelen, mede zou wijzen op de nummers 219 en 280 dezer verzameling.

Afkomstig van Bantoel, administrateur de heer P. M. DOM.

Hoog 0.99 M.

305. Doerga. Een zeer geschonden, zeer verweerd en vroeger zwaar geteerd achtarmig vrouwebeeld, zonder hoofd, staande op een buffel, die logvierkant gehouwen is, waarvan de horens verminkt zijn, en die ligt op een aan den linker voorhoek afgebroken steen, met grootendeels verbrijzeld achterstuk en glorie. De godin was eens gedost in groot ornaat. De rechter handen hielden, van voren naar achter geteld, buffelstaart, pijl, zwaard en tjakra; de linkerhanden, in gelijke volgorde, haar van den asoera, boog, schild en gevleugelde sangka. De asoera, wiens hoofd verbrijzeld is, zit, op de rechter knie neêrgeknield, op den nek van den buffel, en hield in de rechterhand een kort zwaard en in de opgeheven linkerhand een schild.

Afkomstig van Bantoel, administrateur de heer P. M. DOM.

Hoog 1 M.

Het lid der Arch. Commissie,

J. KNEBEL.

Djogjakarta, Mei-Juni 1902.

BESCHRIJVING

VAN DE

steenen Hindoe-beelden, op het erf van den heer E. KRAAG te Djogdjåkartå. [1]

1. Ganeça. Een tweearmig [2]) beeld, zittend met samengevoegde voetzolen op een dubbel lotuskussen. Gedost in groot ornaat, met slang als oepawita, en (ofschoon verweerd) halve maan en doodskop in de hooge hoofdtooi. Het achter-lichaam is vrij gebeiteld, en de steenklomp, die aan alle zijden is afgebroken, kan dus het restant eener glorie zijn. De linker voorhand houdt het etensbakje, waarin het uiteinde van den snuit reikt, waarvan het onderste gedeelte is afgebroken. De rechterhand is beschadigd en daarmee de tand weggevallen, die ze waarschijnlijk omvat had. Ook de linker tand is hier afgebroken. Over de wreven, achter de kralensnoeren, die de enkels omgeven, is een geborduurde rand zichtbaar, die het ondereinde van kleedje (of broek?) moet hebben versierd

Hoog 1.16 M.

2. Akshobhya. De tweede der Dhyani-Boeddha's, met gesloten beenen zittend op een dubbel lotuskussen, met steenplaat en achterstuk, dat geheel omgeven is met een vlammen-rand, waarin een bloemband. Het kroeshaar, dat geteerd is, is aangebracht met dikke krulletjes, als eene muts. Oerna en oeshnisha zijn niet aanwezig. Op den linker schouder, naast den zoom van het monnikskleed, dat met eene dubbele lijn is aangegeven, bevindt zich een lap, die met eene fraaie plooi van den schouder neerhangt. Het neervallen van het kleed over linker pols, linker dij en linker gedeelte van het lotusbed, wordt zichtbaar door eene krachtige plooi. De linkerhand rust in den schoot, de rechterhand ligt met den rug naar boven op de rechter knie, met de vingers naar de aarde gekeerd (bhoemisparça).

Hoog 0.89 M.

---

[1]) Het bedoeld erf is het voormalig erf van de familie KLÄRING.

[2]) De kwetsuren, achter de bovenarmen, bij de elleboog, doet vragen, of het beeld niet oorspronkelijk vierarmig was: — de vergelijking met de andere Ganeça's op het erf van den heer E. KRAAG bevestigen de onderstelling.

3. Amitâbha. De vierde der Dhyani-Boeddha's, zittend met gesloten beenen op een dubbel lotuskussen op eene steenplaat, die afgebroken is. Het kroeshaar is gebeiteld als eene muts. Oerna en oeshnisha niet aanwezig. Het monnikskleed, van den linker schouder neervallende, en den rechter bloot latende, is nog even zichbaar. De linkerhand ligt naar boven geopend in den schoot, de rechterhand, eveneens naar boven geopend, ligt daarin, zoodanig dat de duimtoppen elkander raken (dhyana).

Hoog 0.95 M.

4. Ganeça. Oorspronkelijk vierarmig beeld, waarvan thans de achterarmen, op een rechter stomp na, zijn weggevallen, zittend, met samengevoegde voetzolen, op een dubbel lotuskussen, zonder achterstuk, doch met glorie, die thans grootendeels is weggevallen. Goden-ornaat. De hooge hoofdtooi draagt halve maan en doodskop (zeer verweerd en geschonden). Het oorspronkelijk zeer fraaie en geacheveerde beeldhouwwerk vertoont eene slang als oepawita. De slang verheft zich met opgeheven, geribd lichaam en kop, met afgebroken tjoepoe-manik, rechtstandig op den linker schouder, den staart twee malen om den nek kronkelende, en het uiteinde neerhangende tot den tepel. De tepels, die een knopje vertoonen op halfbolvormige basis, kunnen (vóór de verwering) rozetten geweest zijn. Op het voorhoofd wordt nog, in eene enkele belijning, het derde oog weergevonden. De god draagt een kleedje: boven de zware enkelbanden volgt een relief-zoom met borduursel daarboven, en, daarnaast overheen, vallen sjerpbanden met sieraden aan het einde neêr op het lotusbed. Het rozet-patroon van het kleedje is op enkele plaatsen nog te onderscheiden. De linkerhand houdt het etensbakje, waarin de sporen van de tromp-lip, terwijl het ondereinde van den tromp is weggevallen. De rechterhand, met rechtstandig gesloten vingers op de rechter knie, vertoont nog flauw het dikke einde van den afgebroken tand. Van linker en rechter schouder hangen twee linten (haarbanden?) neer naar den oksel.

Hoog 1.20 M.

5. Ganeça. Een beeld, dat van denzelfden beeldhouwer moet zijn als die van No. 4, — vierarmig, in goden-ornaat, zittend op een dubbel lotuskussen, zonder achterstuk en met eene glorie, die zeer geschonden is. De achterarmen zijn, op het onderste gedeelte van den linker na, weggebroken. De groote teen van den rechter voet is, evenals de wijsvinger en het embleem van de rechter hand, eveneens verdwenen. Van de goden-tooi, die beter bewaard bleef dan bij No. 4, moeten genoemd worden halve maan en doodskop in de hooge hoofdtooi en de

oepawita, waarvan de bewerking even fraai is als bij No. 4. Het derde oog prijkt op het voorhoofd. De twee slippen, die onder het oor neerhangen, zijn hier bepaald wormvormig, en zijn ook nog gedeeltelijk onder het rechter oor zichtbaar. De tepels droegen eenmaal rozetten. Het ondereinde van het kleedje wordt met een relief-zoom op enkel en wreef aangegeven; naast dien zoom vallen de sjerp-banden met fraai ornament over het been neer op het lotusbed, terwijl de plooien van het kleed onder de beenen uitkomen. Het patroon van het kleed is hier en daar nog duidelijk in de rozetten zichtbaar. De linkerhand houdt het etensbakje, waarin het uiteinde van den snuit reikt. De rechterhand (zie boven) hield het tandbrok, dat *in* de hand nog zichtbaar is. Buikband en gordel van het achtergedeelte bleven onafgewerkt. Het beeld heeft veel geleden van korstmos.

Hoog 1.20 M.

6. Ratnasambhawa. De derde der Dhyani-Boeddha's, zittend op een dubbel lotuskussen, met steenplaat en achterstuk, geheel gezoomd met een vlammenband, waar binnen een bloemband. De krullen van het haar zijn gebeiteld als muts (een kleinere half-bol op een grooteren half-bol). Geen oerna of oeshnisha. De linkerhand naar boven geopend in den schoot; de rechterhand naar boven geopend op de rechter knie (wara-moedra). Men merke hierbij op, dat over het rechter scheenbeen de zoom van het kleed neervalt op het lotuskussen. Het monnikskleed valt, als gewoonlijk, neer van den linker schouder en laat den rechter bloot; maar hier vallen bovendien van den linker schouder plooien neer over den linker arm, schuin naar beneden, terwijl ook nog slippen van het kleed neervallen, over de linker pols en de linker dij op het lotuskussen. Een einde van het kleed is dus over de rechter heup heen gehaald naar achter, en zoo over den rug terug naar den linker schouder. Voor het omleggen van het monnikskleed kan het dienstig zijn, een blik te wijden aan de plaat na pag. XVIII in het werk van ALBERT GRÜNWEDEL, Mythologie des Buddhismus in Thibet und der Mongolei. In dit beeld is nog opmerkelijk het rugkussen en den steun aan het achterhoofd.

Hoog 1.17 M.

7. Ganeça. Oorspronkelijk vierarmig, thans tweearmige Ganeça (de achterarmen zijn aan de ellebogen van de voorarmen afgebroken), met gesloten beenen zittend op een dubbel lotuskussen, zonder achterstuk, met zwaar geschonden glorie. Goden-ornaat. Ornament en versiering zijn geheel dezelfde als bij Nos. 4 en 5. Ook het rozetten-patroon van het kleedje wordt hier herkend. De beide slippen, die hier onder de ooren uitkomen en neerhangen tot aan de oksels, zijn hier niet lint- of wormvormig, maar hebben den vorm van dunne haarkrullen. De

linkerhand houdt het etensbakje, waarin het uiteinde van den snuit rust, die bij de lippen tot aan den buik is afgebroken. De rechterhand, rechtstandig geplaatst met gesloten vingers, op de rechter knie, houdt den rechtstandig ingeplaatsten tand, waarvan het dikke einde gaaf boven de hand uitsteekt. Ook de linkertand is hier afgebroken. De tepels waren misschien oorsponkelijk gebeeldhouwd als rozetten. De gravure van het derde oog is in versleten staat zichtbaar.

Hoog 1.14 M.

8. Ganeça. Oorspronkelijk vierarmig, thans tweearmig beeld, waarvan de achterarmen bij de ellebogen zijn afgebroken, zittend met samengevoegde voetzolen op een dubbel lotuskussen, met zwaar geschonden glorie, zonder achterstuk. Goden-ornaat. Ornament en versiering in alles gelijk aan Nos. 4, 5 en 7. De tepels zijn hier positief als rozetten gebeiteld. De rechterhand houdt het etensbakje, waarin het uiteinde van den zwaar verweerden en geschonden snuit reikt. De rechtstandig gesloten hand rust op de rechter knie, en houdt het tandbrok, dat met het dikke einde daarboven uitsteekt. Ook vallen weêr de slippen der haarlinten of de haarlokjes onder de ooren uit. Het derde oog is niet meer zichtbaar.

Hoog 1.15 M.

9. Makara. Makara als spuier, waarvan het bovenste gedeelte is afgebroken. Het stuk is geheel geornamenteerd en gestileerd, zoodat de oogen niet meer zichtbaar zijn in het opgaand blad-ornament. Het kan zijn, dat het zeemonster *ronde* oogen had. Dit zegt de vergelijking met No. 20. Op de benedenkaak ligt de tuit, die eerst door een rolronden band omgeven, en daarna, in keurig ornament gevat, in het midden een papegaai draagt, die opgericht in den opgesperden bek van den makara plaats neemt, met neerwaarts gespreide wieken. Op kop en vleugels van dien vogel daalt het driehoekig ornament neer, dat hier uit de bovenlip oorsprong neemt. De rug van den spuier draagt eveneens zwaar ornament, en in het midden daarvan eene kamvormige ribbe, die neerdaalt tot aan het gat, dat aansloot aan de goot, waarvan het water moest worden afgevoerd.

Hoog van voren 0.51 M., van achter 0.30 M.

10. Haut-relief. Een zeer verweerd en zeer primitief gebeiteld hautrelief, voorstellende een tweearmigen man, zittend met dwars-uitgelegde beenen, waarvan het rechter gevouwen is onder het lichaam en het linker dwars afhangt. Van de scheiding der beenen hangt iets af als een lap, met eene

enkele lijn aangegeven. Overigens is het lichaam geheel naakt. De handen, waarvan alleen de ruwe belijning zichtbaar is, zijn naar boven geopend, voor het midden van het lichaam in elkaar gelegd, als tot eene dhyani-moedra. Het hoofddeksel, voor zooverre te onderscheiden, is een muts met vier opstaande ooren, die over de oogen getrokken is. Het gelaat is nog met enkele lijnen aangegeven.

Hoog 0.47 M.

11. Bodhisatwa (?). Een tweearmig mannebeeld, dat òf niet werd afgebeiteld, òf door verwering geheel onkenbaar werd, zoodat alleen de hoofdlijnen zichtbaar zijn; zittend op eene dikke steenplaat, met achterstuk, zonder glorie. De belijning van den steen boven het voorhoofd doet veronderstellen makota en hooge haartooi. Van verder ornaat bleef niets over. Het linker been onder het lichaam; het rechter been over het linker heen en afhangende buiten de steenplaat. De linkerhand schijnt gelegen te hebben in den schoot, vóór het midden van het lichaam. De rechterhand schijnt gelegen te hebben op de rechter knie, doch knie en hand zijn vergruizeld. Emblemen zijn niet te ontdekken, doch aan de buitenzijde van de afhangende handen is het achterstuk bebeiteld, alsof daarop twee achterhanden geplaatst waren.

Hoog 0.57 M.

12. Mahayogi. Een beschadigd en zeer verweerd vierarmig mannebeeld, staande op eene (geschonden) steenplaat, met achterstuk, zonder glorie. Het beeld had puntbaard, droeg oepawita en groot ornaat, doch, ook in niet-verweerden staat, moet de teekening daarvan zeer eenvoudig geweest zijn. De voorhanden zijn weggevallen; de linker kan den hals omvat hebben van een kendi, te oordeelen naar het voorwerp, gebeiteld achter de hand, dat de verweerde buik van een flesch, maar ook een strik kan geweest zijn, waaruit de slip eener sjerp neervalt op de steenplaat, — een slip, die ook teruggevonden wordt onder aan de rechterzijde, terwijl ook boven-achter de rechterhand iets als een strik voorkomt. De achterhanden, waarvan de rechter dwars gebeiteld was, hielden, rechts de aksamala, links de tjamara (thans afgebroken).

Hoog 0.63 M.

13. Civa. Een zeer beschadigd en zeer verweerd vierarmig mannebeeld, zittend op een zetel, die belegd is met een dubbel lotuskussen, met een achterstuk, *waaruit* eene glorie verrijst. De god droeg eens groot ornaat, met oepawita. De achterhanden hielden links de tjamara, rechts de aksamala. De voorhanden

lagen op de knie (rechts nog zichtbaar); links is de voorhand met onderarm weggebroken. De beenen hangen, met eenigszins naar buiten gekeerde knieën, neer over het kussen, terwijl de beide voeten rusten op één dubbel lotuskussen, dat beneden van de estrade uitspringt.

Hoog 0.60 M.

14. Mahayogi. Een tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. Ondanks de verwering, is herkenbaar een groot ornaat, dat zwaar en overladen bewerkt is. De plompe oepawita is breed-plat. De rechterhand houdt de stok eener trisoela, rustende op de steenplaat, terwijl de vork met naar binnen gebogen buitentanden oprijst tot de hoogte van den armband. Achter den linker arm, op het achterstuk, komt de waterkruik, in den vorm van een pyramidaal-afgedekten pot te voorschijn. Links en rechts van de hooge haartooi is de glorie behouwen met een ornament, dat niet meer te determineren is.

Hoog 0.62 M.

15. Ganeça. Een vierarmig beeld, zittend met eenigszins opgeheven knieën en samengebrachte voetzolen, die aan de teenen eenigszins gapen, op een dubbel lotuskussen, dat, op het vruchtbed, nog twee kleine verhoogingen vertoont, en neerligt op eene dikke steenplaat, met achterstuk en glorie. De god is gedost in groot ornaat; draagt halve maan en doodshoofd in de hooge haartooi, en als oepawita eene slang, met opgerichten kop en hals, waarom het uiteinde van den staart gewonden is, vóór den linker oksel. De rechter voorhand ligt hier met den rug op de knie, en laat, tusschen de muis en half-gesloten vingers, een horizontaal-liggend tandbrok zien. De linker voorhand houdt het etensbakje, waarin het uiteinde reikt van de tromp, die aan het benedeneinde zwaar beschadigd is. De opgerichte achterhanden houden rechts eene aksamala, links een olifantshaak. De slippen van de sjerp vallen over de beenen en het lotuskussen, in gladde lint-belijning, neêr op de steenplaat.

Hoog 0.77 M.

16. Doerga. Een acht-armig vrouwebeeld (waarvan de drie linker achterarmen en handen met het achterstuk zijn afgebroken), staande op een liggenden buffel, zonder steenplaat, met achterstuk en glorie. De godin staat met uitgebogen rechter heup; laat de rechter voorhand rusten op een staf; omvat met de eerste achterhand (van voren geteld) het uiteinde van den staart, die nog een niet te determineren aanhangsel vertoont; met de tweede achterhand

een tjakra (?); met de derde achterhand een zwaard. De linker voorhand rust, naar boven geopend, op de linker dij. Van den asoera, die, met van de godin afgewend gelaat, op den nek van den buffel zit, is nog te onderscheiden een rechter arm, die een kort zwaard in de hand houdt. De rest is weggevallen. Het beeld is dik geteerd, over eene couche van korstmos, waarvan de weggevreten sporen hier en daar nog zichtbaar zijn.

Hoog 0.77 M.

17. Doerga. Een achtarmig vrouwebeeld, waarvan het hoofd weggebroken is, staande, met uitgebogen linkerheup, op een buffel, die ligt op eene dunne steenplaat, met dik achterstuk en glorie (?). Het beeld, dat door korstmossen vernield is, geeft vaag te zien: een groot ornaat. De rechter voorhand houdt den staart van den buffel, en de eerste achterhand, van voren geteld, een tjakra; de andere emblemen zijn, ook wat de linker achterhanden betreft, niet meer te onderscheiden. De asoera laat nog raden, dat hij, met afgewend gelaat, zat op den nek van den buffel, een mes hield in de rechter- en een schild boven het hoofd met de linkerhand.

Hoog 0.58 M.

18. ? Een nagenoeg geheel verweerd mannebeeldje, zittend in silåhouding op eene afgeronde steenplaat, met versmald achterstuk en glorie (?). Er valt nog te raden: een groot ornaat, een linker hand, naar boven geopend, rustende op de linker kuit en daarin een rozet, en een rechter hand (thans weggebroken), rustende op de rechter knie. Het beeld had veel te lijden van korstmos. Boven den rechter schouder kan een embleem gestaan hebben, tenzij het een restant is van den weggevallen nimbus.

Hoog 0.54 M.

19. Singha. Een zeer verweerd leeuwtje, zittend (niet: opzittend) op eene steenplaat, met de zolen van de voorpooten op de plaat. Uit den matig-geopenden muil vallen drie zaadsnoeren neer, samenloopende in een klok, die vast staat op de steenplaat. De manen zijn gestileerd, loopen als horens neêr om de ooren en staan op als een kam (op het hoofd afgebroken), die doorloopt over den rug tot op de steenplaat.

20. *(Photo No. 317.)* Zie Plaat 14, fig. 2. **Makara.** Een zeer verweerde en door korstmossen vernielde makara, als spuier. Boven de wijd-opgesperde

kaken krult de olifantssnuit om naar voren (afgebroken), en wel in dubbel profiel met eene aan beide zijden gereproduceerde slurp-lip. De ordonnancie van het verhemelte, van kaak, onderlip en daarin aangebracht spuigat, waarop een vogeltje zit, die zaadtrossen opvangt op den kop, is geheel dezelfde als bij No. 9 beschreven werd. Het beeld is, op het achterstuk, rijk geornamenteerd met blad-ornament, dat zeer fraai belijnd is; ook de horens, die, achter de ooren, krommend neêrvallen, zijn bizonder fraai geteekend. Links komt een *rond* oog, met concentrische pupil, te voorschijn, met de traanklier in ronde oogleden gezet, en met ronde wenkbrauwen overwelfd. Alles wijst er op, dat dit stuk door een zelfden beitel bewerkt werd en van denzelfden tempel afkomstig is als No. 9. Van achter bevindt zich een vierkant gat, waarbij de goot zich met den makara vereenigde.

Hoog vóór 0.55 M., achter 0.30 M.

21. Nandi. Een rund, liggend op eene steenplaat, met den linker poot verkeerdelijk omgebogen naar voren. Het dier heeft poenoek en kombèl. Alle ornament, wanneer dat al mocht hebben bestaan, is verdwenen, — daar het beeldwerk geheel verweerd is en afgeglad. Van de horens zijn alleen de wortels nog zichtbaar.

Hoog 0.40 M., lang 0.67 M.

22. ? *(Photo No. 319.)* Zie Plaat 21, fig. 2. Een vrouwebeeld, waarvan het hoofd met achterstuk en de borst is afgeslagen; overigens geheel verweerd; vierarmig; staande op een enkel lotuskussen, dat ligt op eene dikke steenplaat, met achterstuk. Wat van de kleeding rest, wijst op goden-ornaat; ook komt onder de borstbreuk het zoogenaamd vrouwesnoer te voorschijn. Een klein steenpuntje op den linker schouder wijst op eene glorie. De rechter achterhand is met het embleem weggeslagen; de linker achterhand kan, naar den vorm van de opstaande breuk te oordeelen, een sangka hebben gehouden. Links en rechts rijst uit het lotusbed bloemwerk op naar de handen en omvat dan ook de rechterhand eene stengel, die uit die hand te voorschijn komt met eene dwars-geplaatste rozet. Ook de linker hand omvat eene stengel, maar van de rozet bleef geen spoor meer over. Over den schouder valt een haarkrul neêr. — Op eene afstand gezien herinnert het beeld aan eene Doerga-voorstelling, waarvan de handen den staart van den buffel en de haarbos van den asoera omvatten, zoodat 't in den opzet zijner belijning (hoe sterk verweerd ook) de aandacht wel verdient.

Hoog 0.84 M.

23. Doerga. Een zeer verweerd en zeer geschonden zes-armig vrouwebeeld, staande op een buffel, die, met onnatuurlijk vóór het lichaam omgebogen linker voorpoot, neerligt op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. De godin is (voor zooverre herkenbaar) gedost in groot ornaat, en houdt in de rechter voorhand den staart van den buffel: in de eerste achterhand (van voren geteld) een opstaand zwaard, in de tweede achterhand een aksamala. De linker voorhand grijpt het haar van den asoera (nagenoeg onherkenbaar), die neerzit op den kop van den buffel. De emblemen van de linker achterhanden ontbreken nagenoeg geheel.

Hoog 0.73 M.

24. ? Een tweearmig mannebeeld, waarvan het beneden-gedeelte van sjerpband tot en met voetstuk is weggebroken, met achterstuk en glorie. De god was eenmaal gedost in groot ornaat. Het gelaat is weggeschuurd. Emblemen of attributen niet meer te herkenen. Op de linker heup ontdekt men iets als een strik.

Hoog 0.54 M.

25. ? Een zwaar geschonden, zeer verweerd, tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. Sporen van goden-ornaat. Het gelaat is weggeschuurd en geteerd. De rechter arm zwaar geschonden, met weggebroken hand. De linkerhand houdt eene dikbuikige flesch, die daaruit neerhangt.

Hoog 0.68 M.

26. ? Een tweearmig, staand mannebeeld, met achterstuk en glorie. Voeten en steenplaat zijn weggebroken. Het zwaar verweerd beeld geeft nog te zien een gladgeschuurd groot ornaat. De rechterhand, vóór het midden onder de borst, houdt een rozet. De belijning van de linkerhand en het daarin gehouden embleem zijn niet meer te herkennen. De rechter zijde van het achterstuk wordt over de geheele hoogte ingenomen door een stok, waarop eene trisoela.

Hoog 0.62 M.

27. Bas-relief. Een zeer diep bas-relief tusschen opstaande gladde banden, voorstellende een staand tweearmig mannebeeld, gedost in overladen en zwaar gehouwen groot ornaat, waarvan de hooge haartooi met daarachter behoorende glorie en achterstuk zijn weggevallen. Tegen linker en rechter heup staat eene groote strik, en daaruit vallen breede en geplooide slippen neer tot de enkels.

Uit de basis links en naast het beeld verrijst een bolvormig bloemstuk, waaruit een stengel opschiet, die door de linkerhand heengaat, langs den arm oploopt, en boven den schouder eene groote bloemknop draagt. De rechterhand, vóór het midden van het lichaam, onder de borst geplaatst, grijpt de oepawita.

Hoog 0.72 M., breed 0.48 M., diep 0.07 M.

28. Haut-relief. Een haut-relief, voorstellende drie tweearmige vrouwen, staande op eene steenplaat, de buitensten het lichaam en profil tegen het lichaam van de middelste, wier ééne borst zichtbaar is, en het gelaat en face heeft. De drie vrouwen zijn gedost in groot ornaat; de middelste heeft de rechterhand op de buik, en de linker neerhangende; rechter en linker vrouw houden eveneens een arm over de buik. De ruggen der flankerende vrouwen zijn glad bijgeslepen, ter aanplaatsing der steenen, die daar naast eene plaats hadden te vinden.

Hoog 0.65 M., breed 0.43 M.

29. Haut-relief. Een haut-relief, voorstellende eene staande tweearmige vrouw, geflankeerd door twee staande tweearmige mannen. De geschonden handen der vrouw hielden ieder een stengel, oploopende langs den bovenarm over de schouders, en daarboven dragende eene kelk, naar boven waaiervormig uitloopende. De emblemen op die kelken zijn niet meer te onderscheiden. De beide flankerende mannen hebben de helft, of twee derden van het lichaam zichtbaar, terwijl ééne zijde door de armen der vrouw bedekt wordt. De drie gezichten en face. De rechter hand van den rechter man en de linker hand van den linker man zijn geplaatst vóór de scheiding der beenen.

Hoog 0.65 M., breed 0.43 M.

Het lid der Oudheidkundige Commissie,

J. KNEBEL.

Djogjåkartå, Mei 1902.

Driemaandelijksch Rapport

— over October, November en December 1902 —

VAN DE

Commissie in Ned.-Indië voor Oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera.

Het laatste rapport berichtte, dat de werkzaamheden deels zouden worden voortgezet op Midden-Java, deels op Oost-Java, nl. door den Heer MELVILLE op het eerstgenoemde terrein, en door den Heer KNEBEL op het laatste.

De beschrijving van hetgeen het Chineesche kerkhof te Malang biedt, gaat hierbij. Beschrijving der Hindoe-Oudheden zich bevindende op de Chineesche begraafplaats van HIAN LIANG TJWAN te Kota lama, Malang, door J. KNEBEL. De ontworpen plattegrond van dat terrein zal bijgewerkt moeten worden, daar het gebleken is, dat er nog enkele beelden meer op het terrein staan, dan op de reeds vervaardigde kaart zijn aangegeven. Alhoewel het een particulier terrein betreft, en de plaatsing der beelden dus afhankelijk is van de oogenblikkelijke fantasie van den bezitter, is het bestaan van zulk een plattegrond toch wenschelijk, omdat de contrôle er door verscherpt wordt, en zoo lang er geen verschikking heeft plaats gehad, hij de bestudeering der beelden zal vergemakkelijken.

Voorts kwam gereed de Beschrijving der Hindoe-Oudheden in de afdeeling Malang (met uitzondering van Tjandi Toempang, Tjandi Kidal en Tjandi Singasari, van welken de eerste reeds afzonderlijk beschreven is, de beide laatsten dit zullen worden). Ook deze beschrijving vergezelt dit kwartaal-rapport; zij werd door den Heer KNEBEL afgewerkt, nadat hij in October weder naar Garoet was teruggekeerd.

In het begin van de periode waarover dit rapport loopt, was de Heer MELVILLE bezig met Tjandi Boebrah, en stond Tj. Loemboeng, ten minste een der kleine tempeltjes, op het programma.

In het begin van de maand October kwam intusschen ook het bericht, dat men met het openen van het soubasement van den hoofdtempel van Tj. Mèndoet, daarin het soubasement van den ouden ondertempel, die in die tjandi verborgen zit, had bloot gelegd. Voorts bleek het tijdens het bezoek aan de

Mĕndoet gebracht, in verband met deze en andere zaken, dat de pandan pagĕr om de Baraboedoer onderhanden was genomen, met de uitkomst, dat men dat monument van alle zijden nu beter te zien krijgt. Daar photographische hulp bij de Mĕndoet noodig was, ging ook de Heer MELVILLE daarheen, en aan hem werd opgedragen, behalve eenige opnamen te Mĕndoet, een beredeneerde serie photo's van de Baraboedoer te maken, vast te leggen wat er op het Mĕndoet-terrein te photographeeren viel, en nog een paar opnamen te doen aan Tj. Pawon, vóór men de restauratie van dit tempeltje aanvangen zou.

De teekeningen en de photo's van Tjandi Boebrah kwamen gereed. Voor een goed deel evenzoo de teekeningen van het gaafste der kleine tempeltjes van Tjandi Loemboeng. Idem de photo's, waarvan zooeven gesproken werd. Zij behooren echter nog afgewerkt te worden, zoodat bij dit rapport slechts een gedeelte kon worden overgelegd, de anderen nog niet ontvangen zijnde, en de teekeningen nog in het net te zetten.

Toegevoegd wordt aan dit rapport daarentegen wel een teekening van het Mĕndoet-terrein, die tot titel heeft: Het terrein van de Tjandi Mĕndoet volgens de bevindingen van den Heer P. J. VAN DER HAM, 1901 (ontleend aan een teekening van denzelfde), schaal 1: 200. Wat zij leert, werd reeds uiteengezet in de mededeeling gedaan in de December-vergadering van de Directie van het Bataviaasch Genootschap, 1901, zie Not. Bat. Gen. 1901, bl. 141 en volgg., en in Nadere mededeelingen over de Tjandi Mĕndoet, ibid., 1902, Bijlage XV. In deze laatste nota wordt ook uitvoeriger over den aard der aan de Tj. Mĕndoet geconstateerde verbouwing gesproken, en tevens het standpunt ontwikkeld, waarop men zich bij de beschouwing dezer ruïnes te plaatsen heeft.

Hieronder volgt een gespecificeerde opgave van de photo's die dit rapport vergezellen.

367. Kidjing, door den assistent-resident van Klaten in beslag genomen naar aanleiding van den braak aan de oudheden van Tjandi Plaosan; de steensoort waarvan deze kidjing vervaardigd is, is de zoogenaamde witte steen, en dus niet de in casu geroofde, zie het rapport over het 2e kwartaal van 1902, met de beide daarbij overgelegde photo's.

368. Ganeça, uit de desa Gĕdawoeng.

369—372. Beelden op het erf van den regent van Sĕleman.

373. Leeuwtje naast de trapleuning vóór aan de uitsprongen van den hoofdtempel van Tj. Sewoe.

374—381. Tjandi Boebrah.

382—385. Details van Tj. Boebrah.

386, 386*a* en *b*. Makara met leeuwekop-tromp. van Tj. Boebrah.

387, 387*a*. Makara met vogelkop-tromp. van Tj. Boebrah.

388, 389. Details van Tj. Boebrah.

390, 390*a*—*d*. Leeuw op olifant, van Tj. Boebrah.

391, 391*a*—*e*. Makara met slangekop-tromp, van Tjandi Boebrah.

392. Detail van Tj. Boebrah.

393. Bovenpoortstrek, met Çri en de haar begietende olifanten, los aangetroffen te Nagasari (Geesink).

394, 394*a* en *b*. Het geopende soubasement van den hoofdtempel van de Tj. Mĕndoet, vertoonende het uiterlijk van een gedeelte van het roode baksteenen soubasement van den ouden tempel, die in dit bouwwerk opgeborgen zit.

395. De beide trapvleugels van het bijtempeltje (Den Hamer) op het Mĕndoet-terrein, vgl. photo no. 299.

396. Gezicht op het Mĕndoet-terrein. De voorgrond is het gedeelte dat afgegraven moet worden, en reeds geëffend is. De gleuf is de plek, waar men met het afgraven is begonnen. Het open gedeelte in het soubasement van den hoofdtempel is hetzelfde, als men ziet op photo 394.

397. Een gedeelte van het gewelf van den hoofdtempel van het Mĕndoet-terrein, slechts de bovenste helft.

De voorzitter der commissie in Ned.-Indië voor oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera,

Jan. 1903. (*w. g.*) Dr. J. Brandes.

BIJLAGE (17).

BESCHRIJVING

DER

Hindoe-oudheden zich bevindende op de Chineesche begraafplaats van HIAN LIANG TJWAN, te Kotalama, Residentie Pasoeroehan, afdeeling Malang.

---

1. Mahayogi. Een tweearmig mannebeeld, staande in eene nis, op een voetstuk, dat in later tijd is aangebracht, — een zeer diep gebeiteld bas-reliet dus. De god draagt knevel en puntbaard; is gedost met makota en hooge haartooi, en oepawita, zonder glorie. Verder een kleedje, dat om het middel is opgebonden met een koord. waarvan twee einden neerhangen op de dijen. Overigens geene sieraden. Op den linker schouder lag eene tjamara, waarvan de haarpluim links van den schouder neervalt; van den rechter schouder viel op de rechter borst eene aksamala neer, waarvan nog tien kralen te tellen zijn. De beide armen zijn, van den elleboog af aan, naar voren gebracht, en houden, in de rechter hand eene aksamala, in de linker een kendi. Het ondergedeelte van het beeld is overdekt met eene dikke laag kalk; het bovengedeelte is met groen, rood en verguldsel volgens Chineesche opvatting verfraaid. De haarlokken, die op de schouders neervallen, zijn gerestaureerd, evenals knevel en puntbaard. Het beeld is op eene estrade opgesteld tegen den achterwand van de hoofdpoort der begraafplaats.

Hoog 0.62 M.

2. Ganeça. Een vierarmig beeld, zittend met opgetrokken rechter knie op een hoog dubbel lotuskussen, dat in het midden omwonden is met een fraaien kralenband: met achterstuk en glorie. De god is gedost in groot ornaat (dat thans zeer bont beschilderd en waarbij zelfs het goud niet gespaard is), met oepawita, die geene slang voorstelt, doch een eenvoudigen band, waarop kralen geschilderd zijn. Welk aandeel de restauratie had in den tegenwoordigen toestand van het

ornaat, is niet met volkomen zekerheid aan te geven. Zeker is, dat de god droeg eene makota met hoed (geen haartooi), waar naast vier opgaande linten zijn gebeiteld op de glorie, aan elke zijde twee. In den hoed bevindt zich geen maansikkel met doodskop, doch, onder de makota, wordt het voorhoofd, over de geheele breedte, ingenomen door een stel horens, in het midden vereenigd door een driehoekig ornament, dat ook boven de vereeniging wordt voortgezet. In hoeverre daarmee eene gewijzigde voorstelling bedoeld wordt van maansikkel en doodskop, moge door hooger intelligentie worden uitgemaakt. Verder draagt de god dubbele armbanden, dubbele polsbanden en dubbele enkelbanden, waarvan de eersten door de Chineesche fantasie met kralen bestippeld zijn. Behalve de oepawita komt van het rechter oor een dergelijke band te voorschijn, neervallende op de rechter borst, en zich verliezende in den borstband, die met minder fraaie belijning gecementeerd werd. Uit den bek komen twee tanden te voorschijn, die heenloopen over den snuit, en zich met de punten op het midden daarvan vereenigen. Ware te vragen, of dit geene schepping is van de restauratie. De opgestoken rechter handen houden, rechts den handel van een voorwerp, dat thans doet denken aan eene tjamara, doch dat oorspronkelijk een olifantshaak in den vorm van een strijdbijl moet geweest zijn. — links eene opstaande aksamala. Die linkerhand staat opwaarts met opgestoken duim en wijsvinger, en de andere drie vingers naar voren gesloten. De top van den wijsvinger rust naar voren neergebogen op de beneden-kralen van de aksamala. De linker voorhand houdt het etensbakje, waarin het beneden-einde van den snuit rust, terwijl de oorspronkelijke rechter voorhand vervangen is door een cementen hand met lange gespreide vingers, naar beneden geopend liggende tegen de rechter bil. Hoe die hand eenmaal gebeeldhouwd was, en of ze de houder was van het tandbrok, is niet meer uit te maken, en te minder, omdat de plaatsing van het rechter been, met opgetrokken knie en met de voetzool op het lotuskussen, geheel afwijkt van de gewone Ganeça-voorstellingen, waarin de rechter knie steeds de plaats is, waarop de rechter hand rust. Ook de vorm van het lotuskussen heeft, wat de belijning der lotus-bladen en den kralenband betreft, iets zoo ongewoons, doch tevens iets zoo fraais, dat het wel waard is, als fotogram aan den arbeid der oudheidkundige commissie te worden toegevoegd. Het beeld is, op eene moderne estrade opgesteld tegen den voormuur, rechts van de hoofdpoort der begraatplaats.

Hoog 1 M.

3. Doerga. Een achtarmig vrouwebeeld in eene nis, — eigenlijk een diepgebeiteld bas-relief — staande op een liggend rund, grootendeels in de kalk wegge-

dompeld, zonder glorie, doch de verwering en de dikke laag verf (rood) geven alleen nog te zien: eene makota, waarboven de hooge haartooi heeft plaats gemaakt voor een cement-pruik Louis XIV, waarvan de krullen op de schouders neervallen; iets van een halssieraad; links en rechts een armband, bij het vereenigingspunt der vier armen, en polsbanden. Oepawita wordt niet aangetroffen. De armbelijning is in dit beeldwerk van dien aard, dat men te raden heeft naar den voorarm. Daar ook hier weer restauratie in het spel is, is het moeilijk te bepalen, wat met die embleem-teekening bedoeld wordt. Maar zeker is het, dat de rechter voorhand een schild houdt; één rechter achterhand den buffelstaart vat en een andere rechter achterhand den stok omvat eener trisoela. Een der linker achterhanden houdt een olifantshaak in den vorm van een strijdbijl; wat de andere linker achterhanden hebben gehouden, is niet meer te onderscheiden. Achter den kop van den buffel komt een nauwelijks herkenbare asoera te voorschijn, wiens linker arm gevat wordt door eene achterhand van de godin. Het beeld is, op eene moderne estrade, opgesteld tegen de achterzijde links van de hoofdpoort der begraafplaats.

4. **Ganeça.** Een vierarmige Ganeça, zittend op een dubbel lotuskussen, met de voetzolen samengebracht. Door de veelheid van verf en cement, is het nog moeilijker dan bij No. 2 uit te maken, wat echt en wat maaksel is van later tijd. Op het voorhoofd werden oogen en neus geteekend (dier-gezicht). In zooverre de restauratie zich bepaalde tot de reconstructie van het oorspronkelijke, had de god in de rechter achterhand den olifantshaak in den vorm van een strijdbijl, en in de linker achterhand eene aksamala, en wel zóó, dat de opgestoken wijsvinger met overgeslagen top rust op het ondereinde van het kralensnoer; — verder een halsband van kralen, enkele armbanden met ornament, enkele gladde polsbanden en dubbele enkelbanden, waarschijnlijk van cement aangebracht. De snuit is afgeknot, en kreeg een nieuw uiteinde met lippen, reikende tot de aksamala, dus niet tot de linker voorhand, die als eene misvormde massa op de linker knie rust. De rechter voorhand houdt thans een bolvormig voorwerp, waaraan cement of Javaansche specie niet vreemd is. Het beeld is opgesteld op eene moderne estrade, links van de hoofdpoort der begraafplaats.

Hoog 0.82 M.

5. **Doerga.** Een tienarmig, dik geverfd vrouwebeeld, staande op een buffel, die, met den kop naar rechts, ligt op eene steenplaat, met achterstuk, zonder glorie (die oorspronkelijk aanwezig was), een en ander geplaatst op eene moderne estrade.

Behalve het gelaat, dat aan restauratie te danken is, moet het beeldwerk worden beschouwd als misteekend en misbeiteld. De godin toch staat, of liever leunt tegen het achterstuk, op eene wijze, die het boven-lichaam doet vallen buiten de loodlijn, en het afschuiven van den buffelrug alleen schijnt voorkomen te worden door de steenmassa, die van hiel tot de schouderbladen gespaard bleef, ook recht achter het asoera-lichaam wordt voortgezet, en links aan den buffelstaart eene dikte verleent, die niet bestaanbaar is. Daarbij is de ordonnancie der achterarmen geheel in strijd met de rangschikking, die bij de sculptuur van hooger kunstwaarde wordt aangetroffen. Ze komen niet voort uit de ellebogen der voorarmen, doch schijnen oorsprong te nemen uit de ruggegraat, zoodat de rechter achterarmen horizontaal boven elkander, onder den opgestoken voorarm, op het achterstuk zijn gebeiteld, en wel over nagenoeg de geheele lengte, behalve de bovenste (men kan hier niet spreken van de achterste), waarvan alleen vuist met polsband zichtbaar is, — terwijl de linker achterarmen, eveneens op het achterstuk zijn gebeiteld als uit het lichaam voortkomend, achter den neerhangenden voorarm voortloopend en daarna met of zonder embleem weêr uitkomend. De godin is gedost in groot ornaat, maar zoowel de beeldhouwer door zijne belijning, als de restaurateur door zijn verf-laag, geven makota en hooge haartooi, op eenigen afstand te zien als een allonge-pruik; geven verder plompe oorhangers, een plomp halssnoer, een borstband en een kleedje, dat met een versierden gordel is opgebonden en waaruit sjerpbanden neervallen over de dijen. Verder arm-, pols- en enkelbanden, waarvan de eersten een driehoekig ornament hebben. Maar, wat vooral opmerkelijk is, is de oepawita, die niet van den linker-, maar van den rechter-schouder neêrvalt, tusschen de borsten doorloopt over buik en linker dijbeen, en zoo, over de linker zijde, naar den rechter schouder terugkeert. De opgestoken rechter voorhand houdt een schild, wanneer niet een tjakra bedoeld is, wat moeilijk is uit te maken. De onderste omvat het gevest van een zwaard, waarvan het lemmer recht op staat, en heenloopt over de twee daarboven geplaatste, naar voren geopende handen, waarvan de vinger-toppen om het lemmer zijn heengeslagen. De vierde of bovenste hand (vuist) houdt niets, doch kan, blijkens eene bebeiteling op het achtersuk, tusschen voor-hand en makota, iets gehouden hebben. De linker voorhand grijpt den staart van den buffel, waarvan de pluim, in den vorm van eene tjamara, uit die hand neervalt op de schoft van het dier. De kop, die, zooals boven gezegd werd, aan de rechterkant van de godin, met den snoet op de steenplaat rust, is eene zuivere karbouwekop, waarvan horens en ooren als het ware eene rugleuning vormen voor den asoera, wiens lichaam uit dien kop te voorschijn komt. Het asoera-lichaam staat en profil, het gelaat en face. In de opgeheven rechter hand houdt hij een zwaard, dat met de hand een rechthoek vormt, en ge-

beiteld is uit de gespaarde steenmassa, die boven reeds genoteerd werd; de linker eveneens opgeheven hand houdt een schild. Het beeld is opgesteld op eene moderne estrade, tegen de achterzijde van den voormuur der begraafplaats.

Hoog 0.78 M.

6. (*Photo No. 702.*) Zie Plaat 24. **God?** Een dik beschilderd en verguld, geschonden, doch met cement gerestaureerd, tweearmig mannebeeld, staande met zeer uitgebogen rechterheup op een gerestaureerd steenblok, dat in het midden uit het achterstuk vooruitschiet en waar tegen bloemwerk van cement is aangebracht, met een rijk en fraai achterstuk (dat later zal worden beschreven), waarop eene ovale naar rechts hellende glorie, die aan de onderzijde gezoomd is met opstaande haarlinten met gepleten einden en verder behouwen met eene waaiervormige strik; aan de bovenzijde gezoomd met een vlammenband. De god is getooid met makota en eene al te hooge haartooi, halssieraad, kralensnoer als oepawita, en kleedje, dat strak over de beenen valt, tot aan de knieën is opgeschort en opgebonden met buikband en sjerp, waarvan een sieraad tusschen de beenen neerhangt. Verder armbanden, pols- en enkelbanden. De rechterhand ligt met den palm op een steenblokje, dat uit het achterstuk naar voren springt, en dat aan de onderzijde een lotusblad draagt. De linkerhand is ter zijde boven den buik gebracht, met de rugzijde der vingers tegen het lichaam; met pink, ring- en middenvinger gesloten, terwijl duim en wijsvinger opstaan. Tusschen die opstaande en gesloten vingers loopt een bloemstengel, die uit het voetstuk ontstaat en over borst en linker schouder oploopende, naast de onderzijde van de glorie, in het beeldwerk van het achterstuk verdwijnt. Is de opzet van het goden-lichaam minder fraai, hebben beenen en voeten zelfs iets plomps en hebben proportieën ontegenzeggelijk iets gebrekkigs, de beschouwing van het achterstuk zal dadelijk overtuigen van een vaardigen beitel in eene fijne steensoort, uitvoerende een rijk symbolisch werkplan, dat door eene even vaardige teekenpen werd opgesteld; zal welkom herinneren aan het stengel-, bloem- en bladwerk op het groote beeld van Toempang en het groote beeld in een der tempelkamers van Singåsari, en zal doen wenschen, dat het beeldwerk, door fotografie, worde gebracht onder de observatie van velen. Ongezien datgene, wat door eene goedgezinde doch minder begaafde restauratie werd aangebracht of hersteld, vindt men op linker- en rechter zijde eene zelfde teekening van dezelfde motieven, met dien verstande, dat de rechter illustratie naar rechts, de linker illustratie naar links gericht is. De beschrijving van ééne zijde geldt dus voor beiden. Uit het voetstuk verrijst een scherp en natuurlijk-fraai gesneden blad-, stengel- en knopwerk; daarin, tevens daar boven, staat een op de achter-

pooten staand dier, met den kop van een leeuw en het lichaam van een rund, zijnde de hoeven gespleten. Uit den geopenden bek van dat dier valt een snoer neer van twintig kralen, tot op het lotusblad, dat het eerst plaats neemt op het voetstuk. Op den opgeheven leeuwekop ligt horizontaal een makara, die, beter dan alle voorstellingen aan tempels, het idee geeft van visch en zoogdier tevens, van zeemonster, van gadjahmina. Terwijl de matig geopende bek een niet te beschrijven slurpvormig voorwerp laat neerhangen over de onderlip, gaat de snuit naar boven, en houdt in de bovenkrul een stengel met lotusknop, die aldus de verhooging vormt van die krul. Op den kop van den makara ligt een lotuskussen, en daarop zit een vogel, die, wat hals en kop betreft, doet denken aan een sribombok (of sibombok), wat lichaam betreft, op de pooten na, die geene zwemvliezen vertoonen, herinnert aan de bebek-entok, met de spits van den snavel op den lotusknop, zooeven genoteerd. De hoek tusschen vogel en bovenrand van het achterstuk, aan de binnenzijde begrensd door de glorie, is aangevuld met wolk-ornament (?). Het geheel is thans geplaatst op eene gepleisterde estrade van gebakken steen, en opgesteld tegen de achterzijde van den voormuur der begraafplaats.

Hoog 1.20 M.

7. Çiva als Mahayogi. Een bont geverfd, tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. Het gerestaureerd gelaat heeft nog den oorspronkelijken puntbaard, terwijl men vergat den knevel aan te brengen. De god droeg eens groot ornaat met oepawita, doch de hooge hoofdtooi werd vercementeerd tot eene gladde muts. Over de oepawita loopt een buikband of gordel (kralensnoer tusschen twee gladde bandjes), dienende ter opbinding van een kleedje, dat onder de goden-kleeding tot nu toe niet werd aangetroffen. De onderkleeding bestaat nl. uit een voorschoot, dat in vijf gelijkbeenige driehoeken, met de tophoeken naar beneden, neêrvalt op een glad doek, dat boven de knieën glad over de beenen geslagen is; daaronder vallen drie plooien uit van een ander kleed, over de knieën, en daaronder verschijnen de pijpen van een broek, neervallende op een schoeisel, waarvoor de Chineesche pantoffel (kasoed) als model diende. Het geheel herinnert aan topeng-kostuum. Het is moeilijk aan te geven, wat oorspronkelijk en wat bijgebracht is in dat toilet. Verder: oorknoppen, enkele armbanden met driehoekig sieraad en drievoudige gladde polsbanden. De beide armen hangen neêr langs het lichaam. Uit de rechterhand hangt eene aksamala neêr over de vier naar voren gesloten vingers; de linkerhand omvat, met naar beneden gestrekte vingers, de hals van een recht neerhangende kendi. Links en rechts beneden op het achterstuk zijn nog, onder de

witkalk, de gestileerde plooien zichtbaar van het oorspronkelijk kleedje. Het beeld is opgesteld op eene moderne estrade tegen de achterzijde van den vóórmuur der begraafplaats.

Hoog 0.70 M.

8. **Doerga.** Een zeer verweerd, vroeger gepleisterd en geverfd, achtarmig vrouwebeeld, staande op een buffel, zonder steenplaat, met verminkt achterstuk en glorie. De godin (met aangebracht gelaat) is g dost in groot ornaat, met oepawita, die van den linker schouder heenloopt tusschen de borsten over het rechter buikvlak, onder den buikband door, en zich verliest in de plooien of banden, die, met eene bocht over de dijbeenen zijn heengeslagen. De rechter voorhand grijpt, met neerhangenden arm, de haren van den asoera, die (verminkt en verweerd) in dansende houding het geheele lichaam vertoont, op den kop van den buffel, die naar rechts ligt. De onderste rechter achterhand houdt een wurgkoord (?), de beide andere rechter achterhanden zijn met het achterstuk weggevallen. De linker vóórarm hangt neer en grijpt met de hand den staart van den buffel; de twee onderste linker achterhanden omvatten *gezamenlijk* een boog, waarvan het beneden-gedeelte met het achterstuk is weggevallen; de bovenste linker achterhand omvat den stengel van den daarop aangebrachten bloemknop.

9. **Mahayogi.** Een bepleisterd, beschilderd en gerestaureerd, tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstnk en glorie, waarop een opstaande slip en neerhangend krul-ornament gegraveerd is. De god met gerestaureerd gelaat, met puntbaard zonder knevel, is gedost met eene oepawita, en een groot ornaat, evenals bij No. 8 zoo vreemdsoortig en afwijkend van het gewone, dat zonder aarzelen gedacht wordt aan restauratie, en het toch moeilijk valt te staven, welk aandeel de restauratie in het beeldwerk had. Arm- en polsbanden, borst- en buikband zijn ontegenzeggelijk echt, doch onder den buikband valt eene kleeding neer, die doet denken aan het benedengedeelte van twee jassen boven elkaar, de bovenste korter dan de onderste, van den zoogenaamden snit Colbert, terwijl, in het midden daar overheen, een lap met kralensnoer heenvalt, die tusschen de beenen wordt doorgehaald. Het geheel herinnert aan topeng-kostuum. De beenen, onder de jas uitkomende, zijn naakt, en het is duidelijk, dat de mahayogi eertijds een kleed droeg, dat tot de knieën was opgeschort. Eene zekere aanwijzing van valschheid in het tegenwoordig toilet, zijn zeker de gestileerde slippen, die, hoewel bekalkt en verweerd, links en rechts op het achterstuk als echt te erkennen zijn. De armen hangen recht langs het lijf neder. Uit de rechterhand hangt eene aksamala neêr over de vier

naar voren gesloten vingers; de linkerhand omvat, met naar beneden gestrekte vingers, den hals van een neerhangende kendi. Het beeldwerk is op eene moderne estrade opgesteld tegen de achterzijde van den voormuur der begraafplaats.

Hoog 0.83 M.

10. Mannebeeld? Een zeer verweerd, tweearmig mannebeeld, zittend (silå) *) op een steenplaatje, dat oorspronkelijk een lotuskussen kan geweest zijn, met achterstuk en glorie. Ondanks de sterke verwering kan worden geconstateerd, dat de god was gedost in groot ornaat met oepawita. De handen zijn, opgestoken, voor het midden van het lichaam gebracht, met de palmen naar elkander toe, doch van elkander gescheiden door een daar tusschen gevat recht opgaand voorwerp, dat niet meer herkenbaar is.

Hoog 0.46 M.

11. Doerga. Eene zeer verweerde, plomp gehouwen, vierarmige Doerga, staande op een geheel misvormden, naar rechts liggenden buffel, zonder asoera. Het zwaar geschonden godinnebeeld, dat in den geheelen opzet en de geweldig lange lepelvormige voeten, de apen-gestalte als model schijnt gekozen te hebben, moet eens gedost zijn geweest in groot ornaat, doch kroon en hooge haartooi zijn verdwenen en, behalve arm- en polsbanden, is het overige door verwering en verminking onherkenbaar geworden. Ook kan worden geconstateerd, dat de godin een kralensnoer droeg als oepawita. De linker voorhand grijpt den staart van den buffel. Het *schijnt*, dat de rechter voorhand het gevest omvatte van een kort zwaard, waarvan de gevestknop dan zou uitsteken boven de hand. De linker opgestoken achterhand is met den arm geheel in de kalk verdwenen, terwijl de rechter opgestoken achterhand, eveneens bekalkt, nog duidelijk den olifantshaak vertoont.

Hoog 0.50 M.

12. Singha. Eene gerestaureerde, dik beschilderde leeuw, opzittende op eene steenplaat met achterstuk. Het dier heeft een matig geopenden bek, waarin wel de tanden gebeiteld zijn, doch zonder tong. De manen zijn over het midden van den schedel, van den neuswortel tot aan het achterhoofd, gescheiden door eene cement-gravure, die den misschien vroeger bestaanden hanekam vervangen heeft, en zich links en rechts voortzet in haarvlokken en in de cement-belijning van het achterstuk. Links en rechts zijn ooren aangezet, en zoowel door de

*) Met opzet wordt hier het woord sila bijgevoegd, omdat de hooge stand der knieën kan doen denken aan eene andere zitwijze. De Javanen mijner omgeving bleven het zoo noemen.

cement-restauratie als door de houding der pooten is niet meer te constateren, of de linker- en rechter manen achter het oor horenvorming omliepen. De voorpooten zijn, in onnatuurlijke houding ten opzichte van de gewrichten, opstaande naar achter gebracht, en komen met de klauwen te staan tegen het achtergedeelte der vlamvormige ooren. Het dier draagt een rijk-versierden, breeden halsband, op de borst driehoekig uitloopend, en een rijk-versierden buikband, met eene groote buikplaat voor het midden. De staart loopt aan den linker kant op, en plaatst zijn pluim, ter hoogte van het achterhoofd, in het bloemwerk, dat uit cement bestaat, en dat de bovenhelft vormt van het achterstuk.

Hoog 0.54 M.

13. Godin als spuier. Een tweearmig vrouwebeeld, knielend op de linker knie, met opgeheven rechter knie, op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. De godin is gedost in groot ornaat, met oorbellen, halssieraad, armbanden en drie gladde banden om de linker pols. Onder de makota, die als de hooge hoofdtooi gerestaureerd is, vallen de haartrossen in voluutvormig ornament neer op de schouders, tegen het achterstuk. Borsten en rechter been zijn het werk der restauratie. Over de linker dij valt de zoom neer van het kleed. Steunende op de beide naar boven geopende handen, springt onder de linker borst een bol naar voren, die doorboord is, en ongetwijfeld gediend heeft als spuier. In het spuigat is thans een ijzeren beugel gestoken, van onder voorzien van een voetenkrabber. Deze omstandigheid en de gecementeerde plaatsing van het beeld tegen den pilaster van het Chineesch bedehuis, verhinderen het beeldwerk van achter te bezien, en te beoordeelen, op welke wijze dit beeld aan eene goot was aangepast.

Hoog 0.63 M.

14. Godin als spuier. Eene godin als spuier, geheel gelijk aan No. 13, met dien verstande, dat het beeld, op het gelaat na, niet gerestaureerd werd. Dit beeld toont tevens, dat het kleedje ook over het rechter been heenliep, wat door de restauratie van het rechterbeen van No. 13 niet te constateren was. Is dit beeld, zooals schijnt, geheel echt, dan blijkt tevens, dat de godin geene enkelbanden droeg, zooals de restauratie van No. 13 wil doen gelooven, waar een enkelband is aangebracht en bovendien eene driehoekige haut-relief-belijning op de wreef voorkomt. Bij deze beide nummers knielt hetzelfde been, en ze vormen dus geen paar.

Hoog 0.74 M.

15. Rakshasa. Een bepleisterd, geverfd en gerestaureerd tweearmig mannebeeld, zittend met het rechterbeen gevouwen voor het lichaam en het linker

met opgetrokken knie, zoodat de voetzool plat op den grond rust (lenggah mingkrang), op eene steenplaat, met achterstuk, zonder glorie. Het haar is plat naar achter gekamd tot aan het achterhoofd, waar het door een haarlint wordt samengestrikt tot een bolvormige kondé van krullen, waarop de strik-einden van het lint liggen. De matig uitpuilende oogen zijn naar boven gericht. De half-geopende mond laat twee rijen tanden zien. Het beeld is getooid met eene smalle haarspang, die, in dubbele breedte, horenvormig langs het oor neêrloopt tot op de schouders; oorknoppen, halssieraad, versierde arm-, pols- en enkelbanden. Het kleedje, waarvan de gestileerde plooien tusschen de beenen neervallen op de steenplaat, wordt opgehouden door eene sjerp (gordel?), die aan de achterzijde doorloopt, en, achter linker en rechter elleboog, van de heup een slip laat nedervallen op de steenplaat en daar naar voren doorloopt in gestileerde plooien, die thans met kalk overdekt zijn. De linkerhand omvat de linker knie; de rechterhand ligt half geopend op het rechter been, en houdt daarin een voorwerp, dat aan een batasa denken doet, doch dat door verwering en bekalking niet meer te onderscheiden is.

Hoog 0.43 M.

16. Mahayogi (?). Een zeer verweerd, geschonden en bekalkt tweearmig (?) mannebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk, terwijl de glorie niet meer zichtbaar is. Voor zooverre dat nog na te gaan is, was de god gedost in groot ornaat, met oepawita en droeg knevel en puntbaard. De armen hangen neêr en houden in de rechterhand een staf, waarop, ter hoogte van den schouder, een drietand staat, in de linker hand een kendi met tuit (die geschonden is). Hierbij valt nog op te merken, dat op het achterstuk, achter en naast den linker arm tot boven den schouder, resten worden aangetroffen van beeldhouwwerk, dat moeilijk te bepalen zal zijn, doch dat onder verschillende belichtingen deed denken aan een opstaanden achterarm met embleem, zoodat het beeld dan oorspronkelijk vierarmig zou geweest zijn, — wat weêr aan de rechter zijde geen bevestiging vindt; of aan eene tjamara, met den stok liggende op den schouder, en de haarpluim afhangende, en daaronder een waterkruikje, zooals dat bij de Mahayogi-beelden vaak wordt aangetroffen, hangende aan de tanden van de trisoela.

Hoog 0.52 M.

17. Mahayogi. Een zeer verweerd, geverfd en bepleisterd, tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat. Van achterstuk en glorie is niets meer te ontdekken, omdat het in het hekwerk van het bedehuis is ingemetseld. De god droeg knevel en puntbaard en was gedost in groot ornaat, met slang als oepa-

wita. Het kleedje is weggeschuurd. Het geheele beeldje heeft de streng-militaire houding, na het commando »geef acht", Rechts omvat de rechterhand een stok, die, uit het voetstuk verrijzende, recht opgaat langs den neêrhangenden arm, en naast den schouder een trisoela draagt. De linker arm hangt eveneens recht naar beneden, en hield in de naar voren half-geopende hand een embleem, dat verdwenen is, doch dat wel een neerhangende aksamala zal geweest zijn. Van den rechter schouder hangt op de rechter borstvlakte een aksamala (?) van acht kralen, dat, ondanks hare plaatsing onder het oorlel, geen oorsieraad kan zijn. Hierbij valt nog op te merken, dat het reliefwerk, dat, naast schouder en linker bovenarm, op het achterstuk gesteld is, hoe bekalkt ook, een waterkruikje vertoont, en daarmeê het twijfelachtige in No. 16 eenigszins opheldert; — bovendien mag niet worden gezwegen van het kruikje of de veldflesch (of is het iets anders?), die, op de linker buikstreek, van den gordel afhangt.

Hoog 0.54 M.

18. Mahayogi. Een zeer verweerd, geschonden, bepleisterd en geverfd tweearmig mannebeeldje, dat plomp gehouwen en plomp gerestaureerd is, staande, met uitgebogen rechter knie, op eene steenplaat, terwijl achterstuk en glorie niet meer te ontdekken zijn, omdat het beeldwerk werd ingemetseld in de balustrade van het bedehuisje. De restauratie heeft op het gecementeerd gelaat een muts geplaatst, zoodat het niet uit te maken is, of hier makota en hooge haardos hebben bestaan. Doch te oordeelen naar het naakte bovenlijf, waarover van links naar rechts eene oepawita neerloopt, was hier oorspronkelijk geen godenornaat aanwezig, ook al spreekt de gordel, die in het midden vóór een slot draagt in den vorm van een rozet, de buikband, waarvan slippen neerhangen over de dijbeenen, en het kleedje, dat tweevoudig over de bovenbeenen is heengeplooid, ook van eenigen opschik. De rechter arm hangt recht neer langs het lichaam en houdt in de hand eene lange recht-neerhangende aksamala. De zeer plompe teekening van de eenigszins opgetrokken rechterhand vertoont een pink, ring- en middenvinger gespreid en plat liggende tegen het dijbeen, terwijl de toppen van duim en wijsvinger zijn samengebracht, en zoo eene opening vormen, waardoor oorspronkelijk een bloemstengel heenliep, ontspringende uit een knolvormig bloemstuk, dat op de steenplaat ligt, tegen het achterstuk. Die stengel loopt ook nu nog over linker pols en beneden-arm naar het achterstuk, waar hij, achter en naast den schouder, eene dik-bekalkte compositie draagt, bestaande uit drie vereenigde blaadjes, met de punten naar beneden. Dat zou wijzen op het trisoela-motief, wat nader bevestigd wordt door het waterkruikje of veldfleschje, dat, ter hoogte van de elleboog, van dien stengel

afhangt. Naast dat trisoela-motief gaat een stuk relief-belijning van den schouder opwaarts, die zou kunnen wijzen op eene vroeger bestaande glorie.

Hoog 0.60 M.

19. Çiva (?). Een zeer verweerd, beschilderd en bepleisterd, tweearmig mannebeeldje, staande op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. De god was eens gedost in groot ornaat, waarvan de belijning grootendeels verdwenen is, en waarin ook geene oepawita meer te ontdekken valt. Buikbanden en sjerp waren zeer grof gehouwen; van de linker heup valt een sjerp of slendang neer, die in massa alle proportieën met het beeld overschrijdt. De linker hand van den god rust met de palm op de linker heup; de rechter hand omvat een stengel, oprijzende uit het voetstuk, en een grooten, kogelvormigen bloemknop dragende, even boven de pols. Bovendien is op de rechter zijde van het achterstuk en relief gebeiteld een staf, opgaande uit het voetstuk, en boven achter den schouder een trisoela dragende.

Hoog 0.54 M.

20. Doerga. Een zeer verweerd, bekalkt en beschilderd, achtarmig vrouwebeeld, staande op een steenklomp, waarin geen naar links liggend buffel-lichaam meer te herkennen valt, en dat bovendien geheel misvormd werd door misverstand van den hersteller, daar alsnu boven op de plaats, waar de buffelnek lag, een apekop is neergelegd, liggend op het linker oor, nagenoeg en face. De buffel lag op eene steenplaat, die één geheel vormt met het achterstuk en de glorie. Hoe weggeschuurd en verweerd, — zoo zelfs, dat de geheele hoofdtooi is weggevallen, en het kleedje, behalve contour en verdikte onderzoom, slechts hier en en daar eene matte gravure vertoont, — kan worden geconstateerd, dat de godin, wier gelaat met cement is aangebracht, gedost was in groot ornaat. De rechter voorhand, die verminkt is, hield den staart van den buffel; de linker voorhand het haar van den asoera, ofschoon de ruimte tusschen den asoera-schedel en de pols van de godin is aangevuld met kalk-specie; de eerste rechter achterhand hield een pijl (?), de tweede een opgeheven zwaard, de derde ?; de eerste linker achterhand een wurgstrik (?), de tweede een boog (?), de derde een sangka. Van de asoera is te veel verdwenen, dan dat daaraan, met eenig nut, eenige nadere beschrijving zou worden gewijd.

Hoog 0.58 M.

21. Ganeça. Een zeer verweerd, bekalkt en geverfd, tweearmig (vroeger vierarmig) Ganeça-beeld, zittend met samengebrachte voetzolen op eén steenblok,

dat oorspronkelijk een lotuskussen kan geweest zijn. De opzet van het beeld is ineengedrongen en vierkant (vierkante ooren, vierkante schouders, vierkante kniebuiging). De steenklompen, die vroeger achterarmen waren, zijn nog aanwezig en rechthoekig bijgewerkt. Het beeld en face beschouwende, herkent men rechts de rechter achterhand, dwars geplaatst met de daarin opstaande, eveneens dwars geplaatste aksamala. Naar de hoofdtooi te oordeelen, die door kalk en verf is onkenbaar gemaakt, is de god gedost geweest in groot ornaat, met slang als oepawita, in zeer hoog relief, doch, behalve de laatste, is alles in de witkalk ondergegaan. De rug van het eenmaal vrij gebeiteld beeld is thans ook met specie glad afgewerkt, zoodat de rug met daarover heenloopende oepawita niet meer zichtbaar zijn. De linker voorhand ligt met den rug op de linker knie, en houdt het etensbakje, waarin het uiteinde van den snuit reikt. De rechter voorhand ligt, half geopend naar boven, op de rechter knie, en houdt daarin een klomp specie, waarin het tandbrok niet meer te herkennen is. Het bovengedeelte van den snuit is bobbelvormig bijgewerkt, en wordt thans gevat tusschen twee slagtanden van de volle lengte. Over buik en beenen zijn kleedplooien geverfd met zwarte verf, doch oorspronkelijk gebeitelde plooien worden niet aangetroffen.

Hoogte beeld 0.83 M., steenplaat 0.21 M.

22. Ganeça. Eene bepleisterde, beschilderde, verminkte, tweearmige (oorspronkelijk vierarmige) Ganeça, zittend op een dubbel lotuskussen, dat ligt op eene dikke steenplaat, zonder achterstuk en zonder glorie. Dat het beeld oorspronkelijk vierarmig was, blijkt uit de pleister-reparatie, ter plaatse waar de achterarmen uit de ellebogen van de voorarmen plegen voort te komen, en daar het beeld vrij gebeiteld is, en de schouders en de geheele hoofdtooi van achter zichtbaar zijn, kunnen geene sporen van eene eenmaal bestaande glorie worden ontdekt. De god is gedost in groot ornaat, met slang als oepawita. De haardos boven de makota draagt rozetten, geen maansikkel of doodskop. Verder halssieraad, arm-, pols- en enkelbanden en een kleedje, waarvan de slippen in gestileerde plooien neerhangen over het lotuskussen. De banden liggen naar boven geopend op de knieën, zonder tandbrok rechts of etensbakje links er in. Die beide voorwerpen zijn verwijderd, en daarna de handen van binnen geglad, zoodat ze alsnu de voorstelling geven van twee handen, die zich bescheiden strekken om een aalmoes. Een en ander staat in verband met de groote verminking, die bij dit beeld werd uitgevoerd, dan wel met de potsierlijke restauratie, die vroegere verminking bedoelde te herstellen. De snuit is nl. verwijderd van wortel tot lippen en daarvoor is in de plaats gekomen een leeuwebek met daarboven behoorenden neus. Die bek is matig geopend, laat twee rijen

tanden en slagtanden zien en eene uitstekende tong, zoodat men op het eerste oogenblik meent te zien een gapers-kop, als reclame-pop voor apotheker of drogist.

Hoog met kussen en plaat 1.26 M.

23. Mannebeeld (Çiva als dwarapala?) Een bepleisterd en beschilderd, gerestaureerd tweearmig mannebeeldje, dat in al zijne deelen plomp gehouwen is. Het beeldje heeft eene haartooi, waarbij het haar met gestileerde kam-groeven oprijst uit eene makota; zich naar achter geleidelijk verbreedend en in krulletjes eindigend, die boogvormig zijn gerangschikt. Met die haartooi zou eene glorie kunnen bedoeld zijn, zooals dat, volgens de opmerking van den heer W. P. Groeneveldt, bij de Mahakalabeelden meermalen voorkomt. Het ornaat bestaat uit oorhangers, halssieraad, arm-, pols- en enkelbanden als oepawita eene slang, waarvan de (verweerde) kop op den linker schouder en face staat, en een tot boven de knieën opgeschort kleedje, opgehouden door een buikband, waarvan twee slippen over buik en scheiding der beenen neerhangen. De rechter hand rust op den knop eener knots, die met het ondereinde op de steenplaat staat. De linker hand verdwijnt thans in een gebold, ellipsvormig voorwerp, dat van de linker dij heenloopt over de hand tot aan het achterstuk, en dat, met dikke bepleistering de oorspronkelijke belijning, bedekt.

Hoog 0.53 M.

24. Dwarapala? Een zeer verweerd, tweearmig mannebeeldje (?), staande met linker uitgebogen knie op eene steenplaat. Ondanks de bekalking is hier eene haartooi in den vorm van een zich naar achter verbreedende ronde schijf (als bij No. 23) zichtbaar, en heeft ook de verwering niet geheel weggewischt de lijnen, die mogen doen besluiten tot een groot ornaat. De linkerhand rust op den knop eener knots, die op de steenplaat staat. De rechterarm heft zich bij de elleboog omhoog, en heeft eene opgeheven naar voren geopende (bekalkte) hand. Beneden den elleboog gaat een plomp relief neêr, dat een sjerp-slip schijnt te zijn, met gestileerde plooien aan den onderzoom.

Hoog 0.56 M.

25. Bodhisatwa(?). Een zeer verweerd, beschilderd en bepleisterd tweearmig mannebeeldje, zittend op eene steenplaat, met achterstuk en glorie (?). Hoe de ligging der beenen is, is niet uit te maken, daar schoot en beenen zijn aangevuld en overdekt met specie, waarvan het bovenvlak diagonaal belijnd is.

Een breuk loopt heen over rechter pols, buik en linker pols. Op eenigen afstand gezien, draagt het beeld een monnikskap, zooals die, in het werk van L. A. WADDELL, The Buddhism of Thibet, wordt gegeven op de plaat van pag. 196, onder letter *n*. Bij nadere beschouwing blijkt 't geweest te zijn eene makota met hooge hoofdtooi. Verder rozetten als oorsieraden; hals- en borstband, arm- en polsbanden. De handen liggen naar boven geopend, met opstaande vingertoppen op de knieën, en dragen daarin rozetten, waarvan de rechter nog te onderscheiden, doch de linker, door de aangebrachte kalk en verwering, nagenoeg verdwenen is.

Hoog 0.48 M.

26. Ganeça. Een bijna geheel verweerd en verminkt, doch verkeerdelijk gerestaureerd beeldje, dat eens moet geweest zijn een vierarmige Ganeça, zittend met geheel-aaneengesloten voetzolen *). Wat er overgebleven is van de belijning, geeft te raden: dat de rechter voorhand, opstaande, gesloten, rustte op de rechter knie, en daarin omvatte een tandbrok, dat daarin recht opstond, met het dikste einde daarboven uitstekende, zooals dat in Djogjå meermalen werd aangetroffen — en dat de linker voorhand hield het etensbakje, waarin het uiteinde van den snuit reikte (het voorhoofd en de korstmos-teekening op de borst geven dat aan); — dat de achterarmen in de meest-gebruikelijke rangschikking, opstonden, en in de rechterhand eene aksamala, in de linker een olifantshaak gehouden werd. Dat de god overigens was getooid met groot ornaat, met makota en hooge hoofdtooi. De verminking van menschenhand bestaat daarin, dat de geheel weggebroken olifantssnuit thans heeft plaats gemaakt voor een naar beneden geopende vogelbek (die van een rangkok meenen de inlanders), waarvan de beneden-snavel veel kleiner is dan die daar boven, en waarin twee rijen tanden zijn aangebracht, die in den rechter bekhoek twee slagtandjes vertoonen.

Hoog 0.49 M.

27. Mannebeeld? Een nagenoeg geheel verweerd en verminkt, doch verkeerdelijk gerestaureerd, tweearmig mannebeeldje, zittend (op wat wijze?) op eene steenplaat, met een achterstuk, dat in zeldzame dikte zich naar achter verbreedt, zonder glorie. Aan de makota en hooge hoofdtooi, die nog te constateren zijn, en aan de andere restanten van het relief, moet de onderstelling worden ontleend, dat het beeld eens gedost was in groot ornaat, en waarschijnlijk met oepawita. De belijning van schoot en knieën is nagenoeg geheel verloren gegaan,

*) Het is opmerkelijk, dat de Ganeça's hier voornamelijk worden afgebeeld met geheel-aaneengesloten voetzolen, zoodat zelfs de teenen geene gaping vertoonen.

doch de linkerhand kan, naar boven geopend, eene plaats hebben gevonden op de linker knie, terwijl de rechterhand gesloten opstond op de rechter knie, en daaruit een liggend voorwerp uitgaat naar de linkerhand (en die hand bijna rakende), dat den vorm heeft van een eekhoren-staart. Wat de herkenning van den persoon, in dit beeldwerk voorgesteld, het meest bemoeilijkt, is wel de verminking daarin door menschenhand aangebracht. Boven de oog-streek verrijst eene verkorte olifantssnuit, horenvormig naar boven uitloopend in twee divergerende lipjes. Die snuit is aan de onderzijde bezet met twee rijen tanden en omzoomt den aldus geopenden bek met eene komvormige onderlip, waar binnen eveneens een rij tanden met twee opstaande, aaneengevoegde slagtanden in den bekhoek. In de verwachting, dat de onderlip onder een olifantssnuit driehoekvormig zou zijn met den tophoek naar beneden, wordt men dus te leur gesteld. Het ornament op de zich naar achter verbreedende zijden van het achterstuk is niet te determineren.

Hoog 0.52 M.

28. *(Photo No. 703, 703a, 703b.)* Zie Plaat 25. **Bodhisatwa.** Een bekalkt, geverfd en verguld beeldwerk, bestaande uit twee stukken, samengeplaatst op een modern voetstuk:

1o. Een zonnewagen, of liever een zevenspan, staande op eene steenplaat, met achterstuk. De teekening van den wagen werd niet uitgevoerd, daar geene wielen aanwezig zijn. Behalve het bovenvlak, staan de paarden geheel in de kalk. Ze zijn slecht geteekend als altijd. De manen zijn op het midden van het hoofd gescheiden, de uitersten vertoonen leidsels en een bellen-haam om den nek, neerhangende staart en de schaamdeelen in actie. Op den nek der drie middenpaarden zit een verweerde en beschilderde wagenmenner op een kussen, los daarop geplaatst, evenals het hoofd, dat los op de schouders staat, met gevouwen beenen, en (voor zooverre dat te onderscheiden is) met de handen samengebracht in den schoot. In hoeverre dat beeldje echt is, is moeilijk uit te maken: — op dit oogenblik is door pleister en verf aan dat beeldje eene gelaatsteekening geschonken, die door »smachtend-opzien" zou kunnen worden vertolkt.

2o. Achter den wagenmenner, gedragen door de achterhelft van vijf paarden (de twee uitersten dragen niet meê), ligt een steenplaat en daarop een hoog, vierkant, dubbel lotuskussen. Op het lotuskussen zit, met gesloten beenen, een tweearmige Batara Soerya in over-rijk ornaat (thans beschilderd en verguld), bestaande uit haartooi en makota, die links en rechts een zwaar sieraad neerlaat over schouders en boven-armen, terwijl haarlinten opgaan op de glorie, aan iedere zijde een klein en een groot, oorhangers, halsband, rijk-versierd hals-

sieraad, dubbele zwaar-versierde armbanden, drievoudige gladde polsbanden, rijk-versierde enkelbanden, zooals uit den rechter voet kan worden opgemaakt, een borstband over een breed lint, dat van links naar rechts neerdaalt; eene oepawita, afhangende van den linker schouder, onder de linkerhand doorloopende over den schoot, met een bocht neervallende van en weêr opklimmende langs de scheenbeenen, terugkeerende naar den schoot, en weêr onder de linkerhand verdwijnende. Deze oepawita bestaat uit vijf kralensnoeren, door eene lange versierde schuif gerangschikt tot een lint. Verder ringen aan duim en pink van de linkerhand en aan grooten en kleinen teen van den rechter voet, — hetgeen aan den weggedoken linker voet en aan de gerestaureerde rechterhand niet kan worden opgemerkt. Daar het benedengedeelte van dit beeld zeer verweerd is, is van het kleedje niets meer zichtbaar, doch het bestaan daarvan mag worden afgeleid uit den buikband, uit de strikken op linker en rechter heup en de daarvan neêrhangende slippen over de dij en het lotuskussen, en de beide linten met eindsieraad (dat herinnert aan het Toempang-ornaat), neervallende van de scheenbeenen en naar links en rechts zich neerleggende op het lotuskussen. De linker hand ligt naar boven geopend in den schoot; de rechterhand is, evenals de neus, met specie aangebracht, en is zoo gebrekkig geboetseerd, dat 't niet dadelijk is uit te maken, welke zijde van de hand boven ligt; — mij dunkt, dat ze met de palm op de rechter knie ligt, en de handen dus liggen in de moedra bhoemisparça.

Hoogte paarden met wagenmenner 0.55 M. Hoogte van den god 0.60 M.

29. Vrouwebeeld. Een geheel verweerd, tweearmig vrouwebeeld, dat door restauratie geheel onkenbaar gemaakt werd, zittend op eene steenplaat, met achterstuk, zonder glorie. De contour van de buste, die overigens geheel geglad is, zegt dat de beeldhouwer eene vrouwevoorstelling gaf. Het hoofddeksel, dat iets van eene spaansche muts kreeg, herinnert aan makota en hooge haardos. De sporen van korstmos verraden het vroeger bestaan van een halssieraad. De sporen van de armbanden en de verhoogde belijning van een borstband doen denken aan een groot ornaat. Als men zelfs iets zou meenen te ontdekken van eene glorie, kan het tegendeel niet worden bewezen, doch langdurige observatie vindt geen oepawita of vrouwesnoer terug. De linker arm en hand zijn gerestaureerd, doch op die wijze, dat de arm-houding als onmogelijk en de handvorm als onherkenbaar kunnen worden veroordeeld. Beenen en schoot zijn als een vierkant specie-blok bijgewerkt, met vernietiging van alle belijning. De rechter hand, die over de pols gebarsten is, liggende op de plaats van de rechter knie, schijnt een voorwerp te hebben gevat, dat naar links loopt op de steen-

plaat, en dat eenigszins herinnert aan No. 27. Het werk van de restauratie bestaat in het aanbrengen van een geopenden varkenssnuit, waarvan de bovenlip naar boven krult. In den bek zijn zichtbaar een gebit en een tong.

Hoog 0.60 M.

30. Ganeça. Een zeer verweerde en ruw-gebeitelde vierarmige Ganeça, zittend met geheel saamgevoegde voetzolen, op een enkel gekalkt lotuskussen, dat ligt op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. Hoe gedrongen de opzet van het beeldje, hoe onfraai de sculptuur moge zijn, wordt hier toch misschien een exemplaar aangetroffen, dat waardig is in lichtbeeld te worden gebracht. De god is gedost in groot ornaat, zonder maansikkel en doodskop; met oorbellen, arm-, pols- en enkelbanden. De rechter voorhand ligt op de rechter knie, en houdt daarin een recht-opstaand tandbrok, waarvan het dikste gedeelte boven de hand uitsteekt; de linker voorhand houdt het etensbakje, waarin het uiteinde van den snuit reikt; de opgestoken achterhanden zijn dwars gebeiteld achter tegen de glorie, en houden rechts een olifanthaak (sic), links eene aksamala. Eene bizonderheid (die evenwel in geringere mate bij andere exemplaren wordt aangetroffen) vormen de slagtanden, die, niet voortkomende uit de kaak, in ongewone breedte ten opzichte van de lengte, oorsprong nemen bij de oogen, als eene zwelling van de wangen neergaan, en met hunne puntige uiteinden een nijper vormen om het bovengedeelte van den snuit.

Hoog 0.47 M.

31. Çiva (?). Een zeer verweerd en bekalkt, vierarmig mannebeeld, zittend op eene steenplaat, met achterstuk, zonder glorie. De god was eens gedost in groot ornaat. Sporen van maansikkel en doodskop zijn boven de makota zeer verweerd te bespeuren. Een knopje achter op den linker schouder doet denken aan een slangekop, en zou de oepawita van den god dus een slange-oepawita zijn. De voorhanden lagen gesloten op de knieën; in de gesloten linker stak een embleem, dat niet meer te onderscheiden is; de rechter is met kalkspecie misvormd. De linker opgestoken achterhand hield eene opstaande aksamala met naar voren doorgeslagen wijsvingertop, en opgestoken duim daar buiten naast. De rechter opstaande achterhand is weêr door restauratie misvormd en vertoont eene naar voren geopende opstaande hand. De verpleisterde massa daarboven kan doen veronderstellen, dat daar een tjamara gebeeldhouwd was. De voorzijde van de beenen is bekalkt en laat een paar slippen raden, die daar voorheen over de beenen heenvielen op de steenplaat.

Hoog 0.58 M.

32. Doerga. Een veelkleurig, dik beschilderd, achtarmig vrouwebeeld, staande op een bekalkt, bijna onherkenbaar buffel-lichaam, dat naar rechts neerligt op eene steenplaat, met achterstuk, zonder glorie. De godin, met gerestaureerd en beteekend gelaat, was eens gedost in groot ornaat, met oepawita (geen vrouwesnoer). De rechter voorhand is met de palm geplaatst op het hoofd van den asoera, die achter den kop van den buffel moet hebben neergehurkt. Verf, pleister en Chineesche beteekening laten geene verdere beschrijving toe. De linker voorhand vat den buffelstaart, die als een dik knolgewas met overmatig dikken stengel uit het achter-lichaam van het dier opgaat. Ondanks de dikke bekalking kan met eenige zekerheid worden opgemaakt, dat de rechter achterhanden, van voren naar achter, omvat hielden: een pijl, een opstaand zwaard en eene aksamala — waar men een tjakra verwachten zou, — tenzij de kralen-teekening, die thans verguld is, later is aangebracht, en werkelijk een tjakra bedoeld werd. Bloot als hypothese (door de kalkmassa, waarmeê het beitelwerk overdekt is, zeer gewaagd) wordt hier neergeschreven, dat de linker achterhanden, in dezelfde volgorde als rechts, hielden: wurgstrik, boog en sangka (of olifantshaak?).

Hoog 0.59 M.

33. Mannebeeld? Een verweerd, bekalkt en geverfd, tweearmig mannebeeld, waarbij het gelaat van cement is aangebracht, staande op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. Zeer verweerd groot ornaat, waarbij halsband en oepawita met Oost-Indische inkt zijn aangebracht. Geene sporen, dat eene gebeitelde oepawita zou bestaan hebben. De armen hangen langs het lijf neder, en, voor zooverre dat uit de verminking is op te maken, was de linkerhand neerhangend geplaatst met de palm tegen het dijbeen, terwijl de rechterhand eveneens neerhing, naar voren geopend. Dat de rechter hand een embleem hield, is zeer waarschijnlijk te achten, doch te onderscheiden is dat niet. Het achterstuk vertoont niets als een wit gepleisterd glad vlak.

Hoog 0.70 M.

34. Çiva (?). Een verweerd en beschilderd, tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk, zonder glorie, tenzij die onder de kalk-bepleistering is schuil gegaan. Het beeld, waarvan het gelaat gedeeltelijk is aangebracht en beteekend, is gedost in groot ornaat, met gerestaureerde krullokken onder de makota, afhangende over schouders en rug. Oepawita. De linker hand ligt op de linker heup, met de vingers zóó gesloten, alsof ze voorheen den hals eener kendi hebben omvat. De rechter hand ligt met de palm op de rechter heup en houdt eene neerhangende aksamala dwars tegen het

kleed. Uit de steenplaat rechts gaat eene trisoela op, waarvan de opstaande vork achter, naast de schouders een aanvang neemt.

Hoog 0.76 M.

35. Doerga. Eene zeer verweerde en verminkte, veel-armige Doerga-voorstelling, door restauratie nagenoeg onkenbaar gemaakt. De verminking laat het tellen der armen niet meer toe. Makota en hooge haartooi werden omgezet tot eene muts. Het verweerde zwarte gelaat bekwam eene spookachtige expressie door twee witte oogballen en een witten, geopenden mond. Het groot ornaat is met verf en specie weggeglad. De voeten werden afgeknotte steen-klompjes. Het buffel-lichaam, waarop de godin heeft plaats te nemen, werd onkenbaar, doch aan de linker zijde is een tijgerkop geplaatst, in dat karakter geboetseerd en gekleurd. Daarop is met cement een hurkenden asoera aangebracht, op wiens haar, geteekend met O.-I. inkt, de linker hand van de godin rust. De rechter hand grijpt eene opgaande steenmassa, waarvan de Chineesche inkt-belijning aantoont, dat daarin geen buffel-staart herkend werd. De bekalkte oneffenheden, links en rechts van de boven-armen, verraden de veelarmigheid, waarmeê de beeldhouwer het beeld oorspronkelijk voorzag.

Hoog 0.51 M.

36. Mahayogi. Een zeer verweerd, bepleisterd, beschilderd en gerestaureerd, tweearmig mannebeeld, met aangebracht gelaat, staande op een grootendeels weggevallen steenplaatje, met achterstuk en glorie, die bijna geheel in de witte kalk-specie verdwenen zijn. Makota en hooge haartooi hebben bestaan, doch werden gereduceerd tot een kalotje. De puntbaard is nog aanwezig, de knevel verdwenen. Het ornaat is, op de polsbanden na, eveneens weggeweerd. De oepawita bleef bestaan. De linkerhand omvat den hals van een kruik, waarvan de lange buik (onbescheiden groot in proportie tot den drager) neerhangt. De rechter hand, van de pols af aan eenigszins naar voren gebracht, hield een embleem, dat thans geheel verdwenen is (aksamala?). Het kleedje en de twee sjerp-banden, die, uit den buikband, over de beenen vóór het lichaam neervallen, zijn in grove belijning over.

Hoog 0.52 M.

37. Doerga. Eene verweerde en verminkte, gerestaureerde en bekalkte, vierarmige Doerga-voorstelling, die voor de archaeologie misschien van belang is. Een vierarmig beeld, wat makota en armbanden betreft in groot ornaat, en waarbij de hooge haartooi heeft plaats gemaakt voor een chevelure, dat, van de makota af, naar achter is gekamd met grof-gestileerde kam-groeven. Het gelaat

is gedeeltelijk aangebracht, en dankt zijne levende oogen aan Chineesche verf. Het hoofd staat op een bovenlijf, dat volmaakt als skelet gegraveerd is, met ribben en diep weggekapte maagstreek, waaronder weer een bevleeschd onderlijf, gehuld in een kleedje, dat opgehouden wordt door een band, een en ander zeer ruw gebeiteld en verweerd. Kan misschien het skelet worden gebracht op rekening van een restaurerend wanbegrip, anders is het gesteld met den buffel, waarvan de voorstelling wijst op verwording van het Doerga-begrip, dan wel op eene gewijzigde voorstellings-traditie, ter aanpassing van eene of andere sectaire opvatting. Het kan zijn, dat de beeldhouwer de godin heeft willen plaatsen vóór het buffel-lichaam, doch wat we te zien krijgen is, rechts op de steenplaat, een opstaande (wit bepleisterde) buffelkop, waarvan het einde van den linker horen schijnt gevat te worden door de rechter hand van de godin. En de asoera, die op den kop of den nek van den buffel zou worden verwacht, heeft hurkend plaats genomen op het achterdeel, dat onzichtbaar is, met het gezicht en face, en op den schedel de linkerhand van de godin ontvangend. De opstaande achterarmen zijn nog in verweerden staat aanwezig, doch de emblemen zijn uit de handen verdwenen. Het is wenschelijk, dat de tekst met een fotogram dezer voorstelling worde verlucht.

Hoog 0.46 M.

38. Mahayogi. Een verweerd en grof gebeiteld, tweearmig beeldje, staande op eene steenplaat, met achterstuk, dat zich afschuinend naar achter verbreedt, en misschien met glorie. Het beeldje, waarbij de neus, evenals bij alle beelden hier, is aangebracht, heeft een opzet, zonder eenige proportie in de deelen (het bovenlichaam tot en met onderbuik en de beenen b.v. staan tot elkander als 2 tot 1). De god draagt knevel en puntbaard, en is gedost met makota en hooge haartooi, armbanden, oorhangers, geweldig-dikke oepawita, die een slangelichaam kan zijn, doch waarvan de kop niet wordt aangetroffen, en een kort kleedje, dat thans diagonaal belijnd is en door een eenvoudigen band is opgebonden. Bovendien is de god voorgesteld met gezwollen buik. De armen hangen langs het lichaam neer. In de rechterhand wordt gehouden eene zware, neerhangende aksamala, in de linkerhand het hengsel van een pot met deksel, dan wel een kendi, waarvan de vorm bewaard bleef in de thans nog vervaardigden, waarbij de ooren buik en boventuit vereenigen. Wanneer de bekalkte belijning, achter den linker bovenarm, neervallende uit een steenknobbel op den linker schouder, yakharen vertegenwoordigen, dan droeg de god een tjamara over dien schouder. Op de rechter afgeschuinde zijde van het achterstuk is eene trisoela gebeiteld, rustende op de steenplaat, een vork vertoonende boven den rechter schouder.

39. Mannebeeld. Een zeer verweerd, beverfd, bepleisterd en gerestaureerd, vierarmig beeld (gelaat aangebracht), zittend op eene steenplaat (eertijds enkel lotuskussen?) met achterstuk, waarop geene glorie meer voorkomt. Groot ornaat, dat nagenoeg geheel verdwenen is, met oepawita. De voorhanden liggen naar boven geopend op de knieën, en in elk daarvan lag een rozet. De opgestoken achterhanden hielden rechts een sangka, en links een embleem, dat niet meer te onderscheiden is uit de thans boven elkander geplaatste knolvormige voorwerpen, waar onder mede voorkomt een ringetje, opstaand op de vingers, dat zou doen denken aan het restant eener aksamala.

40. Ganeça. Een zeer verweerd en geschonden, vierarmig beeld, zittend met samengevoegde voetzolen op een dubbel lotuskussen, met achterstuk en glorie. De god was eens gedost in groot ornaat, met oepawita. De voorhanden rusten op de knieën, en hielden (want de verwering heeft nagenoeg alle belijning uitgewischt) rechts een tandbrok, dat rechtstandig in de hand moet gehouden zijn, links het etensbakje, waarin het uiteinde van den snuit reikt. Het bovengedeelte van den snuit is weggevallen. De opgestoken achterhanden houden rechts een aksamala, links een olifantshaak, welke twee emblemen gedeeltelijk zijn ingemetseld in de balustrade, waartegen het beeld is opgesteld. Ook hier heeft de restauratie den snuitwortel vervangen door een geopenden varkensbek en snuit.

Hoog 0.48 M.

41. Vrouwebeeld (?). Een bijna geheel verweerd en bepleisterd, tweearmig vrouwebeeld, waarvan borsten en gelaat zijn aangebracht, of gerestaureerd, hebbende gedragen een haarband, waar achter het haar werd weggekamd, zich naar achter verbreedend tot eene glorie. Het groot ornaat is nagenoeg geheel verdwenen; het vrouwesnoer is gerestaureerd, doch het slot wordt thans gemist, terwijl het gecementeerd snoer-relief thans als twee afzonderlijke bandjes om de borsten heenloopt. De restanten der handen geven te raden, dat ze eens lagen, naar boven geopend, op de knieën, en dat in ieder daarvan een rozet rustte.

Hoog 0.35 M.

42. Ganeça. Een zeer verweerd, bepleisterd en geverfd, vierarmig beeld, zittend met samengevoegde voetzolen op een dubbel lotuskussen, met achterstuk en glorie. De god was eens gedost in groot ornaat, met slangen-oepawita, waarvan eens kop en staart waren samengeknoopt op den linker schouder, vóór het oor, doch zonder maansikkel en doodskop in het hoofdtooisel. De voorhanden rusten op de knieën, rechts een tandbrok omvattende, dat daarin rechtstandig

geplaatst is, links het etensbakje houdend, waarin het uiteinde van den snuit reikt. De achterarmen en handen zijn dwars gebeiteld op het achterstuk en houden rechts eene opstaande aksamala, links een olifantshaak, in den vorm van een strijdbijl.

Hoog 0.47 M.

43. Mannebeeld. Een zeer verweerd en gepleisterd, daemonisch-geverfd, tweearmig mannebeeld, zittend op eene ronde steenplaat, die misschien oorspronkelijk een lotuskussen was, met een achterstuk, dat zóó dik bekalkt is, dat ook de glorie in die kalk-laag kan zijn ondergegaan. De donkere beschildering van het gelaat (waarin de neus is aangebracht, en witte oogballen met zwarte pupillen zijn geplaatst), van den romp en van de armen, geven aan het beeld iets negerachtigs, en het zou kunnen zijn, dat de Chinees, die eens met de beschildering belast was, in dit beeldje iets gezien heeft, waardoor, volgens zijne opvatting, in het pantheon daaraan een plaats moest worden gereserveerd onder de daemonen, — voor het geval n.l. dat de Chineesche kleur-opvatting samengaat met, of is afgeleid uit de Thibetaansche traditie *). Het beeld is gedost in groot ornaat: makota; hooge haartooi; oorsieraden, halssieraad, geen oepawita, armbanden en een kleedje, dat zich nog alleen verraadt uit de ruw-gebeitelde, verweerde en gerestaureerde kleedplooien, die van het midden van den buik neervallen, over de beenen, op de steenplaat of het lotuskussen. De rechterhand ligt met de palm op de rechter kuit en het scheenbeen; de linkerhand ligt, naar boven geopend, op de linker knie, en houdt een knop, die rozet kan geweest zijn.

Hoog 0.41 M.

44. Vrouwebeeld? Een nagenoeg geheel verweerd en gerestaureerd, vierarmig vrouwebeeld, zittend op eene bekalkte massa, met achterstuk en glorie. Gelaat, makota en hooge haartooi zijn met het daarbij behoorend achterstuk en de glorie met kalk overdekt; halssieraad en oepawita zijn rolvormig met cement gerepareerd; de borsten zijn met cement-specie aangebracht of gerestaureerd; schoot en knieën zijn tot één onbelijnden steenklomp geglad, en daarover hangen neêr twee rolvormige sjerpbanden. Van den zetel, die geheel wegduikt in de kalk, en bovendien beschadigd is, kan niet worden uitgemaakt, of het een steen-

*) Colour, too, is frequently an index to the mood. Thus white and yellow complexions usually typify mild moods, while the red, blue and black belong to fierce forms, though sometimes light blue, as indicating the sky, means merely celestial. Generally the gods are pictured white, goblins red and the devils black, like their European relative. WADDELL, Buddhism of Thibet, or Lamaism, pag. 337.

blok was, dan wel een lotuskussen. De voorhanden zijn samengebracht in den schoot, doch, op welke wijze, laat de verwering niet toe te onderscheiden. De opstaande achterarmen, die beiden verweerd zijn, en waarvan de linker met kalk overdekt is, hielden eens een embleem, doch het is niet meer met zekerheid te zeggen welk.

Hoog 0.43 M.

45. Ganeça. Een zeer verweerde, gerestaureerde en weer verminkte steenklomp, voornamelijk door de restauratie geheel onkenbaar gemaakt, met een aangezetten en weer verminkten dieresnoet, gedekt door iets als een muts; met een door pleister en groeving onkenbare linkerhand, en een toevoegsel aan de rechterhand, dat niet te begrijpen is. De samengevoegde voetzolen alleen geven opheldering, en doen ook den dieresnoet begrijpen (heenwijzende naar No. 22 en No. 26 dezer verzameling, waarbij een varkenssnoet de plaats inneemt van een verminkten of weggevallen olifantssnuit) — en zoo wordt hier dan aangetroffen een vierarmige Ganeça, zeer gedrongen in opzet zittende op een dubbel lotuskussen (waarvan de scheiding tusschen boven- en benedenbladen met specie aangevuld en het geheel met kalk geglad is), met achterstuk en glorie. Restanten van de makota en nog aanwezige polsbanden en oepawita wijzen op goden-ornaat. Ook laat de verwering nog de onderstelling toe van etensbakje en tandbrok in linker- en rechterhand, terwijl de opgestoken achterarmen in de handen emblemen hielden, die òf geheel zijn weggeweerd, òf door Chineesche pleister-teekening (evenals de ooren) onherkenbaar zijn gemaakt.

Hoog 0.55 M.

46. Ganeça. Eene door verwering geheel gegladde, vrij gehouwen, tweearmige Ganeça-voorstelling, zittend op eene steenplaat, zonder glorie. De aansluiting der voetzolen is niet meer zichtbaar. Van makota en hooge haartooi rest alleen de beneden-beugel. Rechter pols en hand zijn zeer primitief aangebracht; de rechter hand houdt het etensbakje, waarin het ondereinde van den snuit rust. Het kan zijn, — hoezeer de elleboog van den linker arm die onderstelling niet staaft — dat deze Ganeça oorspronkelijk vierarmig was. De beelden op het erf van den heer E. Kraag te Djogja hebben geleerd, dat ook vrij-gehouwen beelden vierarmig werden gebeiteld. Het gemis van het achterstuk zal wel oorzaak zijn, dat die vrij-gehouwen armen in de meeste gevallen weggevallen zijn.

Hoog 0.49 M.

47. Tempelwachter. Een vrij-gehouwen, verweerde, bepleisterde en beschilderde rakshasa, met gerestaureerd gelaat en aangezetten neus, gehurkt

op de wijze »mingkrang" op eene steenplaat, met de linker voetzool op de plaat. De reus zit met grijnzenden mond, waarin twee rijen tanden en twee slagtanden aan iederen mondhoek. De matig uitpuilende oogen worden zwaar, gestileerd overbrauwd, terwijl de wenkbrauwen op den neuswortel samenkomen in een driehoekig ornamentje. Het haar is met evenwijdige groeven naar achter gekamd over het voorhoofd, en, verder naar achter, omgeven door een rolvormigen, gekartelden haarband, aan de onderzijde afgezet door twee saamgevoegde kralensnoeren, en waaronder de haarvlechten als een allonge-pruik neervallen op den rug. Ook over de slapen loopt een krullende haarvlecht. De reus is verder getooid met oorsieraden, arm- en polsbanden, en linker enkelband, die een driehoekig ornament met den tophoek naar beneden neêrlaat op de wreef van den linker voet; een gordel met buikplaat, waaronder het saamgeplooide kleedje neervalt, tusschen de beenen door, en van achter door den gordel heengehaald, daarvan met strik en slip neerhangt. De beide handen, de rechter onder de linker, omvatten het ondereinde van eene vierkant gehouwen knots, die rust op den linker schouder. Dit beeld zal wel gestaan hebben aan de linker zijde van een poort van een tempelplein, als medewachter van No. 48.

Hoog 0.74 M.

48. Tempelwachter. Een vrij-gehouwen, verweerde, bepleisterde en beschilderde rakshasa, met gerestaureerd gelaat, en aangezetten neus, gehurkt op de wijze »mingkrang", op eene steenplaat, met de rechter voetzool op de plaat. De reus zit met grijnzenden mond, waarin twee rijen tanden en twee slagtanden aan iederen mondhoek. De matig uitpuilende oogen worden overlijnd door zware gestileerde wenkbrauwen, die op den neuswortel samenkomen in een driehoekig ornamentje. Het haar is met evenwijdige groeven naar achter gekamd, over het voorhoofd en verder naar achter omgeven door een rolvormigen, gekartelden haarband, die aan de onderzijde is afgezet door twee samengevoegde kralensnoeren, en waaronder de haarvlechten als een allonge-pruik neervallen op den rug. Ook over de slapen loopt een krullende haarvlecht. De reus is verder getooid met oorsieraden, arm- en polsbanden en rechter enkelband, die een driehoekig ornament, met den tophoek naar beneden, neêrlaat op de wreef van den rechter voet; met een gordel met buikplaat, waaronder het saamgeplooide kleedje neerhangt tusschen de beenen door en van achter door den gordel is heengehaald, en daarvan met strik en slip neerhangt. De beide handen, de linker onder de rechter, omvatten den greep van eene vierkant-gehouwen knots, die rust op den rechter schouder. Dit beeld stond waarschijnlijk, als medewachter van No. 47, aan de rechter zijde van een poort van een tempelplein.

49. Fabelachtig dier. Een van agglomcraat vervaardigde, geheel vrij geboetseerde, zeer verweerde voorstelling van een aap (?), zonder staart, zittend op Europeesche wijze gehurkt op eene steenplaat, met de armen over elkander geslagen op de opstaande knieën, en daarop mond en kin latende rusten, en met uitpuilende oogen voor zich uit starende. Het dier heeft, als voeten, vogelklauwen met vier teenen en aan den linker voet ook een spoor. De pleister met daarop behoorende ornaat-belijning, waarmeê het agglomcraat moet bekleed geweest zijn, is geheel weggevallen, zoodat alsnu de geheele oppervlakte van het beeld de kiezelsteenen en klei vertoont, waaruit het geboetseerd werd. Het geheele beeld is geteerd en het gelaat gewit.

Hoog 0.84 M.

50. Brahma. Eene verweerde en beschilderde Brahma-voorstelling, waarvan de vier gezichten zijn gewit en de neuzen aangezet, zittend op een enkel lotuskussen, met steenplaat en achterstuk. De vier hooge hoofdtooisels loopen boven kegelvormig zamen, en worden daar de vier knoppen vereenigd door een vijfde, in het midden daar boven opgelegd. De vóór-gestalte van den god is gedost in groot ornaat, waarvan de belijning van arm-, polsbanden en oepawita in verweerd relief overbleven. Het vierde of achter-gelaat ziet heen door een vierkant gat, dat in het achterstuk is aangebracht. De sjerp-banden vallen over de beenen neer op het lotuskussen. De voorhanden liggen, naar boven geopend, op de knieën, terwijl in elk daarvan een rozet gehouden wordt. De opgestoken achterhanden houden rechts een aksamala, links een tjamara (?). Het komt mij voor, dat het zware achterstuk, met het venster voor het achterhoofd, metselwerk is van later tijd, en dat oorspronkelijk het achterhoofd met de kin rustte op den bovenrand van het oorspronkelijk achterstuk.

Hoog 0.58 M.

51. Mannebeeld? Een verweerd, bepleisterd en beschilderd, tweearmig mannebeeld, met aangebracht gelaat, staande, met geheel verweerde en geschonden voeten, op eene steenplaat met achterstuk. Het haar is, met een krul links en rechts op het voorhoofd, naar achter opgekamd, samengebonden op het achterhoofd en zich daarna verbreedende tot tegen het achterstuk (haarglorie ?). Het ornaat is rijk versierd, zoowel de groote oorhangers en armbanden als het halssieraad en de borstband. Een rijk-versierde gordel houdt het kleedje op; laat een sjerp als een tablier neer tot boven de knieën; draagt strikken op linker en rechter heup, en laat van voren eenige lintjes neêr op linker en rechter dijbeen. Onder de tablier of sjerp daalt het kleedje verder, met een

breeden zoom, naar den linker voet, terwijl eene zelfde kleed-belijning ook op het rechter been bedoeld, doch weggevallen is. De linkerhand rust op het boveneinde van eene rijk-belijnde knots. De rechterhand ligt met de palm op het rechter borstvlak, en hield, blijkens de breuk, aan de onderzijde van het halssieraad, een embleem, dat weggevallen is.

Hoog 0.70 M.

52. God (?). Een bepleisterd en beschilderd, tweearmig mannebeeld, waarvan voeten en gelaat zijn gerestaureerd, staande op een voetstuk, dat geheel in een modern voetstuk is ingemetseld, zoodat niet te beslissen is, of het beeld eenmaal op eene steenplaat dan wel op een lotuskussen stond. Het boven-lichaam staat in de heupen eenigszins naar rechts gekeerd, tegen een achterstuk met oepawita. De god draagt makota met hooge hoofdtooi, oorhangers, halssieraad, dubbele armbanden en dubbele polsbanden (enkelbanden in de restauratie verdwenen), versierden borstband, versierden buikhand met slot, twee sjerpbandjes op de vóórdijen, en twee strikken, op of tegen ieder der heupen één. Uit die strikken valt een breed lint neêr met eene flauwe bocht, op de knieën, en daaronder hangt verder eene bekleeding neêr als een katok. Bovendien valt uit het slot van den buikbank of gordel een samengeplooide doek neêr tusschen de beenen, zich verbreedend over het linker scheenbeen, en met eene bocht weêr oploopend naar den linker heupstrik. De rechter hand (eenigszins gerestaureerd) is met de palm en gestrekte vingers op het rechter dijbeen geplaatst; de linker hand is nagenoeg voor het midden van het lichaam gebracht, met den rug naar voren, en omvat een langwerpig voorwerp, oploopende tot op de onderzijde van het borstsieraad, doch dat door de verwering niet meer te herkennen is. Op het achterstuk, langs de schouder-lijn, is links en rechts eene krullende haarvlecht te ontdekken, neervallende achter den bovenarm.

Hoog 0.76 M.

53. Brahma. Een vroeger bepleisterde en beschilderde, thans nagenoeg geheel verweerde, vierarmige Brahma. Voor zooverre de inmetseling in eene moderne estrade en modern achterstuk dat laat bespeuren, is de godheid gezeten op een lotuskussen, dat geheel weggekalkt, den verhoogden rand van het vruchtbed met enkele opstaande lijntjes aangeeft. De verweerde hooge hoofdtooi, de verweerde of nagenoeg weggeschuurde arm- en polsbanden, oepawita en borstband, leveren de restanten van een voormalig groot ornaat. Daarbij loopt een sjerpslip, uit iets als een buikband, neêr over den rechter voet, en valt over het linker scheenbeen neêr op het lotuskussen. De rechter voorhand ligt, naar boven

geopend, op de rechter knie; de linker hand, eveneens naar boven geopend, op de linker knie, en hadden in ieder daarvan een rozet. De opgestoken achterhanden hielden rechts een aksamala (hetgeen afgeleid wordt uit een drietal kralen), links een tjamara (hetgeen afgeleid wordt uit een handel, die nog even in de hand zichtbaar is). Het vierde of achterhoofd moet, vóór de inmetseling, met de kin gerust hebben op den bovenrand van het vierkant gehouwen achterstuk.

Hoog 0.46 M.

54. Brahma. Eene verweerde, beschilderde en bepleisterde, vierarmige Brahma-voorstelling, waarvan drie gezichten zijn gerestaureerd en beteekend, en waarvan het vierde of achterhoofd in een later aangebracht achterstuk geheel is ingemetseld, zittend op een dik bepleisterd voetstuk (steenplaat of lotuskussen ?), dat in een later aangebracht voetstuk is ingemetseld. De god was eens gedost in groot ornaat, dat sober is in de afmetingen der sieraden, met oepawita. Het meest verweerd beneden-gedeelte van het lichaam vertoont de voorhanden naar boven geopend op de knieën, en de steenbobbels, daarin nog aan te treffen, herinneren aan vroegere rozetten. De opgestoken rechterhand houdt een scherpgerand schijfje, dat in vorm doet denken zoowel aan tjakra als aan aksamala; de eveneens opgestoken linkerhand laat geen embleem meer ontdekken.

Hoog 0.58 M.

55. Mannebeeld? Een zeer verweerd en bepleisterd, tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk, zonder glorie. Van het ornaat is nog te onderscheiden: makota met naar boven gekamd haar, meer achterwaarts, dan bij de hooge haartooi of hoed gebruikelijk is, op het achterhoofd saamgebonden tot een bol; oorhangers, halssieraad en een kleedje, opgebonden met een paar banden en opgeschort tot de knieën. De armen hangen neer en houden in de rechterhand een bloemsteel, verrijzende uit het voetstuk, en boven achter den rechter schouder een grooten bloemknop dragende; de gerestaureerde linkerhand houdt een aksamala, die horizontaal naar achter loopt. Op het midden van het lichaam, staande op den buikband, staat een langwerpig voorwerp, dat niet meer te onderscheiden is, en op het achterstuk links, verscholen in den kalkpleister, valt uit de makota een ornament neêr, dat een haarlok kan geweest zijn, en dat op de rechter zijde niet herhaald wordt, omdat de plaats daar geheel door den grooten bloemknop wordt ingenomen.

Hoog 0.62 M.

56. Mannebeeld. Een zeer verweerd, tweearmig mannebeeldje, staande op eene steenplaat (of lotuskussen ?), met achterstuk, zonder glorie, die nagenoeg

geheel in een modernen pijler is ingemetseld. Het beeldje is, van de voeten tot aan den haarband, zoo geglad, als alleen pleegt te geschieden bij steenen voorwerpen, die jaren lang door stroomend water bespoeld zijn. Behalve een hals-lintje en een gelijkvormig lint, dat van den linker schouder loopt in den rechter oksel, is alle belijning zoodanig verdwenen, dat men thans te zien krijgt: een mannebeeld, gekleed tot aan het middel in een jakje met wijde mouwen (Soendaneesch model), en daaronder eene vrouwerok, om het middel ingenomen en daar opgebonden met een enkel bandje, en in vier dikke plooien zich verwijdend, neerhangend tot bij de voeten. Armen en handen hangen langs het lichaam neêr. Met een haarband op het voorhoofd is het haar opgekamd naar achter; op het achterhoofd met een band samengebonden, en rijst van daar in den vorm van een kondé op tot tegen het achterstuk.

Hoog 0.64 M.

57. **?** Een geheel verweerd, tweearmig mannebeeld. staande op eene steenplaat, met achterstuk (van voren weggebroken) en glorie. Het gelaat is gerestaureerd. In flauwe belijning valt nog te constateren: makota en hooge haartooi, oorhangers, halssieraad, arm- en polsbanden, buikband met neerhangend kleedje en sjerpbanden. De rechterhand heeft eens gerust op eene knots, staande op de steenplaat. De linkerhand kan met neerhangenden arm, naar voren geopend, hebben neergehangen, doch het is al te gewaagd, om het werk van verwering en witkalk met eenige zekerheid te willen ontcijferen.

Hoog 0.71 M.

58. **?** Een verweerd, verminkt en beschilderd, tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, die aan de voorzijde met een gedeelte der voeten is weggebroken, met achterstuk, zonder glorie. Groot ornaat, met een oepawita, die kralen vertoont aan het beneden-gedeelte. Het beeld staat met uitgebogen linker knie. De verminkte, doch slecht-gerestaureerde rechterarm rust met de hand op de knop eener knots, aan de voorzijde verminkt, rustende op de steenplaat. De linkerhand is bij de pols weggeslagen.

Hoog 0.75 M.

59. **Mahayogi.** Een zeer verweerd, afgespoeld, bepleisterd en gekleurd, tweearmig mannebeeld, staande, eenigszins achterover doch zonder buik, op eene steenplaat, met achterstuk, doch zonder glorie. De god draagt knevel en puntbaard. De sieraden van het ornaat zijn nagenoeg geheel verdwenen. Resten nog (onder de witkalk) makota en hooge haartooi, die ook in krullen onder

de makota neêrvalt op de schouders. De moet van een halssieraad, dat met eene lange bocht op de borst neerhangt, doet vermoeden, dat daar een kralensnoer gebeiteld was, als plaatsvervanger van een oepawita. Verder worden nog aangetroffen in ruwe belijning een buikband en de plooien van een kleedje, en links en rechts een sjerpband, neervallende op den enkel. De armen hangen recht neer langs het lichaam. De rechterhand, met den rug naar voren, draagt een neerhangende aksamala, in de daar vóór ingestoken ring-, midden- en wijsvinger, terwijl duim en pink daar buiten vallen. De linkerhand, met de palm naar voren, houdt, tusschen de vingers, den hals eener kendi, waarvan de buik recht neerhangt.

Hoog 0.60 M.

60. Çiva. Een zeer verweerd, bepleisterd, gekleurd (en geschonden) tweearmig mannebeeld, waarvan het gelaat is gerestaureerd, met aangebrachten neus, staande op eene steenplaat, met achterstuk. Makota met daaronder op den schouder neerhangende lokken en hooge hoofdtooi, oorhangers, halssieraad, borstband, polsbanden, en een kleedje, waarover, als een tablier gerangschikt, vier sjerpbanden over den buik loopen, terwijl links en rechts zware sjerpeinden en plooien neêrvallen, voortkomende van de heupen. De armen hangen recht neêr langs het lichaam. De rechterhand vat een stok, die, rustende op de steenplaat, boven achter den schouder eene trisoela draagt; de linkerhand vat een schijfje met den rand naar voren, dat, vóór de verwering, misschien een aksamala vertoonde.

Hoog 0.62 M.

61. Knotsdragend man. Een zeer verweerd, geschonden, gerestaureerd en bepleisterd, tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk, zonder glorie (die onder de kalk kan zijn weggedoken). Makota en hooge haartooi, neus, linkerhand, pols en een gedeelte van den linker arm, zijn het werk der restauratie. Het beeld draagt een knevel, doch van puntbaard geen spoor. Nog te onderscheiden als echt, zijn de zware oorhangers, het halssieraad, gordel met twee banden (of een plooi), neêrvallende tusschen de beenen, de dwarsche kleedplooien (of zijn het sierbanden?) over de beenen, en de sjerpeinden, die van de heupen neerloopen langs de beenen. De rechterhand rust met gestrekten arm op eene knots; de (gerestaureerde) linkerhand rust met de palm op de linker heup, — eene positie, die meermalen wordt aangetroffen, en die hier bewijst, dat de richting der breuken van het oorspronkelijk beeldwerk eene richtige aanwijzing was voor de restauratie.

Hoog 0.65 M.

62. Mannebeeld. Een zeer verweerd, beschilderd en gerestaureerd, tweearmig mannebeeld, staande met gecementeerde beenen en voeten op eene steenplaat, met achterstuk, zonder glorie. Het beeld draagt eene makota, waaruit krulvlechten neervallen op de schouders, en hooge haartooi, oorhangers, halssieraad, oepawita, borstband, arm-, pols- en enkelbanden, een kleedje, dat tot de knieën is opgeschort en opgebonden met een buikband met strik, waaruit twee rolvormige banden als guirlanden neerhangen over de dijen en tot over de knieën. Bovendien een strik met sjerpband op de rechter heup. De rechter hand rust op eene knots, die reikt tot de steenplaat; de linker hand is geslagen om het gevest van een zwaard, dat van de linker heup naar achter neêrhangt.

Hoog 0.61 M.

63. Bodhisatwa (?). Een geheel verweerd, beschilderd en bepleisterd, tweearmig mannebeeld, zittend op een dubbel (geheel overkalkt) lotuskussen, met achterstuk en glorie. Het belijnings-restant doet raden, dat het beeldje was getooid met groot ornaat, zonder oepawita; dat de handen, naar boven geopend, lagen op de knieën, en dat (zooals andere beelden in die houding dat leeren) in ieder der handen een rozet lag.

Hoog 0.39 M.

64. Mahayogi. Een verweerd, bepleisterd en beschilderd, tweearmig mannebeeld, staande, met den buik eenigszins naar voren, op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. De god is gedost in groot ornaat, en droeg oorspronkelijk een vrouwesnoer van kralen, waarvan het benedengedeelte verdwenen is, zoodat alsnu, op een afstand gezien, alleen een halssnoer van kralen overbleef. Het kleedje, dat door een buikband met groot slot wordt opgehouden, is met plooien strak over de beenen gehaald. De linker hand omvat den hals eener kendi; uit de rechter hand is het embleem (dat wel een hangende aksamala zal geweest zijn) verdwenen. Op den linker schouder ligt een tjamara, en daaronder een veldflesch, zooals die bij andere voorstellingen aan de drietand neerhangt, en op de rechterzijde van het achterstuk is, in volle lengte, eene trisoela gebeiteld, doch nagenoeg geheel overmost.

Hoog 0.62 M.

65. Vrouwebeeld. Een verweerd, bepleisterd en beschilderd, tweearmig vrouwebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. De godin is gedost in groot ornaat, zonder oepawita of vrouwesnoer. Het opmerkelijke in dit beeld is het ruim gebruik, dat van rozetten gemaakt is. De neerhangende rechter-

hand nl. houdt een stengel, waaraan een rozet hangt; de linker neerhangende hand eveneens; achter ieder der oorschelpen is een rozet aangebracht, en uit het voetstuk, op de rechterzijde van het achterstuk, verrijst een stengel met rozet, hooger voortgezet door stengel- en bloemwerk, dat niet meer te onderscheiden is.

Hoog 0.62 M.

66. Brahma. Een zeer verweerd, vierarmig Brahma-beeld, zittend op eene steenplaat, met achterstuk, dat aan den bovenkant rechthoekig bekapt is. De god is gedost in groot ornaat, met oepawita. De vier rozetten, waarmede de toppen der vier hooge haartooien samenkomen, zijn door een vijfde gedekt. Het vierde of achterhoofd rust met de kin op de bovenzijde van het achterstuk. De voorhanden liggen naar boven geopend in elkaar, de rechter in de linker, en zoodanig dat de toppen der duimen elkander raken. Die handen zijn thans ledig De opgestoken achterhanden dragen rechts een aksamala, links een tjamara.

Hoog 0.56 M.

67. Ganeça. Een zeer verweerde en geschonden, gerestaureerde en beschilderde, vierarmige Ganeça, zittend met samengebrachte voetzolen op een dubbel lotuskussen, met achterstuk, zonder glorie. De god was eens gedost in groot ornaat. De olifantssnuit is geheel weggeslagen, en de restauratie gaf daarvoor in de plaats een dierekop, met een driehoekige bovenlip, lang neerhangende over de teruggetrokken benedenlip. In de bovenkaak is een rij tanden aangebracht als van een haai, en in ieder der mondhoeken, die gesperd en rond belijnd zijn, staat een boven- en beneden-slagtand. De voorhanden liggen op de knieën en houden, voor zooverre zichtbaar, links een etensbakje, rechts een tandbrok. De opstaande achterhanden hielden (naar eenige overgebleven sporen te oordeelen) rechts een olifantshaak, links een aksamala.

Hoog 0.74 M.

68. Mahayogi. Een verweerd, bepleisterd en beschilderd, tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. De god droeg eens makota en hooge haartooi, en had eens knevel en puntbaard. Behalve de lintvormige oepawita, die, naast een halssnoer van kralen, óók kralen vertoont, duiden ook de andere verweerde sieraden en kleedingstukken een goden-ornaat aan. Opmerkelijk is bovendien, dat de oorschelpen ieder als het ware in een aksamala zijn gezet, en daarnaast, links en rechts op de glorie gebeiteld, een steeltje met rozet wordt aangetroffen. Op den linker schouder ligt een tjamara,

waarvan de yak-haren neerhangen tot den elleboog. De linkerhand omvat den hals van eene karaf-vormige, versierde flesch, die op den mond een grooten bloemknop (?) draagt. Op den rechter schouder schijnt een haarvlecht neer te hangen, en daar boven een haarlint, opstaande op de glorie. De rechterhand is, half gesloten met de palm tegen het lijf, tegen het rechter dijbeen gebracht onder den gordel, en omvat daar een voorwerp, dat niet meer herkenbaar is; op het linker dijbeen hangt eveneens een afgerond voorwerp aan den gordel (bedelnap?). Op de rechter zijde van het achterstuk verrijst een stok uit de voetplaat, die boven achter den schouder van den god een drietand draagt.

Hoog 0.65 M.

69. Doerga. Eene verweerde, eenigszins geschonden en beschilderde achtarmige Doerga-voorstelling, zoo duidelijk en compleet in al hare deelen, als maar zelden wordt aangetroffen. De godin staat op een buffel, die, met den kop naar links, ligt op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. De godin draagt de oepawita, en is gedost in groot ornaat, dat, als het geheele beeld, getuigenis aflegt van een vaardigen beitel, werkende *op één factor na*, naar eene traditie van zuivere rangschikking. Het kleed o. a. valt zoo soepel neêr *over* de voeten, en zoo natuurlijk geplooid *daar naast*, als even zelden wordt aangetroffen; terwijl de ordonnantie der armen ten opzichte van het lichaam een beeldwerk geeft, dat in vier verdiepte vakken of partijen is uitgebeiteld op het achterstuk. De rechter voorhand (en dat is die ééne factor, die, voor zooverre ons bekend, aan de traditie vreemd schijnt,) rust op eene knots, die staat op de linker schoft van den buffel, en die knots staat daar in optima forma en niet als verrestaureerde buffelstaart, daar een afzonderlijke staart over de schoft heenloopt en naar achter neervalt op de steenplaat. De linker voorhand grijpt het haar van den asoera, die neerhurkt achter den buffelkop, en, geheel ongewapend, de rechter hand houdt op den linker buffelhoren, die, als de rechter, weggebroken is. De linker hand van den asoera verdwijnt in de plooien van zijn kleed. De achterhanden van de godin rechts houden, in volgorde van voren naar achter, de eerste een pijl, de tweede een opstaand zwaard, de derde, geheel opgestoken, een tjakra. De linker achterhanden houden, eveneens van voren naar achter geteld, de eerste een wurgstrik, de tweede een boog, de derde, geheel opgestoken, een sangka. Links en rechts valt eene krullende haarvlecht (of is het een sier-band?) uit de makota op de schouders neer langs den bovenarm. Het is wenschelijk, dat van deze voorstelling een fotogram vervaardigd wordt.

Hoog 0.59 M.

70. Doerga. Een verweerd, beschilderd en gepleisterd, achtarmig vrouwebeeld, staande op een buffel, die ligt, met den kop naar links, op eene steenplaat, die in een modern voetstuk is ingemetseld, met achterstuk en glorie. De godin is gedost in groot ornaat, met een oepawita, die tusschen de borsten doorloopt. De rechter voorhand houdt den staart van den buffel, de linker voorhand het haar van den asoera. De rechter achterhanden, van voren naar achter geteld, houden: de eerste een pijl, de tweede een opstaand zwaard (geschonden), de derde een tjakra. De linker achterhanden, eveneens van voren naar achter geteld, houden: de eerste een wurgkoord, over de naar voren geopende en neerhangende hand heenloopende; de tweede een boog, de derde een sangka. De asoera komt niet uit het lichaam van den buffel, doch daar achter te voorschijn; heeft den rechter voet geplaatst op den buffelkop, bij den linker horen, die gerestaureerd is, zooals de rechter is afgeknot, en de linker voetzool op een voetstuk, waartegen ook de kop van den buffel ligt. De rechterhand van den asoera wordt boven het hoofd gehouden, doch zonder schild; de linkerhand ligt op de linker knie en op den linker horen van den buffel, doch zonder zwaard. Achter den asoera, vormende tevens de benedenkant van het achterstuk, is nog eene knots gebeiteld, die nagenoeg geheel door de witkalk gemaskeerd wordt.

Hoog 0.59 M.

71. Indrani. Een zeer verweerd, bekalkt en beverfd, vierarmig vrouwebeeld, zittend met den rechter voet gevouwen, en den linker met opgetrokken knie, met de voetzool op iets, dat niet meer herkenbaar is, op een olifant (Airāvata), waarvan alleen de kop zichtbaar is, eenigszins naar rechts gewend op eene steenplaat (of lotuskussen ?), die in het metselwerk van het aangebracht voetstuk is ingemetseld), rustende met het dikste gedeelte van den snuit, die daarna rechts opgaat, en met het uiteinde de rechter knie der godin schijnt te ondersteunen, met achterstuk. De godin was eenmaal gedost in groot ornaat, met glorie, zonder oepawita. Ze houdt in de rechter voorhand een olifantshaak (of is het een pijl ?), in de linker voorhand een boog. In de rechter opstaande achterhand is onder de kalk nog een handel te onderscheiden, die bij een tjamara kan hebben behoord. De linker eveneens opstaande achterhand houdt een restant van een opstaand embleem, dat een sangka kan geweest zijn (?), maar ook een zwaard.

Hoog 0.60 M.

72. Vrouwebeeld als spuier. Een geheel verweerd en bepleisterd,

tweearmig vrouwebeeldje, waarvan alle ornaat verdwenen is, en van wier kleeding alleen rest een lap met drie leelijke plooi-lijnen, opgeschort tot over de knieën. Wat de hoofdtooi of chevelure mag geweest zijn, is niet uit te maken, doch het hoofd schijnt gerust te hebben tegen eene glorie. Wanneer datgene, wat ik voor armen aanzie, werkelijk armen zijn, dan zijn ze geheel misteekend: rechts en links een dubbel-gevouwen magere spriet, dat wil zeggen recht nederhangende bo en-armen en daar tegen recht opgaande beneden-armen en handen. Wat de twee lijnen op de zoogenaamde glorie, aan de rechter zijde, mag hebben beteekend, kan niet worden beslist. Of is dat, wat voor glorie wordt aangezien, misschien een doek, die samengeplooid als een boog over het hoofd geslingerd wordt, terwijl de beide uiteinden door de handen worden gegrepen? Te constateren is, dat het beeld zweeft, zooals het zweven in de Hindoe-skulptuur pleegt te worden afgebeeld; dat zich een spuier bevindt onder het kleedje, tusschen linker hiel en rechter knie, en dat die zwevende houding is opgezet boven een wolkpartij. De smalle afmeting van het beeldwerk heeft den beeldhouwer genoodzaakt ook de beenen te misteekenen. Het rechter, bij de knie naar achter gestrekte been staat dwars tegenover het linkerbeen.

Hoog 0.38 M.

73. Mannebeeld, oorspronkelijk slangekop als spuier. Een reusachtig, tweearmig mannebeeld, op Europeesche wijze zittend op een dampar met hooge rugleuning. Men heeft den halsband, de zoogenaamde slangen-oepawita, de slangen-armbanden, slangen-polsbanden en enkelbanden maar te zien, om te weten, dat men hier te doen heeft met Javaansch cementwerk, uitgevoerd naar Chineesche voorlichting. Hetzelfde geldt ook voor de armen, waarvan de rechterhand eene knots omvat, rustende op de voetplaat, en de linker met de palm onder de linker borststreek geplaatst is; dit geldt ook voor de beenen; een en ander een gewrocht, dat niet door Hindoes kan zijn uitgedacht. Op dat reuzelichaam staat een misschien echte, doch gerestaureerde en beschilderde naga-kop, met de tjoepoe-manik op den kop, doch ook in dat beeldwerk is het moeilijk, het echte van het onechte te onderscheiden. Een blik in den geopenden bek doet gelooven, dat het diepe keelgat tot achter doorloopt en eertijds in gemeenschap stond met een daarachter aangebrachte waterleiding of goot, zoodat ons in het hoofd van deze Chineesch-Javaansche postiche geleverd wordt een naga als spuier.

Hoog 1.80 M., voetstuk 0.62 M.

74. Rakshasa. Een zeer verweerd en gerestaureerd, tweearmig mannebeeld, staande op een voetstuk, dat ingemetseld is in eene moderne estrade, met

achterstuk, zonder glorie. De haren zijn opgebonden met een haarband en verbreeden zich naar boven in krullen, tot tegen het achterstuk. Wat door de verwering gespaard werd, geeft te denken aan een groot ornaat, zonder oepawita. Het gelaat is gedeeltelijk aangebracht en daarmeê ook knevel, die fatterig is om- en opgekruld. Het kleedje is tot boven de knieën opgeschort, doch de gordel, die uit doek bestaat, en meer dan eens om het lichaam gewonden schijnt, laat eene dikke plooi neêr, die over het naakte rechter scheenbeen met een bocht heenloopt. De linkerhand rust op eene knots. De rechterhand ligt gesloten tegen de heup, en omvat iets, dat thans den vorm heeft van een lat, doch voorheen een zwaard kan geweest zijn.

Hoog 0.76 M.

75. Vrouwebeeld. Een verminkt, gekleurd, verguld en gerestaureerd, vierarmig vrouwebeeld, staande op een voetstuk, dat thans in eene moderne estrade ingemetseld is, met achterstuk en glorie. De slanke opzet van het beeldwerk, de versierselen en de steensoort, gezwegen nog van het nagebootste bloem- en bladwerk op het achterstuk, waarvan de primitieve bewerking toch verraadt wàt er gestaan heeft, en hóé dat gestaan heeft, doen denken aan het groote beeld van tjandi Djago (Toempang). De godin is gedost in groot ornaat, met een oepawita, die smal neervalt van den linker schouder, zich hoe langer hoe meer verbreedt, tot ze haar grootste breedte bereikt beneden de knieën, voor het midden van het lichaam, en daar een sieraad draagt bestaande uit een rozet tusschen opgaand bladwerk, waarna ze weêr versmallend oploopt over rechter heup en middel, en boven de achterzijde van den borstband in het achterstuk verdwijnt. De handen, die verminkt en gerestaureerd zijn, liggen op het lotusbladwerk, dat van boven als een steenklomp uit het achterstuk vooruitschiet, en van onder uit stengel- en bladwerk opgaat. De emblemen dier handen worden gemist. De opstaande achterhanden hielden opstaande emblemen, doch de cementrestauratie laat niet toe te raden, wat die eenmaal kunnen geweest zijn (aksamala en tjamara?) Op de onderhelft van de glorie is links en rechts een geplooid haarlint gebeiteld.

Hoog 1.27 M.

76. Çiva (?). Een zeer geschonden en verweerd, beschilderd en gerestaureerd, tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, in eene moderne estrade ingemetseld, met achterstuk, zonder glorie. Het beeld was eens gedost in groot ornaat, met eene lintvormige oepawita, die van den linker schouder rechtstreeks naar den rechter oksel neerloopt, en daar verdwijnt. De rechterhand

was naar het midden van het lichaam gebracht, doch is thans verminkt, en verraadt niets meer van houding of embleem; de linkerhand, die in misvormde gedaante is gerestaureerd, ligt met de palm en met wijd-gespreide vingers op de linker heup. Op de rechter zijde van het achterstuk is, van de voetplaat uit, een trisoela gebeiteld, waarvan de vork plaats neemt boven den rechter schouder.

Hoog 0.72 M.

77. Mannebeeld. Een verweerd, beschilderd en gerestaureerd, tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, die in eene moderne estrade is ingemetseld, met achterstuk, dat opliep tot de haardos van het achterhoofd en thans ook ingemetseld is in een modern achterstuk, zonder glorie. Het haar is rond op- en naar achter gekamd, met eene rozet op het midden boven het voorhoofd, en twee linten, die van daar divergerend over het hoofd loopen. Een haarlok valt links en rechts neêr op den schouder. Het beeld is getooid met oorhangers, een versierd borstsieraad en een kleedje, dat tot boven de knieën is opgeschort. De armen, waarvan de ondergedeelten zijn aangebracht, zijn met de handen, waarvan de vinger-belijning geheel ontbreekt, samengebracht voor het midden van het lichaam, op den buik. Waarop de rechter onderarm, van elleboog tot pols rust, is moeilijk uit te maken; misschien is het wel een vercementeerde sjerp-plooi, die van de rechter heup afhangt; evenzeer is het onzeker, waarop de linker elleboog rust: ook dat kan een sjerp-einde zijn, neervallende van de linker heup, en thans met kalk overdekt.

Hoog 0.52 M.

78. Vroegere Ganeça. Een zeer verweerd, geschonden en bepleisterd, tweearmig mannebeeld, zittend op een voetstuk, dat in eene moderne estrade is ingemetseld, met een achterstuk, dat, ter hoogte van de linker elleboog, glorievormig op en over het hoofd heenloopt. Het ondergedeelte van het beeld, zooals het zich thans onder verf en kalk laat herkennen, vertoont twee met de voetzolen samengebrachte olifantspooten, in den schoot waarvan drie tweevoudige banden neervallen uit een dubbelen, gecementeerden buikband. Op dat onderlichaam (tot den buikband) staat een bovenlichaam met gezwollen buik, met een oepawita met slangekop op den linker schouder, die in den nevel eindigt; een aangebracht hoofd met een insipide gelaat, een opstaande rechter en een neerhangende linker arm. De rechterhand heeft iets gegrepen, dat gesneden was op de glorie, doch thans heeft het den schijn, of de man een zwaren last op den rug torst, en daaronder eenigszins gebukt gaat. De linkerhand omvat de

zijvlakte van den buik. Het hoofd is bedekt met eene puntig opgaande muts. misschien wel het gerestaureerd restant van makota en hooge haartooi. Wel is waar spreken buik en olifantspooten van eene Ganeça-voorstelling, maar onvereenigbaar is daarmeê het verdere bovenlichaam, en voornamelijk de houding der armen, die niet te reconstrueeren zijn tot twee armen, waarvan de handen op de knieën hebben gerust. Een olifantssnuit is niet te plaatsen, want dan zou de oepawita niet op den buik zichtbaar zijn, maar, gesteld ook, dat deze met cement is aangebracht, dan nog is de afstand van het gelaat tot linker knie te groot om er een snuit in te herplaatsen, die maar eenigszins met de gebruikelijke teekening overeenkomt. De opzet van het beeld, zooals die thans bestaat, en het gemis van heupen brengen mij tot de onderstelling, dat op het onderlichaam van een Ganeça werd geplaatst het bovenlichaam van een ander beeld, dat niet meer te herkennen is.

Hoog 0.52 M.

79. Çiva. Een verweerd, dik geverfd, tweearmig mannebeeld, staande op een dik bekalkt, dubbel lotuskussen, met overkalkt achterstuk en glorie. De god is gedost in groot ornaat, met een oepawita, die een slangekop kan vertoond hebben op den linker schouder, doch het slangelichaam is thans gekerfd De makota steekt ongewoon ver uit over het voorhoofd; daaronder vallen krullokken neêr op de schouders. De sieraden waren eens met zorg bewerkt, doch het kleedje vertoont overlading. Neervallende op de wreven, vertoont het een breeden sjerpband, die over de knieën heenloopt, en op de heupen een grooten strik vertoont, waaruit zeven plooien neervallen, die zich spreiden naar het voetstuk. De plompe handen zijn samengebracht op den buik, met de palmen naar het lichaam gekeerd; de linkerhand, eenigszins lager geplaatst dan de rechter, met den duim daarin verborgen, en met de vier vingers om de onderzijde van die hand, en met den pink rakende het rechter dijbeen. Op dezelfde estrade en achter het beeldje staat een gezadeld paard van cement, in een paardvorm, zooals die voorheen te zien waren in de »draaischuitjes", vóór dat deze hadden plaats gemaakt voor de meer pompeuse »carousel". Op mijn vraag aan een Chinees, wat met dit paard bedoeld werd, kreeg ik ten antwoord: mainan sadja, — een antwoord, dat de Chineesche devotie of piëteit ten opzichte van begraafplaatsen in een eigenaardig licht stelt.

Hoog 0.64 M.

80. Bodhisatwa of Bodhisatwaçakti. Een nagenoeg geheel verweerd, zeer geschonden en geverfd beeld, zittend op een voetstuk, dat geene

onderkenning toelaat, of het eens steenplaat of lotuskussen was, omdat het is ingemetseld in eene moderne estrade, met een achterstuk, dat eveneens is ingemetseld in een later aangebrachten pijler, en waarvan de belijning grootendeels in de kalk verdwenen is, — en eene glorie, die nauwelijks meer zichtbaar is. Het hoofd is bijna geheel weggeslagen en vervangen door een cement-klodder, zonder gelaat-teekening. De verwering heeft het bovenlichaam geglad, doch de lijn van taille en buste geven te kennen, dat eenmaal een godinne-lichaam gebeiteld was. Het ornaat is verdwenen op eene sjerp na, die uit het midden vóór den onderbuik twee linten neêrlaat over de beenen, en neervallen op het voetstuk. De handen lagen naar boven geopend op de knieën, en hielden in ieder daarvan een rozet. Ondanks de kalk (misschien dat eene herinnering aan Tjandi Plahosan van invloed is op deze beschouwing) zou men een ruggekussen veronderstellen achter de godin, — doch, wat van meer belang is, is hier nog duidelijk zichtbaar: een maansikkel, waarvan de opstaande horens, links en rechts van het hoofd, op de glorie gebeiteld zijn.

Hoog 0.37 M.

81. Mahayogi. Een bepleisterd en beschilderd, tweearmig mannebeeld, staande op een ingemetseld voetstuk, met ingemetseld achterstuk en glorie. De god is gedost in groot ornaat, met oepawita. De armen hangen neêr. In de rechterhand wordt gehouden een neerhangende aksamala, in de linkerhand den hals van een waterkruik met stop en tuit en neerhangenden buik. Op de rechter zijde van het achterstuk is een trisoela gebeiteld, staande op de steenplaat, met de vork boven-achter den rechter schouder. Daar het gelaat geheel wit gepleisterd en de kin geglad is, worden knevel en puntbaard gemist.

Hoog 0.52 M.

82. Mannebeeld, met makara als hoofd. Een reusachtig tweearmig mannebeeld, zittend op Europeesche wijze op een zetel met hoogen rug. Deze leelijke schepping van Chineesch-Javaansche fantasie, van klei en cement geboetseerd door een Javaan, op last van den Chinees HIAN LIANG TJOAN, heeft als hoofd een makara, waarvan de snuit in dubbel profiel opgaat; waarvan het ornament beschilderd en beteekend is, doch waarin nog herkend worden het oog en de als horens omkrullende manen. In het ondergebit zijn opstaande slagtanden aangebracht. Tusschen de tanden van den opstaanden bovenkaak is, van boven naar beneden, een ornament geplaatst, dat weêr een drievoudig trisoela-motief weêr geeft, en dat herinnert aan eene boom-teekening van dergelijken vorm, in de onder-basreliefs van Tjandi Djago (Toempang). Bovendien

hangen tusschen de twee in de onderlip aangebrachte slagtanden drie reepen blik, als neerhangende tong.

Hoog 1.75 M.

83. Doerga. Eene verweerde, bepleisterde en beschilderde, achtarmige Doerga-voorstelling, *staande op eene steenplaat*, met achterstuk en glorie (even zichtbaar). De godin, die ruw en plomp behouwen is, staat niet op een buffel; — van een eens bestaanden buffel is niets te bespeuren. Wel doet het bobbelig, overkalkt relief, links en rechts op het voetstuk en tegen het achterstuk, denken aan wat men verwachten zou; wel staat op de steenplaat iets dat zou kunnen doen denken aan een voormaligen asoera, maar ook dát is verwerkt tot een ape- of hondekop, van waar een veelsnoerige kabel opgaat naar de linker voorhand, daar door heengaat en, weêr te voorschijn komende als eene verbreede snoeren-guirlande, oploopt in de eerste linker achterhand, — maar eene voorstelling van asoera-haar of van eene buffel-staart is het niet. Bovendien heeft de steenplaat een afgerond bovenvlak, dat onmogelijk uit een buffellichaam zoo haaks bekapt kan zijn. De godin is gedost in groot ornaat, doch ook van een oepawita is niets te bespeuren. De rechter voorhand, met de palm naar voren geopend, vat een sjerp of breed lint, dat als guirlande over het rechter dijbeen heenloopt, — de rechter achterhanden (niet volgens de ordonnantie, die door verwering onduidelijk is, maar geteld van onder naar boven, volgens de emblemen op het achterstuk aangebracht) hielden: een nederwaarts gericht zwaard, een nederwaarts gericht jachtmes en een tjakra (of aksamala?). De linker voorhand grijpt den snoerbundel, die boven beschreven werd, en die ook door een achterhand gegrepen wordt, terwijl eene andere linkere achterhand een (zeer verminkte) sangka houdt.

84. Makara en god. Een beeldwerk, dat uit twee heterogene deelen bestaat, en op elkander is ingemetseld in een modern pijlertje.

a. Een makara, die nog een olifantssnuit vertoont in dubbel profiel, links en rechts een neerkrullende horen, en, en face, niet een bek met twee rijen tanden, maar een fraai, lang, palmetvormig ornament, neervallende van de boven-snuitwinding op een omrand spuigat. De restauratie heeft, en face, in cement aangebracht een dieregelaat, dat herinnert aan een dolfijn, zooals die in de Europeesche beeldhouwkunst, bij bronnen en fonteinen, wordt bewerkt in eene Neptunus- of Najaden-voorstelling. De lippen vormen een spuigat, en het kan wel zijn, dat het beeld vroeger als een spuier op een tempelgebouw heeft dienst gedaan.

b. Een nagenoeg geheel verweerd godebeeld, met achterstuk en daarop

geplaatste glorie, zittend op een lotuskussen boven op den makara. De god was eens gedost in groot ornaat, met oepawita. De handen lagen, naar boven geopend, op de knieën, en in ieder daarvan lag een rozet.

Hoogte van den makara 0.30 M., hoogte van den god 0.46 M.

85. Boeddha. Een zeer verweerde en verminkte, dik-beverfde Boeddha, zittend met gesloten beenen op een lotuskussen, dat in eene moderne estrade is ingemetseld. Het hoofd is vervangen door een houten boks-kop met echte bokshorens. Om de hals is een dikke halsband aangebracht, die ook het verminkte achterstuk omvat. Verder zijn twee slappe hangborstjes aangebracht, en daaronder een borstband, die, als de dubbele, onversierde armbanden, postiche kan zijn. Op het kleedje is een patroon geschilderd; linten hangen daarover heen op het lotuskussen. Groote strikken op de heupen en sjerp-einden, recht-opstaand gebeiteld op het achterstuk, verraden een sjerp. Een geplooide slip van het monnikskleed hangt, van den rug terugkeerend, neder over den linker schouder, hoewel de kleedzoom, die van den linker schouder heeft neêr te vallen, naar de rechter zijde, alleen aan de rechter heup-zijde nog maar even zichtbaar is; — en wanneer de restauratie de oorspronkelijke belijning van de rechterhand geëerbiedigd heeft, dan lag (en ligt nu) die hand in wara-moedra op de rechter knie, terwijl de linkerhand, naar boven geopend, en een rozet er in, geplaatst is op de linker knie. Het relief achter den rug op het achterstuk spreekt van eene glorie, dan wel van een ruggekussen; gekrinkelde haarvlechten toch zijn bij een Boeddha niet denkbaar.

Hoog 0.60 M.

86. Mahayogi. Een geheel verweerd, tweearmig beeld, waarvan het ornaat gekleurd is, staande op eene steenplaat, met achterstuk, waarbij de glorie onder de dikke kalklaag kan verdwenen zijn. De god draag knevel en puntbaard, en was gedost in groot ornaat, met oepawita. De armen hangen neer. De rechter hand houdt een neerhangende aksamala, de linker een neerhangende kendi, waarvan de tuit verminkt is.

Hoog 0.63 M.

87. Nandi. Een bekalkte, geheel verweerde en verminkte nandi, liggende op eene steenplaat. Eenige ornamentatie of bizondere belijning valt aan den steenklomp niet meer te ontdekken.

Hoog 0.23 M., lang 0.44 M.

88. ? Een totaal verweerd, beschilderd en bepleisterd, tweearmig mannebeeldje, zittend in leelijk-gebeitelde houding op eene steenplaat, met achterstuk, waarop geen glorie meer gezien wordt. Makota en hooge haartooi, oorhangers en borstband, polsbanden en één enkelband zijn nog te constateren. De oepawita hangt als een breed saamgevouwen slendang van den linker schouder neer over borst en rechter zijde. De handen liggen met de palmen op de knieën.

Hoog 0.46 M.

89. Çiva? Een zeer verweerd en gerestaureerd, bekalkt en beschilderd, vierarmig mannebeeld, zittend op een dubbel lotuskussen, met achterstuk en glorie. De god is gedost in groot ornaat, en draagt als oepawita een slang, waarvan de kop rust op den linker schouder. Makota en hooge haartooi zijn omgezet tot een tulband, waarvan de prototype onder de Engelsch-Indische vorstendracht zou terug te vinden zijn. De voorhanden liggen, als verwering en bijwerking niet al te zeer bedriegen, met de palmen op de knieën. De achterhanden zijn opgestoken en hebben gehouden links een tjamara, rechts een aksamala.

Hoog 0.50 M.

90. Makara op menschelichaam. Een beeld ten voeten uit, — behalve het hoofd, eene Javaansch-Chineesche fantasie, uitgedrukt in cement, en wel een man met makara als hoofd, staande op eene steenplaat, met de rechterhand rustend op eene knots en de linkerhand in de zijde geplaatst. Het leelijk geboetseerde beeld draagt een oepawita, die van den *rechter* schouder neerdaalt naar de linker zijde. De makara, nu met verf en verguldsel smakeloos belijnd, vertoont een naar voren geopenden bek, de onderkaak horizontaal, met twee vergulde tanden in het midden, en twee vergulde opstaande slagtanden, naar den bovenkaak opkrullend. De bovenkaak opstaande met twee rijen vergulde tanden, en uitloopende in een versierd, dubbel krul-profiel van een olifantssnuit. Over den rug van de snuitwinding loopt een kralensnoer, van achter neervallende op den rechthoekig gekapten schedel van den makara; van voren, tusschen de beide krul-profielen, houdende een lotus, die weêr over een palmetvormig ornament neêrlaat een zaadsnoer, waaraan een kleiner lotus hangt. Daaronder is het verhemelte, dat anders steeds natuurlijk-dierlijk geribd is, met cement en verf geglad, en vertoont een rond keelgat, dat den makara aanwijst als spuier. Verder zijn de lippen van het zeemonster geornamenteerd, voorzien van een *rond* oog met gewelfde wenkbrauw, met eens fraai-gebeitelde

oorschelpen, waarachter de horens zich omkrullen naar beneden, wortelende in een kralenband op den kaak, en zich naar beneden scherp verspitsende.

Hoog 1.49 M.

91. Singha, aap en god. Eene vereeniging van drie stukken, achter elkander opgemetseld, en niet bij elkander behoorende, bestaande uit:

a. een singha, met de borst liggende op eene plaat van metselsteenen. Bij eerste kennismaking zou men, naar den opgaanden nek te oordeelen, meenen te doen te hebben met een naga, wanneer niet de bek, in den vorm van een ellips, liggende op de lengte-as en in het midden ingedeukt, pleitte voor een leeuwemuil. Het stuk is te zeer verweerd en bekalkt, om er de ornamentatie en manen-bekleeding van te kunnen beschrijven;

b. een aap, staande op de flanken van den singha, met den buik vooróver liggende op diens kop, — geheel in de witkalk gestoken, en alle kenmerken dragende van postiche; doch in de contour van borst en heupen en van den over de ruggegraat gelegden staart, wordt men herinnerd aan den romp van een opstaanden singha, waarop een apekop geplaatst werd, en waaraan twee armen werden geboetseerd, die op de borst zijn samengebracht;

c. achter den voorover geplaatsen rug van *a*, een gecementeerd en bekalkt, beschadigd en gerestaureerd, tweearmig godebeeldje, staande vastgemetseld, waarvan de schedellijn oprijst tot gelijke hoogte met dien van den aap. De verweerde haardos vertoont nu naar achter gekamd haar, dat zich naar achter verbreedt. Gelaat en linker been zijn gerestaureerd; de rechter voet is weggebroken; steenplaat of lotuskussen niet meer aanwezig. Het ornaat bestond uit oorsieraden, halsband, borstsieraden, arm- en polsbanden, en een kleedje, opgebonden met een sjerp, waarvan de slip tusschen de beenen neerhangt. Van glorie en oepawita geen spoor. De armen hangen neêr langs het lijf. Welke emblemen of attributen door die handen gevat werden, is met geen mogelijkheid meer uit te maken.

Hoogte van den singha 0.40 M., hoogte van het godebeeld 0.45 M.

92. Vroegere Ganeça, thans op Europeesche wijze zittend mannebeeld. Een zeer verminkt en verkeerdelijk gerestaureerd, beschilderd en bepleisterd, vierarmig mannebeeld, zittend op Europeesche wijze op een zetel, die geplaatst is op eene estrade. Het beeld had een achterstuk, dat thans ingemetseld is, en zeker ook eene glorie, doch ook deze is niet meer aan te wijzen. Het gelaat met breed opgesperden leeuwemuil; de handjes, die zijn aangebracht tegen de heupen; het sieraad op de maag, dat den vorm heeft van een neerhangenden slangekop; de neerhangende beenen met mensche-voeten; de

kleeding pradjoeritan — een en ander zijn niet in staat, op een dwaalspoor te brengen omtrent de identiteit van den god, die daar eens werd afgebeeld. Want de richting der voorarmen geeft aan, dat de handen gerust hebben op de knieën; het slangekop-vormige ornament als borstsieraad, dat als een deel van een halsband op de maag prijkt, is niet anders dan een deel van een olifantssnuit; de vooruitspringende neus, die iets vinnigs geeft aan het gelaat, is gegroeid uit de bult, waarmeê een olifantssnuit zich plant in den kop, Daarmeê stemt overeen het *aangebracht* ondereinde van de slang als oepawita, die geen ondereinde hebben kan, omdat die door de olifantssnuit overdekt wordt. Men voege daarbij de achterarmen, met de daarin nog aanwezige sporen van de eens bestaande emblemen, — dan vinden we, dat het potsierlijk beeld van heden oorspronkelijk was: een vierarmige Ganeça, zittend in groot ornaat met oepawita, op een lotuskussen met achterstuk en glorie. Geen sikkel-doodshoofd-embleem in de haartooi; de voorhanden voorzien van tandbrok en etensbakje, liggende op de knieën, en de achterhanden rechts voorzien van een aksamala (nog vier kralen aanwezig), en links een olifantshaak.

Hoog thans 0.89 M., hoog vroeger ± 0.60 M.

93. Makara, als hoofd van een mannebeeld. Een tweearmig mannebeeld van cement, staande op eene steenplaat, met een makara als hoofd, en een knuppel in de rechterhand, geplaatst op de steenplaat. Deze Javaansch-Chineesche schepping latende voor hetgeen ze is, heeft het oog zich alleen te richten op den makara, die bekalkt, beverfd en verguld is, doch nog in al zijne lijnen te volgen is. Opzet en versiering zijn geheel dezelfde als bij No. 90, waarmeê hij alleen in afmeting verschilt. Alleen de onder-lotus van het bekornament is hier met cement verwerkt. Ik vraag voor de verdere beschrijving naar dat nummer te mogen verwijzen.

Hoogte van het geheele beeld 1.65 M., hoogte van den makara alleen 0.36 M.

94. Ganeça. Een zeer verweerde, bekalkte en beschilderde, vierarmige Ganeça, zittend met saamgevoegde voetzolen op eene verminkte steenplaat, met achterstuk, dat thans in een modern achterstuk is ingemetseld, en glorie. De god was eens gedost in groot ornaat, zonder maansikkel en doodshoofd boven de makota. Van het ornaat is weinig over, doch de oepawita bestaat nog. Op de buik heeft de oepawita een reliet, dat loopt naar links, alsof ze zich daar in tweeën verdeelt. Het behoeft nauwelijks te worden genoteerd, dat het een restant is van een olifantssnuit. Deze snuit is verder geheel weggebroken,

en aan het bijgebracht gelaat kwam daarvoor in de plaats een opstaand snuitje met geknopt uiteinde op het voorhoofd en een naar beneden geopende onderkaak met tandjes. Ook ooren en rechter duim van de voorhand zijn gerestaureerd. De voorhanden liggen in de gebruikelijke houding en hadden daarin tandbrok en etensbakje. De opstaande achterhanden hielden eens, rechts de aksamala, links de olifantshaak, doch van die emblemen is weinig of niets overgebleven.

Hoog 0.53 M.

95. Çri (?). Een geschonden en gerestaureerd, bepleisterd en beschilderd, tweearmig vrouwebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. De godin is gedost in groot ornaat, zonder oepawita. De ornamentatie kan eens keurig beitelwerk geweest zijn, wat vooral uitkomt in de versiering van het achterstuk en de spangen, die achter de ooren neervallen en ombuigen langs de onderzijde van de glorie. Groote strikken gaan uit van de handen en laten sjerpplooien neer, die naar onder uiteenvallen tot op de steenplaat. Opmerkelijk zijn de polsbanden, spiralen, die van de polsen naar achter tot tien malen om de armen gewonden zijn. Ze doen denken aan eene aaneengesloten massa van geluksbanden, zooals die op dit oogenblik weêr gedragen worden. De armen buigen zich bij de ellebogen rechthoekig naar voren, terwijl de handen de onderzijde der naar voren gebrachte borsten omvatten. Tot het sierlijk ornament op het achterstuk terugkeerende, vinden we daar, naast de onderarmen uitgaande, twee divergerende, keurig geteekende, lansvormige tanden, parallel loopende met de beneden-helft van de glorie. Dat aan dit ornament het trisoela-motief ten grondslag ligt, houd ik voor zeker. De twee leelijk stijf opstaande haarlinten en de twee fraaie spangen achter de ooren, langs de onderzijde van de glorie, kunnen zeer goed met datzelfde motief in verband staan.

Hoog 0.89 M.

96. Makara met visschelichaam. Een dik bekalkte makara, waaraan een reusachtig visschelichaam is aangebracht, met wonderlijke kieuwen, drie rug-vinnen en staande staartlepel. Bovendien liggen aan iedere zijde op de steenplaat twee vinnen. Waar, zooals vroeger meermalen gezien werd, de makara voor de Chineesche fantasie te dienen had als hoofd voor eene menschengestalte, daar kan eenig Chineesch vernuft ditmaal in den makara een gadjah mina hebben herkend, en moet deze associatie van denkbeelden als eene bizonderheid worden genoteerd. De makara is zoo dik bekalkt, dat de specificatiën tot grondlijnen zijn teruggebracht, doch nog genoeg laten bespeuren,

om er de echte en fraaie makara-type in te herkenen. De opgesperde bovenkaak met twee rijen tanden wordt afgedekt door een snuit-krul in dubbel profiel, dat boven op de snuit-winding eene breedte heeft van 0.30 M. Daarop ligt thans een kalkschijf, — dus vroeger een rozet of lotus. Van die schijf hangt, aan de voorzijde, rechthoekig neer een groote lotus, die thans een kalk-kabel, dus vroeger een bundel zaadsnoeren, neerlaat, die zich vereenigen in eene kleinere rozet of lotus, eveneens met het vruchtbed en face gebeeldhouwd. De laatste bloem rust op den kop van een vogel, die, met gespreide, neerhangende wieken, staat of zit op de tong van het zeemonster. Het snuit-profiel op de zijden geeft, onder de snuit-buiging een *rond* oog te zien, waarvan reeds de zwellende horen uitgaat, die achter een fraai, driehoekvormig oor heenloopt, en daar achter naar beneden ombuigt. Overigens is alles met kalk-specie geglad, doch het geheel herinnert aan een fraai exemplaar uit de Djogjaasche archaeölogische verzameling.

De makara is hoog 0.70 M. Het visschelichaam is lang 2.26 M.

97. Boeaja. Een in eene dikke kalklaag gehuld krokodillen-lichaam, met een kop, die het faux air heeft van een zeeleeuw, doch de opwaarts gerichte bek heeft aan iedere zijde drie slagtanden boven en twee slagtanden beneden, zoodat misschien alleen in de folklore de identiteit van het dier is na te speuren. Wanneer de volkomen gaping en de daardoor boogvormige bekhoeken worden bedacht, is het al zeer gewaagd te denken aan een makara; — te minder omdat bij dezen muil de bovenkaak niet rechtstandig genoeg is ten opzichte van den beneden-kaak, en aldus geen verhemelte vertoont met de gewone rangschikking van tanden-rijen; te minder ook, omdat het monster voorzien is van een mede opstaanden, menschelijken neus, die weer bij singha's wordt aangetroffen, terwijl de ornament-lijnen herinneren aan een makara. Doch na langdurige beschouwing komt me voor, dat hier werkelijk een leeuwekop wordt aangetroffen, waarvan onder- en bovenkaak gewijzigd vereenigd zijn; dat daarin de echte tanden, met de gebruikelijke twee slagtanden in elken mondhoek, hebben plaats gemaakt voor een fantasie-gebit van Chineesche vinding; dat de neus werkelijk een leeuweneus is, en de knobbel tusschen de oogen een vroeger bestaan verraadt van de als midden-kam opstaande manen, als scheiding van de zij-manen, die links en rechts in den vorm van een horen neêr- en ombuigen.

Lang 2.22 M.

98. Mahayogi. Een zeer verweerd en beschadigd, beschilderd en op dwaze wijze gerestaureerd, tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, met een achterstuk, dat in een modern achterstuk is ingemetseld, zonder glorie.

Van de hooge haartooi is het bovengedeelte nog echt, het onderstuk en de makota zijn onjuist gerestaureerd, zoodat alsnu de god een hoofddeksel met zonnesjaal schijnt op te hebben. Het gelaat is aangebracht in grimmige teekening. De puntbaard, die verdwenen is, kan aanleiding hebben gegeven tot den vorm van stropdas, die men den god heeft omgegespt. In de dwaze mannelijke empire-toiletten vindt men de wedergade daarvan terug in de batiste halsdassen, waarin zelfs de kin tot de onderlip werd omwikkeld. Heeft een ornaat bestaan, dat aan de hooge haartooi beantwoordde, dan is dit geheel verdwenen. Alleen rest nog het bovengedeelte van een oepawita en een kleedje, opgebonden door een soort van buikband, die versierd moet geweest zijn, en waarvan nog vier linten op de voorbeenen neerhangen. Handen en voeten zijn gerestaureerd. De laatsten zijn gestoken in Chineesche pantoffels (kasoed), en in de eerste wordt rechts gehouden eene neerhangende aksamala, links een neerhangende kendi.

Hoog 0.97 M.

99. Bodhisatwa (?). Een bekalkt en beschilderd, tweearmig mannebeeld, zittend op eene dikke steenplaat, die, naar de boven-vóór-rand te oordeelen, (opstaande vruchtbed-rand) een dubbel lotuskussen moet geweest zijn, met achterstuk, en eene glorie, die met eene méander-lijn-vormige versiering omzoomd is, door Chineesche inkt daar aangebracht. De god is gedost in groot ornaat, zonder oepawita. De armen zijn, met de naar boven geopende handen, voor het midden van het lichaam gebracht, en houden daarin een naar boven geopenden lotus. Over de vereeniging der beenen hangen twee samengeplooide kleedslippen neêr op het lotuskussen. Uit de rechter heup komt eene waaiervormige strik te voorschijn, gebeiteld op het achterstuk.

Hoog 0.56 M.

100. Bodhisatwa (?). Een zeer verweerd, beschilderd, bekalkt en gerestaureerd tweearmig mannebeeld, zittend op een lotuskussen, dat in een modern voetstuk is ingemetseld, met achterstuk en glorie. De god is gedost in groot ornaat, zonder oepawita. Het gelaat is gerestaureerd, en daarin aangebracht eene grijnzende mond met tanden. De handen liggen, half geopend naar boven, op de knieën, en ieder daarvan houdt eene naar boven geopende rozet.

Hoog 0.62 M.

101. Bodhisatwa. Een zeer verweerd, gerestaureerd en beverfd, tweearmig mannebeeld, zittend op een dubbel lotuskussen, met achterstuk en glorie. Behalve het gelaat, werd bij het groot ornaat ook een oepawita geteekend (met

Chineesche inkt), die evenwel van den *rechter* schouder afdaalt naar de linker zijde. De zeer verweerde handen lagen eens, naar boven half geopend, op de knieën, en hielden in ieder daarvan eene naar boven geopende rozet.

Hoog 0.47 M.

102. Bodhisatwa. Een zeer verweerd, gerestaureerd, bekalkt en beschilderd, tweearmig mannebeeld, zittend op eene dikke steenplaat, die wel, als No. 99, 100 en 101, een lotuskussen zal geweest zijn, met achterstuk en glorie (?). De god is getooid in groot ornaat, met oepawita. De handen, die zeer verweerd zijn en verminkt, liggen naar boven geopend op de knieën en houden daarin eene nog vrij duidelijk te onderscheiden rozet.

Hoog 0.70 M.

103. Bodhisatwa. Op een 1.30 M. hoog, leelijk, torenvormig bouwwerk, bestaande uit 8 concentrische terrassen, ligt, over het boventerras heenhangende, eene vormelooze massa saamgepakte kalkklodders (beteekent 't misschien een wolkpartij, door onbekwame hand geboetseerd?) en daaruit verrijst eene gode- (of godinne) gestalte, van de onderzijde van het halssieraad tot aan den knop van de hooge haartooi. Het is een keurig gebeiteld kopje, met makota en hooge haartooi, waarvan een lok neêrkabbelt onder de makota op de schouders, tegen eene bekalkte glorie (die herinnert aan den fraaien glorie-vorm bij de Boeddha's in de klenteng op Pasar-baroe te Weltevreden), oorhangers en een rijk halssieraad. Dat de Chineesche fantasie weêr niet kon nalaten het gelaat (met aangezetten neus) te grimeren met verf-lijntjes, die bij eene clown-grime passen, behoeft nauwelijks te worden aangeteekend.

Hoog 0.28 M.

104. Mannebeeld? Een zeer verweerd, gepleisterd en beschilderd, tweearmig mannebeeld, staande op eene dikke steenplaat, met achterstuk en glorie. De god is gedost in groot ornaat, waarvan het halssieraad nagenoeg geheel verweerd is, en het overige in overladen rijkdom moet geteekend geweest zijn. De oepawita was eveneens versierd. Een strik met al te weelderige plooien valt van de linkerheup, die uitgebogen is en waarop de palm van de linkerhand rust. De rechterhand is aangezet en rust thans op den bovenrand van No. 105.

Hoog 1 M.

105. Doerga. Een geheel verweerde, bij den onderbuik afgebroken Doerga-voorstelling met weggevallen buste, waarvoor een linker plat-gedrukt

borstje is in de plaats gezet. De twee ongevormde beenen zijn van cement vervaardigd. De godin was acht-armig; heeft achterstuk en glorie, en was eens gedost in groot ornaat, met oepawita. In een der rechter opstaande achterhanden wordt een sangka herkend, doch de verwering legt verder het zwijgen op aan elke onderstelling omtrent de eens bestaan hebbende emblemen.

Hoog 0.33 M.

106. ? Een steenklomp, staande op een modernen pijler, waartegen No. 104 en waarin No. 105 is ingemetseld, die, na langdurige beschouwing, geen mensch- of diervorm doet verschijnen uit de al te verweerde belijning.

Hoog 0.35 M.

107. Doerga. Een zeer verweerd en aan de onderhelft dik bekalkt, vierarmig vrouwebeeld, staande op iets, dat alleen voorafgaand weten kan herkennen als buffel, die naar rechts ligt op eene steenplaat, met achterstuk, zonder glorie, die evenwel met het daarbij behoorend achterstuk kan zijn weggevallen. Het gelaat is aangebracht, en vertoont, in een vierkant geopend mondje, een fijn gebit met fijne slagtandjes, — zooals de Doerga-voorstelling op Java nimmer vertolkd wordt. De restanten van sieraden en kleeding, gevoegd bij de hooge haartooi, verzekeren, dat de godin eens gedost was in groot ornaat, zonder oepawita of vrouwesnoer. De verweerde en verminkte handen houden, links vóór, den staart van den buffel, waarvan eene even groote lengte op- als neergaat, oorsprong nemende uit een achterdeel, dat hooger dan gewoonlijk opstaat. De rechter hand (eene eigenaardigheid, die het reproduceren in fotogram van deze voorstelling genoegzaam motiveert) rust op eene knots, die op den kop van den buffel staat, — eene afwijking, die reeds bij No. 69 genoteerd werd. De opgestoken achterhanden houden rechts een tjakra (?), links iets, dat, hoe groot de steenmassa zij door die hand gegrepen, als embleem niet meer te onderscheiden is.

Hoog 0.94 M.

108. Singha. Een verweerd en geheel met witkalk bepleisterd, opzittend leeuwtje, zittend op eene steenplaat van metselsteen. Te onderscheiden is, dat het dier zit met opgerichten kop, waarvan de manen in het midden gescheiden zijn; met een matig geopenden muil in den vorm van eene langwerpige in het midden ingedrukte ellips; met de voorpooten opgericht op de gebruikelijk-onnatuurlijke wijze, met de klauwen achter de plaats der ooren, die evenals de horen-manen niet meer zichtbaar zijn. Het dier droeg haar- en borstband,

Van achter rijst in het midden een staartje op, dat over rug en achterkop als een reep-vormig achterstuk gebeiteld is.

Hoog 0.37 M.

109. Bodhisatwa. Een verweerd en bekalkt, tweearmig beeld, zittend op een dubbel lotuskussen, met achterstuk en glorie. De god is gedost in groot ornaat, met een oepawita, die bestaat uit drie saamgevoegde linten. De hooge hoofdtooi werd met onvaardige hand gerestaureerd, evenals de rechterhand, die eens rustte op de rechter knie, doch, in het aangebracht cement, de wijze waarop niet meer teruggeeft. De linkerhand (het is onzeker, of de cement-belijning de oorspronkelijke teekening wist te verstaan) wordt gehouden onder de linker borstvlakte, tegen het lichaam.

Hoog 0.60 M.

110. Çiva op Wahana. Een vierarmig, bepleisterd en beschilderd mannebeeld, zittend met neerhangende beenen op de schouders van een nandi, en met de voetzolen rustende op de naar boven geopenden handen van den wahana. Deze laatste is afgebeeld in menschelijke gedaante met een runderkop en face, die afgeknotte horens vertoont, en ooren, liggend op de dijen van den god, en getooid is met groot ornaat, waaronder behoort een neusband, die een slot heeft op het neusbeen. Hij zit op eene steenplaat, met achterstuk en glorie achter het hoofd van den god. Deze laatste is gedost in groot, kwistig ornaat. Als oepawita een slang, waarvan kop en staart samengeknoopt zijn op den rechter schouder, en neerloopende achter den linker oorhanger over de borst, achter de rechter hand door, en daaronder het verdikt lichaam om- en opbuigende naar het achterstuk. De glorie is met bloemwerk bebeiteld, tenzij dat eens opstaand lintwerk was, later bestippeld met goud op het verweerd oppervlak (alsof het eens kralen waren). Ook links en rechts van de glorie, boven de schouders, komen die kraalvormige thans vergulde reliefs voor. De voorhanden zijn vóór het midden van het lichaam gebracht, zoodanig dat de linkerhand naar boven geopend is, en daarin de rechterhand ontvangt met de palm tegen de oepawita, en die met de voortoppen omvattende. De opgestoken achterhanden houden rechts een opstaande aksamala, met de vinger naar voren daar door heen geslagen; links een tjamara. Op linker en rechter heup van den god staat een strik, waaruit sjerpeinden neervallen achter de schouders van den wahana. Laatstgenoemde vertoont eveneens strikken op de heupen.

Hoog 0.85 M.

111. Doerga. Een zeer verweerd, beschilderd, bepleisterd en gerestau-

reerd, zesarmig vrouwebeeld, staande op een buffel, die, met den kop naar links, ligt op eene steenplaat, met achterstuk, zonder glorie. De godin was eens gedost in groot ornaat, dat voor een groot deel verweerd is, zonder oepawita of vrouwesnoer. Rechter borst en rechter hand zijn aangebracht. Het eigenaardige dezer voorstelling is het gemis van den asoera, die ook nimmer bestaan heeft. De rechter voorhand hield den buffelstaart, de linker voorhand rust op eene knots, die staat op den nek van den buffel. De rechter achterhanden houden, in volgorde van voren naar achter, een opstaand zwaard en een tjakra; de linker achterhanden, in dezelfde volgorde, houden een olifantshaak en een sangka. Het zal wenschelijk zijn, dat ook van deze voorstelling een fotogram worde vervaardigd.

Hoog 0.84 M.

112. Doerga. Een zeer verweerd, beschilderd en bekalkt, achtarmig vrouwebeeld, staande op een buffel, die, met den kop naar links, ligt op eene steenplaat, met achterstuk, zonder glorie. De asoera, die zeer verweerd is, zit achter den nek van den buffel, met het gelaat naar links, en vertoont geen schild of kort zwaard in de handen, die neergelaten zijn op den buffel. De godin was gedost in groot ornaat, met de gewone oepawita (niet het zoogenaamd vrouwesnoer). Het is opvallend, dat de armen zijn gerangschikt in de meest geregelde orde, d. i. als de ribben van een geopenden waaier, samenkomende in den elleboog. De rechter voorhand houdt den staart van den buffel; de linker voorhand het haar van den asoera. De rechter achterhanden houden, van voren naar achter: pijl, opstaand zwaard en tjakra, waarvan alleen de laatste volkomen duidelijk is; de linker achterhanden houden in dezelfde volgorde: wurgkoord, boog en sangka, allen zeer onduidelijk.

Hoog 0.59 M.

113. Bodhisatwa. Een zeer verweerd, tweearmig mannebeeld, zittend op een lotuskussen, met achterstuk en glorie, Behalve de beenen, zit alles dik in pleister en verf. Nagenoeg alles is door verwering geglad, en is er juist genoeg zichtbaar van de sieraden, om te mogen besluiten tot een groot ornaat. De houding der armen en handen is zoo zeldzaam, dat ik me niet herinner, iets van dien aard te hebben aangetroffen: de armen zijn nl. op Europeesche wijze over elkander geslagen, met gestrekte handen, zoodat de vingertoppen reiken tot de oksels.

Hoog 0.47 M.

114. Doerga. Een zeer verweerd, bepleisterd en beschilderd, achtarmig

vrouwebeeld, staande op een buffel, liggende naar rechts, gemetseld in een modern voetstuk, met achterstuk en glorie. De godin is gedost in groot ornaat, met gewone oepawita, die tusschen de borsten doorloopt. De rechter voorarm houdt het haar van den asoera, die en face zit op den kop van den buffel, en geene wapens vertoont; de rechter achterhanden houden van voren naar achter: pijl, opstaand zwaard en tjakra; de linker voorhand (en dit is weêr eene bizonderheid, die in fotogram dient te worden gereproduceerd) houdt een zwaard, met het lemmer recht naar beneden, zoodat de punt rust op het lichaam van den buffel; de linker achterhanden houden, in dezelfde volgorde: buffelstaart, boog en sangka.

Hoog 0.57 M.

115. Mannebeeld? Een gepleisterd, beschilderd en verminkt, tweearmig mannebeeld, zittend met de beenen vóór het lichaam gevouwen, maar (men lette wel) met het linker been vóór het rechter, op eene dikke steenplaat, met achterstuk, zonder glorie. Het beeld is gedost in groot ornaat, met krulvlechten uit de makota neervallende op de schouders; met een kralensnoer als halsband, en een snoer van groote kralen als oepawita. De rechterhand ligt met de palm op de rechter knie; de linkerhand ligt naar boven geopend, met een rozet er in, op de linker knie. De ligging der beenen doet dáárom niet denken aan een Bodhisatwa, omdat van dezen de rechter voetzool meestal naar boven ligt op de linker been-vouwing.

Hoog 0.60 M.

116. Brahma. Een geschonden, verweerde, bepleisterde en beschilderde, vierarmige Brahma, waarvan het vierde of achterhoofd is ingemetseld in een modern achterstuk, zonder glorie, zittend op een enkel lotuskussen. De god was gedost in groot ornaat, met oepawita. De linker voorhand ligt, naar boven geopend, in den schoot; de rechter voorhand staat daar boven, naar voren geopend, doch is gedeeltelijk wanstaltig met cement aangebracht. De achterhanden, waarvan de verwering met kalk overdekt is, staan opwaarts, doch de emblemen zijn niet meer herkenbaar.

Hoog 0.68 M.

117. Çiva. Een verweerd, verminkt en bepleisterd, vierarmig mannebeeld, zittend op een dubbel lotuskussen, dat ligt op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. De god is gedost in groot ornaat, met oepawita. De rechter voorhand is opgeheven en staat, naar voren geopend, tegen den rechter

schouder; de rechter achterhand houdt eene recht-opstaande trisoela, waarvan de vork naast boven den schouder uitsteekt. De linker voorhand ligt, naar boven geopend, met eene rozet er in, op de linker knie; de linker opgestoken achterhand hield eens een aksamala.

Hoog 0.56 M.

118. Mannebeeld? Een geheel verweerd en potsierlijk gerestaureerd, tweearmig mannebeeld, waarin de restauratie o. a. aanbracht een gelaat, dat zweemt naar een varkenssnoet. Het benedengedeelte is zoo verweerd en verminkt, dat de beenen zijn teruggebracht tot een ruwen steenklomp. Naar de ligging der handen te oordeelen, was het beeld oospronkelijk ruw gebeiteld, tenzij daaraan eene bizondere beteekenis toe te schrijven is. De handen liggen nl. naar boven geopend in elkaâr, doch vertolkt daarom nog geenszins een dhyani-moedra, — want de beneden-armen buigen zich niet rechthoekig bij de ellebogen om, en liggen de handen dus niet horizontaal op elkaâr. Makota en oorsieraden wijzen op een vroeger groot ornaat, en, mocht de restauratie de richting hebben gevolgd van de oude relief-restanten, dan had het beeld ook eene oepawita, zooals ook het voormalig bestaan eener glorie niet absoluut in twijfel kan worden getrokken.

Hoog 0.53 M.

119. Mannebeeld? Een zeer verweerd, allerwege geschonden, tweearmig beeld, staande op eene afgebroken steenplaat, met een aan alle zijden gebrijzeld achterstuk, met glorie (?). Het beeld was eens gedost in groot ornaat, met oepawita. De rechterhand rustte op eene knots, die, met het rechter bovenbeen daarnaast, nagenoeg geheel is weggebroken. De linkerhand rustte met de palm op de linker heup. Alle verdere belijning ontbreekt.

120. Çiva (?). Een zeer verweerd, bepleisterd en beschilderd, tweearmig mannebeeld, staande op een dubbel, geheel bekalkt lotuskussen, dat ligt op eene steenplaat, met achterstuk en glorie (?). De god was gedost in groot ornaat, doch van de oepawita is geen lijn meer te ontdekken. Uit de makota hangen krulvlechten neêr op de schouders. De linkerhand ligt half gesloten op de linker heup, en omvat het gevest van een zwaard, dat langs de zijde neêrhangt naar achter. De rechterhand omvat den stok van een trisoela, waarvan de vork naast den schouder oprijst. Als eene bizonderheid moet hier worden medegedeeld, dat de stok van de trisoela vrij-gebeiteld is, en alleen bij hand en schouder aan

het beeld raakt, doch de grof-greinige steen liet niet toe, om ook den drietand vrij te beitelen, zoodat de vork een steenklompje vormt met de tanden als haut-relief.

Hoog 0.67 M.

121. Mannebeeld? Een bijna geheel verweerd, tweearmig mannebeeldje, staande met zeer uitgebogen rechter knie op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. De god was gedost in groot ornaat, doch van oepawita geen spoor. De linker hand rust op eene knots; de rechter hand omvat den staart eener slang, die daaruit met eene bocht neervalt op de steenplaat, en van daar den kop opheft naar rechts.

Hoog 0.47 M.

122. Mannebeeld (?). Een verweerd, bepleisterd en beschilderd, tweearmig mannebeeld, zittend op eene steenplaat, zonder achterstuk, en, als glorie, een haarschijf, die aan den rand gekruld is, doch aan de achterzijde eene gladde plaat vertoont. Het beeld is gedost in groot ornaat, met matig-hooge haartooi, waaruit, links en rechts, eene gekrinkelde haarvlecht uit de makota neervalt op de schouders. Geen oepawita. De linkerhand ligt, naar boven geopend, met eene rozet er in (?), op de linker knie; de rechterhand ligt met de palm op de rechter knie.

Hoog 0.52 M.

123. ? Een nagenoeg glad geschuurd, bepleisterd en beverfd, tweearmig beeldje, waarvan zelfs het geslacht niet positief op te geven is, daar de rechter borst met eene gebarsten verf-laag overdekt, en de linker borst aangebracht is. Er valt niets anders met zekerheid te zeggen, dan dat ons exemplaar is een tweearmig beeldje, zittend op eene dikke steenplaat, met de handen op de respectieve knieën.

Hoog 0.42 M.

124. Mahayogi. Een hoogst verweerd, beverfd, tweearmig mannebeeld, staande in korten en buikigen opzet, met bekalkte voeten op eene dik-bekalkte steenplaat, met dik bekalkt, van boven afgebroken achterstuk en glorie (die grootendeels in de kalk verdwenen is). Het beeldje is gedost in groot ornaat, met een oepawita, die grootendeels verdwenen is. doch op den rechter schouder nog iets vertoont als een knoop (slangekop en staart?). De armen hangen recht neêr langs het lichaam. De rechterhand houdt een (nagenoeg geheel weggevallen) neerhangende aksamala; de linkerhand houdt den hals van een kendi, met recht neêrhangenden buik.

Hoog 0.44 M.

125. Çiva. Een verweerd, bepleisterd en beschilderd, vierarmig mannebeeld, zittend op een bijna onherkenbaar dubbel lotuskussen, liggende op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. De god is gedost in groot ornaat, met haarlinten oprijzende uit de makota, rechtstandig gebeiteld op de glorie, op iedere zijde één. Eveneens hangt eene gekrinkelde haarvlecht uit de makota neêr op de schouders. De voorarmen zijn naar voren gebracht, voor het midden van het lichaam, met de rechterhand, naar boven geopend, nedergelegd in de naar boven geopende linker, zoodanig dat de toppen der duimen elkander raken. In de boven-handpalm ligt eene rozet, waarvan de belijning nagenoeg verdwenen is. De gerestaureerde, opstaande rechter achterhand hield eens een aksamala; de linker, eveneens opgestoken, achterhand houdt een gerestaureerde, opstaande, gevleugelde sangka.

Hoog 0.59 M.

126. Mahayogi. Een tweearmig, verweerd, bepleisterd en beschilderd mannebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk en glorie (die trouwens nagenoeg geheel in de kalk is schuil gegaan). Het beeldje is eenigszins gebuikt opgezet; gedost in groot ornaat, met een breed lint als oepawita, en een kleedje, dat in plooien tot de voeten neerhangt. De god draagt knevel en puntbaard. De recht neerhangende, naar achter gebrachte, rechterhand vat den stok van een trisoela, waarvan de vork zich boven de schouders verheft, en gepleisterd is op het achterstuk. De linkerhand, met opgetrokken arm geplaatst op de linker heup, omvat den hals eener kendi, waarvan de buik recht neerhangt. Op den linker schouder ligt een tjamara.

Hoog 0.60 M.

127. Mannebeeld? Een zeer verweerd, geschonden, gerestaureerd en beteekend, tweearmig mannebeeld, staande met achterstuk op eene geschonden steenplaat, met den linker voet iets hooger dan de dwars daar naast en daar onder geplaatste rechter voet. De rechter knie is naar buiten gebogen op eene wijze, dat het onderbeen wordt voorgesteld in eene lengte, die niet bestaanbaar is. Het haar, recht opgekamd, met gestileerde groeven op het voorhoofd, gaat dadelijk plat gestreken naar het achterhoofd. De grime, die op het beschadigd gelaat met verf of inkt is aangebracht, geeft aan dat gelaat eene uitdrukking, die, in de volkstaal, parmantig heeten zou. Van bekleeding van het boven-lichaam of van versierselen geen spoor, maar de Chineesche fantasie voorzag de manneborst van twee verhoogde tepels, en daaronder eene ribben-belijning. Alleen het kleedje is nog zichtbaar, en met twee banden om het middel opgebonden.

De opgetrokken linker arm rust met de handpalm op eene knots, staande op de steenplaat. De bijwerking van de rechterhand en de inkt-belijning aldaar laten niet raden, hoe die gehouden en wat daarin gevat werd.

Hoog 0.51 M.

128. Çiva. Een zeer verweerd en beschilderd, tweearmig mannebeeld, staande met bekalkte voeten op eene bekalkte steenplaat, die misschien eens lotuskussen was, met bekalkt achterstuk en glorie. De god is gedost in groot ornaat, met oepawita. De armen hangen neêr langs het lichaam. De neerhangende rechterhand is naar voren geopend en heeft (als de kalk niet bedriegt) eene rozet op de handpalm. De linkerhand grijpt de slip van het kleedje, òf van de sjerp, wat niet uit te maken is, omdat men op die plaats met cement gewerkt heeft. Op het voetstuk aan de linker zijde staat een pot, met pyramidaal in verdiepingen gesneden deksel, doch dat qua deksel te hoog opgaat, zoodat het kralenachtig relief, in verband met de zonderlinge, misschien aangebrachte relief-teekening naast de glorie, heel goed iets anders kan geweest zijn. Als relief gaat op de rechterzijde van het achterstuk, uit het voetstuk, een stat op, die boven en achter den rechter schouder een drietand draagt.

Hoog 0.55 M.

129. Bodhisatwaçakti. Een gerestaureerd, bekalkt en geverfd, tweearmig vrouwebeeld, zittend *met gesloten beenen* op een lotuskussen, met achterstuk en misschien eene glorie, doch door de verminking en bekalking van het achterstuk aldaar, niet te ontdekken. De godin is gedost in groot ornaat, en wanneer de verf de verweerde relief-belijning mocht hebben gevolgd (wat niet zelden voorkomt), een gewone oepawita, die tusschen de borsten doorloopt. De handen (men lette op deze moedra) liggen, naar boven geopend, in hellende houding en met de vingertoppen convergerend op de beenen, voor het midden van het lichaam, met een naar boven geopende lotus op de handpalmen. Het kralenvormig relief, dat door verwering dien vorm kan hebben aangenomen, en doet denken aan een aksamala, zijn misschien de krullende lokken, die uit de makota op de schouders neerstroomen.

Hoog 0.60 M.

130. Banaspati- of Kalakop. Een haut-relief, voorstellende een in de breede uitgelegde banaspati, eens gediend hebbende als afdekking van eene nis of van eene tempelpoort, van boven glad-driehoekig en aan de zijden gladrechthoekig bekapt, met bovenkaak en klauwen rustende op eene vooruit schie-

tende dikke steenplaat, die met het haut-relief één geheel vormt. De kop is opgezet met uitpuilende oogen, zwaren (vermenschelijkten) neus, gezwollen lip, en manen, die links en rechts gespreid zijn en, van den neuswortel opwaarts, gescheiden door een ornament, waarvan de belijning evenzeer als die van de overige manen door de verwering zijn uitgewischt. Het opmerkelijke van deze voorstelling is de dikke, breede tong, die uit het midden van den bovenkaak 0.24 M. lang vooruit schiet op en over de steenplaat. De kop heeft dus geen onderkaak. Op de steenplaat links en rechts zijn ook nog te herkennen (het zijn vage verhoogingen, die daarop opmerkzaam maken) de leeuweklauwen, met de nagels gericht naar de tong.

Hoogte van kala-kop 0.62 M., hoogte van de plaat 0.19 M., breedte van den kop 0.74 M., breedte van de plaat 0.90 M.

131. Knotsdragend man. Een verweerd, beschilderd en bepleisterd, tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk, en met eene haartooi die, naar boven gekamd, naar achter zich spreidt, en in krullen zich rondt op het bekalkt achterstuk, als glorie (?). Het beeld is gedost in groot ornaat, met een kleedje, dat tot boven is opgeschort, doch verder kan neerhangen hebben, wat evenwel door de verwering der beenen niet te constateren is. De linkerhand omvat, met opgetrokken arm, en vast gedrukt tegen de linker heup, den greep van eene knots, die tot de voetplaat nederdaalt. De rechterhand omvat een lint, dat eerst van de rechter heup neervalt op de steenplaat, daar met een bocht weêr oprijst; heenloopt door de rechterhand, en daarboven tot boven de schouders opgaat, en in tweeën gesplitst eindigt. Wat dat lint beduidt, en aan welk oorspronkelijk relief die vorm zijn oorsprong dankt, kan door mij niet worden verklaard.

Hoog 0.65 M.

132. Knotsdragend man. Een verweerd, beschilderd en bekalkt, tweearmig mannebeeld, staande met uitgebogen rechter knie op eene steenplaat, met achterstuk. Het haar is eerst gewoon opgekamd, en laat twee lokken neêr, op ieder schouder één; daarna een haarbos op het achterhoofd, in gestileerde krullen zich bol verbreedend tegen het achterstuk, waar het, op een afstand gezien, schijnt te duiden op eene glorie. De versierselen wijzen op groot ornaat, en vertoonen ook een primitief-belijnde oepawita. Het kleedje, dat tot de knieën schijnt opgeschort, vertoont een paar linten, voorkomende uit iets, wat een gordel-plaat schijnt geweest te zijn, in een bocht gehangen over het linker dijbeen. Van de linker heup hangt een overdadig plooiwerk neêr als sjerp. De

rechterhand ligt, met de palm op den greep-knop van eene knots, die geplaatst is op de steenplaat, terwijl de linkerhand, met dubbel-gevouwen arm, geplaatst is op de linker borst. Op welke wijze die hand gehouden wordt, kan door de verwering niet meer worden nagegaan.

Hoog 0.50 M.

133. Mahayogi. Een bepleisterd en beschilderd, tweearmig mannebeeld, staande op een bekalkt, enkel lotuskussen, met steenplaat (of was het een dubbel lotuskussen?) en bekalkt achterstuk, en eene glorie, die een versierden rand heeft. De god draagt een puntbaard zonder knevel, die vóór het pleisteren van het gelaat bestaan kan hebben, en is gedost in groot ornaat, met een versierde oepawita, die met een driehoekig ornament op de knieën neeervalt, en van daar weêr met eene bocht naar de rechter zijde oploopt. Haarlinten, gebeiteld op de glorie, vallen links en rechts neer op de schouders, en, links en rechts valt uit den gordel, die met eene versierde buikplaat gesierd is, een sjerp neer op het lotuskussen. De rechterarm hangt langs het lichaam neer; de hand vat (op eene zonderlinge wijze, die denken doet aan de restauratie van de hand) een aksamala; de linker hand is opgetrokken tegen het lichaam en houdt, op de palm, den voet van een kendi, die verder langs het lijf opgaat, voorzien van een naga-kop als tuit, en gedekt door eene kegelvormige stop, die doet denken aan een bloemknop.

Hoog 0.57 M.

134. Bodhisatwa (?). Een verweerd, beschilderd en gerestaureerd, tweearmig mannebeeld, zittend op Europeesche wijze op een zetel, bestaande uit een hoogen kubus, geplaatst op eene dikke steenplaat, die naar voren vierkant vooruitspringt. Schoot, knieën, beenen en rechterhand zijn het product eener restauratie, die volslagen onbekendheid met het Hindoe-pantheon, volslagen onvaardigheid in boetseren vertoont. Het oorspronkelijk beeldwerk tot aan den buik wijst op een zittend godebeeld, in groot ornaat, met glorie en oepawita. Alle deelen van het ornaat zijn rijk versierd. Onder de makota, heenloopende over glorie en schouder, is een relief, dat tot nog toe niet werd aangetroffen. Men zou er verwachten haarvlechten of haarlinten, of beiden, — men vindt er haarbundels door een lint onwonden. De bekalkte staf met knop, die rechts op het achterstuk is gebeiteld, en dik bekalkt is, en het cement-relief ter plaatse waar eens het linker dijbeen was, met een vergulden stengel, loopende van daar tot in de opgetrokken linkerhand, geven nog genoegzaam aan, dat door linker- en rechterhand een lotusstengel liep, die een lotusknop droeg boven de schouders, en dat hier

wordt aangetroffen een Bodhisatwa, die door Chineesch-Javaaansche fantasie gemoderniseerd werd.

Hoogte van het echte beeld 0.76 M., hoogte van de aangebrachte beenen 0.32 M.

135. Godebeeld aan een dierelichaam. Een totaal verweerd en geschonden beeldje, waarin alleen te onderscheiden is, dat 't eens was een tweearmig mannebeeldje, zittend op een dubbel lotuskussen, met achterstuk en glorie, en dat de handen waren gebracht voor het midden van het lichaam, omvattende een voorwerp, dat evenmin herkenbaar is als eenig deel van het ornaat. Hierbij moet aangeteekend worden, dat achterstuk en lotuskussen geplaatst zijn tegen een steenblok, waarmeê het, zoo het schijnt, een geheel vormt, en dat te lang en te eigenaardig belijnd is, om geweest te zijn een inzetstuk voor een antefix. Van voren heeft die steen een paar uitkapsels als een paar vinnen of pooten; van achter worden die uitkapsels herhaald, en van boven is de steen bekapt als een rug. Geleerd door No. 96 en andere fantasiën, die wijzen op de voorname zucht om diervormen te boetseren, en door andere voorstellingen, die later zullen worden beschreven, wordt men er aan herinnerd, dat er niets zoo draakachtigs bestaat, of het kan in het Chineesch ziele-leven zijn plaats vinden, en worden we gebracht tot de onderstelling, dat beeld en staartstuk niet uit één stuk werden gehouwen, maar dat bedoelde verlenging van gepleisterden gebakken steen vervaardigd werd, en, vóór de verwering en verminking, een dierelichaam (een kaaiman b.v.) voorstelde. Ik dacht eerst aan een onthoofden, verweerden nandi, waartegen het beeldje met zijn achterstuk gecementeerd zou zijn.

Hoog 0.34 M.

136. Mannebeeld? Een zeer verweerd, gerestaureerd en beschilderd, tweearmig mannebeeld, zittend op een bekalkt lotuskussen, dat ligt op eene eveneens bekalkte steenplaat, met overkalkt achterstuk en overkalkte glorie. De god is gedost in groot ornaat, doch de oepawita wordt gemist, tenzij het zeer verweerd, thans gekleurd lint, dat van den linker schouder tot aan de linker borststreek nog zichtbaar is (doch ook op de rechter zijde herhaald wordt) het restant van de oorspronkelijke oepawita te zien geeft. De linkerhand, die plaats heeft gemaakt voor iets misvormds, daar in cement aangebracht, lag voor het midden van het lichaam in den schoot; de linkerhand (ik vraag de attentie voor deze positie) ligt met de palm op den linker voet, zoodat de neergeslagen vingers en face op dien voet zichtbaar zijn, en de rechter knie (zeer gezwollen gehouwen)

ligt daarboven op: — zoodat dus die hand genepen wordt tusschen rechter knie en linker voet. Daar de rechterhand bepleisterd is, werd eerst de gedachte geboren, dat een kleed-slip of sjerp, tusschen die lichaamsdeelen neervallende op het lotuskussen, kon zijn gerestaureerd tot een hand, doch de loop van den beneden-arm achter de knie, en het feit, dat de rechter knie 0.03 M. hooger ligt dan de linker, overtuigen ons, dat de rechterhand oorspronkelijk in die vreemde positie gebeiteld werd. Op den linker schouder ligt iets als een aksamala, terwijl langs de achterzijde van den linker bovenarm iets neervalt als haar, dat weêr denken doet aan de pluim van een tjamara; op den rechter schouder staat ook iets, behalve het haarlint, als een afzonderlijk ornament, dat evenwel niet te determineren is. Ik vrees, dat ik door de suggestie, die van den langdurigen en onafgebroken arbeid op dit terrein uitgaat, geneigd zou zijn, overal Çivaïtische emblemen te onderstellen.

Hoog 0.64 M.

137. Mahayogi. Een verweerd, bepleisterd en beschilderd, tweearmig mannebeeldje, staande op een lotuskussen (?), dat geheel bekalkt is, met achterstuk en glorie. De god droeg knevel en puntbaard, waarvan de eerste is ingeschoten bij de restauratie van neus en bovenlip, en was gedost in groot ornaat. Daar geen oepawita meer zichtbaar is, zou het kunnen zijn, dat die onder den gekleurden pleister verdwenen is. De armen hangen langs het lichaam neer. De rechter hand houdt een aksamala, waarvan de beneden-kralen om de ingestoken vingers loopen; de linker hand omvat den hals van een kruik, waarvan de tuit is afgebroken. Op het rechter vlak van het achterstuk is een trisoela gebeiteld, die een vork vertoont boven den schouder.

Hoog 0.62 M.

138. Bodhisatwa. Een hoogst verweerd en bepleisterd, tweearmig mannebeeld, zittend op een lotuskussen (de kalk laat niet toe de bladteekening te onderscheiden), met achterstuk en glorie. Zooals meer geschiedt, schijnt de pleister zich hier bepaald te hebben tot het reproduceren en voltooien der belijningen, die door de resten van het oorspronkelijk relief werden aangegeven. Is dat juist, dan was de god getooid met makota en hooge haartooi, met oorhangers en halssieraad, met oepawita, borstband, arm- en polsbanden, en gordel. Doch men stelle zich die voorwerpen voor in grove reproductie, zonder versiering en met cement geglad. De handen liggen naar boven geopend en eenigszins hellend op de knieën, en dragen ieder een lotus op de palm.

Hoog 0.50 M.

139. Brahma. Een zeer verweerde, bepleisterde en dik bekalkte, vierarmige Brahma, zittend op een enkel lotuskussen (of is het eene steenplaat?), met een achterstuk, dat rechthoekig bekapt, reikt tot de kin van het vierde of achterhoofd. De god is gedost in groot ornaat, met oepawita. De voorhanden liggen naar boven geopend en eenigszins hellend op de knieën. In ieder daarvan ligt eene rozet. De rechter achterhand kan een aksamala hebben gevat, en de linker opgestoken hand omvat iets, dat gelijkt op een opgevouwen doek in afgeronde strekking. Het komt me voor, dat hiermeê bedoeld werd een bundel lontarbladen, vereenigd tot een veda, al worden dan ook de kruisbanden gemist, waarmeê dat embleem door de Hindoesche beeldhouwers pleegt te worden voorgesteld, en die hier trouwens door verwering kunnen zijn verloren gegaan.

Hoog 0.44 M.

140. Bodhisatwa-helft. Bovengedeelte van een tweearmig mannebeeld, van den top van de hooge haartooi tot aan het middel. Vrij gebeiteld, met eene glorie (thans geschonden) tegen rug en hooge haartooi. Aan de zeer lang gerekte oorlellen hangen rozetvormige oorsieraden (één juweel door vijf juweelen omgeven). De hals is geheel vrij, terwijl daaronder over de borstwelving een verhoogde zoom loopt, die, op het midden gespleten, met een dubbelen zoom neerdaalt over borst en maag. Het linker gedeelte van dien verhoogden zoom en de links nederdalende zijn bezet met een rij van tien kralen of paerlen. Op het eerste gezicht denkt men aan een Spaansch jacquet met eenigszins laag uitgesneden hals. Oorspronkelijk zal het beeld wel een halssnoer van kralen gedragen hebben, terwijl de op het midden neerdalende zoom wel de oepawita zal hebben vertegenwoordigd, — dan wel: het halssieraad is weggevallen en alle kralen behooren tot een oepawita.

Hoog 0.32 M.

141. Bodhisatwa (?). Een verweerd en beschilderd, geschonden en gerestaureerd, tweearmig mannebeeld, dat in opzet herinnert aan de beelden van Tj. Plahosan, behoudens het ornaat, dat daar luxueuser is — zittend thans op een vierkant steenblok, met ruw bekalkt oppervlak, dat wel een lotuskussen zal geweest zijn, met achterstuk, zonder glorie (die evenwel moet bestaan hebben, maar in de kalk is ondergegaan). De god is gedost in groot ornaat, met oepawita, doch de sieraden zijn allen door verwering en pleister geglad. Boven de makota helt een rozet tegen de hooge haartooi. Achter den hals komen de flauw-gebogen horens van een maansikkel te voorschijn, en het is

daarom, dat ik ook eene glorie heb ondersteld. De handen liggen naar boven geopend op de knieën, en in ieder daarvan ligt eene rozet.

Hoog 0.68 M.

142. Rakshasa. Een beschilderd en bepleisterd, tweearmig mannebeeld, knielend met de rechter knie op eene steenplaat, met omgeplette teenen, terwijl de linker voetzool op de plaat rust, zonder achterstuk. Het beeld is rijk versierd. Over het voorhoofd loopt tot achter de ooren een soort van diadeem, thans door bepleistering het voorkomen hebbend van dikke kralen, doch die, van naderbij bezien, doen ontwaren, dat ze eens doodskoppen waren. Achter de ooren loopt deze band uit in een horenvormig ornament. Van den diadeem af aan is het haar plat over het hoofd gekamd; op het achterhoofd saamgebonden met een versierden haarband, en valt 't van daar, in lange krulvlechten, neêr over den rug tot aan de bil. De reus is voorgesteld met een grimmig-uitdagend gelaat, met opgesperde mondhoeken als bij een singha-muil, waarvan de randen versierd zijn. Hij draagt zware oorhangers, een halsband, aan den rechter arm twee rijk-versierde armbanden, een polsband en, tusschen elleboog en pols, nog twee versierde banden; aan den linker arm twee armbanden, één polsband en, tusschen elleboog en pols, nog één versierden band. Bovendien draagt hij een kleedje, dat door een breeden band wordt opgebonden, geheel is opgeschort, zoodat 't zelfs de billen bloot laat, en tusschen de beenen wordt doorgehaald tot aan den rug, waar de plooi onder de haarlokken verdwijnt. Dus niet zoo zeer een kleedje, dan wel een tjawat. De beide handen zijn samengebracht op de opstaande linker knie, en omvatten daar den greep van eene knots, die op den linker schouder rust.

Hoog 0.82 M.

143. Nandi. Een geheel verweerde nandi, liggend op eene steenplaat, met natuurlijk gevouwen pooten, waaraan niets bizonders te onderkennen is. De Chineesche fantasie (waarin de varkenskop eene voorname plaats vervult) heeft dezen nandi voorzien van varkenslippen.

Hoog 0.28 M., lang 0.60 M.

144. Nandi. Een dik bekalkte nandi, liggend op eene steenplaat, met den linker poot op onnatuurlijke wijze voor de borst geslagen. Het dier is onversierd, en vertoont niets, waarop de aandacht zou gevestigd kunnen worden.

Lang 0.68 M., hoog 0.39 M.

145. Tijger. Een tijger van Chineesch maaksel. Het kan zijn, dat in 't cement, waarmeê dit beeld voltooid werd, een verweerd nandi-lichaam werd opgenomen, en de leidende gedachte werd voor deze voorstelling, doch het is thans een tijger met naar voren gestrekte voorpooten en een gapenden muil met getande onderkaak.

Hoog 0.26 M., lang 0.83 M.

146. Makara met visschelichaam. Een makara, die zoo bekalkt en verweerd is, dat er niets bizonders aan te ontdekken valt, en ook het ornament nagenoeg geheel verloren ging. De opzet bestond in een dubbel snuit-profiel op een opengesperden muil en face. Van den kop der snuitwinding hangen uit een lotus zaadsnoeren neer, die een grooteren lotus dragen (?). Onder de kalk is nog eene horen-belijning te bespeuren, die achter het oor neerkrulde, doch verder valt niets met zekerheid te melden van het antiquarisch gedeelte dezer voorstelling. Het modern gedeelte vraagt melding van het visschelichaam, dat door Chineesche fantasie aan deze makara is aangezet, — een visschelichaam met vier pooten en fantastische staart-teekening. Hoe vreemd van voorstelling ook, moet toch aan den Chineeschen arbeid recht worden gedaan door de erkentenis, dat die combinatie in zoover gelukkig is, dat ze het makara-begrip *als zeemonster* heeft voortgezet. Op dat zeemonster nu is geplaatst een zeer verweerd tweearmig mannebeeldje, met achterstuk, tot aan het middel in het cementen lichaam van het zeemonster ingezet. Nog te bespeuren is de belijning van makota, hooge haartooi en oepawita. De rechterhand in naar achter gebracht, en vereenigt zich met het achterstuk; de linkerhand is opgetrokken, rustende op de heup, en houdt eene rozet.

Hoog 0.36 M.

147. Çiva (?). Een geschonden, hoogst verweerd en bepleisterd, tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, met dik bekalkt achterstuk, zonder glorie (?). Gedost in groot ornaat, met oepawita (nagenoeg verdwenen). De linkerhand rust met de palm op de linker heup. De rechter arm hangt neder en omvat met de hand den stok van een trisoela, die staat op de steenplaat, en een drietand vertoont boven den rechter schouder, gebeiteld op het achterstuk.

Hoog 0.70 M.

148. Çiva. Een zeer verweerd, beschilderd en bepleisterd, tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. De god, wiens

gelaat door het Chineesch penseel bespottelijk gegrimeerd is, was gedost in groot ornaat, met een oepawita, die nagenoeg geheel verdwenen is. De linkerhand (zeer verminkt) was, naar boven geopend, voor het midden van het lichaam gebracht. De rechterhand houdt den stok van een trisoela, verrijzend uit de steenplaat, en boven den schouder een vork vertoonend, gebeiteld op het achterstuk.

Hoog 0.66 M.

149. ? Een nagenoeg onherkenbaar, vierarmig beeld, zittend op eene wijze, die niet is na te gaan, op iets, dat evenmin herkenbaar is. Wat nog rest en door kalk niet geheel gemaskeerd is, geeft te kennen, dat het beeld was gedost in groot ornaat, met laag neerhangende oepawita; dat de voorhanden geplaatst waren op de knieën; dat de opstaande achterhanden, dwars gebeiteld tegen het dikke achterstuk, rechts een aksamala (?), links een tjamara hielden. Meer is met geen mogelijkheid van dit beeldwerk te zeggen.

Hoog 0.50 M.

150. Trimoerti. Een hoogst verweerd en verminkt, driehoofdig en vierarmig mannebeeld, zittend op een dubbel lotuskussen (?), met achterstuk en glorie. Het vóórgelaat is van cement; de zij-gelaten zijn geheel verdwenen. De god was gedost in groot ornaat, met oepawita. De voorhanden liggen naar boven geopend in den schoot, en houden daarin eene verminkte en verweerde steenmassa, die een naar boven geopende, zeer groote lotus kan geweest zijn (?). De opstaande achterhanden houden rechts een tjamara (?), links een aksamala (?). Dat het beeld drie- en niet vierhoofdig is (wat aanvankelijk verwacht werd), blijkt uit de krullende haarlokken, die, achter de zijhoofden, neervallen op de opgestoken handen, en gebeiteld zijn op het achterstuk of glorie (?). Bij Brahma-voorstellingen zou die achter-materie ondenkbaar zijn.

Hoog 0.64 M.

151. Ganeça. Een zeer geschonden en zeer verweerd, tweearmig Ganeça-beeld, zittend met aaneengesloten voetzolen, op eene basis, die zich niet laat kennen als steenplaat, en ook niet als lotuskussen. De restauratie heeft dit beeldwerk toegetakeld tot een mahayogi-kop met lange sik, doch de tromp reikt, ondanks de menschemond, tot in het etensbakje, waarvan de opening en face gebeiteld schijnt. Van het groot ornaat rest alleen de pyramide-vormige contour van de hooge haartooi, doch van oepawita en versierselen bleef geen spoor over. De rechterhand kan naar boven geopend gelegen hebben op de

rechter knie, doch de handbelijning ging in de verwering verloren. Op den rechter schouder, naast de plaats van de makota, staat een verlijnd relief, doch geen der gebruikelijke emblemen (olifantshaak, of aksamala, of tjamara) is daarmeê te reproduceren.

Hoog 0.45 M.

152. Mannebeeld (?). Een verweerd, bekalkt, bepleisterd, beschilderd en gerestaureerd, tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk, zonder glorie (die kan schuil gegaan zijn in de kalk). Het beeld is opgezet in dansende houding, met naar links en rechts uitgebogen knieën en de hielen flauwtjes opgelicht; — in groot ornaat, waarvan makota, hooge haartooi en oorhangers zijn gerestaureerd, zoo als het gelaat met cement en vert is aangebracht. Over de dijen loopt een slendang, die tusschen de geopende beenen met een plooi neerbocht. De rechterhand rust op eene knots, die tot de steenplaat reikt. De eenigszins opgetrokken linkerhand rust gesloten tegen de linker heup, en houdt iets als een jachtmes.

Hoog 0.57 M.

153. Mannebeeld (?). Een dik bepleisterd en beschilderd, geschonden en gerestaureerd, tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. De onrustig scheeve houding van het beeld is ontstaan door de breuk in het midden. In het algemeen kan men zeggen, dat het bovenlijt sober, het beneden-lijf overladen bekleed is. Doch de opmerking dient voorat te gaan, dat in dit beeldwerk eene glorie wordt aangetroffen, die zelden ontmoet wordt: ze is nl. cirkelrond van vorm. Daarbij hebben makota en hooge haartooi eveneens een vorm, die verre van alledaagsch is: een hoed met ronden bol, omgeven door een makota met van achter neervallende wiek, als van een helmhoed, en op het midden van den ronden bol eene smalle versierde verhooging, die de gedaante nadert van het topstuk van een koeloek. Behalve de oorsieraden, eens zeer fraai van teekening, nl. eene rozet, waaruit zaadsnoertjes neerstroomen en samenvloeien tot een onder-ornamentje, draagt het beeld een halssieraad, dat driehoekig neerloopt, doch door verwering te zeer gevaagd is voor eene eenigszins correcte beschrijving. Het onderlijf is omwonden door twee versierde banden, waaruit een plooi-bundel neêrvalt op de om de schaamdeelen gewonden doekplooien (sjerp?), die, op de linker en rechter heup, zijn saamgebonden tot een slapnederhangenden strik, waaruit weêr, zoo links als rechts, sjerp-einden, in vele plooien en gestileerd afgepunt, neervallen tot over de enkels. Onder de breede sjerp aan den voorkant valt het kleedje neêr met vier

plooien over de beenen tot boven de enkelbanden. Opmerking verdient nog, dat op het rechter gedeelte van de voetplaat, hoe bekalkt ook, een naar boven geopende lotus is te onderscheiden, waaruit een stengel schijnt op te gaan, die zich al dadelijk voordoet als een der plooien van de sjerp. Die stengel schijnt oorspronkelijk de rechter hand te hebben ontmoet, doch deze is thans gerestaureerd, en de daarbij behoorende onderarm is verkeerdelijk aangezet, zoodat van voren in stede van achter eene elleboog gevormd wordt. De rechter hand, die eveneens gerestaureerd is, rust op de heup, en belooft in hare houding een zwaard, waarvan ze het gevest tegen het lichaam drukt; — doch het zwaard bestaat niet: het zijn alleen hangende strik- en sjerpplooien, die onder de gesloten hand nederdalen.

Hoog 1 M.

154. Mannebeeld (?). Een verweerd, beschadigd en beschilderd, tweearmig mannebeeld, zittend *met gesloten beenen* op eene steenplaat, met achterstuk, zonder glorie (?). Daar het achterstuk beschadigd en met kalk beklonterd is, en daarenboven de Chineesche verf-belijningen de oorspronkelijke reliefrestanten maskeren, zou het kunnen zijn dat voorheen eene glorie aanwezig was. Het beeld draagt een versierde makota, die met kralen-ornament over de ooren loopt. Achter de makota is het haar opgekamd eenigszins rijzend naar achter, tot tegen het achterstuk. Achter elk oor valt een haarvlecht van een zevental krulletjes neêr over den schouder. In de wijd-doorboorde oorlellen zijn cylindervormige schijven horizontaal vastgezet. De hals is omgeven door een sieraad, dat driehoekig neervalt op de borst. De kralen-oepawita loopt langs de linker zijde van het halssieraad; valt neer over het midden van het lichaam, over den rechter onderarm tot op de rechter knie, waar ze, na eene ombuiging aan de onderzijde van dien arm, verloren gaat. Het ornaat bestaat verder uit arm- en polsbanden. Het beeld is te zeer verweerd, dan dat het kleedje met plooi, strik of sjerp nog zou te onderscheiden zijn. De handen zijn, naar boven geopend, naar elkander gebracht, zoodat ze, met naar elkander gerichte vingertoppen, komvormig in den schoot komen te liggen, eene verweerde steenmassa daarin dragen, die een lotus kan hebben voorgesteld. Het gelaat is volgens Chineesche gewoonte aangezet en als een clown gegrimeerd, en wanneer het teekenen van ribben, wat ook hier plaats had, volgens de Mongoolsche opvatting zou willen vertolken de vermagering door devote onthouding, dan is dat hier in volkomen tegenspraak met den plomp-welvarenden opzet, waarin de beeldhouwer het lichaam gebeiteld heeft.

Hoog 0.51 M.

155. Mannebeeld (?). Een zeer verweerd, vierarmig beeld, zittend op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. Het was eens gedost in groot ornaat, met oepawita, doch pols- en enkelbanden zijn weggeweerd. Van het kleedje is het bestaan nog merkbaar uit den band of het lint, dat van de linker heup neervalt op de steenplaat, en uit de twee linten, die van den buikband neervallen over de scheenbeenen. De voorhanden liggen niet, maar worden, als bij een staand beeld, voor het midden van het lichaam gehouden, de rechter in de linker, en op die rechter ligt een verweerd steenklompje, dat eens een lotus kan geweest zijn. De opstaande achterhanden hielden, links een aksamala, met de (zeer verweerde) kralen-ring opstaande en face; rechts (misschien) een tjamara, waarvan de handel met de pluim-verbinding en face gehouden wordt in de hand, en de haarpluim, recht naar achter, neervalt tegen het achterstuk.

Hoog 0.60 M.

156. Mahayogi. Een zeer verweerd, bepleisterd, beschilderd en bekalkt, tweearmig mannebeeld (waarvan elke fijne belijning verdwenen is), zwaar en gevuld van opzet, staande op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. De god heeft knevel en puntbaard, en was gedost in groot ornaat, waarvan de verwering eenige specifieke waardering niet mogelijk maakt, en ook de breede borstband met de daarboven over linker borst, linker schouder en linker bovenarm voorkomende plooi-lijnen onbegrijpelijk maakt. Doch het kleedje is, als bij vele Resi-voorstellingen, niet opgeschort. De oepawita ontbreekt, wat de conventioneele teekening betreft, doch als halsband dient een kralensnoer, dat den correcten vorm heeft van een aksamala. De linker arm hangt neêr en grijpt tusschen de naar voren geopende palm en de naar voren opgebogen vingers een kendi, met stop en (afgebroken) tuit, terwijl de buik daarvan recht neerhangt. De rechter arm hangt evenzoo neer en omvat een staf, die steunt op de steenplaat en boven den schouder een breeden drietand vertoont, die gebeiteld is op het achterstuk.

Hoog 0.81 M.

157. Voormalige Nandi. Een verweerd, verminkt en dwaselijk gerestaureerd dierebeeld, bestaande uit een nandi-romp, waaraan geboetseerd werd een paardenek, die door de daarop aangebrachte maangroeven iets zebra-achtigs vertoont, en een varkenskop met opstaande oortjes, waarmeê misschien ook wel een paardekop bedoeld kan zijn. *)

Hoog 0.81 M.

---

*) Opmerkelijk is de voorliefde voor een varkenskop, die ik in de Chineesche restauratie op deze begraafplaats meen op te merken, en die wel oorsprong zal nemen uit het pantheon of den legende-cyclus, waarmeê de Chineezen van jongs af aan vertrouwd raakten: en waarin ook wel een

158. Nandi. Een geheel bekalkte nandi, waarvoor de Javaansche buffel als model diende, liggende met den kop, dwars van het lichaam, op eene gemetselde steenplaat. De ooren en karbouwen-horens zijn nog geheel aanwezig. Op die nandi, hoog 0.64 M., zit

159, zijnde een asoera, met op den buffelnek vóór het lichaam gevouwen rechter been, terwijl het rechter been, met opgetrokken knie, de voetzool plaatst naast den linker horen. De asoera heeft een achterstuk en is en face gebeiteld. evenals de buffelkop. Hij heeft een onherkenbare haardos en een glorie, draagt knevel en puntbaard, oor-rozetten en een halssnoer van kralen, en omvat met de rechter hand het gevest van een kort, breed zwaard, dat recht naar beneden gaat, en waarvan de linker lemmerzijde tevens geraakt wordt door de neerhangende linker vingertoppen.

Hoog 0.66 M.

Aanteekening. De nummers 158 en 159 zijn hier afzonderlijk behandeld, omdat de vereeniging van een buffel en een asoera van die hoogte, en nog wel met knevel en puntbaard, ook bij herhaalde beschouwing onvereenigbaar bleef schijnen. Doch hoe meer men de voorstelling bekijkt, zoo meer vestigt zich de overtuiging, dat de beide stukken uit één stuk gebeiteld en vereenigd zijn. Hoe vreemd, hoe ondenkbaar ook, zou men dus hier hebben een mahesha en een asoera, zonder Doerga, — oorspronkelijk zoo gebeiteld, daar op den buffel-rug geen enkel spoor van een opstaand beeld gevonden wordt. Het is van belang, om ook de kennismaking met deze voorstelling door de fotografie te bevorderen.

160. Mannebeeld? Een mannebeeld zonder hoofd, zittend op Europeesche wijze, met de handen op de knieën, op een modernen pijler, met een

---

plaats zal zijn voor den huisduivel met varkenskop. (Waddell, Lamaism, pag. 574), waarmeê in de studie van het Lamaïsme werd kennis gemaakt. In dat idee word ik versterkt door de kennismaking met de Chineesche verhalen, bekend onder den naam van „See-yoe". waarvan eene Maleische vertaling werd uitgegeven te Samarang en te Batavia, door den uitgever Yap Goan Ho, een veelgelezen werk, waarvan het 6e deeltje, pag. 403 seqq. handelt over: „Kau-tje-tian menaloeken siloeman babi Ti-pat-kay" See het westen, en yoe wandelen n.l. de gang naar het westen door een gezant van den Chineeschen keizer, om daar den bijbel (de leer van Boeddha) te halen. Latere raadpleging van het Kawi-Balineesch woordenboek van Dr. N. van der Tuuk doet me kennis maken met dalem metjowèt, een vorst, die om zijne zonden een varkenskop kreeg, en daarom Béda ulu genaamd werd; zijn paleis was hoog op de Bukit mangan en men mocht bij het nangkil niet opwaarts zien; de patih Gadjah mada kreeg hem te zien, door varens te eten (zie aldaar pag. 630, onder tjòwèt).

steenblok als voetplaat. Gedost in buis, korte kain en broek (pradjoeritan). Het leelijke beeld is eene Chineesche conceptie, door een Javaan in beeld gebracht met Javaansche cement. De Chinees, waarmeê ik dit beeld besprak, noemde het Bèh-ong (paardenkoning), zoodat het weggeslagen hoofd een paardekop was.

Hoog 1.30 M.

161. Naga. Een eens fraai gebeeldhouwde, thans verweerde, bepleisterde en beschilderde naga-kop, van onder en van achter gemetseld in een steenblok, en waaraan een gedeelte van een lichaam is aangebracht, dat van achter tegen een muur gepleisterd is, en aan de zijden vóór, in primitieve belijning een paar pooten vertoont, die meer hebben van menschevoeten. De hoogte van het achterstuk kan dus alleen bij benadering worden opgegeven. De echte naga-kop, die, jammer genoeg, bepleisterd en beschilderd is, draagt de tjoepoe-manik; heeft een breed-opgesperden bek met twee tandrijen, waaronder slagtanden, twee zijdelings-turende oogen met dikke wenkbrauw-bogen; daar achter sierlijk belijnde ooren met oorsieraden (rozet en face met daarvan afhangende snoertjes) en over die ooren, als voortzetting van de wenkbrauwen, en daar langs naar beneden ombuigend, een horenvormig ornament, dat thans met cement en verf gerestaureerd en geglad is. Om den hals is een bandje met versierde driehoekige plaat op de borst. Het gebogen vlak, loopende van oogen en tjoepoe-manik tot de lippen, is met evenwijdige, staande lijnen gegroefd, terwijl achterhoofd, hals en borst schubvormig belijnd zijn.

Hoog 0.50 M.

162. Mahayogi. Een verweerd en gerestaureerd, dik bepleisterd, beschilderd en bekalkt, tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, die in het aangebracht liggend dierelichaam van No. 161 geplaatst is, met achterstuk en glorie. Hooge haartooi en makota zijn omgezet tot een cementen hoofdtooi. De god draagt knevel en puntbaard. Het groot ornaat is deels verdwenen, deels met verf nageteekend. De oepawita bestond uit een breed lint. In de rechter met den arm neerhangende hand wordt een kolossale, neerhangende aksamala gehouden, met een ring aan de binnenzijde van den kralen-cirkel, en verder aangevuld met een schijf, met eene zeer groote kraal op den duim. De linker opgetrokken hand houdt een kendi. Op den linker schouder kan een tjamara hebben gerust, doch de krul-vlecht, die uit de makota neervalt op den rechter schouder, wijst er op, dat ook op den linker schouder een haarkrul neerviel, die thans onkenbaar is, terwijl het bekalkt restant deed denken aan de tjamara. Het kleedje valt in dikke gewatteerde plooien neer op

de voeten en wordt opgehouden door een buik-windsel (pleister- en schilderwerk nopen tot deze woordenkeuze), die tusschen de beenen een lint neerlaat tot den onderzoom van het kleed.

Hoog 0.70 M.

163. Naga. Voor de beschrijving van dezen naga vraag ik te mogen verwijzen naar No. 161, waarmeê hij in alles overeenstemt. De afmeting van dit beeld zal misschien wel moeten gelden voor het genoemd No., daarhier de borst geheel ontbloot is, en zich tot en met de tjoepoe-manik ongehinderd laat meten. Ook aan dezen naga-kop is een liggend dierelichaam geboetseerd, en evenzoo gepromoveerd tot wahana voor No. 164.

Hoog 0.67 M.

164. Çiva. Een verweerd, bepleisterd, beschilderd en bekalkt, tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, die op het dierelichaam van No. 163 geplaatst is, doch zonder glorie (de steenplaat achter het hoofd is verminkt). Dit beeld geeft waarschijnlijk de vereischte opheldering voor No. 162, wat betreft het verminkt en bekalkt relief van den linker schouder aldaar. De god is nl. gedost in groot ornaat, en draagt op den linker schouder een tjamara, waarvan de handel in ronding de schouder-lijn volgt en met die tjamara is verbonden een veldfleschje, dat op andere afbeeldingen afhangt van een der tanden van de trisoela; in de opgetrokken linkerhand wordt de hals van een kendi gevat. De rechter arm hangt neer en grijpt thans een sjerpslip, die in teekening overeenkomt met de slip aan de linker zijde, — doch de bedoeling van den beeldhouwer zal wel geweest zijn, om met die hand den staf te laten vatten, die uit de steenplaat oprijst, en boven den schouder een drietand vertoont, die gebeiteld is op het achterstuk.

Hoog 0.67 M.

165. Mahayogi. Een bepleisterd, beschilderd en verguld, tweearmig mannebeeld, staande op eene verminkte steenplaat, met achterstuk en glorie. De god draagt knevel en puntbaard, en is gedost in groot ornaat met slangeoepawita, waarvan kopje en staart zijn samengeknoopt op den linker schouder. Het kleedje, dat tot de wreven neerhangt, is opgebonden met twee verweerde en met verf gegladde banden, die voor het midden van den buik (die niet, als bij de meeste voorstellingen, gezwollen is) een strik hebben, met rozet in het midden met twee touwvormige sjerp-einden kronkelend over de dijen. Arm- en

polsbanden zijn gerestaureerd; de oorsieraden ontbreken. De armen hangen neêr langs het lichaam en houden in de rechterhand een ongewoon lange oepawita, waarvan 19 kralen te onderscheiden zijn, in de linkerhand een kleine kendi, die gerekend naar de proportie afgebroken moet zijn. Bovendien staat op de rechterzijde van de steenplaat, tegen het achterstuk gebeiteld, een (van onder afgebroken) staf, die boven den schouder een drietand draagt.

Hoog 0.74 M.

166. Makara als spuier. Een kleine, geheel verweerde en dik bekalkte makara, gezet in een der muurtjes van eene langwerpig-vierkante badkom (djeḍing). In dat beeldwerk is na te gaan, dat de makara-bek, met naar voren opgesperde kaak, uitliep in een dubbel-geprofileerden olifantssnuit; dat van de bolvormige snuitwinding vóór, tusschen de tanden, iets als een bundel zaadsnoeren neerviel op een cirkelvormigen ring, rustende op de onderlip, die het gat blijkt te zijn van een spuier. Verder schijnt, dat op de dubbele snuitprofielen iets gestaan heeft als een kam, over den bol heenloopende, en op den rug daarvan eindigende in een ornament, dat, als alle belijning, niet meer te onderscheiden is. Ook zijn nog te constateren twee haakvormige slagtanden, sluitende links en rechts de rij tanden van de bovenkaak. Verder is niets meer uit de kalk-laag op te sporen.

Hoog 0.35 M.

167. Makara. Een zeer verweerde en dik bekalkte makara, gezet in een der opstaande muurtjes van eene langwerpig-vierkante badkom (djeḍing). Het is te bejammeren, dat dit beeld, dat in opzet weer eenig verschil vertoont met het reeds geziene, in dien bedorven staat wordt aangetroffen. De naar voren opgesperde bek toch rondt zich van boven zoo sterk naar achter, dat de snuitwinding niet als eene voortzetting van den bovenmondhoek gebeiteld is, maar als een *daarin* geplaatst dubbel profiel, zoodat het gebit naast-onder het dubbel snuit-profiel doorloopt. Over het midden van dat snuit-paar loopt, als een kam, een ornament heen, dat van achter over den kop heenkrult, en van voren een klok (?) neêrlaat, waaronder gezeten is een beeldje (?) met neêrhangenden linker- en opgestoken rechterarm, op een steenplaatje (?), dat ligt op een doorboorden ring, die spuier blijkt te zijn. De spui-ring staat op de onderlip, die eveneens geornamenteerd was. De makara had een *rond* oog, gezwollen wangen, ooren en daarachter en daaronder omkrullende horen-manen. Zelfs bij benadering is geene ontleding van het ornament-werk mogelijk.

Hoog 0.45 M.

168. Makara als spuier. Een zeer verweerde, geschonden en dik bekalkte makara, waarvan niet anders kan worden gezegd, dan dat hij in den naar voren geopenden muil een ring droeg op de ondertanden, dat de lip daaronder geornamenteerd was, en dat bedoeld ornament eens, in fraaie belijning, van onder aan de zijden door- en opliep. Verder dat de snuit den kaak naar boven verlengde met een dubbel snuit-profiel, waarvan de rug over het midden met ornament bedekt was.

Hoog 0.43 M.

169. Voetstuk met achterstuk. Eene met kalk gegladde steenplaat (of was het een lotuskussen?), met achterstuk, dat van onder, links en rechts, driehoekig is uitgekapt; uit de driehoekige flanken ellipsvormig opgaat, en van boven acolade-vormig uitloopt. In de steenplaat is eene vrouwelijke sponning, waarin een godebeeld moet zijn vastgezet. De vorm van het achterstuk, dat wel als eene glorie met een vlammen-rand zal gezoomd geweest zijn, doet denken aan de ruggeleuningen van Plahosan, die tevens van een ruggekussen waren voorzien, en zoo zal ook op deze godenzetel eertijds wel een Bodhisatwa hebben plaats genomen. De teekening, die uit de kalk op het achterstuk opduikt, is niet meer te ontcijferen.

Hoog 0.41 M.

170. Ganeça. Een zeer verweerde, geschonden en met verf en cement dwaselijk toegetakelde, vierarmige Ganeça, zittend met aaneengesloten voetzolen op een zetel, die een lotuskussen kan geweest zijn. Van den snuit is niets overig, en de olifantskop is met cement omgezet tot een visschekop met één uitpuilend linker oog (witte oogbal met zwarte pupil). De driehoekige bek is naar beneden zoo ver geopend, dat hij twee tandrijen vertoonen kan, met iets als slagtandjes in de hoeken. De god was eens gedost in groot ornaat, doch het geheele naakt, dat boven het kleedje zichtbaar is, tot zelfs de armen en handen, zijn thans beteekend met schubben. Met een buikband opgebonden, valt het kleedje met vele plooien over de beenen, en valt links en rechts een sjerpband over de scheenbeenen, en een kleed-slip geplooid neêr onder de saamgebrachte voeten. De voorhanden liggen op de knieën, en houden rechts een tandbrok, links een etensbakje. De opstaande achterhanden houden rechts een olifantshaak en links een aksamala — eene anomalie in de plaatsing dus, daar in de meeste tot nog toe bekende voorstellingen het houden van de aksamala aan de rechterhand toekomt.

Hoog 0.82 M.

171. Ratnapâni (?). Een geschonden, verweerd en gerestaureerd, tweearmig mannebeeld, zittend op een dubbel lotuskussen, met achterstuk en glorie. Het beeld is over hals en schouders met het achterstuk doorgebroken, terwijl, aan de rechter zijde, een stuk van het achterstuk boven de breuk is weggevallen. De god is gedost in groot ornaat, waarvan het halssieraad gerestaureerd is. De oepawita bestaat uit een plat, breed lint van zeven snoertjes. Links en rechts van den nek komt een haarstrik, links en rechts van de heup een sjerp-strik te voorschijn. De linker hand ligt, naar boven geopend, op de naar boven liggende rechter voetzool, nagenoeg voor het midden van het lichaam. De rechter hand ligt, naar boven geopend, met de lengte naar voren, op de rechter knie. Die wara-moedra doet denken aan Ratnapāni, al wordt dan ook verder het embleem gemist, dat het geestelijk vaderschap van dezen Bodhisatwa toekent aan Ratnasambhawa.

Hoog 0.55 M.

172. Ganeça. Een verminkte, zeer verweerde en potsierlijk gerestaureerde, vierarmige Ganeça, zittend, met saamgebrachte voetzolen, op een (als de kalk-bepleistering niet bedriegt) dubbel lotuskussen, met achterstuk en glorie. De god was (als de cement-restauratie te vertrouwen is) gedost in groot ornaat, met eene slang als oepawita. De voorhanden rusten op de knieën en hielden daarin, rechts een recht opstaand tandbrok, links het etensbakje. De opstaande achterarmen houden rechts een olifantshaak (plaatsing dus als bij No. 170), links een aksamala, waarvan de kralen zijn weggeschuurd, doch waarvan het relief nog duidelijk zichtbaar is op het achterstuk. Het bijzondere dezer Ganeça-voorstelling is, dat op de glorie, links en rechts van de makota, in haut-relief een lotus (of rozet) gebeiteld is.

Hoog 0.70 M.

173. Padmapâni (?). Een zeer verweerd, geschonden en dik gecementeerd, tweearmig mannebeeld, zittend op een lotuskussen (?), met achterstuk en glorie. Naar makota en hooge haartooi te oordeelen, was de god eens gedost in groot ornaat. De linker hand ligt naar boven geopend in den schoot, de rechter hand ligt, naar boven geopend, daarin, en houdt een lotus. Het vreemde in de ordonnancie van dit beeld is, dat uit de belijning van de linker knie de bedoeling blijkt van den beeldhouwer, om den linker voet met de voetzool naar boven neer te leggen op de linker knie.

Hoog 0.51 M.

174. Çiva (?). Een merkwaardig Çivaïtisch-Boeddhistisch beeldwerk, nl. een zeer verweerd, bepleisterd, beschilderd en verguld, vierarmig mannebeeld, *zittend met gesloten beenen* op een dubbel lotuskussen met ongewoon hoog vruchtbed, en achterstuk, dat van boven rechthoekig bekapt is, en op den linker bovenhoek een lotus heeft, en een daarop staande (bekalkte) glorie, die aan de rechter zijde is afgebroken. De god is gedost in groot ornaat, met maansikkel en doodskop in de hooge haartooi; met haarsieraden (of lokken?) uit de makota neërvallende op de schouders; met borstsieraad, waarvan de gelijkbeenig-driehoekige borstplaat met den tophoek op de borst ligt; met versierde armbanden, thans glad-gepleisterde polsbanden, waarin links iets als een kralen-relief opduikt, — en een rechter enkelband, die aanduidt, dat enkel- en polsbanden eens kralensnoeren waren; rijk-versierde oorhangers, waarvan de linker verminkt is; met eene dikke slang als oepawita, die eens kop en staart had samengeknoopt op den linker schouder: met een kleedje, waarvan alle plooiwerk verdwenen is, en ook de buikband en sjerp niet zouden verondersteld worden, wanneer niet een paar banden neervielen over rechter scheenbeen en rechter voetzool, die een ornamentje hadden aan het ondereinde. De merkwaardige moedra der voorhanden is de volgende: de linkerhand is, naar boven geopend, voor het midden van het lichaam gebracht, *boven* niet *in* den schoot; de rechterhand staat, met den rug naar voren, en vier half-gesloten vingers met den duim eenigszins opwaarts in de palm van de linkerhand. Een der ontelbare dharma-tjakra-moedra's dus. De opgerichte achterhanden houden, links een aksamala, rechts een tjamara.

Hoog 0.80 M.

175. Çiva (?). Een verweerd, bepleisterd en beschilderd, vierarmig mannebeeld, zittend op een dubbel lotuskussen, met achterstuk, dat aan de bovenzijde vierkant is, en glorie, uit één stuk met de achterplaat en daarop geplaatst. De god is gedost in groot ornaat, met de sporen van maansikkel en doodshoofd in de hooge haartooi, en een kralensnoertje als onderrand van de makota en eveneens kralen achter de oorschelpen. Verder rijk-versierde oor-, hals- en armsieraden — terwijl de pols- en enkelbanden zijn weggeweerd. Het heeft den schijn, of de oepawita hier drievoudig is aangebracht, want van den linker schouder naar de rechter zijde valt eerst een lint neer, dat voor een gedeelte door het halssieraad gedekt wordt; over dat lint en de middellijn daarvan volgende, eene slang, waarvan kop en staart (waarschijnlijk) op den schouder waren saamgeknoopt, en, behalve dat, een koord, dat, onafhankelijk van lint en slang, naar beneden valt, en, met een bocht, in de rechterhand verdwijnt. Het kleedje werd opgehouden door een versierden buikband, met rozet als buikplaat, waaruit

twee banden neervallen over de beenen op het lotuskussen. Links en rechts loopt een lint van de heup over dij en scheenbeen, en valt eveneens neêr op het lotuskussen. De linker voorhand wordt, naar boven geopend, gehouden voor het midden van het lichaam (zonder den schoot te raken); de rechter voorhand staat daarin, een amrta-fleschje omvattend. De opstaande rechter achterhand omvat den handel van een tjamara; de eveneens opstaande linker achterhand houdt een opstaande aksamala met naar voren doorgestoken vingers.

Hoog 0.84 M.

176. Vereeniging van Brahma- en Doerga-voorstelling. Een zeer belangrijk beeldwerk, waarvan de vervaardiging van een fotogram zeer gewenscht is. Eene verweerde, bepleisterde en beschilderde combinatie van de Brahma- en Doerga-voorstelling. Het beeld heeft vier hoofden, waarvan het achterhoofd met de kin rust op het rechthoekig-bekapte achterstuk, en het heeft daarbij vier armen evenals de Brahma's. Doch het beeld en face is een vrouwebeeld, in groot ornaat met oepawita, staande op een buffel, die, met den kop naar links, ligt op eene steenplaat. Ze heeft de nederhangende linker voorhand met de palm neergelegd op het hoofd van den asoera, die, en face, op beide knieën ligt neêrgeknield op den kop van den buffel, met de handen voor het midden van het lichaam samengebracht tot een sembah. De neerhangende rechter voorhand vat schijnbaar de staart van den buffel, doch deze staart staat afzonderlijk, en laat de pluim binnenwaarts met eene bocht neervallen op den rug, terwijl boven op de bocht of daarachter een kabel oploopt tot in de hand van de godin. Naast dat kabel-relief en tevens daar achter staat een eenigszins dwars geplaatste pijl. De achterhanden houden rechts een opgehouden aksamala, die neêrvalt op de bovenzijde van het achterstuk; links een tjamara, waarvan de haarpluim eveneens neêrvalt op de bovenzijde van het achterstuk.

Hoog 0.71 M.

177. Ganeça. Een zeer verweerd, geschonden en verkeerdelijk gerestaureerd, vierarmig Ganeça-beeld, zittend met (thans zeer verminkte) samengevoegde voetzolen op een lotuskussen (?), dat in eene moderne estrade is ingemetseld. Van achter is het beeld eveneens ingemetseld, en zijn aldus de bekalkte achterarmen, die dwars gebeiteld zijn, niet en face zichtbaar. Bovendien zijn ze magerder gehouwen dan de voorarmen. De snuit is geheel weggeslagen, waardoor het aan de restauratie mogelijk werd, de oepawita, die anders op die plaats onzichtbaar is, positief met een knoop door te halen over den buik. Na het wegnemen van den snuit werd een gezicht aangebracht, met matig gapenden mond,

waarin twee rijen tanden geplaatst zijn en twee afgeknotte slagtandjes te voorschijn komen uit de mondhoeken. De voorhanden liggen op de knieën, en hielden in de rechter geslotene een schuin daarin geplaatst tandbrok; in de linker naar boven geopende het etensbakje. De opgestoken achterhanden hielden, rechts een aksamala, links een tjamara.

Hoog 0.38 M.

178. ? Een van hals tot teenen bekalkt mannebeeld, zittend, op Europeesche wijze, op een hoog steenblok, met de voetzolen op eene steenplaat, met dik achterstuk. Dit Chineesch-Javaansch leelijk uitgevoerd boetseerwerk heeft een hoofd, dat uitgekapt is tot een apekop met grijnzenden bek (een en ander zeer geschonden). De handen zijn, naar beneden hangend, samengebracht vóór den onderbuik, met saamgestrengelde vingertoppen. Het geschonden benedengedeelte van het gelaat, de als het ware afgezaagde oorlappen en het eenigszins gezwollene van den buik, doen een oogenblik denken aan een Ganeça-romp, in den huidigen vorm omgezet »boeat mainan sadja", doch ook na het wegslaan van onderarmen en beenen, zijn de heupen en dijbeenen te weinig uitgebogen, om er een olifants-beeld uit te herscheppen, dat zit met samengevoegde voetzolen en met de handen op de knieën. Wat er van oorspronkelijk andesiet in dit beeldwerk aanwezig is, zou alleen door het wegslaan en uitbikken van alle postiche op te helderen zijn.

Hoog 0.84 M.

179. ? Een zeer verweerd en zeer verminkt, daarna beverfd, verguld en dwaselijk gerestaureerd, tweearmig mannebeeld, op wiens hals een houten ramskop geplaatst is met echte horens, staande in gaande houding, met van achter opgetrokken rechter voet, op eene steenplaat, met achterstuk. Om den hals is door de restauratie een dikke versierde halsband geslagen. Het groot ornaat van den oorspronkelijken god bestond uit eene overrijke versiering: halsband en halssieraad, dubbele arm- en enkele polsbanden, borstband, buikband en sjerp, waarvan velerlei linten in allerlei schikking neervallen, met een strik en neervallende sjerp-einden op en van de uitgebogen linker heup, door de aangebrachte kalk en verf thans flodderend verteekend. Het opgetrokken kleedje verraadt zich alleen door den dikken onderzoom, die over de scheenen heenloopt in dik relief en in de gestileerde plooien, op de linker beneden-zijde van het achterstuk gebeiteld. De linker arm valt, naar links uitwijkende, neêr, met de pols rustende op de heupstrik, en de hand rustende op iets, wat niet meer herkenbaar is. De rechter hand houdt een staf, die uit het voetstuk oprijst, en

naast den schouder een trisoela vertoont, gebeiteld op het achterstuk. De cementering heeft de schouders verhoogd en de zichtbare ruimten tusschen trisoela en lichaam met gekleurde, ruwe specie aangevuld, en wel zoodanig, dat 't nu den schijn heeft, alsof van den schouder van dezen ram-koning eene vacht neêrhing.

Hoog 0.77 M.

180. Boeta. Een tweearmig beeld, neêrhurkend met opstaande knieën en de voetzolen plat op eene steenplaat, met de armen over elkander geslagen op de knieën, en de kin rustende op de handen. Het gelaat met uitpuilende oogen en grijnzenden mond, van vier slagtanden voorzien, en de haarband zijn aangebracht, ofschoon de oogballen het overblijfsel kunnen zijn van een oorspronkelijken rakshasa-kop. Behalve met enkelbanden, is het beeld gekleed met een tjawat, zich verradend door een saamgevouwen doek, die uit den buikband neêrvalt over de schaamdeelen, tusschen de beenen is doorgehaald, en, tusschen den buikband door, daarover met eene geplooide slip neerhangt op de bil. Het haar heeft in krul-lokken neêrgehangen op den rug. In opzet en hier en daar in specie-composiet herinnert dit vervalschte beeld aan No. 49.

Hoog 0.60 M.

181. Bodhisatwa (?). Een verweerd, gerestaureerd en beschilderd, tweearmig mannebeeld, zittend op een lotuskussen, dat geplaatst is in eene moderne estrade, met achterstuk en glorie. De god was gedost in groot ornaat, zonder oepawita. Een kleed-plooi loopt uit den buikband over den schoot, en hangt over de beenen neêr op het lotuskussen, en van linker en rechter heup komt een strik te voorschijn, gebeiteld op het achterstuk. De handen liggen, naar boven geopend, op de knieën, en houden in ieder daarvan een naar boven geopenden lotus.

Hoog 0.47 M.

182. ? Een zeer verweerd en, wat het gelaat betreft, gerestaureerd beeldwerk, waarvan de resterende, afgebrokkelde belijning verhaalt, dat 't eens was eene achtarmige (?) Doerga, staande met den buik naar voren op een naar links liggenden buffel, die een asoera droeg op den kop, die thans geheel onherkenbaar is; — dat de godin was gedost in groot ornaat, met oepawita, die tusschen de borsten doorliep tot op de rechter dij; — dat de rechter voorhand den buffel-staart en de linker voorhand het asoera-haar greep; — en dat

één der rechter achterhanden een tjakra, en één der linker achterhanden een sangka ophield. Verder geeft dit beeldwerk niets te zien.

Hoog 0.52 M.

183. Go-ong. Een mannebeeld met runder-kop, die volgens mijn Chineesche bezoeker moet voorstellen Go-ong (de koning der runderen) — een leelijk Chineesch boetseerwerk van Javaansche specie, gevat in een omhulsel van cement, en bestreken met verf en witkalk. Het weggeslagen gedeelte van schedel en voorhoofd laat de aarde zien, waaruit het beeld is samengesteld. Het is een man, staande (ofschoon de steenklomp tegen het zitvlak zitten bedoelde) op eene steenplaat; gedost in pradjoeritan-kostuum (buis, broek en kain tot aan de knieën), zonder versierselen. De rechterhand, die tegen de zijvlakte van den buik gehouden wordt, houdt een naar beneden hangend takje met een paar blaadjes er aan, en een visch. De linkerhand is met de palm gedrukt tegen de linker zijvlakte van den buik.

Hoog 1.57 M.

184. Vrouwebeeld (?). Een zeer verweerd, zeer beschadigd en beschilderd, veelarmig vrouwebeeld, waarvan nog twee voorarmen en twee achterarmen te constateren zijn, waarvan de handen zijn weggebroken of overkalkt, staande op een buffel, waarvan het voor- en achtergedeelte zijn weggebroken; met achterstuk en glorie. De gerestaureerde halsband, buikband en sjerpbanden, en het thans met rozetten beschilderde kleedje, gevoegd bij makota, hooge haartooi en oorsieraden, overtuigen van het voormalig bestaan van een groot ornaat. Op den (thans afwezigen) buffelkop zit een asoera, wiens haar gegrepen wordt door de linkerhand van de godin, terwijl hare rechter hand eens den staart van den buffel greep. Verder valt in het beeld niets meer te ontdekken. Behalve het godinnebeeld evenwel, komt uit het muurtje, waarop zij staat, te voorschijn het voorvlak van een yoni of voetstuk, zooals ook in de Djogjaasche verzameling wordt aangetroffen, zijnde een kubus met twee pilasters als linker- en rechter- en eene (bekalkte) lijst als boven- en benedenzijde, — aldus vierkant omlijstende een casement, waarin eene rozet en face prijkt.

Hoogte van het beeld 0.60 M., Hoogte van het voetstuk 0.45 M.

185. Makara. Eene voorstelling, die als opheldering kan dienen voor No. 167, — zijnde een makara (zeer verweerd), met geopenden, opstaanden bovenkaak en horizontalen benedenkaak, afgedekt door een knop, die door de snuit-winding in dubbel profiel gevormd wordt. Het ornament is door verwering en hare

plaatsing op eene moderne console, in een modernen pijler, niet meer na te gaan, doch het fraaie, driehoekige ornament en face van den snuitknop wordt zeker gemist, en ook de ooren en horens zijn in den pijler verdwenen. Het spleet-oog, de minder-fraai gestilleerde wenkbrauw, vertoonen zich nog duidelijk, en ook de slagtanden, waarvan de bovenste aan iederen mondhoek naar binnen opkrullen onder de snuitwinding, en de ondersten, in groote afmeting, binnenwaarts neêrkrullen. Ongunstige belichting veroorzaakte aanvankelijk een gezichts-bedrog, als zou de makara van vóór- in stede van achterhorens voorzien zijn en als zou een Amitâbha hebben plaats genomen op de tong van den makara; later werd een en ander door gunstiger belichting opgehelderd, en werden de horens in slagtanden omgeteekend, terwijl het beeldje in de kaak werkelijk een beeldje bleef (wat voor No. 167 een vraag bleef), maar een mannebeeld met sluik haar, van boven gestileerd opgekamd, en aan de beide zijden even gestileerd neêrvallend, langs schouders en armen, naar de heupen, als ware eene glorie bedoeld, — zittend op een verweerd steenklompje, dat ligt op de zeer dikke onderlip van den makara. De ooren zijn werkelijk Boeddha-ooren, en de houding der handen geeft werkelijk eene dhyâni-moedra weêr, maar de beenen zijn niet gesloten.

Hoog 0.40 M.

186. Makara. Een verweerde en dik bekalkte makara, geplaatst op eene moderne console, en daarmeê met het achter-gedeelte ingemetseld in een modernen pijler. De en face opstaande bovenkaak wordt door een knop afgedekt, ontstaan door het in dubbel profiel samenwinden van den snuit, die hier niet geleverd wordt, zwellend met naar buiten geperste tromp-lippen, maar meer als scherpe gravure belijnd, en rustend op de naar binnen gekrulde boven-slagtanden, en neerliggend op de tanden van de horizontaal naar voren gebrachte onderkaak. Over dien snuit heen, naar den achterkop, lag eens een ornament, dat, evenals bij No. 185, niet meer is na te gaan, doch aan de voorzijde was een dubbele lotus gebeiteld, en daaronder een rozet, die samengevoegde zaadsnoeren neêrliet op een bloem- of beeldwerk, dat thans geheel als een bol geglad en bekalkt is. Het is niet onwaarschijnlijk, dat deze bol eenmaal een grootere lotus was, zooals zoo vaak bij de makara's wordt aangetroffen. De zaadsnoeren waren geflankeerd door een gekarteld ornament, waarin ik verlijnde makara-motieven vraag te mogen herkennen. De onder-slagtanden hebben den vorm van haken, zooals bij een tijger wordt aangetroffen. Het oog was rond, en het oor, dat niet meer herkend wordt, had achter en onder zich een horen, die thans grootendeels in console en pijler verdwenen is.

Hoog 0.52 M.

187. Nandi. Een nandi, vervaardigd van Javaansch cement, waarin een oorspronkelijke nandi-romp misschien aanleiding gaf tot de dier-voorstelling. De kop is geen echte nandi-kop meer, en staat te hoog boven de steenplaat; de ooren zijn geene nandi-ooren, en de horens worden gemist, — vergeten misschien, als de rug-knobbel en de hals-kwab. En dat de man, die het beeld boetseerde, geene genoegzame aandacht gewijd heeft aan de eigenaardige, doch echte nandi-voorstellingen, blijkt mede uit de ligging der voorpooten, die bij de Hindoe-beeldhouwers steeds eene fysisch-onmogelijke is; de linker poot in eene gebogen lijn voor de borst gebracht, of wel beide hoeven vóór de borst samengebracht, als tot een sembah voor den god, wiens wahana hij is.

Hoog 0.70 M.

188. Rakshasa. Een gepleisterd, beschilderd, verguld en gerestaureerd, tweearmig mannebeeld, knielend op de rechter knie, met naar binnen gedrukte teenen op eene steenplaat, en de linker knie naar links uitgebogen en met de voetzool naar de linker zijde geplaatst op een hooger gedeelte van die steenplaat. De reus draagt een diadeem met plat naar achter gekamd haar op den schedel, krullende lokken op de schouders en zich verdunnende krulletjes op den rug. De groote ooren zijn versierd met knoppen. Arm-, pols- en enkelbanden zijn thans slangen; de eerstgenoemde met rozetten er in. Het is wel mogelijk, dat de restauratie, als gewoonlijk, het een en ander in de belijning dezer sieraden bedorven heeft. — De wenkbrauwen werden aangedikt; de uitpuilende oogen werden geringd, en met verf levend gemaakt. De opgetrokken mondhoeken werden overdadig hooger gesperd, zoodat de overdrijving haar doel mist en de vrees-aanjagende bedoeling van den beeldhouwer wordt omgezet in een knevel. De tempelwachter van voorheen is verrestaureerd tot een topeng van eene jongere periode. Met beide handen wordt omvat en overdekt den greep eener knots, die op den linker schouder rust. Opmerkelijk is, dat deze rakshasa met het zitvlak rust op een doodskop met naar voren puilend boven-gebit, zooals die ook gebeiteld is bij de staande Ganeça-voorstelling te Karang-kates.

Hoog 0.91 M.

189. Doerga. Een geschonden, dik bepleisterd en beschilderd, achtarmig vrouwebeeld, staande met uitgebogen linker heup op een buffel, die ligt op eene bekalkte steenplaat, die in een modern voetstuk is ingemetseld, met bekalkt achterstuk en glorie, door het Chineesch penseel overladen met haarteekening. De godin, met aangebracht gelaat, is gedost in groot ornaat, met

haarlokken neêrwaterend uit de makota, achter de ooren, over de schouders; oorsieraden, halssieraad, het zoogenaamd vrouwesnoer als oepawita, borstband, arm-, pols- en enkelbanden, en een kleedje, dat opgebonden is door een versierden gordel en waarover eene breede sjerp neêrhangt, die zelfs de linker knie overdekt en op de rechter heup eene leelijke strik laat zien, waaruit eene slip neervalt langs het rechter been. De buffel met den kop en face, naar links, is zoodanig beteekend, dat hij met zijne opstaande ooren het voorkomen kreeg van een desa-hond, terwijl de oorspronkelijke ooren nog aanwezig zijn. De asoera, wiens gelaat is weggeschuurd, zit en face en geheel à cheval op den buffel-nek, de linker voetzool op de knie, de rechter voetzool op den achternek van den buffel. Zijn rechterhand hield, voor het midden van het lichaam, een voorwerp, dat wel niets anders zal geweest zijn als een kort zwaard of jachtmes, terwijl de rechterarm naar achter is opgeheven. De ordonnancie van de armen der godin, die, zooals niet veel voorkomt, aan de eene zijde anders is dan die der andere zijde, is met zoo weinig perspectief gebeiteld, dat ze met orde-getallen niet te noemen zijn, zoodat alleen van vóór- en achterhanden en armen sprake kan zijn. En zoo vatten dan de voorarmen rechts den staart van den buflel, links (men lette wel) den ongewapenden arm van den asoera. Van de rechter achterarmen is er slechts één, die een embleem vertoont, nl. twee pijlen, terwijl die van de twee anderen verdwenen zijn, met het daarbij behoorend achterstuk. De linker achterarmen houden, achter den rug van den asoera, een schuin naar beneden gehouden olifantshaak; een hoogere hand een boog; weer een hoogere een schild, met de achterzijde naar voren gekeerd. Het is wenschelijk, dat ook van dit No. een fotogram worde vervaardigd.

Hoog 0.85 M.

190. Mannebeeld. Een zeer verweerd en bepleisterd, tweearmig mannebeeld, staande op een steenplaatje, waarvan weinig overig is, met achterstuk, en (mag men de afzonderlijke afronding boven het hoofd vertrouwen) eene glorie. Het beeld is gekapt uit een steenblok, dat van voren is afgerond, zoodat het hoofd eenigszins achterover komt te staan. Het beeld en face gezien, verraadt het steenblok een elliptischen vorm, zich naar boven verbreedend; eveneens is het dikke achterstuk van voren naar achter afgerond. Alsof de beeldhouwer den oorspronkelijken vorm van zijn materiaal te volgen had, werd het boven-gedeelte van den steen gebezigd tot het beitelen van een breeden kop, die, ook wat de hoogte betreft, in wanverhouding verkeert met het overig lichaam, dat zich van schouders tot enkels successievelijk versmalt.

Het gelaat, waarop een breede neus is aangezet, en waarop dikke aangezette lippen zich matig openen tot het vertoonen van een tandenrij, heeft eene idiote uitdrukking. Op het kale hoofd, grootendeels op het voorhoofd, ligt iets, wat een haarwrong kan zijn, doch dat thans het voorkomen heeft van een oblaatvormig hoofddeksel, waarmeê de leden van zekere studenten-vereeniging in Duitschland zich plegen te sieren, — doch zonder stormband. Om den hals hangt een dikke, breede beugel, die van een bewerkt halssieraad niets navertelt. Het beeld draagt een kleedje, dat op Javaansche wijze is opgeschort, d.i. saamgenomen in een rol om de lenden, en van voren met vier plooien neervallende tusschen de beenen. De voeten zijn dwars gebeiteld, met de teenen naar elkander toe gericht. De rechterhand wordt opgehouden tegen de rechter heup, en omvat daarin een staf, die oploopt naar den schouder, en waarop boven dien schouder een dwars gebeitelde drietand kan hebben gestaan. De linkerhand is met den onderarm eveneens opgetrokken tegen het linker borstvlak, en omvat eveneens een staf, die oploopt naar den linker schouder, en daar binnenwaarts ombuigt naar het achterhoofd, zoodat het relief daar den vorm aanneemt van eene glorie. Overigens zijn, behalve de banden van buikband of sjerp, die in leelijk-fantastische belijning van de heupen afdalen, de dwars-zijden van het achterstuk behouwen met een wolk-partij (zie No. 207).

Hoog 0.64 M.

191. Doerga. Wanneer men zich eenmaal ten taak stelt, om eene monografie te leveren »over de Doerga-voorstelling in de Hindoe-skulptuur", zal ook een fotogram van dit exemplaar, ter verluchting van die studie, te waarderen zijn. Het is een (bepleisterd en gekleurd) achtarmig vrouwebeeld, staande op een buffel, die ligt naar rechts op eene steenplaat, met achterstuk, zonder glorie, doch (men lette wel) met een maansikkel, die, links en rechts van den nek, en gebeiteld op het achterstuk, een horen vertoont. De godin is gedost in groot ornaat, met het zoogenaamd vrouwesnoer. De rechter voorhand grijpt de haren van den asoera (met een aangebracht gelaat, dat ook een mond met slagtanden vertoont), die, met het linker been vóór het lichaam gevouwen, zit op den buffelkop, en het rechterbeen daarnaast neerlaat op de steenplaat. Die asoera, die naar rechts gewend is, heeft in de rechterhand een zwaard, dat ligt op den rechter schouder; in de linkerhand een tot den schouder vóór het lichaam horizontaal opgeheven schild. De rechter achterarmen van de godin, in orde van onder naar boven, (omdat de skulptuur-zelve tot die onderscheiding aanleiding geeft) houden, in de 1e hand een kleine trisoela, met korten stok, in de 2e een opstaand zwaard, in de 3e een tjakra. — De linker vóórhand (ik vraag hiervoor de aandacht)

houdt den staart van den buffel, en rust *tevens* op den knop eener knots, die, langs den staart en den bilnaad van den buffel, op de steenplaat staat. De linker achterhanden houden, in dezelfde orde gelezen als rechts, een pijl, een wurgstrik en een sangka.

Hoog 0.91 M.

192. Mannebeeld. Een zeer verweerd, zeer geschonden en beschilderd, staand mannebeeld, met achterstuk en glorie. Van de scheenen tot en met de steenplaat en het lotuskussen is het beeldwerk met het daarbij behoorend achterstuk weggevallen. De god was oorspronkelijk gedost in groot ornaat, en van de oepawita is nog een moet te ontdekken, die weêr bij andere verlichting verdwijnt. Het kleedje wordt opgehouden door een gordel, die eens uit rozetten bestond, waarvan nog één duidelijk zichtbaar is op den buik, en daaronder eene primitieve strik, waaruit twee linten neervallen op de dijen. Ook worden sjerpbanden opgemerkt, gespannen over de beenen. De opgetrokken linkerhand is naar voren half geopend, geplaatst op de heup, en houdt daarin een rozet (?). De rechterarm hangt neêr en vat, met de daarom overgeslagen pink van de naar achter gebrachte hand, een staf, die boven den schouder een drietand vertoont, die, evenals de staf, dwars gebeiteld is op de zijde van het achterstuk.

Hoog 0.68 M.

De nummers 193, 194, 195, 196 en 197 stellen, volgens mijn Chineeschen bezoeker, een tafereel voor, dat op dalende terrassen, voor ieder dramatis persona één, wordt voorgesteld, die als kjahi het hoogst geplaatst is; vervolgens een wild zwijn, dat weêr jacht maakt op een stier, die weer achterna zit een koe, die weêr achtervolgt een aap. De opmerking dat van jacht geen sprake kan zijn, omdat de vier dieren, die beneden vóór den tijger zijn afgebeeld, niet in vluchtende, maar volmaakt rustende houding worden voorgesteld, lokte alleen de repliek, dat 't weer zoo gerangeerd was »boeat mainan sahadja". De afzonderlijke beschouwing levert het volgende:

193. Tijger. Een tijger, liggend op een hoog voetstuk, met naar voren gebrachte vóórklauwen, die over het voetstuk heengrijpen, terwijl de achterpooten, eveneens in rust, neerliggen op het voetstuk. De kop, die niets van een tijgerkop heeft, vertoont een geopenden bek met tanden en slagtanden. Dat het beeld door een Javaan is uitgevoerd, blijkt voornamelijk uit dien kop. De Chineesche beeldhouwer levert voor tijgers of leeuwen steeds koppen, die uit duizenden te onderscheiden zijn, en waarvan de belijning aansluit aan de

Hindoesche traditie. De staart valt met een krul op de ruggegraat en plaatst de pluim opstaand op den schouder. Daar is niets van een Hindoe-beeld in aan te treffen, en moet dan ook beschouwd worden als een gebrekkig Chineesch maaksel.

Hoog 0.80 M.

194. Wild zwijn. Beneden No. 193 ligt een wild zwijn op eene steenplaat. Hoe primitief ook, is toch de karakteristieke contour van dat dier weergegeven, doch de ooren behooren aan een ander dier. Daarentegen verraadt de lage, opstaande kam, van kop tot het midden van het lichaam, dat er gedacht is aan de opstaande borstels, die aan het wildzwijn eigen zijn. Het beeld is vervaardigd van Javaansch cement door een Javaan van Malang.

Lang 0.70 M.

195. Nandi. Een echte, doch verweerde nandi, liggend op eene steenplaat, met ondergevouwen achterpooten, de linker voorpoot naar voren omgebogen, en met den hoef gebracht vóór de halskwab. Gebeiteld met rugknobbel, naar achter geslagen ooren en horenknobbels. Het dier is geheel zonder ornaat.

Lang 0.75 M.

196. Nandi. Een zeer verweerde nandi, liggend op eene gemetselde steenplaat, met het achterdeel over die plaat heenhangende. De staart is weggevallen. Rugknobbel en halskwab. Zonder ornaat. De linker voorpoot is niet met eene kromming voor de halskwab gebracht, doch steekt dubbel gevouwen naar voren.

Lang 0.60 M.

197. Aap. Een zeer verweerd en bemost, zwart beeld, met de achterpooten geknield op eene steenplaat, die van achter lager is dan van voren, zóó dat de gekuite onderhelften der pooten naar achter gestrekt zijn, met de voetzolen op de steenplaat. De voorpooten, waarin geene apehanden meer te herkennen zijn, liggen naar voren als in loerende houding op de steenplaat. Met cement zijn neus en lippen om een geopenden bek met tanden aangebracht, die den zoogenaamden apekop zeer venijnig grimeren. Chineesch-Javaansch maaksel.

Lang 0.54 M., hoog 0.38 M.

198. Aap. Eene hoogst verweerde, zwarte aap-voorstelling, geheel overeenkomende met No. 197, waarmeê het in afmeting verschilt, doch zoo mogelijk nog venijniger gegrimeerd dan in dat No. geschiedde. Chineesch-Javaansch maaksel.

Lang 0.48 M., hoog 0.48 M.

199. Nandi. Een rund, liggend op eene plaat van metselsteenen, dat van Javaansche specie vervaardigd is. De schedel is van boven weggeslågen en laat de vulling van aarde zien, waaruit reeds grashalmen opgaan.

Lang 1.04 M.

200. Nandi. Een echte, doch geheel verweerde en geschonden nandi, liggend, met den linker poot voor de halskwab gebogen op eene steenplaat. Ornament kwam in deze afbeelding niet voor.

Lang 0.54 M.

201. Çri (?). Een bepleisterd en beschilderd (vroeger ook verguld), tweearmig vrouwebeeld, staande met voetplaat, achterstuk en glorie op eene gemetselde estrade, tegen een gemetseld achterstuk. De godin is gedost in groot en rijk ornaat, met een dubbele oepawita, d. w. z. een lint neerhangende van den linker schouder, tusschen de borsten doorloopende, en verder over de rechter heup, waar achter het in het achterstuk verdwijnt. Op dat lint en geheel de middellijn volgende, loopt een kralensnoer, dat onder de borsten eene (eenmaal rijk geornamenteerde) schuif had. Achter uit de makota neêrvallende en over den linker en rechter schouder heenloopende, hangt een geornamenteerd snoer, waaraan een hanger, die ter hoogte van den oksel eindigt. Ter opbinding van het kleed, waarvan weinig meer bespeurd wordt, omdat de beenen met cement zijn geglad, dient een sjerp met groote strik, waaruit twee linten neerdalen over de dijen. Onder die sjerp en daaraan sluitende een rijk-versierde buikband. Van de heupen valt een sjerp met eene bocht neêr over de dijen. Eene derde sjerp (of wat die linten mogen geweest zijn) valt onder de buikplaat neêr tusschen de beenen, loopt met eene bocht over het linker scheenbeen, van waar ze weêr oploopt en in het achterstuk verdwijnt. Van de hoofdsjerp bevinden zich twee strikken op de heupen, op elke heup één, en daaruit valt een samengeplooid einde neêr, dat van onder in gestileerde plooitjes geplitst is. Van de beide andere sjerpen vallen eveneens samengeplooide einden neêr, allen gebeiteld op het achterstuk. De godin steunt de borsten met de daaronder geplaatste handen, met de vier

vingers van de linker gekeerd naar de vier vingers van de rechterhand en de duimen langs de zij-ronding.

Hoog 1.35 M.

202. Nandi. Een echte, leelijk gebeitelde en geheel verweerde nandi, met den rechter poot omgebogen vóór de halskwab. Eenig ornament komt en kwam ook op het beeld niet voor.

Lang 0.50 M.

203. Nandi. Een echte en bekalkte nandi, liggende op eene steenplaat, met den rechter poot omgerond naar de halskwab. Geene ornamentatie. Het dier ligt met den snoet, die, door restauratie met cement tot varkenssnoet gelijnd is, met begeerige allure op het achterdeel van No. 204.

Lang 0.64 M.

204. Nandi. Eveneens een nandi, doch korter en lager, en met eigen steenplaat, liggend op dezelfde gemetselde estrade als No. 203. Dit dier heeft eveneens den rechter poot omgerond tot vóór de halskwab. De kalklaag verraadt evenmin als bij het vorig No. eenig ornament.

Lang 0.43 M.

205. Rakshasa met zwijnshoofd. Een gerestaureerde en gepleisterde, vrijgehouwen rakshasa, met arm-, pols- en enkelbanden en 'oepawita, knielend op beide knieën op eene steenplaat, gekleed met een tjawat, waarvan de saamgenomen plooien over de schaamdeelen, tusschen de beenen zijn doorgehaald, en, van achter, tusschen den buikband en het lichaam heenloopt, en, met eene breede plooi, daarover heenvalt op de steenplaat. Hierbij moet worden aangeteekend, dat de oepawita eene slang is met geschubd lichaam, waarvan de kop onderste boven met gapenden bek voorkomt op het rechter dijbeen, en een daarvoor opgaande en daarover heen reikende staart, terwijl mede eene langwerpige verdikking als van een kop te voorschijn komt onder de rechterhand. Het rakshasahoofd is verdwenen, en is daarvoor in de plaats gesteld een zwijnskop, die alsnu aan het achterhoofd de krullen-pruik draagt, die van het oorspronkelijk rakshasa-beeldwerk gespaard bleef. De beide handen zijn op de linker zijde bijeen gebracht, omvattende den greep eener knots, die op den linker schouder rust.

Hoog 0.84 M.

206. Boeta. Een dik-bekalkt, tweearmig mannebeeld, en face gehouwen, met de armen over elkander geslagen op de opstaande knieën; met de voetzolen plat op de steenplaat, die van metselsteen is bijgevoegd. De boeta droeg eens

eene tjawat. Alle oorspronkelijke belijning is verweerd, of door de kalklaag overdekt. Het gelaat is gerestaureerd, doch oorspronkelijk had het beeld een geopenden mond met tanden en slagtanden. Haren en pruikkrullen (als die bestaan hebben) zijn weggeschuurd, zoodat het beeld thans geheel kaalhoofdig is.

Hoog 0.53 M.

207. *?* Een beeldwerk, dat in opzet herinnert aan No. 190. Een zeer verweerd, bepleisterd en beschilderd, tweearmig manne (?) beeld, hurkende met naar buiten gerichte knieën en samengebrachte voeten, die door drie plooien van de tjawat overdekt zijn, op een steenplaatje, misschien beter gezegd op de wolken, die rusten op eene steenplaat, met ovaal achterstuk en glorie (?). Van voren vormt het beeldhouwwerk een afgerond geheel, zoodat het hoofd eenigszins achterover komt te staan. Wat in No. 190 gezegd werd van de gelaats-restauratie, is ook van toepassing op dit beeld. Alleen de haarwrong of dwaze hoofdbedekking wordt hier gemist. Ook de dikke halsbeugel wordt hier niet aangetroffen, doch in plaats daarvan kwam een kropgezwel, gevat tusschen twee naar den buikband convergerende, gecementeerde ornamenten, die in hunne bepleisterde belijning niet te beschrijven zijn.

Hoog 0.53 M.

208. Ganeça. Een bepleisterd en beschilderd, vierarmig mannebeeld, met honend-lachende, tong-uitstekende Mephisto-kop, zittend met samengevoegde voetzolen op een enkel lotuskussen, dat ligt op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. Eene oorspronkelijke Ganeça dus, die alsnog gedost is in groot ornaat, met oepawita. Links en rechts gaat van de makota eene opstaande vlerk op, waarschijnlijk van cement daar aangebracht. De thans satyriek opgesperde mond, met (blijkens de ontbrekende tanden in het midden van het ondergebit) op de borst neerhangende tong, was eens de wortel van den snuit, die eens rechts in het etensbakje, dat alsnog door de linker hand, die op de linker knie rust, gehouden wordt. De rechter hand, rustende op de rechter knie, omvat een daarin recht opstaand tandbrok. De opgestoken achterhanden houden *rechts* de olifantshaak, links een langnederhangende aksamala.

Hoog 0.45 M.

209. Ganeça. Een afgeschuurde, verweerde en verminkte steenklomp, waarin juist de belijning overbleef, om te constateren, dat het was een vierarmige Ganeça, zittend met samengevoegde voetzolen op een dubbel lotuskussen, dat ligt op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. De snuit is weggeslagen en

geheel weggeglad, en de olifantskop werd vervormd en beteekend tot menschehoofd — misschien wel tot apekop.

Hoog 0.40 M.

210. Ganeça. Een verweerd, bepleisterd en beschilderd, geschonden en gerestaureerd, *toch merkwaardig* tweearmig Ganeça-beeld, zittend, met samenvoegde voetzoelen, op een (verminkt en bepleisterd) lotuskussen, met ovaal achterstuk en glorie. De god was eens gedost in groot ornaat. Op den olifantskop werd een menschegelaat aangebracht. Het merkwaardige nu, dat breekt met alle traditie omtrent de houding der handen, de richting van den snuit, en de legende van Ekadanta, is, dat die snuit tusschen de twee kleine, dikke, puntige en compleete slagtanden loodrecht neervalt op de handen, die, naar voren gesloten met de knokkels tegen elkaâr, vóór het midden van het lichaam, op de olifantshoeven zijn samengebracht, terwijl op de rechter pols het etensbakje staat, waarin de over de handen omgebogen snuit rust. Met de twee half-ringen, die de tepels van onder omgeven, heeft de restauratie misschien een oepawita bedoeld.

Hoog 0.51 M.

211. Doerga. Een zeer verweerd, verminkt, beschilderd en bepleisterd achtarmig vrouwebeeld, dat weêr geheel van de gewone voorstelling afwijkt, en, hoe leelijk ook, archaeologisch belangrijk is, en een fotogram vraagt, ter toelichting van deze tekst. Het wonderlijke bestaat in de ordonnancie der achterarmen, die in niets de geopende ribben van een waaier weergeven. Het excentrieke en daardoor het archaeologisch belangrijke bestaat daarin, dat de godin niet staat op den buffel, maar met uitgebogen rechterheup op de steenplaat, en het dier achter haar staat met neergedoken kop en recht opstaande achterschoft. Op den neêrgedoken kop zit en face de asoera met opgeheven linker hand, die een schild houdt boven het hoofd, en de rechter hand (nog flauw te ontdekken) op de borst. Wat de emblemen betreft, die door die acht handen gehouden werden, is niets met zekerheid op te geven: een opgestoken rechter achterhand kan een tjakra hebben gevat; een der linker achterhanden hield het (nu zeer korte) einde van de buffelstaart, en twee opgestoken linker achterhanden hielden misschien sangka en zwaard.

Hoog 0.62 M.

Nu met dit exemplaar de rij der Doerga-voorstellingen op deze plaats gesloten wordt, herinnert men zich, dat niet minder dan 19 voorstellingen

van die godin op deze begraafplaats worden aangetroffen; men herinnert zich ook, dat daarnaast de Çiva-voorstelling zich in verschillende vormen en in een nog grooter aantal (34?) aan ons voordoet, en men vraagt zich af, of daaruit geen krachtig bewijs te putten is voor den Çivaïtischen hoofdtoon, die nevens Boeddhisme op Oost-Java steeds oppermachtig geheerscht heeft, — eene stelling, die reeds door Dr. FRIEDERICH en Dr. BRANDES werd afgeleid uit de studie der beelden van Tj. Djago (Toempang). Het is niet aan te nemen, dat deze Çiva-beelden van elders zijn ingevoerd, en evenmin, dat de Doerga-voorstelling in die mate zou zijn uitgebeeld, wanneer niet »de leer" eene inspirerende kracht had uitgeoefend op den beeldhouwer. En men wordt genoopt (ten onrechte misschien!) verder te vragen, maar nu in den vorm van een excerpt, dat veel te denken geeft, en u steeds vergezelt bij den dagelijkschen arbeid op deze begraafplaats: The Tantrism, which began about the 7th century A. D. to tinge Buddhism, is based on the worship of the Active Producing Principle (Prakṛiti) as manifested in the goddess Kāli or Durga, the female energy (Ṣakti) of the primordial male (Purusha or Ṣiva) who is a gross presentation of the Supreme Soul of the universe. In this cult the various forces of nature (physical, physiological, moral and intellectual) were deified under separate personalities, and these presiding deities were grouped into Mātri (divine mothers, Dākhinī and Yogini (goddesses with magical powers), &c. And all were made to be merely different manifestations of the one great central goddess Kāli, Siva's spouse. Wives were thus allotted to the several celestial Bodhisats, as well as to most of the other gods and demons; and most of them were given a variety of forms, mild and terrible, according to the supposed moods of each divinity at different times (L. A. WADDELL, Lamaism, pag. 129).

Van de 211 hier boven beschreven beelden nu zijn een 38-tal afkomstig van den Malangschen patih Ariå Nåtånagårå, die door HAN TJIN SING (zoon van HAN LIANG TJWAN) werden overgenomen, na opzegging van de hypotheek, door dien Chinees gevestigd op het huis van dien patih. Welke die 38 beelden zijn, kon niet worden aangewezen. Overigens werden de echte beelden met inlandsche specie, portlandsche cement en verf gerestaureerd en bedorven, en vele beelden nagemaakt. Voor dit tweevoudig bedrijf werd gebruik gemaakt van de technische onbekwaamheid van de metselaars Oak Djie en Pak Toen, beiden van Malang.

Gescheiden door een riviertje, ook Brantas genoemd, evenals de moederrivier, van de oude begraafplaats van HAN LIANG TJWAN, bevindt zich aan de

oostelijke overzijde eene nieuwe begraafplaats, eveneens toebehoorende aan HAN LIANG TJWAN. Op de grafheuvels aldaar bevindt zich het volgende beeldwerk:

212. Mannebeeld. Een geheel bekalkt, tweearmig mannebeeld, zittend op Javaansche wijze, doch, door den gezwollen buik, met de beenen meer naar voren gebracht, dan wellicht passend is, op eene estrade, zonder achterstuk of glorie. Het beeld is samengesteld uit Javaansche specie en het voetstuk van metselsteen. Dat de bedoeling heeft voorgezeten een Dhyani-Boeddha te imiteren, dien men meermalen gezien, doch niet begrepen had, blijkt uit den kalen schedel (als die van den Dhyani-Boeddha op het A.-R. erf ter hoofdplaatse), de uitstaande ooren en de afwezigheid van groot ornaat, — doch, de oogen kijken den wijden wereld in; de enkele relief-plooi van het monnikskleed ontbreekt, en heeft plaats gemaakt voor een buisje, wil men: eene kabaja, die geheel openstaat. Daarbij is een borstband aangebracht, die een slangelichaam moet voorstellen, met een strik op de maag vastgeknoopt, en heeft men een der Boeddha-sieraden, nl. het gerekt oorlel, voorbijgezien. Bovendien komen nog een paar buikbelijningen voor en relief, die wellicht bedoelen, dat een sarong met een gewonen buikband werd opgebonden. De rechter hand ligt als in bhoemi-sparça-moedra op de rechter knie. De linker hand ligt met den rug op de linker knie en sluit zich naar boven als eene linker Ganeçahand. Met de knop, die daarin gehouden wordt, werd misschien eene bloemknop of rozet bedoeld.

Hoog 0.84 M.

213. Vrouwebeeld. Een geheel bekalkt, tweearmig vrouwebeeld, zijnde eene kwalijk-begrepen imitatie van een Boeddha, vervaardigd van Javaansche specie, zittend op eene estrade van metselsteen. Het boven-lichaam is veel te lang voor de beentjes, die zich op nog slordiger wijze vóór het lichaam vouwen dan die van No. 212. Ook hier staan de ooren van het hoofd en kijken de oogen de wijde wereld in. Nonne-kleeding is wel niet te bespeuren, want de vrouw draagt een koetang, met een geborduurd strookje om den hals, en om den naakten buik een gladden buikband met eene liggend-ovale plaat op het midden. Bovendien polsbanden. De handen liggen met de palmen op de respectieve knieën.

Hoog 0.94 M.

214. Singha als menschehoofd. Een tweearmig beeld, met een singha-kop als hoofd, zittend op eene steenplaat, zonder achterstuk. De kleeding

is pradjoeritan. Het buisje, dat te kort van mouwen is, staat van voren op, terwijl eene horloge-ketting over die opening heenloopt uit een zakje beneden-links naar een zakje boven rechts. De korte kain wordt opgehouden door een band, die op den buik is vastgemaakt met eene strik, die geen strik is. De armen hangen neer; de handen worden met de palmen tegen de dijen gehouden. Het echte gedeelte nu van dit beeldwerk is een leeuwekop en face, smal van schedel en breed uitloopende over den muil, die gesperd is met rond-opgetrokken mondhoeken, en die vier slagtanden en twee boventanden laat zien. De beneden-tanden ontbreken, omdat over de onderlip eene lange tong neêrhangt op de borstmanen, of op het halssieraad, wat door de bekalking niet te onderscheiden is. Het gelaat is gebeeldhouwd met verbaasde oogen, opgetrokken voorhoofd-rimpels en een wipneus, die de neusgaten en face brengt. Ook zijn de lippen met rimpels gezoomd. Verder opstaande ooren. De manen zijn in het midden gescheiden door een kam, die nagenoeg weggeschuurd is, en vallen verder gestileerd op den achterkop, onder de ooren en over de borst. Aldus wordt op de borst, neerhangende van den onderkaak, eene teekening geschapen, die veel heeft van een langen mannebaard, doch ook herinnert aan het fraai-geornamenteerd halssieraad, driehoekig neervallend op de borst, dat bij singha's veelvuldig voorkomt.

Het beeld is hoog 1.37 M., de leeuwekop is hoog 0.36 M.

215. Ganeça. Een zeer verweerd, dik bekalkt en geschonden, vierarmig beeld, zittend met samengevoegde voetzolen op een hoog, dubbel lotuskussen, met achterstuk en eene glorie, die verminkt is. De linkerhand ligt op de linker knie en houdt het etensbakje, waarin het (door verwering tot een koord verdund) uiteinde van den snuit reikt. De rechter hand ligt (geschonden) op de rechter knie en omvat het tandbrok. De opstaande achterhanden zijn dwars gebeiteld tegen de zijden van het achterstuk, en zijn, met de emblemen, te zeer geschonden, dan dat iets met zekerheid kan worden genoteerd.

Hoog 0.73 M.

216. Boeta. Een geheel bepleisterd en bekalkt, tweearmig mannebeeld, waarvan het gelaat met pleister is bijgewerkt tot een apekop, zittend gehurkt met opgetrokken knieën en de voetzolen op het voetstuk, dat geen achterstuk heeft. De armen (ook de belijning daarvan is zeer verzwakt) zijn over elkaâr geslagen op de knieën, en de bovenlip (bij anderen de kin) rust op de armen. De grijnzende mond met slagtanden is verdwenen, en heeft bij deze voorstellingen twee aangezette geopende lippen zonder tanden. Het haar was eens plat opgekamd over het hoofd; op het achterhoofd samengebonden, en verder

neervallend in krullen over den rug. Verder is aan het beeld niets te bespeuren, dat de beschrijving waardig is. Het herinnert aan No. 49, waarmeê het in opzet geheel overeenkomt, doch de voeten zijn hier apen-voeten.

Hoog 0.77 M.

217. Ganeça. Een gepleisterd en beschilderd, vierarmig, echt beeld, dat vrij gebeiteld is, en met samengevoegde voetzolen zit op een dubbel lotuskussen, met steenplaat en glorie. De god is gedost in groot ornaat, met een oepawita, die op de linker zijde verdwenen, doch op de rechter zijde een slange-lichaam vertoont met saamgeknoopten kop en staart. Dat deze oepawita (men lette op deze bizonderheid, of misschien wel op deze fout van den beeldhouwer) niet van den linker schouder kan hebben neergevallen, blijkt uit het vervolg van het slangelichaam bij kop en staart. Dit loopt over den rechter schouder, en valt, van achter gezien, op den rug neêr, naar de rechter heup. Ook de snuit buigt zich hier om naar rechts, in plaats van naar links, en steekt de snuit-lippen in de rechter hand, terwijl de linker hand, rustende op de linker knie, naar boven half geopend is, en niets meer vertoont van eene tand. De opstaande achterhanden houden ieder een embleem, die gebeiteld is tegen de glorie, en wel ieder een olifantshaak, doch de haak van de linker hand is echt, en vertoont, zuiver Hindoesch, de teekening van eene strijdbijl, terwijl de haak links al te onhandig tot bijl gepleisterd en geverfd is, dan dat daarin het onechte niet te ontdekken zou zijn. Het kan niets anders dan een verwerkte aksamala zijn, waarvan ook nog een bovenkraal te onderscheiden is. Zijn de plooien op de bil echt, dan heeft de god een sarong gedragen en geen broek, zooals de voorzijde zou doen vermoeden, die opgebonden werd met eene sjerp, waarvan de einden van de heupen neervallen over dijbeenen en lotuskussen.

Hoog 0.75 M.

218. Ganeça. Een zeer geschonden en verrestaureerd, doch bont beschilderd en bepleisterd, vierarmig beeld, dat oorspronkelijk was een Ganeça in groot ornaat, zittend met samengevoegde voetzolen op een lotuskussen, met achterstuk en glorie; met een strijdbijl in de rechter en een aksamala in de linker achterhand. Thans is het lichaam, met de armen, geschubd. Makota en hooge haartooi werden een toren; de ooren krakelingen; de olifantskop een gapende dierekop (waarvan de restauratie gedeeltelijk is weggeslagen) zonder snuit; de voorhanden als houders van etensbakje en tand verwijderd, en met aangezette beneden-armen en handen gebracht onder den buik.

Hoog 0.72 M.

219. Boeta. Een beeld geheel gelijk aan No. 216, waarmeê het alleen in afmeting verschilt. Hierbij kan de Chineesche legende worden genoteerd, dat deze boeta- of, in de Chineesche voorstelling, apenbeelden, waarvan nog meerdere zullen worden geregistreerd, eenmaal gericht waren naar eene andere windstreek, doch, in den nacht ná de verhuizing van HAN LIANG TJOAN, zijn gaan zitten in de richting van de nieuwe woonplaats. Mijne verhalers, OEI HO SYAU en HAN TJIN SING (zoon van den eigenaar) konden me niet uitleggen, waarom dan één der graf-apen in de oude richting was blijven zitten. Het verhaal werd me gedaan met dezelfde ernst, waarmeê een Javaan van het Kawi-gebergte me meêdeelde, dat een beeld, dat, na de ontgraving, op het erf van een Europeaan was nedergezet, twee malen van daar was weggeloopen.

Hoog 0.76 M.

220. Boeta. Een beeld, in opzet gelijk aan No. 49, No. 216 en No. 219, waarmeê het alleen in afmeting verschilt. Het zit geheel in de kalk.

Hoog 0.81 M.

221. Godebeeld. Een geschonden, bepleisterde en bekalkte, echte bovenhelft van een vierarmig mannebeeld, met achterstuk en glorie. Makota en hooge haartooi. Links en rechts liep een ornament onder de ooren over den schouder, en liep gebogen opwaarts, de glorie zoomende, doch het rechter ornament is nagenoeg verdwenen. Oorbellen, rijk-versierd halssieraad, alles zeer verweerd, arm- en polsbanden. De voorarmen zijn, van de elleboogen af aan, rechthoekig voor het lichaam gebracht, met naar elkander gerichte vingers van beide handen. In die handen werd iets gehouden voor het midden van het lichaam, doch dit is niet meer te ontdekken. De opstaande rechter achterhand houdt een stengel, waarop een bloemstuk, dat van boven met het daarbij behoorend achterstuk is weggebroken; de opgestoken linker achterhand slaat de vier vingers, die en face zichtbaar zijn, om een handel, die boven de hand oploopt als een zwaard (?), doch waarvan het bovengedeelte met het daarbij behoorend achterstuk is weggebroken.

Hoog 0.47 M.

222. Boeta. Een beeld in opzet gelijk aan No. 49, No. 216, No. 219 en No. 220, waarmeê het alleen in de afmeting verschilt. Het zit geheel in de kalk.

Hoog 0.69 M.

223. Boeta. Een beeld in opzet gelijk aan No. 49, No. 216, No. 219,

No. 220 en No. 222, waarmeê het alleen in de afmeting verschilt. Het zit geheel in de kalk.

Hoog 0.68 M.

224. Bodhisatwa in wording. Een bekalkt steenblok, dat, na verwijdering hier en daar van de kalk, blijkt te zijn een andesiet-blok, waarin alleen de hoofdlijnen zijn aangegeven van een twee-armig mannebeeld, zittend op eene steenplaat (?); — gedost met makota en hooge haartooi. Ook is de bedoeling te ontwaren, de rechter hand te laten rusten op de rechter knie en de linkerhand voor het midden van het lichaam, in de schoot. De neergeslagen oogen doen gelooven, dat dit beeld in wording niet afkomstig is van een Malangschen metselaar, doch onafgewerkt bij een tempel werd aangetroffen.

Hoog 0.84 M.

225. Mannebeeld. Een vrij geboetseerd, glad en bekalkt, tweearmig mannebeeld, zittend op eene estrade van metselsteen. Het beeld, waarvan de romp het Boeddha-lichaam als model nam, kijkt de wijde wereld in; heeft een knevel; draagt een hoofddoek, waarvan de hoofdplooien op Madureesche wijze zijn uitgewiekt, en een buisje, geheel glad, zonder sieraad. De linkerhand ligt naar boven geopend op de linker knie, met een knop op de palm; de rechter hand ligt met de palm op de rechter knie, doch te veel naar achter getrokken, om eene juiste reproductie van de bhoemi-sparça-moedra te leveren. De vouwing der beenen vóór het lichaan geschiedt ongepast-Javaansch (het rechter been op den enkel van den linker voet) en te eenemale on-hindoesch. Zooals het beeld daar zit, vertolkt het eene Javaansch-Chineesche gedachte, leelijk uitgevoerd.

Hoog 1 M.

226. Vrouwebeeld. Een geheel verweerd, bekalkt en verminkt steenblok, nog even herkenbaar als een hurkend, tweearmig vrouwebeeld, met te hoog geplaatste borsten; met de palmen der handen midden op den buik, zoodat de vingertoppen elkander raken. Het glad over het hoofd gekamd haar was op het achterhoofd saamgebonden, en uit den hoofdband vielen de lokken verder, zich naar beneden puntig vereenigende, op de schouders.

Hoog 0.45.

Einde van de verzameling van Han Liang Tjwan.

Malang, Augustus/September 1902.

Het lid der oudheidkundige Commissie,

J. Knebel.

B IJ L A G E (18).

BESCHRIJVING

DER

Hindoe-oudheden in de Residentie Pasoeroehan, Afdeeling Malang.

Bij het voorloopig afscheid van de afdeeling Malang, kan het dienstig worden geacht een algemeen overzicht te leveren van hetgeen de archaeologische onderzoekingen hebben opgeleverd, en voornamelijk te doen uitkomen, wat als iets bizonders of eigenaardigs op iconografisch gebied is aan te merken.

Dat de beeldenmassa allerwege wijst op tempelgebouwen, waarin en waarop het daardoor voorgestelde Hindoe-pantheon moet zijn geplaatst geweest, is zeker; dat de boeddhistische verzameling (de vergadering der zeven heeren) van desa Bajem, waarvan de meesten één zelfden Bodhisatwa voorstellen, wijst op eene werkplaats van beeldhouwers, en daarmeê op niet één, maar op verscheidene tempels, die in den omtrek moeten bestaan hebben, is niet twijfelachtig, maar daar rest weinig of niets, waarin het denkbare door het zichtbare wordt gesteund. Het werkelijk bestaan van tjandi's bleef in de afdeeling Malang alleen tastbaar in Tj. Djago, Tj. Kidal, Tj. Singåsari, Tj. Botjok (poendèn retjå) en Tj. Sanggariti, terwijl de fundering-kuil met de massa steenen daarin opgehoopt, nog het bewijs leveren, dat ook eenmaal een Tj. Wajang bestond, en ook het ontmoeten van een drempel in het midden der sawahs van desa Temas kan terugwijzen naar een tempelgebouw. Hierbij worde al dadelijk aangeteekend, dat eene monografie over Tj. Djago in Nederland werd uitgegeven, terwijl die van Tj. Kidal en Tj. Singåsari nog niet gereed zijn.

Het merkwaardige nu, dat de studie der beelden opleverde, bestaat voornamelijk in het aantreffen van eene overgroote meerderheid van Çiva's (kotta Malang en elders), Doerga's (kotta Malang) en Ganeça's (kotta Malang en elders). In de beschrijving van de beelden op het kerkhof van HAN LIANG TJWAN werd hierop reeds gewezen, en den vinger gelegd op de Doerga- varianten, die te eeniger tijd een plaats zouden hebben te vinden in eene monografie over de Doerga-voorstelling der Hindoes.

De oudheidkundige reis, die door de geheele afdeeling Malang werd voortgezet en waarin niet minder dan 64 plaatsen of desa's bijdragen leverden voor de studie van het Hindoe-pantheon in het oostelijk gedeelte van Java, bood weêr, onder vele beeldhouwwerken van anderen aard, 60 herinneringen aan Çiva, wel te verstaan, in de voorstellingen van mahayogi, lingga, yoni, nandi, en éénmaal (op de onderneming Limburg) in den zeldzaam voorkomenden vorm van Boddhisatwa, wat de been-kruising betreft.

Vervolgens moet worden gewezen op het trisoela-motief, zij het dan ook, dat het, als embleem, attribuut of symbool, niet absoluut Çivaïtisch, doch algemeen-Indisch, moet worden opgevat. Die trisoela als ornament werd aangetroffen bij den Ganeça van desa Wendit-lor; op het fraaie beeld van de poendènretjå in het bosch van Botjok; als eene heraldieke lelie-teekening in de tanden van een makara van desa Soember-tandjoeng; in omgekeerden vorm in het beeldwerk van desa Kalisari; in opstaande en neerhangende combinatie, en wel als snuit-ring bij de Ganeça's van de padoekoehan Emboel; bij den Ganeça van Karang-kates, en in het terra-cotta-ornament van desa Soekaredjå.

De Doerga-voorstellingen werden met vier vermeerderd, doch leverden geen belangrijke bijdragen na de varianten van kota Malang. In zooverre het dienen kan tot vaststelling, of als bevestiging van wat reeds omtrent den cultus werd vastgesteld, worden, na Çiva en Doerga, vermeld zeventien voorstellingen van Ganeça. Overigens werd Vishnoe slechts eenmaal ontmoet en wel bij de warme bronnen van Sanggariti; eenmaal ook Brahma, en wel in de desa Toerèn; eveneens eenmaal Baṭara Soeria, en wel in desa (Ng)ebroek. Dus, na het onderzoek en de beschrijving van de 226 beelden van Han Liang Tjwan, bewijzen te over ter bevestiging (wanneer al bevestiging mocht noodig zijn) van het gevoelen, uitgesproken in de studie over de beelden van Tj. Djago, omtrent de eeredienst op Oost-Java vertegenwoordigd, en ter toepasselijk verklaring op de geheele afdeeling Malang, dat daar gehuldigd werd een Çivaïsme, doortrokken van zekere Boeddhistische invloeden *).

Eene andere merkwaardigheid, reeds meermalen aangetroffen op het kerkhof van Han Liang Tjwan, werd ook bij verder onderzoek opgemerkt in de dracht der emblemen of attributen. Of het eene sectaire beteekenis heeft, dan wel eenvoudig als fout van den beeldhouwer moet worden opgevat, kan in het midden worden gelaten; — genoeg, dat de Mahayogi van Oei Kie Yan te kota Malang de oepawita draagt van rechts naar links; dat de Brahma in de

*) Zie Dr. Friederich, Verhandelingen van het Bat. Gen. deel XXVI. en Dr. Brandes, Notulen van het Bat. Gen. van 1901, bijlage III.

desa Toerèn de aksamala links, de tjamara rechts houdt; dat de Çiva van het perceel Limburg eveneens de tjamara rechts en de aksamala links omvat; dat de Ganeça van padoekoehan Emboel (desa Srigading) de strijdbijl grijpt met de rechter achterhand; dat de Ganeça van Oereh-Oereh de aksamala houdt aan den linker kant, en dat de oepawita van den Ganeça van Karang-soeka neêrvalt van den rechter schouder. Bovendien verdient bizondere vermelding, dat in de Ganeça's van Emboel het tandbrok geheel uit de voorstelling verdwenen is en heeft plaats gemaakt voor een tweede etensbakje; terwijl de snuitring, als deel van het goden-ornaat, zeker in vorm, doch misschien ook in beteekenis, waardig is, om in de aandacht van den lezer te worden aanbevolen.

Daar de beschrijving van de makara reeds meermalen door eene meer bevoegde hand geleverd werd, is het misschien van belang nog eens te constateren, dat de makara's hier allen voorzien zijn van een *rond* oog. De makara's van Ngaglik zijn vooral merkwaardig. En ten slotte (zij het ook, dat het vinden van dit monument niet plaats had óp het gebied van Malang, maar daar naast) moge het geen overdaad worden geacht, te wijzen op de tjaitya van Semèn (Blitar), die in alle deelen noopt, om de firma ANEMAET & Co. te Soerabaja uit te noodigen, dat stuk, ten bate van archaeologische studieën, af te staan aan het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

WELTEVREDEN, Januari 1903.

Hoofdplaats Malang.

Op het erf van den Assistent-resident van Malang werden door mij de volgende Hindoe-oudheden aangetroffen:

1. **Boeddha** (Akshobhya), de tweede der Dhyani-Boeddha's. De linkerhand geopend in den schoot; de rechterhand rust op de knie met de palm naar binnen (bhoemisparça-moedra). Het bijzondere van dit beeld is, dat het hoofd kaal is en de oeshnisha en oerna gemist worden.

Hoog 1.37 M., strekking der knieën 1 M.

2. **Brahma** (zeer beschadigd en verweerd) zittend op een padmasana. Tweearmig. Armsieraad alleen aan den linkerarm zichtbaar, die evenals de rechter gedeeltelijk is afgebroken; halssieraad verdwenen. Oepawita en daaronder iets, dat zweemt naar een kleed. De sarong wordt opgehouden door een sjerp,

met slot onder den navel, en nederhangende met drie slippen over de beenen op de padmasana en uitloopende in oorspronkelijk schoon gestileerde sieraden. Tegen de heupen een strik. Achter het beeld is een spits afgerond achterstuk, à jour bewerkt, zoodat een der 4 hoofden door een rond gat als door een venster heenblikt. Aan dát hoofd alleen is makota en hooge haartooi nog zichtbaar. De 3 andere hoofden zijn geheel verwoest. Links en rechts, in haut-relief op het achterstuk uitgebeiteld, stijgt uit de padmasana een bundel van 6 en 7 stengels omhoog, waaraan lotusbladen, knoppen en rozetten, die grootendeels verdwenen zijn. Daarmede werden ook weggeslagen de beide handen, waarvan de verminking in de lotusbladen uitloopt. Het overgeblevene verraadt weelderige conceptie en keurige uitvoering.

Hoog 1.75 M.

3. **Ganeça,** zittende op een lotuskussen; achterstuk en glorie. Vierarmig: in de rechter achterhand de tjamara, in de rechter voorhand een stuk van een tand; in de linker achterhand de aksamala, in de linker voorhand het etensbakje, waarin het uiteinde van den snuit reikt. Verder arm- en polsbanden. Het kleedje of de broek wordt opgehouden door een sjerp, die in 2 slippen neerdaalt over de beenen; de voetzolen raken elkaar. In het hooge hoofdtooisel, dat zeer verweerd is, zijn geen doodskop en halve maan te bekennen. Alleen loopen er 4 lintjes van uit, in haut-relief gebeiteld op de glorie.

Hoog 0.45 M.

4. Een zeer verweerd manne- (of vrouwe?) beeld, staande op eene (afgebroken) vierkante plaat; getooid met makota en hooge haartooi; oorhangers, hals- en borstsieraad, arm-, pols- en enkelbanden. Het kleedje wordt opgehouden door een sjerp met versierde slippen. De linkerarm hangt neer, met de hand komvormig naar voren geopend. De rechterhand houdt een staf, die, op 2 knoppen, uit de voetplaat opgaat en, met een pyramidevormig bovenstuk tegen den schouder rust. Het schijnt, dat dit beeld een oepawita had, die van den *rechter* schouder neerviel.

Hoog 0.68 M.

5. Een zeer verweerd beeldje, staande op eene steenplaat, die met het achterstuk een geheel vormt. Makota en hooge haartooi, waarvan de krullen neervallen op de schouders. Het beeld heeft een spitsen kinbaard; oepawita heenloopend over een gezwollen maag. Een zeer ruw gebeiteld kleedje, opgehouden door een buikband, met een neerhangend strikje tusschen de beenen.

Op het achterstuk boven den rechter schouder verrijst een (half vergane) trisoela. Naast den rechter voet staat een karaf-vormig voorwerp. Het embleem op de linkerzijde van het achterstuk is niet meer te onderscheiden.

Hoog 0.46 M.

6. Een zeer verweerd beeld, zittend op eene steenplaat, met achterstuk, dat van achter ter hoogte van de makota puntig uitloopt. Hooge haartooi, met krullen op de schouders neervallende (?). Halssieraad, arm- en polsbanden. De linkerhand ligt naar boven geopend, achter de linkerknie; de rechterhand naar boven geopend (?) op de rechterknie. Het kleedje wordt opgehouden door eene sjerp, waarvan de slippen links en rechts over de dijen neervallen op de steenplaat.

Hoog 0.47 M.

7. Doerga. Een zeer verweerde, leelijk gehouwen Doerga, staande op een buffel, die neerligt op eene dunne steenplaat. Makota, hooge haartooi en halssieraad. In de makota geen doodshoofd of halve maan. Voor zooverre zichtbaar, was de bedoeling zes-armig; de ordonnantie der armen is vreemd. De rechter achterarm houdt een tjakra; de rechter voorhand houdt rust, geopend, op het hoofd van den daemon, die boven op den kop van den buffel zit. De linker voorhand houdt den staart van den buffel, de linker achterhand eene knots. Behalve een deel van de oepawita op den buik, zijn geene andere versierselen of attributen te onderscheiden.

Hoog 0.61 M.

8. Ganeça (zeer verweerd), zittende op een lotuskussen met achterstuk, dat één geheel daarmeê vormt. Vierarmig: rechter achterhand met olifantshaak; rechter voorhand met ?; linker achterhand met aksamala, linker voorhand met etensbakje, waarin het uiteinde van den snuit reikt. Het is mogelijk, dat dit beeld halve maan en doodskop in de haartooi droeg. Twee linten zijn zichtbaar op de glorie. Armbanden, halssieraad en oepawita. De voetzolen sluiten aaneen.

Hoog 0.71 M.

9. Ganeça (zeer verweerd), zittende op een lotuskussen, met achterstuk en glorie. Oepawita, arm-, pols- en enkelbanden. Makota en hooge haartooi, waarin nog even de halve maan en het doodshoofd zichtbaar zijn. Vierarmig: de rechter achterarm is weggebroken; de rechter voorhand is naar boven geopend en thans ledig; de linker achterhand houdt de olifantshaak, de linker voorhand het etensbakje, waarin het uiteinde van den snuit reikt. De voetzolen zijn

aaneengesloten. De god is verder getooid met eene sjerp, waarvan de uiteinden over linker- en rechterdij zichtbaar zijn.

Hoog 0.72 M.

10. Ganeça, zeer beschadigd en verweerd, zittende op eene steenplaat. Van de hoofdtooi is alleen de hoofdband zichtbaar; het andere is weggevallen of verweerd. Oepawita. De god heeft 4 armen, met arm- en polsbanden; in de rechter achterhand een olifantshaak in den vorm van een bijl; de rechter voorhand houdt een stuk van een tand; de linker achterhand houdt de aksamala.

11. Een beeld, staande op eene dunne steenplaat, die met het achterstuk één geheel vormt. Oorspronkelijk opgewerkte haartooi, die grootendeels verdwenen is, waar achter glorie. Oorhangers, halssnoer, arm- en polsbanden. Van het kleed is alleen zichtbaar de opbinding op den buik en de onderzoom, die eenigszins naar buiten is omgekruld. Op het achterstuk, aan de rechterzijde is een trisoela gebeiteld, van de steenplaat af tot de haartooi toe.

Hoog 0.54 M.

12. Een beeld, nagenoeg geheel verweerd en geschonden, zittende op eene steenplaat, die met het achterstuk één geheel vormt. Het hoofd is ovaal omgloried en droeg oorspronkelijk makota en hooge haartooi. Halsband, oorsieraad en oepawita. Twee armen: de linker hand naar boven geopend in den schoot, met eene rozet (?) er in; de rechterhand op de knie, met den rug naar boven, terwijl, tusschen duim en wijsvinger, een steel verrijst, waarop een groote bloemknop (?).

Hoog 0.53 M.

13. Brahma. Een zeer verweerd beeld, zittend op eene steenplaat, met de voetzolen naar boven; zonder achterstuk en glorie. De 4 hoofden hebben afzonderlijke makota's en hoog opgewerkte haardos, uitloopende in een knop. Deze 4 knoppen worden door een 5en knop (of rozet) daarboven vereenigd. Oor- en halssieraad, niet om de 4 halzen te gelijk, maar om iederen hals afzonderlijk; borstband en oepawita; arm-, pols- en enkelbanden en buikband. De handen liggen op de knieën, naar boven geopend, en daarin een bloemknop (alles zeer verweerd). Het beeld had oorspronkelijk 4 armen, doch de rechter achterarm wordt gemist. De linker achterhand houdt een tjamara, waarvan de haren, over den schouder geslagen, van achter lang neerhangen. Op den rechter schouder is een rozet zichtbaar.

Hoog 0.60 M.

14. Brahma, zittend op een zeer geschonden en verweerd lotuskussen, op Javaansche wijze: dus de voetzolen niet naar boven. Geen glorie en oepawita. Diadeem en opgekamd hoofdhaar, dat, op de 4 hoofden, gedekt wordt door een hoofddeksel van 11 knoppen, in het rond gerangschikt; daarboven weer 11 kleinere knoppen en dáárboven 1 grootere knop. Oor- en halssieraad en kralen armbanden. Het kleedje opgebonden door eene sjerp, waarvan de slippen, over de beenen, op de padmasana neervallen. Het beeld was oorspronkelijk vierarmig. Van de achterarmen vertoont zich alleen de rechter met polsband, houdende iets als een steel (van de tjamara?). Het ruggestuk reikt tot de kin, zoodat het achterhoofd over het ruggestuk heenkijkt.

Hoog 0.55 M.

15. Brahma. Oorspronkelijk een fraai beeld, vierarmig, zittend op een hoog lotuskussen. Diadeem en hoog opgewerkte haardos, van boven in één knop vereenigd. Het ornaat heeft iets zwaars en weelderigs. De oepawita bestaat uit 4 koralen snoeren met slot, met een bocht neerhangende over de beenen. Halssieraad, borstband, dubbele armbanden, driedubbele polsbanden. De slippen van de sjerp, waardoor het kleedje wordt opgehouden, vallen over de beenen neer tot over de helft van de padmasana, evenals de slippen van het kleedje, links en rechts. De rechter achterhand houdt de aksamala, de linker achterhand de tjamara. De vóórhanden liggen, naar boven geopend, in elkander, de rechter in de linker en daarin een lotusknop. Het achterstuk reikt tot de kin, zoodat het achterhoofd daarover heenkijkt.

Hoog 0.70 M.

16. Brahma. Een primitief gehouwen en zeer verweerd beeldje, zittend op eene steenplaat. De 4 hoofden zijn gedekt door 4 hoeden, die van boven 4 knoppen vormen. Halssieraad, oorhangers, arm- en polsbanden en gordel. Het beeld is vierarmig, Van de opstaande achterhanden zijn de attributen weggekapt. De linker voorhand ligt, naar boven geopend, op den voet en houdt een bloemknop. De rechterhand vóór het lichaam, met den rug naar buiten, vat met duim en voorsten vinger, de lintvormige oepawita. Het achterhoofd steunt met de kin op het rechthoekig ruggestuk.

Hoog 0.40 M.

17. Een zeer verweerd steenen beeld, zittend op eene steenplaat, met achterstuk, waarboven de glorie in dubbelen ojiefvorm uitsteekt. Makota met hooge haartooi en lokken, neervallende op de schouders. Oorhangers,

polsbanden, iets als een vrouwesnoer, buikband en sjerp, waarvan de slippen, even merkbaar, links en rechts nedervallen. De beide armen hangen neer met de handen op de knie. De linkerhand was naar boven geopend en hield een lotusknop (?).

Hoog 0.50 M.

18. Een steenen beeld, staande op eene steenplaat, die met het achterstuk één geheel vormt. Het haar is, boven de makota, eerst glad opgekamd; wordt daar samengebonden; gaat dan, in zware gestileerde krullen, op, en valt neer op de schouders. De oorknoppen dragen doodskoppen. Halssieraad, arm-, pols- en enkelbanden. Het kleedje wordt opgebonden door een riemvormigen band; reikt tot aan de knieën, en valt alleen tusschen de beenen iets lager neer in plooien. Een strikje op de linker heup. Het beeldje is in actie gehouwen, d. i. met het bovenlijf voorover nijgende. De linker arm hangt neer, met de hand geopend op de dij; de rechter arm hangt mede neer en houdt een trisoela, waarvan de stok oorspronkelijk tot de steenplaat neerliep, en de tanden alsnog opgaan tot naast de krullen. Het achterstuk loopt van boven in dubbel ojief uit.

Hoog 0.55 M.

19. Een beeldje met zeer plomp gehouwen armen en voeten, staande op eene versierde plaat (lotuskussen?), die weder rust op eene dunnere steenplaat. Beide platen vormen één geheel met het achterstuk, dat, van boven, in dubbel ojief uitloopt en daar eene glorie draagt. Makota en hoog opgewerkte haardos. Het gelaat is ten halve weggebroken en laat aan de rechterkant een mond bespeuren met slagtand. Het haar valt in losse vlechten onder de makota uit, waaiende naar achter over de schouders. Arm-, pols- en enkelbanden. Het kleedje wordt opgehouden door een sjerp met een slot en driehoekig sieraad op den buik en twee slippen, neervallende op de dijen. De linkerhand rust op eene knots; de rechter houdt, eenigszins opgetrokken, een kort zwaard.

Hoog 0.47 M.

20. Doerga, zeer verweerd en zeer beschadigd; vierarmig, staande op een buffel, die neerligt, zonder steenplaat. Makota en hoog opgewerkte haardos, waarvan de punt sporen draagt van een rozet. Oorhangers, hals- en borstsieraad, buikband en kleedje, met horizontale plooi-teekeningen over de beenen tot aan de enkels. De rechter achterhand is opgeheven en houdt de tjakra, die grootendeels met achterstuk en glorie is weggevallen; de linker achterhand is met achterstuk en glorie gedeeltelijk weggevallen, zoodat het attribuut verdwenen is. De rechter

voorhand houdt den staart van den buffel; de linker voorhand rust op een afgebroken en niet te determineren voorwerp en daaronder verschijnt de asoera, met een schild boven het hoofd en zittende op den kop van den buffel.

Hoog 0.63 M.

21. Een fraai gehouwen mannebeeld, staande op een lotuskussen, met achterstuk, dat ter breedte van 0.37 M. uit het lotuskussen oprijst, zich naar voren langzaam verbreedt tot 0.46 M. en dan in een dubbel ojief uitloopt. Makota, hooge haartooi (van boven afgebroken) met glorie, die rijk versierd is, en, van boven, over het hoofd, een stralende zon vertoont. Oepawita, oorbellen, fraai halssieraad, borstband, armbanden, dubbele polsbanden en enkelbanden. Het kleedje, dat vreemd gestileerd is, in 5 horizontale plooien wordt neergelaten en in een broek eindigt, wordt opgehouden door buikband en sjerp met weelderig buiksieraad, waaronder een even weelderig slot, behoorende bij de oepawita. Verder zijn nog een zestal slippen van het kleed, minder smaakvol gebeiteld en gerangeerd, op de rechterzijde van het achterstuk. De god (Vishnoe?) is vierarmig: de rechter achterhand is opgehouden en houdt de tjakra; de rechter voorhand houdt een steel, waarvan de bloemknop is afgebroken; de linker voorhand rust op eene knots; de opgeheven linker achterhand houdt de sangka. De ruimte tusschen de opgeheven achterhanden en de schouders wordt aangevuld door een vlamvormig ornament.

Hoog 1.12 M.

22. Een mannebeeld, zittende op een olifant, waarvan de snuit is afgebroken, die neerligt op een padmasana. Oepawita en glorie. Op den kop een voorwerp, dat niet herkenbaar is. Het rijke, overladen toilet bestaat uit makota en hoog opgewerkte haardos, twee opstaande linten op de glorie; krullen, neerhangende op de schouders; oorknoppen, halsband en borstsieraad; borstband, dubbele armbanden, driedubbele polsbanden, kleedje met sjerp en slippen. De oepawita hangt, in 4 snoeren, met eene bocht neer, valt met eene tweede bocht over den kop van den olifant, en loopt zoo verder naar de rechter zijde. De god is vierhandig: de voorhanden liggen in elkander; de rechter naar boven geopend, de linker met de pols daarin, en met de vingers rechthoekig naar boven. De achterhanden houden rechts een pijl, links een boog.

Hoog 0.70 M.

23. Een zeer verweerd beeld, zittende op eene dikke steenplaat, die van achter doorloopt, zonder achterstuk. Makota en hooge haartooi, onder de

makota in krullen neerhangende op de schouders, met 4 rijen gestileerde krullen op den rug. Oepawita; geluksrimpels, halssieraad, oorhangers, borstband, rijkversierde armbanden, ronde, gladde, dubbele polsbanden en enkelbanden. Het kleedje, opgehouden door een buikband, valt in plooien neer over de beenen, die, van voren, over de scheenbeenen zijn afgebroken. De slippen van de sjerp hangen links en rechts neer op de steenplaat. Twee-armig: de linkerhand ligt, naar boven geopend, met een lotusknop (?) er in, in den schoot, de linkerhand is, vóór de borst, opgeheven, met de palm naar voren geopend (abhaya-moedra).

Plaat hoog 0.16 M., beeld hoog 1.06 M.

24. Makara met opstaande bovenkaak, waarin links en rechts 5 kiezen en daarboven een slagtand. De bovenlip loopt uit in een gestileerden olifantssnuit. Daarvan hangen van boven neer 4 kraalsnoeren en een rozet, neervallende op den kop van een leeuw met gestileerde manen en klauwen, die, met afgewend gelaat, neerzit in de onderkaak. De onderkaak bleek, bij ontgraving, terug te wijken en van voren naar achter bezet te zijn met ornament. In eene rechte lijn met de onderkaak naar achter is een gestileerd oor, evenals de bovenkant van den olifantssnuit, overbeiteld met zwaar ornament (dat zeer verweerd is). Boven het oor loopt eene zwelling, doorloopende achter de oorschelp, en zich daaronder ombuigende als een horen, dragende aan de onderzijde van het oor eene spiraalvormige verdikking en uitloopende in een *knop*. Evenwijdig daarmee, en de horenbelijning volgende, is een lint met rozetten, afgewisseld met vierkantjes.

Hoog van voren 1.34 M., van achter 0.97 M.

25. Makara. Geheel gelijk aan No. 24. De snuit is boven het kralensnoer afgebroken; eveneens een gedeelte van de onderkaak. Het bovenornament is zwaar verweerd, doch minder dan No. 24.

Hoog van voren 1.34 M., van achter 0.83 M.

26. Beschreven steen, waarvan het schrift nagenoeg verdwenen is.

Hoogte basis 0.25 M., hoogte steen uit een stuk met de basis 1.43 M., breed 1 M.

27. Watervat, waarop eene inscriptie. Op den bovenrand (denkelijk ter vereeuwiging van een zoontje van den voormaligen ass.-resident Stoll) gemerkt »Ch. S. 1893".

Hoog 0.73 M.

28. Ganeça, zitend op een lotuskussen, met achterstuk en glorie. Diadeem, hooge haartooi, slang als oepawita; arm- en polsbanden en buikband, die een *broek* ophoudt, te oordeelen naar den zoom op den voet. Vroeger vier-, nu tweearmig; in de rechterhand een stuk van een tand, in de linker het etensbakje. Het beeld is zeer verweerd en verminkt; achterstuk gedeeltelijk weggebroken.

Hoog 1.17 M.

Begraafplaats Han Siau Aan.

De begraafplaats HAN SIAU AAN heeft eene badplaats van den vroegeren Adipati-Ridder, die haar water ontvangt uit twee spuiers, bestaande uit een kala-kopje, waarvan het beeldhouwwerk thans nagenoeg geheel onkenbaar is.

Begraafplaats Ko Khih Ien.

Op de begraafplaats KO KHIH IEN bevinden zich twee nagenoeg gelijke Brahma's (hoog 0.59 M. en 0.56 M.), met makota en hoog haartooisel, dat bij de 4 hoofden uitloopt in een knop, die, bij één der beelden door een 5^en^ knop vereenigd wordt. Zittende op eene steenplaat; één met een achterstuk, dat van boven rechthoekig is afgesneden en tot aan de kin van het achterhoofd reikt. Geen glorie. Oorspronkelijk: halssieraden, arm- en polsbanden. De beelden zijn zeer verweerd en laten geene attributen meer onderscheiden. De handen zijn nagenoeg onkenbaar. Bij één der beelden is het kleedje nog zichtbaar aan de sjerp, die in 2 slippen neêrvalt op de steenplaat.

In de pasanggrahan van de begraafplaats van Oei Kie Yan:

1. Boeta-vorst. Een tweearmig, beschilderd en bepleisterd mannebeeld, staande met naar links gericht rechter been, op eene steenplaat met achterstuk. Het beeld, dat door het Chineesch penseel is beschilderd als negerkoning met witte nagels, is gedost in groot ornaat, nl. met een makota, waaraan de restauratie niet onschuldig is, oorschijven, halssieraad, versierde armbanden, kralen-snoeren als pols- en enkelbanden, en een kralensnoer over den buikband. De sjerpbanden zijn gerestaureerd; de sjerp van de linker heup, in eene dikke plooi neerhangende, is echt. De haren zijn plat heengekamd over den schedel; het achterhaar is verdwenen; aan iedere zijde valt een krul-vlecht uit de makota neêr op den schouder. De rechter hand rust met de palm op den knop eener

knots, die geplaatst is op de steenplaat. De linkerhand wordt gehouden op de linker dij, alsof het daar de sjerp vatte, die van de linker heup neervalt.

Hoog 0.69 M.

2. Mahayogi. Een dik bepleisterd en beschilderd, tweearmig mannebeeld, staande, met den buik sterk naar voren gebracht, op eene steenplaat, met achterstuk. De god draagt knevel en puntbaard, en is gedost in groot ornaat, met *een oepawita, die van den rechter schouder neervalt naar de linker zijde.* Om de hals een kralensnoer, dat, waarschijnlijk foutief, over de schouders is heengetrokken. Een verweerde, breede buikband, waaruit een slip neêrvalt over ieder dijbeen. De armen hangen neêr langs het lichaam. De rechter hand vat den stok van de trisoela, die staat op de steenplaat, en waarvan de vork is afgebroken, omdat hij eens vrij-gebeiteld was, daar de schouder, die, ver van het achterstuk, vrijgehouwen is, het eenig steunpunt daarvoor was. Op den rechter schouder lag, vermoed ik, den handel van een tjamara, die zich thans vertoont als kralen-voortzetting van de hals-aksamala. De linker hand vat den hals van een kendi, met tuit.

Hoog 0.74 M.

Koetabedah.

Op eene plek van de desa Koetaredja kwam ik op de plaats, die door de inlanders Koeta-bedah genoemd wordt, bij de samenvloeiing van de rivieren Bangoe en Brantas. Ik vond, verspreid of bijeen, steenen van de type Madjapahit en, afdalende naar de Brantas, 3 grotjes, die door den inlander wel is waar werden aangewezen, doch, door het hooge water, voor mij niet zichtbaar waren. Maar iets, dat zweemde naar een ringmuur, werd door mij niet aangetroffen — en door den heer Melville, den luitenant en wijkmeester der Chineezen, evenmin — wat niet te verwonderen is, daar in de 10 jaren sedert 't bezoek van Dr. Verbeek veel veranderd is en de grond in eigendom is overgegaan aan Chineezen, die er graven hebben aangelegd.

Onderzoek bij den heer A. Berger Jr, te Malang.

Op het erf van den heer A. Berger Jr., die zich entymoloog, numismaticus en archaeoloog waant, werden aangetroffen:

1. Ganeça, potsierlijk toegetakeld, met neus, oogen en knevels van cement op het voorhoofd. Overigens is het beeld echt; zittende op een padmasana, waarvan de bladeren nagenoeg onkenbaar zijn. Het beeld draagt makota en hooge haartooi, zonder halve maan en doodskop, oepawita en broek; de

voetzolen bij elkaar gebracht. De rechter achterhand houdt den olifantshaak; de rechter voorhand waarschijnlijk den tand. Op het achterstuk is een trisoela. De linker achterhand houdt de aksamala; de linker voorhand de batasa, waarin de snuit reikt.

2. **Spuier.** Aan de voorzijde van een goot-gedeelte een vrouwebeeldje, met doorboord achterstuk; à cheval op een kruikvormig voorwerp met nauwe, ronde tuit. De beenen zijn opgetrokken. Het beeldje is valsch, slecht geconcipieerd, en uitgevoerd in portlandsch cement.

Lengte van goot tot uitmonding 0.57 M., hoogte 0.44 M.

3. **Spuier.** Geheel als de vorige en even zoo potsierlijk gerestaureerd.

Lengte 0.60 M., hoogte 0.49 M.

Hospitaal te Malang.

Behalve drie brokstukken van beelden, die door de wortels van een waringin-boom worden omstrengeld, en daarin grootendeels verdwenen zijn, werden op het terrein van het hospitaal nog aangetroffen:

1. **Ganeça.** Een zeer verweerd, zeer geschonden en met korstmos bedekt Ganeça-beeld, waaruit alleen nog valt op te maken, dat de god gezeten was op een lotuskussen, met achterstuk en glorie. Dat hij was vierarmig; dat de voorhanden lagen op de knieën, en dat de opgestoken achterhanden hielden rechts een olifantshaak en links een aksamala, dwars tegen de glorie gebeiteld op het achterstuk. Gelaat en snuit zijn verdwenen, op het stukje na, dat reikt tot de batasa. Ook van het ornaat is niets over.

Hoog 0.52 M.

2. **Mannebeeld.** Een in tweeën gebroken mannebeeld, zóó geschonden, zóó verweerd en zóó bemost, dat alleen te ontdekken is, dat 't was een tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat; dat 't eens makota en hooge haartooi droeg met glorie, en dat de rechter hand rustte op eene knots.

Hoog 0.63 M.

3. **Doerga.** Een geschonden, vierarmige Doerga, waarvan de voeten, met buffel en steenplaat, zijn weggevallen, tegen een achterstuk, met glorie. Van het groot ornaat zijn slechts vage sporen over; doch het is niet al te

gewaagd, te constateren, dat de voorhanden links den buffelstaart en rechts de haren van den asoera hebben gevat. De emblemen van de zwaar geschonden, opstaande achterhanden zijn niet te determineren.

Hoog 0.60 M.

4. Vrouwebeeld? Een zeer verweerd en zeer geschonden, vierarmig vrouwebeeld, waarvan de linker borst is weggevallen, staande op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. Van het groot ornaat is nagenoeg niets te onderscheiden: àlleen de pyramidale afdekking van het hoofd en de moet van een halssieraad wijzen op zijn voormalig bestaan. De vóórhanden waren samengebracht vóór het midden van het lichaam. De opgestoken achterhanden hielden, naast de glorie, op het achterstuk gebeiteld, emblemen, die niet meer te onderscheiden zijn (links een pijl?).

Hoog 0.82 M.

Desa Ledok.

1. Loempang-kentèng. Een verweerd steenblok, met een ovaal bovenvlak, aan de vier zijden, naar binnen schuin bekapt, zóó dat 't onderste gedeelte komt te staan op eene vierkante voetplaat. In het midden is een rond gat van 0.20 M. middellijn en eene diepte van 0.11 M. Verder zijn in den loop der tijden vele ondiepe gaten aangebracht in het bovenvlak, zoodat het tot den huidigen dag voor de desa-bewoners dienst doet als *dakon*. De steen draagt geen ornament of letterschrift en wordt hier loempang-kenteng genoemd.

Lang 1.35 M., breed 1.12 M., hoog 0.57 M.

2. Haut-relief. Eene verweerde, rechthoekig bekapte steenplaat, die eens hoeksteen was aan een tempelgebouw; van boven en onder glad gebeiteld, ter plaatsing tusschen de steenen, die het hooger en lager gedeelte bevatten van het beeldhouwwerk. Op twee zijden, over den rechten hoek, is en haut-relief gebeiteld een gode- of godinnekop, van den bovenrand der makota tot aan de onder-lijn van de kin. Naast het linker oor en de makota is, op de korte rechthoekzijde, gebeiteld een fraai doch verweerd ornament. Op de lange rechthoekzijde is naast het rechter oor, dat daar een oorsieraad draagt (uit het linker oor weggevallen), eveneens een fraai doch zeer verweerd ornament gebeiteld, en daarnaast een aksamala, met vier opstaande vingers daar achter, en de opstaande duim daar vóór.

Lang 0.33 M., breed 0.19 M., hoog 0.12 M.

3. Haut-relief. Een verweerd, rechthoekig-bekapt steenblok, dat eens hoeksteen was aan een tempelgebouw; van boven en onder glad gehouwen, ter plaatsing tusschen de steenen, die het hooger en lager gedeelte bevatten van het beeldhouwwerk. Op drie zijden is een haut-relief gebeiteld: op de korte (rechter) zijde een gedeelte van een ornament of van een embleem, dat niet kan worden gedetermineerd (aksamala?); daar naast een gedeelte eener glorie, waarop een opstaand haarlint gebeiteld is. Over den rechthoek heen is gebeiteld eene hooge haartooi, van den bovenrand der makota tot aan den knop. Daar naast, op de lange (linker) rechthoekzijde een (verminkt) gedeelte van de glorie, eene fraai krul-ornament, waaronder een gedeelte van een embleem in haarteekening (tjamara?). Op de derde zijde wordt het ornament voortgezet tot aan het gladde vlak-einde, waarmeê dit haut-relief in den tempelmuur werd ingepast.

Lang 0.32 M., breed 0.24 M., hoog 0.15 M.

4. Haut-relief. Een verweerd, rechthoekig bekapt steenblok, dat eens hoeksteen was aan een tempelgebouw, van boven en beneden glad gehouwen, ter plaatsing tusschen de steenen, die het hooger en lager gedeelte bevatten van het beeldhouwwerk. Drie zijden dragen een haut-relief. Over den rechten hoek is iets gebeiteld, dat me voorkomt een buikstuk te zijn, op het midden behouwen met een ornament of ornaat-gedeelte, dat niet meer te onderscheiden is; op de korte en lange rechthoekzijden tusschen een fraaien sjerpband (rozetten, gelijst tusschen twee gladde bandjes), waarvan de neêrvallende bocht gedeeltelijk zichtbaar is. Binnen dien band staat links en rechts van het ornaat-gedeelte een stijf, onfraai, rechtstandig sieraad, dat niet kan worden thuis gebracht. Het verdere vlak en het daaraan passend derde vlak is verder bebeiteld met wolk- en bloemornament.

Lang 0.35 M., breed 0.20 M., hoog 0.15 M.

5. Haut-relief. Een verweerd, rechthoekig steenblok, dat eens hoeksteen was aan een tempelgebouw, van boven en beneden glad gehouwen, ter plaatsing tusschen de steenen, die het hooger en lager gedeelte bevatten van het beeldhouwwerk. Drie zijden zijn in haut-relief bewerkt. In de hoogte loopt dat bas-relief van schouder tot buik, en vertoont een stuk van een vierarmig mannebeeld, in rijk versierd groot ornaat, waarvan hier zichtbaar zijn: armbanden, lange oorhangers in de (verweerde) oorlellen, halssieraad, borstband en oepawita. De rechter arm, die het geheele, korte, rechter vlak beslaat, met een moet er naast (van een opgaanden arm misschien), wordt, van den elleboog af, rechthoekig voor het midden van het lichaam gebracht, met de hand plat op

den buik. Van den linker arm is alleen het boven-gedeelte zichtbaar, nl. op de lange rechthoekzijde, die eveneens bevat een opgestoken achterarm, waarvan de hand een handel omvat (van een tjamara?). Daar naast een ornament, dat ook op de derde rechthoekzijde krulvormig wordt voortgezet.

Lang 0.35 M., breed 0.20 M., hoog 0.15 M.

6. **Haut-relief.** Een verweerd en beschadigd, rechthoekig steenblok, als Nos. 2, 3, 4 en 5, op twee zijden bewerkt met een haut-relief, dat, over den rechthoek, vertoont een gode- of godinnekop met prachtige makota, waaruit haarlokken en haarsieraden plat-uitgelegd heenloopen over de rechthoekige zijvlakken. Op het lange of rechter zijvlak komt aan het einde nog voor een opstaande aksamala, waarboven, in het midden van het kralensnoer, een knop, en aldus gehouden: de twee middenvingers worden van achter naar voren over het snoer neergeslagen; de duim rust er van voren opstaande tegen, terwijl wijsvinger en pink zich opstaande vertoonen achter het snoer.

Lang 0.35 M., breed 0.21 M., hoog 0.14 M.

7. **Rakshasa.** Een verweerd, vrij-gebeiteld, tweearmig mannebeeld, zittend met het linker been vóór het lichaam gevouwen, en het rechter been met opstaande knie en de voetzool plat op de steenplaat. De rakshasa, die het boven-gebit met zij-slagtanden heendrukt over de onderlip, draagt een makota, waarachter het haar glad over het hoofd gekamd is, en verder in gestileerde sluike vlecht-pruik, waarvan elke vlecht, gestileerd horizontaal gekarteld, over den rug neervalt. De makota is links en rechts met een fraai ornament achter het oor vastgezet. De reus is verder getooid met gladde arm-, pols- enkelbanden, van welke laatsten de linker overdekt is door de geplooide voorslip van de tjawat, die neervalt op de steenplaat. Ook valt er een achterslip, die door den buikband is heengehaald, over de bil op de steenplaat. De handen zijn samengebracht op de rechter, opstaande knie en omvatten daar eene knots, die met het boveneinde op den rechter schouder rust.

Hoog 0.56 M.

8. **Rakshasa.** Een zeer verweerd, vrij gebeiteld, tweearmig mannebeeld, zittend met het rechter been voor het lichaam gevouwen, en het linker met opstaande knie en de voetzool plat op de steenplaat. De rakshasa draagt een makota, doch deze is geheel verweerd. Geheel verdwenen is het haar boven op den schedel en op het achterhoofd; de beneden- rug- pruik in gestileerde krullen is alleen nog zichtbaar. Ook van de versierselen is weinig overgebleven. De kleeding is de gewone tjawat, met voor- en achterslip in plooien op de steen-

plaat. De beide handen zijn samengebracht op de linker, opstaande knie, en omvatten daar eene knots, die met het boven-einde op den linker schouder rust.

Hoog 0.59 M.

9. Çiva. Een zeer verweerd, beschadigd, vierarmig, staand beeldje, waarvan de voeten en de steenplaat zijn weggevallen, met (verminkt) achterstuk en glorie. De god was eens gedost in groot ornaat, met oepawita. De voorhanden zijn voor het midden van het lichaam samengebracht (op welke wijze laat de verwering niet toe te beslissen). De opstaande achterhanden houden rechts de aksamala, links de tjamara.

Hoog 0.31 M.

10. Naga. Een naga, met geheel geschubd lichaam (de rugschubben zijn weggeschuurd), met omgekrulden staart, op den buik liggend op eene hooge steenplaat. Het dier draagt spitse, opstaande slagtanden in de opgetrokken bekhoeken. De tjoepoe-manik is verdwenen. Het zonderlinge van dit beeld is, dat de kop met eene 0.08 M. lange sponning geplaatst is zoodanig, dat kop en lichaam niet één lijn vormen, doch het lichaam met een breeden rand om den nek vooruitspringt.

Naga hoog 0.35 M., lang 0.38 M., steenblok hoog 0.25 M.

11. Garoeda (?). Een geheel verweerd beeld, voorstellende een vogel, en face gebeiteld, staande op eene dikke steenplaat, met neerhangende vleugels. Vogel-klauwen en vogel-snavel zijn nog duidelijk te constateren.

Hoog, met de steenplaat, 0.69 M.

District Malang, onderdistrict Gadang.

Desa Djanti,

in een bamboe-boschje:

1. Ganeça. Een verweerd, verminkt, vierarmig Ganeça-beeld, zittend op een dubbel lotuskussen, met achterstuk en glorie. De glorie heeft dit eigenaardige, dat ze bebeiteld is met slangetjes, alsof er electrische vonken schoten uit de hooge haartooi. De god is gedost in groot ornaat, met oepawita. Het beneden-gedeelte van den rechter voorarm lag eens met de hand op de rechter knie, doch is thans weggeslagen, en ook de linker voorhand met het etensbakje wordt gemist, benevens het ondereinde van den snuit. De rechter achterhand houdt een strijdbijl, de linker achterhand een aksamala.

Hoog 0.51 M.

2. Loempang kentèng. Een zeer verweerd en beschadigd steenblok, wiens vorm niet meer te omschrijven is. Het gladde bovenvlak heeft eene gemiddelde breedte van 0.67 M., en in het midden eene 0.22 M. diepe uitholling, die 0.30 M. in middellijn bedraagt en gedekt wordt door een ronden steen. Het steenblok is omgeven door een rasterwerk van bamboe, en om het gat te ontdekken, moesten eerst de offerbloemen worden weggeruimd.

Hoog 0.29 M.

District Pakis.

Kampong Wendit-lor.

Behalve de oudheden, behoorende tot het district Pakis, die in 1891 beschreven werden (met name: Toempang, Kidal en Wendit-kidoel), werden op de Javaansche begraafplaats van Kampong Wendit-lor, in zeer verweerden, zeer geschonden staat, en met mossen overdekt, nog aangetroffen:

1. Ganeça. Een vierarmig beeld, zittend op een dubbel lotuskussen, met achterstuk en glorie, die nagenoeg geheel is weggebroken. Ook de kop met den snuit is tot op den buik weggevallen, terwijl het resterende gedeelte geheel verweerd en beschadigd is. Ondanks dien staat kan geconstateerd worden, dat de god was getooid in groot ornaat, met eene slang als oepawita, waarvan de kop rustte op den linker schouder; dat de voorhanden liggen op de knieën, rechts met een tandbrok, links met een batasa er in, waarin het uiteinde van den snuit rust, en dat de opgestoken achterhanden een opgeheven aksamala houden rechts en een olifantshaak links.

Hoog 0.75 M.

2. Steenen met ornament. Acht beschadigde, geornamenteerde steenen, van boven driehoekig bekapt, zoodanig dat eene gelijkbeenige driehoek komt te staan tusschen twee hypothenusen van gelijkbeenige driehoeken; — een vorm, die bij afdekkingen van nissen en bij antefixen op midden-Java gewoonlijk wordt aangetroffen. Het ornament waarmeê het voorvlak bebeiteld is (ik beschrijf het hoogst gemetene der gevonden steenbrokken) bestaat uit een glad bandje, waarvan een lint neerhangt, dat in guirlanden gerangschikt is, en daarop een (zeer verweerd en onbelijnd) bolvormig voor-

werp, waaruit, op het midden boven, twee voluten neervallen. Doch die voluten nader bezien, in verband met het midden-sieraad, waarmeê het op het bolvormig voorwerp rust, geven een omgekeerde trisoela met korten middentand, verdaan tot ornament-motief. Op het midden van de vereeniging der voluten, of wil men, op de basis van den midden-tand, ligt een correct gebeitelde, geopende lotus, en uit het midden van die lotus verrijst weêr een geornamenteerde trisoela, waarvan de zijtanden eigenaardig de lijn weêrgeven van den makara, die links en rechts van den midden-tand met den bek naar buiten staan. De andere brokken geven variaties van hetzelfde motief. Behalve het zestal, waarop de beschrijving geheel of gedeeltelijk van toepassing is, zijn nog twee steenen aangetroffen, die aan de bovenzijde eveneens driehoekig bekapt zijn. De gravure op de voorzijde is verdwenen (of bestond niet), doch aan de achterzijde worden de sponningen aangetroffen, waarmeê ze als antefixen in een kroonlijst werden ingezet (hoog 0.08 M. en 0.09 M.). Het komt me voor, dat deze ornamenten uit klei geboetseerd en daarna gebakken zijn.

Grootste hoogte 0.31 M. De ornamenten hebben eene hoogte van 0.16 M., 0.20 M., 0.21 M. en 0.23 M.

3. **Lingga (?).** Een lingga (?), die tot eene hoogte van 0.17 M. vierkant, en hooger op cylindervormig is, met eene flauwe ronding als bovenvlak. Het zuiltje is thans geheel verweerd, zoodat de gravure eener hoefijzervormige belijning, verrijzende uit een lint, dat de overgang van het achtzijdige (dat hier trouwens gemist wordt) tot het ronde lichaam pleegt te dragen, niet meer op te sporen is. Het ondervlak heeft geene mannelijke sponning.

Hoog 0.35 M.

4. **Mahayogi.** Een zeer verweerd en verminkt, tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk, dat van den rechter schouder naar den linker elleboog is weggebroken. Hoofd en hals zijn weggebroken tot aan den borstband, waarvan nog eenige sporen zijn overgebleven. De god droeg groot ornaat en een breed lint als oepawita, met een kleedje, dat tot op de voeten neerhangt. De rechter hand omvat een staf, die uit het voetstuk verrijst, en, op de hoogte van den schouder, een drietand draagt, als haut-relief op het achterstuk. De linker hand omvat den met een stop gesloten langen hals van een kendi.

Hoog 0.66 M.

5. **Kegeltje.** Een steenblokje, dat vierzijdig-pyramide-vormig bekapt

is, met glad ondervlak. Ook al ontbreekt de kleine vrouwelijke sponning aan het ondervlak en de daar gewoonlijk aangetroffen uitholling, het is voldoende zeker, dat in dezen steen wordt aangetroffen een onafgewerkt deksel voor een urn. Het voorwerp is van gebakken klei.

Hoog 0.17 M.

6. **Lingga.** Een zuiltje, dat zeer verweerd en door korstmossen aangetast is; dat tot eene hoogte van 0.19 M. vierzijdig, tot een hoogte van 0.42 M. achtzijdig, tot eene hoogte van 0.65 M. rond is, en met eene flauwe ronding is afgedekt. Op het rond vlak, verrijzend uit de achtzijdige basis, is een ornament gegraveerd, dat in verweerden staat nog de hierbijgaande belijning vertoont. Het zuiltje vertoont geene mannelijke sponning in het midden van het ondervlak.

7. **Urn.** Een urn, geheel glad bewerkt, maar waarbij eene bizonderheid werd opgemerkt, die, tot nog toe, bij andere urnen niet werd aangetroffen. Door gestadige uitspoeling werden in den bodem aangetroffen: in het midden eene uitholling en acht uithollingen in een cirkel daaromheen. Bij nader onderzoek, d. i. door een scherp voorwerp te brengen langs de vier rechthoekzijden, bleken de binnenwanden dieper ingesneden te zijn, dan door den bodem wordt aangegeven, en werd bevonden, dat die bodem niet de bodem van de urn was, doch het bovenvlak van een steen, die, aan alle zijden nauw sluitend, in de urn was neergelaten. En zoo werd de diepte van de urn bevonden te zijn 0.12 M. De steen werd opgezonden naar Weltevreden. De urn heeft een deksel, dat thans in tweeën gebroken en geschonden is, in den vorm van een vierzijdige pyramide op een gladden band.

Hoog 0.20 M., lang en breed 0.21 M.

8. **Basis van een trapvoluut.** Een zeer verweerd steenblok, dat van achter als een vierkante pijler bekapt is met glad bovenvlak. Het glad ondervlak wordt (van onder) naar voren rechthoekig voortgezet, terwijl de zijden rond oploopen en ook naar voren zijn afgerond. Van voren en over den bol heen tot aan het midden van den pijler, waarop het leuning-segment rustte, loopt een vooruitspringende, verhoogde gladde band, die uit de basis als driehoek opgaat, doch in het midden vóór als een breed lint wordt voortgezet. Het geheele lichaam is door verwering geglad. Op het eerste gezicht denkt men aan een olifantskop.

Hoog 0.33 M., lang 0.54 M.

9. Idem ac No. 8. Een zelfde steenblok als No. 8, waarmeê het alleen in de afmeting eenigszins verschilt. Het is evenwel meer geschonden, zoodat een gedeelte van een band vóór is weggevallen, en de lengte dezelfde kan geweest zijn als die van No. 8.

10. Yoni. Een yoni van de meest eenvoudige bewerking van in- en uitspringende gladde banden, met eene gladde tuit voor het midden van het yoni-lichaam, die 0.15 M. uit het bovenvlak vooruitspringt en 0.20 M. hoog is. In het bovenvlak, vóór in het midden, is een gat geboord, dat gemeenschap heeft met de rechtlijnige geul van de tuit. In het midden van het bovenvlak is, na eene flauwe verdieping, eene vierkante, vrouwelijke sponning, waarin de Mahadewa werd vastgezet.

Hoog 0.43 M., bovenvlak 0.47 M. in het vierkant; sponning 0.13 M. in het vierkant.

11. Yoni. Een yoni, geheel gelijk aan No. 10, waarmeê het alleen in de afmeting verschilt.

Hoog 0.44 M., bovenvlak 0.47 M. in het vierkant; sponning 0.12 M. in het vierkant.

12. Primitief-gebeiteld steenblok. Een steenblok, dat in zijne primitieve belijning en den staat van verwering, waarin het verkeert, tot geene enkele der tot nu toe geziene vormen van beeldwerk is terug te brengen. Eene 0.20 M. dikke steenplaat, in de lengte opgezet, vertoont van boven, naar voren, eene afronding, die herinnert aan den geheel verweerden, gladden bol, die wel eens wordt aangetroffen bij den makara, die een olifantssnuit opricht in dubbel profiel. Die bol staat hier op een gladden, vierkant-gehouwen en naar voren eenigszins uitgebogen steenreep, waarvan het bovengedeelte vrijgehouwen is, doch zich weldra vereenigt met de gladde, vierkant gehouwen basis.

Lang 0.66 M., breed 0.30 M., dik 0.20 M.

13. Nandi. Een nandi, als een kort, vet rund gehouwen, liggende op eene steenplaat. De staat van verwering laat niets fraais ontdekken, wat versiering betreft. Alleen valt op te merken, dat de staart recht naar beneden valt, onder door de rechter lies wordt heengeslagen, van daar recht opgaat, en eindigt in eene pluim op de rechter schoft.

Lang 0.70 M., hoog 0.40 M.

Badplaats Wendit, Wendit Kidoel.

De Hindoe-oudheden, door mij aangetroffen op de badplaats Wendit, zijn de ondervolgenden:

1. Twee stukken van een steenen beeld, liggende op 5 Meter van elkaar, te samen vormende een staand beeld op een lotuskussen, waaronder eene vierkante pen, een en ander gehouwen uit één steenblok. De god is vierarmig; gedost met makota, hoogopgewerkten haardos, uitloopende in eene rozet. Het haar valt in gestileerde krullen neer op de schouders, met opstaande haarlinten op de glorie, die het geheele hoofd en den haardos omgeeft en in een verhoogd vlak is uitgebeiteld op het achterstuk. Het gelaat is geschonden. Aan de lang uitgerekte oorlellen hangen langwerpige sieraden. Onder de drie geluksrimpels van den hals, een rijkversierd halssieraad; daaronder een rijkversierde borstband en daaroverheen een driesnoerige, op verscheidene plaatsen met versierde schuiven saamgehouden oepawita, die tot over den onderbuik neerhangt en vervolgens naar de rechterzijde terugklimt. De sjerp, die met twee slippen neervalt, houdt een kleedje, waarvan twee plooien zichtbaar zijn en dat niet verder schijnt te reiken dan even over de knie — want op het afzonderlijk onderstuk worden de beenen naakt bevonden. Het toilet wordt voltooid door armbanden, dubbele polsbanden en enkelbanden, die van rijkversierde sloten voorzien zijn, liggende op de wreef. De achterhanden zijn opgeheven met opgestoken wijsvinger. Op den rechter staat een ornament met drie vlammen, zich vereenigende in pyramidalen vorm. Op den linker wijsvinger een sangka tegen een vleugelvormig ornament, dat op het achterstuk is uitgehouwen. De rechterarm hangt neer en omvat een lotus in knop, waarvan stengels en bladeren uit het lotuskussen oprijzen. De eveneens neerhangende linker voorarm steunt met de hand op eene gestileerde knots, die op het lotuskussen rust.

Hoogte van het beeld 1.10 M., hoogte van achterstuk met lotuskussen 1.25 M. Het achterstuk is van boven akolade-vormig.

2. Het bovenstuk van een beeld, zichtbaar van hoofdband tot buik, die met een gedeelte van de borst verbrijzeld is. De god is getooid in groot ornaat; het hoofdtooisel loopt uit in een afgeplatten knop; rijkversierde halsband; armbanden aan de voorarmen en polsbanden aan de achterhanden. De linker achterhand houdt de gevleugelde sangka; de rechter achterhand de tjakra. De ruimte tusschen de lang uitgerekte ooren en de opgestoken ach-

terhanden zijn opgevuld met ornament. De rechter voorhand houdt een lotusknop ter zijde van de rechter borst.

Hoogte van het steenblok 0.60 M.

3. **Tempelwachter.** Het beeld is zwaar geschonden en bij het middel afgebroken. Het hoofdhaar is zichtbaar opgekamd naar het achterhoofd, dáár opgebonden, en valt in gestileerde krullen neer op den rug. Uitgerekte ooren en een gedeelte van den mond met slagtanden is alles wat van het gelaat over is. Verder twee handen, rustende op eene afgebroken knots.

Hoog 0.55 M.

4. **Yoni.** Een zeer versierd exemplaar. Op de bovenzijde een vierkant gat van 0.24 M. in het vierkant, en, daarmeê parallel loopende, eene geul ter breedte van 0.045 M., waarin het water kan samen- en afvloeien uit eene tuit, die, in het midden ééner opstaande zijde, in zwaar ornament is aangebracht. Een der opstaande zijden draagt een haut-relief, voorstellende een garoeda, met twee krullen rustende op wolken, met viervoudige, boven elkander gerangeerde vleugels aan linker- en rechterzijde en met opgeheven linkerarm. De garoeda is verder gedost met oor- en halssieraad, oepawita, borstsieraad en kleedje. Boven den kop zijn driehoekige straalbundels zichtbaar als glorie. De twee andere opstaande zijden zijn verdiept tot casementen, waarin een ornament.

Hoogte van de yoni 0.43 M., lengte en breedte 0.56 M. bij 0.59 M.

5. **Yoni.** Een eenvoudig exemplaar, aan de opstaande zijde bewerkt met gladde lijsten, hoog 0.51 M. Het bovenvlak is 0.57 M. in het vierkant en heeft naast het gat voor de Mahadewa geene leiding voor den afvoer van het water. De tuit wordt gevormd door een rechthoekigen uitsprong.

Lengte as van achterzijde tot en met tuit 0.57 M.

6. Het onderstuk van een beeld van middel tot en met voetstuk, dat van voren is afgerond en één is met het achterstuk (hoog 0.47 M.). Alleen is nog zichtbaar het kleedje, dat tot aan de voeten neervalt. De wreef heeft een sieraad als de kruisband van een sandaal. De linkerhand, die gedeeltelijk verbrijzeld is, steunt op eene knots.

7. Een steenblok, hoog 0.50 M., lang en breed 0.59 M. bij 0.42 M.,

waarop aan de vóórzijde een haut-relief, voorstellende twee personen, met elkander in gesprek, onder een boom; de drie andere zijden zijn glad.

8. Een steenblok, metende op het bovenvlak 0.60 M. bij 0.40 M., bij eene hoogte van 0.50 M., met een haut-relief, voorstellende een man, die zich voortspoedt, met een boog of speer in de hand; voorafgegaan door een hond en op de hielen gevolgd door een ander persoon.

9. Een steenblok, metende op het bovenvlak 0.68 M. bij 0.66 M. (gedeeltelijk verbrijzeld), en hoog 0.49 M. Een der opstaande zijden vertoont een onvoltooid-gebeiteld mannebeeld, de handen opgeheven als drager; eene andere zijde vertoont een boeta-vorm, eveneens de handen geheven als drager, gevat tusschen gestileerde ornamenten; de beide andere opstaande zijden zijn gebrijzeld. Op het bovenvlak is eene flauwe verdieping, halfcirkelvormig, die doet denken aan de plaats, waar vaak een lotuskussen wordt ingezet, ter ontvangst van de godheid.

10. Een beeld, waarvan het hoofd en de voeten verdwenen zijn. Het draagt halsband, borstband, armbanden, buikband en sjerp, waarvan de slippen links en rechts nederhangen; opgenomen sarong, waarvan de plooien tusschen de beenen verzameld zijn. Op de schouders twee winksvormige voorwerpen. De linkerarm wordt, van boven af aan, met dubbele wrong, omkronkeld door eene slang, waarvan de kop uit de linkerhand te voorschijn komt, met geopenden bek, op de hoogte van de heup.

Hoog 0.40 M.

Omtrent de herkomst dezer oudheden was niets met zekerheid bekend.

Lowok-Soeroeh.

Overgezet over den vijver van Wendit naar de desa Lowok-Soeroeh, vond ik op eene begraafplaats een yoni, hoog 0.40 M., op het bovenvlak gemeten 0.51 M. in het vierkant — het bovenvlak is 0.37 M. verdiept; het pengat van den Mahadewa meet 0.13 M. in het vierkant. De tuit wordt gedragen door een naga. Omtrent de herkomst van deze yoni kon niemand uit de omgeving eenige inlichting geven.

District Antang.

Desa Bajem (?)

LITTERATUUR. De nalezing van hetgeen over de Hindoe-oudheden, van het Engelsch tusschenbestuur af aan, tot aan het jaar 1890 gezegd was, bepaalde zich in 1891 tot de tempels van Toempang, Kidal, Singåsarie, Kotabedah en de hoofdplaats der afdeeling Malang. Nu de commissie voor oudheidkundig onderzoek eene opzettelijke nasporing heeft volbracht in de onderdistricten Kawedanan, Gadang, Tadjinan, Gondang-legi, Wånåkartå, Kepandjen, Pakisadji, Soember-poetjoeng, Magoewan, Pakis, Singosari, Poenten, Dahoe, Kahoeman, Sekar, Kasembon, Poedjon, Wadjak, Toeren, Droedjoe en Pamotan, is het tijdstip aangebroken, waarop die nalezing moet worden voortgezet, en zal hebben vooraf te gaan aan de beschrijving der vele overblijfselen, die door de Commissie zijn aangetroffen, en die nog niet bekend waren op het oogenblik dat Dr. R. D. M. VERBEEK de uitgave bezorgde van zijne »Lijst der voornaamste overblijfselen uit den Hindoe-tijd op Java". Als vroeger zal die arbeid van Dr. VERBEEK worden gebezigd als gids — en zoo gaan we dan aan zijn hand het district Antang binnen, waar Bajem wordt aangetroffen als eerste object van beschouwing.

VAN SCHMID. Eerst in het jaar 1860, en wel op uitnoodiging van het Bataviaasch Genootschap, komt het bestaan van deze oudheden aan het licht, en noteert W. J. M. VAN SCHMID in de door hem vervaardigde lijst: »In het district Ngantang: in het bosch Pengadjaran, op de grens van Kediri: op eene ruime plek zes groote mannebeelden, in zittende houding vergadering houdende, met Kiay Gédé (lees Gĕdé) een gekroond mannebeeld, en een nandi daarbij en verscheidene kleine steenen: niet veel geschonden". (Tijdschr. voor Ind. T. L. Vk. IX, 1860, pag. 17). Het weinig zeggende en niets verklarende van deze aanteekening zal door de beschrijving van de Commissie worden aangevuld. Genoeg dat 't bestaan van iets geconstateerd werd en kon worden gebezigd als middel van contrôle op de mededeeling der bevolking in 1902.

BRUMUND. Gaan we dus over tot de kennismaking met het verslag van J. F. G. BRUMUND, zooals dat gepubliceerd werd op pag. 216 van deel XXXIII der Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap (Batavia, LANGE & Co., 1868). »Bajem ligt tien paal west van de hoofdplaats Ngantang. Daar, in het bosch Pangadjaran, vond ik een groep beelden, die ik er waarlijk niet verwacht had; een groep van zeven beelden in een halven cirkel, te midden van een bamboe-bosch, op een door de inlanders steeds schoon gehouden plek, gezeten. Allen bijna drie en een halven voet hoog, zittend in Boeddha-houding; de middenste is eene ruwere Boeddha-statue; de tweemaal drie, rechts en links

gezeten, ook statuen, hebben achter hun hoofd en kroon, eene ovale glorie, welke de middenste mist. Deze zes hebben allen de rechterhand, de palm naar boven, op hun rechter knie gelegd; de linker van allen op dezelfde wijze tot half de hoogte der borst opgehouden, houdt den stengel eener bloem gevat, die boven den schouder uitkomt, en of knop, of bloem, of zaadbol is. Om den hals hebben zij een dubbel bandvormig sieraad, dat midden op de borst in een punt eindigt; een band omloopt hun lichaam onder de borst; ook dragen allen een band als oepawita; verder hebben zij om boven- en benedenarm ingelijks bandvormige sieraden, en dragen ze oorhangers, doch slechts in algemeene trekken evenals de bloemen gegeven. Alle de arm-, hals- en oepawita-sieraden zijn glad, zonder het minste beitelwerk, evenals de kroonen. Over het algemeen kan men zeggen, dat de beelden, als slechts in algemeene lijnen of trekken, gelijk ook hun sieraden als niet geacheveerd, zijn gegeven. Zoo ook de handen, voeten en beenen. Zij blijven verre achter de Boeddha's van Boro-boedoer. Op aller gelaat is echter de kalme Boeddha-houding duidelijk te zien. Zij zitten op padmasana's, van sommigen in den grond verzonken. Bij een hunner komt de kwartmaan achter het hoofd uit. Zij dragen geen Boeddha-kleed; dat echter loopt bij het middenste beeld, naar het westen gekeerd, zichtbaar aan den rand, over den regter schouder en borst. Evenmin als andere sieraden, draagt het ook geen kroon. Het haar is echter niet gekroesd uitgebeiteld; alleen het beloop daarvan met den nogal breeden schedelknop als niet geacheveerd gegeven. Het heeft ook het voorhoofdsteeken, maar plat en zoo groot als een guldenstuk; houdt verder beide handen boven elkander opgeheven, als in overpeinzing verzonken, den eenen vinger op den anderen leggende, gelijk dat ook te Boro-boedoer gezien wordt aan de onder opengewerkte klokvormen gezeten Boeddha's. Ter zijde der beelden ligt nog een ruw gebeitelde ongetuigde nandi met bult, ruim een voet lang, en staat in den grond een rondvormige toeloopende trachieten waterbak, die ik liet uitgraven, anderhalven voet hoog. Rondom de beelden liggen, met aarde vermengd, gebakken steenen en gruis daarvan, als een laag muurtje vormend. Er voor ligt nog een langwerpig vierkante ophooging van zulke steenen, tusschen twee ruwe trachyt-blokken. Ruim zestig passen voor men aan de plek komt, is de grond iets hooger; daaruit steken ook een menigte gebakken steenen. Misschien behoorden ze aan een muur. Regts van den weg daarheen, in de nabijheid, zag ik nog een pilaarvormig gebouw en trachytsteenen voorwerp, ruim twee voet hoog. En hiermede hebben we alles gezien, wat aan en bij het zevental beelden in het bosch van Pengadjaran te zien is. Het middenbeeld is ontwijfelbaar een Boeddha, de anderen mogen hooggeëerde leerlingen, door het volksgeloof gediviniseerde volgelingen zijn."

Na deze mededeeling volgen tien jaren van stilzwijgen. Eerst in 1878 zal van het rapport van BRUMUND een dankbaar gebruik worden gemaakt door Prof. VETH; eerst in 1890 zal dat rapport Dr. VERBEEK hebben genoopt tot een bezoek en tot het leveren eener meer verklarende beschrijving van wat in de eenzaamheid van dat bosch te zien is; en in 1903 zal het derde bezoek plaats hebben — nog juist bij tijds, om er het Boeddhisme te aanschouwen in het plechtig-mystische van het half-duister, want binnen twee jaren zal het bosch hebben plaats gemaakt voor ontgonnen tegalans, en zal de naam van het bosch zijn ingeruild tegen dien van een pas-geboren padoekoehan.

VETH. Wat nu Prof. VETH had na te vertellen, werd toevertrouwd aan het tweede deel van zijn »Java", dat in 1878 het licht zag, en waarin op pag. 114 het volgende voorkomt: »Naarmate in dit gedeelte van Java Boeddhistische overblijfselen zeldzaam zijn, verdient het te meer opmerking, dat in het bosch Pengadjaran bij Bajem, tien palen west van Ngantang, een groep van zeven in een halven kring geplaatste en zeer middelmatig bewerkte (lees: onafgewerkte) beelden wordt aangetroffen, waarvan het middelste klaarblijkelijk een Boeddha, de zes andere Boeddhistische heiligen voorstellen. Naast die Boeddha-beelden ligt echter weder een nandi, de aan Siwa gewijde stier. Hoopen van gebakken en gehouwen steenen in den omtrek schijnen te bewijzen, dat ook hier weder een tjandi heeft gestaan."

VERBEEK. Wat de heer VERBEEK levert als resultaat van eigen onderzoek, wordt samengevat in de volgende notitie op pag. 287 van zijn meergenoemd werk: »Zeven boeddhistische beelden, een kleine nandi en een ronde waschschotel, in een bamboebosch op een pleintje, lang 8 breed 6 meter, dat omgeven is door een $^1/_2$ meter hoog muurtje van gebakken steen; en een weinig verder vindt men de overblijfselen van een grooten ringmuur van aarde en steenen, 2 kilometer van desa Bajem. Onder de beelden, die 1.07 meter hoog en op den rug 0.55 meter breed zijn, is slechts één boeddha-beeld, met krulhaar, ongedekt hoofd en een kleed over de halve borst; de handen worden op elkaar gehouden, de rechter op de linker. De overige 6 beelden zijn bodhisatwa's, met een kroontje op het hoofd, in de linkerhand een opgeheven bloemstengel, de rechterhand over de linker knie" (ik plaats hier een vraagteeken) »hangende, plat geopend, met palm naar buiten."

Hiermede is alles nagezegd, wat de vorige eeuw over Bajem ten beste gaf. Volge alsnu wat het bezoek in September 1902 heeft opgeleverd, waarbij men gelieve op te merken, dat de lijst van den heer VERBEEK tot eenig misverstand leidt. In loco werden de benamingen met den wedånå, desa-hoofden en oudsten der desa besproken, zoodat de nu volgende aanteekening gegeven wordt als de

juiste. Het zal blijken dat met den nieuw genoemden naam Tenggiling (lees: Trenggiling) het van vroeger bekende Bajem bedoeld wordt.

Sĕta in het bosch Trenggiling.

Op de plek, door den kleinen man genaamd Sĕta (waarschijnlijk eene verbastering van »saptå", omdat er zeven beelden in een halven cirkel staan), in het bosch van Trenggiling, vroeger genaamd Wånåtalang (dus niet: Pengadjaran), onder de nieuwe vestiging Bantoe-redjå, desa Bajem, onderdistrict Kasembon, staan, omgeven en overluwd door bamboe-woeloeh, zeven beelden, waaraan elken Vrijdag paing geofferd wordt met eenige soorten van bloemen onder elkander gemengd (tjampoer bawoer), borèh en menjan.

1. (Ratna-sambhawa) (?) Bodhisatwa. Een onafgewerkt, zeer verweerd, bemost, en met boreh besmeerd, tweearmig beeld, zittend, met de rechter voetzool naar boven, op een onafgewerkt dubbel lotuskussen, zonder achterstuk, met glorie. Het groot ornaat is, behalve makota en hooge haartooi, en behalve een paar banden en eene daaruit neerhangende slip, die, evenals bij een tjawat, op de bil zichtbaar is, verdwenen. De rechter hand ligt met de palm naar boven op de rechter knie (wara-moedra); de linkerhand (geheel verweerd). wordt naar boven gehouden tegen de borst en houdt daarin een bloemsteel, die eene tulpvormige bloem draagt op den linker schouder. Op die tulp staat een zwaard.

Hoog 0.91 M.

2. Bodhisatwa. Een Bodhisatwa in denzelfden toestand, dezelfde moedra en met hetzelfde embleem als No. 1. Alleen valt bij dit beeld op te merken, dat op den rug, onder de glorie en boven den buikband, waaruit eene slip als een tjawat neerhangt, een zoogenaamd vrouwesnoer is gebeiteld.

Hoog 1.03 M.

3. Bodhisatwa. Geheel hetzelfde als No. 1 en 2, doch het embleem op den bloemknop is verdwenen. Men staat me niet toe, ter bezichtiging van den rug, het steenblok, dat daar tegen is opgesteld, te verwijderen, daar dit ongeluk zou brengen over de pedoekoehan. Het beeld is gebroken in een boven- en benedenstuk en scheef herplaatst, zoodat de rechter beneden-arm niet ligt in het verlengde van zijn bovendeel.

Hoog 0.98 M.

4. Wairotjana (?). Een onafgewerkte, vrij-gebeitelde Dhyani-boeddha, zittend met gesloten beenen (waarop, kan niet worden uitgemaakt, daar het me

niet vergund wordt, dat te onderzoeken). Ondanks de groote verwering en verminking is het duidelijk, dat de handen voor het midden van het lichaam geplaatst waren in een der vormen van de dharma-tjakra-moedra. In den verweerden staat, waarin het beeld verkeert, zou men de coiffure aanzien voor een makota met hooge haartooi, doch met de andere zes beeldwerken vergeleken, is het eene rijkharige Fédora-coiffure.

Hoog 1.05 M.

5, 6 en 7. Bodhisatwa's. Geheel gelijk aan No. 1, 2 en 3, doch No. 5 alleen draagt nog het zwaard op de tulp; bij No. 6 en 7 is dat verdwenen.

Hoog respectievelijk: 1.12 M., 1.18 M. en 1 M.

Één Boeddha met 6 Bodhisatwa's dus.

8. Nandi. Een nandi, ten halve in de aarde gezonken, achter een der Bodhisatwa's. Daar de aanwezige bevolking zich onwillig toont het beeld te ontgraven, wordt geen verder onderzoek ingesteld. Wat er van zichtbaar is, wekt trouwens geen nieuwsgierigheid op naar het onzichtbare.

Behalve deze beelden, wordt ook groote eer bewezen aan een 4 meter daarvan verwijderd graf, bestaande uit een halve meter hoog en 2.27 M. lang muurtje van gebakken steen, gesteund aan de beide einden door een grooten kali-steen en daar voor, op den grond, eenige verspreide andesiet-platen.

Bosch Tenggiling (lees: Trenggiling).

Van Schmid. In de lijst van den heer Van Schmid van de hem bekende oudheden in de afdeeling Malang (Tijdschr. voor Ind. T. L. Vk. IX, pag. 17) komt de volgende aanteeking voor: »In het bosch Tengilin" (lees: Trenggiling) »de overblijfsels van twee tempels". Anders niet, — een reden te meer, om verlangend uit te zien naar de bevinding van den heer Brumund, die in zijn oudheidkundig verslag (opgenomen in het 33e deel der Verhandelingen van het Bat. Gen. op pag. 217 het volgende boekstaaft: »Het derde Hindoe-monument ligt in het bosch Tengiling" — lees: Trenggiling — »op een hoogte, twee paal noord-oost van Bajem. Het bestaat uit de ruïne van een tempeltje van gebakken steen, nog zes en een halven voet hoog. Daar het dak grootendeels is ingestort, heeft het met zijn boven en beneden uitspringende lijsten geheel het aanzien van een hoogaltaar. Er is echter een kamertje in. De ingang, naar het oosten gekeerd, is twee en een halven voet hoog, een voet breed. Moeilijk kan een Javaan zich daardoor naar binnen schuiven. De muren inwendig, glad opgaande, zijn drie voet; het kamertje is in zijn vierkant twee en een halven en tot in

top vier en een halven. Buiten mat het tempeltje ruim vier voet in het vierkant; het kleinste wat ik op Java vond. De steenen, grooter dan de gewone, zijn ook dikker. Vlak op elkander hechtende zonder kalkverbinding, waren ze niet moeilijk te scheiden, gelijk ik aan sommige der afgestorte topstukken beproefde. Noch buiten noch binnen had het tempeltje nissen; ook geen basreliefwerk; de bovenlijst was slechts met eenig kantwerk, door scherpe hoeken gevormd, versierd. Het dak met zijn vierkant kroonstuk moet blijkens de omliggende steenen en fragmenten nogal hoog zijn geweest. Zeer waarschijnlijk was het tempeltje ook van een muur omringd. Men had er nog kort geleden in fondamenten, daar naast opengelegd, gegraven. Het omwonende volk haalde er steeds steenen weg voor zijn kookplaatsen. Binnen staan twee symbolische linggams, ieder ruim een voet hoog, er later in geplaatst. Ter wederzijde van den ingang vond ik nog de navolgende beelden in twee rijen over elkander. Een Resi, de trisoela tegen het achterstuk gebeiteld, de rechterhand op de borst geplaatst, in de linker de asceten kruik. Een knotsbeeld, de zwierende haren om het hoofd door een band gevat, met ronde oorversierselen; de rechterknie uitgebogen, en de rechterhand rustende op de knots. Beiden ruim anderhalven voet hoog. Een onthoofd beeldje, nog een voet hoog, met vier armen: de benedenhanden voor het lichaam op elkander geplaatst; in een der bovenhanden is nog de koralen ring te herkennen; zeer beschadigd. Een Ganeça, gewone voorstelling, maar met doodshoofd en kwartmaan er onder in zijn kroon; nog een ongetuigde nandi: beiden anderhalven voet hoog." — Na het bovenstaande moet worden aangeteekend, dat waar de vermelding van Van Schmid eene bloote reproductie kan zijn van eene opgave der inlandsche hoofden, ... die *altijd* te wenschen laten aan nauwkeurigheid, de beschrijving van Brumund in zichzelve het bewijs draagt van eigen observatie, con amore te boek gesteld. Doch met hem zou de laatste beschrijver het monument hebben bezocht, want een twintig jaren later, zou Dr. Verbeek in zijn lijst aanteekenen: »Een geheel vervallen tjandi; volgens Brumund een zeer klein tempeltje in het bosch Tenggiling" (lees: Trenggilling) »bij Bajem, — — de plaats waar dit tempeltje gestaan heeft, heb ik niet kunnen vinden; zij is ook bij de inlanders onbekend."

Dezelfde onbekendheid werd ook thans door de inlandsche hoofden en de oudsten der desa geuit aan den bezoeker in September 1902, — en de slotsom van het onderzoek was, dat aan het bosch van Trenggiling, bij de inlandsche bevolking alleen de herinnering verbonden was aan de saptå, de 7 goden, die in een halven cirkel zijn neêrgezeten onder de bamboe-woeloeh, die in de catalogisering van Dr. Verbeek genummerd zijn met 596.

Botjok.

De litteratuur over de Hindoe-overblijfselen van Botjok neemt een aanvang in 1868, en wel met de beschrijving van

BRUMUND. Het 33e deel der Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap geeft daarover, op pag. 215 het volgende te lezen. »Het eerste (sc. Hindoe-monument in de afdeeling Antang) ligt eenige minuten van de dessa Botjok, vijf paal west van Ngantang, in het bosch. Het bestaat uit twee gedeelten; het eerste is een kleine hoogte, voorzeker gedeeltelijk door thans bedolven steenen nog meer opgehoogd, daar verscheidene gebakken steenen er half uit de aarde steken. De wortels van twee hooge boomen houden die hoogte als omsloten; aan den opgang zijn een menigte roode steenen in die wortels gevat. Op die hoogte staat een der schoonste beelden van de Modjopahit-type welke ik zag. Het is ruim drie en een halven voet hoog en tegen een ruggestuk gehouwen. Het onderste gedeelte is tot boven de voeten in de aarde gezakt. Het beeld draagt een hooge en schoon gebeitelde kroon met hoog omloopenden diadeemband, waaruit het lichaam der kroon verrijst. Verder is het zeer versierd met oorhangers, dubbele boven-armbanden met sloten, drie gladde ringen om iederen pols, verder hals- en buikband-ornamenten; ook draagt het een breed gebeitelde oepawita, die bochtig tot de knieën afhangt. De sarong ot het kleed, dat het benedenlijf omsluit, is met plooien en daarvoor afhangende banden, ook nog aan beide zijden tegen het achterstuk plooivol uitgebeiteld. Het gansche lichaam wordt door de bekende glorie der Modjopahit-type omstraald; achter het hoofd en de kroon loopt nog een effen ovale glorie om. Het heeft vier armen; in de linker bovenhand is de tjamara gevat; het voorwerp in de andere bovenhand is afgebroken. Beide benedenhanden zijn voor het lichaam samengebracht, en houden een boven afgerond voorwerp, beneden breeder, waarover een koralensnoer is gebeiteld. Achter beide tegen het ruggestuk gebeitelde handen komen vlamvormige figuren uit. Aan beide zijden van het beeld staan vazen, waaruit zich lotusbloemen en bladeren dooreengestrengeld verheffen. Om deze hoogte met haar beeld te bereiken, komt men langs een er vlak bij gelegen tempelruïne van gebakken steen; slechts het tempelterras of basement is overgebleven. Het is van gebakken steen opgetrokken; alleen de treden van den trap daarin, naar het westen gekeerd, zijn van gehouwen steen. Het terras zal ongeveer twaalf voet in het vierkant hebben; de trap van acht treden springt met haar zijmuren nog omtrent drie voet uit. Geen basrelief-versieringen zijn aan het terras; alleen heeft het in het midden een langwerpig-vierkant vak met kroon- en basementlijst, boven en beneden. Rechts

van den opgang had het een kleinen trachieten langwerpig-vierkanten steen met twee regels kawi-schrift er op gebeiteld, die even uit den muur kwam en thans in 's Genootschaps museum berust. Het terras is, met de daarop liggende gebakken, ook enkele gehouwen steenen, nog ruim zes voet hoog, doch alleen vóór, dewijl de grond langs de zijden oploopt, zoodat de achterzijde gelijk is met den beganen grond. Eenige latere ophooging moge er bij komen, maar het komt mij voor uit de gesteldheid van het terrein, dat de tempel oorspronkelijk zoo tegen den opgaanden grond gebouwd werd. Op het terras staat een vrouwebeeld, van dezelfde type als het reeds beschrevene, dat een mannebeeld is, op gelijke wijze versierd, omstraald en met twee vazen, waaruit door elkander gestrengelde lotusbloemen en bladeren opkomen. In beide bovenhanden een tjamara en aksamala als koralen ring; beide beneden-armen zijn weg; het is twee en een halven voet hoog, en staat op een padmasana. Nog heeft het, evenals ook het mannebeeld, twee vleugelvormige sieraden, die van achter de ooren uitkomen en nederwaarts loopen. Evenals het eerste, is het een der best gehouwen beelden der modjopahit-type, echter meer beschadigd."

Vóór deze publicatie (en wel vijf jaren vroeger) had Brumund reeds de aandacht van het Bataviaasch Genootschap gevestigd op Botjok, en wel door de toezending van »een steen met tweeregelige inscriptie, door hem gevonden los in den muur, rechts van den ingang der trap van de tempelruïne nabij de dessa Botjok, vijf paal west van Ngantong" (lees Antang — doch eene desa van dien naam is niet bekend!).

Veth. Na deze uitvoerige behandeling baart het wel eenige verwondering, dat ze, tien jaren later, door Prof. Veth werd aangehaald, zóó sober van vorm en inhoud, als dat geschiedde in het 2e deel van zijn »Java", op pag. 114: »bij de desa Botjok een kleine tjandi-ruïne op een terras, terwijl daar achter een kleine hoogte verrijst. Bij het tempeltje staat een vrouwe- en op de hoogte een zeer fraai mannebeeld. Beiden verraden echter door hun stijl den lateren Madjapahit-tijd."

Brandes—Groeneveldt. Bijna 25 jaren na de toezending van den Botjoksteen door Brumund, zou een deskundige zich zetten tot de ontcijfering van de inscriptie, al mocht dat dan ook niet leiden tot een gewenscht resultaat. De heer Groeneveldt beschrijft den steen op pag. 390 van zijn catalogus als: »Steentje uit een der stijlen van de poort van een tempel. Zwart. Hoornblende-andesiet. Twee regels schrift aan één zijde, overgangs-type naar het Soekoe-schrift. Afkomstig van een tjandi van de desa Botjok (Ngantang, Malang. Pasoeroean)", terwijl Dr. Brandes, van wien ook wel de bepaling van het schrift-type afkomstig zal zijn, daaraan toevoegt: »Sakakala 1348 (= A. D. 1426).

Draagt, behalve het jaartal, legende *pangarepira bujut jĕng*, waarvan de verklaring bezwaar geeft."

Oudheidkundige Commissie. Eerst 15 jaren later zou het bestaan der Hindoe-monumenten van Botjok weêr worden in herinnering gebracht door eene conscientieuse beschrijving van wat er in September 1902 te zien was, *in de zoogenaamde desa Pondok* *). In het bosch van Botjok, behoorende tot Botjok, dat een gehucht is van de desa Pondok (onderdistrict Kasembon), waarvan het $^1/_4$ paal verwijderd is, bevindt zich:

1. **Tjandi.** De ruïne van een tjandi van gebakken steen, met het front naar het westen. De ruïne geeft te zien een soubasement, rustende op een voet van 5 uitspringende steenen, op de noord- en zuidzijde metende 3.14 M., en op de oost- of achterzijde en west- of vóórzijde 3.84 M. en ter hoogte van 1.35 M. De opstaande muurvlakken zijn glad, zonder ornament of bas-relief. Uit het midden van de voorzijde springt een trap 1.28 M. vooruit met zes treden, die breed zijn 0.75 M. en gevat worden tusschen twee leuningen, die 0.46 M. dik zijn. Die treden bestaan ieder uit twee andesiet-blokken, gelegd op één of twee rijen gebakken steen. De van den heuvel, die achter den tempel geheel begroeid is, successievelijk afgespoelde aarde, heeft de achterzijde van den tempel nagenoeg geheel, de noord- en westzijden gedeeltelijk aangeaard. De zes treden, zooeven beschreven, leiden naar een terras, dat geheel met puin overdekt is. Maar te midden van dat puin staat:

2. **Vrouwebeeld.** Een verweerd en beschadigd, keurig-gebeiteld, vierarmig vrouwebeeld, staande op een dubbel lotuskussen, dat thans geheel in de aarde en het Kloet-zand is weggezonken, met achterstuk en glorie, waarop twee opstaande haarlinten. Het achterstuk is bovendien met eene vlammende glorie gezoomd. De godin is gedost in een rijk groot-ornaat, met eene slang als oepawita, waarvan kop en staart zijn samengeknoopt op den linker schouder, heenloopende tusschen de borsten door naar de rechter zijde. De voorhanden zijn weggebroken, doch een stuk daarvan, dat onder het puin werd aangetroffen, maakte uit dat ze in dhyâni-moedra voor het midden van het lichaam, onder de borsten geplaatst waren, en dat daarin lag een groote lotusknop. De opstaande achterhanden, waarvan de duimen en pinken ringen dragen, evenals die van de voorhanden en de groote teenen, houden rechts een aksamala, met twee van achter doorgeslagen vingers, links een tjamara. Alles herinnert in dit beeld

(*) De desa Pondok verliep. De inwoners trokken naar de nieuwe pedoekoehan, genaamd Botjok, die de eigenlijke desa werd.

aan de sculptuur van Singâsari en Tjandi Djago (doch het materiaal was daar nog fijner), en ook voornamenlijk het bloem-, blad- en knop-relief, dat op de beneden-helft van het achterstuk is aangebracht. In dat relief op de rechterzijde trof ik ongezocht een trisoela-motief aan in de ordonnantie van bladen en stengels, doch dit is misschien eene rangschikking van toevalligen aard, — genoeg dat het ornament hier met 6 en 7 stengels opgaat uit twee bloem-potten, die op de steenplaat staan, als haut-relief op het achterstuk, aan iedere zijde één.

Hoog 0.67 M.

3. **Mannebeeld (?).** Op een afstand van 13.20 M. van het tempel-soubasement, op eene verhoogde plek, staat zijdelings overhellend: Een verweerd en beschadigd, doch prachtig gebeeldhouwd, vierarmig mannebeeld, staande op een dubbel lotuskussen, met achterstuk, dat geheel omzoomd is met eene vlammende glorie, en bovendien eene glorie achter de vrij-gehouwen makota en hooge haartooi, met twee opstaande linten uit de makota opklimmend. De god is gedost in rijk groot-ornaat, met een drievoudig kralensnoer als oepawita. De voorhanden, waarvan de linker is weggebroken, waren, met de palmen naar boven, en de rechter in de linker, voor het midden van het lichaam gebracht. Daarin ligt een dubbele lotus, en, over het midden van die lotus, een kralensnoer. De eenig zichtbare duim draagt een ring. De opgestoken achterhanden omvatten rechts, met de naar voren neêrgeslagen twee midden-vingers, terwijl duim, wijsvinger en pink recht opstaan, een voorwerp, dat veel heeft van een stokje, met een wadjra als top, terwijl verder uit de vingers drie vlammen opgaan. De duimen en pinken dier handen dragen ringen (de teenen niet). Links en rechts op het voetstuk en tegen het achterstuk, gaan rechts 7 en links 8 stengels op uit een bloempot, dragende blad-, bloem- en knop-ornament. Uit de heup-strikken vallen links en rechts twee geplooide sjerp-slippen neêr, naast het bloem-relief en op het lotuskussen.

Hoog 1.30 M.

Bij deze beelden wordt voor den welstand van de desa geofferd met menjan en met een slametan-soerå, ééns in het jaar, op Vrijdag-legi. Doch naamgeving bestaat niet, — men spreekt van deze plaats alleen als van de *poendèn-reljå*.

Desa Ngantang.

(onjuiste benaming).

Onder dit hoofd, onder No. 599 van zijn lijst, noteert Dr. Verbeek »eenige minder fraaie beeldjes bij de pasanggrahan". Het misverstand, dat

hierdoor zou kunnen ontstaan, zal zijn weggenomen na kennismaking met de aanteekening der Commissie voor oudheidkundig onderzoek, in September 1902. Eene desa »Ngantang", of beter Antang, bestaat niet; — en uit de nàlezing der litteratuur zal moeten blijken, of onder de genoteerde »eenige minder fraaie beeldjes bij de pasanggrahan" bedoeld worden die van de desa's Kahoeman en Kebonsari.

RIGG. De eerste, moet ik veronderstellen, die deze beelden bezocht en beschreven heeft, was een Engelschman, daar de bekwame lezer en samensteller van de litterarische inventaris der Hindoe-oudheden op Java het eerst verwijst naar het 3e deel van de Journal of the Indian Archipelago and Eastern Asia, waar men op pag. 501 vg. de volgende beschrijving vindt van den heer J. RIGG: »The elevation at Antang being considerable, say a couple of thousand feet, the climate is proportionably temperate and a great difference is experienced from the fierce heat of the plains. Of this we had notice during the night, the cold compelling us to look round for boat cloaks or other travelling appurtenances, under which to nestle the body unaccustomed to this chill air. On rising, at break of day, the thermometer indicated 63' of Farenheit in the open air, a dense white fog hung sluggishly in the valley, excluding the view ot the surrounding hills; this induced us to saunter away a couple of hours previous to starting, that we might enjoy a good view of the place before we were forced to pass on from so charming a country. In the mean time the examination of antiquities collected about the pasangrahan (lees: pasanggrahan) afforded employment. The most conspicuous object is an inscribed stone standing under a Weringin tree. It is inserted in a foot piece or pedestal of a foot in height; it rises 5 feet 2 inches above this, at top is 2 feet 10 inches broad, narrows a little as it descends and is one foot thick, altogether resembling the stone of a grave. It is covered all over, front, rear and both sides with a very neatly executed inscription, which is still perfect and distinct, but not intelligible to present Javanese. It is said to have been originally discovered in this spot. The characters are of that peculiar square figure with circular diacritical marks of which RAFFLES gives a specimen, also from Malang, in his 1 st. vol. ot Java, on the plate opposite pag. 368: he there gives the corresponding Javanese characters, but as yet no one seems to have prosecuted the task of forming an alphabet and deciphering these remains of long past ages. Two stones representing the usual gorgon's heads are here also and appear to have served originally for lintels of doors, though it is not known that any remains of temples or buildings exist in Antang. Several small images are arranged round the grass plot in front of the pasangrahan (pasanggrahan), but none are above

2 or $2^1/_2$ feet in height, and all are said to have been found in the neighbouring forests. Three treasures, however, are preserved amongst such as I had never before happened te meet, viz three supposed figures of Brahma, with each four faces. A few analogous figures are sketched in RAFFLES' Java, found about the Residency of Kedu, but they are rarely met with. The three Brahmas at Antang are nearly of the same size and about 2 feet in height, each squatting on a pedestal of lotus leaves. The most perfect and well executed of the three is placed at one corner of the pondopo of the pasangrahan (pasanggrahan), and a description of which will answer for that of the other two. Only one body is represented, surmounted by a single head, which however presents four faces — one looking as usual forward, another backwards, and one over each shoulder. The head is crowned with a tiara, representing an ornamented, truncated cove, such as is usual with other Hindu images. The figure, as above mentioned, is squatting on a pedestal of lotus, with legs folded up in front, but covered with a drapery which descends from the body, on the folded legs reposes a pair of folded hands with the palms upwards, and then descends the bracelet tassel from the neck. Armlets are seen on the wrists and on the upper arm; there are also earrings between the faces. The back is smooth and even, with the exception of two accidental identures. Against the left shoulder, a hand holds a chamara or fly whisk, whilst a corresponding hand, at the opposite shoulder is inserted in a ring of beads. The arms to the body are thus four, two on each side. The noses have all been knocked from the faces which are otherwise perfect and represent the mild Hindu features. The two other Brahmas have an upturned hand reposing on either knee and not folded together.

Another rare image is sitting astride the neck and shoulders of an animal with large ears like those of an elephant, but the face is not that of this animal, though the snout has been knocked off; the hoofs are cloven. The figure has on the usual quantity of armlets and necklaces, and is crowned by a tiara. One pair of hands join in front and hold some indistinguishable object to the breast; the second pair of hands hold — on the left a *bow*, and on the right a *jagged arrow*.

There are two little Ganesas with elephant heads, also an upright figure as if in the act of walking with garments streaming around it; the left hand holds a trisula with a long handle. In addition there are three figures of Durga of which RAFFLES gives several representations.

All three standing on the recumbent buffalo, the tail of which is held in the lower right hand, whilst the corresponding left grasps the hair of an imp which stands on the head of the buffalo, and in one instance is seen to

hold up a hand in a deprecating manner. The numerous other arms of Durga hold various insignia."

Burer. Al is nu ook Burer twaalf jaren vroeger dan Rigg opgegaan naar Antang, aan laatstgenoemde blijft de eer meer en beter gezien te hebben dan zijn voorganger, die aan dezelfde plaats een meer dan bescheiden plaats inruimt in zijn reisboek, met de woorden: »Op de plaats vóór de pasangrahan staat een langwerpig vierkante steen, aan alle zijden met inscriptiën voorzien, in de oud Kawie-Javaansche taal. Wie weet, welk (voor de oude geschiedenis van dit eiland) belangrijk opschrift deze steen heeft en te bejammeren is het, dat tot heden nog geen persoon is kunnen gevonden worden, in staat om de karakters, waarmede dezelve is bedekt, te ontcijferen." Hierbij vermeldt een noot: »Het opschrift van dezen steen is door Dr. Van der Vlist ontcijferd — houdende hetzelve vermelding van de daden van een bijzonderen persoon." (Biang-lala, 1e jaarg. 2e deel, pag. 128).

Hageman. Wat nu Hageman vertelt (Tijdschr. T. L. Vk. I, pag. 71) van Ngantang, kan stilzwijgend worden voorbijgegaan, daar het in casu niets levert op archaeologisch gebied, dan de vermelding op pag. 72: »Op het plein der negorij vindt men een grooten steen met een oud opschrift" — en minder dan men denken, minder dan men wenschen zou, wordt van ons onderwerp melding gemaakt door den verdienstelijken Duitscher, die meer dan eenig ander aanspraak kan maken op onze waardering, voor zijne overrijke studie van Java. We verwijzen daarmeê naar Junghuhn, die van »het dorpje Ngantang" het volgende ten beste geeft over de oudheden aldaar: »Ruïnen van tempels, gehouwene steenen, standbeelden, steenplaten, waarop Kawi- en Sanskrit-teekenen ingegriffeld zijn, kunnen tot bewijs strekken, dat dit eenzame oord, hetwelk door natuurlijke bergwallen bijna aan alle zijden van het overige gedeelte der aarde wordt afgescheiden, reeds in vroegere eeuwen ten zetel strekte van bewoners, die hier tusschen wouden hunne eigene kleine kultuurwereld hadden gevestigd. Veel waarschijnlijks bevat het vermoeden, dat de bewoners dezer landstreek destijds talrijker waren dan thans en dat het hoogland later weder in eene wildernis is veranderd, welke eerst sedert korten tijd door het thans levende geslacht is bewoond geworden. Het is opmerkenswaardig, dat de tempelruïnen op Java bijna overal in de hoogere, gematigde, ja sommigen zelfs in de koele streken van dit eiland worden gevonden en er bijna geen enkele in de eigenlijke heete kustvlakten van Java ligt. Zou men daaruit tot het besluit mogen komen, dat de Indische landverhuizers, Brahminsche priesters, insgelijks uit eene gematigde, hoog gelegene streek, — welke eene hoogte van 2 à 3000 bereikt, — afkomstig waren, of dat zij slechts eenzaamheid zochten

en zich door de schoonheid, welke de natuur dier hoogere zonen aanbiedt, lieten aanlokken? Men mag het immers als zeker beschouwen, dat talrijke bedevaartgangers deze schoone tempels bezochten."

Niets als algemeenheden dus, en al te weinig dat doet vermoeden, dat naast aardrijkskundige, geologische, zoölogische en plantenkundige onderzoekingen, ook meer dan oppervlakkige belangstelling bestond voor archaeologische nasporing.

Dit geldt ook voor de noot, die aan de pas-bedoelde beschouwing is toegevoegd, en die zich al evenmin waagt aan eene beeldbeschrijving van het, eene halve eeuw geleden, aldaar aanwezige.

»Eene groote steenen plaat, waarop ongeschonden letterschrift wordt gevonden, — waarvan ik een facsimile vervaardigde, staat in de nabijheid van den pasanggrahan van Ngantang. Behalve de grondslagen des tempels bij Singoerit (lees: Anggåriti) heb ik er insgelijks op den Kawi aangetroffen; de tempels van Ngantan schenen mij toe geheel en al verwoest te zijn. Het schijnt dat de Brahminen zich voornamelijk in het noordelijk gedeelte van Malang nedergezet hadden, alwaar de best bewaard geblevene ruïnen, die van Singosari en Pakis worden gevonden."

BUDDINGH. Na JUNGHUHN vraagt weder een Hollander het woord, en wat deze te zeggen heeft over Antang is weêr even oppervlakkig, als wat vroeger door hem gezegd werd over Toempang, Kidal en Singåsari. (Overigens vindt men) »op den weg naar de desa Ngantang of Antang eenige Hindoe-beelden en vazen, en een met Kawi-woorden beschreven steen."

VAN SCHMID. Beter, zij het dan ook in den bescheiden vorm eener inventaris, meldt VAN SCHMID het bestaan dezer monumenten, in het 9e deel van het Tijdschrift voor Ind. T. L. Vk. op pag. 17:

»In de desa Kahoeman, hoofddesa van Ngantang, verblijfplaats van den wedono:

Een geschonden mannebeeld;

Een dito bij de Javanen Segaloor genaamd;

Een steen aan alle zijden met Kawische letters beschreven, 5 voet hoog en $2^1/_2$ voet breed, in goeden staat bij de pasanggrahan;

Twee beschadigde reuzenkoppen;

Een beschadigd vierhoofdig (mahadewa) beeld;

Een beschadigd beeldje van $1^1/_2$ voet, een halfgod voorstellende;

Drie onbeschadigde dito beeldjes;

Een beschadigd vrouwebeeld;

Nog twee beschadigde mahadewa-beelden, benevens:

Een Geneça-beeld."

Hoe weinig verklarend, heeft de opgave van VAN SCHMID de verdienste eener volledige inventarisering, en blijkt hij de eenige te zijn, die, op zijn reis, navrage deed naar de plaats waar hij zich bevond. Aan die navrage is dan ook de nauwkeurige plaatsbepaling te danken van Kahoeman als districtshoofdplaats van Antang en de bevestiging der hypothese, die in hoofde dezes geplaatst werd.

BRUMUND. Wanneer men nu, acht jaren later, kennis maakt met de bevinding van BRUMUND, dan treft men ook daar geene genoegzame archaeologische kennis aan, om de beelden, die men ontmoet, vast te leggen in het Hindoe-pantheon, en maakt het weêr, als zoo vaak bij letterkundige nalezing van het onderwerp, den indruk, alsof de eene reiziger iets anders te zien kreeg dan de ander, en bij den een wordt aangetroffen, wat bij den ander gemist wordt. Nu mag dat gedeeltelijk zijn toe te schrijven aan het verplaatsen of ontvreemden van beeldwerk, maar voor een ander deel wijst het heen naar gebrek aan voorbereidende studie, die voor het verstaan van Hindoe-beeldwerk onmisbaar is. Daarenboven komt al te vaak aan het licht, dat de opvolger geen kennis nam van den arbeid van den voorganger. Op pag. 214 van het meergenoemd 33e deel der Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap, geeft BRUMUND verslag van zijn bezoek aan »de pasanggrahan van Ngantang, hoofdplaats van het district Ngantang" — terwijl hij van VAN SCHMID had kunnen leeren, dat Kahoeman de districtshoofdplaats van Antang is. »Voor de pasanggrahan van Ngantang, hoofdplaats van het district Ngantang, vinden we weer een beschreven steen en verscheiden beelden, drie-, vier-hoofdig en -armig. Het eerste, ruim twee voet hoog, met zijn padmasana, houdt in beide, tegen het ruggestuk, dat tot aan de schouders reikt, waarover het achter-gelaat ziet, opgeheven achterhanden een tjamara en een koralen ring, en heeft beide voorhanden, waarop een bloem met knop, open voor zich op de beenen gelegd. Het is gekroond, draagt een oepawita, heeft verder de gewone lichaamssieraden. Het tweede een en een halven voet ruim, ook met gelijk ruggestuk als 't vorige en op gelijke wijze versierd, heeft beide benedenhanden open op de knieën gelegd, ingelijks een bloem of rozet in ieder; één bovenhand is weg, de andere houdt een tjamara. Beide laatste zijn ook gekroond, maar minder bewerkt en versierd dan het eerste. Verder zijn er een Doerga, ruim twee voet, gewone voorstelling, en twee Ganeça's, de eene één, de andere anderhalf voet; nog een zittend tweearmig beeld, de handen op de knieën gelegd, anderhalven voet hoog, allen beschadigd en bemost, moeilijk meer in al hun bijzonderheden te herkennen. Nog is er een éénhoofdig en vierarmig gekroond beeld, hoog twee

voet; het houdt in een der bovenhanden een pijl; het attribuut der andere hand is niet te herkennen; beide benedenhanden zijn voor het lichaam vereenigd en houden een ook niet meer te herkennen voorwerp. Het beeld, versierd en op een padmasana geplaatst, zit op een dier; althans vier pooten zijn even zichtbaar, met gekroond hoofd en ooren als van een olifant, maar kop en gelaat niet meer te herkennen. Dit beeld en de eerste Brahma zijn de best gehouwene der verzameling; de overige zijn minder verdienstelijk. Nog zijn er twee Bǫnaspati's (Banaspati) met hun hoornvormige hoofdornamenten en een sieraad daartusschen, ruim twee en een halven voet hoog. Zij behoorden ongetwijfeld aan een tempel, thans geheel verdwenen; waarschijnlijk stond die vroeger bij de dessa Djombo, ruim drie paal noord van de pasanggrahan. Vandaar toch, zei mij de Wedono, waren vroeger een menigte steenen weggehaald. Ook zijn van daar de steenen, die nog aan de pasanggrahan gevonden worden, waarvan men een pad naar het badhuisje heeft geplaveid, en elders aldaar. Het voornaamste Hindoe-monument voor de pasanggrahan is ongetwijfeld een beschreven steen, die zes-en-twintig regels Kawi-kwadraatschrift telt, welke rondom den steen zijn gebeiteld. Hij staat in een voetstuk gezonken, en is daarmeê ruim zes voet hoog. Op het voetstuk staat ook nog een regel gebeiteld. Boven twee en een halven voet en breeder dan beneden, loopt hij in een stompen hoek uit. Daar is op zijn voorvlak in ondiepe lijnen een beeldje gebeiteld, niet meer bepaald te herkennen. Misschien is het een Ganeça, de god der wijsheid, die soms op zoodanige steenen gebeiteld staat, en in den aanvang der inscriptie aangeroepen wordt."

Veth. Van dat verslag werd een meer dan zuinig gebruik gemaakt door Prof. Veth, die in de overgang van pag. 113 tot 114, in de eerste uitgave van zijn »Java", alleen vermeldt: »er ligt weder eenig Siwaïetisch beeldwerk voor de pasanggrahan van Ngantang."

Uit die weinige woorden, die minder juist zijn, blijkt, welke bron door dien geleerde gebruikt (Brumund) en welke verzuimd werd (Van Schmid).

De steen met inscriptie en het Bat. Gen. — De steen nu, die door Brumund »het voornaamste Hindoe-monument voor de pasanggrahan" genoemd wordt, en die reeds in 1849 door Rigg bekend was; waarvan het bestaan achtereenvolgens bevestigd werd in 1852, 1853, 1854, 1859, 1860 en 1863, wordt eindelijk (dat wil zeggen in 1875) een voorwerp van belangstelling, en wel op het rapport van den heer G. J. Putman Cramer, — en wordt besloten den resident van Pasoeroean te raadplegen over het vervoer van dien steen naar Batavia (Notulen XIII, pag. 70); — en wordt, op daarop gevolgd gunstig advies, behoudens eene onkosten-rekening ad ƒ 46.70, door de directie van het

Bataviaasch Genootschap besloten den steen herwaarts te laten vervoeren, door tusschenkomst der Residenten van Pasoeroean en Soerabaja (Notulen XIII, pag. 94). Op 22 September 1875 wordt bericht ontvangen, dat de steen, met gespleten voetstuk, in ontvangst was genomen door den Regent van Mådjåkertå (Notulen XIII, pag. 114); op 16 October 1875 meldt de resident van Soerabaja, dat de steen, voor *f* 30.— aan vervoerkosten, is aangeland te Soerabaja, en dat van zijn aankomst is kennis gegeven aan de agenten van de Nederlandsch-Indische Stoomvaart-Maatschappij (Notulen XIII, pag. 120); — en eerst 8 maanden later, nl. 4 Juli 1876, komt een tweede brief van den resident van Soerabaja het Genootschap verblijden met het bericht, dat de steen op den 5en Augustus d. a. v. naar Batavia zal worden verscheept voor den civielen prijs van *f* 6.— aan transportkosten (Notulen XIV, pag. 81).

Doch daarmeê is de steen nog niet waar hij wezen moet, want in de vergadering der directie van het Bataviaasch Genootschap van 7 November 1876, deelt de heer GROENEVELDT meê, dat de steen nog aan den Boom ligt en weer *f* 40.— zullen noodig zijn voor de kosten verbonden aan het vervoer van Batavia naar Weltevreden.

Na een reis, die langer dan een jaar geduurd had, kon de inscriptie ter beschikking worden gesteld van de wetenschap, doch eerst 11 jaren later zou BRANDES, een deskundige, de inscriptie in studie nemen, en daarvan de verklaring leveren, die volgender wijze is afgedrukt op pag. 375 van den Catalogus der archaeologische verzameling van het Bataviaasch Genootschap:

»Çaka 1057 (= A. D. 1135). Praçasti waarbij door Çri mahârâja sang mapañji Jajabhaya, çri Warmmeçwara madhusûdanâwatârânindita sukrit-singha parakrama digjayotunggadewa ten opzichte van het gebied van Hantang (wiṣaya ri Hantang, bestaande uit 12 thâni), de vroeger reeds door een vorst die te Gajapâda, en een anderen, die te Nagapuspa begraven ligt, geschonken voorrechten worden bevestigd en vermeerderd, aangezien zij hem (Jayabhaya) zijn trouw gebleven op een voor dezen vorst hachelijk oogenblik. Uit het zegelmerk (Narasingha) blijkt dat Jayabhaya een Waiṣṇawa was.

De volgorde der legende, waarbij telkens een regel van de smalle zijde bij die der breede vlakken gelezen worden moet, is voorzijde regel 1—22, achterzijde 1—28, voorzijde 23—26, achterzijde 29 en daarna het voetstuk.

Aan de voorzijde bevinden zich terweerszijde van het zegelmerk een zestal gefigureerde letterteekens (sang jalma wiyati)."

COMMISSIE VOOR OUDHEIDKUNDIG ONDERZOEK. Volge alsnu de beschrijving van hetgeen werd aangetroffen in September 1902.

District Antang, onderdistrict Kahoeman, Desa Kahoeman (niet Ngantang).

1. Kala-kop. Op het plein van het koffiepakhuis, in de Z. W. hoek, onder een awar-awar-boom, staat een kala- (banaspati-) kop, wel geschonden en verweerd, doch duidelijk in de belijning. De kala is voorgesteld met opgaand hoofdhaar, dat boven de wenkbrauwen opgaat in twee gladde horens, gescheiden door een ornament, dat verrijst uit den neuswortel, en waarin het trisoela-motief zonder moeite te herkennen is. De wenkbrauwen zijn gestileerd geteekend in dubbele waaiervormige belijning, en worden vereenigd door een band, die niet, als gewoonlijk, den ringvorm weergeeft, maar den vorm van de brug (neusstuk) van een Europeeschen bril. De oogen puilen uit en zijn belijnd met een spiraal. De neus (die geschonden is) nam geen model uit de Hindoesche overlevering, maar uit het Maleische ras. De mond heeft geronde, opgetrokken mondhoeken, die gevuld worden door den linker en rechter slagtand van de onderkaak; daar binnen vallen de slagtanden van de bovenkaak neer, terwijl de ruimte tusschen de slagtanden wordt gevuld door vijf boventanden, die geplaatst zijn op vijf benedentanden. De laatstgenoemde slagtanden krullen over de onderlip heen en plaatsen de punten tegen de onderkin. De bovenlip draagt een knevel, die de belijning van de opgaande mondhoeken met vier gestileerde haren volgt. Tegen de slapen waren eenmaal bloemen geplaatst, gebeiteld op het achterstuk. De klauwen zijn weggebroken, doch rechts meen ik nog de nagels te ontdekken, die gericht zijn naar de gladde kin (of onderkaak). Het beeldwerk heeft van achter, op de helft der hoogte, eene trapvormige sponning, waarmeê de kala-kop (0.28 M. en 0.45 M. diep) in den muur van den tempel, boven poort of nis, werd ingeplaatst.

Hoog 0.85 M., breed 0.60 M.

2. Kala- (banaspati-) kop. Een kala- of banaspati-kop, oorspronkelijk geheel gelijk aan No. 1, doch meer verweerd, meer beschadigd en met korstmos overdekt. Ik vraag dus de geleverde beschrijving geldig te mogen verklaren voor No. 2.

Hoog 0.85 M., breed 0.60 M.

3. Yoni. Een als kubus gehouwen steenblok (0.75 M. bij 0.77 M.), met gladde opstaande zijden, en met verdiept bovenvlak. In die verdieping ligt (uit één stuk met de basis) een rond kussen, met een rand van neervallende lotusbladen. Op dat kussen (weêr uit één stuk met de onderlaag) ligt eene steenplaat, die den vorm van het kussen volgt, doch links en rechts voorzien

is van een gebombeerden, opstaanden rand. In het midden van de steenplaat is eene vrouwelijke sponning (0.15 M. in het vierkant), en aan de vóór- en achterzijde van het steenblok, uit het midden van de opstaande vlakken, springt eene bolvormige tuit 0.21 M. naar voren, waarvan het gat in verband staat met de geul of de verdieping van het bovenvlak, die daar het lotuskussen omgeeft. De wedånå vertelt me, dat het beeldwerk, dat op deze estrade plaats nam, indertijd werd opgezonden naar Weltevreden.

Hoog 0.70 M.

Desa Kebon-sari.

(Pasanggrahan.)

Of het voor-erf van de pasanggrahan van Antang staat een steen, die aan beide zijden eerst rechthoekig opgaat; daarna, na een rechthoekigen insprong, ojiefvormig oploopt en van boven recht wordt afgekapt. Het achtervlak en de beide 0.20 M. dikke zijden zijn glad gelaten, doch op het voorvlak is, in vlakrelief, gebeiteld een banaspati- of kalakop, waarop oogen, neus en wangen of bovenkaak nog duidelijk het kala-motief weêrgeeft, doch waarvan de klauwen verloopen zijn in ornament. De holte van de bovenlip onder den neus, die de neervallende, getande booglijnen der wangen vereenigt, is vervangen door een glad relief, dat een ornament neerlaat, dat eene lotusbloem kan geweest zijn, terwijl de klauwen, die bij de wangen hadden aan te passen, zich daarbij, *als ornament*, links en rechts aansluiten. De horen-manen en de geornamenteerde scheiding hebben hier plaats gemaakt voor een midden-ornament, waarin het trisoela-motief nog te herkennen is, geflankeerd door krul-ornament, dat van de gekrulde wenkbrauwen oploopt.

Hoog 0.50 M.

Desa Selåbrådjå.

De geheele litteratuur over den beschreven steen van Selåbrådjå bestaat in eene aanteekening in de Notulen van het Bataviaasch Genootschap (deel XXV, 1887, pag. 7), dat de heer Verbeek heeft aangeboden een afdruk in papier (abklatsche) van den beschreven steen van Selåbrådjå, district Ngantang, tegen de helling van de Kawi, — eene inscriptie, die op dat tijdstip nog niet bekend was.

Oudheidkundige Commissie. Bij het bezoek van Selåbrådjå, in September 1902, werd in de desa Selåbrådjå, onderdistrict Sekar, district Antang, in een koffietuin aangetroffen een steen, in vier brokken herplaatst, van boven flauw-acolade-vormig gehouwen, hoog 0.66 M., breed van boven 0.37 M., beneden

0.33 M. Op de eene zijde aan den bovenkant is één regel Kawi-schrift, op de keerzijde, eveneens op het bovengedeelte daarvan, zes regels — een en ander in relief-karakters. Volgens den wedånå werd hiervan reeds een afdruk op Chineesch papier naar Batavia opgezonden.

Desa Poedjon.

VERBEEK. De lijst van VERBEEK vermeldt onder dit hoofd een steenen urn, inhoudende asch en gouden en zilveren voorwerpen, waaronder beschreven plaatjes, overgebracht naar het museum te Batavia, en verwijst voor verdere bizonderheden naar de Notulen van het Bataviaasch Genootschap van 1863, waarin het volgende wordt aangetroffen:

NOTULEN BAT. GEN. (»Door den president wordt ter tafel gelegd") »Een schrijven van des Genootschaps eerelid Z. E. den heer J. VAN SWIETEN, gedagteekend Arnhem 7 April 1863, mededeelende, dat op zijn verzoek de heer C. P. C. STEINMETZ, laatstelijk Resident van Pasoeroean, hem ten behoeve van het Genootschap met de meeste bereidwilligheid heeft afgestaan eene belangrijke Hindoesche oudheid, welke naar Batavia is verzonden geworden met het schip »Maarten van Rossum", gevende de heer VAN SWIETEN van die oudheid de volgende beschrijving: »Het voorwerp is een vierkante urn, waarin zich bevindt een metalen bak (gongso), die eenige asch met eenige geoxideerde muntjes heeft bevat, benevens een phallus (priaap) op een voetstuk van dun goud, grootendeels met mastiek of klei gevuld. De bodem van het voetstuk is los en daarbinnen zijn eenige figuren van dun goudlover met letters, een schildpad, een draak enz. Het schip, waarmede de heer STEINMETZ zijne goederen naar Nederland heeft gezonden, heeft te Mauritius schipbreuk geleden, waardoor de deksel der urn eenigsints heeft geleden, en ook de asch in de metalen bak is verloren gegaan. Deze oudheid is afkomstig van het district Ngantang in het regentschap Malang, ter gelegenheid dat het districtshoofd in 1853 te Poetjong (lees: Poedjon), gelegen aan den grooten weg van Malang naar Ngantang, vijf palen voorbij Batoe, een plek gronds voor het bouwen van een koffijpakhuis liet gelijk maken."''

GROENEVELDT. In den catalogus van GROENEVELDT vindt men dan ook onder No. 377: »Urn. Vierkante doos met schuin oploopend deksel, beide met randen en bloemwerk versierd. In het midden van het deksel is een gat, waarin misschien eene knop heeft gezeten. Vierkant 27, hoog 29. Toen deze urn werd opgegraven, bevonden zich daarin de voorwerpen beschreven onder No. 780, 786 en 793, — Not I, p. 206. Desa Poetjong (lees: Poedjon), distr. Ngantang, regentschap Malang (Pasoeroean)." No. 780 nu geeft te lezen: »Lingga met

joni, beide van goud. De joni is 5.9 in het vierkant, 5.5 hoog. De lingga is rond, hoog 5 en van onder bewerkt als een lotuskussen. Gevonden in de steenen urn No. 377, desa Poetjong (lees: Poedjon) afd. Malang (Pasoeroean)."

»No. 786. Gouden en zilveren plaatjes, namelijk:

a. Twee die aan weerskanten beschreven zijn, één van goud en één van zilver; het gouden lang 5.6 en breed 3.7 en het zilveren lang 8 en breed 3.8, beide loopen ojiefvormig toe.

b. Drie van goud, namelijk: een schildpad, een flesch (?) en een vierkant zonder letters of versiering. Gevonden in de steenen urn No. 377, in de desa Poetjong (lees: Poedjon), distr. Ngantang, reg. Malang (Pasoeroean)."

Brandes. Alsnu volge de verklaring van Dr. Brandes: »Op het gouden plaatje (*a*) leest men in oud-Javaansch schrift wat hieronder volgt in nieuw-Javaansche letter:

Op de keerzijde:

D. i. // om hsryom madgurawe namas swaha // = om, hsryom, hulde aan mijnen guru, swâhâ!" en // om hsryom gurupa-krtaye namas swâhâ //.

De laatste legende is, daar er iets aan ontbreekt doordat het plaatje aan de eene zijde is afgeknipt, ten gevolge waarvan de tweede syllabe van swâhâ en de pada ontbreekt, zonder te weten hoe de lacune moet worden aangevuld, — er schijnt nog een taling te staan, — niet te vertalen. Uit de eerste legende schijnt men af te moeten leiden dat dit plaatje door een leerling bij de asch van zijn guru (zijn leeraar, zijn geestelijken vader, wellicht een kinderloos gestorven Brahmaan) in de urn is gelegd om deze den hem toegedachten of toekomenden eer te bewijzen.

Op het zilveren plaatje staat:

Op de keerzijde:

Deze legenden komen zooals men ziet overeen met de vooraf gaanden

met dit onderscheid, dat tusschen *om hsryom* en *nanas swâhâ* andere woorden staan, nl. *kañja* . . . . (er staat iets wat ik niet kan lezen, en denkelijk ook niet volledig is) en *dentyai*, een verbogen vorm van *denti*, een vrouwelijk woord, misschien wel de naam van de vrouw van den op het gouden plaatje vermelden guru, die zich naar zich alsdan laat vermoeden met dezen heeft laten verbranden. De streek waar de urn, waarin deze plaatjes lagen, gevonden is, nl. het dal van Batoe, is rijk aan Hindumonumenten, terwijl met zekerheid kan worden vermeld dat iets westelijker dan de desa Poetjoeng (op de regeeringskaarten Poedjon) *) een *karâmân* heeft bestaan met uitgebreide onderhoorigheden, waaraan herhaalde malen ver strekkende privilegies zijn toegekend, o. a. door den vorst die den bijnaam Jayabhaya heeft gedragen (Caka 1057 = 1135 A. D.). Vele van die privilegies zijn, zooals gewoonlijk, dezelfde als men in het Pârwâdhigama en het Çiwaçâsana vindt opgesomd als toekomende aan priesters en *krta's* (brahmaansche priesters met de functie van rechters, als zoodanig den koning vertegenwoordigende, d. i. Skr. *prâdwiwâka*, welk woord in het oud-Javaansch, zie bijv. Cohen Stuart, K. O. I, 3, 13, *prâgwiwâka* wordt gespeld".

Groeneveldt. Ten slotte wordt de urn afgehandeld in No. 793 der Catalogus, met de beschrijving: »vierkante bak van brons, gevonden in de steenen urn No. 377 en toen bevattende een gouden joni met lingga (No. 780), 5 gouden en zilveren plaatjes gedeeltelijk beschreven (No. 786), eenige zilveren Hindoe-munten en wat asch, vermoedelijk van het lijk van een aanzienlijke of heilige".

Oudheidkundige Commissie. Behalve het hierboven verhandelde gaf het bezoek van September 1902 het volgende aan te teekenen in het reisboek der archaeologische Commissie:

District Antang, onderdistrict Poedjon, Desa Poedjon-lor.

Op een tegallan (3500 voet boven de zee), onder de schaduw van twee waringin-boomen, en tusschen de reusachtige slapende wortels daarvan, werden aangetroffen:

a. een nandi, lang 0.95 M., liggende op eene steenplaat. De kop is afgeslagen en weêr herplaatst. Overigens zeer verweerd en beschadigd. Nog even merkbaar is de rechter voorpoot, als omgebogen tot voor de halskwab, die, als de ooren en de horens, grootendeels verdwenen is. Van staart-wortel tot rug-bult

(*) Ik hoorde de bevolking spreken van Poedjon. en ook de hoofden schreven Poedjon.

is een ruggegraat geteekend; daarover heen naar rechts is de staart geslagen, met eene groote pluim afhangende op de rechter zijde.

b. Vier ronde steenen koeken, met glad onder- en bovenvlak en gladde opstaande zijde, met een middellijn van 0.55 M. en eene hoogte van 0.20 M., waarschijnlijk neuten voor houten ronde stijlen, die daarop zonder sponning werden geplaatst. Van steenen pijlers of van steenen trommels geen spoor.

c. De helft van een yoni, met hoogen opstaanden rand, zijnde een kubus, waarvan elke zijde gevat is tusschen twee pilasters, rustende op en gedekt door twee uitspringende gladde banden, en een uitspringend ojief, dat weer door twee uitspringende gladde banden wordt afgedekt en gedragen. Alles zonder ornament.

Hoog 0.49 M., bovenvlak 0.49 M. in het vierkant, sponning van het bovenvlak 0.11 M. in het vierkant.

d. Twee brokken van een voetstuk met zeer eenvoudig profiel van gladde uitspringende banden. Zeer verweerd en bemost. In verband met elkaar gebracht, verraden ze op het bovenvlak eene vrouwelijke sponning van 0.28 M. in het vierkant (de hoogte van het voetstuk was 0.40 M.) — eene aanwijzing, die misschien de verklaring geeft voor

e, zijnde eene steenplaat, waarvan de vier hoeken dikke opstaande punten dragen, waar binnen een gebold kussen gevat is. De gezamenlijke hoogte van steenplaat en kussen is 0.30 M. Bovendien heeft die steenplaat eene mannelijke sponning van 0.28 M. (cf. d.), zoodat het meer dan waarschijnlijk is, dat *e* oorspronkelijk in *d* was ingezet, en het kussen, dat van boven flauw gebold is, niet tot zitplaats diende voor god of godin, maar eene symbolieke beteekenis had; — zooals ook reeds beschreven werd voor een exemplaar, dat zich bevindt in de archaeologische verzameling van Djogjåkartå. Verder worden onder deze waringins nog aangetroffen eenige bekapte en onbekapte steenen, zonder eenig ornament. De asch van offeranden spreekt van de hulde, die aan deze steenen bewezen wordt.

District Antang, onderdistrict Sekar, Desa Sekar.

De beelden van Goenoeng-Tjoengkoeb.

Met deze beeldjes werd kennis gemaakt, op aanwijzing van den controleur A. Ardesch; werden te Malang beschreven, en werd de beschrijving nogmaals geverifieerd in de controleurs-woning van Batoe, waar de beeldjes zich nu bevinden.

1. Çiva. Een dof-andesiet-kleurig, geschonden, vierarmig mannebeeld, staande op een dun, dubbel lotuskussen, met een achterstuk, dat, van het lotus-

kussen uit, zwak divergeert naar boven, en daar accolade-vormig is afgedekt. Dat achterstuk is langs den geheelen omtrek afgeschuind, en draagt die afschuining om het geheele beeld eene stralende glorie, die, behoudens de afdekking, herinnert aan de twee vlammende glories, waardoor eene opkronkelende naga-figuur wordt ingelijst in het 5e vak van den ondersten reliefband van Tj. Djago (Toempang), — en aan de rechter bovenzijde is weggebroken. Behalve dat, heeft het beeld eene afzonderlijke glorie achter het hoofd. De god is gedost in groot ornaat, met opstaande haarlinten op de glorie; met eene breede oepawita van naast elkander gelegde snoertjes, die tot over de voordijen heenloopt, en in het midden daarvan een rijk ornament draagt. De hooge haartooi is weggebroken, doch van rijke versiering, getuigen ook de oorhangers, het halssieraad, de buikband met buikplaat, de sjerp en sjerpbanden, die van de beenen over de geheele voorlengte afdalen, de dubbele arm-, de dubbele pols- en de enkele enkelbanden. Het kleedje valt met eene plooi tusschen de beenen en loopt met een relief-zoom over de wreven, terwijl een strik op elk der heupen een sjerp neerlaat langs ieder der zijden. Bovendien loopt een tweede sjerp-einde uit de strik en plaatst zich met een bocht staande op het achterstuk. De voorhanden zijn, met den rug naar voren, vóór het midden van het lichaam geplaatst, zóó dat de vingertoppen zijn samengestrengeld. Ze houden daarin een recht-opstaand voorwerp (amrta-fleschje?). De opgeheven rechter achterhand is met het embleem weggebroken, de linker opgeheven achterhand houdt een tjamara. Men merke op, dat die linkerhand een ring draagt aan duim en pink.

Hoog 0.51 M.

2. Çiva. Een dof-andesiet-kleurig, vierarmig mannebeeld, staande op een dubbel lotuskussen, met achterstuk, dat langs het lichaam recht opgaat en accolade-vormig wordt afgedekt. Het achterstuk is, evenals bij No. 1, waarmeê het een paar schijnt te vormen, langs den geheelen omtrek flauw afgeschuind, en is gezoomd met eene stralende glorie. Behalve dat voert de god *nog twee glories boven elkander*, een kleinere op een grootere. Hij is gedost in groot ornaat met oepawita, die met een bocht (zonder ornament, zie No. 1) over den onderbuik heenloopt en dan oploopt naar de rechterzijde. Naast de hooge haartooi staat links en rechts op de glorie een opfladderend haarlint. Van halssieraad geen spoor, ofschoon in meer verweerden staat, gelijk aan dat van No. 1. Ook wat bij dat No. gezegd wordt over het kleedje, is geldig voor dit beeldwerk, maar de opstaande linten, daar van de heupen uitgaande, worden hier gemist. De houding der handen is de volgende: de linkerhand

is naar boven geopend, voor het midden van het lichaam gebracht, alsof het iets te ondersteunen had; de rechterhand, met den rug naar voren, omvat een amrta-fleschje (?), en plaatst zich daarmeê in de holte van de linkerhand. De opgestoken rechter achterhand houdt een tjamara, terwijl de linker, eveneens opgeheven, met den rug tegen het achterstuk, en de vingers naar voren gesloten neerhangende op de muis, iets vat als een stukje kabel, dat boogvormig eindigt tegen de stralen van de lichaams-glorie, — hetgeen een restant van een aksamala kan zijn.

Hoog 0.51 M.

Daar de beide hierboven beschreven beeldjes, volgens mededeeling van den heer Ardesch werden opgegraven, nadat reeds drie andere beelden gevonden waren op Gn. Tjoengkoeb, die behoort tot het gebied van de desa Pagersari, moge de beschrijving van laatstgenoemden hier volgen.

District Antang, onderdistrict Sekar, Desa Pagersari.

In het diepst van het bosch op de Z. O. helling van het Kawi-gebergte, 2800 voet hoog, sorterende onder het gebied van desa Pagersari, werden in September 1902 aangetroffen 4 beelden:

1. Bodhisatwa-çakti. Een verweerd, vierarmig vrouwebeeld, staande op een lotuskussen, met een band onder de opstaande lotus-bladen, terwijl de neervallende lotusbladen niet meer zichtbaar zijn, met achterstuk en glorie. De godin is gedost in rijk-versierd groot ornaat, met een oepawita, die schijnbaar glad neervalt *op* de linker borst, en van daar als kralensnoer met naar onder zich vergrootende kralen neerdaalt langs heup en dij, met een bocht over de schaamdeelen heenloopt, en met gelijke bocht, doch met verkleinende kralen terugloopt naar de rechter zijde. De beide voorhanden (die zeer ruw gebeiteld zijn) zijn voor het midden van het lichaam, met de palmen naar boven, boven op elkander gelegd, de rechter op de linker. Wat in de rechter palm lag, is niet meer te zien. De rechter opgestoken achterhand houdt een dwars op het achterstuk gebeitelde aksamala; de linker opgestoken achterhand omvat een stengel, waarop een en face op het achterstuk gebeitelde bloem, die den vorm heeft van een wadjra. Te oordeelen naar de heupstrikken en de daaruit neervallende sjerp-einden, gestileerd geplooid aan de ondereinden, was het beeldwerk nog niet voltooid. Nog moet worden opgemerkt, dat naast de dwarsche aksamala, zich een bloem-ornament bevindt, en face gebeiteld op het achterstuk.

Hoog 0.71 M.

2. **?** Een verweerd en onvoltooid, tweearmig mannebeeldje, staande op eene steenplaat, zonder glorie (zie beneden). Daar is niets in dit beeldje, dat aan Hindoe-sculptuur herinnert: noch de makota, die met Westersche kroonpunten voorzien is; noch de hooge haartooi, die zich naar boven verbreedt, in stede van versmalt; noch hoofd en gelaat, waarbij ooren gebeiteld zijn, die van de normaal-menschelijke in vorm afwijken; noch de wenkbrauwen, die zonder welving schuin naar boven loopen; noch de neus, die Maleisch geplat is; noch de kin, die vierkant is; noch het ornaat, dat zeer primitief is en doet denken aan gebakken-klei-teekening. Bovendien loopen drie vleugeltjes achter de ooren naar het achterstuk, zooals ze in de Hindoe-beeldhouwkunst nimmer worden aangetroffen. De armen hangen recht neêr langs het lichaam, terwijl de handen, eveneens neerhangende, een kleedplooi vatten. Onvoltooid en primitief als het geheele beeldje, is ook de uitvoering van de *zoogenaamde glorie*, links en rechts opgaande langs het geheele lichaam. Ze is eenvoudig aangegeven met de belijning van een opgaande zig-zag, zonder stralen.

Hoog 0.56 M.

3. **?** Een zeer verweerd. zeer primitief gebeiteld haut-relief, stellende voor een tweearmig, (behoudens tjawat) ongekleed mannebeeldje, zonder haartooi, springende op eene steenplaat, en de armen in de houding van iemand, die touwtje springt, met dien verstande, dat het touw hier vervangen is door een boog van krul-ornament, waarvan de bocht verdwenen is. Het is niet aan te nemen, dat dit haut-relief door een Hindoe-kunstenaar vervaardigd zou zijn.

Hoog 0.53 M.

4. **Bima.** Een tweearmig mannebeeld, met het hoofd dwars geplaatst op de vierkante schouders. De houding is hoonend, provocant. Het is een pop uit de wajang-poerwå, gekapt met geloeng-kling. De lange nagels aan de neerhangende vingers doen hem kennen als Bråtåsénå. Het beeldje is vrij gehouwen en in drie stukken gebroken.

Hoog 0.61 M.

District Antang, onderdistrict Poedjon, Desa Sebaloeh.

In de desa Sebaloeh, 3600 voet boven zee, werd aangetroffen een beschreven steen in twee stukken. Zooals de controleur Ardesch reeds vroeger berichtte, maakte de bevolking, ook bij het bezoek in September 1902, bezwaar,

om die stukken af te staan, omdat ze behooren tot een graf, dat tot den huidigen dag vereerd wordt (poeṇḍèn), als het graf van Kjaï-geḍé Sebaloeh. Dit graf, dat, onder een waringin-boom, met twee staande steenblokken aan hoofd- en voeteneinde, is afgezet, ligt op een steenhoop, dat, ter hoogte van 1.75 M. en met een ovale omvang van 26.5 M., in drie terrassen is opgestapeld, waarvan het bovenste met andong beplant is. De beide beschreven brokken zijn opgesteld aan het voeteneinde, waar ook de sporen van een offer door mij werden aangetroffen. De andere steenen zijn gewone, verweerde en bemoste kali-steenen, behoudens een enkele, die door zijn rechthoekige bekapping aan een tjandi-steen herinnert. De oudsten der desa wisten me over den oorsprong dezer begraafplaats geene nadere inlichtingen te geven, en ook bevond ik, dat geene andere legende hieraan verbonden was, dan de herinnering aan den eersten ontginner van deze plaats. Een afdruk van de inscriptie is door mij naar Weltevreden opgezonden.

District Antang, onderdistrict Poedjon, Desa Ngabab. (3600 vt.)

Op een stukje grond, dat vroeger glagahan was, is, met kali-steenen, een vierkant afgeperkt, van 5 M. op 4 M., omplant met andong en pesaran, en overluwd door een sengon-boom.

1. Ganeça. In het midden daarvan staat een steenblok, waaruit allengs een menschebeeld te voorschijn komt zonder hoofd. Hoe bemost, verweerd en verminkt, kwamen, na gedeeltelijke verwijdering van de moslaag, een paar aaneengesloten olifantshoeven te voorschijn, en liet zich de rest gemakkelijk raden: de voorstompen waren de voorarmen, de achterstompen de opgestoken achterarmen, die, met hoofd en glorie, bij de polsen zijn afgebroken. Ook snuit en knieën zijn weggevallen. Doch het bekende, gevoegd bij den gezwollen buik, toonen genoegzaam aan, dat hier de débris aanwezig zijn van een voormaligen vierarmigen Ganeça, zittend op een dubbel lotuskussen. Men verhaalt me, dat bij het beeld geofferd wordt, of daarbij een slametan wordt aangericht, in geval van ziekte van mensch of vee. Eens in het jaar, en wel op sĕnèn-wagé, is de slametan verplichtend gesteld, doch het mag niet later worden dan September, na het opschuren van de padi.

Hoog 0.65 M.

2. Yoni. Een zeer verweerde en zeer geschonden yoni van een zeer eenvoudig profiel, met eene gladde tuit, die grootendeels is weggeslagen, en eene

vrouwelijke sponning van 0.21 M. vierkant, in het midden van het bovenvlak, dat flauw verdiept is. Het zonderlinge van het aanwezen van dit monument is wel dit, dat het geplaatst is aan het hoofdeneinde van een Javaansch graf (weêr met andon omplant, zooals hier algemeen de gewoonte is), dat aan zijn voeteneinde een hoogst verweerde lingga heeft, die te diep in den grond zit voor nauwkeurige opname, terwijl ik me bovendien als Hollander niet bevoegd acht, in tegenwoordigheid van zoogenaamde Moslemīn te gaan wroeten in grafaarde. Het wordt nog zonderlinger, wanneer men opmerkt, dat het afgeschoten plekje een deel is van een langgar-ert. De langgar staat eenige passen ten zuiden van het graf. Ter bezwering van ziekte wordt hier jaarlijks een slametan gegeven, en ook tusschentijds, bij voorkomende gelegenheden, geofferd.

De yoni is hoog 0.55 M., bovenvlak 0.55 M. □.

District Antang, onderdistrict Kahoeman,

Desa Maron.

1. Mannebeeld. Een zeer verweerd en zeer geschonden tweearmig mannebeeldje, staande op eene steenplaat, die van voren met de voeten is weggebroken, met achterstuk en glorie. Na verwijdering van de dikke moslaag, viel flauw te onderscheiden, dat de god eens gedost was in groot ornaat met oepawita. De handen zijn biddend voor het midden van het lichaam gebracht, d. i.: de handen staan met de palmen naar elkander toe, en de vingertoppen zijn samengebracht. Links en rechts van den god wordt, in flauw relief, een devoot ontwaard. Langs linker en rechter schouder valt een kralensnoer neer, gebeiteld op het achterstuk. Behalve dat, waren eens op het achterstuk lintvormige sieraden gebeiteld, nu nauwelijks meer te onderscheiden. Bij dit beeldje wordt geofferd.

Hoog 0.38 M.

2. Eens in het jaar op Slåså-kliwon moet, ter bezwering van ziekten in de desa Maron, worden geofferd op een Javaansch graf, onder een waringinboom. Het is een weinig opgehoogd en de bovenzijde met kali-steenen omperkt. Aan het voeten-einde is geplaatst het ondergedeelte van een Ganeça op dubbel lotuskussen, zeer geschonden en verweerd, en daar naast het ondergedeelte van een Mahayogi (?), daar de neerhangende rechterhand een kendi omvat.

Eenige passen daar vandaan vindt men onder een poeloe-pandak-struik

3. — zijnde een hoop steenen, die met boreh worden vereerd. Onder die steenen bevinden zich:

a. een stuk van een bovenlijst van een yoni, of van een retja-pada;

b. een ronde neut, met glad boven- en opstaand vlak, met eene middellijn van 0.37 M. en eene hoogte van 0.15 M., zooals in Poedjon-lor reeds beschreven werd;

c. een lingga, hoog 0.34 M., voor een derde vierkant, achtkant en rond, zonder omlijning en hoefijzer-belijning;

d. eene steenplaat, waarop twee voeten met enkelbanden;

e. een stuk van een achterstuk, waarop een gedeelte van een voorarm en een daaruit oploopende achterarm tot aan den polsband.

District Antang, onderdistrict Sekar,

Desa Ladjoe.

Doerga. Op een erfje, dat voor godsdienstige doeleinden is afgeschoten, staat, onder een hoop onbekapte steenen, om- en overluwd door drie djenarboomen, eene zeer verweerde en geschonden achtarmige Doerga, in rust staande op een buffel, liggende naar links zonder steenplaat, doch met achterstuk en glorie. Het beeldwerk is dermate verweerd, dat buffel en asoera tot ééne massa zijn samengevloeid, en niets met zekerheid kan worden gezegd omtrent de houding of bewapening van laatstgenoemde. Alleen is meer of min duidelijk te ontwaren, dat de godin was gedost in groot ornaat, met een oepawita, die tusschen de borsten doorliep; dat haarvlechten, gebeiteld op de glorie, neervielen onder uit de makota; dat de buffelstaart werd gegrepen door de rechter voorhand en het haar van den asoera door de linker voorhand; dat de rechter achterhanden, van voren naar achter of van onder naar boven geteld, hielden een pijl (?), een opstaand zwaard en een tjakra (? grootendeels weggebroken), en dat de linker achterhanden, in dezelfde volgorde, hielden boog, schild (?) en sangka (?). Het dorps-geloof heeft van dit beeld een voorwerp van vereering gemaakt (di gawé poeṇḍen): na het herstel van eene ziekte, of ter afbidding van het dorps-welzijn, wordt een offermaaltijd aangericht, doch het is een vereischte, dat daarvoor een kliwon-dag wordt uitgekozen.

Hoog 0.72 M.

District Antang, onderdistrict Sekar, Desa Pakan.

In de desa Pakan is, aan den rand der sawahs, een stuk grond afgezonderd, waarop een bendå-boom zich samengestrengeld heeft met een pĕlasbawang-boom, en dat verder met bamboe-stoelen omplant is. Onder die dubbelboom ligt een hoop steenen en daarin werden door mij aangetroffen:

1. Yoni. Een zeer verweerde en beschadigde yoni, van zeer eenvoudig profiel; van boven en beneden gladde uitspringende banden, met twee gladde pilasters op elke zijde van den kubus. Het bovenvlak heeft een breeden, opstaanden band, en in het midden der verdieping bevindt zich eene vrouwelijke sponning van 0.22 M. in het vierkant en 0.34 M. diep. De tuit is afgebroken, doch werd op eenigen afstand teruggevonden. Ze schoot 0.30 M. uit de voorzijde en was schuin naar voren bekapt. De plaats, waar de rechte geul overgaat in eene hellende, was schijnbaar met een ornamentje bedekt (misschien wel een kala-ornament?).

Hoog 0.56 M., bovenvlak 0.56 M. in het vierkant.

2. Lingga. Een zeer verweerde lingga, geheel glad, zonder eenig symbool, doch voor een derde vierkant, achtkant en rond, zonder mannelijke sponning aan het benedenvlak. Dat deze linga niet behoorde bij deze yoni (No. 1), blijkt uit de afmeting van het benedenvlak, dat 0.17 M. in het vierkant bedraagt, terwijl de vrouwelijke sponning van No. 1 0.22 M. is.

Hoog 0.43 M.

3. Ganeça. Een zeer verweerde, verminkte en bemoste, vierarmige Ganeça, zittend met saamgevoegde voetzolen op een dubbel lotuskussen, waarvan de onderbladen niet gebeiteld zijn. De god, wiens snuit is weggeslagen, was gedost in groot ornaat, met eene slang als oepawita, waarvan kop en staart op den linker schouder zijn samengeknoopt, doch de tjoepoe-manik is weggebroken, evenals het gedeelte van het slangelichaam, dat eens door den snuit bedekt was. De rechter voorhand ligt met den rug op de rechter knie en houdt een tandbrok, dat horizontaal in de geopende palm ligt; de linker voorhand is weggebroken. De rechter opgestoken achterhand houdt met drie van achter doorgeslagen vingers een opstaande aksamala; de linker opgestoken achterhand houdt een olifantshaak in den vorm van een strijdbijl.

Hoog 0.48 M.

4. **Mahayogi.** Een zeer verweerd en beschadigd, leelijk gebeiteld, tweearmig mannebeeld, staande op eene (links afgebroken) steenplaat, met achterstuk en eene glorie, die nagenoeg geheel verdwenen is. Van het ornaat is niets meer te ontdekken. Misschien droeg de god een lint als oepawita, maar zeker een kralenband als ceintuur. De armen hangen recht neer langs het lichaam; de rechter hield naar achter gebracht, den staf, die een drietand vertoont boven den rechter schouder, gebeiteld op het achterstuk; de linker hand omvatte den hals van een kendi, waarvan de tuit is weggevallen.

Hoog 0.38 M.

5. **Çiva (?).** Een zeer verweerd en geschonden, oorspronkelijk leelijk gebeiteld, tweearmig mannebeeld, staande op eene afgebroken steenplaat, met achterstuk en glorie (doch dit laatste door verwering zeer twijfelachtig). De sporen van groot ornaat worden nog aangetroffen, doch niet van een oepawita. De ceintuur was een kralensnoer, met een geornamenteerd slot op het midden van den buik. De rechter hand houdt den staf van een trisoela, waarvan de vork, gebeiteld op het achterstuk, naast-boven den linker schouder uitsteekt, de linker hand ligt geheel geopend met de palm op de borst.

Hoog 0.41 M.

6. **Nandi.** Een kleine nandi, liggende met geheel natuurlijke pootvouwing op eene steenplaat. De rug-bult is, in proportie van het lichaam, veel te groot. De verregaande verwering van het beeldwerk laat geen ornament (als dat ooit bestaan heeft) onderscheiden.

Lang 0.35 M.

7. **Hoofd met hooge haartooi.** Een steenklompje, dat alleen nog de belijning vertoont van een glad geschuurd hoofd, met makota en hooge haartooi. Achter tegen die haartooi bleef een stukje van de glorie bewaard.

Hoog 0.13 M.

8. **Onderlichaam met lotuskussen.** Twee gevouwen beenen, waaruit een gedeelte van het licheam opschiet, zittend op een dubbel lotuskussen. Op de rechter knie ligt een gedeelte van de naar boven geopende rechterhand, met iets er in dat eene rozet kan geweest zijn. De verhooging op de linker knie spreekt van eene linker hand, — maar daarvan laat zich niets met zekerheid zeggen.

Hoog 0.22 M.

District Antang, onderdistrict Sekar, Desa Selåredjå.

Padoekoehan Wånåredjå.

Op de tegallans aan den zoom van de padoekoehan Wånåredjå, is een stukje grond met djarak afgeperkt, en in het midden daarvan, onder een nangkaboom, is de grond, ter lengte van 2.30 M. en ter breedte van 2 M., met kali-steenen belegd. Aan een der korte zijden zijn de steenen opgestapeld, en is daarop een steenblok (iets als een neut) geplaatst, als voetstuk van het beeld dat hier zal worden aangeduid als No. 1.

1. Vrouwebeeld (?). Een zeer verweerd en bemost, vierarmig vrouwebeeld (waarvan de scheiding der borsten zoo groot is, dat 't door sommigen voor een mannebeeld gehouden wordt), staande op een dubbel lotuskussen, waarvan alleen het profiel zonder de lotusbladen gebeiteld is, met achterstuk en dubbele glorie, nl. een binnen- en buiten-glorie. De godin (?) is gedost in groot, doch overladen ornaat: makota en zeer hooge haartooi (twee opstaande haarlinten zijn gebeiteld op de buiten-glorie), zeer lange oorbellen, neerhangende op de borsten, halssieraad, een drieband met slot als armbanden; polsbanden en enkel-banden met een driehoekig sieraad op den voet, zóó dat 't schijnt, dat de voeten in sloffen steken. Van den linker schouder hangt neêr een driesnoer van kralen, langs de dijen, tot voorbij de knie, waar het snoer zich rechthoekig ombuigt naar rechts, van knie tot knie een groot slot draagt, en rechts rechthoekig naar boven gaat langs de rechter dij, waar het verdwijnt in de sjerpstrik op de rechter heup. Onder den buik is een sjerp twee-plooiig omgebonden, en daaruit valt, recht langs de zijden der beenen, een snoer neder, doorloopend onder de uiteinden van het slot tot aan den onderzoom van het kleed. In het vierkant nu, dat vóór de beenen gevormd wordt door het laatstgenoemd snoer links en rechts, de sjerp aan de boven- en het oepawita-slot aan de benedenzijde, komt het kleedje drievoudig-gebofd te voorschijn, neervallende, onder het slot door, met gestileerde plooien op de wreven, die weggebroken zijn. Bovendien is op iedere heup een strik gebeiteld, met een geplooid opgaand en een geplooid neervallend lint. De voorarmen zijn rechthoekig voor het midden van het lichaam gebracht, terwijl de handen, die zeer geschonden zijn, in elkander zijn gelegd, met de palmen naar boven en de rechter hand in de linker. Op de rechter palm ligt een zeer verweerd, bolvormig voorwerp. Behalve dat, is, links en rechts van het achterstuk, op het benedengedeelte,

en wel op het vlak langs de opgaande en neergaande linten, een opgaand bloem-relief gebeiteld, bestaande uit eene rozet, met knoppen onder en boven.

Hoog 0.61 M.

Op deze plaats wordt, ten bate van het welslagen van het gewas en den gezondheidstoestand der tegal-bezitters en hunne huisgenoten, geofferd elke djoemoewah-legi.

2. Stuk van een beeld. Onder een asemboom, vóór het huis van Tenggålå den landbouwer, ligt een steenblok, van achter vlak, van voren bolvormig gehouwen — dat blijkt te zijn het bovengedeelte van een beeld. Het vóórgedeelte van het relief, van kin tot middel, is te zeer geschonden en verweerd, dan dat de kunne of eenig ornament zou kunnen worden ontdekt. Doch het bestaande geeft nog te zien: makota en hooge haartooi, stralende glorie en twee opstaande handen. De houding der handen is de volgende: de palmen naar voren; duim, wijsvinger en pink opstaande; ring- en middenvinger neergeslagen. Pinken en duimen hebben ringen gedragen. Op de rechterhand staat een tjakra, zuiver als wiel gebeiteld, met naaf en zeven spaken. Het embleem van de linkerhand is verdwenen, doch daar boven, naast de stralen van de glorie, is een driehoekig relief uit de verminking gespaard, en ik zou dat willen houden voor de bovenpunt van een sangka. Het behoeft misschien niet eens te worden vermeld, dat deze opstaande handen bewijzen, dat ze hebben toebehoord aan een vierarmig beeld.

Hoog 0.36 M.

District Antang, onderdistrict Kahoeman, Goenoeng Koekoesan,

(behoorende tot de Antang-keten, zie JUNGHUHN, Java, 2e uitg. 1854, III, p. 1197).

Op dit gebergte, dat sorteert onder de desa Sajang, onderdistrict Kahoeman, district Antang, bevinden zich boven de grens van de koffietuinen (± 4300 voet) de beelden, die oorspronkelijk 1 paal van deze plek verwijderd waren. Het was eene welkome tegemoetkoming, dat met de steilte, waarmeê deze laatste paal opgaat, niet behoefde te worden kennis gemaakt.

1. Çiva als dwarapala (?). Een uit eene fijne steensoort gebeiteld, verweerd, bemost en verminkt tweearmig mannebeeld, staande op een zeer

beschadigd dubbel lotuskussen, waarvan de lotusbladen met krullijnen zijn uitgebeiteld, met een achterstuk, dat aan de bovenzijde met een gedeelte der glorie is afgebroken. De god is gedost in groot ornaat met een oepawita, die tot over den buik met een sieraad neerhangt en eene fijn-gebeitelde strik en neerhangend sjerp-einde op linker en rechter heup. De hooge haartooi is weggebroken, doch de linker lokken vallen krinkelend neêr uit de makota en vloeien heen over de schouders. De rechterhand, gesloten als vuist, wordt gehouden tegen de rechter buikstreek. De linkerhand rust op den greep eener knots, die op het lotuskussen staat. De geheele hoogte van het achterstuk rechts wordt ingenomen door een ronden staf, *die van onder een trisoela heeft*, met de vorkpunten staande op het lotuskussen. De tanden van de trisoela loopen evenwijdig, hebben aan beide zijden een vlijm, en loopen uit in een scherpe punt. En hoezeer van boven beschadigd, wordt toch déze merkwaardigheid ontdekt, *dat deze staf ook boven den schouder een trisoela draagt*. Het is wel jammer, dat die staf niet in zijn geheel bewaard bleef. Het beeld is in twee nagenoeg gelijke deelen herplaatst.

Hoog 0.55 M.

2. Çiva als Mahayogi. Een uit eene fijne steensoort gebeiteld, verweerd, bemost en eenigszins beschadigd, tweearmig mannebeeld, staande op een dubbel lotuskussen, met achterstuk, zonder glorie. De god is gedost in fijn-gebeiteld groot ornaat, met een oepawita, die als kralensnoertje tusschen twee gladde lintjes tot onder den eenigszins gezwollen buik heenloopt. Opmerkelijk is de hooge haartooi, die nog nimmer ontmoet werd. Uit de hooge makota verrijst een bolvormig-gewonden tulband, waarop, door de korstmosbedekking, alleen een paar vouwen te constateren zijn. Overvloedige haarlokken vallen uit de makota krullend neêr op de schouders. De god, die knevel en puntbaard draagt, heeft de rechterhand gebracht op de rechter buikstreek, en omvat daarin den langen voet eener vaas, die den vorm heeft van een bokaaltje, dat gedekt wordt door een in drie terrassen puntig oploopend deksel. De linker arm hangt met de hand recht neer langs het lichaam, doch is te zeer beschadigd, om er iets in te ontdekken.

Hoog 0.55 M.

3. Ganeça. Een uit eene grovere steensoort gebeitelde, verweerde en dik-bemoste, vierarmige Ganeça, zittend met samengevoegde voetzolen op een dubbel lotuskussen, met achterstuk. Naar de hooge haartooi te oordeelen, moet de god zijn gedost geweest in groot ornaat, met eene slang als oepawita. De voorhanden liggen op de knieën, rechts houdende het tandbrok, dat rechtstandig

met het dikke einde naar boven in de hand sloot; links de batasa. De opstaande achterhanden houden, links een olifantshaak in den vorm van een strijdbijl, rechts een aksamala.

Hoog 0.49 M.

4. Vrouwebeeld. Een zeer verweerd en geschonden, tweearmig vrouwebeeldje, — volgens de buste, eene maagd, — staande op een dubbel lotuskussen, waarvan de blad-teekening in krul-ornament is uitgevoerd. De godin is gedost in groot ornaat (de haartooi boven de makota is weggebroken), met oepawita, die neerdaalt tot onder de schoot. De linker arm en hand hangen recht neêr langs het lichaam. De rechterhand is eenigszins opgetrokken tegen de rechter buikstreek, en houdt daarin een hengel, die boven den rechter schouder oploopt, rechts omboogt en uitloopt als een koord. Verwering en korstmos laten niet toe te onderscheiden, of, aan het einde van. dat koord, een voorwerp (een visch b. v.) gebeeldhouwd was.

Hoog 0.50 M.

5. Ganeça. Een zeer verweerde en zeer bemoste, vierarmige Ganeça, zittend, met vast-aaneengesloten voetzolen, op een dubbel, fantastisch-belijnd lotuskussen, met achterstuk en glorie. De god was eens gedost in groot ornaat, met kralen-oepawita. De voorhanden, waarvan de rechter grootendeels is weggevallen, hielden, links het etensbakje, rechts het tandbrok. De opgestoken achterhanden hielden rechts een aksamala, waarvan alleen de boven-kralen zijn overgebleven, en links den haak in den vorm van een strijdbijl. De glorie draagt verder links en rechts een opstaand haarlint. Het achterstuk draagt links en rechts eene groote heupstrik.

Hoog 0.52 M.

Het behoeft nauwelijks te worden aangeteekend, dat, hier op de Koekoesan, van poeṇḍèn geen sprake kan zijn, daar bijna nooit iemand de plaats bestijgt.

Thans overgaande tot het district Penanggoengan, vraagt het eerst om beschrijving:

District Penanggoengan, onderdistrict Sisir, Sanggariti,

door den heer Verbeek beschreven als: »Een tempeltje, naast de warme bronnen van Sanggariti, die het alleen overgebleven soubasement met een okerachtig sediment overkorst hebben. Ongeveer 10 meter in het vierkant.

Achter de tjandi staat een vierkant voetstuk met tuit," — terwijl een Engelschman de eerste bezoeker was, die dat bezoek wereldkundig maakte.

Rigg. In »The journal of the Indian Archipelags and Eastern Asia", vol. III, p. 505, lezen we: »Another steep descent is now experienced into the lower country, winding round the precipitous sides of a mountain ravine for about $^3/_4$ of a paul, at the foot you find the post No. 14, and turning of the road to the right, at the distance of a few hundred yards, you reach the hot well of the Sanggaretti (lees: Sanggariti). This is close under the bank of steep hills which further back rise up into the lofty Kawi. Iron oxid appears to be entangled amongst these hot waters, as well as in such as are cold, and oose from the surrounding hills, present a red and scummy appearance. A bambu thatch shed, divided into compartments, covers a square bath dug out of the ground, and at the same time affords separate rooms for dressing, but there is no accommodation for a patient taking up this abode. Outside of the shed is the main and original well, over the spring of which a small Hindu temple has been erected, now of course in ruins. It has been originally 8 or 10 feet high, without anny interior cell, but bearing images in niches, traces whereof still remain, and the most perfect of which are placed on the edges of the present bath in the shed. The whole is composed of squared and hewn trachyte rock. At the back, or west side of this temple, is a square well or cistern of about 2 feet each way; but which however does not now contain either the main spring or hottest water; this is found in a hole broken open at the north side and is led away by a duct under ground to the bath in the shed. Inserting a Fahrenheit's thermometer into the spot where the water was bubbling up the strongest, it indicated 112 ° and the same temperature was observed where water enters the bath. The taste of the water is by no means nauseous but rather insipid, somewhat resembling chicken broth. The little temple has originally stood on a terrace, from which the water was poured through stone spouts into a basin on the South. This is now entirely dilapidated, but a little water still runs through the spouts, forming the only place, where the natives can bathe. The ends of the stone spouts project into the basin, and appear to have originally formed to present heads and mouths pouring out the fluid. The spirit of Hinduism must have been strongly rooted among a people who employed it to consecrate and recommend a sanitary spring issuing naturally from the earth, and shows that the well has attracted attention from a very early date. Its properties now a days do not appear to be much appreciated or perhaps properly understood. Invalids, with a variety of complaints, frequently visit it, with apparently small benefit. The change to invalids coming from the sea coast, from a hot to a cool and healthy climate, perhaps does more

good than a blind or injudicious use of the water can afford". — Het bezoek van RIGG, dat de voorgaande gewaardeerde beschrijving in de pen gaf, had plaats in 1849.

BURER. In 1852 wordt de plaats bezocht door BURER, die, minder archaeologisch gestemd, voornamelijk het oog heeft op den aard van het mineraalwater en op de traditie, die den oorsprong verhaalt van de warme bronnen aldaar. In den aanvang van zijn verhaal wordt onze bouwval volgenderwijze herdacht: »Omtrent drie palen zuidwestelijk Batoe, ligt het merkwaardige plekje Songoriti (lees: Sanggariti), alwaar zich een warme bron van mineraalwater bevindt, zijnde tot een badplaats ingericht. Dit water borrelt uit een paar wellen uit den grond en wordt opgevangen in eene vierkante kom, van steenblokken ruw vervaardigd, schijnende nog een overblijfsel te zijn van de tijden van het hindoesch geloof alhier. Op een kleinen afstand van dit bad staat de ruïne van een klein tempeltje of liever van een altaar, met eenige geschonden beeldjes in de nissen. Aan den voet van dezen bouwval bevinden zich twee andere wellen, waarvan de eene koud en de andere warm water bevat." — (Biang-lala, 1e jaargang, II, 1852, pag. 118).

HAGEMAN. Kort na BURER bezocht HAGEMAN de plaats, en, even kort als zijn voorganger, erkent hij het bestaan van een tempeltje, zonder verdere beschrijving, terwijl beeldwerk door hem evenmin als door BURER wordt aangetroffen of opgemerkt. »Drie palen zuidwestelijk van Sisir vindt men bij Singositi (lees: Sanggariti) eene warme zwavelbron, aan den noord-oostelijken voet van het Kawigebergte en tusschen heuvelen verscholen. In de nabijheid vindt men een klein tempeltje, ruïnen van den voortijd, die men ook vindt bij Ngendat, vóór dat men van Penanggoengan te Sisir komt. Men wil dat het water der bron Singositi (lees: Sanggariti) de kracht van versteening bezit en er nog meer bronnen in deze streek te vinden zijn. Om en bij het zooeven genoemde tempeltje wellen er verscheidene". Dit is alles, wat het tijdschrift voor Ind. T. L. Vk., I, 1853, pag. 71 van zijn hand te publiceren krijgt.

VAN SCHMID. Zeven jaren later wordt weer het bestaan van Singoritti (lees: Sanggariti) bevestigd, en daarbij ook het aanwezen van Hindoe-beelden erkend. In de meergenoemde opgave, die door hem, op verzoek van het Bataviaasch Genootschap werd samengesteld, komt onze plaats voor met de woorden: »In de desa Singo ritto (lees: Sanggariti), bij Batoe of Sisir: het overblijfsel van een Hindoe-tempeltje. Een beschadigd mannen- en vier beschadigde vrouwenbeelden".

BRUMUND. Na het min of meer vage en het volstrekt duistere op archaeologisch gebied in de rapporten van 1849—1860, is het zeer welkom het meer belijnde en ophelderende te vernemen, waarmeê de heer BRUMUND zijn bezoek van 1868 te boek stelt. Het 33e deel der Verhandelingen verhaalt op pag. 213 het

volgende: »Een belangrijker Hindoe-monument wachtte ons drie paal verder, zuid van den weg te Songgoriti (lees: Sanggariti), alwaar warme en koude mineraalbronnen opwellen. Het bestaat uit een vierkant terras, gedeeltelijk verwoest, ongeveer twaalf of vijftien schreden, hoog twee en een halven voet. Dit terras heeft een kroon- en voetlijst, door verschillende uitspringende geledingen gevormd, en aan den oostkant twee bebeitelde waterloozingen, die in de bovenlijst liggen. Het is van gehouwen en gebakken steen. Waarschijnlijk was op het terras een van gehouwen steen opgetrokken omloopende muur gesteld. Aan den noordkant gaat men met een paar treden op, misschien van later tijd. Daar loopt ook van het terras een fondament van gebakken steen uit, negen voet lang, twee voet breed. Midden op het terras staat de ruïne van een bouwwerk van gehouwen steen, nog hoog zeven voet, twaalf voet omtrent in het vierkant, in den vorm van een grieksch kruis, blijkens het nog overige, daar de zuid- en oostzijde bijna geheel zijn weggestort. Het heeft aan de westzijde nog een uitsprong. De ingang moet in een der weggestorte muurzijden zijn geweest. Inwendig, waar de muren vlak opgaan, bevat het een put, waarin soms water opwelt, gelijk men mij zei, maar niet bij ons bezoek. Het bouwwerk had zeer waarschijnlijk uitwendig verscheiden nissen, waarin beelden waren geplaatst. Er staat nog een Doerga zonder voeten in een fragment-nis, naar het noorden gekeerd, twee voet hoog. Ook is er nog een bijna onkenbare Ganeça, anderhalven voet, en een niet meer te herkennen fragment-beeld. Er liggen nog een symbolische lingga en twee niet groote Bonaspati's (lees: Banaspati) in fragment; verder eenige steenen met lofwerk. West van het bouwwerk, onmiddellijk aan het terras grenzend, is een koude, zuid daarvan een warme wel.

Tusschen beide eerste is nog een koude wel in het terras zelf. De warme wel is door een van gebakken steenen van later tijd ingesloten, de koude met ruwe steenen omlegd. Het is zeer moeilijk iets van het geheel te maken, zich daaruit voor te stellen, hoe het zich oospronkelijk vertoonde; want niet alleen is het te zeer vervallen, maar ook heeft men er later aan veranderd, en zoo het schijnt nieuwe putten gemaakt. Misschien heeft zich de gas- en water-opwelling verplaatst. Vlak naast het terras staat een bamboehut over een andere wel gebouwd, met gehouwen steenen in het vierkant, zes op zeven voet, omlegd, die nog op hun oorspronkelijke plaatsen liggen. Daarbij staan ook nog enkele gemutileerde beelden en steenen met fragmenten van basreliefs. Van beelden is alleen te herkennen een nog ruim twee voet lang, tegen welks achterstuk een trisoela was gebeiteld. Er ligt ook nog een fragment Bonaspati. Voor het huisje, onder een daarmee verbonden kleine pandopo, staat een Joni-pedestal, van zeer eenvoudige bewerking, anderhalven voet in het kubiek."

VETH. Een en ander zou, tien jaar later, door Prof. VETH worden samengevat tot: »Drie palen verder" (n.l. van Ngaglik) »staan, bij de minerale bronnen van Singoriti (lees: Sanggariti), de overblijfselen van een Tjandi, bestaande uit een terras, de muurbrokken van een kleinen tempel, die daarop verrees, en eenig zeer beschadigd beeldhouwwerk, waaronder een Doerga, een Ganeça, een Lingga en twee Banaspati's kunnen herkend worden. Andere overblijfselen liggen in den omtrek, maar het geheel is weder door later hand op de willekeurigste wijze veranderd en vervormd."

LEEMANS. De laatste aanteekening over Sanggariti (behoudens de vastlegging door den heer VERBEEK in 1890 of 1891) wordt aangetroffen in den catalogus van de Indische oudheden van het Rijks-museum van oudheden te Leiden, 1885, pag. 124, waar Prof. LEEMANS onder No. 130 aanteekent: »Eene inkt-teekening van een tempeltje, gelegen naast eene warme wel te Singoredjo (lees: Sanggariti) district Penanggoengan, regentschap Malang."

Na het bovenstaande wordt plaats gevraagd voor hetgeen, over het bezoek in September 1902, in het reisboek van de oudheidkundige commissie werd aangeteekend.

District Penanggoengan, onderdistrict Sisir.

TJ. SANGGARITI,

aan den voet van de door de bevolking genaamde Goenoeng Pădădali, behoorende tot de Radjakwesi (Kawi-gebergte).

a. Een soubasement van 10 Meter in het vierkant, waarin aan de Noord-oostzijde, in het midden, een trap toegang verleende tot het platform. De tempel, die geheel in puin vervallen is, en waarvan het bestaande eene willekeurige opstapeling vertegenwoordigt van jonger datum, was eens gelegen te midden van warme bronnen, die ook nu nog bezocht worden (zelfs door inwoners van Soerabaja), om er genezing te zoeken voor huidziekten. Daar achter den tempel, links, ook een omheind badplaatsje wordt aangetroffen, waar de voortzetting van de kroonlijst van het soubasement nog zichtbaar is, moet worden verondersteld, dat de afmeting oorspronkelijk grooter was dan 10 M.

Behalve het voetstuk met tuit, dat door Dr. VERBEEK, op pag. 289 van zijn oudhedenlijst genoteerd wordt, werden door mij nog andere overblijfselen gevonden, die, voor het bepalen van den eeredienst, die eenmaal te Sanggariti werd uitgeoefend, niet met stilzwijgen mogen worden voorbijgegaan. Hoewel alles in zeer verweerden staat, vond ik er:

b. Een halve kala-kop, zonder onderkaak, waarvan de manen niet meer te herkennen zijn, maar waarvan wel te constateren is, dat de klauwen in ornament zijn opgegaan.

c. Twee driehoekige antefixen.

d. Een topstuk.

e. Een halve trapvoluut.

f. *Een Vishnoe,* hoog met lotuskussen 0.84 M., zeer verweerd en zeer geschonden. Voeten met lotuskussen afzonderlijk vóór het beeld geplaatst. Vierarmig. Groot ornaat met oepawita. Voorhanden, rechts rustende op eene knots, links houdende een niet te determineren lintvormig voorwerp. Achterhanden, rechts een tjakra, links een sangka *).

g. **Mahadewa.** Geheel verweerd. Vierkant, achtkantig en rond; bij den overgang van achtkant tot rond dubbel belijnd, terwijl het hoefijzervormig symbool heeft bestaan; — doch op die plaats bevindt zich juist iets als eene restauratie. Bij dit symbool wordt, blijkens de door mij aangetroffen asch- en bloem-restanten, nog geofferd.

Hoog 0.43 M.

h. Een **Yoni,** van zeer eenvoudig profiel, hoog 0.38 M., bovenvlak 0.38 M. in het vierkant, met eene sponning van 0.115 op 0.12 M. in het vierkant, en ter diepte van 0.24 M. De tuit springt 0.15 M. vooruit. Alles zeer verweerd en zonder eenig ornament.

Ngaglik.

(Onjuiste benaming.)

Deze plaats, die door Dr. VERBEEK in zijn lijst onder No. 603 wordt gecatalogiseerd, en omschreven met de woorden: »een groote badplaats, later opgericht, met enkele slechte beeldjes", — vond als eerste beschrijver den heer BRUMUND, die in het 33e deel der Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap, op pag. 212 het volgende aanteekent:

BRUMUND. »Te Ngaglik, een kwartier west van Batoe, noord van den weg, vonden wij de overblijfselen van het bouwwerk eener Hindoe-bad- of water-

(*) Bij de beschouwing van dit beeld, een Vishnoe te midden van Çiwa-fragmenten, dacht ik (en misschien ten onrechte) aan de Vishnoe-poerana, waarmeê ik kennis maakte op aanwijzing van Dr. BRANDES (nl. met de vertaling van WILSON) en waarin ik te lezen kreeg: Çiva en Vishnoe zijn één.

plaats. Zij bestaan in een vrouwebeeld, dat met beide handen de volle borsten, die doorboord zijn, waardoor vroeger waterstralen stroomden, gevat houdt, en verschillende andere voorwerpen, ten getale van acht, die tot hetzelfde doel hebben gediend. Zij zijn, evenals het beeld, van trachiet gehouwen, en anderhalven voet omtrent lang. Achter gootvormig, hebben zij vóór een doorboord kroonstuk, waaruit het water der goot binnen geloopen zich uitstortte. Boven het gat der meesten is een klein zittend beeldje, van lofwerk omgeven, gebeiteld. Verder vinden we daar vele gehouwen en een groote menigte groote gebakken steenen. Vuurrood, goed doorbakken, gelijk alle soortgelijke steenen uit Java's Hindoe-tijd. Hoedanig echter den vorm van het bouwwerk, dat voorzeker een of meer terrassen had, waarover het water in den vergaderbak stroomde, geweest is, was volstrekt niet meer te zien, daar men van de steenen een nieuw bouwwerk had opgetrokken, waarbij het beeld en de waterloozers als ornamenten waren gebezigd. Dit nieuwe bouwwerk bestaat uit een vierkanten muur om de wellen opgetrokken, van twintig op dertig schreden in het vierkant, en zeven voet hoog boven den waterstand. Deze muur is geheel van gebakken steenen gebouwd. Een trap van groote gehouwen steenen voert naar den vijverkom. Daarin heeft men tegenover den trap, iets vóór den achtermuur, een menigte steenen opgestapeld, als een altaar, dat uit het water verrijst, en het beeld met een waterloozer aan iedere zijde er op geplaatst; uit den achtermuur steken ook twee waterloozers aan beide zijden van den trap; boven zijn nog twee andere. De twee overige zijn elders als ornamenten geplaatst. In het bad liggen nog vele gebakken en gehouwen steenen. Het is nu omtrent 10 jaren geleden, verhaalde men mij, dat een rijk inlander, een koopman, om een gelofte te vervullen, van die oude overblijfsels den tegenwoordigen vorm aan de badkom heeft gegeven."

Veth. Van deze beschrijving wordt een verkort referaat geleverd door Prof. Veth, in zijn »Java", 1878, II, pag. 113: »Om niet te spreken van de beelden, die vóór de pasanggrahan van Batoe liggen, wijs ik op de een kwartier west van die stad gelegen badplaats te Ngaglik, waar de waterstralen stroomden door de borsten van een vrouwebeeld en door acht andere spuiers met een doorboord kroonstuk, aan de opening met een zittend beeldje en eenig lofwerk versierd. Gehouwen en groote gebakken steenen vindt men hier in overvloed; maar de vorm van het oude gebouw is niet meer te herkennen, daar van de steenen een nieuwe vijverkom is gemetseld, waarbij men de oude waterloozers als ornamenten heeft aangewend."

Oudheidkundige Commissie. Uit de beschrijving van Brumund, die gaarne als zeer correct wordt aanvaard, en waarmêe eerst, na eigen bezoek, werd ken-

nis gemaakt, blijkt maar al te zeer, dat, in den jare 1862, de geest over dien reiziger niet vaardig was, omtrent het makara-ornament, zooals zij dat in 1891 worden zou over den man, wiens naam vrijelijk verzwegen kan worden, doch die een kijk bekwam op het makara-ornament, met en zonder het kala-motief — en de historische ontwikkeling daarvan, van Sanchi en Amravati afaan, tot de jongste traditie in Midden- en Oost-Java, — zooals bij geen ander werd aangetroffen. Daaraan heeft schrijver dezes het dan ook te danken, dat hij, in de monumenten van Ngaglik, eene verrassende en hoogst belangrijke stof vond, ter voortzetting van de makara-studie op steenen voorwerpen, zooals die te Batavia, op teekeningen en fotogrammen, was aangevangen.

Gedurende het bezoek in September 1902 kon dan ook in het reisboek van de archaeologische commissie het volgende worden aangeteekend:

Een vervallen, grootendeels samengestorte badkom, waar hier en daar de roode metselsteenen worden aangetroffen (afmeting Mådjåpahit) van den muur, waar binnen de bronnen werden ingesloten, en de gehouwen steenen van de trap, waarmeê men in de badkom afdaalde, en waarin de gaten worden aangetroffen, waarin de spuiers werden ingepast, die nu op den rand zijn samengebracht.

De plaats zelve heet Soember-tandjoeng, sorterende onder de desa Ngaglik, onderdistrict Sisir, district Penanggoengan.

1. Spuier. Een zeer verweerde en beschadigde spuier. Wanneer met het opstaand beeldwerk een makara bedoeld werd, dan is de beeltenis geheel verornamenteerd. Opstaand gebit, bovenknop van een saamgewonden olifantssnuit, oog, wenkbrauw, of horen, — alles wordt in deze teekening gemist. Alles is ornament, doch ook zoo verweerd en beschadigd, dat eene beschrijving bezwaarlijk te leveren is. Het driehoekig opgaand beeldwerk van voren geeft nog te zien: een van rechts naar links gaand mannebeeld, eenigszins voorover hellend, zoodat de beenen komen te staan rechts van het klein, rond spuigat, terwijl het lichaam nagenoeg loodrecht komt te staan op den spuier, waartegen de buik rust. De linkerhand reikt daarom heen, en rust op een ornament; de rechterhand hangt neer langs het lichaam. De man, waarvan het hoofd, de hals en de borst zijn weggebroken, had eene ovale glorie, waarvan de rand bestond uit een slangachtig gekrinkeld ornament, een halssieraad (dat ten halve is weggebroken), en een kleedje met een sjerp, waarvan de slip achter neervalt tusschen de beenen, en een slip van voren heenfladdert over het spuigat. Achter het beeldwerk bevindt zich nog een 0.20 M. lang stuk rechthoekig-gekapte goot.

Hoog 0.45 M.

2. Makara als spuier. Een verweerde en beschadigde makara als spuier. De en face opstaande bovenkaak is van voren afgedekt door een grootendeels weggevallen driehoekig ornament, rustende op een kleiner, eveneens driehoekig ornament, dat weêr rust op den ring, die het spuigat omgeeft. Die spuier of koker ligt op eene gladde onderkaak, die verdeeld is in lip en kin. De gelijkbeenige driehoek, waarvan de tophoek door het afdekkings-ornament gevormd wordt, wordt naar beneden, links en rechts, voltooid door drie tanden, die ieder den correcten vorm hebben van een trisoela met recht-opgaande midden- en naar binnen omgebogen zijtanden. Dat gebit wordt in de mondhoeken voltooid door een recht-neergaanden slagtand. Aan linker- en rechter zijde van het driehoekig afdekkings-ornament is een naar buiten omkrullend snuit-profiel gehouwen, met de eind-kromming rustend op een omgebogen, langen slagtand, die aldus het gebit van boven voltooid. Links en rechts zijn ook wang-zwellingen gebeiteld, waaruit een oor te voorschijn komt (zeer beschadigd), met drie kraaltjes er onder — wat doet terugdenken aan het kralen-ornament, waarmeê gewoonlijk de makara-horen gezoomd wordt, *doch oog en wenkbrauw zijn verloopen in krul-ornament.* Over den snuit-rug heen en neêrvallend op de goot, loopt mede een fraai ornament, dat zeer verweerd is. Aan de achterzijde van de makara sluit zich een rechthoekig gebouwen goot aan, die nog ter lengte van 0.22 M. gespaard bleef.

Hoog 0.41 M.

3. Makara als spuier. Een geheel verweerde makara als spuier, met eene opgaande kaak en face, die binnen de drie tanden aan elke zijde is aangevuld met ornament, dat rust op een spuikoker. De laatste ligt op een band, die lip en kin voorstelt. De kaak is afgedekt door een olifantssnuit in dubbel profiel. De verwering laat alleen nog zien, dat de makara had een *rond* oog, oor en kleine onderhoren, en dat de snuit eens overtrokken was met ornament. De goot is weggebroken.

Hoog 0.46 M.

4. Makara als spuier. Een zeer beschadigde, zeer verweerde en zeer afgespoelde makara als spuier. Opstaande kaak, afgedekt door een in dubbel profiel omgekrulden olifantssnuit. Het snuit-profiel is van voren naar achter overbeiteld met een ornament, waarvan de belijning door afspoeling grootendeels verdwenen is. Links en rechts beneden de snuit-winding is een lange, spichtige slagtand en daar onder zijn drie tanden, waarvan de vorm het trisoela-motief duidelijk weergeeft, en dáar onder, in den rond-gesperden

mondhoek, een opstaande slagtand. In de verdieping, die tusschen de lippen en het achter-ornament is aangebracht, duikt een *rond* oog op, puilende uit de zwelling van een boven-ooglid. Verder valt van het ornament niets meer te ontdekken. Maar wat nog nimmer werd aangetroffen, vindt men hier. Het beeldwerk en face in de opstaande kaak, of wel het haut-relief op het verhemelte is hier een vrouwebeeldje, staande op een dier (vogel?), waarvan de kop de bovenzijde vormt van den spuikoker. De vrouw heeft aan de linkerhand een kind, staande links van den spuikoker, en houdt in de rechterhand iets als een hengel-mandje. Een oogenblik doet de voorstelling denken aan een Doerga-motief, die links de asoera, rechts de buffelstaart vat.

Hoog 0.33 M.

5. Makara als spuier. Ik noem dezen spuier ook een makara, doch, behalve de opzet, zijn alle makara-kenmerken opgelost in ornament. De kaak, die van boven wordt afgedekt door een knop, die nog even de herinnering aan eene enkele snuit-winding aangeeft, heeft geene tanden; de onderlip werd krul- òf wolk-ornament, en van verdere wang-, oog-, oor- of horen-teekening geen spoor. Het beeldwerk op het opstaand voorvlak stelt voor: een (zeer verminkt) man, met het linker been vóór het lichaam gevouwen, op den spuikoker; het rechterbeen (afgebroken) neerhangend op de voetplaat òf in de wolken, want de houding der beenen herinnert ook aan de conventioneele voorstelling van het zweven. De rechterhand is opgeheven, de linker is naar achter gebracht, rustend op ornament. Achter-beneden het beeldwerk sluit aan een goot-restant, ter lengte van 0.22 M.

Hoog 0.41 M.

6. Makara als spuier. Een makara, die waarschijnlijk *mede* gediend heeft ter verluchting van de een of andere dierfabel, zooals die in de bas-reliefs van Tjandi Djago voorkomt. De opgesperde bek van het zeemonster draagt op de onderlip, die met de kin gebeiteld is, een spuivat (met ovale opening), dat van voren aan de zijden is afgerond, en van boven naar achter gebold is. Op dat gebold bovenvlak staat, op den achtergrond een gebouw (waarvan de voorgevel zwaar geschonden is), met het dak reikende tot den knop, waarmeê, in andere makara-voorstellingen, de snuit-winding wordt voorgesteld. Op het erf, vóór dat gebouw en tegen het soubasement, staat links een dier met gespleten hoeven, waarvan de kop verdwenen is, doch gericht naar links. Achter dat dier vertoont zich een mannebeeldje (zonder hoofd), in eene houding alsof hij van dat dier was afgeworpen, nl. met de beenen wijd

uiteen naar boven geheven. In de opgeheven linkerhand houdt hij iets als een stok. Op den voorgrond ligt een voorwerp (een dier?). De opstaande kaak is met tanden gegarneerd, en in den vorm van die tanden bespeur ik weêr het ornamentatieve trisoela-motief. Links en rechts van den top verschijnt een olifantssnuit in dubbel profiel, aan den bovenrand versierd met een kralenband; aan den onderrand belijnd. Achter dien snuit is eene fraai-geornamenteerde zwelling gebeiteld, waaruit aan de onderzijde het *ronde* oog puilt, dat als een spiraal geteekend is. Boven het geornamenteerde ooglid rijst een keurig blad-ornament, een deel van de kamvormige versiering, die over de top heenliep, en neêrviel op de goot, die weggebroken is.

Hoog 0.36 M.

7. Makara als spuier. Een makara met olifantssnuit in dubbel profiel, waarvan de boven-ronding verhoogd en gespitst wordt met een rijk ornament, dat, de tromplijn volgende, neervalt op de goot. Als basis van het snuit-profiel eene lange, spitse, vroeger geornamenteerde slagtand, zijnde de boven-afsluiting van eene rij van drie trisoela-vormige tanden, die, van onder bij den afgeronden mondhoek, eveneens worden afgesloten door een geornamenteerden, omgekrulden slagtand. Achter boven-slagtand en lip-zwelling een *rond* oog, omlijst door een (geschonden) geornamenteerd onderlid en gestileerd-bewerkte wenkbrauw. Met een gedeelte van de oorschelp gaat alle teekening, van achter en onder, over in het gladde zij- en ondervlak van de goot. Voor een horen, achter en onder het oor omkrullende, was geen plaats. Het haut-relief in den gapenden muil nu stelt voor: aan de spits het driehoekig ornament, en daaronder een mannebeeld, met naar achter gekamd haar, op het achterhoofd saamgebonden tot een bol, zittend, met vóór het lichaam gevouwen linkerbeen, op een spui-vat of koker, terwijl het rechter been daarvan neêrgaat met gebogen knie (zwevende houding?). Het spuivat en lip en kin van de makara, die hier wolk-ornament doen verwachten, is geheel geglad.

Hoog 0.42 M.

8. Makara als spuier. Een verweerde steenklomp, waaraan alleen nog is te ontdekken, dat 't eens was een makara als spuier, en dat de makara had een *rond* oog.

Hoog 0.34 M.

Batoe

(onjuiste benaming).

VERBEEK. De »eenige slechte beeldjes bij de controleurswoning", zooals ze door Dr. VERBEEK te recht genoemd worden, worden door BRUMUND volgender wijze herdacht in het 33e deel der Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap, pag. 211: »Thans zijn wij gekomen tot de beelden, voor de pasanggrahan van Batoe, hoofdplaats van het district Penanggoengan, geplaatst. Zij staan en liggen onder een ouden boom: gemutileerde en verder fragmentbeelden. Wij zien daar twee Doerga's: de eene heeft haar hoofd verloren, de andere met het hoofd ook de voeten en den steen, waarop zij stond. Beide onderscheiden zich daardoor van zoovele andere, dat zij in de hand, die den boozen geest, welke tracht te ontvluchten, in de haren grijpt, een stok ot knots gevat houden" (zooals ook aangetroffen werd in de verzameling van HAN LIANG TJWAN te Malang). »Beide beelden zijn meer dan drie voet hoog geweest. Verder twee Resi's. De voeten van den eenen zijn door de boomwortels omgroeid en onwrikbaar daarin gevat. Hij draagt koendi en aksamala in den vorm van een ring en heeft baard met knevels; geen trisoela. Het kleed, hem om onderlijf en beenen geslagen, is sierlijk en los geplooid, zooals ik dat nog van geen anderen zag. Het beeld zal bijna vier voet zijn. Evenals beide Doerga's, heeft hij slechts weinig versierselen, zelfs geen armbanden.

Er ligt nog een fragment-resi, slechts bestaande uit zijn middenlijf en onderarmen. De handen houden nog een aksamala en het vatsel van een koendi gegrepen. Daarbij nog een derde Resi zonder hoofd en voeten. De trisoela is rechts nog te herkennen; de linker hand is opgeheven in de zijde geplaatst. Beiden zullen dezelfde hoogte gehad hebben als de eerste Resi. Ook het kleed van den laatste hangt smaakvol geplooid af.

Aan den boom staan nog twee Bonaspati's (lees: Banaspati), een voet hoog; breede monstergezichten met slagtanden, maar zonder omringend ornamentwerk, gelijk wij dat elders zagen. Minder beduidend, ook minder gebeiteld zijn twee knotsbeelden in geschonden nisvormen, twee voet hoog; een zittend tweearmig beeldje, de handen met de palmen naar boven, waarin een rozet of bloem, nog geen twee voet; een borstbeeld met kroon en trisoela, anderhalven voet. Het is duidelijk, dat de laatste kleinere beelden van elders afkomstig zijn dan de meer verdienstelijk gehouwen Resi's en Doerga. Reeds lang hebben ze voor de pasanggrahan van Batoe gestaan; men kon mij evenmin van hen zeggen van waar afkomstig als van de steenen van Dinojo en beide beelden van Bedji", — terwijl Prof. VETH ze met een: »om niet te spreken van de

beelden, die vóór de pasanggrahan liggen" voorbijgaat (Java II, 1878, pag. 113).

District Penanggoengan, onderdistrict Sisir, Desa Sisir.

1. Op een tegallan van de desa Sisir staat een voetstuk, zijnde een kubus, gevat tusschen een uitspringend ojief tusschen twee gladde banden, van boven en beneden. De kubus is afgedekt met eene gladde plaat, zonder opstaanden rand en zonder sponning. Iedere zijde heeft twee hoek-pilasters, en daartusschen een dubbel verdiept glad casement.

Hoog 0.59 M., bovenvlak 0.49 M. in het vierkant.

2. Yoni. Een yoni, bestaande uit een kubus, staande op eene dikke steenplaat, waarop een inspringend ojief tusschen twee gladde bandjes, daarna eene insnijding, gevolgd door twee inspringende, gladde banden. Daarop staat het lichaam met pilasters op elke zijde, waartusschen een dubbel-verdiept casement. Dat lichaam wordt nu afgedekt met twee uitspringende gladde banden, waarboven, na eene insnijding, een uitspringend ojief tusschen twee gladde banden. Daarop ligt eene dikke, uitspringende steenplaat, met opstaanden rand, en in het midden eene ronde sponning, die met het voorstuk (tuit) ten halve is weggebroken.

Hoog 0.56 M., oppervlak 0.56 M. in het vierkant.

Op eene andere plek in de wortels van een waringin-boom:

3 en 4, zijnde twee beelden van groote afmeting, in zwaar geschonden staat, onder anderen brokstukken van een Doerga, waarvan de emblemen zijn weggevallen, en waarvan alleen te constateren is, dat de voorhanden grepen, rechts de buffelstaart, links de asoera-haarvlecht. Verder worden nog aangetroffen twee beelden, die niet te onderkennen zijn, en waarvoor het jammer zou zijn, om de waringin te schenden, zonder te kunnen berekenen òf, en zoo ja, wélk voordeel het archaeologisch onderzoek bij die verwoesting zou behalen. Vrij, boven op de wortels, trof ik aan een geschonden kop en borststuk, van een tweearmig mannebeeld (hoog 0.52 M.), met achterstuk en glorie, met makota en hooge haartooi, waarvan krulvlechten, uit de makota, neervallen op de schouders; verder getooid met oorsieraden, borstsieraad en armbanden (waarvan de linker is weggebroken). Op de rechter zijde van het achterstuk, naast den schouder, is een trisoela gebeiteld (waarvan de rechter tand is weggevallen).

Op eene andere plek, grenzende aan de sawahs, werden aangetroffen:

5. Yoni. Een yoni van zeer eenvoudig profiel. De pilaster- en casement-belijning op het lichaam van den kubus zijn hier in flauw relief aangebracht. Het bovenvlak heeft een opstaanden rand, en in het midden eene groote, doch ondiepe sponning.

Hoog 0.51 M., bovenvlak 0.59 M. in het vierkant, sponning 0.21 M. in het vierkant en 0.015 M. diep.

6 en 7. ? Twee exemplaren van een steenen voorwerp, zijnde een kegeltje, gelijk aan het bovengedeelte van een lingga, staande op eene dikke steenplaat van 0.20 M. in het vierkant, waarmeê het een geheel vormt. Versiering of belijning wordt niet aangetroffen.

Hoog met plaat 0.20 M.

8. Mannebeeld? Een zeer verweerd en bemost, tweearmig mannebeeld, zittend op eene dikke steenplaat (de lotusbladen kwamen bij het schoonmaken niet te voorschijn). Gedost met makota: hooge haartooi niet meer aanwezig. Als halssieraad een dik, rolvormig voorwerp. Links en rechts tegen het hoofd een rond relief, alsof het hoofd in een zacht kussen gedrukt was. Het kunnen verweerde haarbossen zijn. Ander ornaat niet meer aanwezig. De handen liggen geopend met de palmen op de respectieve knieën.

Hoog 0.42 M.

Controleurswoning.

Behalve de twee beeldjes, die van Goenoeng Tjoengkoeb afkomstig zijn, en die beschreven werden onder desa Sekar hiervoren, werden bij de controleurswoning nog aangetroffen:

9. Knotsdragend man. Een tot eene nis zeer ruw uitgeholde steen, waarvan de opstaande boven- en rechter rand geheel is weggevallen. Daarin is, even ruw, een beeld gebeiteld, ter diepte van meer dan haut-relief, voorstellend een tweearmig man, staande op den (afgebroken) benedenrand, gedost in (zeer verweerd) groot ornaat, met iets als een halsband, doch geen oepawita. De (verminkte) hooge haartooi valt in fladderende haarlokken uit de makota neêr op de schouders. De tot op de heup opgetrokken rechterhand omvat een zwaard, dat eenigszins naar rechts neerhangt; de linkerhand rust op den knop eener

knots, die reikt tot den opstaanden benedenrand. Over de geheele lengte in het midden van den achtersteen loopt eene 0.085 M. breede sponning. Het gelaat is met kalk besmeerd.

Hoog 0.68 M.

10. Vrouwebeeld als spuier. Een zeer verweerd en zeer geschonden beeldwerk, geplaatst tegen een goot, waarmeê het een geheel vormt, en ten halve daar boven uitstekend, voorstellend een tenger vrouwebeeld, op haren schoot hebbend een zwaar gebouwd man, waarvan het hoofd met hangende haarlokken en de romp van rechts naar links ligt, op de knieën, de buik afhangende tot den grond, terwijl de voetzolen aan de rechterzijde zichtbaar zijn. Eene onmogelijke houding dus. De vrouw houdt haar rechter hand onder het hoofd van den man, terwijl haar linker op zijn borst rust. Onder den rechter schouder van den man is het spuigat. Het beeldhouwwerk is zoo verweerd, dat eerst na lange beschouwing de belijning te onderscheiden was.

Hoog 0.42 M., lang 0.47 M.

11. Menschebeeld als spuier. Een geheel verweerde en zeer verminkte spuier, waarvan het opstaand voorvlak een menschebeeld in haut-relief droeg, dat niet meer te onderscheiden is. Alleen is nog op de rechterzijde zichtbaar een naar buiten gekeerde voetzool. De zijden beneden en de onderrand zijn gevuld met ornament, dat zeer moeilijk te onderscheiden is.

Hoog 0.37 M., lang 0.43 M.

12 en 13. Nandi. Aan de poort van de controleurs-woning liggen twee dik-geteerde nandi's, op steenplaten. Zonder ornaat of ornament. Bij beiden ligt de linker poot onnatuurlijk gevouwen voor de borst.

Hoog resp. 0.94 M. en 0.73 M.

District Penanggoengan, onderdistrict Dase, Desa Gading-Koelon,

Goenoeng Boetak,

vindt een beschrijver in JUNGHUHN (Java II, 1854), en wel het eerst op pag. 721, waar, na eene orografische beschouwing, wordt aangeteekend: »Op twee plaatsen der Oro-oro-vlakte" (voormalige kraterbodem), bemerkt men vierkante,

regelmatig gevormde, door muren tot zekere hoogte omringde ruimten, door ingangen in den vorm van deuren met elkander verbonden," — daarna in een noot op pag. 722: »Die scherpe afscheiding tusschen het eikenhout en den grasbodem (op den top van het Kawi-gebergte nl.) blijft immer opmerkenswaardig. Neemt men als het waarschijnlijkste aan, dat de wouden voormaals den ganschen top hebben bedekt, en dat zij op het bovenste gedeelte van denzelven (en op de Oro-vlakte) eerst door menschenhand zijn geveld en elke kiem door den gloed des vuurs is vernietigd geworden, zoo moet zulks toch in een tijd zijn geschied, gedurende welken de Hindoe-godsdienst op Java in zwang was, derhalve voor 500 jaar, enz." — terwijl daaraan in een noot wordt toegevoegd: »slechts godsdienstige begrippen dreven den mensch naar deze hoogten, en gaven aanleiding tot het bouwen dier muren; zoodra echter deze beweegredenen ophielden en de bevolking tot den Islam overging, werd de Kawi verlaten; men weet toch, dat de mohamedaansche Javanen geenen bergtop vrijwillig beklimmen," — en eindelijk op pag. 727: »Behalve de reeds vermelde twee plaatsen, alwaar de door kunst geëffende en door lange muren omringde vierkante ruimten worden aangetroffen (die echter geheel vervallen en met gras begroeid zijn), levert dit oord nog een ander bewijs van voormalige menschelijke bedrijvigheid. Op een geringen afstand, namelijk noordwestwaarts van den alleen staanden ouden boom, ligt in dat gedeelte der vlakte, alwaar dezelve reeds naar den voet van den kratermuur begint op te stijgen, eene inzakking of een kleine dalketel, welke zich naar beneden in de kloof der Kali Sibaloe verlengt; terwijl het van lieverlede uit den bodem voortsijpelende water het beekje dezer kloot voedt, zoo is de verzakking aan het bovengedeelte nog droog. Door eenige met muren omringde vierkante ruimten, verkrijgt men (noordwestwaarts in deze verdieping) een terrasvormig gebouw, hetwelk uit ruwe steenen vervaardigd, uit trapvormig boven elkander oprijzende verdiepingen is gevormd. Op het bovenste en kleinste terras ligt eene langwerpig vierkante verhooging, als een grafheuvel gevormd, aan welken echter, uitgenomen eenige rechtop staande langwerpige trachietsteenen, geene versierselen worden bespeurd. Welig is dit aloude gedenkteeken met planten en met gras begroeid, terwijl in de diepten van den kleinen ketel, achter de terrassen, verscheidene boompjes hunne schaduwen werpen. Niets wisten de Javanen mij omtrent den oorsprong van dit gedenkteeken mede te deelen, evenmin als omtrent de muren boven op den kraterrand en de tempelruïnen, welke wij eergisteren aan de noordwestelijke helling van den Kawi aantroffen, die allen in volkomene vergetelheid schijnen gedompeld te zijn."

VERBEEK. Na de reis-aanteekeningen van JUNGHUHN kan het geenszins

overbodig worden geacht, kennis te maken met de beschrijving van Dr. VERBEEK, waardoor de eerstgenoemde aanteekeningen belangrijk worden aangevuld, — vooral door de metingen, die in 1887 werden uitgevoerd. »Een van de toppen van het Kawi-gebergte draagt den naam Goenoeng Boetak (niet te verwarren met goenoeng Boetak in Soerabaja). De toppen Tjemara Kandang, Boetak, Dandang en Pogok, die nagenoeg in een cirkel liggen, omsluiten eene kleine vlakte, de z. g. Oro-oro-vlakte, gemiddeld 2700 meter boven zee hoog. In deze vlakte vindt men twee gebouwen en op den top Dandang een derde, die tot dezelfde soort behooren als de gebouwen op den Ardjoena en den Argapoera. Het grootste gebouw is van achteren 22½ meter, van voren slechts 16 meter breed, daar de zijmuren inspringen en bovendien scheef gebouwd zijn. De lengte bedraagt 63 meter, benevens een voorstuk van 8 meter, in het geheel dus 71 meter. De muren zijn slechts ½ meter hoog, daar binnen ziet men de fundamenten van 6 vierkante kamers. Daar naast ligt een plateau, 16½ meter lang, 23½ meter breed, afgedeeld in drie compartimenten. Een weinig verder ligt het tweede gebouw, ook in de vlakte, lang 26, breed 17 meter, met 2 kamers. Op den top Dandang ligt een derde gebouw, 8 meter lang en 4 meter breed. Van al deze gebouwen is alleen de plattegrond nog te herkennen, daar de muren slechts ½ meter hoog zijn. Zij zijn in 1887 door den heer J. T. DE CORTE opgemeten."

Opnamen van mannen als Dr. JUNGHUHN en Dr. VERBEEK waarborgen, dat alles gezien en beschreven werd wat er te zien en te beschrijven was, en werd dus een bezoek, in September of October 1902, verlies van tijd, moeite en kosten geacht.

District Penanggoengan,

Goenoeng-Kawi.

VERBEEK. De monumenten aldaar worden, op pag. 291 van de lijst van Dr. VERBEEK, aangeduid met: »Op den eigenlijken top Kawi eenige fundamenten van gebouwen, door lage muren van ruwe steenen omringd, van dezelfde soort, die men op den Goenoeng Boetak vindt. JUNGHUHN vond er ook een klein doerga-beeld van gebakken steen. Op de zuidelijke helling (in het district Wlingi, afdeeling Blitar) vond hij ruïnen van tempels, een Çiwa en een Doergabeeldje. De juiste vindplaats wordt niet opgegeven."

JUNGHUHN. Daarmeê verwezen naar JUNGHUHN, vindt men in zijn Java, II, 1854, op pag. 709: »Op een der voorsprongen, welke vlakker was en eene

grootere ruimte bezat dan de overigen, troffen wij, ten $3^{1}/_{2}$ ure (op eene hoogte, welke naar schatting 5500 à 6000 voet bedroeg) tot onze verwondering eenige ruïnen van tempelen aan, die uit gehouwen kubieke steenen waren gebouwd geweest, doch tot op hunne grondvesten waren ingestort; er verhieven zich daar ter plaatse verscheidene, door kunst geëffende, bevloerde en door verhoogde randen omgevene vierhoekige terrassen boven elkander, waarvan het middenste, hetwelk tevens het hoogste is, een kleinen tempel schijnt te hebben gedragen. Er waren nog trappen zichtbaar, welke aan alle vier zijden naar dit middenste terras hebben geleid, en welker leuningen met beeldhouwwerk en eenige standbeelden aan de hoeken versierd waren. Andere standbeelden lagen ten deele verbrijzeld in het rond; slechts eene trachiet-plaat, aan beide zijden met beeldhouwwerk in basreliefs bearbeid, was volkomen gaaf en onverminkt bewaard gebleven; zij stelde aan de eene zijde eene Sïwa-figuur voor, terwijl de versierselen aan de andere zijde uit karakters bestonden, die in allerlei rigtingen door elkander geslingerd waren. Ik vond insgelijks een klein Doerga-beeld ter hoogte van slechts één voet, van binnen hol en van gebakken steenen vervaardigd, verborgen onder een vochtig bedeksel van struiken, kruiden, mos en slingerplanten, welke de aloude muren met een allerweligst bekleedsel versieren. Den Javanen van Welingin (lees: Wlingi) was de naam van dezen alouden zetel van de godsvereering der Brahmanen onbekend; geheel vergeten lag hij hier in de duistere wouden begraven en geen andere toegang leidde tot denzelven dan de paden der banteng-koeijen, wier versche mest alhier op de terrassen in het rond verspreid lag." Op pag. 713: »Te dezer plaatse" (sc. de hoogste der drie Kawi-toppen) »waar de nok het breedst is, vonden wij nevens elkander twee vierkante, door muren omringde ruimten, welke door middel van openingen, in den vorm van deuren, met elkander in gemeenschap stonden en eene uitmuntende plaats leverden, om er ons bivouak in op te slaan. De 5 à 6 voet hooge muren, welke uit ruwe steenen en aarde waren opgebouwd, leverden eene beschutting voor den wind, terwijl de droge grasbodem, door de zonnestralen beschenen, eene verkwikkende warmte ontwikkelde," — en op pag. 718: »Deze nok (welker hoogste middengedeelte wij als standpunt onzer beschouwing hebben gekozen) heet: goenoeng Boedak (lees: Boetak). Zij vormt een halven kring, welks grootste bolrondheid naar het zuid-westen is gekeerd; naar deze zijde strekt zich de nok als de gewone helling eens kegelbergs uit, terwijl zij, aan de naar binnen gekeerde holle zijde, steil en als een muur afdaalt, waardoor zij zich als eene voormalige kratermuur doet kennen. Slechts op een paar plaatsen is deze wand beklimbaar, hoewel deszelfs rotsen overal met dunne aardlagen bedekt, met gras begroeid,

ja, zelfs hier en daar met enkele Casuarina's gekroond zijn. Weinig laat zich derhalve over het zamenstel van den ouden rotsmuur oordeelen; het steilst en het meest rotsachtig is de wand in de streken, welke westwaarts van het middenpunt der Oro-oro-vlakte zijn gelegen; daar ter plaatse bestaan de rotsen deels uit trachiet-lava, die in onregelmatige, teerlingvormige stukken is gespleten (Bat. No. 35), deels uit trachiet, welke in dunne platen is afgescheiden, L. No. 239 (Bat. No. 34). Lava soorten, die later ontstaan, doch echter allen van trachitischen oorsprong zijn, worden, in enkele blokken, veelvuldig aan den voet des muurs aangetroffen, als: een roodachtig-bruine soort (Bat. No. 36); eene andere met roode grondmassa en vergane doffe veldspaathkristallen enz. Het noordelijk uiteinde van den muur ligt van hier in het noorden 15° ten westen; zijn oostelijk uiteinde in het noorden 86° ten oosten. Van het eerstgenoemde uiteinde loopt dezelve met eene zachte kromming (zuid 15° oostwaarts) tot naar het punt van waar wij onze beschouwingen maken; hier heeft hij zijne grootste breedte, — dezelve bedraagt gemiddeld 35 voet, is door kunst geëffend en in de reeds vroeger beschrevene twee vierkante, door muren omringde ruimten herschapen; deze ruimten hebben door middel van openingen, in den vorm van deuren, welke zich in het midden der dwarsloopende muren bevinden, gemeenschap met elkander; aan de zuidoostzijde worden, nevens de tweede ruimte, nog eenige geëffende en met steenen bevloerde terrassen gevonden, welke echter geene ringmuren meer hebben; hier vond ik een enkel, uit tegelaarde gebakken beeld, hetwelk, evenals dat van gisteren, eene Doerga voorstelde; overigens werden hier geene versierselen gevonden;" — en ten slotte op pag. 720: »Tusschen deze beide kloven" (nl. die der kali Mitrå en kali Sebaloeh) breidt zich de zacht-glooijende helling van den bergwrong uit, waardoor derhalve de Oro-oro-vlakte aan hare noord-oostelijke zijde wordt begrensd, terwijl de voormalige kratermuur, of de bergnok, welke ons tot standpunt dient, in een wijden halven kring om hare westelijke en zuidwestelijke zijden heenloopt."

District Penanggoengan, onderdistrict Dahoe.

Dinåjå.

VAN SCHMID was de eerste, die in eene opgava der Malangsche oudheden (Tijdschr. IX, 1860, pag. 17), hem gevraagd door het bestuur van het Bataviaasch Genootschap, melding maakt van het archaeologisch-belangrijke in de desa Dinogo (lees Dinåjå), met de opgave: »Een geschonden nandi. Twee steenen met Kawische karakters."

BRUMUND. Acht jaren later bezocht BRUMUND de desa, en hij maakt daarvan melding in het 33e deel der Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap, 1868, pag. 211, met de woorden: »Te Dinojo, drie paal omtrent west van Malang, links van den weg naar Batoe, staan ter wederzijde van den ingang eener kampong, tusschen de zware wortels van twee waringins gevat, twee beschreven steenen. Zij zijn daarin onwrikbaar vastgegrepen, en zoo omgroeid, dat de achterzijden nog maar gedeeltelijk, en ook de voorzijden niet meer geheel zichtbaar zijn. Beide steenen zijn van gelijken vorm, langwerpig-vierkant, twee-en-een-halven voet hoog, anderhalven voet dik. Voor en achter, niet op de zijden, zijn ze met verscheidene digt aan elkander sluitende regels kwadraat-Kawischrift beschreven. Het schrift heeft zeer veel geleden; er zal wel niets meer van hun ontcijfering te verwachten zijn, dan enkele woorden en afgebroken regels."

Daarmeê scheen de archaeologische belangstelling voor Dinåjå voor altijd te zijn ingesluimerd.

VERBEEK. Eerst 20 jaren later kwam de man, wien we de voorlichting danken in de litteratuur over Java's oudheden, als eerelid, de bestuurs-vergadering van het Bataviaasch Genootschap van 3 Januari 1888 bijwonen, verslag doen van hetgeen door hem op zijn jongste dienstreis over Java in het belang van het Genootschap verricht was, en bij die gelegenheid, onder meer, aanbieden de afdrukken van »Twee steenen te Dinojo bij Malang (Pasoeroean), die geheel omklemd waren door waringin-boomen, vervaardigd door welwillende tusschenkomst van den Assistent-resident J. H. D. VAN DER PALM." (Notulen XXVI, 1888, pag. 12.)

BRANDES. Nog geen twee maanden later werd men omtrent de inscripties van Dinåjå volgenderwijze door Dr. BRANDES ingelicht: »De inscripties van Dinaya schijnen één praçâsti te vormen. Zij leveren na een korte, ook door beschadiging onduidelijke inleiding, slechts een reeks getuige-giften met vermelding van de namen der personen, die ze ontvingen. Die inleiding staat op den kleinste der beide steenen, waarvan slechts één der breede vlakken, en één der smalle zijden is afgeklatscht. Uit het feit, dat van dezen éénen steen niet meer werd afgeprent, leid ik af dat het overige gedeelte van dezen steen òf onbeschreven is, òf niet abgeklatscht kon worden. Het eerste is zeer wel mogelijk, want het afgeklatschte gedeelte geeft het begin van de oorkonde: *swasti çakawarṣatita 8. . .*; van welk jaartal het laatste cijfer niet, het middelste niet voldoende te herkennen is, hoewel men, naar hetgeen nog te onderscheiden valt, als zeker stellen mag, dat het cijfer, dat het tiental uitdrukte een 1 is geweest, of een 2, of een 3, of misschien een 4. De praçasti

dagteekent dus uit de eerste helft van de 9e Çaka-eeuw. Het schrift van beide steenen is slordig en onduidelijk. De letters zijn nu eens grooter, dan kleiner. Op den kleinen steen loopen de regels van het breede vlak door op de smalle zijde, doch men is daarbij zeer inaccuraat te werk gegaan. Nu eens zijn er lettergrepen overgeslagen, herhaaldelijk is er te veel, en toch kan er geen twijfel over bestaan of die smalle regels zijn inderdaad de aanvullende gedeelten, die tusschen de langere regels van het breede vlak ontbreken. Op regel 7 vindt men bijv..... mâ 1 (mâ 1 wḍihan gu 1.....; — reg. 10..... mâ 2 wḍihan gu 1) gu 1 (gu 1.....; reg. 16..... mâ 1 wḍihan gu 1) 1 sang..... — deze smalle regel eindigt, ... mâ 1 wḍi, terwijl regel 17 op het breede vlak weêr begint mâ . 1 wḍihan gu 1....; op dezelfde wijze geeft regel 21 (einde) en regel 22 (begin) wḍihan (han gu 1....; — tusschen regel 18 (smalle zijde) en regel 19 (breed vlak) ontbreekt 1 wḍi, nl. mâ (1 wḍi) han enz." (Notulen XXVI, 1888, bijl. II, pag. VIII.)

Commissie van Oudheidkundig Onderzoek. In September 1902 werd aangetroffen onder een waringin een vierkante beschreven steen, van onder iets breeder dan van boven; vroeger waarschijnlijk ook aan de bovenzijde rechthoekig bekapt, doch nu afgeschuurd, beschadigd en, als de geheele steen, zeer verweerd; — staande op eene zeer beschadigde steenplaat, één met den beschreven steen, en van voren en aan linker en rechter zijde daarop eenigszins vooruitspringend. De steen is op de vier zijden met oud-Javaansche letters begraveerd en bevatte oorspronkelijk 25 regels schrift. Afzonderlijke afdrukken in Chineesch papier werden vervaardigd van vóórvlak, achtervlak, linker- en rechter smalle zijde, en door mij naar Weltevreden opgezonden.

Hoogte van den steen 0.64 M., breedte 0.35 M., dikte 0.19 M.

Behalve het bovenstaande heeft de archaeologische reis, in September en October 1902, in het district Penanggoengan, nog het volgende opgeleverd:

Onderdistrict Sisir.

Desa Temas.

1. Yoni. Een kubus van de meest eenvoudige constructie, met opstaanden rand en tuit. Zonder eenig ornament. Alles bestaat uit in- en uitspringende gladde banden.

Hoog 0.65 M., bovenvlak 0.65 M. vierkant, tuit 0.30 M. vooruitspringend.

2. Yoni. Een yoni van zeer eenvoudigde profilering, met opstaanden rand en met eene vrouwelijke sponning van 0.19 M. in het vierkant. De tuit

springt 0.30 M. uit het midden van de voorzijde vooruit en heeft eene groeve. die aan de achterzijde wegduikt en van voren weêr opduikt. Bij het gedekte gedeelte denkt men terug aan het kalakopje, dat, in den tuin van het residentiehuis te Djogjå de yoni-tuit-groeve overdekt. Hierbij komt nog de eigenlijke tuit, die ook zonder palmet voor den inlander het schaamdeel van een schaap vertegenwoordigt.

Hoog 0.51 M., bovenvlak 0.56 M. vierkant.

3. Mahadewa. Een zuiltje, dat tot eene hoogte van 0.17 M. vierkant; vervolgens tot eene hoogte van 0.34 M. achtkantig; ten slotte tot 0.51 M. rond, met een hoefijzer-vormig symbool op het rond gedeelte, met de basis op de overgang van achtkantig tot rond.

Hoog 0.51 M.

4. Drempel. Een onder-drempel. Na een verhoogden rand, ter breedte van 0.16 M., aan de drie rechthoekzijden volgt eene verdieping, die, links en rechts in de rechthoeken van het verdiepte vlak, een rond gat heeft ter inplaatsing van de deurpen, of voor de metalen draaibus, die voor dat doel werd gebezigd.

Lang 1.08 M., breed 0.35 M.

5. Yoni. Een yoni, die geheel gelijk is aan No. 2, met eene vrouwelijke sponning van 0.21 M. vierkant. De tuit springt uit het midden van de voorzijde 0.31 M. vooruit. Ook hier is de groeve, wat het vóórgedeelte betreft, gemaskeerd. De yoni ligt in het water van een pas aangelegde sawah.

Hoog 0.56 M.

Onderdistrict Sisir.

Desa Torong-klerek.

In het midden van de sawahs werden aangetroffen:

1. Ganeça. Een vrij-gehouwen, vierarmig beeld, waarvan de achterarmen zijn weggevallen, zittend op een dubbel lotuskussen, zonder glorie. De god was eens gedost in groot ornaat, met ongewoon-lage haartooi, waarin maansikkel en doodshoofd. Het haar is gestileerd opgekamd en hangt als een pruik neêr op den rug. De oepawita is grootendeels weggebroken. De voorhanden

liggen op de knieën en houden, rechts het tandbrok, links het etensbakje, waarin het uiteinde reikt van den snuit, die grootendeels is weggevallen. Kleedje met twee slippen, die neervallen op het lotuskussen, waarvan de vruchtbedbelijning op het bovenvlak zichtbaar is.

Hoog 0.85 M.

2. Ganeça. Een vierarmig beeld, zittend met samengevoegde voetzolen op een dubbel lotuskussen (waarvan het vruchtbed zichtbaar is), met achterstuk en eene glorie, waarop, aan beide zijden, twee opstaande haarlinten gebeiteld zijn. De god is gedost in groot ornaat; draagt maansikkel en doodshoofd in de hooge haartooi, en als oepawita eene slang, waarvan kop en staart zijn saamgestrikt op de linker borst, met den kop gewend naar links. De opgestoken achterhanden houden, — rechts een aksamala, met twee groote kralen boven elkander, staande in het boven-midden van het snoer, — links de olifantshaak in den vorm eener strijdbijl. De voorhanden, op de knieën, houden rechts het tandbrok, links de batasa, waarin het uiteinde van den snuit reikt.

Hoog 1.25 M.

3. Nandi. Een zeer verweerde en zeer beschadigde nandi, liggende, voor zoo verre na te gaan, op eene steenplaat. Het dier draagt een (zeer verweerd) ornament om de rug-bult.

Lang 0.67 M.

4. Nandi. Een geschonden en geheel verweerde nandi, geheel gelijk aan No. 3, doch zonder ornament.

Lang 0.48 M.

Onderdistrict Sisir,
Desa Torong-toetoep.

Op een omheind stukje tegallan, dat gelegen is aan den voet van Goenoeng Oekir, onder een djeroek-, pekoesa- en soeren-boom, zijn, in een kring tot een middellijn van ± 3 meter, een massa kali-steenen gerangschikt en daaronder bevinden zich drie linggams, ter hoogte van 0.40 M., 0.40 M. en 0.60 M., en een soort van steenen gong van ± 0.46 M. middellijn, die, op het midden van het bovenvlak, in haut-relief een figuur draagt, dat den vorm heeft van een grieksch kruis, waarvan de inspringende rechte hoeken zijn gevuld met een

knop. — Men bedenke vooral, dat alles, wat hier opgenomen wordt, in een staat verkeert van verregaande verwering. — Buiten dien kring, die den vierkanten vorm nadert, is een langwerpig steenhoopje van 3 M. lengte, en ook tusschen die steenen bevinden zich twee linggams van 0.36 M. hoogte. Aan den omtrek van eerstgenoemden steenen-kring bevinden zich nog: een neut met vierkante verdieping in het bovenvlak, een 0.24 M. hoog voetstuk, zijnde een kubus met uitspringend boven- en benedenvlak, met 4 gladde hoek-pilasters tusschen beiden, en tusschen elke twee pilasters een glad casement; verder nog: een steenblokje, dat vroeger tot menschebeeld moet behouwen geweest zijn. Nergens wordt eenig ornament aangetroffen. Aan de zuid-oostzijde van den hoofdkring en daarmede vereenigd, zijn twee steenen-massa's evenwijdig geordend, over eene lengte van 2 meter.

Toen hier alles nog bosch was, zijn hier, volgens de overlevering van KJAHI SARIAH, die op den naastbijzijnden heuvel van Dempok begraven ligt, drie graven geweest. Overigens zwijgt de legende.

Onderdistrict Sisir,

Desa Kalisari.

Onder eene reusachtige bibis-boom, tusschen de wijd-gespreide, horizontale wortels, vond ik:

1. Spuier (God op Garoeda). Een zeer verweerd, doch eens prachtig-gebeiteld beeldwerk, opgezet boven een bolvormigen spuier, die ligt op eene steenplaat met achterstuk, voorstellende een god, zittende op een hurkenden Garoeda, die, behalve den langen en breeden spits toeloopenden vogel-snavel, de vleugels en de klauwen, eene menschelijke gedaante heeft, en met de opstaande, gespreide wieken den god omvat. De linker voet van den god staat met de voetzool in de half-gesloten linkerhand van den Garoeda, terwijl de rechter voet bij de enkels omvat wordt en met de voetzool rust op de opgeheven knie van den vogel. De vogel-klauwen, eenigszins naar achter gebracht, omvatten iets als een rolkussen, dat op de uiteinden een rozet droeg. De god was eens gedost in groot ornaat, met oepawita en glorie, oor- en halssieraad, en polsbanden, terwijl het overige toilet verdwenen is. De beide handen liggen op den kop van den vogel, en hielden daarin een bloemknop. De wahana was eveneens gedost in groot ornaat (ver-

sierde arm-, pols- en enkelbanden en makota), doch een groot deel daarvan is door verwering verloren gegaan.

Hoog 0.42 M.

2. Makara als spuier. Een zeer verweerde en zeer beschadigde makara als spuier. De zijden vertoonen nog het *ronde* oog, het geornamenteerde oor, en de omkraalde horen, die achter en beneden het oor ombuigt; — aan de bovenzijde overwelfd door een langen, dunnen slagtand, waarop, eenigszins daarop inspringend, de snuit-krul staat in dubbel profiel, welke profielen, over het midden heen, een kamvormig ornament hebben gedragen, dat voor het grootste deel is weggevallen. De bovenkaak en face is, van boven naar beneden op het gebold verhemelte, bebeiteld met een niet te determineren ornament, waarvan afhangt een dubbele lotus, die ook door zijne lengte den indruk maakt van een wadjra, en daaruit valt neêr een ornamentje, waarin het *omgekeerd trisoela-motief* niet te miskennen is. Daarmeê is men genaderd tot den topvormigen spuier, met rond gat, dat ligt op de onderkaak van de makara, zonder tand- of tong-teekening en zonder ornament.

Hoog 0.35 M.

3. Vrouwebeeld? Ten halve komt uit de wortels van de bibis-boom te voorschijn een bemost en geschonden, vierarmig (eenmaal staand) vrouwebeeld, dat eens gedost was in groot ornaat, en wier opstaande handen rechts een strijdbijl, zooals die bij de Ganeça's wordt aangetroffen, en links een sangka omvatte. Laatstgenoemd embleem ging voor de helft verloren.

Hoog 0.30 M.

Onderdistrict Boenten,
Desa Segoendoe.

1. Yoni. Een yoni van zeer eenvoudig profiel, met een opstaanden rand op het bovenvlak en eene vrouwelijke sponning van 0.15 M. vierkant en 0.41 M. diep. Tuit gedeeltelijk weggebroken. Alles glad, zonder eenig ornament.

Hoogte van den kubus 0.57 M., bovenvlak 0.54 M. vierkant, tuit 0.21 M. vooruitspringend.

2. Voetstuk. Een kubus-vormig voetstuk, in profiel gelijk aan de gewone yoni's, met een bovenvlak, dat in het midden gebold, en gevat is in

eene vierkante, geplooide lijst (c.f. Djogjâ). Het geheel is zeer verweerd en zwaar geschonden.

Hoog 0.58 M.

3. Voetstuk. Geheel hetzelfde als No. 2, waarmeê het alleen in afmeting verschilt.

Hoog 0.54 M.

4. Nandi. Een geheel verweerde nandi, liggende op eene steenplaat, met de rechter voorpoot vóór de borst geslagen. Alle belijning wordt nagenoeg gemist; — geen sieraad of ornament.

Lang 0.75 M.

Onderdistrict Sisir, Desa Pasanggrahan.

Brok van een menschebeeld. Een zeer verweerd en geschonden menschebeeld van middel tot en met de voeten, staande op eene steenplaat, met een achterstuk, dat, in het midden over de lengte, eene mannelijke sponning heeft, waarmeê het (kolossale) beeld in den muur van een tempelkamer werd ingepast. Het beeld is gedost met een kleedje, dat wordt opgehouden door een buikband met buik-sieraad, en daar boven twee linten, die twee einden met onder-ornament neerlaten op de beenen, op iedere dij één. De voeten dragen kralensnoeren als enkelbanden. De rechterhand omvat een vierhoekig-gehouwen staf (waarop natuurlijk een trisoela moet zijn gebeiteld geweest), ter hoogte van den schouder. De linkerhand moet geplaatst zijn geweest onder de linker heup, doch alleen de moet van die hand bleef op het linker dijbeen achter.

Hoog 0.64 M.

Onderdistrict Sisir. Desa Djoenwatoe.

Topstuk. Een zeer verweerd en beschadigd topstuk, zooals verscheidene worden aangetroffen in de verzameling van Djogjakarta, — doch hier veel slanker van vorm, zoodat de punt van de vrucht, die den Hindoe-beeldhouwers het motief aangaf, veel hooger wordt opgevoerd. De overgang van het ojief tot de vierzijdige topzuil draagt een ronden, gladden band. Overigens geheel daaraan

gelijk. Het steenen voetplaatje (0.14 M.), dat de onderzijde vormt van dit topstuk, is eenigszins afgeschuind, en heeft geene mannelijke sponning, waarmeê het in het bouwwerk werd ingezet, tenzij het niet-hooge voetplaatje zelf daarvoor gediend heett.

Hoog 0.55 M., grootste breedte 0.26 M.

Onderdistrict Sisir.
Desa Lebaksari.

Retjapada. Een zeer verweerd en bemost, vierkant behouwen voetstuk, waarvan de vóór-linker- en rechterzijde boven en beneden gevat zijn tusschen een ojief, dat van onder rust op een gladden band, en van boven door een gladden band is afgedekt, — terwijl de achterzijde geheel ruw bekapt is, en daarmeê tegen het tempelmuurwerk geplaatst was, waarbij het eenmaal behoorde. In het midden van het lichaam over de drie zijden loopt eveneens een (zeer verweerde) gladde band. Ornament, wanneer dat ooit bestaan heeft, is niet meer te bespeuren. Op het bovenvlak komt eene mannelijke sponning voor, aan drie zijden op dat vlak inspringend.

Hoog 0.49 M., breedte der vlakke zijde 0.17 M., breedte van den boven en beneden uitspringenden band 0.29 M.

Onderdistrict Sisir.
Desa Bedji.

1. Lingga. Een zuiltje, dat tot eene hoogte van 0.10 M. vierkant, daarna tot eene hoogte van 0.20 M. achtkantig, daarna tot 0.30 M. rond, en van boven flauw afgerond is. Op den overgang van den achtkantigen tot den ronden vorm, op het midden van een achtzijdig vlak, is het zuiltje éénmaal rondom belijnd, en in het midden daarvan gaat een dubbel-belijnd hoefijzer op, dat twee derden van de hoogte van het ronde lichaam beslaat. Overigens is het zuiltje geheel glad.

Hoog 0.31 M.

2. Retjapada. Een vierkant steenblok, nagenoeg kubus, dat op de vier zijden bekapt is met een zeer eenvoudig profiel, van boven en beneden

gezet in gladde uitspringende banden, die vereenigd worden door twee gladde pilasters op iedere zijde. Het bovenvlak heeft een breeden, gladden, opstaanden band, die, in het midden van elke zijde, door de Javaansche jeugd gekerfd is. In het midden van het bovenvlak is eene vrouwelijke sponning, die tot het ondervlak doorloopt.

Hoog 0.60 M., bovenvlak 0.59 M. vierkant; sponning 0.12 op 0.13 M.

3. Yoni. Een yoni van zeer eenvoudig profiel, van gladde in- en uitspringende banden, en zonder pilasters of casementen op de zijden. Het bovenvlak heeft een breeden, opstaanden rand, die in één der zijden een geul vertoont, die doorloopt over de tuit, die 0.12 M. uit het voorvlak vooruitspringt en, van voren, naar onder ovaal bekapt is. Alles zonder ornament. In het midden van het bovenvlak bevindt zich eene diepe vrouwelijke sponning.

Hoog 0.35 M., bovenvlak 0.37 M. vierkant; sponning 0.12 M. vierkant.

4. Dwarapala? Opgegraven uit de tegalan van Watoe-tjapak (gebied van Bedji). Een hoogst verweerd en bekalkt tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. De god was eens gedost in groot ornaat, doch dit is grootendeels verdwenen, evenals de oepawita. Alleen zijn nog te constateeren de hooge haartooi, rozetvormige oorhangers, pols- en enkelbanden. De linker hand rust met de palm op de linker heup; de rechter hand rust op eene knots. Daar het achterstuk alleen de breedte van het lichaam beslaat, den schouderlijn volgt, en daarna in eene ovale glorie overgaat, zoodat en face niets van dat achterstuk zichtbaar is, kan het beeldwerk ook geene emblemen gedragen hebben.

Hoog 0.68 M.

5. Nandi. Eene verweerde en zeer beschadigde nandi, waarvan de kop, van de rugbult af aan, ontbreekt. De gevouwen linker pooten sluiten hoef onder hoef; de rechter achterpoot verdwijnt geheel onder het lichaam, terwijl de rechter voorpoot ombuigt vóor het lichaam en den hoef brengt tegen de linker knie. Geen ornaat of ornament worden op het beeldwerk aangetroffen.

Hoog 0.68 M.

District Toerèn.

Hoofdplaats Toerèn.

Voor de beschrijving van wat er aan Hindoe-oudheden ter hoofdplaats Toerèn gevonden werd, heeft men zich in de eerste plaats te wenden tot den archaeologischen catalogus van het Bataviaasch Genootschap, waarin alles is opgenomen wat, tot het jaar 1887 ter kennisse kwam van dat Genootschap.

En zoo vinden we dan:

806. Beker voor offerwater. »Van dezelfde grootte en vorm als de beide vorige nummers, als eenige versiering een dubbel koord onder den rand als bij No. 804, aan den eenen kant een kunstigen knoop vormende. Middellijn 12.8 M., hoogte 9.2 M. Notulen 1872, pag. 128, d. Desa Toerèn, District Gondang-legi (lees: district Toerèn), afdeeling Malang (Pasoeroean)." — De hierbij aangehaalde Notulen behelzen alleen de mededeeling aan den Directeur van Onderwijs, dat het Bataviaasch Genootschap genegèn is bovengenoemden beker en andere ijzeren en koperen voorwerpen, gevonden bij de desa Toerèn, over te nemen tegen een som van *f* 6.—.

1086. Lamp. »Lamp met vier pitten. Het ornament op het middenschot is weggebroken.

Hoog 13. Desa Toerèn, afdeeling Malang (Pasoeroean)."

1106. Staand lampje. »Rond oliebakje, dat aan den eenen kant in eene spitse tuit uitloopt en aan de tegenovergestelde zijde met een plat uitsteeksel, dat waarschijnlijk als oor of handvatsel heeft gediend. Aan den onderkant een korte voet, in den vorm van een hollen cylinder, waarmede ze waarschijnlijk op een pen of puntig voetstuk werd geplaatst. Afkomstig van Toeren, afdeeling Malang (Pasoeroean)."

Hoog 7.5 M.

1115 t/m. 1117. »Spiegel zonder het handvat en met een ronde spits toeloopende verhevenheid aan de keerzijde, die geleidelijk kleiner wordt. Middellijn van 13.7 — 5.2. Sommige hebben een eenigszins opstaanden achterrand, zoodat ze op zeer ondiepe bakjes gelijken. Gevonden in de desa Toeren, afdeeling Malang (Pasoeroean)."

Aan belangstellenden wordt de lezing van 's heeren GROENEVELDT's nota over »spiegels" op pag. 263 vgg. aanbevolen.

Petoengåmbå.

Verbeek. Behalve het beeldwerk, *waarvan niets overig is*, worden ook door Dr. Verbeek beschreven steenen genoteerd, waarvan de litteratuur in haar geheel is opgenomen in de Notulen van het Bataviaasch Genootschap. Ze loopt van 1878 tot en met 1889.

Holle en Bataviaasch Genootschap. In het XVIe deel, 1878, pag. 91, wordt een brief van den heer Holle ter tafel gebracht, waarin hij vraagt »of bij het Genootschap ook iets bekend is van een beschreven steen te Soember-remes op de zuidelijke helling van de Smiroe (Sméroe), (kontrôle) afdeeling Gondang-legi (Pasoeroean)"; — een vraag die het Genootschap aanleiding geeft tot een verzoek om inlichting aan den resident van Pasoeroean. In de vergadering nu van October 1879 wordt ter tafel gebracht: »de missive van den resident van Pasoeroean van 13 September 1879, No. 3136/1, waarbij hij, in antwoord op de door de directie gedane vraag, een schrijven van den assistent-resident van Malang, van 11 September 1879, No. 2322/1 aanbiedt. Daarin deelt de assistent-resident mede, dat er in de buurt van Soember-remis op het erfpachtsland Petoeng Ombo (lees Ambå) werkelijk gezegd wordt een beschreven steen te zijn, dien hij echter niet heeft kunnen vinden, vermoedelijk omdat hij onder eene groote hoeveelheid pas omgekapt hout verborgen ligt. Hij heeft ter plaatse echter eenige Hindoe-beelden gevonden en ook twee onbekapte steenen, elk met een jaartal er in gebeiteld, waarvan facsimilé's worden overgelegd. Gesteld in handen van den heer K. F. Holle om bericht." In Mei van het jaar daarop, krijgt het bestuur van het Bataviaasch Genootschap te behandelen: »de missive van den resident van Pasoeroean, dd. 26 April jl. No. 1639/1, ten geleide van een fragment uit een brief van den administrateur van het land Petoeng-ombo, den heer Wolters, de mededeeling bevattende, dat aldaar een beschreven, niet groote steen gevonden is. Wordt besloten den resident van Pasoeroean te verzoeken den steen op te zenden." (Notulen XVIII, 1880, pag. 74) — terwijl in Juli d.a.v. behandeld wordt: »de missive van den resident van Pasoeroean, dd. 18 Juni 1880, No. 240, kennis gevende, dat de beschreven steen van Petoeng-ombo aan het adres van den resident van Soerabaja is verzonden, om verder naar Batavia geëxpedieerd te worden. Den conservator der oudheden wordt opgedragen, dien steen bij aankomst in ontvangst te nemen." (Notulen XVIII, 1880, pag. 102). En dat in ontvangst nemen zal nòg moeten geschieden — want de steen is verdwenen. Doch nog even terugkeerende naar 1879 — in de November-vergadering van het Bataviaasch Genootschap deelt het eerelid Holle meê: »het eerste jaartal is 1362, het tweede 1360, denkelijk van Çaka. Ik vrees, dat als de ondernemer

van Petoeng-Ambå aan het verbranden gaat van het omgekapte hout, de steenen en steenen beelden in kwestie alle kans hebben door het vuur bedorven te worden. Er zullen stukken afspringen. Onnoodig is het dus niet, den resident van Pasoeroen reeds dadelijk te verzoeken, den ondernemer voornoemd aan te bevelen, beschadiging dier oudheden te voorkomen, met het verzoek er tevens eenige zorg voor te willen dragen, door ze b.v. op een geschikte plaats bijeen te brengen, en later het bestuur mededeeling te doen, als er nog meer oudheden worden gevonden. Ik geloof dat de erfpachter tot een en ander wel genegen zal wezen."

HOLLE. Eerst tien jaar later wordt Petoeng-Ambå weêr aan de orde gesteld en wel door »een schrijven van het eerelid K. F. HOLLE te Waspade (Preanger Regentschappen) dd. 26 Januari 1889, houdende mededeeling, in antwoord op het schrijven van het Bataviaasch Genootschap van 26 Januari 1889, No. 12, dat de steenen van Petoeng-Ambå nooit in zijn bezit zijn gekomen en hij ook niet gelooft, dat daarvan abklatschen bestaan, zijnde alleen het jaartal te zijner kennis gekomen. De heer HOLLE vestigt verder de aandacht op een bericht in de »Locomotief" van 18 Januari 1889, No. 15, waar melding wordt gemaakt van een vondst te Gesik (Cheribon) van een pot met oude munten. Wordt besloten den resident van Cheribon uit te noodigen het Genootschap aangaande deze vondst inlichtingen te verschaffen.

BRANDES. De Heer BRANDES deelt mede, dat in een der bundels geschreven Notulen eene afteekening op vloeipapier is gevonden van de jaartallen van Petoeng-Ambå, en dat uit den die afteekening vergezellenden brief blijkt, dat de eigenlijk gezegd beschreven steenen niet terug gevonden zijn kunnen worden" (Notulen XXVII, 1889, pag. 25). In Juni 1889 deelt de heer GROENEVELDT meê, »dat het door den heer W. A. WOLTERS ten geschenke aangeboden beeld in goede orde ontvangen is," (Notulen XXVII, 1889, pag. 86) — een geschenk dat weinige maanden te voren was toegezegd, blijkens »een schrijven van den heer H. V. Baron BENTINCK, controleur B. B. te Toerèn (Malang) dd. 22 Februari 1889, mededeelende, dat de administrateur der onderneming Petoeng-Ambå (de heer W. A. WOLTERS) zich bereid heeft verklaard aan het Genootschap af te staan een der op dat land aanwezige Boeddha-beelden en wel het exemplaar, dat z. i. de meeste waarde heeft. De heer BENTINCK deelt verder mede, 1° dat het beeld, hetwelk ter verdere doorzending naar Malang geëxpedieerd is, gevonden werd op de westelijke helling van den Smeroe, op eene hoogte van circa 2500 voet boven de zee, op eene plaats, waar vroeger, blijkens de daar aangetroffen steenen en een paar raksasa's, naar alle waarschijnlijkheid een Hindoe-tempel gestaan heeft; 2° dat de heer WOLTERS eenige jaren

geleden Hindoe-oudheden ten behoeve van het Genootschap heeft afgestaan, welke door tusschenkomst van den toenmaligen controleur verzonden zijn, doch waaromtrent nimmer eenig bericht is ontvangen, enz."

Soepit-oerang.

(erfpachts perceel).

Hieraan wordt door Dr. Verbeek een plaats gegeven in de lijst der oudheden onder No. 612, met de vermelding van »drie beschreven steenen" van bovengenoemd perceel, en behandeld in het XXVII[e] deel der Notulen van het Bataviaasch Genootschap. Ter loops aanteekenende, dat, in September-October 1902, aldaar niets meer werd aangetroffen, gaan we de Notulen na en vinden, dat op pag. 32 Dr. Brandes mededeelt, »dat hij van den heer G. P. Rouffaer vernomen heeft, dat op de koffie-onderneming Soepit Oerang, op de helling van den Smeroe, inscripties voorkomen, evenals ook op andere erfpachts-perceelen in die buurt. De heer Dr. Verbeek verklaart zich bereid nadere berichten dienaangaande in te winnen"; — op pag. 73 biedt de heer Verbeek aan: »namens den controleur van Toeren (Malang) H. V. Baron Bentinck, eene afteekening van drie inscripties op steenen, van het erfpachts-perceel Soepit Oerang, district Toeren"; — op pag. 73—74 legt Dr. Brandes, betreffende die incripties, eene nota over, luidende als volgt: »Not. XXVII, 32 is melding gemaakt van opschriften te vinden op de koffie-onderneming Soepit Oerang op de helling van den Smeroe, waarop door den heer Rouffaer de aandacht werd gevestigd. Van die opschriften ontving Dr. Verbeek, die persoonlijk onderzoek doen zou, eene nieuwe afteekening, vervaardigd door den heer H. V. Baron Bentinck. Deze afteekening te zamen met die van den heer Rouffaer, — op zich zelf zijn beiden op enkele punten onduidelijk, — hebben in staat gesteld twee der drie opschriftjes te lezen. Deze luiden:

a. wisnu

b. tulusanulu
sa den kadi
botingngakasa
lawan pṛtiwi sor-
ga kabuktiha

Brandes. Het blijkt niet of *a* (de bekende godenaam) op een beeld staat. Het tweede *b* beteekent: »Tracht steeds meer en meer zwaar (d. w. z. licht) te worden als de lucht, en hemel en aarde zult gij genieten." De spreuk dus

van een asceet, maar tevens een bevestiging van de traditie bij de Javanen, dat er onder de oude opschriften zedekundige phrasen moeten voorkomen, wat de aanleiding is geweest tot verschillende verklaringen van Panembahan van Sumenep en van Rangga Warsita, maar tot nog toe slechts zelden is gebleken. Het derde opschriftje, dat evenals *a* zeer kort is, kan nog niet worden gelezen. Uit de taalvormen in *b* blijkt, dat het opschrift jonger moet zijn dan de 14e Çaka eeuw, de vormen der letters wijzen naar een paar eeuwen later. Het is gewenscht te trachten ook van deze opschriften afdrukken te verkrijgen." — En daarop wordt besloten de afdrukken en teekeningen onder dankbetuiging aan de gevers in de betrekkelijke verzamelingen op te nemen en den resident van Soerabaja uit te noodigen de sub *c* vermelde martavaan op te zenden. — (Die martavaan was gevonden in den grond der desa Sepandé, distr. Djenggålå II (Soerabaja) en droeg eene inscriptie).

Behalve het boven-beschrevene werd op de archaeologische reis, in de maand October 1902, in het district Toerèn nog aangetroffen:

Onderdistrict Toerèn, Desa Toerèn.

Brahma. Een zeer verweerde, vierarmige Brahma, zittend met gesloten beenen op een dubbel lotuskussen, waarvan de opstaande lotusbladen de dubbele afmeting hebben van de neerhangende. De beljjning der hoofden is nagenoeg geheel verdwenen. Een achterstuk, dat van boven rechthoekig bekapt is, en waarvan de bovenzijde de kin raakt van het 4e of achterhoofd. De resten van groot ornaat zijn nog aanwezig. De vóórhanden zijn hellend samengebracht vóór het midden van het lichaam, zoodanig dat de duimtoppen zijn bijeengebracht, en de vingertoppen elkander raken. De opstaande achterhanden houden *links* een aksamala, rechts een tjamara. Het beeld is tegen een waringinboom opgesteld; is besmeerd met borèh en heeft aan zijn voet een klapperdop, waarin doepa gebrand is.

Hoog 0.75 M.

Onderdistrict Toerèn, Desa Tanggoeng.

1. Beschreven steen. Op het erf van Pak Semä staat eene steenplaat van onregelmatige dikte (van 0.17 M. tot 0.05 M.), aan alle zijden verminkt,

staande met een afgepunt, glad ondereinde van 0.44 M. in de aarde. In dezen steen, die op zijne grootste breedte 1.18 M. en op zijne grootste lengte 1.55 M. meet, zijn aan de eene zijde gegraveerd 31, op de andere zijde 42 regels oud-Javaansch (verweerd) schrift. Een gedeelte van al die regels is weggekapt.

Geofferd op senen of kemis (zonder onderscheid) en een offermaaltijd aangericht bij elk bresih-doesoen van de desa Tanggoeng, waarvan ook de lieden van andere desa's kunnen deelnemen, worden bij

2. Lingga. Zijnde een lingga, die totaal verweerd is en geen symbool vertoont, doch alleen nog verraadt, dat hij voor $^1/_3$ vierkant, voor $^1/_3$ achtkantig, en voor $^1/_3$ rond was. Het ondervlak is glad, zonder mannelijke sponning.

Hoog 0.42 M.

3. Yoni. Een yoni, die het eenvoudigst profiel, d.i. een kubus met drie gladde uitspringende banden boven en beneden vertoont, terwijl elke zijde door twee gladde pilasters begrensd wordt. In het midden van het bovenvlak, dat gevat is in een breeden, opstaanden rand, komt eene vrouwelijke sponning voor. De water-geul is nog even zichtbaar, doch de tuit is weggebroken.

Hoog 0.38 M., bovenvlak 0.42 M. in het vierkant, sponning 0.15 M. in het vierkant.

4. Nandi. Een zeer verweerde en zeer verminkte nandi, zonder kop, liggend op eene steenplaat, met den linker poot zich *dubbel gevouwen rondend* vóór de linker borst, zoodat de knie naast de halskwab geplaatst is. Geen ornament. De rugknobbel bleef behouden.

Lang 0.39 M.

Onderdistrict Toerèn,
Desa Djeroe.

Nandi. Aan den weg van Toerèn naar Gondang-legi, op het gebied van de desa Djeroe, aan het riviertje (beter misschien: beekje) Soember-soekå, dat het water levert aan het riviertje Djaroeman, ligt een 0.67 M. lange nandi, zonder kop, op eene steenplaat, met den linker poot omgebogen vóór de linker borst, zoodat de hoef de halskwab raakt. Rugbult en kwab zijn nagenoeg verdwenen. De staart is geslagen over de linker bil, met de pluim op het midden van den rug. Geen ornament of ornaat.

Onderdistrict Toerèn

Desa Gedangan.

Vrouwebeeld? Op eene afgezonderde en omrasterde plek in de tegallans van Gedangan, omzet en overluwd met walik-lar, poering, awar-awar, bendå en njampoe-krikil, staat, met een steenblok in den rug en door een metselsteen van voren gestut, het bovengedeelte van een vrouwebeeldje, van hooge haartooi tot middel, met achterstuk en glorie, waarop twee haarlinten gebeiteld zijn, die tot den bovenrand oploopen. De godin was gedost in groot ornaat, met versierde oepawita. Makota, oorhangers, halsband, versierde armbanden en gladde dubbele polsbanden; bovendien twee fraaie vleugelvormige ornamenten onder de makota, en achter de ooren neervallende op de schouders, zijn duidelijk zichtbaar. Na reiniging, kwamen in de opgestoken achterhanden zichtbaar, rechts de sporen van een aksamala, links een tjamara. — Aan dit beeldwerk wordt eer bewezen op Maandag (zonder onderscheid van pasar). Verplichtend is een slametan eens in het jaar, bij gelegenheid van het bresih-doesoen. Op het oogenblik van mijn bezoek was het beeldje bedekt met mos en offerbloemen.

Hoog 0.25 M.

Het onderdistrict Toerèn nu kan niet als voorloopig afgehandeld worden beschouwd, wanneer geen melding wordt gemaakt van hetgeen door Dr. Verbeek wordt aangeteekend op pag. 293 van zijn lijst, en wel onder 613,

Retjapada. »Op de rug, die Tengger en Semeroe verbindt, vindt men, juist aan den voet van den steilen Semeroe-kegel, 3000 meter boven zee, twee leelijke beeldjes, een manne- en een vrouwebeeld, waarbij door iederen inlander die den Semeroe-top bezoekt, geofferd wordt. Men noemt ze Retjåpådå. Deze beeldjes, en de bouwwerken op den Argapoera, 3020 meter boven zee, zijn de hoogst boven zee gelegen overblijfselen uit den Hindoe-tijd op Java.

De beide genoemde beeldjes werden door de in commissie gezonden inlanders niet meer aangetroffen.

District Pakis.

Tempelruïne van Toempang.

De tempel Djago (desa Toempang) werd bij afzonderlijke beschrijving behandeld.

Tempelruïne van Kidal.

Beschrijving van Kidal alsnog in behandeling.

District Karanglo.

Tempelruïne van Singasari.

De tempelruïne zal bij afzonderlijke beschrijving worden behandeld. Het beeldwerk werd in 1901 beschreven.

Onderdistrict Droedjoe, Desa Sawahan.

Nandi. In het midden der sawahs van Sawahan, op een plekje met djarak omgeven, ligt een zeer verweerde nandi op eene dikke en lange steenplaat. De kop is met de halskwab weggevallen, alleen de poenoek bestaat nog. De staart, die gedeeltelijk en de pluim, die geheel verweerd is, lag over de rechter bil. Het nandi-lichaam is zoo gebeiteld, dat de vier pooten gevouwen onder het lichaam komen te liggen, zoodat de rechter voor- en achterhoeven elkander raken, en, aan de linker zijde, de vóórhoef komt te liggen boven op de achterhoef, terwijl de buik niet op de plaat rust, doch daarmeê vereenigd wordt door eene half-uitgebeitelde steenmassa, die het oorspronkelijk plan van den beeldhouwer verraadt, om dien buik vrij te houwen. Sporen van ornament of ornaat worden op het beeld niet aangetroffen.

Voor dit beeld wordt niet geofferd, ook bij de sedekah-desa niet.

Onderdistrict Wadjak, Desa Soemberwoengoe.

Nandi. In het midden van de sawahs, op een galengan, staat een nandi 0.45 M. lang, zonder kop — en het ondergedeelte van een voetstuk òf van een yoni, 0.58 M. in het vierkant, hetgeen niet is uit te maken, omdat alleen het ojief en daarop staande gladde band van het benedengedeelte zichtbaar zijn. De geheel verweerde restanten zijn niet waard, dat de lange balanceer-gang over de galengans wordt uitgevoerd.

Alvorens verder door te reizen in het onderdistrict Wadjak, moet in het onderdistrict Toerèn alsnog een bezoek worden gebracht aan de controleurswoning, mede behoorende tot de hoofdplaats Toerèn.

Onderdistrict Toerèn.

Controleurs-woning van Toerèn.

1. Vrouwebeeld. Een verweerd, vierarmig vrouwebeeld, van grofgreinige steen, staande op eene steenplaat, met achterstuk een glorie. Het geheel maakt den indruk, alsof het niet voltooid was, dan wel (het wordt zeer voorzichtig geuit) een maaksel was van later tijd. De godin is gedost in groot ornaat, met het zoogenaamde vrouwesnoer. Links en rechts valt uit de strik van de heup een sjerp-einde neêr, met vier stijve, evenwijdige plooien, op de steenplaat. Sjerp en buikband zijn niet zichtbaar, omdat de voorarmen zich bij de ellebogen rechthoekig ombuigen vóór het lichaam en, vóór het midden daarvan, de vingers samenstrengelen, met de knokkels naar voren, terwijl de duimen tegen het lichaam gedrukt zijn. Uit de opening, door vingers en duimen gevormd, komt een voorwerp te voorschijn, dat een rozet kan zijn, doch in het beitelwerk moeilijk te determineren is. De opstaande achterhanden houden rechts een tjamara, die niet voltooid schijnt, links een handel, waarop een cirkelvormige waaier, zooals ze ook nu nog in Japansche zijde gebezigd worden. Na de tjamara rechts (reeds eene anomalie) werd links een aksamala verwacht, — doch ik ben overtuigd, dat hier het aksamala-embleem bedoeld werd, staande op de opgestoken wijsvinger, doch dat niet voltooid werd. Of is het soms een spiegel, al is dan ook het spiegelvlak niet onmerkbaar bol, en al worden dan ook de concentrische cirkels gemist aan den voorrand (zie W. P. Groeneveldt, Archaeologische catalogus, pag. 263).

Hoog 0.65 M.

Dit beeld is gevonden te Wagir (district Kota-Malang) en is door den controleur A. Mulder, bij zijne overplaatsing, meegenomen naar de desa Toerèn. Op de voorzijde van de steenplaat is eene inscriptie, waarvan eene abklatsche werd vervaardigd door den controleur Mulder, en dat door mij werd opgezonden naar Weltevreden.

2. Vrouwebeeld als spuier. Een zeer verweerd en bekalkt, tweearmig vrouwebeeld als spuier, knielende met beide knieën op eene steenplaat, met een achterstuk, dat aan de beneden-achterzijde doorboord is, — en glorie. De grove, geschuurde en verminkte reliefs wijzen op groot ornaat, doch de

verweerde massa op het hoofd wijst niet op makota en hooge haartooi; veeleer op een haarschijf. De beide handen zijn voor het midden van het lichaan gebracht, en houden daar een kruik, die van den buik uitgaat, en van voren een rond gat vertoont, dat doorloopt naar de rechthoekig bekapte goot, die met het beeld daar vóór een geheel vormt.

Lang met goot 0.34 M.

3. Makara als spuier. Een zeer verweerde makara, waarvan de en face opgesperde bek wordt afgedekt door eene naar voren omkrullenden olifantssnuit in dubbel profiel. Over den rug van dien snuit loopt een kralensnoer tusschen twee gladde bandjes naar beneden tot aan de goot, waarvan dit beeldwerk de spuier is. In de snuitwinding worden (wat zelden voorkomt) eveneens kralen aangetroffen. Onder dien snuit staat, zoowel links als rechts, een *rond* oog; daar achter een ornament, dat niet meer te onderscheiden is, en achter dat ornament een palmetvormig oor, dat aan de onderzijde een korten hoorn vertoont. Tot de opgesperde kaak terugkeerende, zien we, zoo links als rechts, de tanden-rij, boven uitloopend in groote slagtanden, zich naar binnen ombuigende tusschen de snuitwinding en het oog. Aan het kralensnoer, dat, zooals boven gezegd, over den rug van den snuit heenloopt, hangt van voren een rozet, die een dubbel zaadsnoer neerlaat op den cirkelronden spuier, die van onder rust op de onderlip van de makara. In de mondhoeken verrijst, uit het ondergebit (dat overigens geheel bepleisterd is), eene slagtand, die zich kromt tegen de bovenlip. De verweerde massa biedt overigens geen stof tot beschrijving aan.

Hoog 0.35 M.

Onderdistrict Wadjak,
Desa Wadjak.

In het midden van de tegalans, op eene omrasterde plek, die door moenoeng, kĕndoeng en sånå omgeven en overluwd wordt, werd door mij aangetroffen:

1. Yoni. Een verweerde en verminkte kubus, met geheel gladde wanden, zonder band- of lijstwerk, waarvan het bovenvlak gevat is in een breeden, eenigszins verhoogden rand, en dat in het midden heeft eene vrouwelijke sponning van 0.12 M. vierkant. In het midden van eene der zijden van den opstaanden

rand is eene geul, die werd voortgezet in de tuit, die geheel is weggevallen.

Hoog 0.32 M., bovenvlak 0.35 M. vierkant.

2. Lingga. Een verweerd zuiltje, voor een derde van de hoogte vierkant, voor een derde achtkantig, voor een derde rond, en met plat-ronden top. Geheel glad, zonder symbool en zonder mannelijke sponning aan het ondervlak, dat slechts 0.11 M. in het vierkant meet en dus niet (ten minste niet zonder lotuskussen met sponning) in No. 1 kan geplaatst geweest zijn.

Hoog 0.31 M.

3. Urn. Een uitgeholde kubus, waarvan de geheel gladde zijden meten 0.25 M. in het vierkant, met een kleinen opstaanden rand, die paste in het deksel, dat slechts voor een klein deel aanwezig is. De vierkante holling is 0.17 M. in het vierkant; diep 0.12 M.

Hoogte van de urn 0.20 M.

4. Mannebeeld. Een zeer verweerd en geschonden tweearmig mannebeeldje, staande op eene steenplaat, met achterstuk, zonder glorie. Het hoofd is weggevallen. Zonder ornaat, doch gedost in een kleedje, dat tot aan de knie reikt, met eene dikke wanstaltige plooi neerhangende voor het midden van het lichaam tot aan de wreven. De beide armen hangen met de handen recht neer langs het lichaam, met de palmen daar tegen. Het achterstuk is geheel glad, en ook in de handen werd geen attribuut of embleem gehouden. De linker voet is met de voetplaat afgebroken. Terwijl ik dit beschrijf, liggen kenongå, tjampaka-piring, padaän en sĕdĕp-malem op hals en schouders van het onthoofde beeld. Eens in het jaar, zonder vaststelling van maand, doch op djoemoewah-legi, wordt bij deze Hindoe-overblijfselen een slametan gegeven. Voor de gezondheidstoestand van mensch en dier werden de bloemen gebracht, die de beschrijver aantrof.

Hoog 0.52 M.

Op een kilometer afstand van de laatstgenoemde tegalan, mede op het gebied van de desa Wadjak, op het erf van den landbouwer Mangoensari, werd aangetroffen:

5. Brok van een mannebeeld. Bovengedeelte van een vierarmig mannebeeld, van het hoofd tot de knieën, tegen een achterstuk, dat met eene stralende glorie gezoomd is, en eene glorie, die geheel zichtbaar werd door het wegvallen van de hooge haartooi. Op die glorie zijn, links en rechts, op iedere

zijde twee haarlinten gebeiteld. Krullende lokken, met bloemen getooid, vallen onder uit de makota, waarvan de linker helft is weggevallen, over de schouders. Van het groot ornaat bleef nog behouden de versierde armband van den rechter vóór-arm en de drie polsbanden van de rechter opstaande hand, die een ring heeft aan den duim, en den handel omvat van een opstaand ovaal voorwerp, waarvan het beitelwerk van het voorvlak is weggebroken, en waarvan het restant te raden geeft tusschen een geornamenteerden waaier, spiegel en trisoela. Het ornaat vertoont verder oorhangers, halssieraad, borstband, buikbanden met ornament, en, over dat alles heen, eene slang als oepawita, waarvan kop en staart zijn samengeknoopt op de maag, en het lichaam met arsering belijnd is. De voorhanden en de linker opstaande achterhand zijn weggebroken. Laatstgenoemde omvatte eens den stengel van eene nog bestaande dubbele lotus, die, in zeer hoog relief, op het achterstuk gebeiteld is. De rechter zijde van het achterstuk vertoont als bloemwerk, achter en naast de opgestoken rechterhand, (in stijve ordonnancie) een lotusblad, waaruit een stengel verrijst, die weer eene dubbele lotus draagt.

Hoog 0.61 M.

Onderdistrict Wadjak,

Desa Soekalilå.

In het midden der tegalans van de desa Soekalilå, is een omrasterd plekje, door twee waringinboomen overluwd, waar binnen een hoop steenen zijn geordend.

Daaronder bevinden zich:

1. Makara als spuier. Een makara als spuier, waarvan de verwering alleen nog toelaat te onderscheiden iets als eene opstaande kaak.

Lang 0.51 M., hoog 0.31 M.

2. Mannebeeld? Een zeer verweerd, vierarmig mannebeeldje, zittend op een lotuskussen met achterstuk. Het hoofd met de opstaande handen en het daarbij behoorend achterstuk zijn verdwenen. Wat van het ornaat nog te onderscheiden is, bestaat uit de restanten van armbanden, halssieraad en buikband. De hoogst verweerde handen lagen, met de palmen naar boven, op de respectieve knieën, en hielden eene rozet daarin.

Hoog 0.28 M.

Onderdistrict Pamotan.

Desa Remboen.

Pedoekoehan Sentong

Nandi. Op een kilometer afstands van de desa Remboen, in het midden van de tegalans, ligt een nandi, lang 0.54 M., op eene steenplaat. De nandi ziet hemelwaarts, slaat de linker poot gebogen naar voren, zoodat de hoef de halskwabbe raakt. De staart is geslagen over de rechter bil en ruggegraat, en laat de staartpluim neerhangen op de linker flank. Het beeldwerk is zeer verweerd en vertoont geene sporen van ornament of ornaat. Tweemaal in het jaar, en wel: éens bij het aanleggen der sawahs en éens bij den padi-oogst, wordt aan den nandi geofferd.

District Gondang-legi, onderdistrict Tadjinan,

Desa Tangkil.

1. Krijgsman. Op het erf van het voormalig desahoofd, Pa Roes, staat een tweearmig mannebeeldje, met uitgebogen rechter heup, op eene zeer verminkte steenplaat, met zeer geschonden achterstuk, zonder glorie. Het beeldwerk, dat buitengewoon verweerd en verminkt is, laat nog bespeuren makota en hooge haartooi, terwijl krullokken neervallen uit de makota op de schouders. Van het groot ornaat rest nog iets van armbanden, oepawita, sjerp en enkelbanden, doch het overige is weggeschuurd. De rechterhand rust op eene knots, die op de steenplaat staat. De linker arm is opgetrokkeu en houdt in de hand waarschijnlijk een schild, – doch de verwering is te ver gevorderd, om dit met zekerheid te bepalen. Op het achterstuk komen verder geene lijnen voor van ornament, embleem of attribuut.

Hoog 0.54 M.

2. Nota. Op een 1000 pas afstand van No. 1 ligt, op een afgeperkt stuk tegalan, onder eene oude waroeboom, een hoop steenen, die men me vertoont als een monument van de djaman-boedha. Doch op geene der steenen wordt eenige belijning ontdekt. Toch wordt hier eens per jaar, na afloop van den padi-oogst, een offermaaltijd gehouden. Op dezelfde wijze vertoonde men me, in het midden der tegalans van de desa Soekådånå (onderdistrict Wadjak) twee kali-steenen met eene uitholling er in, en wel als loempang van de djaman-

boeddha. En ook vroeger in het Batoesche, kwam een inlandsch rapport de archaeologische wandeling verzwaren, door me mee te lokken naar de desa Pajan, waar de gespannen verwachting werd te leur gesteld door het aantreffen van een grooten kali-steen met een gat in het midden. Dat met dien steen een Hindoe-loempang aan de desa was te beurt gevallen, bleek me de vaste overtuiging van de desa-bewoners, — maar allengs ontwaakte ook het geloof van den reiziger, dat het bestaan van iets tijdens het leven van den grootvader, dat iets reeds stempelt, te behooren tot een djaman kinå, die met djaman boeddha synoniem geacht wordt.

District Gondang-legi.

Erfpachts perceel Limburg.

Op de koffie-onderneming Limburg, gelegen aan den voet van de Smeroe, werd mij door den Wnd. Administrateur J. A. H. Everard het volgende aangewezen:

vóór de Administrateurs-woning

1. Rakshasa. Een verweerd, met korstmos bezet, tweearmig mannebeeld, zittend op een rond kussen, met de knieën opgetrokken vóór het lichaam, en de voetzolen op het kussen, zonder achterstuk (vrij gebeiteld). Het beeld is versierd met een haarband (makota, djamang?), bestaande uit zeven rozetten, links en rechts tegen het hoofd vastgezet met een versierden nijper achter de ooren. De haardos was eens plat over den schedel heengekamd; saamgebonden op het achterhoofd, met een kralensnoer tusschen twee gladde bandjes, en van daar in gestileerde krullen neervallende tot op den gordel. Het gelaat is dreigend; met twee slagtanden aan iederen mondhoek; met uitpuilende oogen, waarover breede, gestileerde wenkbrauwen geboogd zijn. De reus draagt bellen in de ooren; als halsband eene slang, die over den rechter schouder heenloopt, de op den rug neervallende krullen aan de rechter zijde zoomt, tot ze uitloopt in een staart, terwijl men het slangelichaam volgende over den linker schouder, van waar het eveneens de linker neervallende krullen zoomt, op eenmaal de slangenek ziet ombuigen, en aan het uiteinde van het omgevouwen gedeelte den kop aantreft. Een sieraad dus, dat nog nergens in dien vorm werd aangetroffen. De armbanden zijn slangen; pols- en enkelbanden eveneens. Als kleed een tjawat, die met eene plooi over de schaamdeelen heengaat, tusschen de beenen is doorgehaald, en geplooid door den achter-buikband heenloopt,

van waar een slip neervalt op het kussen. Met beide handen wordt de greep eener knots omvat, die op den rechter schouder rust.

Hoog 0.72 M.

2. Rakshasa. Een zeer verweerd en met korstmos overdekt, tweearmig mannebeeld, zittend op een rond kussen, met de knieën opgetrokken vóór het lichaam, en de voetzolen op het kussen, zonder achterstuk (vrij gebeiteld). Het beeld is, behoudens meer verweerden staat, geheel gelijk aan No. 1, waarmeê het een paar vormt. De gelijkenis is zoo frappant, dat eene afzonderlijke beschrijving overbodig is. Alleen moet worden aangeteekend, dat de slang, die om den hals heenloopt en het achterhaar zoomt, den kop opsteekt op den op den rechter rug, in stede van op den linker, zooals bij No. 1, en de reus de knots hier laat rusten op den linker schouder.

Hoog 0.72 M.

3. Lamp met beugel. Een metalen schoteltje, met uitgepletten bovenrand, hebbende den vorm van twee gelijkbeenige driehoeken met de bases tegen elkander geplaatst, doch waarbij de samenkomst der bases is afgerond, terwijl de tophoeken ojiefvormig zijn gespitst. Uit het midden der afronding gaat een beugeltje op, dat van boven is afgerond. Op het midden van die beugel-afronding is een opstaande pen met ronden, platten kop. Om die pen, onder dien kop, beweegt zich een gelijkvormig beugeltje, waarin de hangketting werd aangebracht, zoodat het lampje draaien kan, onafhankelijk van den hangketting. Een derde van het schoteltje is weggevallen. Bij dit lampje behoort een ketting van 7½ schakel, ter lengte van 0.21 M. Een bewijs, dat wat bestaat ook bestond (het »niets-nieuws" dus was bewaarheid) is, dat elke schakel in het midden is in tweeën gedrukt, met een ringetje om de scheiding der helften, hebbende iedere helft den vorm van een ellips, terwijl de eene helft dwars staat op de andere helft.

Schoteltje lang 0.13 M., breed 0.09 M.

b. Opzieners-woning.

4. Çiva. Een zeer verweerd, beschadigd, dik bepleisterd mannebeeld, — zóó dik bepleisterd, dat het beeld, vóór de uitbikking en wassching, tweearmig scheen, en daarna vierarmig bleek. De god zit evenals een Bodhisatwa, met de rechter voetzool naar boven op de linker knie, op een dubbel lotuskussen, waarvan de bladteekening nagenoeg geheel verdwenen is, met achterstuk, dat aan de rechter bovenzijde is afgebroken, en eene glorie, die nog even zichtbaar is. De god is gedost in (thans geheel verweerd) groot ornaat, met oepawita. De vóórhanden liggen op de knieën, naar de restanten te oordeelen, gesloten opstaande

met de handruggen naar buiten. De opgestoken achterhanden hielden *rechts* een tjamara, links een aksamala, met de vingers van achter daar door heen gestoken en den duim er buiten geplaatst.

Hoog 0.55 M.

5. Brok van een menschebeeld. Een verweerd benedenstuk van een manne- (of vrouwe-) beeld, van dij tot en met voet, staande op een dubbel lotuskussen, met achterstuk. Een kleedje is strak over de beenen gespannen, loopt met een onderzoom in haut-relief over de wreven, en valt langs de beenen in plooien neer op het lotuskussen; een sjerpband op elk been; aan elke zijde op het achterstuk een met een bocht opstaande sjerpband. Het lotuskussen is op het bovenvlak met ruiten bebeiteld, en heeft aan de onderzijde eene 0.12 M. lange mannelijke sponning, waarmeê het in het bouwwerk of in de estrade geplaatst werd.

Hoogte van het beeld-brok 0.17 M., hoogte van het lotuskussen 0.07 M.

Onderdistrict Tadjinan,

Desa Srigading.

Padoekoehan Ngemboel.

Drie Ganeça-voorstellingen, geheel brekende met de Ekadanta-traditie. Op eene gereserveerde plek, in het midden van de tegalans van de pedoekoehan. Ngemboel, behoorende tot de desa Srigading, tusschen twee reusachtige boeloeboomen, waardoor ze geheel overschaduwd worden, staan drie Ganeça-beelden, waarvan de beschrijving hieronder volgt:

1. Ganeça. Een fraai-gebeiteld doch verweerd en bemost, vierarmig beeld, zittend met saamgevoegde voetzolen, aan de teenen gapende, op een dubbel lotuskussen, met achterstuk en glorie. De god heeft *niet één maar twee afgebroken tanden*, en is gedost in groot ornaat, met eene slang zonder tjoepoemanik als oepawita, met saamgeknoopten kop en staart tegen den buitenrand van het linker oor. Vóór in de hooge haartooi, die, met een lotusknop in acht opstaande schutblaadjes is afgedekt, en links en rechts over de schouders een krul-lok laat neervallen; boven het midden van de djamang, die daar ook een doodskop draagt, steken halve maan met opstaande horens en doodskop. Bovendien staat een doodskop op het benedengedeelte van ieder der oorlappen, en dragen ook de armbanden ieder een doodskop. De voorhanden liggen, met

de palmen naar boven, op de knieën; *de linkerhand houdt een etensbakje, waarin het uiteinde van den snuit reikt; de rechterhand houdt eveneens een etensbakje als nap.* De opgestoken achterhanden, die in zeer hoog relief op het achterstuk gebeiteld zijn, houden *rechts* een strijdbijl, met de vlijm naar rechts. Op dat vlijm-segment, dat zeer hoog gebeiteld is, zijn zeven vlammen gebeiteld, met de tongen lekkend naar rechts, — en *links* een aksamala, met vier van achter doorgestoken vingers en van voren opstaanden duim. Van linker en rechter heup hangt eene slappe strik neer, terwijl twee sjerpbanden, over ieder scheenbeen één, neervallen op het lotuskussen.

Hoog 0.85 M.

2. Ganeça. Een fraai-gebeiteld doch verweerd, vierarmig beeld, zittend met geheel samengevoegde voetzolen op een dubbel lotuskussen, met achterstuk en glorie. De god heeft *twee geheele tanden:* is gedost in groot ornaat, met, als oepawita, eene slang, zonder tjoepoe-manik, met samengeknoopten kop en staart tegen het linker oorlel. Vóór in de hooge haartooi, die kleine krulletjes laat neêrkrinkelen over linker- en rechter schouder (terwijl de afdekkings-knop gemist wordt), boven het midden van de djamang, steken halve maan met opstaande horens en doodskop. Hier alleen in het rechter oor, een doodskop als oorknop. De voorhanden liggen, met de palmen naar boven, op de knieën; de linker hand houdt een etensbakje, waarin het uiteinde van den snuit reikt; *de rechterhand houdt eveneens een etensbakje als nap.* De opgestoken achterhanden, op het achterstuk gebeiteld, houden, evenals No. 1, *rechts* een strijdbijl, doch met de vlijm naar voren gebeiteld, en, op de linker- of binnenzijde van het bijl-blad, geornamenteerd; — links een aksamala, eveneens dwars gebeiteld, zoodat het snoer niet als kralen-cirkel, maar vooruitspringend gebeiteld is, met drie vingers door het snoer gestoken. Links, rechts en daar boven is de vooruitspringende aksamala-schijf geornamenteerd, doch de belijning van het ornament is niet meer te onderscheiden. Van linker- en rechter heup valt eene slappe strik neer, terwijl de sjerpslippen in de verwering en beschadiging van de beenen zijn verloren gegaan.

Hoog 0.77 M.

3. Ganeça. Een fraai-gebeiteld, doch zeer verweerd, vierarmig beeld, zittend met geheel samengebrachte voetzolen, doch gapende groote teenen, op een dubbel lotuskussen, met achterstuk en glorie. *De god heeft twee complete* tanden, en is gedost in groot ornaat, met, als oepawita, eene slang, waarvan kop en staart zijn samengeknoopt op het benedengedeelte van den linker

oorlap. Van de hooge haartooi, die met een lotusknopje is afgedekt, valt een krullok neêr uit de djamang over de schouders, over iedere schouder één. Geen doodskoppen als oorsieraad, maar (wat in No. 1 en 2 niet voorkomt) georna-menteerde oorlappen en een snuit-band, die in zijn vóórplaat *het motief weêrgeeft van eene opstaande en neêrhangende trisoela-combinatie.* Vóór in de hooge haartooi, boven het midden van de djamang, steken een halve maan met op-staande horens en een doodskop. Verder geene doodskoppen. De voorhanden, die met de palmen naar boven liggen, op de knieën, *houden zoowel links als rechts een etensbakje als nap,* terwijl in de linkernap het uiteinde van den snuit reikt. De *linker* opstaande hand houdt een aksamala, als ovaal, plat op het achterstuk gebeiteld, met den wijsvinger alleen naar voren daar door heen ge-bracht, terwijl de duim naast het snoer opstaat, en middenvinger, ringvinger en pink met naar voren neergeslagen toppen geplaatst zijn onder het snoer. Uit de linker en rechter heup komt eene ronde strik te voorschijn en over de scheenbeenen valt een sjerp-einde neer op het lotuskussen.

Hoog 0.77 M.

Onderdistrict Tadjinan,
Desa Tadjinan.

Nandi. Op het erf van Kertasari, desa-hoofd, ligt een nandi op eene steenplaat, met de pooten gevouwen in natuurlijke houding. Het beeldwerk is te zeer verweerd, dan dat er iets meer van gezegd zou kunnen worden.

Lang 0.40 M.

Onderdistrict Gondang-legi,
Desa Oerek-oerek.

Ganeça. Op het erf van Pak Waïnten staat, onder een nangka-boom, een zeer beschadigde en zeer verweerde, vierarmige Ganeça, eens met geheel samengebrachte voetzolen zittend op een dubbel lotuskussen, met achterstuk en glorie. De god was eens gedost in groot ornaat, en droeg als oepawita eene slang, waarvan kop en staart op den linker schouder waren samengeknoopt. Snuit en voorhanden zijn geheel verdwenen, en het restant van een boogvormig relief laat alleen nog onderstellen, dat de opgestoken *linker* achterhand een aksamala hield. Niets anders is uit de verwering en verminking overgebleven.

Hoog 0.50 M.

Onderdistrict Gondang-legi, Desa Pagelaran.

In het middden van de tegalans van de padoekoehan Sipring, behoorende tot de desa Pagelaran, is een omrasterd stuk grond, waarop een bamboezen loodsje gebouwd is, met pannen gedekt, en door soeroedièng-, kemoening- en nangkaboomen overschaduwd. In dat loodsje bevinden zich:

1. **Lingga.** Een verweerd zuiltje, dat niet aan den gewonen Mahadewa-vorm beantwoordt. Het is namelijk voor de onderhelft vierkant, voor de bovenhelft achtkantig, loopende de acht zijden in de flauw-gebogen afdekking samen. Het zuiltje is geheel glad, zonder eenig symbool.

Hoog 0.39 M.

2. **Nandi.** Een zeer verweerde en zeer geschonden nandi, liggende met natuurlijk gevouwen pooten op eene steenplaat. Kop en halskwab zijn nagenoeg weggebroken. De staartpluim is gebeiteld met een topkrul, die gewoonlijk niet wordt aangetroffen.

Lang 0.40 M.

3. **Lingga.** Een verweerd zuiltje, dat niet aan den gewonen Mahadewa-vorm beantwoordt. Het is nl. voor de onderhelft vierkant, voor de bovenhelft achtkantig, loopende de acht zijden in de flauw gewelfde afdekking samen. Het zuiltje is geheel glad, zonder symbool.

Hoog 0.31 M.

4. **Yoni.** Een kubusvormig steenblok met gladde, uitspringende banden boven en beneden, en twee pilasters op ieder der zijden; zonder casement tusschen die pilasters. Het bovenvlak heeft een breeden, opstaanden rand, en in het midden van een der randzijden eene geul, die in verband staat met de tuit, die verdwenen is. In het midden van het bovenvlak bevindt zich eene bizonder groote, cirkelronde sponning van 0.28 M. middellijn.

Hoog 0.50 M., bovenvlak 0.58 M. vierkant.

Deze plaats wordt beschouwd als een poeṇḍèn. Bij ziekte of verwonding wordt er geofferd (pekaoelan), zonder bepaling van dag of maand. Het eerbewijs bestaat in het aanbieden van menjan, kembang en borèh, of in het aanrichten eener offermaaltijd sakadjatté (slametan toempang of slametan koepat of menjan).

Onderdistrict Gondang-legi,
Desa Karangsoeka.

1. Ganeça. Op eene afgezonderde plek, onder eenen hoogen antjarboom, zijn een honderdtal steenen neergelegd in een langwerpig vierkant, als een graf. Aan een der korte zijden zit een vierarmige Ganeça met samengebrachte voetzolen (steenplaat of lotuskussen tusschen de steenen, die niet mogen verplaatst worden). Het beeld is zoo gehavend en verweerd, dat er weinig van te zeggen zou zijn, als niet *drie bizonderheden* werden opgemerkt: 1e. valt de oepawita neer van den rechter schouder; 2e. wordt in de rechter voorhand het tandbrok gegrepen, met de knokkels van duim en wijsvinger op de steenplaat, terwijl de drie andere vingers geopend zijn, en zich strekken naar achter, met de knokkels naar beneden; 3e. wordt in de linker achterhand de olifantshaak als bijl zoodanig gegrepen, dat alleen wijsvinger en duim den steel omvatten, terwijl midden- en ringvinger zijn neergeslagen, en de pink, in ongewone lengte, zich naar rechts ombuigt, en den top drukt tegen den knokkel van de ringvinger. Overigens is, voor zooverre dat is na te gaan, alles normaal, en houdt de rechter achterhand de aksamala en de linker voorhand het etensbakje, doch ook weer zóó, dat *de opening daarvan niet naar boven, maar naar voren gericht is.*

Hoog 0.67 M.

2. Makara als spuier. Gaat men nu een heuveltje op, dan vindt men op den top een bamboezen loodsje, met pannen gedekt, en daarin bevindt zich alleen een hoogst verweerde makara, waarin alleen nog te onderscheiden is een olifantssnuit in dubbel profiel. Van den top daarvan gaat een relief neêr naar een spuigat (waarschijnlijk zaadsnoeren, die eene van voren doorboorde lotus dragen), dat in verband staat met het vierkant gat van achter, dat als de aansluiting van eene goot te beschouwen is.

Hoog 0.30 M.

Karangsoekå is een poendèn en de eerbewijzen zijn dezelfden als die bij pedoekoehan Sipring (desa Pagelaran).

District Senggasara, onderdistrict Kepandjèn.

Gendågå-ardjåsari.

Onder No. 607 wordt door Dr. Verbeek gecatalogiseerd een steentje van gebakken klei, met het jaartal 1433 Çaka, dat nu in het museum van het

Bataviaasch Genootschap is opgenomen. De litteratuur over dit steentje wordt geopend door Dr. J. J. VAN LIMBURG BROUWER, met het bericht, dat opgenomen werd in de Notulen XVIII, 1880, op pag. 45, waar we lezen: (wordt ter tafel gebracht) »het schrijven van 's Genootschaps eerelid Dr. J. J. VAN LIMBURG BROUWER te Malang, van 14 Februari jl., ten geleide van een potscherf met een jaartal en relief, dat door hem 1533 of 1433 (= 1611 of 1511 onzer jaartelling) wordt gelezen. Deze potscherf is afkomstig van het erfpachtsland Kendågå Ardjåsari, op de helling van het Kawi-gebergte, waar onlangs bouwvallen met vele oempaks (steenen neuten) gevonden en verstrooid zijn (zie Notulen van 9 September a. p. IId en 2 December a. p. II, c); berichtgever oppert de gissing, dat die bouwvallen, met het oog op voormeld jaartal, wellicht afkomstig zijn van eene nederzetting van na de verwoesting van Mådjåpahit voor den Islam naar het Kawi-gebergte gevluchte Hindoe's." — Reeds vroeger (hierop doelen de boven aangehaalde Notulen), en wel in Augustus 1879, had VAN LIMBURG BROUWER aan het Genootschap medegedeeld: »dat hij vernomen had, dat in den laatsten tijd aan de helling van het Kawi-gebergte vele oudheden gevonden zijn, terwijl ook aan de helling van de Smeroe sporen van vroegere gebouwen zijn aangetroffen," — waarop de voorzitter van het Genootschap mededeelt, »dat hij, onder nadere goedkeuring der vergadering, reeds inlichtingen gevraagd heeft aan de assistent-residenten van Blitar en Malang". Op die vraag had de assistent-resident van Malang, in December 1879, medegedeeld: »dat voor zoover hem bekend is, geene oudheden van eenig belang aan de helling van het Kawi-gebergte zijn gevonden."

GROENEVELDT. Op pag. 390 nu van den Catalogus der achaeologische verzameling vermeldt No. 48:

»Steentje van gebakken klei. Licht bruin-geel. Bevat slechts cijfers in oud-Javaansche type, en relief. Afkomstig van Kendaga (Ardja) sari, op de oostelijke helling van het Kawi-gebergte," — en voegt Dr. BRANDES daaraan de volgende verklaring toe: »(Çaka) 1533 (= A. D. 1611). Zeer belangrijk, aangezien uit dit steentje blijkt, dat nog lang na den val van Majapahit het oud-Javaansche schrift, dat in handschriften in gebruik gebleven is tot zelfs in het begin der 18e (17e ?) eeuw van onze jaartelling, kon gebezigd worden ook voor steenopschriften, zoodat men veronderstellen mag, dat het in ± 1600 A. D. nog algemeen leesbaar was. De Hss. op lontar met oud schrift geschreven, in de verzameling van het Genootschap voorhanden, dagteekenen voor het grootste gedeelte uit de 16e en 17e eeuw na Christus."

Onderdistrict Soember-poetjoeng.

Kawi-muur.

Het eerste bericht over dezen muur is van het jaar 1828, en wel van den heer VAN MEETEREN BROUWER, die daarover in Mnemosyne van 1828, op pag. 319 iets zoo onbeteekenends mededeelt, dat de reproductie veilig kan worden gemist. Daarna komt BRUMUND ons zijn ongeloof constateeren omtrent het bestaan van dien muur in het 33e deel der Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap, waar, op pag. 206, het volgende te lezen is: »REINWARDT spreekt van een muur, die om de oude stad Singosari liep; DOMIS van een, die het gansche rijk van Singosari zou ingesloten hebben. Immers hij zegt: »Achter het nu verwoeste hoofdgebouw loopt een klein voetpad naar een opening, welke tot eene desa geleidt en alwaar men mij de overblijfselen van een muur toonde, alsmede een streek hoog land, dat thans beplant is, doch welke alle de sporen van eene vernielde stad droeg"; waarschijnlijk dezelfde omtrek, waar wij den haveloozen messigit vonden. Daarna vervolgt hij: »Reeds vroeger heb ik van den grooten muur gesproken, welke het Singosarische rijk omringde, en waarvan men nog vele overblijfselen vindt." Die muur echter zou volgens DOMIS ter aangewezen plaatse eerst later opgetrokken zijn, en wel na den val van Modjopahit, toen vluchtelingen van daar een nieuw Hindoe-rijk stichtten, welks hoofdplaats Kota Bedah, nabij Malang, was, dat wij later zullen doen kennen. En welk een muur! Hooren wij den schrijver: »De groote ringmuur begon bij Panganglélé, aan het zuider zeestrand, bij of in de bogt Oedangan, liep over den top van den berg Kawie, langs de noordelijke grenzen van Malang en Pasoeroeang tot aan de desa Porong, en van daar naar de desa Tinger door de zandvlakte Dassar over het gebergte Mahameroe tot aan het zuiderstrand. De lengte van dezen muur, zijnen loop over de hemelhooge bergen medegerekend, zou 29 Duitsche mijlen hebben bedragen. Sporen daarvan zijn nog aanwezig." Die muur zou wel »zoon" hebben kunnen zeggen tegen den bekenden Chineschen muur. De lezer doet echter best te gelooven, dat hij alleen in de verhitte verbeelding der Javanen, naar nooit op hun eiland heeft bestaan. Na Modjopahit's val nog zulke Hindoe-bouwwerken! 't Is bespottelijk. En ook vóór Modjopahit nooit gebouwd. Denkt slechts een muur, loopende over bergtoppen, die tot elf duizend voet hoog, gelijk van den Mahameroe, verrijzen, over hooge bergen en door diepe ravijnen zijn weg vervolgende, zeven-en-twintig duitsche mijlen ver. Hoe mal de Javanen ook vroeger kunnen geweest zijn, nooit zoo mal om zulk een muur te bouwen. Maar wat is dan de zaak geweest? Men heeft eenige muurfragmenten, reeds ingestort of die nog staan, hier en daar verspreid in Malang, vooral nabij Singosari, in gedachte vereenigd,

verlengd, en de muur was klaar, — veel spoediger dan ooit ergens elders ook maar het kleinste schuurtje door een metselaar opgetrokken."

COMMISSIE VAN OUDHEIDKUNDIG ONDERZOEK. In October 1902, van het gehucht Karang-kates, over een afstand van drie kwart paal, neerdalende naar de kali Laoer, werd niet ver van den oever aangetroffen een stuk metselwerk van gebakken steenen. Nadat dit muurwerk (n'en déplaise den heer BRUMUND) over eene lengte van $1^1/_2$ meter van noord naar zuid was blootgelegd (voor verdere ontgraving waren de noodige werkkrachten niet aanwezig, daar het muurwerk den verhoogden bodem inging), werd in de steen-stapeling van de vóór- of noordzijde en van de achter- of zuidzijde opgemerkt, dat de steenen waren gerangschikt in kruis-verband, terwijl in het binnenwerk de steenen gemetseld waren in de lengte van oost naar west. Verderop werden nog meer sporen van metselwerk aangetroffen, doch als groot-puin of in vergruizelden vorm.

Onderdistrict en Desa Soember-poetjoeng. Pedoekoehan Karang-kates.

VAN DEVENTER. In het Indisch jaarboekje, Warnasari, van 1857, komt een reisverhaal voor van den heer S. VAN DEVENTER Jsz, van Pasoeroewan naar Singosarie, en daarin wordt ook Karang-kates volgender wijze herdacht: »Zoo bragt het toeval in de maand Junij 1853 tot eene belangrijke, thans nog weinig bekende ontdekking. Men was in de nabijheid der grenzen van de residentie Kedirie bezig met het traceren van eenen nieuwen weg, dien de Gouverneur-Generaal op zijn reis van Kedirie naar Pasoeroewan passeren zou. Eenige schreden ter zijde van dien weg, aan de helling van een ravijn, in welks diepte de rivier Konto stroomt, die daar de grensscheiding uitmaakt tusschen de residentiën Pasoeroewan en Kedirie, vond men onder eenen grooten waringinboom, door slechts weinig aarde bedekt, een geheel ongeschonden beeld, voorstellende eene staande Ganesa op voetstuk, met den rug leunende tegen een ovalen steen ter dikte van ongeveer een voet. Het beeld is ruim zeven en het voetstuk ruim drie voeten hoog, zoodat het geheel eene hoogte heeft van meer dan tien voeten. Op den rand van het voetstuk zijn dertien doodshoofden uitgehouwen. De plaats, waar dat beeld nu staat (men vulle in: Karang-kates) is niet meer dan een zestal schreden verwijderd van de plaats, waar het gevonden werd. Voor zoover bekend is, heeft nog geen oudheidkundige dit fraaije beeld beschreven, ofschoon het wel eene opzettelijke beschouwing en beschrijving verdient. Ik maak hiervan voornamelijk melding, om aan te toonen, dat wanneer men op de

aangeduide plaats, zonder het te verwachten, zulk eene ontdekking deed, men met meer grond eenen voor de oudheidkunde belangrijken uitslag mag hopen, van een systematisch onderzoek van den bodem, waarop eenmaal het magtige Singosarie bloeide."

BRUMUND. De oudheidkundige reis van BRUMUND bracht hem bij het beeld van Karang-kates, en hij gaf van dat bezoek verslag in het 33e deel der Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap, op pag. 209: »Eenige jaren geleden werd in het Malangsche bij het aanleggen van een nieuwen weg eene belangrijke ontdekking gedaan. Men vond in het midden van het bosch een kolossalen staanden Ganesa. Het beeld is zes-en-een-halven voet hoog, drie voet breed, twaalf voet in omvang. Het staat zeventien paal bezuiden de hoofdplaats, in het district Sengoro, vijf-en-een-halven paal west van Kepandjen, hoofdplaats des districts. Tegen het halfcirkelvormige voetstuk zijn negen doodshoofden gebeiteld. De kroon is zeer bewerkt, heeft twee doodshoofden boven elkander en een breeden diadeemrand met twee versierde banden. Nog is hem tegen iedere borst onder den schouder een doodshoofd gebeiteld. Boven- en beneden-armbanden, ook om den buik, oepawita, nog andere versiersels. Sjerpbanden hangen in de lengte langs en in bogten voor het lichaam af. Hij voert angkasa en aksamala in de opgeheven achterhanden; in ieder der beide benedenhanden houdt hij de batasa, in de linker van welke de snuit steekt. Ter zijde van het hoofd zijn tegen het ovaal omloopend ruggestuk aan de eene zijde de zon, aan de andere de maan uitgebeiteld. Een zeer verdienstelijk en voorzeker eenmaal hoog vereerd beeld."

VERBEEK. Zoowel de eene als de andere beschrijving maken de aanteekening van Dr. VERBEEK (Lijst pag. 291—292) geenszins overbodig, en gaarne wordt daarvoor in dit overzicht een plaats ingeruimd. »Een zeer fraai staand Ganeça-beeld, met 4 armen, dicht bij de grens van Malang en Blitar, nabij de desa Karang-kates. Het rechthoekige voetstuk is 1.86 meter lang, 1.43 meter breed, 0.53 meter hoog. Daarop ligt een kussen 0.27 meter hoog, van voren rond afgewerkt, en met 9 doodshoofden versierd. Op dit kussen staat het beeld 1.91 meter hoog; het is op eene groote schildvormige andesiet-plaat gebeiteld, welker grootste breedte 1.54 meter bedraagt. Beneden is de breedte van die plaat slechts 1.12 meter. De totale hoogte is dus 0.53 + 0.27 + 1.91 = 2.71 meter. In ieder der twee voorarmen houdt hij een bakje, de slurf in een van die bakjes gestoken. In de andere twee armen houdt hij een bijl en een bidsnoer." Ter loops merkt Dr. VERBEEK op in de beschrijving van de Warnasari, dat »op bl. 138 in de plaats van Konto »Leksa", en op bl. 189 in plaats van dertien doodshoofden, negen doodshoofden te lezen is, als hier ten minste niet

een ander beeld bedoeld is," en gaat dan voort: »Een tweede staande Ganeça, geheel gelijkende op die van Karang-kates, alleen iets kleiner (1.61 meter) bevindt zich in het Rijks Museum van oudheden te Leiden. Het is vermeld in Leemans Catalogus Leiden, 1885, bl. 16 als No. 70; de vindplaats wordt hier niet opgegeven, alleen wordt vermeld, dat het een geschenk is van den resident J. F. W. van Nes. Op bl. 124 van dienzelfden Catalogus (Beschrijving enz.) is onder No. 126 eene teekening in inkt vermeld van een staanden Ganeça »gevonden op de helling van den berg Semeroe in Java's Oosthoek. Waarschijnlijk de Ganeça in het Museum Cat. No. 70." Hetzij dit de teekening van het beeld te Leiden is, dan wel van ons beeld te Karang-kates, zoo komt het mij om de buitengewoon groote overeenstemming der twee beelden zeer waarschijnlijk voor, dat zij in dezelfde werkplaats, ergens in het Zuid-Malang'sche vervaardigd zijn."

Commissie van Oudheidkundig Onderzoek. Hierna wordt een plaats gevraagd voor de beschrijving. waartoe het bezoek aan Karang-kates, in September 1901 aanleiding gaf.

Staande Ganeça. Een met mossen bekleed, verweerd en eenigszins geschonden, vierarmig beeld, staande op eene halfronde steenplaat, gevat in eene halfcirkelvormige krans van 9 doodshoofden, die ligt op een steenblok met achterstuk en glorie. De god is gedost in groot ornaat; als oepawita eene slang, die den kop met tjoepå-manik geplaatst heeft op den linker schouder. De makota draagt drie doodshoofden, en, in het midden vóór, daar boven, een doodskop staande op eene maansikkel. De oorsieraden zijn doodshoofden (zonder onderkaak), waaruit zaadsnoeroen hangen, *als guirlanden gerangschikt, nl. links en rechts één en in het midden een trisoela-ornament met de tanden naar beneden*, aldus in de plaats tredende van een onderkaak. De doodskoppen herhalen zich in de rijk versierde armbanden, waar ze gevat zijn in een *driehoekig ornament, waaruit het trisoela-motief duidelijk te voorschijn komt.* Het bandwerk, zooals pols- en borstbanden, bestaan uit een kralensnoer tusschen twee gladde spangen. Het kleedje wordt opgehouden door een buikband, waarvan eene primitieve strik afhangt op den onderbuik, en een sjerp, waarvan een rechter en linker strik geplaatst is op de heupen, en waaruit de plooien van kleed en sjerpbanden in overvloed gebeiteld zijn op het achterstuk. Het kleedje daalt neer tot de wreven, waar de enkelbanden een sieraad vertoonen, waarin weêr het doodshoofd-motief is opgenomen. De glorie draagt rechts, in flauw-relief boven de haarbanden, het zonnebeeld in 12 (twaalf) stralenbundels uitstralend; links het beeld van de maan (halve maanschijf), als zon omgloried. De voorhanden liggen op de respectieve

knieën, en vatten, links de batasa, rechts waarschijnlijk den tand, doch in een vorm, die te zeer herinnert aan een etensbakje, dan dat hier niet zou mogen gedacht worden aan verminking door menschehand. De opgestoken achterhanden houden, rechts de olifantshaak in den vorm van een strijdbijl, *links* de opstaande aksamala (zeer geschonden), van onder gehouden met van achter daar door ingebrachte vingers; van boven afgedekt door een *fraai driehoekig sieraad, waarin het trisoela-ornament weêr ontdekt wordt,* ofschoon het voor twee derden is weggevallen; van binnen eveneens gevuld met een ornament, *waarin weêr het trisoela-motief het hoogste woord voert.* De god heeft rozetten als tepels. De voeten zijn anthropomorfe olifantshoeven. In het doodshoofd schieten de tanden waaiervormig vooruit.

Hoog 1.90 M., voetstuk 0.85 M., grootste breedte 1.53 M., voetstuk 1.85 M.

Onderdistrict Pakisadji.

Desa Sanasari [1]).

Goenoeng Katoe.

In den catalogus van den heer Groeneveldt vinden we het volgende aangeteekend omtrent Goenoeng Katoe:

830. Drievoet. Bestaande uit een ring van 27 middellijn (buitenkants), met drie ronde naar buiten gebogen pooten, hoog 24. Op den drievoet staat een platronde, wijdbuikige pot met rond ondervlak, van dun geslagen koper en met een los deksel, fraai met bloemwerk gedreven en aan den bovenkant voorzien van een keten met grooten haak ter ophanging. Op zij van de pot is eene hartvormige ongepolijste plek, waarop een tuit of oor moet bevestigd geweest zijn. Hoog 23. Desa Sonosari, distr. Senggoroh, afd. Malang (Pasoeroean).

832. Drievoet. De naar buiten gebogen pooten eindigen in vogelklauwen; middellijn 9.5, hoog 8. Daarop een potje, overeenkomende met 807, maar aanmerkelijk kleiner en met een eenvoudige korte, ronde tuit in den rand. Het potje past op den drievoet en is daarmeê gevonden, of het er bij hoort is waarschijnlijk, maar niet zeker. Gevonden met No. 830.

833. Drievoet. Iets kleiner, maar overigens gelijk aan het vorige nummer. Op den drievoet, met hetzelfde voorbehoud als boven, een potje van

1) en niet Sonorari, zooals in den Catalogus foutief gemeld wordt.

grijs verglaasd aardewerk met wijden buik, smallen voet en enge opening. Gevonden met No. 830.

832. Drievoet. Middellijn 5, hoog 4.5, met een klein bronzen schoteltje er op. Gevonden met No. 830.

883. Bidschel. Bidschel met een drietand op het handvat, die vermoedelijk wadjra voorstelt. Veelal heeft de wadjra 5 punten, een in het midden en vier er om heen, en bij voorkeur den vorm, dat de vier buitenpunten zich boven weer met de middelste vereenigen. Schellen als deze, zoowel met 3 als met 5 punten, heeten op Bali badjra en worden daar zoowel door Boedhisten als Çivaïten gebruikt. Gevonden in desa Sonosari, district Sengoroh, afdeeling Malang (Pasoeroean).

942. Bidschel. Op het handvat een speerpunt met één weerhaak. Desa Sonosari, district Sengoroh, afdeeling Malang (Pasoeroean).

943. Id. Het voorwerp, dat op het handvat gestaan heeft is afgebroken. Gevonden met N. 942.

Alvorens na te gaan, wat er aan hang- of dierklokken van de desa Sånåsari in het Museum te Weltevreden werd opgenomen, moet in dit archaeologisch verslag een plaats worden ingeruimd aan de, door den heer GROENEVELDT, omtrent die klokken geleverde aanteekeningen.

GROENEVELDT. Op pag. 244 van den meergenoemden Catalogus lezen we, als inleiding voor de hangklokken: »Hangklokken met ketting. Het lichaam dezer klokken heeft denzelfden vorm als de voorafgaande tempelschellen, maar is veel grooter, ook hebben ze geen handvat of steel, maar in plaats daarvan zit op een lotuskussen, waarmede de klok gedekt is, een leeuw op de achterpooten (alleen bij het eerste nummer is dit eene menschelijke figuur), met een ring of oog op het hoofd, waarin een ketting met grooten haak aan het einde bevestigd is. Deze klokken zijn meestal fraai versierd en alle keurig bewerkt; de afmetingen zijn als volgt: hoogte van het lichaam der klokken 19 tot 13.5; idem, met de op de klok zittende figuur, 31 en minder. In geen dezer klokken is een klepel aanwezig en er zijn ook geen sporen, dat er vroeger een geweest is. Voor welk doel deze klokken gediend hebben, is niet met zekerheid op te geven; uit de groote zorg, die aan de vervaardiging besteed is en de groote overeenstemming tusschen de verschillende exemplaren, mag wellicht opgemaakt worden, dat ze bij den eeredienst gebruikt zijn." En op pag. 248 over ronde dierklokken: »Aldus genoemd, omdat de meeste, zoo

niet alle, bestemd zijn geweest om aan den hals van olifanten, buffels en andere dieren te worden gedragen. Aan den bovenkant hebben ze een ring van verschillenden vorm en binnen in een kram, bestemd voor den klepel, die bij vele nog aanwezig en op de vroeger beschreven wijze bevestigd is."

955 en 956. Hangklokken. Alleen de losse leeuwtjes met of zonder ketting. Gevonden in de desa Sânâsari, distr. Senggoroh, afd. Malang.

981 t/m 983. Ronde dierklokken. Ronde dierklokken. Alle van denzelfden vorm, maar verschillend in grootte: de hoogte varieert van 10.5 tot 5.5 en de middellijn van 6.9 tot 4.5. De klokken zijn fraai gepolijst, maar overigens zonder versiering; de ringen op den top hebben den vorm van een korten, liggenden cylinder, met twee of meer ringen omgeven. Gevonden in de desa Sânâsari, distr. Senggoroh, afd. Malang (Pasoeroean).

Omtrent de ovale dierklokken teekent de heer Groeneveldt, op pag. 249 van den Catalogus, het volgende aan: »De horizontale doorsnede dezer klokken geeft een ovaal met spitse uiteinden; om den onderkant is een smalle, dikkere rand, die aan weerskanten eindigt in een eenigszins opwaarts gebogen punt. Aan den bovenkant en boven den onderrand meestal een smal versierd bandje en op de klok een ring in den vorm van een horizontalen cylinder, gelijk bij de vorige groep, waarmede deze klokken, behoudens den vorm, geheel overeenkomen. De twee eerste nummers dezer groep kunnen alleen door een olifant gedragen zijn; de volgende door buffels en de kleinste vermoedelijk door geiten. In Oost-Java worden zulke klokken (klontang), slechts wat minder fraai bewerkt, ook thans nog voor buffels gebruikt, in andere deelen van het eiland (b. v. de Preanger-Regentschappen) maakt men ze van hout in ongeveer denzelfden vorm; het schijnt dat ook in den Hindoe-tijd deze ovale klokken de meest gebruikelijke dierklokken zijn geweest."

1003, 1006 en 1007. Ovale dierklokken. Als boven beschreven, hoog 26—7, doorsnede over de uitstekende punten van den onderrand 29.5—7.5. Afkomstig uit de desa Sânâsari, distr. Senggoroh, afd. Malang (Pasoeroean).

1025 en 1026. Gesloten ronde bellen. (Gesloten ronde bellen met een lossen kogel er in ter vervanging van den klepel, eveneens door karbouwen en kleinere dieren om den hals, en door olifanten, zie meerdere basreliefs van Boroboedoer, aan het tuig gedragen.) No. 1025 en 1026 ongeveer gelijkende

op peervormige bloemknoppen. Hoog 5.5. Afkomstig van desa Sânâsari, distr. Senggoroh, afd. Malang (Pasoeroean).

De hindoe-lampen nu, die door den heer Groeneveldt gecatalogiseerd worden, worden met de volgende aanteekening ingeleid (pag. 257): »Deze bestaan uit een open oliebakje, waarvan de opstaande niet zeer hooge randen uitloopen in één of meer spitse punten voor het inleggen der pit; gewoonlijk is dat bakje verdeeld in zooveel vakken als er pitten kunnen worden aangebracht, door opstaande afscheidingen in den regel even hoog als de rand. Uit het midden van den oliebak verrijst bij de grootere exemplaren een middenstuk, dat fraai met beelden, arabesken en lofwerk versierd is. Bij de eenvoudige vormen ziet men boven het oliebakje alleen een boog van twee of meer armen, die zich boven vereenigen. Bij beide heeft men gewoonlijk van boven een beugel of knop, waaraan een ketting met een grooten haak aan het uiteinde; bij vele exemplaren zijn ketting en haak geheel of gedeeltelijk verloren gegaan. Sommige lampen hebben den vorm van een vogel met vrouwekop, visch of ander dier, waarbij dan het lichaam de plaats van het oliebakje vervult en van de boven gegeven beschrijving zeer afwijkende vormen vertoont. De meeste dezer lampen, vooral die met ingewikkeld ornament en beeldwerk, zijn van slecht materiaal en gebrekkig bewerkt, dus vermoedelijk uit lateren tijd; daarentegen zijn die, welke de verschillende diervormen vertoonen, meestal van goed brons en blijkbaar van bekwame hand afkomstig."

1089. Lamp. Lamp met twee pitten. Op het middenschot een driehoekig versiersel, met de punt naar boven. Hoog 12.5. Desa Sânâsari, district Senggoroh, afd. Malang (Pasoeroean).

1090. Idem. Lamp met twee pitten. Op het middenschot een boogvormig ornament met driepuntig versiersel van boven. Hoog 12. Gevonden in de desa Sânâsari, afd. Malang.

1091. Idem. Lamp met twee pitten. De armen ter ophanging en het ornament op het middenschot zijn afgebroken. Gevonden met No. 1089.

1264. Armband. Een paar gouden armbanden, massief en zonder versiering noch opening. Afkomstig van de desa Sânâsari, district Senggoroh, afd. Malang (Pasoeroean).

1310. Ring. Ring van Koper, plat of çilindervormig, en met opgelegd draadwerk versierd. Desa Sånåsari, district Senggoroh, afd. Malang (Pasoeroean).

Behalve het bovenstaande, werden in September en October 1902, in het district Senggårå, nog aangetroffen:

Onderdistrict Pakisadji, Desa Sånåsari.

Aap. (?) Een van agglomeraat vervaardigde geheel vrij-geboetseerde, zeer verweerde voorstelling van een aap zonder staart, zittend op Europeesche wijze gehurkt op eene steenplaat, met de armen over elkaâr geslagen op de opstaande knieën, en daarop kin en mond latende rusten, en met uitpuilende oogen vóór zich uit starende. Herinnert geheel aan de apen-voorstelling in de verzameling van HAN LIANG TJWAN, te Malang. Gedost in tjawat. Is door de bevolking niet verheven tot voorwerp van vereering (poeṇḍèn).

Hoog 0.75 M.

Onderdistrict Pakisadji, Desa Gĕnĕngan.

Aap. (?) In het midden van een djagoeng-aanplant zit een aap, op dezelfde wijze en in denzelfden vorm als in Sånåsari beschreven werd. Bij de verwijzing naar de verzameling van HAN LIANG TJWAN te Malang moet worden aangeteekend, dat het hier gevonden ape-beeld, evenals dat van Sånåsari, geene vogelklauwen, doch menschevoeten heeft. Ook dit beeld is geen poeṇḍèn.

Hoog 0.67 M.

Onderdistrict Pakisadji, Desa Wånåkarså.

Nandi. Op de Javaansche begraafplaats van Wånåkarså, onder een reusachtigen waringinboom, hangt, tusschen twee wortels genepen, een zeer verweerde en beschadigde nandi, met natuurlijk gevouwen voorpooten. Naast het

beeldwerk zijn eenige bamboe-raampjes en kokertjes in gereedheid gebracht, voor het aanbieden van bloemen en borèh. Geen ornament of ornaat.

Hoog 0.53 M.

Onderdistrict Kepandjèn.

Desa Ngebroek.

Op het erf van den heer J. F. BRANDON bevinden zich drie beelden, waarvan No. 1 en 2 afkomstig zijn van Panèwen (district Kepandjèn, onderdistrict Soember-poetjoeng) en No. 3 van Slorok, onderdistrict Kepandjèn.

1. Batara Soeria. Een zeer geschonden en zeer verweerde zonnewagen, bespannen met zeven paarden, waarvan de koppen zijn weggevallen. De wagen zelf is aangegeven door een linker en rechter spaakwiel (geen schijfwiel). De tweearmige god zit op het wagenvlak, zonder lotuskussen; het linker been vóór het lichaam gevouwen, doch het rechter been opgetrokken, met de voetzool op het wagenvlak. Het opgetrokken been, dat met de knie, waar om een steunband heenloopt, naar rechts uitwijkt, steunt tegen een groot rolkussen, waarop ook de elleboog van den opgestoken rechterarm rust. Een tweede rolkussen is geplaatst tegen de bil, terwijl een derde kussen dienst doet als steun voor den linker elleboog, en onderarm en hand liggen op het gevouwen linker been. De linker hand is naar boven geopend en hield vroeger eene rozet; de rechter hand is naar voren geopend, en hield een embleem, dat niet meer herkenbaar is. Van het groot ornaat, dat blijkens de makota en hooge haartooi, halsband, polsbanden en rechter enkelband, bestaan moet hebben, is nagenoeg alles verdwenen. De oepawita is nog even op den linker schouder na te gaan. Niet te verklaren zijn de drie linten of plooien, die uit het middel over den linker onderarm heenvallen op of tegen het kussen; — evenmin te verklaren is de steenmassa van den linker schouder, neervallende op het linker kussen.

Hoog 0.57 M.

2. Ganeça. Een zeer verweerde en zeer geschonden, vierarmige Ganeça, zittend met samengevoegde voetzolen op een lotuskussen, waarvan de benedenhelft nagenoeg verdwenen is. Eveneens zijn verdwenen de benedenhelft van de rechter vóórhand, de hooge haartooi met gelaat, de linker achterhand, waarbij de moet nog te onderscheiden is van eene olifantshaak en de bovenhelft van den snuit, waarvan het ondereinde nog in het etensbakje reikt.

De god was eenmaal getooid in groot ornaat, met oepawita, doch alle sieraden zijn zoo goed als verdwenen.

Hoog 0.44 M.

3. **Dansende Rakshasa.** Een zeer verweerd en zeer geschonden, tweearmig mannebeeld, waarvan het benedengedeelte met de steenplaat is weggebroken, met allerwege geschonden achterstuk. Het beeld heeft de haren van voren opgekamd over het hoofd; op het achterhoofd opgebonden, en van daar uitloopende in een naar achter zich rond spreidende haarschijf. Van het ornaat, dat zeker bestaan heeft, zijn nog maar weinig sporen meer te ontdekken. De dansende houding van het beeld wordt vertolkt door een uitgebogen linker-, en een hoog opgeheven, dubbel-geslagen rechter been. Van het rechter bovenbeen loopt een sjerp, die gestrikt is ter hoogte van de schaamdeelen en verder neergaat tot op de linker kuit. De rechterhand is met den arm opgeheven, doch het beitelwerk is te geschonden, om er iets in te onderscheiden. De linkerhand steunt, met neerhangenden arm, op eene knots.

Hoog 0.48 M.

Onderdistrict Kepandjèn, Desa Ngadiredjå.

Op een afgezonderd stuk grond, aan den zoom der tegalans van de desa Ngadiredja, district Senggårä, in de schaduw van een tjembirit- en lasbawangboom, worden gevonden:

1. **Yoni.** Een verweerde yoni, van zeer eenvoudig profiel, zijnde een kubus tusschen uitspringende gladde banden boven en beneden, met twee hoekpilasters op elke zijde. De bovenzijde heeft een breeden opstaanden rand, en, in het midden daarvan, eene vrouwelijke sponning ad 0.11 M. vierkant. Uit het midden nu van een der opstaande zijden springt eene 0.22 M. lange tuit te voorschijn, die in het midden gegroefd van voren rond geperforeerd is en gedragen wordt door een schuin-opstaanden nandi, zittend op eene kleine steenplaat, met schaamdeel in actie.

Hoog 0.35 M., bovenvlak 0.39 M. in het vierkant.

2. **Brok van een Bodhisatwa (?).** Een zeer verweerd en bemost zitvlak met twee gekruiste beenen, zittend op een dubbel lotuskussen, met eene naar boven gerichte rechter voetzool op de linker knie. Verder is aan het beeldwerk niets te ontwaren.

Hoog 0.21 M.

3. Ganeça. Een zeer bemoste, zeer beschadigde en verweerde, vrijgebeitelde Ganeça, die oorspronkelijk vierarmig was, maar waarvan de opgestoken achterarmen zijn weggevallen, zittend, met geheel-samengevoegde voetzolen op een dubbel lotuskussen. De god was oorspronkelijk gedost in groot ornaat, doch de verwering laat de onderscheiding daarvan niet meer toe. De hooge haartooi, die, met een gedeelte van de makota is afgebroken en herplaatst, draagt halve maan en doodskop en valt op den rug neêr met gestileerde krullen. De oepawita is eene slang, waarvan kop en staart zijn samengeknoopt op den linker schouder. De tjoepoe-manik wordt gemist. De voorhanden liggen op de respectieve knieën; de rechter omvat het tandbrok, dat daarin verticaal geplaatst is, de linker het etensbakje, waarin het uiteinde van den snuit reikt.

Hoog 0.70 M.

4. Mannebeeld (?). Een zeer verminkt, zeer verweerd en bemost, tweearmig mannebeeld, dat, met een breuk aan beenen en hals, is in drieën gebroken, staande op eene steenplaat, met achterstuk, dat van boven rechthoekig bekapt is, en waar, aan de bovenzijde en aan het achterhoofd van den god, nog de sporen eener glorie worden aangetroffen. De god was eens gedost in groot ornaat met oepawita, en het halve-maan-doodskop-embleem in de hooge haartooi. De linkerhand rust op eene knots, terwijl de rechter hand, gesloten, opgetrokken, rust op het rechter buikvlak.

Hoog 0.72 M.

5. Nandi-kop. Onder de vele steenen, die de boven beschreven beelden van No. 1—4 omgeven, werd ook nog aangetroffen een nandi-kop met hals, ter lengte van 0.22 M., diagonaal gemeten van snoet tot onderzijde van den nek.

Aan dit beeldwerk (No. 1—5) wordt na het herstel van eene ziekte geofferd, — maar dan op een Maandag of Donderdag.

Onderdistrict Kepandjèn,

Desa Soekåredjå.

Op de tegalans van de desa Soekåredjå, op eene met atappen dak overdekte plek, zijn een hoop steenen bijeen gebracht, waaronder zich bevinden:

1. Brok van een Doerga-beeld. Een benedengedeelte van eene Doerga-voorstelling, staande op een buffel, die ligt naar links. Van dit zeer geschonden restant is alleen te onderscheiden, dat de rechter voorhand den staart van den buffel vat, terwijl de haarbos en het lichaam van den asoera zijn overgegaan in eene knots, waarop de thans verdwenen linker voorhand moet hebben gerust. Overigens is het geheele ornaat in verwering en verminking ondergegaan.

Hoog 0.21 M.

2 enz. Ornament in terra-cotta. Eenige stukken terra-cotta, met een ornament, waarin voornamelijk *het trisoela-motief* duidelijk te onderscheiden is. Ook deze plaats di gawé poendèn, — doch na het uitspreken eener gelofte, of bij het geven van een jaarlijksche slametan. Voor laatstgenoemde is het om het even welken dag daarvoor genomen wordt.

Onderdistsict Kepandjèn,
Desa Dilĕm.

1. Doerga. Op een tegalan van de desa Dilĕm, op eene opgehoogde plek, met kali-steenen omzet en door woengoeboomen overschaduwd, staat, op het Oosten, eene zeer verminkte, verweerde en zwaar bemoste Doerga zonder hoofd, 0.54 M. boven de grond. Het beeld is tot den rug van den buffel ingegraven, en de bevolking zou niet graag zien, dat 't ontgraven werd. Er valt alleen te constateren, dat de godin achtarmig was, dat de rechter voorhand den staart van den buffel en de linker voorhand het haar van den asoera greep. Van ornaat, verdere emblemen of attributen bleef niets over.

2. Naast de godin, eveneens naar het Oosten gericht, zit een zwaar geschonden, tweearmig mannebeeldje, zonder hoofd (0.30 M.), zeer verweerd en bemost, op een dubbel lotuskussen, met achterstuk. Het eens bestaan hebbende groot ornaat verraadt zich nog in de armbanden en de sjerpeinden, die over de beenen neervallen op het lotuskussen. Ook vertoont zich het ondergedeelte van een lintvormige oepawita. De handen lagen eens, naar boven geopend, op de respectieve knieën, en hielden in ieder daarvan eene rozet.

3. Vóór die beide beeldjes, op het Westen, zit een vierarmig mannebeeldje (0.36—0.39 M.) op een dubbel lotuskussen, zeer verweerd, zonder

hoofd en met korstmos overdekt, eveneens met de handen op de knieën. De opstaande handen zijn met de emblemen weggeslagen en ook van het ornaat is niets meer te bespeuren.

4 enz. Deze drie beeldjes staan tusschen vier zeer verweerde linggams, die in een vierkant geplaatst zijn; twee staan boven de aarde (hoog 0.36 M. en 0.34 M.), en zijn, nagenoeg ieder voor een derde, vierkant, achtkantig en rond, doch dragen geen symbool; twee staan met het vierkante gedeelte in de aarde en dragen evenmin een symbool.

District Kalanglo.

Top Ardjoenå.

Domis. Onder No. 621 van de lijst van Dr. Verbeek werden »dergelijke muren als op de Goenoeng Boetak van het Kawi-gebergte, waarvan niet meer dan de platte grond zichtbaar is", gemeld, die als de oudstbekende, beschrijvende bezoeker hebben den heer H. J. Domis, die in de Javaasche Courant van 21 October 1830 publiceerde, wat in 1845 herdrukt werd in het Indisch Magazijn, tweede twaalftal, No. 11 en 12, pag. 156 vg. Voor ons doel is het wel waard, daaruit het volgende over te nemen: »De top" (van den Ardjoenå nl.) »is zeer smal, en slechts 25 vierkante voeten groot; rechts van ons stond een vierkante steen op zijnen kant (welke 4 voet in de middellijn en $2^1/_2$ voet lang was), even alsof dezelve dus geplaatst was. Dezen steen regts latende, gingen wij langs eenen grooten steen, 4 voeten hoog, welken wij omgingen, toen wij eenen ingang ontdekten van $1^1/_2$ voet breed en 1 voet hoog, waarvoor een open vierkant was, met eenen kleinen ingang van de kanten door een steenen muurtje omringd. Het gat zelf is 6 voeten diep en 8 voeten breed; deze plaats wordt de pasanggrahan van Ardjoeno genaamd, alwaar wij moesten vernachten. Het verblijf der Javasche goden op aarde, na deze verblijfplaats te beoordeelen, is zeer slecht, en ik vind dat de woningen der nederige aardbewoners verre daarboven te verkiezen zijn. Aan den achterkant bevinden zich drie watervaten (tempaijan) waarvan het een nog met een weinig water voorzien was. Anders was op den top zelven niets te zien, als groote brokken bazaltsteenen, eene roodachtige en witte aarde, voorts was alles kaal. . . . ." Eene bladzijde verder, komt de heer Domis op de watervaten en den vierkanten steen terug, en verhaalt dan: »De watervaten zijn in latere tijden op den berg gebracht, door Tapas, die daar zijn komen bidden, en men wil dat die plaats zoowel als die van Endrokilo

is aangelegd door den broeder van Ardjoeno, Dermokoesoemo, broeder van den vorst van Ngamarto (Malang), die zich die plaats verkoren had, om de goden te smeeken hem vorst van Java te maken. De vierkante steen heeft de eigenschap, om iemand, die den top beklimt, met de handen en armen te zamen gevouwen, en op zijn borst liggende in eene biddende houding, in de toekomst te kunnen doen zien, en zijne eigene lotgevallen te leeren kennen. Doch de vreeselijke afgrond welken nevens den steen is, verbiedt den stoutsten dat waagstuk te ondernemen. Echter hebben de Demang van Ngoempit, de Patiengi (lees: petinggi) van Modjo, en de heer H. . . . . den steen beklommen; doch in geene biddende houding, zulks was hun onmogelijk, en het was dan ook om die reden dat zij niet in de toekomst hebben kunnen zien, enz."

ZOLLINGER. De heer H. ZOLLINGER nu, die bijdragen leverde »tot de kennis der gebergte-systemen in het Oostelijk Java", verhaalt in het Tijdschrift van Nederlandsch-Indië, I, 1846 op p. 139 vg. het volgende: »Ardjoeno is een naam, die in de Javaansche mythologie dikwijls voorkomt, en van veel beteekenis is. Ook aan den berg hechten zich menige maren en de inboorling beschouwt den berg met eerbiedige vrees. De top is overdekt met overblijfselen van vroegere godsdienstige toerustingen. Gebouwen hebben wel nooit daar gestaan. Thans vindt men nog vele ledige vierhoeken, die van langwerpige steenen als van muren omgeven zijn. Nabij de spits, waarin de top van den berg eindigt, is ook eene soort van hol, dat ingelijks uit steenen bereid en welks ingang half en half daardoor gesloten is. Het schijnt maar weinig voeten lang, breed en hoog. De Javanen houden dit hol voor een oude grafplaats, en betogen, dat men vroeger beenderen daarin gevonden heeft. Naast deze zoogenoemde grafstede staan nog drie groote aarden potten in den grond, enz."

JUNGHUHN. Bevestiging van hetgeen we reeds weten, voor zooverre de reiziger dat bevestigen kon, vinden we bij JUNGHUHN, in de uitgave van 1854 van zijn Java, op pag. 1160: (Er is sprake van de Widadaren) »Op den eersten oost-noordoostelijken hoorn. Verscheidene ruw bewerkte, ten deele reeds ingestorte trappen leiden van den tusschenrug opwaarts naar den noord-noordoostelijken hoorn; hier langs opklimmende, komt men aan kleine, vierkante ruimten, welke eene middellijn hebben van 6 voet en iets minder, en door reeds ingestorte ongeveer nog ter hoogte van 3 voet staande geblevene muren worden omringd. Noch beeldhouwkunstige versierselen, noch standbeelden worden alhier gevonden. Zoowel de muren als de trappen bestaan uit teerlingvormige of parallellopipedische stukken trachiet, welke òf ruw zijn bewerkt, òf reeds door de natuur in dien vorm zijn gebracht. Wijders vonden wij alhier drie groote, ter halverwege in de aarde ingegravene waterpotten (goetji)."

Oordeelende naar den *aard* der zaken, die op den top van den Ardjoena worden aangetroffen, bij het gezag, dat aan het verslag der drie rapporteurs mag worden toegekend, bestond er voor de archaeologische commissie geene termen, om een kostbaar onderzoek als het onderwerpelijke te herhalen.

Het lid der Oudheidkundige Commissie
J. KNEBEL.

Beschreven op de aangegeven plaatsen
in September-October 1902.

AANHANGSEL.

Beschrijving van de votief-tjaitya van de Koffie-onderneming Kawisari, in het Blitarsche, boven genoemd op bladz. 255.

District Gandoesari,
Desa Sĕmèn.

Op de zuidwestelijke helling van het Kawi-gebergte, 2700 voet boven de zee.

Dezelfde welwillendheid, die ik ontmoette bij mijn bezoek van de koffie-onderneming Limburg, mocht ik nogmaals van den heer J. A. H. Everard ondervinden bij mijn bezoek aan het koffie-perceel Kawisari, waarvan genoemde heer Administrateur is, — hetgeen ook oorzaak is, dat door mij werd kennis gemaakt met de bedoelde tjaitya en de daarbij voorhanden, hier ook beschreven oudheden.

1. Beschreven steen. Een beschreven steentje, op een rond lotuskussen, waarvan een abklatsche, door den heer Willems vervaardigd, werd aangeboden aan den Voorzitter der oudheidkundige commissie te Weltevreden.

Hoog 0.48 M.

2. Tjaitya (?). Eerst wanneer het monument zal zijn ontdaan van de kalk, waarmeê het (volgens den opziener van Kawisari ter verfraaiing) besmeerd is, zal eene betere en vollediger beschrijving kunnen worden geleverd dan hieronder mogelijk was. Het is een zuilvormig beeldwerk, in drie terrassen opgezet, en met een waloe-vormig zuiltje afgedekt, en bestaat alzoo:

a. Uit een kubusvormig soubasement, met een uitspringenden boven- en benedenband. De onderband is fraai geornamenteerd met een rechthoekig-gevouwen kala-kop zonder onderkaak op de hoeken, en, op elke zijde tusschen de twee half-koppen, een ornament, bestaande uit twee uiteenloopende voluuten, waarvan de samenloopende stengels door een ring verbonden zijn. Het stereotiep kala-gebit bestaat hier uit twee krom-neer-

gaande hoekslagtanden en daartusschen twee gewone tanden. De bovenband bestaat uit neergaande, gladde lotusbladen, die neervallen uit een naar voren nijgenden gladden band. Het bovenvlak is aan de vier zijden afgeschuurd. Op de vier hoeken tusschen de banden is eene herhaling gebeiteld van het rechthoekig in tweeën-gevouwen kala-motief, en verder aangevuld met een ornament in zwak relief, dat door de kalk niet te determineren is. Dit soubasement heeft eene hoogte van 0.44 M.

b. Uit een vierkant steenblok, als eene eerste verhooging van 0.52 M. geplaatst op dit soubasement; iedere zijde heeft een paneel, gelijst in 4 banden, waarop eiervormige kralen zijn gebeiteld in flauw relief.

c. Uit eene tweede verhooging, hoog 0.52 M., zijnde een kelk op voetstuk met vierkante basis, geheel geornamenteerd met bloemwerk, dat aan de 4 zijden schuin oploopt. De hoeken van den beker- of kelkvoet zijn vier in tweeën gevouwen palmetten, en tusschen de vier opstaande punten, door deze palmetten gevormd, ligt een eiervormig-geornamenteerd bandje. Uit dat bandje gaan opstaande lotusbladen op, die een sangka-motief dragen in elk tweevoudig bladojief, en uit die lotusbladen verrijst de zestienzijdige kelk, waarin elke twee zijden worden vereenigd door een uitspringende rib, zoodat acht ribben gevormd worden, die, ter linker- en rechterzijde, een inspringend bloemblad (?) hebben. Deze kelk is van boven afgeplat, in de omlijning acht bladpunten vertoonende, — en in het midden daarvan staat

d. een zuiltje, dat de waloe-vrucht koos als beitel-motief (± 0.20 M.).

3. Rakshasa. Een bekalkt en verweerd, tweearmig mannebeeld, hurkende op eene steenplaat, met den linker voet onder het lichaam geslagen, en de rechter voet met de voetzool op de steenplaat geplaatst. De rakshasa heeft knevel en slagtanden, en draagt een makota, waaruit het haar, plat naar achter gekamd over den schedel, in sluike, gladde vlechten neervalt op den rug. Verder getooid met oorhangers, halssieraad, arm-, pols- en enkelbanden. Met beide handen, die op de opstaande knie zijn samengebracht, wordt eene knots omvat, die met het bovengedeelte op den rechter schouder rust. De kleeding bestaat uit een gewone tjawat.

Hoog 0.46 M.

4. Rakshasa. Een bekalkt en verweerd, tweearmig mannebeeld, hurkende op eene steenplaat, met den rechter voet onder het lichaam geslagen, terwijl de linker voet met den voetzool op de steenplaat rust. De rakshasa heeft knevel en slagtanden, en draagt een makota. Het haar op den schedel

is geheel weggeschuurd, doch de krulpruik op den rug bestaat nog. Verder getooid met oorhangers, halssieraad, arm-, pols- en enkelbanden. De beide handen zijn voor het midden van het lichaam gebracht, en omvatten eene knots, waarvan het boveneinde rust vóór, tegen den linker schouder. De kleeding bestaat uit een gewone tjawat.

Hoog 0.52 M.

5. Rakshasa. Een bekalkt en verweerd, tweearmig mannebeeld, geheel gelijk aan No. 4. Ook bij dit beeld is de bovenschedel glad geschuurd, doch de knots, die eveneens gegrepen wordt door de beide vóór het lichaam saamgebrachte handen, rust met het boveneinde vóór, tegen den rechter schouder.

Hoog 0.53 M.

Het lid van de Commissie voor Oudheidkundig Onderzoek,

J. Knebel.

Beschreven op de onderneming Kawisari

October 1902.

INHOUD.

Blz.

Blz.

RAPPORTEN

VAN DE

COMMISSIE IN NEDERLANDSCH-INDIË

VOOR

OUDHEIDKUNDIG ONDERZOEK

OP

JAVA en MADOERA.

1903.

Uitgegeven voor rekening

VAN HET

Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

ALBRECHT & Co., BATAVIA. | M. NIJHOFF, 's GRAVENHAGE.

1905.

INHOUD.

Blz.

LIJST DER PLATEN.

Driemaandelijksch Rapport

— over Januari, Februari en Maart 1903 —

VAN DE

Commissie in Ned.-Indië voor Oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera.

In het vorige verslag werd reeds gesproken van de photo's, welke met dit rapport kunnen worden overgelegd, in de eerste plaats een beredeneerde reeks van *Baraboedoer*-opnamen, die een overzicht geeft van het ornament aan dit gebouw, maar tevens de aandacht vestigt op de verregaande slordigheid, waarmede in velerlei opzicht door de werklieden is gearbeid. Daarvoor moesten in verschillende gevallen markante plekken worden uitgekozen, die meerendeels niet het fraaiste van de Baraboedoer te aanschouwen geven. Men houde daarbij wel in het oog, dat slechts door een juiste opname het geheel tot zijn recht kan komen, daar het goede eerst gewaardeerd kan worden onder vergelijking met het minder goede, en men zoo tevens een tegenwicht in zijn bezit krijgt tegenover de overschatting, waarin men allicht vervalt, zoo lang men niet weet hoe een zeker stuk eigenlijk zijn moet, en hoeveel beter het gegeven had kunnen worden.

Photo 398 geeft de plek te zien, die aan IJZERMAN uitwees, dat het beloop van den voet van de Baraboedoer een ander moest wezen dan oogenschijnlijk het geval is.

399 vertoont de kleine leeuwen, die volgens de mededeelingen van CORNELIUS beneden halverwege op de trapleuningen hebben gestaan, zooals men zien kan op Plaat I van de kleine platen, behoorende bij het door LEEMANS uitgegeven werk over het monument. Er moeten er zoo acht zijn geweest. Twee voor ieder der monumentale stoep-trappen, die ouder zijn dan de aanstapeling, daar zij tot het oorspronkelijk ontwerp behoorden, en de omvang en de zwaarte van die aanstapeling naar hun vorm is geformeerd. Voorhanden of bekend zijn er 18 leeuwen van deze afmeting, waaronder 8 onafgewerkte, terwijl brokken van zulke leeuwen om de tjandi heen, op of aan de helling van den heuvel, tusschen de andere steenen voorkomen. Een veel grooter aantal dus dan men verwachten zou; daarop wordt hier beneden teruggekomen.

De dwergdrager *(gaṇa)* onder den *makara*-spuier van de eerste gaanderij, op 400, geeft zekerheid, dat de overeenkomstige stukken bij den grooten tempel op het Méndoet-terrein aangetroffen, daar behooren onder de makara's onder aan de trapboomen van den stoep daar. Die makara's zelf wijzen uit, dat de muur waaruit zij steken, de onderste muur is van de Baraboedoer, want de hoogere muren hebben alle leeuwekop-spuiers, en IJZERMAN's onderzoek heeft dan ook aan het licht gebracht, dat deze muur de onderste is.

401 en 402. In de eerste gaanderij is onder in den muur van de borstwering een reliefreeks geplaatst, die niet behoorde tot het oorspronkelijke bouwplan. Tusschen de tafreelen vindt men constant zich repeteerend decoratief ornament, smalle vlakken met 2 of 3 staande figuren, als op 401, dat tevens de slordige werkwijze kenschetst, daar dit tableautje op de plaats waar het staat, niet had mogen voorkomen, en een geheel ornamentvlak te veel is. Het inferieure van het werk blijkt ook uit de pilasters in de (ware) hoeken van deze reeks reliefs, op photo 402, omdat deze pilasters in die hoeken vloeken met het ornamentsysteem, zooals dat overal elders aan de Baraboedoer is op te merken. Aan de balustraden loopt aan de Baraboedoer over de inspringende hoeken, zooals wenschelijk is, het tableau overal elders door, zóó één gevouwen tafreel gevende.

403. Even leelijk als de zooeven genoemde bijzonderheden zijn, even fraai is het stuk blad-ornament van 403, een gedeelte van de makara aan de binnenzijde van de poort, die in de 1e gaanderij leidt, in binnen-ornamentstijl. Hoezeer ook beschadigd, is wat rest nog verrukkelijk. Men vraagt zich af of het stuk wel van steen is, of het geen houtsnijwerk is, zoo zacht en week, en toch forsch, is het machtig mooi uitgezette stuk afgeleverd.

404 geeft een gezicht in die gaanderij.

405, 406 en 407 typiseeren het ornament (middenband, pilasters, guirlandeband en spuiers). Dit ornament is constant, maar met geregelde varieering van het bij-ornament onder in den klimmenden bloemband. Hier is het een vaas, elders wat anders, vooral allerlei dieren. De afbeelding van de nis op 407, bepaaldelijk van het kala-makara-ornament, kan straks mede ter vergelijking dienen.

408 tot en met 418 geven bijzonderheden van de tweede gaanderij. Men lette op de gleuf onder in den borstweringmuur, een der mishandelingen van de Baraboedoer tijdens den bouw. Om de fout te verhelpen is die gleuf later weer ingevuld, zie beneden, maar de er in geplaatste steenen zijn er weer uitgevallen. Het decoratieve ornament aan dezen muur is gemengd. Om den anderen vindt men hier een boom en een bloempot, zie eensdeels 411 en 412 en anderdeels 409 en 410. Waar uitspringende hoeken zijn (hoeken die de

snijlijn tot den toeschouwer keeren) vindt men nevens die lijn de vlakken gevuld met twee kinnara's. Nos. 413 en 414. De photo 409 geeft misschien wel het hinderlijkste wat men aan de Baraboedoer aantreft. De daar afgebeelde pot staat op een vlak waar zij niet had mogen voorkomen, op de helft van een terugwijkend, gevouwen hoek-tableau. De geregelde symmetrische uitzetting van het decoratieve ornament aan dezen muur is daardoor geheel in de war gebracht, tot ontzaglijke schade van het geheel. Deze fout was niet te herstellen. Zij had in hare gevolgen reeds te ver om zich gegrepen. 415 geeft het binnenornament van de poorten in dezen muur. 416 (en 417) en 418 den pilaster, den guirlandeband en den spuier.

419 is een der ornament-casementen van de borstwering der 3e gaanderij. Dit ornament is monotoon, met de noodige variatie natuurlijk, en wordt op dezelfde plaats ook gebruikt in de 4de gaanderij, vgl. photo 429 en 429*a*, waaruit bij het klassieke karakter van den bouw en de ornamentatie van de Baraboedoer en de Tjandi Mĕndoet, direct volgt, dat deze twee gaanderijen, de 3e en de 4e, of in hun geheel of wat de borstweringen betreft, homogeen zijn, d. w. z. dat bijv. de met sprekende tableaux versierde vlakken van die borstweringen tot één cyclus moeten behooren. Het gezicht in de 3e gaanderij op 420 vertoont onder aan de borstwering dezelfde uitgleuving als dat der 2de. Dezelfde fout is hier gemaakt, en op dezelfde wijze is deze ook hier verholpen. Photo 424 doet zien, dat die uitgleuving een dubbele inspringing heeft gevormd, zooals het geval wezen moest in verband met de oorzaak van deze fout, die in het Baraboedoer-rapport is aangegeven. Het binnenornament van de poort, de verlijnde makara, geeft 421, het nommer, dat tevens een afbeelding geeft van het triçûla-tjakra-behangselornament aan de Baraboedoer. 422 en 423 vertoonen de opgaande bloembanden, den pilaster, den guirlandeband (hier den rosetband) en den spuier (leeuwekop met opgeslagen klauw, als overal elders in de gaanderijen). Opmerking verdient dat, evenals het decoratieve ornament aan de borstwering, ook deze rosetband zich repeteert in de 4e gaanderij, zie photo 432. No. 425 en 426 geven, sit venia verbo, nog twee voorbeelden van het triçûla-tjakra-ornament in deze gaanderij, dat, behalve ter weerszijde naast de poorten waardoor men deze gaanderij betreedt, ook gevonden wordt aan de beide kanten van den kala-kop van die, waardoor men haar weer verlaat om de 4e gaanderij te bereiken. 426 doet zien, dat het in de bedoeling lag ornament te leveren, als photo 421 geeft; 425 geeft te zien wat men er wel van heeft durven maken. Er verder over te zwijgen is zeker wel de scherpste kritiek.

De teleurstelling, bij het bezichtigen der twee laatstgenoemde photo's ondervonden, valt gelukkig weer weg bij No. 427 en 427*a*, beiden photo's van

een en dezelfde nis in de 4e gaanderij, die voor alles in die gaanderij de aandacht verdient, hoewel zij indirect opnieuw een groote teleurstelling baart. De nis in deze photo's afgebeeld, mag men de modelnis van de Baraboedoer noemen. Men vindt haar oost-ten-zuiden, in den hoek van den eersten terugsprong, als men van de poort uit begint te tellen. De roset en haar stand is meesterlijk, maar ongelukkig niet doorgevoerd aan de andere nissen van de Baraboedoer, men zie slechts photo 407, 428 en 428*a*. 427 tot en met 428*a* geven duidelijk de vingerhouding van de Buddha's in de nissen van den vijfden muur aan. Daarop wordt zoo dadelijk teruggekomen. Over 429 en 429*a* werd reeds gewaagd sub 419; en, geeft 430 een kijkje in de gaanderij. 431 en 431*a* representeeren het binnenornament van de voor- en van de achterhelft van de poorten, die, zooals bekend is, hier dubbele koppen hebben. Guirlande-, hier rozetband, opgaande bloembanden, pilaster en spuier vindt men op 432, 433 en 434. Hoogst belangrijk zijn 435 I, 435 II, 435*a* I en 435*a* II, die, twee aan twee, twee ten westen van de Noorderpoort, naast elkander, gelegen tableaux geven. Men lette vooral op de twee laatsten. Hier vindt men de 6, zegge zes buddha's, een ieder met hun eigenaardige handhouding. Den 3e links en den 3de rechts, — de buddhatjes zonder lotuskussen zijn pratyekabuddha's, die er uitzien als monnikken, — vergelijke men met den buddha in de nissen op photo 427, 427*a*, 428 en 428*a*. *)

Nos. 436, 437 en 437*a* geven de 5e poorten aan binnen- en buitenkant. Is de buitenzijde bijzonder mooi, de binnenkant is bijzonder interessant, niet alleen omdat ook hier weder het binnenornament het buitenornament vervangen heeft, en desniettemin in de kleine blaadjes de opgeheven klauwen bij den leeuwekop toch nog terug te vinden zijn, of omdat in de makara's, die, hoewel verlijnd, den voorpoot nog duidelijk laten zien, tegelijkertijd het vogelmotief duidelijk is waar te nemen. Wat hier het opmerkelijkste is, dat zijn de sponningen in den vloer, voor en bij den voet van die poort, die uitwijzen, dat dáár het een of ander moet hebben gestaan, dat wat men noemt vrij stond, want het ornament op den post is, zooals men zien kan, geheel afgewerkt. Die sponningen vindt men, voor zoover nog na te gaan is, bij alle vier de poorten van het plateau, en omvatten een vlak van 1.10 × 0.44 M., buitenmaat. Zij komen vooral sterk uit op 438, waar men gewaar wordt, dat men ze aan beide zijden van de poort vindt, en dat de lengtestrekking de richting van den muur der borstwering volgt. In verband met een mededeeling, ontvangen van Pastoor P. J. Hoevenaars, roomsch-katholiek missionaris te Mendoet, kan wel

*) Voorts zij nu ook verwezen naar het opstel Een Buddhistisch monniksbeeld, en naar aanleiding daarvan het een en ander over eenige der voornaamste mudrâ's, Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., XLVIII.

niet twijfelachtig zijn wat er indertijd op die sponningen stond en er door vastgehouden werd. Nu nog weten de ouden in de kampong, èn te Mendoet èn te Baraboedoer, te verhalen, dat de groote schoonmaak, de groote ontruiming dezer ruïne heeft plaats gehad onder den resident Hartman, van wiens verrichtingen er evenwel geen verslag schijnt te bestaan, en dat bij die gelegenheid de vele onafgewerkte leeuwen, die men thans nog terugvindt in de laan, die van de pasanggrahan naar de tjandi voert, van boven naar beneden zijn gebracht. Er werd boven reeds op gewezen, onder No. 399, dat er minstens 18 zoogenaamde kleine leeuwen van de Baraboedoer bekend zijn, terwijl er maar 8 noodig zouden zijn voor de benedentrappen of de stoepen aan den buitensten muur. Het ondervlak dezer leeuwen mag men stellen op 100 × 50 cM. onafgewerkt, op 85 (80) × 56 (45) afgewerkt. Meer dan waarschijnlijk is het dus, dat eenmaal een achttal van deze leeuwen, vis-à-vis, op die aangewezen plekken, achter deze poorten, hebben gestaan. En dit leidt er toe, omdat zelfs op die wijze het aantal nog niet zou zijn uitgeput, nog verder te veronderstellen, dat men zulke leeuwen ook eenmaal vond naast de vierkante kleine platformen, die men overal aantreft vóór de breedere opgangstrappen in de drie ronde terrassen, waarnaast zij dan opgesteld geweest moeten zijn in de richting van de straal. Die platformen steken toch 1.15 M. naar voren uit, bij een breedte van 1.08, zooals gezegd is een breedte dus die zooveel minder is dan die der trappen zelf. Het niet afgewerkt zijn dezer leeuwen zou volmaakt in overeenstemming zijn met de conclusie, langs een anderen weg verkregen, omtrent het bovengedeelte van de Baraboedoer, of alles wat besloten ligt binnen den 5en ringmuur van dit monument, nl. dat daar veel, zeer veel onafgewerkt is gebleven. Men zie hiervoor de Bijlage II bij de Not. Bataviaasch Genootschap 1903, Verbetering en aanvulling van de aanteekening bij de mededeeling over de hoofdbeelden op de voorsprongen van den teerling der Tjandi Mĕndoet, waarin bepaaldelijk over de Baraboedoer werd gesproken, en ibidem Bijlage VIII, Het nirvâṇa-tooneel en de Baraboedoer.

439 en 440 zijn gezichten op het plateau en op de terrassen.

Door het korten van de paṇḍan-pagĕr om den voet van het monument, die langzamerhand was opgegroeid tot boomen, waar men rustig onder door kon wandelen, was het gezicht op het monument aan alle zijden betrekkelijk vrij geworden. De reeks 441—448, met de bijnommers, te zamen vier-en-twintig stuks, geeft nu contrôle-photo's van het geheele monument, van den buitenkant te zien, te beginnen van het Oosten, en over het Zuiden en het Westen, langs het Noorden gaande.

Met het oog op de voorgenomen restauratie van de Tjandi *Pawon*, tus-

schen de Měndoet en de Baraboedoer, en de noodzakelijkheid den daarbij staanden randoe alas te verwijderen, werden photo 449—453 vervaardigd om de herinnering aan dien boom, en het gevaar dat hij voor het gebouwtje opleverde, te bewaren. Een ieder kan er zich zoo een denkbeeld van maken hoe het idyllische van het gezicht jaren geleden, toen de boom nog klein was, wel bestond, maar in den laatsten tijd alleen in de verbeelding van heeren napraters levend was gebleven. De boom is gebleken op een stuk van het soubasement te staan, dus zeer onvast, en was inderdaad een groot gevaar voor deze oudheid, grooter zelfs dan verondersteld moest worden.

454—456 werden beschreven en besproken in Drie leeuwekoppen en face uit de Kedoe, Not. B. G. 1903, Bijlage XII, en 457 in Het Olifant en face stuk op het ruggestuk van No. 262*f* van de archeologische verzameling van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, ibidem Bijl. XI.

458 en 458*a* zijn reproducties van een photo in 't Bataviaasch Genootschap, van de zoogenaamde kris van Knaud, waarvan een helaas te gronde gegaan gipsafgietsel indertijd onder 1606*a* in genoemd Genootschap geborgen was.

459 vertegenwoordigt de verzameling voorwerpen uit Lědok, Bagělen, vgl. Not. B. G. 1900, bl. 119, vgl. nog bl. 142, die op zich zelf een zeer merkwaardige overzichts-collectie is van de utensilia bij de dagelijksche godsdienstige plechtigheden van noode.

460 en 461 representeeren een tweede kris met fraai bewerkt lemmet, opgenomen onder No. 9811 in de ethnographische verzameling van het Bat. Genootschap.

Sedert Januari werd, na de terugkomst van den voorzitter, het werk te Weltevreden (Batavia) voortgezet, o. a. met het nemen van photo's in 't Bataviaasch Genootschap, deels met grooten tegenslag, zooals bij het volgende verslag wel gerapporteerd zal moeten worden. Het mocht nog niet gelukken de reden van deze minder aangename uitkomst te ontdekken. Wat voor de Toempang-beelden nieuw geleverd kon worden, en reeds vroeger opgezonden werd, bij schrijven van 10 Maart 1903, behoorde gelukkig tot het goed uitgevallene, en laat het schoone van deze beelden zeker zeer goed tot zijn recht komen. Zij zouden, zelfs na alles wat er reeds van gezegd is, nog een monographie op zich zelf waard zijn.

De bezwaren, die, veel meer dan velen meenen te behoeven te veronderstellen, het identificeeren van goden- en godinnebeelden belemmeren, en nog lang zeer bezwaarlijk zullen blijven maken, brachten er toe den Heer Knebel een begin te laten maken met een studie, die straks als legger zal kunnen dienen tot het opsporen van de hulpmiddelen om die identificatie te vergemak-

kelijken. Als eerste resultaat van dat onderzoek kon door het Bataviaasch Genootschap gepubliceerd worden De Doerga-voorstelling in de beelhouwkunst en litteratuur der Hindoes, van zijne hand, Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., deel XLVI.

Het teekenwerk ging geregeld door, maar vordert langzaam, omdat de bladen bij de eenmaal voor de teekeningen der commissie aangenomen schaal van zeer groote afmeting zijn. Daarin mag echter voorshands geen verandering worden gebracht, omdat de gekozen methode het vergelijken niet alleen gemakkelijk maakt, maar ook uitlokt, en het juist de vergelijking is die de geheimen ontsluiert.

De voorzitter der Commissie in Ned.-Indië voor oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera,
(w. g.) Dr. J. Brandes.

Augustus 1903.

Driemaandelijksch Rapport

-- over April, Mei en Juni 1903 --

VAN DE

Commissie in Ned.-Indië voor Oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera.

In verband met de in gang zijnde restauratiën aan de Tjandi Mĕndoet, den hoofdtempel van Tj. Prambanan en Tj. Pawon, moest de voorzitter reeds dadelijk na afloop van het vorige kwartaal naar Midden-Java gaan. De Heer MELVILLE kreeg in opdracht hem daarheen te volgen, ten einde het werk aan Tjandi Loemboeng af te wikkelen en nog andere bezigheden te verrichten, zóó, dat hij ter plaatse zou zijn, om gezamenlijk Tj. Sewoe, Tj. Sadjiwan en Tj. Loemboeng nog eens te bezoeken, waar enkele bijzonderheden nog nader dienden nagegaan te worden. De Heer KNEBEL bleef te Weltevreden zijn werk voortzetten, het gereed maken van de nota's, die als legger moeten dienen bij het voorzetten van het onderzoek op Oost-Java, en de studie, waarover in het vorige kwartaalsrapport gesproken is.

Het lag in de bedoeling van Midden-Java door te gaan naar Oost-Java, om daar het werk weder te laten hervatten, maar zoowel de voorzitter als de Heer MELVILLE werden door hetgeen er te verrichten viel, langer opgehouden dan zich te voren liet aanzien, en daarom keerde de eerste, na inmiddels een bezoek gebracht te hebben aan Tjandi *Pringapoes* en Tj. *Perot*, ter verdere regeling der zaken, vóór de reis naar Oost-Java werd doorgezet, naar huis terug. In den daarmede gewonnen tijd ging ook de Heer MELVILLE naar deze ruïnen, met het gevolg, dat de beide tjandi's nu voorloopig zijn vastgelegd in photo 534—550.

Hoewel niet groot en zwaar beschadigd, — van Tj. Perot rest nog maar een kleine gedeelte, — zijn zij beiden zeer interessant. Geen opvatting omtrent de Indische kunst is zoo verkeerd, als die, dat deze kunst een of de Boeddhistische kunst zou zijn. Al blijft het waar, dat vooral Boeddhisten er groots in geleverd hebben, zij is geenszins uitsluitend hun eigendom, noch ook door hen uitgevonden. Zij hebben haar slechts gemeen met alle andere Indiërs of Hindoes, mogen dezen nu al Djaina's of Çiwaiten, of wat ook zijn, en dat is

natuurlijk, want de Boeddhisten waren en zijn slechts een onderdeel van het groote complex, zij bestaan slechts, omdat er Indiërs waren, en zij hebben hun kunst, evenals zoo vele andere zaken, slechts gemeen met hunne broeders, alleenlijk omdat deze er waren, en deze ze hadden, wat intusschen daarom niet uitsluit dat ook zij, evenals de andere coteriën, op sommige punten hun characteristica vertoonen, doch deze zijn het gewoonlijk, ja men mag wel zeggen juist weer, niet wat men op het oog heeft, als men van Boeddhistische kunst gewaagt. Het is daarmede gegaan als met het Hindoeïsme. Velen kennen dit slechts voor zoover zij er iets van vernamen uit werken, die over het Boeddhisme of zijnen stichter handelden. Op een zelfde wijze kent men de Hindoe of de Indische kunst gewoonlijk en vooral uit beschrijvingen van Boeddhistische gewrochten, en ziet men daardoor wat slechts een deel is, voor het geheel aan, en verzuimt men, iets waartoe men zich anders door de bank zoo geneigd betoont, in dit geval, waar het juist zoo noodig is, wat te universaliseeren. Men kan haast geen leerzamer voorbeelden aantreffen dan juist deze twee kleine tjandi's, om er zich van te overtuigen, dat alles wat men aan ornament aan Boeddhistische bouwwerken geplaatst ziet, ook aan Çiwaïtische kunstwerken voorkomt. Beiden zijn onwedersprekelijk Çiwaïtisch. Tj. Perot vertoont op den achterwand, en hautrelief uitgehouwen, Gaṇeça, en op een van de zijwanden Mahishâsuramardanî, of de verdelgster van den stierduivel, d.i. Dûrga; in Tj. Pringapoes ligt nog de nandi of de wahana van Çiwa, te groot van afmeting dan dat het stuk er door de bestaande deuropening kan zijn ingebracht; en toch, de stijl, waarin beide gebouwen zijn opgetrokken, is zuiver die van Midden-Java, zooals men dien ook aantreft aan de Tjandi Mĕndoet, die op haar beurt weder ontegenzeggelijk Boeddhistisch is, zie thans de mededeeling over De hoofdbeelden op de voorsprongen van den teerling der Tjandi Mĕndoet, Notulen Bataviaasch Genootschap 1903, Bijlage XIII.

Tjandi *Perot*, zie photo 547—549, is als deze tempel, vierkant met flauwe, breede voorsprongen. Die voorsprongen dragen, als bij de Tjandi Mĕndoet de hoofdbeelden, Guru (weggevallen), Dûrga en Gaṇeça; de iets terugliggende smallere paneelen, ook hier eenmaal acht in getal, vertoonen, voor zoover zij nog staan, als diezelfde tjandi, ieder een staande figuur, trawant of volger van de er tusschen voorkomende hoofdfiguur. Al deze beelden zijn, als aan de Tj. Mĕndoet, gehouwen uit de steenen, opgestapeld om den wand of den buitenmuur van den tempel te vormen, daarmede dus één, en daarvan niet te verwijderen. Evenals de Tjandi Mĕndoet ook door haar buitenbeelden zich duidelijk openbaart als een (mahâyânistisch) Boeddhistisch monument, zoo geeft zich deze Tjandi Perot als een Çiwaïtisch. Stond van de Tjandi Mĕndoet niet meer

dan van Tjandi Perot, het zou even duidelijk zijn, maar in den stijl zelf is geen verschil te bespeuren.

Tjandi *Pringapoes*, zie photo 534—545, is nog opmerkelijker. Maakt hier de inhoud van den tempel de zaak uit, evenals dit bij de Tjandi Mĕndoet door de beelden in het inwendige ook het geval is, de schoone, rijke, geestige illumineering van den buitenwand laat zich direct vergelijken met de zoo ingeestige decoratie van het soubasement van dienzelfden en toch Buddhistischen tempel. Ook hier een in heerlijke, sterk verwante sierkrullen ingebrachte introductie om op te gaan tot het adyton. Ziet hier op den achterwand slechts die als in een beelderigen bloementuin spelende kinderen, die den toeschouwer een gevoel van rust geven, en in hun vermaak zitten te genieten van het gezang der hemelsche menschvogels, die met nog hooger geklommen papegaaien, dartelen op de takken van het loof. Ziet de zijwanden, niet minder fraai versierd met ranken, waarin de vogels niet gemist worden, alles als aan dien achterwand en elders gegeven in klimmend loof, dat onwillekeurig het oog omhoog trekt en het hart naar boven voert. Ziet eindelijk den voorkant waarop ter weerszijden van den ingang twee paren, in de kracht van het leven, de man gesteund op en door de vrouw, hun schreden richten naar dien ingang, dien men evenwel niet bereiken kan zonder gepasseerd te hebben de ootmoedig neergezeten devoten, op de flanken van de poort, die met een handbeweging als het ware uitnoodigen verder voort te gaan, en het heiligdom te betreden. Ook op de zijkanten van den poortkop varen hemelingen op wolken in die richting, daardoor den toeschouwer almede dwingende zijn gedachten daarheen te laten gaan, evenals het klimmende groen die omhoog voerde. Men vergelijke hiermede wat het soubasement van de Tj. Mĕndoet geeft. Wat hier staat, kon daar staan, en wat daar staat, had men hier kunnen plaatsen, met dien verstande evenwel, dat de keus ontzaglijk veel fijner en juister en sprekender is, zooals wij de versieringen nu aan de beide tempels vinden. En hoe nu met het overige ornament, het steeds en overal weer terugkeerende typische versiersel van iederen boog, poort, venster, nis, quasi-dakvenster en sierpunt? Wij bepalen ons hier bij de poort. Men vindt den kala-kop, men vindt de beide makara's ook hier. De leeuwekop heeft zijn onderkaak en zijn tong. Ter weerszijde van het hoofd ziet men de leeuweklauwen, op precies dezelfde wijze als men aan de vele modellen van tempels, die men in de reliefs van de Baraboedoer vindt, deze uitzetting van dit motief ook ontmoet, naast anderen, waarin de tong en de onderkaak verloopen zijn tot bloemen en snoeren, en de opgeheven voorpooten verstyliseerd zijn tot bladeren in arabesk, of naast weer anderen, waarin het geheele ornament in stijllijnen is opgegaan. Bij de makara's of olifantvisschen is het oog

hier een tusschending tusschen het spleetoog en het ronde oog, maar zijn de krullen achter het oor en den quasi-hoorn niet zoo scherp afgescheiden van het overige, als elders gewoonlijk het geval is, zoodat het type hier iet of wat herinnert aan die olifantvisschen, welke gegeven worden met verstyliseerd lichaam. Deze makara's vertoonen nog een belangrijke bijzonderheid. Dat in den bek der koppen papegaaien gezeten zijn, is spoedig opgemerkt, maar van veel meer beteekenis is het, 1° dat hier achter, naast den makara-bek, slangen *(nâga's)* zich omhoog werken, dat er dus nevens het hoofdornament (de makara) nog een bijornament is aangebracht, omdat, ja waarom anders, dan omdat de steen te dik was, en er nog een leelijke, kale plek te vullen overbleef, en 2° dat voor dit bijornament gekozen werd het voorlichaam van een slang, zoo nu leverende een nieuwe combinatie van de beide ornamenten, althans eene die hier op Java tot nog toe niet was aangewezen.

Op de photo's ziet men naast de stoep nog andere ornament-stukken. Dezen behoorden tot een anderen tempel, die verdwenen is, evenals de verder dichtbij nog aangetroffenen. Wellicht zijn het stukken van Tjandi Perot.

Voor de ornamentiek is de nandi, die in de Tj. Pringapoes ligt, van veel belang. Dit stuk kon niet gephotografeerd worden. Het zeer remarkabele dat het vertoont, is dit. Als er een zittend of liggend leeuwtje wordt afgebeeld, zal men gewoonlijk den staart van het dier tusschen de beenen doorgeslagen zien, zoodat aan den naar den toeschouwer toegekeerden kant, van onder den buik, over de schoft van den achterpoot, het eind van den staart met zijn pluim weer te voorschijn komt. Die pluim geeft natuurlijk dadelijk aanleiding tot verstyliseering, en men krijgt op die plaats van het silhouet dan ook haast altijd een constant sierstuk te aanschouwen. Dat sierstuk is van den leeuw overgebracht op andere dieren, ook op het rund. Het opmerkelijke van de nandi in Tj. Pringapoes is, dat men dat sierstuk dáár aan weerskanten van den buik kan vinden, en dat niet alleen voor de achterpooten, maar ook achter de voorpooten. De les voor de sierkunst hieruit te trekken is een eenvoudige, maar het is er tevens een, die nooit uit het oog mag worden verloren, deze, dat het te doen is om ornamenteering, om breking van de vlakken, dat het er vaak niet aan toe doet waar het ornament geplaatst wordt, mits de omgeving maar taliter qualiter een overeenkomstige is, en dat het ornament zich steeds schikt naar de ruimte waarop en waarin het moet worden ingeschetst.

Van den tocht naar Ngadirĕdja (Tj. Perot en Tj. Pringapoes) werd tevens gebruik gemaakt om, bij het langsgaan, ook de Chineesche klĕnteng te *Parakan* op te nemen. Dit was en werd ook gedaan met de beide soortgelijke heiligdommen te Jogja, die de aandacht zeer verdienen, en, in vollen overvloed,

allerlei te aanschouwen geven van eenzelfden aard, als elders met het oog op de verwantschap van de Chineesche kunst met de Indische reeds vastgesteld werd, zie het Verslag van het Internationaal Orientalisten-Congres te Hanoi, Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., XLVI. Ja, met het oog op Java kan men, om zich goed eigen te maken wat wel in wezen het kenmerkende en eigenaardige van de Hindoekunst is, geen beter leerschool wenschen dan juist wat deze klĕntengs al dadelijk leeren, parallel als de kunstuitingen gaan in allerlei richting, en gebruik als er gemaakt wordt van dezelfde motieven, op een zelfde gevarieerde wijze, en toch zoo verscheiden, dat tot nog toe niet opgemerkt werd hoe groot de verwantschap is, en hoe na zij elkander staan. Alles wat in den laatsten tijd gaandeweg over de Hindoekunst op Java kon worden opgemerkt, en daaronder verwekten verschillende zaken bij velen bevreemding, vindt men er terug op Chineesche wijze geuit, dat is in een Chineeschen toon, en de commissie zal zeker ook van de gelegenheid gebruik moeten maken om ook over het materiaal, dat in die richting op Java voorhanden is, het een en ander te berichten.

De bezoeken, die in dezen tijd aan de oudheden op de grens tusschen de beide Vorstenlanden moesten worden gebracht, brachten verschillende zaken aan het licht.

Aan de Tjandi *Sadjiwan* werd een gedeelte van het restant van de poort weggebroken, en later weer herplaatst, om te onderzoeken of er al dan niet een bijbouwing had plaats gehad. Het ornament onder aan den ingang van den hoofdbouw gaf er aanleiding toe zulks te veronderstellen. Het bleek, dat het ornament achter de steenen niet doorliep, zie photo 530, maar dat, toen men het aanbracht, de er gedeeltelijk voor staande steen er niet voor stond, of tijdelijk is verwijderd geweest, om wat op den er achter staanden steen nu te zien kwam, te kunnen uitbeitelen.

Een zelfde resultaat werd ook gekregen bij het wegnemen van een gedeelte der hoektempeltjes, die aan den hoofdtempel te *Prambanan* in de hoeken bij den oorsprong der trapvleugels zijn geplaatst. Ook in dit geval is er dus volgens een bijzonder of beredeneerd werkplan gehandeld, en mag men niet van bijbouwing spreken, daar die tempeltjes blijkbaar reeds een deel waren van het oorspronkelijke ontwerp.

Bij het in behandeling genomen kleine tempeltje van Tj. *Loemboeng* kon, met behulp van de stukken nog voorhanden van de andere bijtempeltjes, de basis van den conus gereconstrueerd worden, zoodat straks dat éene tempeltje geheel en gaaf in teekening zal kunnen worden geleverd, wat de gelegenheid zou geven één dier bijtempeltjes in zijn geheel in orde te brengen of te restaureeren.

Ook te Tjandi *Sewoe* vergezelde de Heer LEYDIE MELVILLE den voorzitter. De voorlichting van dit lid der commissie, dat gedurende eenigen tijd voor de Parijsche tentoonstelling daar ter plaatse had gewerkt, en zoo veel plaatselijke kennis op het terrein had verkregen, maakte het mogelijk dit keer een goed inzicht te verkrijgen in wat dit tempelcomplex indertijd vertoond moet hebben. Men staat verbaasd over het enorme van het ontwerp. Niet alleen de durf, die ook bij Prambanan en bij de Baraboedoer zoo aangrijpend werkt, doet hier het hooge respect voor de bouwmeesters stijgen, ook de wijze waarop het grootsche project is uitgewerkt, de opzet van de schepping, slaat den beschouwer, vooral als deze tevens weet en ziet met welke eenvoudige middelen, doorgaande slechts op oude motieven, dezen wie weet voor de hoeveelste maal repeteerende, het resultaat verkregen is. Dat de hoofdtempel is verbouwd, dat doet er niet, hij is hetzelfde gebleven, slechts inwendig vertimmerd, zou men kunnen zeggen. Hij had van oudsher al zijn eigen omvang, zijn eigen vorm, een hoofdbouw met vier aangezette voorbouwsels, en een rijzig dak. Die voorbouwsels, die ieder hun eigen top hadden, met geestig weggewerkte zakgooten tusschen dit dak en den hoofdbouw, staken ver vooruit, aan hun uiteinde, d.w.z. aan hun ingang, op nogmaals vooruitstekende stoepen uitloopende, die met een langen ogiefboog neerliepen op het tempelplein. Hoog stak deze hoofdtempel boven de hem omringende vierkante ringen van kleine tempeltjes uit, hoog als hij zelf was, vergeleken met die tempeltjes, hoog als hij ook lag, omdat het tempelplein zooveel hooger ligt dan het niveau, waarop de binnenste rij bijtempeltjes staat. Voeren de zooveel lager gelegen daken der voorbouwsels, der portalen of cella's van den hoofdtempel, van zelf van het hooge dak van den hoofdbouw naar omlaag, en doen dit verder ook de in die zelfde richting loopende ogiefvormige trapboomen der stoepen vóór aan die portalen aangebracht, de buiten den borstweringsmuur van het kerkplein liggende binnenste, en lager gelegen reeks der bijtempeltjes verhoogen dien indruk nog sterker, doordat zij voorzien waren van portaaltjes, die almede een afdekking hadden in overeenstemming met die stoepen, d. w. z. hoog van achteren en laag van voren, glooiend afloopend naar voren, ter weerszijde ingevat in platte vlakken, die den vorm hadden van zulke trapvleugels, als waarvan zooeven is gewaagd, zie Plaat 29, naar foto 529. Behoeft het gezegd te worden, dat de opening van deze rij tempeltjes naar buiten is gekeerd? Dit is ook het geval met de tweede rij, die vóór die binnenste reeds besproken rij tempeltjes staat, en weer iets lager ligt, maar, behalve andere verschillen, waarover straks, vertoonen de portalen nu een geheel ander uiterlijk, daar zij aan den voorkant van boven voorzien zijn van een van voren plat, dubbelogiefvormig, laag of gedrukt kala-

makara-ornament, terwijl de afdekking daarachter dien vorm ook had. Deze snorrebaard-portalen, zooals de Heer MELVILLE het karakteristiek uitdrukte, en die men ook vindt aan Tjandi Pawon en den kleinen bijtempel op het Mĕndoet-terrein, alsmede, maar op een andere wijze, aan sommige Dieng-tempeltjes, hebben ook de, op een verderen afstand, maar op eenzelfde niveau met de tweede rij liggende, bijtempeltjes van de derde rij. Hier evenwel is de opening naar binnen gericht, zoodat deze beide rijen, op vrij grooten afstand van elkander staande, elkander als het ware staan aan te zien, zoo een statige allée vormende van keurige, uniforme, kleine godshuisjes, die, nog niet vervallen in steenhoopen, heerlijk moeten hebben gewerkt, ook deze laatste (of derde) rij weer als 't ware gesteund wordende door een daarachter liggende vierde rij kleine tempeltjes, die in vorm nu weer overeenkomen met de eerste, de allerbinnenste rij, en dus ook weer een naar buiten of naar voren glooiend afloopend portaal hebben, als de uitloopers van de lijn in haar geheel, en daarom dan ook tevens weder iets lager liggende dan die derde rij. Daaromheen zal zich weder een muurtje hebben bevonden, waarvan de vier, op de windstreken gelegen openingen als bewaakt werden door de nog aangetroffen acht reusachtige reuzen, een uitdrukking die zeker duidelijker is dan door »reusachtige râkṣasa's", want het is geenszins van algemeene bekendheid dat het woord râkṣasa in wezen en in vorm niet anders is dan ons woord »reus". Die allée-vorming van de twee binnenste rijen der kleine tempeltjes moet bij een gaven staat van het geheel nog duidelijker zijn geweest. Ook in nog andere opzichten dan in de reeds genoemde, komen de beide binnenste rijen met elkander overeen, in tegenstelling tot de twee anderen. Niet alleen dat die twee middelste rijen, zooals reeds gezegd is, op één niveau liggende, met hun snorrebaard-portalen vis-à-vis tegenover elkander staan, ook hun toppen en de groote of middenpaneelen van de zijwanden dezer tempeltjes zijn, bij alle, en tevens zeer groote, overeenkomst met die andere tempeltjes, anders geornamenteerd, en dat zonder twijfel met een bedoeling, omdat met die verschillende ornamentatie zulk een verschillend, zelfs uiteenloopend effekt wordt verkregen. Alle tempeltjes in alle vier de rijen zijn van dezelfde afmetingen en van denzelfden opzet. De binnenste rij ligt slechts iets hooger dan de beide middenrijen, en de buitenste weer iets lager. De portalen van die twee middelste rijen doen door hun opgegooide, puntig stijgende afdekking duidelijk voelen, dat zij tegenover de beide anderen met hun onbeteekenende, neergaande portaalafdekking, als klimmender, hooger, als domineerend bedoeld moeten zijn. In die vier rijen waren en zijn de beide middelsten de hoofdpartij. Hoogst merkwaardig wordt dit door de ornamentatie geheel bevestigd. Beschouwt men de rijen afzonderlijk, dan komt dit niet zoo tot zijn recht, maar ze met elkander

vergelijkende, komt het dadelijk uit. Slechts is het noodig, dat men zich bij zulk een vergelijking niet laat leiden door de technische waarde, die sommige Hollandsche woorden in de Europeesche kunst hebben. Het gedoe daarin is op vele punten en in velerleï opzicht een ander. Let men daarop, dan bespeurt men spoedig, dat zwaar bijv. in het eene geval zal kunnen beteekenen gewichtiger, en daardoor meer op den voorgrond tredend, dus zich meer vertoonende dan iets anders, en in het andere wichtiger, drukkender, en daardoor gedrukt, dus juist minder op den voorgrond tredend. Door ornament te verzwaren onder aan een voorwerp, wordt dit daar breeder, en zoo de klimming van het geheel verminderd, door het bovenaan zwaarder te maken, zullen de bovenpartijen zich meer voordoen, en zal de klimming stijgender kunnen worden gemaakt. Door het omgekeerde te doen, door te verlichten, zal men het tegenovergestelde effekt in beide richtingen kunnen verkrijgen. Wat nu leeren de beide reeksen? Bij de tempeltjes met het neergaande portaaldak zijn die middenpaneelen van boven met een kala-makara-ornament getooid, waarin de leeuwekop in verhouding bijzonder groote afmetingen heeft verkregen. Het bovengedeelte van den boog is het sprekendste, maar daardoor is dit gedeelte dan ook het duidelijkste te zien, men ziet waar de boog van boven eindigt. Het effekt dat hiervan het gevolg is, is, dat de teerling van het gebouw gedrukt is, laag gehouden wordt. Men vergelijke slechts dezelfde paneelen bij de andere reeks. De makara's spreken, de leeuwekop wordt gemist. Neen, toch niet. Men ziet de rozet, die onder uit den bek moet hangen, versterkt, vergroot, door haar aan een nog zwaarder stuk, dat boven haar zweeft en haar draagt, vast te hechten. Maar boven aan dien boog moet ook hier nog een leeuwekop zitten, dit weet en dit verwacht een ieder, en onwillekeurig vult men, of men wil of niet, ook dit kala-makara-ornament aan, wat slechts geschieden kan door zich daarboven een ontzaglijk grooten leeuwekop te denken, in de proporties overeenkomende met het daaronder afhangende stuk. Meer nog dan de teerling van deze reeks gebouwtjes zich in de werkelijkheid reeds klimmend voordoet, tegenover die andere, ziet men hem hier omhoog gaan. Dit wordt nog duidelijker, als men daarbij nu ook let op de sierstukken, die boven deze paneelen de kroonlijst tooien. Wederom brengt vergelijking een groot verschil aan het licht. Doordat al deze sierstukken in denzelfden toon zijn gehouden, — het zijn zeer verflauwde kala-makara's, met naar binnen geslagen makara-koppen, en achter dezen naar buiten gekeerde, stijgerende leeuwtjes, het bewijs hiervoor is elders geleverd of zal nog geleverd worden, — zijn de tempeltjes allen, zonder uitzondering, uniform gehouden; de totaal-indruk is gehandhaafd, het complex blijft één geheel. Edoch, het sierstuk boven de paneelen, waarin de leeuwekop ontbreekt, is

van grooter omvang dan dat boven die anderen, waarin hij wèl, en juist zoo zwaar, voorkomt. De kern, het middengedeelte er van, is verdubbeld en in duidelijker vormen gebracht, zoodat, op zekeren afstand, ook hier weder een bepaald gezichtsbedrog ontstaat, dat zich evenzeer laat gevoelen bij de kleine tempeltjes van Tjandi Loemboeng, waar die inwendig verdubbelde palmet, die niet zoo heel dikwijls voorkomt, zich bevindt boven een paneel met een ontzaglijk smallen of zeer weinig hoogen kala-kop, al vindt men daar werkelijk er een kala-kop onder terug. Het te Tjandi Sewoe bij de beide reeksen, op deze wijze, verkregen effekt wordt nog versterkt, doordat boven op de achtkantige verdieping van de eene reeks, die der groote leeuwekoppen en kleine palmetten, om de hoofdklok slechts vier, zich zelfs klein voordoende kŏbĕn-punten zijn geplaatst, terwijl bij de andere, die met de niet aangebrachte leeuwekoppen, de groote palmetten, en de snorrebaardportalen, op diezelfde hoogte zestien kleine klokken de hoofdklok omgeven. Men ziet het, met de ornamenteering is in het eene geval het lichaam zwaar gemaakt en de kop licht gehouden, is dus het eerste massiever en vertoont de top zich kleiner, bij de andere is het lichaam luchtig en rijzend gehouden, en is het dak door het zwaarder te maken, boven dit lichaam, sprekender, maar daardoor ook schijnbaar grooter en hooger uitgevallen. Voor dit alles kan men vergelijken J. W. IJZERMAN, De neventempels van Tjandi Sewoe, in Bouwkundig Tijdschrift XIX (1901), en Photo 209 van VAN KINSBERGEN. Op deze photo ziet men rechts een tempeltje van de binnenste rij, links daarnaast een van de tweede, en weer links daarnaast een van de derde rij, dat wel erg vervallen is, maar zijn opening naar den toeschouwer toe vertoont. In de publicatie in het Bouwkundig Tijdschrift is een abuis gemaakt, daar de portaalkop dien men daar bij het tempeltje vindt, behoort tot de andere reeks, die met de andere ornamentatie. In de alleeën der tempeltjes, — er dient hier in het meervoud gesproken te worden, want zulke alleeën vindt men aan alle vier de zijden van den hoofdtempel, — zijn nog andere tempels geplaatst, die vermoedelijk in de lengteas der alleeën weer vis-à-vis tegenover elkander stonden, ter weerszijde van de paden, dat tot de buitencella's en de hoofdkamer van den hoofdtempel leidden. Of alle acht voorhanden zijn geweest, is nog onzeker. Over de ornamentatie kan nu nog niets nader bericht worden. Verondersteld mag worden, dat ook hier remarkabele bijzonderheden aan het licht komen zullen.

Maar hoe dit ook uitvallen moge, de zeer opmerkelijke bevindingen, zooeven reeds verkregen, stellen wellicht in staat om nu ook te begrijpen waarom er verschil is aangebracht in de decoratie der verschillende poorten van de *Baraboedoer*, in klimmenden zin. Men weet het, dat de poorten van den 1en muur geen leeuwekop hadden, dat die van den 2en in den snorrebaard-

vorm waren, maar dat die van den 3en, 4en en 5en muur allen een langen, laag neerloopenden boog vertoonen, met de makara's benedenaan. De eerste muur, waarvan de kolossale voet bedekt is, is eigenlijk de borstweringmuur van het soubasement, waarop het gebouw is opgetrokken. De tweede muur is dus de muur van het eigenlijke gebouw, en had een hoog opgaande of een quasi portaalpoort noodig. De hooger gelegenen met hun poorten, in de gedaante van dakvensters, vgl. de nissen aan het dak van de Tjandi Mĕndoet, moeten opgevat worden als de étages van het dak, dat daarna, zonder achtkant, — dit komt ook elders voor, — overgaat in de ronde terrassen met de klokken, die om de hoofdklok heen geschikt staan, als bij de twee middelste rijen der kleine tempeltjes van Tjandi Sewoe. De Baraboedoer is, hoe geschonden ook, ook zooals hij zich nu nog vertoont, een gaaf model van een Hindoe-gebouw, dat, zooals elders op andere gegevens reeds werd aangetoond, ook uiterlijk vertelt, dat er geen gaanderij, of wat ook, meer onder den grond begraven zit.

De reis naar Oost-Java werd gemaakt over Jogja, Madioen (om de klĕnteng te zien), Kĕdiri (om Tjandi Tegawangi en Tj. Soerawana te bezoeken) en Blitar (om de gelegenheid te hebben nog eens naar Panataran te gaan). Te Blitar was de Heer Melville weer present, wiens hulp van noode zou wezen.

Te *Madioen* werden de zich daar bevindende beelden ook nog eens in oogenschouw genomen. Het bleek nu dat één dier beelden, het vrouwebeeld, dat vroeger om zijne bijzonderheid reeds de aandacht had getrokken, — zie het rapport over het 4e kwartaal van 1901, — een der merkwaardigste beelden is die men kan aantreffen. In een geheel andere richting evenwel dan men dat denken zou. Reeds meer dan eens is het in de rapporten der commissie duidelijk aan den dag gekomen, dat zij, andere richtingen van bestudeering der oudheden niet veronachtzamende, het als een eerste eisch beschouwt de aandacht aan het ornament te schenken, in zijn ontwikkeling, onderlinge verhouding en verloop, en nu mag daarbij evenmin verzuimd worden te letten op hetgeen het ten slotte als resultaat in den lateren tijd heeft gegeven, als na te gaan waaruit het voortgesproten is. De overgangen, de vervormingen zijn op zulk eene wijze veel gemakkelijker te onderkennen, en zoo kan het oudheidkundige onderzoek ook direct voordeel afwerpen voor de bestudeering van zaken van nieuweren aard, die geheimzinnig en duister zijn en wier verklaring toch zeer gewenscht is. Reeds dadelijk had het onderzoek van de Tjandi Toempang (of Djago) aanleiding er toe gegeven het wajang-materiaal aandachtiger te bezien, en deze studie is, nevens het andere, niet gestaakt. Zij is voortgezet en heeft zelfs langzamerhand een groote uitbreiding gekregen, met dit gewichtige resultaat,

dat nu reeds kan worden vastgesteld, dat de belangrijkste wajangpoppen, daargelaten de eigenaardige piekerige vorm van de onderdeelen der figuren, tot in kleinigheden beantwoorden aan een bepaalde, vrijwel afgebakende periode, den reeds zeer spoedig optredenden decadencetijd, voor welke de mooie beelden van de tjandi Toempang en hun gelijken de zoo ontzaglijk veel fraaiere modellen zijn geweest. Hoewel nu dit beeld van Madioen alleen en op zich zelf niet voldoende is om dit duidelijk te laten uitkomen, zal het later in de reeks, die ter illustreering zal dienen te worden saamgesteld, een zeer belangrijke plaats innemen, omdat het duidelijk laat zien waaraan de eigenaardige vorm van de praba, het vleugelvormige versiersel achter aan den rug en den schouder van verschillende wajangpoppen, zijn ontstaan te danken heeft.

Tjandi *Tegawangi* en Tj. *Soerawana* bevestigden in de bijzonderheden van hun uiterlijk volkomen wat wij omtrent deze beide heiligdommen reeds wisten uit de Nâgarakrĕtâgama, zie Notulen Bataviaasch Genootschap 1899, bl. 88. Zij zijn uit den Madjapahitschen tijd. Zij zijn jonger dan de tjandi's van Toempang, van Kidal en van Singasari. De commissie mag van geluk spreken, dat de bestudeering van den Oost-Javaanschen stijl begonnen is met de tjandi Toempang. De characteristica van dezen stijl komen nergens zoo eenvoudig uit als aan deze tjandi en die beide anderen, de overlading en de ontwikkeling in een eenigszins verkeerde richting, waarvan Tj. Soerawana en Tj. Tegawangi getuigen, hadden vermoedelijk het verkrijgen van een goed inzicht zeer bemoeilijkt. Wat het eigenaardige, wat het verkeerde in de ornamentatie van deze gebouwen is, zou een lange uiteenzetting vereischen en een nauwkeurige opname vergen, die niet gedaan kon worden in de weinige uren welke voor de bezichtiging dit keer beschikbaar waren. Dit kon intusschen worden vastgesteld, dat vele hier aan te treffen en, tegenover den oorsprong van dezen stijl, aan die drie andere tjandi's terecht gemist wordende, bijzonderheden een directen overgang vormen tot den stijl van Bali, die voorshands buiten de opname is gesloten. Dien stijl van Bali te beschrijven zal nog lastiger wezen, want deze is ten opzichte van de bedoelde bijzonderheden nog samengestelder en ingewikkelder geworden.

Te *Blitar* bleek achter op één der erg beschadigde en onbeduidende beelden, die in het park daar opgesteld zijn, een ruggestuk-versiering voor te komen, dat de aandacht zeer verdient. Het is een verstyliseerd Çrî, zie photo 665, dat gemaakt is van een in kronkels neergelegden en door elkander geslagen platten band, waarvan de uiteinden opwaarts loopen, op de echt Oost-Javaansche manier, omgeslagen en weer omgeslagen, weer omgeslagen en weer omgeslagen, terwijl een tweede band, op een zelfde wijze behandeld, daaronder als basis te zien is, vgl.

photo 490*a* en 498. Door onder het Çrî, tusschen dit en dien anderen band, nog een tusschenstuk te plaatsen, is het geheel tegelijkertijd tevens een boom met een olifant en face kruin, op een rotspartij, en misschien nog wel iets meer, waarover hier intusschen niet uitgeweid kan worden. De kronkels en de vorm dier uiteinden van de slippen of de banden verdienen de aandacht om twee redenen zeer. Men ziet het duidelijk, dat het lijnbeloop, die kronkels, hun oorsprong hebben uit dat, wat de Oost-Javaansche plaatsvervanger is geworden van de guirlanden van de Midden-Javaansche periode, uit de lijn, die doet denken aan een te ruim in bochten uitgelegd lint; maar men ziet tevens ook dat hier reeds bij die lijn begint op te komen dat eigenaardige convergeeren, in de richting van de uiteinden, van den buiten-contour van de onderdeelen van het stuk zelf, dat zich bij alles wat op slippen gelijkt bij de wajangpoppen zoo in het oogvallend vertoont. De oudere tijd en de nieuwere tijd reiken elkander hier, in dit stuk, over de er tusschen liggende periode, op kennelijke wijze, reeds de hand. Men vergelijke hierbij slechts de slippen bij welk beeld ook van Midden-Java, of zelfs die van de figuren aan de Toempang of aan Tjandi Panataran. Een der geheimen van de eigenaardige wajang-figuur, van het typische in die poppen, begint zich te geven. Het is volkomen duidelijk, dat hier dat zich toespitsen naar den punt toe zich niet opgedrongen heeft, omdat bij de wajangpoppen van denzelfden tijd zich die spitse vorm in de slippen reeds ontwikkeld had. Het is duidelijk dat het hier alleenlijk zoo geworden is, omdat de beschikbare plaatsruimte dien vorm van het ornament vereischte en noodzakelijk maakte, wat bij de wajangpoppen niet het geval is, zoodat het bij dezen slechts copie kan zijn van wat zich te voren reeds gezet had.

Het doel van het oponthoud te Blitar was *Panataran*. Meer en meer was het gebleken, dat het voor het voortzetten van het onderzoek op Oost-Java niet alleen gewenscht, maar zelfs noodzakelijk was, althans eenige der typische wolkengezichten van Panataran vast te leggen. Er zou een keuze gedaan kunnen worden, en de gekozenen zouden als typen verder ter illumineering van wat later nog aan den dag zou komen, gebruikt kunnen worden. Op het terrein bleek intusschen dat de beste en fraaiste voorbeelden met den noordelijken stand van de zon op dat oogenblik niet goed gephotografeerd zouden kunnen worden, als er niet een installatie werd gemaakt om het licht af te sluiten. Het photografeeren voor archaeologisch onderzoek heeft zijn eigen eischen. Eensdeels is het zaak de objecten in hun volle schoonheid weer te geven. Dit kan slechts geschieden door ensemblegezichten te leveren, zij het ook slechts van gedeelten of partijen. Anderdeels daarentegen dient men de vormen van een onderdeel zoo correct mogelijk te laten uitkomen, en dit kan slechts geschieden door een

vlakke opname, die bij vrijstaande figuren zelfs genomen moet worden van verschillende zijden, al naar mate de bijzonderheden eischen hebben. Hier bij de wolkengezichten te Panataran, waar de impressionistische kunstenarijen, zou men haast kunnen zeggen, in hun contouren en vage binnenlijnen scherp weergegeven moeten worden, verdiende het voor alles den goeden tijd te kiezen. Het photografeeren van de in eerste instantie gekozene tableaux werd uitgesteld tot nader orde, als de zon het veroorloven zou dit behoorlijk en gemakkelijk te doen, maar er werd tevens besloten nu te photografeeren wat er volgens dezelfde eischen op dat oogenblik voor in aanmerking kwam. Daarvoor bestond nog een andere reden. Door deze gelegenheid de reliefs van Panataran voor een tweede maal te zien, werden den voorzitter allerlei bijzonderheden in die tableaux duidelijk of duidelijker. Het bleek hem dat er voor den hoogen ouderdom van de wajang in haar volle wezen en tot toelichting van het ontstaan der wajangvormen geen beter voorbeeld te kiezen zou zijn, dan juist die onderste reeks van reliefs, met die wolkengezichten, aan den hoofdtempel van Panataran. Er werd besloten deze zelfs volledig te photografeeren, het eene deel reeds dadelijk, het overige naar mate de zonnestand dit zou veroorlooven. Intusschen was er een begin gemaakt met het kiezen van modellen van gebouwen in die reliefs, om dezen nauwkeurig op te meten en in teekening te brengen. Waar haast alle daken en koppen van de bestaande ruïnen zijn weggevallen, zou dit een weg zijn om over de volle vormen er van een overzicht te krijgen, en dit zou straks het voortgezette onderzoek zeer ten bate komen. Daarop was te Tegawangi en te Soerawana ook reeds gelet. De uitvoering der teekening aan deze tjandi's, vooral die te Tegawangi, laat echter veel te wenschen over, zoodat het wenschelijk was, in deze richting, voor alles zijn voorbeelden elders te kiezen. Toen het werk in vollen gang was, kon de voorzitter, onder voorlichting van den heer J. H. A. Steenstra Toussaint, woonachtig op het koffieperceel Panataran, eenige andere oudheden in de nabijheid bezoeken. Deze maakte ook attent op twee beschreven steenen, die op het erf van zijne woning bij de badkamer lagen, en beiden een klein opschift droegen, het een mogelijk luidende *warsa 10* (10 jaar), en het andere *6249*, zie photo 663 en 664. Deze beide steenen werden door hem afgegeven, zoodat ze thans op het erf van de tjandi in de pěndapa geplaatst zijn.

De eerste der door hem aangewezen oudheden ligt in een der koffietuinen van het perceel. Het zijn 36 neuten voor staanders van een groote lange pěndapa, die in drie rijen geschikt staan, twaalf in een rij. De onderlinge afstand dezer neuten is 3.50 à 4 M. in de lengte-as, en 2.50 à 3 M. in de breedte-as, zoodat deze pendapa dus een breedte heeft gehad van ± 6 Meter

en een lengte van laat ons zeggen 50 Meter. Deze neuten, die vierkant zijn, maar naar boven toe zich toespitsen, terwijl de scherpe opgaande lijnen afgevlakt zijn, stonden oorspronkelijk op een terras, dat zonder twijfel een steenen omwanding had, maar nu door ophooging van den grond daarin opgenomen is. Ook hier moet het oppervlak der aarde in de omgeving in den duur der tijden hooger zijn geworden, zooals zoo herhaaldelijk ook elders het geval reeds bleek te zijn. Enkele fragmenten van de hoekpilasters van die steenen bekleeding liggen nog in de onmiddellijke nabijheid van die neuten, en wellicht schuilen de overige stukken hier en daar nog in den grond.

De tweede oudheid, *Soembĕr warak*, lag nog iets verder, in Noord-Oostelijke richting van de vorige. Nog is daar een zekere verkuiling in den bodem waar te nemen, alsof daar vroeger een stroombedding is geweest. Op die plek, waar vroeger een watervalletje zal zijn geweest of een pantjoeran, waarvoor gebruik gemaakt kon worden van water dat uit den wand kwam, hebben gewone desalieden van groote rotsblokken voor zich een bouwwerk vervaardigd, vermoedelijk een ommuurde of bemuurde badplaats, deze ornamenteerende geheel en al in den geest en het gedoe van de in de onmiddellijke nabijheid te vinden kunstgewrochten. Betrekkelijk niet lang geleden zijn de stukken daar ter plaatse in den grond gevonden, zoo berichtte men, bij het aanleggen van een sawah, en heeft de plaats naar een der stukken, waarover zoo dadelijk, den naam Soembĕr warak (Neus hoornbron) gekregen. Alles is monsterachtig en foei-leelijk. Men vindt er twee raksasa's, de eene 2 Meter hoog en de andere 2.50. De laatste is gemaakt van drie boven elkander geplaatste stukken steen, stijf, lomp en log, ongefatsoeneerd en houterig, vormeloos en onmogelijk, en zoo is ook eigenlijk de rest, waaronder zich o. a. bevindt een derde raksasa, die op een knie geknield ligt, en hier aan deze bron de functie van manneken-pis heeft vervuld. Het stuk, dat aan de plaats den naam heeft doen geven, ziet er eigenlijk uit als een varkentje uit een Neurenberger arke Noach's. Het heeft een gleuf in den scherpen rug, die even achter den kop eindigt in een gat of een holte, welke doorloopt tot onder den voorkant van de bovenkaak. Die geul moet gediend hebben om het water op te vangen en door die holte den bek uit te doen loopen. De slurf van het dier is, omhoog geslagen, plat tegen den voorkant van den kop en het voorhoofd aangelegd. Was deze slurf niet aanwezig en had het monster niet zeer groote flapooren, en kleine slagtanden, het zou moeilijk geweest zijn er een olifant in te herkennen, en dat dan ook zelfs de inlanders misgezien hebben, blijkt wel uit den naam Neushoornbron. Zulk soort stukken, die onwillekeurig doen glimlachen, om hun onmogelijkheid en potsierlijke vormen, zijn echter in hooge mate leerzaam. Deels toch zijn zij ontstaan door het

namaken van zekere ornamentstukken, anderdeels speelt ook deze zoo onbeholpen wijze van weergeven van wat men wil voorstellen, een groote rol bij het verloopen van het ornament. Dat men ter plaatse het doen van de kunstenaars van de periode zeer goed begreep, blijkt uit nog twee andere stukken, die relief-voorstellingen dragen, en op dien olifantskop zal hieronder teruggekomen moeten worden. Bij het bekijken van een onoogelijk stuk heeft men er vooral op te letten of een stuk goed en fijn afgewerkt is geweest, dan wel of de teekening zwak en onbeholpen was, en of het werk zich bevindt in een stadium, dat een stuk noodzakelijk moet doorgaan om goed afgewerkt te worden, dan wel of het een gewrocht is van een kunstenaar (knutselaar), die eigenlijk niets goeds geven kon. De twee bedoelde stukken, ze mogen door den tijd nog iets verder geleden hebben, hadden nooit iets goeds kunnen worden, maar desniettemin geeft het eene nog een groot gedeelte van een partij, die vermoedelijk de voorstelling was van het verslaan van Kumbhakarna, waarbij de reus reeds tegen den grond geslagen is, en zijn bestrijder hem een schop tegen het onderlijf geeft, en het andere een boschgezicht, typisch opgezet, maar zeer slecht geteekend en uitgevoerd, doch toch een zooals men ze elders in fraaie vormen ontmoeten kan, met een rotspartij, waarop een boom en waaronder een hol, waarin de leeuw niet ontbreekt. Ter weerszijde van den boom een jonge man en een jonge dame, waarvan de eerste de laatste zoekt, haar met gracieuse bewegingen en smijdige, juist gekozen bewoordingen van zijn liefde getuigende, terwijl zij, gelukkig, maar verschrokken, in alle zedigheid, hare gevoelens niet ontkent. Daaronder ter weerszijde van het hol met den leeuw haar duena en zijn schildknaap, de laatste wegvluchtende, zonder dat men met zekerheid weet of hem de angst om het harte is geslagen op het zien van den leeuw, dan wel door de onbeschaamde wijze, waarop zij hem hare gunsten aanbiedt. Mooi zijn ook deze stukken lang niet, het zweemt er niet naar, en niemand zal ze daarvoor verklaren, maar daarin ligt ook niet het zwaartepunt bij deze dorpsche kunst. Dat moet daarin gezocht worden, dat ook de stumperts, die zulk soort stukken maakten, de geheimen van de kunst kenden en begrepen, deze woorden genomen nl. in dezen zin, dat ook zij wisten wat de typische eischen van den stijl van den tijd waren. Zij doen ons dezen nog zooveel beter kennen, omdat zij op zulk een onverwachte manier de bevestiging geven van wat men elders allicht slechts voor iets bijzonders hield, en zij leeren ons daardoor het wezen van den stijl beter kennen. Er zijn meer zulke stukken, zoo bijv. vindt men er een te Djember, en ook in het Bataviaasch Genootschap ontbreken zij geenszins. Op een er van, een groep, die langen tijd verkeerd geïnterpreteerd is, zij hier in dit verband even gewezen. No. 255 van 's Genootschaps verza-

meling, vide GROENEVELDT's Catalogus. Men zal er een afbeelding van vinden op photo 521 der Commissie. De groep stelt voor de schaking van Sita door Rawana. De wilmana (d. i. de wimâna, die opgevat is als een geest, *wil*) voert hen, op Rawana's bevel, weg door het luchtruim. Voor de groepeering en de bedoeling van de groep zie men slechts het schoone tableau aan de borstwering van den hoofdtempel van Prambanan, waar men dezelfde episode ziet afgebeeld.

Wat kunst is, wat hooge kunst is, kan men bewonderen aan de ruggestukken van de vier groote raksasabeelden, die staan voor den grooten tempel van *Panataran*. Hun schoon heeft reeds meer dan eens de aandacht getrokken, van VAN KINSBERGEN, van KNEBEL, van DEN HAMER, om geen anderen te noemen. De belijning, de groepeering, de technische uitvoering er van zijn dan ook prachtig, maar om ze ten volle te genieten, die stukken onder achter aan die reuzebeelden, heeft men zich even goed te vertegenwoordigen wat het willen van den artist in dezen stijl is. Een der stukken werd opnieuw gephotografeerd, zie photo 662. Het is misschien wel het mooiste, dat er in dezen trant geleverd is. Nu daarover langzamerhand reeds het een en ander kon worden opgemerkt, is het gemakkelijk in het kort dat stuk te kenschetsen. Men late zich door niets van den weg afbrengen. Het *is* een geweldige rotspartij, maar een, die te gelijkertijd een kala-kop (of banaspati) laat zien. De lijnen van dezen banaspati zijn de typische rots- of gebergtelijnen van den stijl. Tot dezen stijl behoort verder dat men gedeelten van die rotspartijen den vorm geeft van een olifant, men kent het frequente voorkomen van den naam olifantberg en olifant-eiland (naar 't gebergte) in den archipel. Verder, dat er watervalletjes in voorkomen, die men dan als pantjoerans in den vorm van makara- of olifantvischkoppen voorstelt; dat men leeuwen in het gebergte ziet; dat er bosch op staat; dat het uitspansel met zware wolken is bezaaid, en dat dezen dan phantastische vormen hebben van allerlei aard, enz. Ontbreken hier de olifant-rots en de makara-spuier, de doodskop boven den neusknobbel van den banaspati heeft den vorm van den typischen, gestyleerden leeuwekop gekregen. De wolkenpartij is zeer krachtig gemaakt, maar daardoor zijn de boomen aan het oog onttrokken. Een reuzewolk, de wolk heeft den vorm van een reus, troont bovenaan, maar onder deze ziet men nog twee andere dwergwolkjes, zij hebben den vorm van dwergjes, mede door het luchtruim ijlen. En op dit stramien, dat reeds zoo verphantaseerd is, en dat haast in hautreliet gegeven is, zoo hoog is het basrelief, met een schikking en een uitvoering, die slechts verbazing en bewondering wekt, is nu in natuurlijke vormen geplaatst geworden datgene waarom het eigenlijk te doen is, de dieren uit de fabel, die men er afbeelden wilde, hierover zie men Not. B. G. 1893, bl. 76, nl. de gans uit de fabel van de

ganzen met de schildpad, en de krokodil met het rund. Aan den krokodil heeft men hier echter den vorm gegeven van een kadal, een hagedis of een cameleon, die zoo natuurlijk en zoo schilderachtig op het stuk is aangebracht, dat men bij half licht of op eenigen afstand in de meening geraakt, dat er een levend exemplaar tegenop gekropen is, dat wegspringen zal, zoodra hij door het geluid der naderende voetstappen wordt opgeschrikt of zijn heldere oogjes den verschrikker bespeuren. Dat is kunst, maar tevens ook kunst, die aan het gedoe der Chineezen en Japanners herinnert, en misschien wel terecht, want ook in een ander opzicht herinneren deze beelden daaraan. Er kan geen twijfel over bestaan of deze beelden wel door Javanen vervaardigd zouden zijn. Behalve hetgeen reeds van de groep op de achterzijde gezegd werd, lette men op de (hier nog geheel natuurlijke) afhangende sliplijn; op de bloempot met lotussen ter zijde aan den voet, vooral zooals zij gegeven is; op de kleine figuren naast deze groote reuzen; op de geheele kleedij, op het geheele ornaat, vooral in zijn bijzonderheden, en toch, deze raksasa's, en dat zijn het, men lette hiervoor slechts weer op de doodskoppen onderaan, op den weelderigen woesten haardos, op de knotsen, en vergelijke met deze beelden slechts de raksasa's, die er nog verder op het erf, er vlak voor, staan, zijn toch weer iets anders. Zij staan geheel recht overeind en dragen veel zwaarder ornaat dan die anderen, een ornaat dat mutatis mutandis geheel overeenkomt met dat van de schrikaanjagende groote figuren, die men zoo dikwerf op de voorzijde van de deuren der klentengs (Chineesche godshuizen) ziet afgebeeld, en die dan deurwachters, windstreekregenten, of enz. voorstellen. Deze soort wezens worden evenwel in de kunst op Java, zooals deze verloopen is, op een andere wijze gegeven. En daarom is het waarschijnlijker, dat men hier te doen heeft met den invloed van een zekere fusie, die wijzen zou op een ondergrondsche Chineesche inwerking, wier aanwezigheid à priori te veronderstellen is, maar waarvoor men tot op het oogenblik, en dat is hoogst opmerkelijk, geen zekere bewijzen bijbrengen kan. Er zijn nog vele andere bijzonderheden in den stijl van Oost-Java, die op een zelfde bedekte manier daarheen wijzen, en van welken hier nog slechts genoemd wordt het patroon van het afhangende kleed dezer beelden, dat aan het kawoeng etje herinnert, maar vermoedelijk ontstaan is uit het patroon, dat men verkrijgt door Chineesche munten naast en over elkander te rangschikken. Dat die munten Chineesche zijn naar oorsprong en wezen, behoeft toch waarlijk geen verder bewijs, men zie bijv. slechts HADDON, Evolution in art, bl. 226.

De kunstenaars, die te Panataran gewerkt hebben, hebben vermoedelijk meer van de wereld gezien dan Java alleen, of wel in hun tijd moet er op het eiland een eigenaardig cosmopolitisch verkeer zijn geweest, dat hen in de gele-

genheid stelde met meer zaken kennis te maken dan met hetgeen Java zelf biedt. Te weinig heeft men zich tot nog toe rekenschap gegeven van wat men te zien krijgt en tot welke conclusies dit oogenblikkelijk aanleiding geeft. In verband met de dit keer op het terrein gemaakte opmerkingen, werd dan ook besloten, ook nu reeds eenige der medaillons te laten photografeeren. Met een tweeledig doel, 1° om daardoor met een duidelijke photo te laten zien, dat onder de afgebeelde beelden dieren hier ook worden aangetroffen *a.* de ezel, *b.* het spookdier, en *c.* de casuaris, dieren die niet op Java thuis behooren, en van welken de ezel zelfs in den geheelen archipel niet voorkomt; 2° om het verschil te laten zien tusschen een natuurlijke afbeelding en een gestyliseerde. Voor dit laatste werd de olifant gekozen, alweder opzettelijk, omdat de gestyliseerde olifant hoorns heeft, evenals de gestyliseerde leeuw, bij welke zich het ontstaan van die hoorns gereedelijk laat verklaren, zie Drie leeuwekoppen en face uit de Kedoe, Not. B. G. 1902, en omdat men daardoor leeren zal ook elders zulke olifanten te herkennen, als zij minder duidelijk zijn gegeven. In hoeverre tot het ontwerpen van zulke olifanten met hoorns medegewerkt kan hebben, dat men hen opsierde met van voren puntig zeer hoog oploopende diademen, als men bijv. zien kan in enkele tableaux aan de Baraboedoer (achterwand), doet hier niets ter zake. Nauwkeurige waarneming moet vooropstaan, en dan spreken de stomme, zwijgende steenen helder en overluid.

Er was nog een reden om deze medaillons nu eens duidelijk af te beelden. Het bloem- of bladornament verdient de aandacht zeer. Zoo vreemd als het is, en zoo schijnbaar barok als het zich voordoet, levert het vermoedelijk een der sleutels, die de geheimen van den overgang van de kunst van Midden-Java naar dien van Oost-Java voor goed zullen ontsluieren. In het rapport over het 4e kwartaal van 1901 is te dien opzichte de spijker eigenlijk reeds op den kop getikt, beter zelfs dan toenmaals vermoed werd. De passage waarop gedoeld wordt, dient hier woordelijk herhaald te worden. »Maar wat een omzetting in de distributie van het ornament, iets dat ook aan Tj. Kidal dadelijk opvalt. De dragende deelen, de pijlers of pilasters, hebben het zware ornament (de relief-tableaux) en de paneelen, de casementen, het lichtere, waar op Midden-Java de dragende deelen vrijgehouden zijn, of opgaand ornament vertoonen, en de casementen de tableaux dragen, als zij op den voorgrond treden, en eene decoratieve, tegenover die tableaux zooveel lichtere versiering, als zij dat niet doen. De tot die lichtere versiering behoorende, van Midden-Java zoo bekende, dikbuikige bloempotten, Tj. Kidal vertoont ze verlijnd, op de pilasters van het soubasement, in dat zich daar repeteerende, niet bijzonder fraaie, geometrisch uitgezette arabeskestuk, en de medaillons der oude zich liggend strekkende en opgaande

rozet- en bloembanden. reeds oudtijds aan den onderkant zelf nog versierd met een dierefiguur. zijn ieder op zich zelf komen te staan. en nemen nu de plaats in bijv. van zulke bloempotten. en versieren den tempel. zooals men dat thans ook nog op Bali ziet. waar Chineesche borden (piring Tatar) op allerlei plaatsen in de vlakke wanden of opgaande deelen worden ingemetseld." Op het oogenblik. dat het vorige geschreven werd. was het goede inzicht in den inhoud van het ornament van die medaillons nog niet verkregen. Het is dan ook vrijwel onherkenbaar geworden, en dat in hoofdzaak. omdat het gekanteld is, en daardoor liggend geworden. terwijl het uit zijn eigen aard. ook in de onderdeelen. een klimmend ornament is en was. Van alle klimmend ornament op Midden-Java is het prototype van dat dezer medaillons het klimmendste, en zóó. opgaand. wordt het daar dan ook steeds gegeven 1). niet alleen in opgerichte bloembanden, maar ook wanneer het gebruikt wordt in gestrekte casementen. bijv. om een bloempot in te vatten. of een menschelijke figuur. dus zelfs waar dit ornament in een zekere breedtestrekking moest worden uitgezet. Men vergelijke bij deze medaillons slechts de bloembandpilasters van de Baraboedoer. aan te treffen in de photo's bij het vorige rapport genoemd, of op Von Saher's Plaat XVIII. neme daar den unit van, dekke het dier in de medaillons van Panataran even af, zette zulk een medaillon op zijn kant. er op lettende het ornament daarbij niet op zijn kop te plaatsen, en een ieder zal de eigen overeenkomst oogenblikkelijk inzien. Maar al is er in zulk een medaillon onder aan het ornament weder een dierefiguur geplaatst. zooals men te voren daar ook aantrof. het behoeft haast niet gezegd te worden, dat de geest er uit is. Van daar dan ook dat zich op Oost-Java uit dit ornamentmotief een der meest op den voorgrond tredende gestrekte bloembanden ontwikkelt. en daaruit weer, als een parallel van die vroegere Midden-Javaansche stijgende banden. een klimmende. maar de details worden gerekt, alsof de zucht naar de wajang-lijn reeds aan het opkomen is. of reeds begonnen is zijn heerschappij te laten gevoelen. Men heeft hier met een belangrijk stuk van de ornamentiek van Oost-Java te doen. De afstand tusschen het begin en het einde is enorm, zoozeer zelfs, dat het aanvankelijk onmogelijk was aan overeenkomst en gelijkheid te denken. maar ook op dit belangrijke stuk blijkt de gaping tusschen Oost- en Midden-Java minder groot te zijn dan verondersteld moest worden, toen de mededeeling »Nog eens over de beelden van Tjandi Tumpang", Notulen Bataviaasch Genootschap 1901. bl. XXXI.

1) Zie Plaat 33 en 34. Behoudens één voorbeeld. de trapvleugel te Plaosan. waarmede men dien van Prambanan vergelijke. waar het ornament nog klimmend is. Voorts zie men ook aan het soubasement van Tj. Mendoet de tafreelen met den aap (en met den meerkat). waarin het ook gedeeltelijk niet klimt. omdat het dat daar niet doen mag. zooals blijkt uit de tafreelen met Wisnu en met den Garûda. waar het weer uitnoodigend klimmend is. en wezen moest.

geschreven werd. Het komt aan den dag, dat de kunst van Oost-Java zich werkelijk uit die van Midden-Java heeft ontwikkeld, maar hoe. Het is alsof men met opzet verkeerd is gaan doen. Het ornament is omgevallen, het heeft zijn karakter verloren, het is komen te zitten op een plaats, waar dat niet mocht, het ornament dat op die plaats voorkwam, verdringende naar de zijne, en daarbij werd, het werd reeds opgemerkt, ook in dat citaat, naar alle waarschijnlijkheid een zekere invloed gevoeld, die van de Chineesche zijde kwam, men denke slechts aan de cirkelronde Chineesche vensters en poortopeningen. Het ornament wordt gegeven, mooi in de lijnen, maar het werken, dat het deed op Midden-Java, in de door den Heer ROUFFAER zoo terecht »klassiek" genoemde periode, dat is verdwenen, dat is verloren. Het is hier de plaats niet om over het ornament van Midden-Java in zijn intens klassieken aard verder stil te staan, daarvoor doet zich later van zelf een betere gelegenheid voor. Trouwens, hetgeen hierboven weder moest worden opgemerkt, sub Tjandi Sewoe, zou op zich zelf reeds voldoende zijn om ten deze een vaste meening eens voor goed te vestigen.

Ten opzichte van de gephotografeerde reeks reliefs van Panataran zij hier slechts opgemerkt, dat zij in prentverbeelding geven de lakon's Rama doeta en Rama tambak, zooals later aangetoond zal worden, waarbij dan blijken kan, dat alles hier reeds in wajang-schikking is, maar tevens, dat de zoo kenbare, ons bekende wajanglijn zich nog niet gezet heeft, wat trouwens klopt met andere feiten, zooals hierboven reeds kon uitkomen, en sterk spreekt, als men ook kennis neemt van de Balische wajangfiguren.

Te *Malang*, waar de Heer MELVILLE weer ingewacht werd, moest dit keer meer notitie genomen worden van Chineesche kunst, dan van Hindoe-Javaansche. Wèl werd uitgemaakt wat er van de Hindoe-beelden op het Chineesche kerkhof, die over het algemeen erg toegetakeld zijn, gephotografeerd zou worden, en werden daarvoor deze nog eens nauwkeurig nagegaan, maar tegelijkertijd werd ook besloten de mooie en interessante Chineesche graftombe, vlak bij het kerkhof, waar die beelden staan, ook op te nemen, als een eerste illustratie van de Chineesche kunst, en omdat zij, in het haasje en de kikvorsch, die ter weerszijde van het middenstuk, boven op het monument zitten, op zulk een aardige wijze, als in een rebus, de bekende oud-Javaansche formule *lawas sang hyang tjandrâditya sumuluh i bhûmimandala*, »zoolang maan en zon het aardrijk verlichten (zal dit graf ongeschonden gehandhaafd blijven)," laat hooren, op die wijze tevens een frappante bevestiging gevende van hetgeen in Hoofdstuk IX van de Beschrijving der ruïne in het gehucht Djago (der desa Toempang) reeds opgemerkt werd omtrent de bekende Kantjil-verhalen. Als een

eerste illustratie van de Chineesche kunst werd er gezegd, men neme dit cum grano salis op. Hier is het te doen om den inhoud van het ornament, en de mate van overeenkomst die het, èn in de applicatie èn in de behandelingswijze, met onze Hindoe-kunst vertoont. In het Verslag van het Internationaal Orientalisten-congres te Hanoi en het opstel Insluimeren van het gevoel voor de symbolieke waarde van ornament ook in de Chineesche kunst op te merken, beiden in Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., XLVI, werden reeds verscheidene punten van overeenkomst aangewezen, die daarbij zoo sterk is, dat men hier, bij alle afwijkingen, wel mag gewagen van meer eigen, dan gelijk. Dat alles gaat nog veel verder. Werd er in de genoemde stukken eigenlijk slechts gewaagd van vrijstaande modellen, wat op zich zelf trouwens voldoende was, in nog sterker mate spreekt het ook in het vlakornament, dat voor velen echter onduidelijk zal zijn en door nog niemand allicht nauwkeurig genoeg is aangezien. Toch is dit in hooge mate aanbevelenswaardig, omdat men in de Chineesche kunst oogenblikkelijk dezelfde bewegingen constateeren kan, als in ons Hindoe-ornament, en die bewegingen voor ons zóó vreemd zijn, dat het menig keer moeite kostte en nog kosten zal, om, al spreken deze soort zaken voor zich zelf en van zelf, menigeen goed bij te brengen wat er in deze kunst geschiedt, ja, er een eisch is. De beide parallele, ver uit elkander staande, maar naar den oorsprong vermoedelijk zeer verwante reeksen lichten elkander toe. Waar men ten opzichte van de eene reeks, slechts deze kennende, nog zal willen dubieeren, vooral onder den indruk van eene begrijpelijke Europeesche schoolsche slaafschheid, daar zullen de voorbeelden van die andere, door langen tijd en groote geographische ruimte van de eerste gescheiden reeks, het pleit zeker beslechten in de hier tot goed inzicht en begrijpen zoo noodige richting. In de beide genoemde mededeelingen werden reeds eenige treffende voorbeelden van makara-ornamenten in de chineesche kunst aangewezen. Het doet er in dit geval niet toe, of men bij deze voorbeelden werkelijk met makara's, dan wel met andere dieren te doen heeft. In enkele gevallen is het zeker zoo, al is de figuur naar haar eigen aard geheel verloopen. De hoofdzaak is in deze de groepeering, de schikking en de applicatie. In het vlakornament, waarin de sier met krullijnen nog zoo veel hooger opgevoerd kan worden, is het kenmerkende van het motief of de motieven herhaaldelijk zoo op den achtergrond geraakt, dat slechts een kenner oogenblikkelijk ziet waarom het te doen is, en dan kan hier geconstateerd worden, dat in verreweg de meeste gevallen er een kala-makara-ornament wordt gegeven, maar op een eigenaardige manier. Dat is met een enkel woord niet goed uit te leggen. Ook hier treedt daarbij vergaande verlijning op, en het makarapaar wordt veelvuldig verdubbeld, verdriedubbeld, het verloopt ook wel in bijlijnen van den leeuwekop,

en deze wordt behandeld, als ware hij slechts een strik of knoop, ontstaan door het ineenkronkelen van de staarten der makaras 1). Men schikt de makara's zoo, dat zij te zamen een leeuwekop geven. Men geeft den leeuwekop den vorm van een vleermuis, en doet dat ook met de het meest op den voorgrond tredende partijen van de makara's. Men heeft het geheele stuk den vorm van een bloempot of vaas met deksel, nu eens hoog en smal, en dan weer laag en breed. Men werkt, men schikt, men schakeert er mede tot in het oneindige, zonder kleuren en met kleuren, in zwart en verguld, of bont, druk, levendig. Dan weer ligt zoo'n stuk op een raamwerk, dat op zich zelf reeds een fraai traliewerk zou zijn, en dan weer stelt men het samen uit platte vierkante latjes, zoodat men oogenschijnlijk niets aanschouwt dan slechts een voorbeeld van het zoo bekende Chineesche latwerk. Dit alles zal slechts met goede afbeeldingen zijn toe te lichten, en dezen zullen moeilijk te verkrijgen zijn, omdat de meesten dier mooie stukken in het binnengedeelte der klěntengs in het half donker vast zitten. Maar wanneer men zich de moeite geeft zulk een klěnteng, die intusschen haast elk op zichzelf zijn eigenaardigheden en zijn eigen type heeft, te bezoeken, en zijn oogen flink de kost te geven, daarbij ook het ornament aan de buitenzijde niet veronachtzamende, dan kan een ieder in een korten tijd, althans eenige voorbeelden te aanschouwen krijgen, maar men vergisse zich niet. Evenmin als één, als twee, als drie Hindoemonumenten, hoe overstelpend rijk zij de Hindoekunst ook vertegenwoordigen mogen, er een idee van kan geven tot hoe ver zich die rijkdom wel uitstrekt, kan dat een zekere groep van klěntengs doen. Het is er steeds het omgekeerde van het niets nieuws onder de zon, men ziet telkens en telkens weer een nieuwe uitvoering, en dan is dat ornament inderdaad mooier dan het onze, uit een open reden, omdat men nog begrijpen kan wat de teekenaar heeft willen, neen moeten geven, een kala-makara-ornament of, zooals de Chineezen het zelf noemen, een sjiho-stuk. Neem het mooiste rococo-ornament, uit den besten tijd, het mag een superieur genot geven aan lijnschikking en lijnbuiging, alles er in is echter dood, terwijl hier, zelfs in de gemaniereerdste stukken, het oude motief nog steeds leeft, al heeft het zijn symbolieke waarde, die wellicht niemand meer begrijpt, ook ingeboet. Maar al begrijpt men die ook niet meer, wat onder andere hieruit blijken kan, dat men dat ornament bijv. zelfs aangebracht ziet aan den draagstok van een Chineeschen petroleum-venter, enz., enz., waar het hier om te doen moet zijn, licht te zoeken voor de Hindoekunst op Java, geen betere introductie, geen

1) Zelfs van deze stukken kan men elders in de Indische kunst de parallelen aanwijzen. men vergelijke slechts wat hierboven over het ornament van de beide middelste reeksen der bijtempeltjes van Tjandi Sewoe gezegd werd.

leerzamer school is er, om hetgeen er over het Hindoe-ornament en daarmede de Hindoekunst op dat eiland langzamerhand reeds opgemerkt werd, goed te begrijpen en te volgen, dan deze er zoo geheel parallel mede gaande, en toch weer zoo ver van afstaande uiting van diezelfde kunst. Opzettelijk werd hier boven, waar van klënteng_s gesproken moest worden of had moeten worden (Parakan, Jogjakarta, Madioen, Kediri, Blitar) bij de Chineesche kunst slechts zeer terloops stil gestaan en zulks zal hier ook in het vervolg slechts geschieden voor zoover noodig is, maar daarom zullen dan ook hier nog eenige opmerkingen geplaatst worden, die de waarde van een beschouwing van deze kunst voor het onderzoek der oudheden op Java nog nader in het licht zullen stellen. Wat ten opzichte van de Chineesche sjiho stukken (dat wil dus zeggen makara- of kala-makara-ornamenten) geldt, gaat ook door voor de sai's (neushoorns), die de parallel zijn van den leeuwekop qua talis. Worden de sjiho-stukken tot onkenbaarheid toe verlijnd, ook met die leeuwekoppen wordt gespeeld. Soms zijn het niets dan bloemstukken, of een groote bloem met bladen er om heen, een enkele maal zelfs zoo geteekend, dat zij op eenigen afstand een schuins kijkenden, lachenden, spottenden kop representeeren. Dan weer hebben zij de gedaante van een groote krab, wellicht ook af en toe die van een eigenaardig uitgesneden kalebas, maar dit is intusschen zeker, men vindt zulke stukken nooit op een andere plaats, dan juist dezulken, waar een leeuwekop zou kunnen zitten, dit de eisch zou zijn. Bij de Chineezen spelen echter ook andere beesten een groote rol, de vleermuis, het hert, de tijger, de draak, om er maar een paar te noemen. Of dit nu daarmede samenhangt, dat de gewone namen van deze dieren gelijkluidend zijn met de gewone woorden voor geluk en vroolijkheid, macht en rijkdom, is iets waarin men zich à priori niet behoeft te verdiepen, zeker is het, dat zij die dieren, nu nog, in afbeelding bezigen om die andere begrippen aanschouwlijk voor te stellen, en onder hen is er zeker geen een, die men zoo veelvuldig ziet afgebeeld als de eerste, de vleermuis, liefst als dit kan bij vijf te gelijk, vgl. DUMOUTIER, Les symboles etc., bl. 51. Men begrijpt nu ook waarom die vleermuis-vormen in de bovengenoemde sjiho-stukken (of laat ons thans liever zeggen sai-sjiho-stukken) zijn ingebracht. Men ziet tevens, dat zij als zoodanig jonger zijn dan het oude motief, en dit mag men er wel bijvoegen, dat, waar hun waarde zooveel beter gevoeld wordt dan die van dat oude motief, het gevoel voor dit laatste dan toch voor een goed deel reeds aan het insluimeren moet zijn, of al ingesluimerd is. Behalve kennelijke, duidelijke vormen, die die vleermuizen in die sjiho-stukken allicht eenigszins verliezen, omdat zij mee moeten loopen met de lijnen van het oude motief, dat hier als stramien gebruikt wordt, vindt men in een klënteng er verscheidene anderen, die, hoezeer

ook weer eenigszins anders geteekend, toch nog duidelijk laten zien, dat de vleermuis bedoeld is, die men, evenmin als bij ons de zwaluw, niet mag verjagen, want daarmede drijft men het geluk de deur uit. In dit opzicht staat de klenteng te Malang bovenaan. Men vindt er allerlei varieteiten, duidelijkere, gestyliseerde, naar nachtvlinders of uiltjes zweemende, enz., en spoedig begrijpt men dan ook op welke plaatsen zij bij voorkeur in de ornamentatie worden aangebracht, op eigenaardige wijze gegroepeerd, menigwerf maar een enkel individu, dan weer in de vier hoeken van een raam, boven en beneden aan een lang stuk, opklimmende langs de zijden, enz. Half licht werkt hier niet in het nadeel. Juist als men de klënteng te Malang tegen zonsondergang bezoekt, ziet men welk een rol de vleermuis in de Chineesche ornamentiek speelt. Men ziet haar schier overal. Men ziet ze neerkomen en opschieten, wegzeilen en schuins afdrijven, in allerlei standen, altijd weer dien zoo kenbaren contour, en dat eigenaardig gedraaide daarin, dat een door een Chinees geteekende vleermuis zoo kenmerkt. Maar reeds als de lampen aangestoken zijn, ontwaart men spoedig, dat men met een truc van de Chineesche kunst heeft te doen, en dat deze toch meer eischt dan die eentonigheid alleen. Haast ieder vleermuisstuk is een ander. Men vindt er die een duidelijken sai-kop geven, weer anderen zijn slechts bloemstukken. Hier vindt men een koelbak met een karaf er in, sierlijk gegarneerd met bladen, als waren het wingertbladen, daar zijn het twee luchtig overkruis gelegde gestyleerde opiumpijpen, met een breeden band saamgestrikt. En als men nu daarna, bij helder daglicht, diezelfde klënteng nog eens bezoekt, en met de verkregen wetenschap, èn het inwendige, èn het uitwendige, nader nauwkeurig beziet, dan wordt men met stomme verbazing haast geslagen, en legt men zich zelf de vraag voor, of niet alle kleiner ornament op de vlakken, zoowel binnen als buiten, onder de afdekkingsrichels, enz., niet evenzeer vleermuizen moet voorstellen, denzelfden contour, de ons thans zoo bekende lijnengroep, men vindt haar overal terug, zich slechts schikkende naar de plaats waar zij is aangebracht, in een hoek hoekig, op een band smal en gerekt, vrijstaand voller, van boven afgedekt gedrukt, enz., enz., op allerlei wijze, te veel zelfs om ze in groepen op te sommen. Dit vleermuis-motief werd in de Hindoekunst op Java niet aangetroffen. Het bestaan er van en zijne behandeling was niet bekend, toen, voor zoover dit reeds geschied is, werd vastgesteld wat de bewegingen in de Hindoekunst waren. Zij zijn volmaakt hetzelfde als wat daarin met het kala-makara-ornament is gebeurd, of, als men wil, nog verder gaande, maar wie zegt ons wat het einde zou zijn geweest, als die hooge kunst van Midden-Java op een zelfde wijze, in een zelfden bloei, nog voort had kunnen tieren? Het is volmaakt hetzelfde als wat er met den leeuwekop gebeurd is op Oost-Java, zie de Beschrijving van de ruïne in het gehucht Djago, desa Toempang, en wat daar geschreven kon worden, bleek reeds spoedig daarop

nog lang niet alles te zijn geweest wat men er van had kunnen zeggen; het is volmaakt hetzelfde als de wolkengezichten van Panataran leeren, het motief doet er niet toe, de bewegingen zijn dezelfde, en dat moet men weten, en hoe zij werken.

De bestudeering der Chineesche klĕntengs op Java kan ook op nog andere wijzen voordeel afwerpen voor het onderzoek der Hindoe-oudheden. Behalve nog het vele moois, dat men er zien kan, en het leerzame dat er steekt in de verschillende wijzen, waarop hetzelfde motief behandeld is, iets wat natuurlijk ook op nog vele andere punten optreedt, vindt men daar, in nog levend gebruik, allerlei zaken, die in de traditie der Javanen geheel en al afgestorven zijn. Men kan zich in verschillende dier klĕntengs, aan de hand van de op den wand geschilderde figuren, een denkbeeld vormen van den rijkdom van het mahâyânistische Boeddhistische pantheon, althans voor een deel, en hoe dit in elkander zit. Aanschouwelijk kan men er voorgesteld vinden wat den boosdoener, den kleine zoowel als den groote, in het hiernamaals wacht, welke hellestraffen hem verbeiden, en men kan zich weer elders er een goed begrip van vormen wat er eigenlijk bedoeld wordt met de metempsychose, de zielsverhuizing en het herboren worden. Bovenaan staat in dit opzicht de klĕnteng te Madioen, die ook, meer misschien nog dan eenige andere, laat zien op welk een wijze de Chineezen hun ornament met kleuren behandelen, en hoe dit daardoor een leven kan krijgen, dat men, beter dan door iets anders nog, leert voelen en begrijpen wat zij met hun ornament bedoelen en wat ook die oude kunstenaars van Java hebben willen zeggen. Men kan er gewaar worden hoe men schoon, prachtig teekenwerk kan leveren, alleenlijk gebruik makende van een en dezelfde lijn (de wolkenlijn of de gelukslijn), wat het werken met arabesken zooveel beter doet begrijpen. De fresco-poppen naast het hoofdaltaar te Malang zijn in dat opzicht bijzonder fraai, evenzeer als die bij het achteraltaar te Madioen op een zoo meesterlijke wijze geschilderd zijn, dat men er zich van gaat overtuigen of men met opgewerkt stucco dan wel met fresco te doen heeft. De kleine vierkante tableaux in de zijgaanderijen te Malang zijn voortreffelijk geteekend, en geven een schat van gewoon Chineesch ornament te zien. Allerlei vormen van gebouwen, van hekwerk, van geperforeerde wanden, van meubels, en wat al niet meer. En, evenals aan de Baraboedoer in de tableaux als het ware een opengeslagen stalenboek is te vinden van ontwerpen, met gevarieerde ornamentatie, zoo is ook hier, maar in mindere mate, zou men kunnen zeggen een gegroepeerde voorbeelden-verzameling te zien, leerzaam bovenal, omdat men er allerlei ornamentsvormen in vindt, die men aan de oude Hindoe-gebouwen op Java ten eenemale mist, maar wel aantreft aan hetgeen de kunstnijverheid van lateren tijd op dat eiland heeft geproduceerd. Daarbij valt sterk op, dat de eigenlijk

gezegde Chineesche kunst haar geboorte moet hebben genomen, zij althans zich gezet moet hebben, in een streek met een heerlijk klimaat, zuidelijker dan waar thans het centrum der Chineesche wereld is gevestigd. Vandaar die geperforeerde wanden, die van latwerk zijn gemaakt, vandaar dat gebrek aan afsluitingen van de vensters, waar de koude noch de warmte behoefde buitengesloten te worden, en vandaar dan ook die zoo geheel eigenaardige muurbeschilderingen (behangselornament), waarvan men het doel zoo veelvuldig niet meer begrijpt, maar die duidelijk zijn, als men hun oorsprong in het oog vat, en weet, dat zij slechts verloopen patronen zijn van, waar het klimaat het niet meer veroorloofde te verblijven in open lusthuizen, op de gesloten wanden, in fresco nageteekende hekwerkpatronen van schoone lijnen. Die kleine vierkante tableaux, die in de meeste gevallen illustraties geven van de oude ridderromans, de oude geschiedenis van de Chineezen, brengen den toeschouwer, onwillekeurig, de in vorm zoo overeenkomstige reliefschilderijen in de gedachte, die men aantreft aan de Oost-Javaansche gebouwen, bijv. te Panataran, te Soerawana, aan de Djaboeng, te Tjandi Kedaton. Deze maken, als men ze zoo in hun geheel neemt, een geheel anderen indruk dan bijv. de tableaux aan de Baraboedoer, aan de Tj. Mendoet, aan Tj. Sadjiwan, aan Tj. Pringapoes, en evenzeer als die aan de Toempang, aan het tweede terras van den hoofdtempel te Panataran, aan de pendapa-estrade aldaar, en aan Tj. Poetri Djawi. Die, waarom het hier te doen is, maken met die vierkante Chineesche tafreeltjes een impressie als waren zij de prenten uit een Chineesch boek gescheurd. En waar bijv. de Toempang leert, dat men op Java zijn illustraties maken kon als teekende men op lange lontarbladen, daar vraagt men, vooral in verband met hetgeen reeds opgemerkt werd over de medaillons en de Chineesche borden aan de gebouwen op Oost-Java en op Bali, tegenover de Chineesche ronde venster- en deuropeningen, en hetgeen reeds gezegd werd over die zoo opmerkelijke raksasa-beelden bij den hoofdtempel van Panataran, niet het minst naar aanleiding van die zoo in het bijzonder de aandacht trekkende uitvoering van die ruggestukken aan deze beelden, die in hun doen zoo sterk aan de Chineesche behandelingswijze herinneren, of ook niet ten deze een verkapte Chineesche invloed in het spel is. Ook hier zijn het de helden uit den voortijd, of die als zoodanig worden opgevat, wier lotgevallen op deze wijze aan den volke verteld worden. De geheele wijze van doen, de geheele wijze van ze te laten spreken, heeft een ommekeer ondergaan tegenover die van Midden-Java; het is vermoedelijk niet te veel gezegd, als men de stelling uitspreekt, dat zij dáár nog de voorouders der Hindoes, maar hier reeds die der Javanen zijn geworden, wat zoo geheel in het kader van de wajang past. Het zal van belang zijn deze eigenaardige Chineesche trekken in de Oost-Javaansche kunst

nog verder na te sporen. Ook de vorm der daken daar doet, tegenover dien van Midden-Java, daar telkens aan denken; maar evenzeer als het Javaansche element op Oost-Java, na de verslapping van de inwerking uit Indië, herleeft, handhaaft het zich, al zou het zich door dien Chineeschen invloed hebben laten influenceeren, tegenover deze. De kunst van Oost-Java is, alle historische inwerkingen daarbij goed in het oog gehouden, Javaansch. Naar mate er meer bekend van gemaakt zal kunnen worden, zal dit zoo veel te duidelijker uitkomen. Doch tevens is als eisch te stellen, dat, niet minder dan voor de periode van Midden-Java, er kennis moet genomen worden van het buiten-Javaansche Hindoe-wezen, terwijl daarnaast nog voor de periode van Oost-Java een degelijke kennis van wat het Chineesche wezen levert, noodzakelijk is. Ten opzichte van de hier bedoelde tableaux in de klěntengs zij hier nog even opgemerkt, dat die in de klěnteng van de wijk Gondamanan, te Jogjakarta, de gěsten van Li Si Bin laten zien, waarvoor verwezen worden kan naar hetgeen verteld en opgegeven is in het opstel Lo Tong, een Javaansche reflex van een Chineeschen ridder-roman, in Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., XLV.

Voor de Tjandi *Toempang*, Tj. Kidal en Tj. Singasari werden schikkingen getroffen om ze weer goed te kunnen photografeeren, nu met grootere platen, in overeenstemming met het verzoek van de Commissie tot bijstand, zoodra dezen ontvangen zouden zijn. Bij deze gelegenheid werd er een klein opschriftje aan de Tjandi Toempang ontdekt, nl. in het opengeslagen boek, dat voorkomt in de boschpassage van photo 128. Het zijn een paar relief-letters, die vermoedelijk luiden *ki pahat*, of »de beeldhouwer", maar de trekken zijn op het eerste gezicht niet alle zeker.

Het opnemingswerk op Oost-Java wordt nu in de eerste plaats aan Tjandi *Singasari* voortgezet, waar de Heer Melville achterbleef.

Evenals de vorige keer had de voorzitter besloten om op zijn terugreis, voor zoover dit doenlijk zou zijn, een paar oudheden te gaan zien, die hij passeeren moest en nog niet kende. Met het oog op het voortzetten van het onderzoek was dit zeer wenschelijk, nu vooral, nu op de heenreis al die zaken van den dag waren gekomen, die in het voorafgaande konden worden vermeld. Was er eensdeels in de problemen een zeker licht gekomen, er hadden zich weer anderen voorgedaan, maar wat van het meeste belang was, het historische verloop in de oudheden van Oost-Java, daaromtrent kon nog niet veel gezegd worden. Waar schuilen de oudere gebouwen of bouwwerken, die op Oost-Java toch opgericht moeten zijn? En hoe is de Oost-Javaansche kunst verloopen tot de Balische en de modern Javaansche? Om een aanvang te maken met het verzamelen van de gegevens ter oplossing van deze kwesties, waren er een paar

oudheden uitgekozen, waarvan uit de oudere berichten bekend was, dat zij veel ornament droegen. En zoo kwam Tjandi Poetri Djawi daarvoor in een eerste plaats in aanmerking. Van uit Bangil, waarheen de reis voor dat doel ging, kon tegelijkertijd nog een andere tocht gedaan worden, naar Belahan, waartoe het echter niet kwam, om een reden die zoo dadelijk zal worden opgegeven.

Tj. *Poetri Djawi* is, zooals bekend was, — er is ter plaatse meer te vinden dan elders vermeld werd, — een gebouw in den Oost-Javaanschen stijl. Het behoort vermoedelijk tot de jongere constructies, en dateert wel ongeveer uit denzelfden tijd, als Tj. Tegawangi en Tj. Soerawana. Het vertoont in zijn profillijn, met één der gebouwen te Tegawangi en met dat op de hier het laatst genoemde plaats, deze eigenaardigheid, dat het niet aangaat bij hen te blijven spreken van een samengesteld of dubbelprofil (hiervoor zie men de Beschrijving van de ruïne in het gehucht Djago), al moet ook het hunne tot die categorie worden gerekend. De beide middelste gedeelten van dat dubbelprofil springen boven en beneden weer even ver terug als zij uitsprongen, waardoor de wortel van de beide uiterste gedeelten (het laagste en het hoogste) bij hen ligt in het vlak van den teerling, zoodat hier dus zou moeten worden gesproken van een enkelvoudig profil, met uitspringende banden op den teerling. Die banden hebben intusschen zulk een eigenaardige en zware gedaante gekregen, dat men ze kwalijk kan vergelijken met de Midden-Javaansche tegenhangers. Zij zijn geheel in Oost-Javaanschen trant gegeven, en dragen zelfs zwaar ornament. Door dezen zoo geheel anderen vorm wordt de Oost-Javaansche totaal-indruk niet gedeerd. Veel ligt hier, gelukkig evenals bij Tj. Soerawana, nog onder den grond. Een enkel stuk, een voetstuk, met een nâga (slang) als tuit-drager, dat zeer goed gespaard is gebleven, werd tijdens het verblijf ter plaatse losgewerkt en voor het gebouw opgesteld. Het ornament is vrij forsch, al vertoont het hier en daar vreemde lijnen. Het voorhanden zijn van twee soorten van makara's kon hier met zekerheid worden geconstateerd. Zij hebben zeer eigenaardige vormen, in welken vooral opvalt, dat de eigenlijke slurf tot een betrekkelijk kleinen spiraal is ingekrompen, maar daarachter weer nog veel ornament gevonden wordt, ongeveer zooveel dat het met die slurf te zamen een volumen van een slurf van behoorlijke proporties vormt. Ook is die slurf sterk naar achteren opgeslagen. Dat ornament vertoont de typische berglijnen van Oost-Java. De leeuwekoppen doen, als zij vrijstaand zijn, in de verte denken aan die van Midden-Java, hoog oploopend en met maanwerk in rococo-lijn. Dichter bijgekomen, heeft het bovengedeelte echter meer van een bisschopsmyter, en het het vlak vullende ornament is weer geheel Oost-Javaansch. De grootere overeenkomst hier met hetgeen Midden-Java geeft is dus slechts schijnbaar, en

hetgeen het gebouw in zijn geheel te aanschouwen geeft, belet om hier te denken aan hoogere oudheid. De reliefs, die hier als aan Tjandi Toempang en de bovenreeks van Panataran aan een stuk doorloopen, zijn lief, en wat men tegenover de anderen huiselijk zou kunnen noemen. Hier vindt men zeker geen poerwaverhaal. Veeleer schijnt het een illustratie te zijn van een pleiziertocht naar een lustoord, of verschillende lustverblijven, zooals men die in de Pandji-verhalen zoo bekoorlijk beschreven kan aantreffen. Het groote koningsornaat en raksasa's ziet men hier niet, geen gedrochtelijke figuren, noch verwoede kampen. Uit de korte aanteekeningen, die hier gemaakt konden worden, kan ten opzichte van de tafreelen nog het volgende worden medegedeeld. Aan de voorzijde, links van de stoep, ziet men twee tafreelen, met dames in tuinen gezeten. Op den linker zijkant, — alles beweegt zich hier van rechts naar links, en men heeft dus het gebouw in deze richting op te nemen, vgl. Het gevaarvolle van het verklaren van de relief-tableaux enz. Not. B. G. 1902, Bijl. III, — vindt men achtereenvolgens tooneelen, die een mooi landschap laten zien, met een bergrivier, waarover een brug geslagen is; een optrekkende stoet met olifanten en paarden; een groep personen, waarbij de panakawan en de inja niet worden gemist; en dan weer een andere die optrekt naar of in het gebergte. De achterkant levert blijkbaar het vervolg van deze tooneelen. Men ziet allerlei personen op verschillende wijzen allerlei eten aandragen, als kwamen zij dit ten geschenke aanbieden, of als ware het de medegebrachte leeftocht. Vervolgens ziet men de hoofdpersonen gezeten in een tuin, terwijl voor hen op een eerbiedigen afstand vermoedelijk de hoofden en oudsten uit de omgeving zijn gezeten. Dan volgen er een paar tafreelen, die verschillende badpartijen laten zien, voornamelijk van de dames, die zich onder en bij het koele water der watervalletjes en pantjoerans verfrisschen en opsieren. Op den rechterkant van het terras vindt men eerst mooie verblijven met tjandi's erbij, daarna een groot tempelterrein met een omloopende gracht en wal, vervolgens een vijver waarin een eiland met een bezocht paviljoen, alsdan nogmaals een soortgelijk tooneel, waarna eindelijk volgen twee tafreelen, waarvan het eerste den terugtocht huiswaarts zou kunnen voorstellen en het tweede de thuiskomst. En zoo dit juist is, dan leveren de twee tooneelen, die nog op den rechter kant van de voorzijde staan, een paar huiselijke scènes, in huis, na den terugkeer. Men moet hier zeer voorzichtig zijn, en voorshands deze mededeeling nog niet nemen voor de juiste interpretatie dezer reliefs. Doch zooals zij hier gegeven is, kan men er zich toch eenigzins een idee uit vormen wat de onderdeelen van deze reliefs zoowat voorstellen, en in welke volgorde zij elkander opvolgen.

Het restant muur, met een hooge poort er in, van rooden baksteen, dat o.a.

door Dr. VERBEEK ook genoemd wordt, is mede in den stijl van Oost-Java. De stukken met het valsche profil mist men hier niet. De poort, waarvan de doorgang langs een hoog opgaande trap, die in de poort ligt, bereikt moest worden, om dan weer aan de achterzijde langs een zelfde trap af te dalen, schijnt zeer symmetrisch opgezet te zijn. Ter weerszijde, naast de poort, had de muur, zoowel binnen als buiten, geornamenteerde gedeelten, en op een zekeren afstand daar van daan had de muur aan de binnenzijde een recht opgaanden beer, behoorlijk in verband aangebracht, die dienen moest om den muur grooter stevigheid te geven, maar tevens ook om een massief torengebouwtje te dragen, dat opgetrokken moet geweest zijn geheel in de gedaante van een tjandi. Hiervoor vgl. men foto No. 274 der commissie, Plaat 8 in Rapport 1902. Zulke torentjes moeten ook, en vooral, op de hoeken van den het terrein in zijn geheel nog omgevenden muur gestaan hebben, zooals, behalve de reliefs, ook nog bestaande restanten van zulke torentjes ons leeren, zie bijv. beneden, waar over de Djaboeng gesproken wordt.

Een hoogst belangrijk stuk bouwwerk in de onmiddellijke nabijheid van deze twee anderen te vinden, schijnt door niemand opgemerkt te zijn. Buiten die poort, en evenzeer in dezelfde richting achter de tjandi gelegen, vindt men nog een estrade, van rooden baksteen, maar netjes opgezet, en versierd met een dragenden reus, tegen een vooruitspringend gedeelte, en met vierkante relieftableaux, tegen de terugspringenden. Voor een groot gedeelte zit het nog in den grond en is het door bamboe-doeri overwoekerd. Maar zooveel is er toch nog te zien, dat geconstateerd kan worden, dat men links een tafreeltje vindt met den stier, die de krokodil heeft gered en in het water draagt, en rechts een ander, waarop vijf menschefiguren voorkomen, één met een ingevouwen hoofddoek en een ander kennelijk een onzer bekende wajang-panakawans. Het merkwaardige van dit bouwwerk is, dat het over een riviertje heen gebouwd is, met twee naast elkander liggende tunnels, die voor zoover zij nog staan, nog zeer goed gespaard zijn en nog steeds op dezelfde wijze, als eeuwen te voren, het water van hetzelfde riviertje doorlaten. Het zou kunnen zijn dat hier een brug bedoeld is geweest. Dit laat zich evenwel niet goed aannemen, omdat men die dan van ter zijde zou hebben moeten beklimmen. Daarom moet verondersteld worden, dat het een estrade is geweest, die, met een dubbele doorlaat, over het riviertje was heen gelegd om daarbovenop een pĕndapa te plaatsen, van waaruit men het gezicht op een badplaats had, zij 't dat deze boven dan wel benedenstrooms lag. Dit laatste zal later wellicht nog wel uit te maken zijn. De gewelven van de beide tunnels loopen naar boven trapsgewijze toe. Zoowel aan den ingang als aan den uitgang waren er indertijd

als deksteenen (of bovendrempels, strekken) hardsteenen zerken geplaatst, die, afgestort, nu, daar het water de boel blijkbaar niet verzet heeft, door de plaats waar zij liggen, ons nog vertellen hoelang die tunnels waren. Dat zal ± 5 Meter zijn geweest, terwijl er nu nog ongeveer 2,50 Meter, het middelste gedeelte er van, staat. Hoog waren die tunnels 1 Meter. De grootste breedte er van bedroeg 57 cM.

Bĕlahan werd niet bezocht. Te Bangil werd namelijk de aandacht gevestigd op de Tjandi *Goenoeng Gangsir*, die zeer dicht bij Bangil ligt. Van deze tjandi was nooit iets bijzonders vermeld, en zij was dus niet op het program gezet, waarvoor de termen met een bepaald doel uitgekozen waren. Maar door een osse opmerking van een der personen te Bangil ontmoet, die een mededeeling deed zonder dat hij de beteekenis van hetgeen hij releveerde kon begrijpen, werd de nieuwsgierigheid zoo geprikkeld, dat er besloten werd eerst naar deze Tjandi te gaan, om dan daarna later eerst, als er gelegenheid zou zijn, ook Bĕlahan te gaan zien. De verrassing was buitengemeen groot. Zoo als de tjandi ligt, blijft zij voor het oog verborgen, tot men goed en wel op het terrein is, maar, dat betredende, ziet men haar, daar zij geheel vrij staat, en vrij goed schoon gehouden is, plotseling in haar geheel. Daar stond een tjandi geheel van rooden baksteen, uit den tijd van Mpu Siṇḍok (850 çaka), of nog ouder, misschien wel het oudste monument van heel Oost-Java, één der gebouwen waarnaar gezocht moest worden, één der stukken, die het prototype voor den lateren stijl van Oost-Java moesten zijn, een tjandi van rooden baksteen, geheel en al in zuiveren Midden-Javaanschen stijl. Het volle besef van de belangrijkheid van deze vondst, of beter ontdekking, want de tjandi zelf was al lang bekend, kon niet anders dan overweldigend zijn. Ginds op Midden-Java is alles wat van baksteen was, voor zoover wij thans reeds weten, tegen den grond geslagen, en zijn er slechts fundeeringen van deze soort gebouwen te vinden. Hier staat een tempel, nog gaaf genoeg, al is hij zeer vervallen, om ons te doen weten, wat de techniek bij het bouwen met baksteen, ook op Midden-Java, in dien ouden tijd, is geweest, zooals reeds dadelijk daaruit blijkt, dat men hier zien kan, dat alle grootere ornament-stukken uit één stuk terracotta zijn, die met een tand aan het ondereinde in het metselwerk zijn vastgezet. Het profil-beloop, de geheele opzet, het ornament, is alles volbloed Midden-Javaansch, met dien verstande, dat de nissen niet boogvormig, maar recht zijn afgedekt, als aan Tjandi Prambanan, en dat men op en onder gestrekte banden er dien fraaien petaalvormigen sier ziet toegepast, die ook bij Tjandi Pringapoes zoo schilderachtig werkt. Men vindt hier het ruitornament, de guirlandebanden, de heilige boomen met vogeltjes, de menschvogels, de

dikbuikige bloempotten, de devoten, alles als op Midden-Java. In de afdekking der nissen vertoonen zich kleine tempelgebouwtjes, als van Tjandi Kalasan daar ginder bekend zijn. Zelfs het gewelf van de kamer, die van onderen een voet met een voetlijst en van boven, waar het valsch gewelf beginnen gaat, een bandje heeft, vertoont een eigenaardigheid die op Midden-Java o. a. aan dienzelfden tempel te vinden is. Het verjongt zich met sprongen. Het onderste gedeelte er van geeft rijen te zien van twee lagen steenen, waarmede het opklimt, dan op eens een rij van wel vier lagen steenen en dan daarna weer de daarop volgenden in twee lagen. Op een hoog vierkant soubasement verrijst een kleiner, en daarboven staat de tempel, die flauwe voorsprongen heeft, en eens een portaal had, dat uitliep op een door haar hooge klimming ver vooruitspringende stoep. Blijkens de stukken en brokken, die nog bij den tempel liggen, was het een Çiwaïtisch heiligdom. Er resten slechts fragmenten, maar deze spreken voldoende. Het ornament aan den tempel wijst, als daarin niet bepaaldelijk voorkomen bijv. Boeddhafiguren, als anderzins, in zulk een richting niets uit, men vergelijke slechts het boven reeds opgemerkte. Gelukkig dat deze stukken nog voorhanden zijn. Daardoor geeft hij er een nieuw voorbeeld van, dat het Indische ornament qua talis aan alle secten gemeen is. Maar behalve dat, doet deze tjandi aan de voor het oudheidkundig onderzoek ingestelde commissie nog iets anders weten, zij zij haar een les alles met eigen oogen te zien, want waar zulke zaken als de hier gelukkig uitgevondene, verborgen konden blijven, daar is zeker zeer veel, ook verder nog, tot op heden, niet op de juiste waarde geschat geworden.

De eigenlijke naam van de tjandi van Goenoeng Gangsir is Tjandi Dĕrma, naar de desa Dĕrma, die er vlak bij ligt, en die natuurlijk aan haar, aan de tjandi, haar naam, Dĕrma = Dharma, vrij rechtsgebied, weer ontleend heeft.

Een onderzoek, waartoe vroeger reeds een opdracht was gegeven, doch dat nog steeds geen resultaat had gehad, nl. te Pasoeroehan na te gaan waar de vierde banaspati of kalakop van de tjandi Toempang was gebleven, maakte een eigen bezoek aan die plaats wenschelijk, ook omdat van daaruit *Banjoebiroe* bezocht kon worden. Een oud bericht zegt, dat de stukken daar te vinden van Pasoeroehan daarheen zouden zijn gebracht, en weer een ander, dat die banaspati van Toempang indertijd naar Pasoeroehan gevoerd werd. Het kwam uit, dat de gemaakte combinatie de juiste was. De vierde kop van Toempang werd te Banjoebiroe, onder een wel een centimeter dikke laag van kalk, verf en teer, en nog eens kalk, teer en verf, enz., doch nog niet geheel onkenbaar gemaakt, teruggevonden, als een sprekend bewijs hoe er op Oost-Java

met de oudheden gesold is, en hoe iedere tjandi haar typische ornamentkenmerken heeft, iets wat ook uit een ander stuk blijkt, al is dit al evenzeer, als alle andere stukken te Banjoebiroe, op dezelfde wijze toegetakeld. Het makara-stuk, dat men er vindt, zoo mag wel vastgesteld worden, is afkomstig van Tj. Poetri Djawi, ook al weet niemand daarvan de herkomst meer te vertellen.

Te *Pasoerochan* zelf zijn niet veel beelden meer. Zij zijn thans verzameld en bijeengeplaatst in den tuin tegenover het societeitsgebouw. Meest alle klein van stuk, schijnen zij, naar onzen tegenwoordigen stand van kennis, niet veel te beteekenen te hebben, maar na hetgeen ten opzichte van de dorpsche kunst reeds aan den dag is gekomen, en waar het straks ook te doen zal moeten zijn om het verloop naar de jongste tijden te traceeren, kan een nauwkeurige studie van deze en soortgelijke beelden wellicht later al evenzeer groot voordeel afwerpen. Er zijn er een paar bij, die, wat grooter dan de anderen, reeds daardoor de aandacht trekken, dat zij van een witte soort steen (een soort mergel) vervaardigd zijn. Het is der commissie zeer goed bekend, dat in het Pasoeroehansche, juist in witten steen, een namaak op groote schaal plaats heeft. In verreweg de meeste gevallen zijn daarbij de stukken intusschen van veel kleiner afmeting en even onbeholpen, als de industrie naif publiek uitgevoerd wordt. De bedoelde beelden (raksasa's) vertoonen, zou men zeggen, een wonderlijk mengelmoes van oud en nieuw, maar in beide gevallen zóó dat hier de gedachte aan namaak sterk terugwijkt. De ornamenten die de beelden dragen, zijn betrekkelijk zeer ouderwetsch, maar goed getroffen en uitgevoerd. De wijze waarop zij met hun gewaad gedrapeerd zijn, alle slippen reeds met de wajanglijn, wijst naar jongeren tijd. Zij doen aan de groote raksasa's van Panataran denken, maar zij staan daar toch weer ver van af, om de onnatuurlijkheid, die hen in alle opzichten tegenover deze beelden kenmerkt. Juist zulk soort beelden zou men als een tusschenschakel verwachten. Het zal later wel blijken in hoeverre zij dit werkelijk zijn. Het mooiste beeld, dat te Pasoeroehan staat, is een beeld in den Toempang-stijl, namelijk in dien der mooie beelden van daar. Ongelukkig is het zeer beschadigd.

Door een wijziging van de grens tusschen de residenties Besoeki en Probolinggo, welke laatste thans opgegaan is in de residentie Pasoeroehan, zijn de oudheden van Kĕdaton en Argapoera in de assistent-residentie Kraksaän komen te liggen, vandaar dan ook dat Tj. Kĕdaton, dat vroeger van uit het Djĕmbĕrsche bezocht werd, op dit oogenblik het gemakkelijkst van Kraksaän uit te bereiken is. Deze ruïne was er een, die evenals de Djaboeng, bij laatstgenoemde plaats, noodzakelijk bezocht moest worden, omdat zij een jaartal draagt,

Çaka 1292 = A. D. 1370. De vaste gegevens omtrent den ouderdom, zooals bijv. bij die vier groote raksasa's te Panataran, die allen het jaartal 1296 = A. D. 1374 dragen, zijn niet talrijk, men zie de lijst in VERBEEK's Oudheden van Java.

De Tjandi *Djaboeng*, in de Pararaton vermeld tusschen 1250 en 1253 Çaka, dus ± 1330 A. D., is een der mooiste ontwerpen in den stijl van Oost-Java, geheel van rooden baksteen, behalve de strekken boven de nissen en de poortopening, benevens den benedendrempel in de laatste, en decoratief eerst geornamenteerd door bebeiteling, nadat het gebouw geheel opgezet was, dus volgens de werkmethode, die bij hardsteenen gebouwen gevolgd werd, en die een andere is dan bijv. toegepast is geworden bij den boven besproken tempel bij de halte Goenoeng gangsir. Het is opvallend zooals de mooie roode kleur dier oude baksteenen ook nu nog werkt, nu reeds zoo veel weggevallen en afgebrokkeld is. Al mag een gedeelte in stucco gezeten hebben, rood is hier zeker de hoofdkleur geweest, evenals nu nog op Bali. Daarop wijst ook bijv. de roode gloed van Tjandi Kalasan op Midden-Java, die nu, nadat het stucco daar afgevallen is en de hardsteen weer is bloot gekomen, nog niet is verdwenen, een kleur die na iedere regenbui ook herleeft in de kamer van den hoofdtempel van het Prambanan complex. Die roode kleur laat zich ook zeer goed bij zulke gebouwen, als deze laatste, verklaren, daar daarnevens, ook daar, op Midden-Java, ettelijke roode baksteenen tempels moeten hebben bestaan, en zij ook bij de Chineezen voor de tempels veelvuldig wordt aangewend. Op den voet, die zich door zijn zware ornamentatie als een beugel voordoet, verrijst een tweede soubasement van minder hoogte, waarop alsnu de eigenlijke tempel staat, welks eigen voet als die van het 1e soubasement weer zwaar versierd is, hetgeen een zeer schoone uitwerking heeft. De beide soubasementen zijn vierkant, de tempel is rond. De voorsprongen waarmede de beide eersten verrijkt zijn, vindt men ook aan den tempel terug. Zij zijn ook daar vlak gehouden, als aan den onderbouw, waardoor de bovenbouw dus om en om rond en vierkant is. Nog schilderachtiger spreekt dit, door dat vóór die vierkante voorsprongen daar nog vierkante nissen geplaatst zijn, die, evenals de voorsprongen tegenover de hoeken van het ware lichaam, weer hun eigen profil vertoonen. Het is een schitterend stuk werk, welks schoonheid voor een goed gedeelte schuilt in de harmonische schikking, waarmede de verschillende profielen aan dit gebouw als het ware in elkander vloeien. De decoratie, forsch en krachtig, volgt in haar proporties op meesterlijke wijze de afmetingen van de vlakken. Hiertoe heeft misschien medegewerkt dat, op weinig uitzonderingen na, hier haast uitsluitend de leeuw en de leeuwekop is gebezigd, zoodat de Tjandi Djaboeng, misschien beter dan eenig ander

object, kan laten zien hoe daarmede op Oost-Java is gewerkt. Behoudens de spits van het dak en de stoep staat zij nog geheel. Dit leeuwe-ornament wordt slechts afgewisseld door enkele sprekende vierkante tooneeltjes aan het onderste soubasement en aan den voet van het eigenlijke tempelgebouw, een paar klimmende bloembanden, lotusblad-vormig ornament op de ogieven, en beneden-, midden- en bovenband-ornament naar den eisch van den stijl. Door de beschadiging is het nu niet goed meer waar te nemen, dat over de lijn der ware hoeken, van boven naar beneden neer, een geregelde reeks van leeuwekoppen en face gevonden werd, voor een gedeelte als vrijstaande stukken gegeven. Die lijn werd daardoor scherp gemarkeerd, al viel zij, daar zij boven over het ronde gedeelte van het gebouw liep, daarin op zich zelf weg. Op den teerling van het onderste soubasement worden, als aan het eerste terras van den hoofdtempel van Panataran, de vierkante tableaux, die op de pilasters zijn geplaatst, afgewisseld met medaillons, die in de verdiepte casementen liggen. Daar waar de voorsprongen inloopen in de gedeelten, die de ware hoeken vormen, zijn deze afgewisseld met ruiten. Op iedere zijde vindt men zoo zeven vierkante tableaux, vier ruiten (of beter halve ruiten, waarvan de punt naar buiten is gericht), en twee medaillons, daar deze laatste slechts op de voorsprongen geplaatst konden worden. De tempel heeft hier zeer geleden. Zonder een nauwkeurige bestudeering van het resteerende, die vermoedelijk nog wel eenig meerder resultaat zal kunnen geven, kan de aard van de versiering op deze plaats van het gebouw, slechts opgemaakt worden uit drie vierkante tableaux aan den hoofbouw, en een der medaillons op den uitbouw, die het trappenhuis vormt, en die aangebracht is in den voorsprong aan den voorkant. Op een der zijvlakken van den voorsprong aan den achterkant vindt men twee vogels, die bij een vijver vol visschen staan; ten Noorden daarvan, op het correspondeerende vlak, een aap; en voor aan de tjandi een landman met zijn sapi's. In het medaillon aan het trappenhuis is een vogel nog duidelijk te onderkennen. Hoogerop zijn, zoowel aan het 2e soubasement, als aan den voet van den tempel, de medaillons en de ruiten vervangen door langwerpige vierkanten met afgeronde hoeken, en de tableaux aan de ware hoeken bij het 2e soubasement opgegaan in den daargeplaatsten leeuwekop. Aan den eigenlijken tempelvoet zijn ze daar geheel vervallen, omdat daar die hoek in de ronding is overgegaan. Al die ovale stukken geven leeuwen. Aan het 2e soubasement zijn het leeuwekoppen en face, verstyliseerd, aan den voet van den tempel zijn het leeuwen en profil, van achteren in krullen uitloopende, zoo tevens correspondeerende met de versiering van den beugel van het eerste soubasement, die leeuwen draagt op eenzelfde wijze gegeven. Tot den schoonsten, althans

opmerkelijksten sier van het gebouw, dat ook elders, bijv. op het voorvlak der kroonlijsten, nog vis-à-vis of dos-à-dos gezeten leeuwen vertoont, en ze ook levert bovenaan de nisbogen en onderaan de voeten daarvan, zelfs voor op den onderdrempel van de portiek, behoort de invulling van de vierkante paneelen aan het tweede soubasement. Hier komt het doen en laten van de Indische kunst weer tot zijn volle kracht. Men is eentonig gebleven, maar heeft zich in de variatie geheel laten gaan. Al de tableaux hier geven leeuwekoppen (kalakoppen, banaspati's) en trois-quarts, ieder met zijn eigen type, voor ons af en toe zeker zeer vreemd. Men kan zich hiervan oogenblikkelijk overtuigen door de foto's van VAN KINSBERGEN (no. 210) en van SALZWEDEL. Ieder dezer foto's geeft toevallig een der twee merkwaardigste stukken, omdat het eene te vinden is aan de Zuidzijde ten Oosten, en het andere aan de West- of voorzijde ten Noorden. Dit laatste is een geheel verstyliseerd stuk, zoodat het bijkans op een wapenbord gelijkt, bij het andere zijn enkele deelen nog natuurlijk gehouden, al is een rad in het midden de hoofdpartij geworden. Ook hier kan slechts een geregelde reeks van foto's, toegelicht met nog andere verwante stukken, het ware inzicht schenken. Men weet niet hoe ver het ten deze met de verlijning en de transfiguratie is gegaan. De vierkante tableaux aan den voet van den tempel zijn weder sprekend, evenals hun tegenhangers aan het 1e soubasement. Zij zijn luchtig en licht, huiselijk en eenvoudig, en kunnen wat wij zouden noemen schilderijtjes zijn, maar het ligt meer voor de hand te veronderstellen, dat zij illustraties zijn van verschillende kleine verhaaltjes of een verhaal, dat dan zeker een lief verhaaltje was. Geen van hen vertoont bepaalde, typische zaken, zoodat het niet mogelijk is ze te identificeeren. In het geheel zijn er 19 van zulke paneeltjes. Het trapppenhuis, dat in de beschreven ornamentatie, voor zoover als het nog staat, medegaat, is grootendeels weggevallen. Het bovengedeelte er van, daar waar de trap, of het bovenste bordes, tot aan de tempelpoort brengt, heeft een eigen versiering, een reus met een groot zwaard, in een houding, alsof hij geveld wordt. Deze decoratie steekt leelijk af bij het overige. Zeer interesant daarentegen is, dat onder aan de voorzijde van de pilasters der nissen, bij de poort, dus boven de kleine bijnisjes, die men daar ook nog vindt, fragmenten zitten van slange-voorlijven. Op dezelfde plaats vindt men, zooals misschien bekend is, elders, bijv. aan Tj. Kidal, in eenzelfden stand een ornamentstuk aangebracht, dat den vorm heeft van den gewonen trapvleugel en trapvoluut van Oost-Java. Het vereischt niet veel voorstellingsvermogen om te zien, dat zulk een slangelichaam maar weinig aandikking, en zulk een trapvleugel maar weinig bebeiteling vergt,

om van het een het andere te maken. Wat het geheim van de zaak is, is duidelijk. Men heeft een steenmassa noodig als die trapvleugel biedt, zoo men zulk een slangevoorlichaam te leveren heeft. Het lompe ornament is ontstaan doordat men, in een gegeven geval, niet in de gelegenheid is geweest geacheveerd werk te leveren, een kunstverloop, dat zich vooral in Tjampa (Indo-China, Anam) heeft voorgedaan, en daar aan de Indische kunst dien eigenaardigen vorm heeft gegeven, die haar daar zoo kenmerkt, zie Verslag van het Internationaal orientalisten congres te Hanoi, en vgl. daarbij de opmerkingen over de bouw-methode met hardsteen in Nadere mededeelingen over de Tjandi Mĕndoet, Not. B. G. 1902, Bijl. XV. Dat het slangornament op Oost-Java, vooral tegenover Midden-Java, belangrijk veel terrein gewonnen heeft, kan op zich zelf reeds worden afgeleid uit de omstandigheid, dat het in de nieuw-javaansche kunst een eerste plaats inneemt. Bij de wanaspati's boven de nissen en de poort zijn de slangen, die zich achter de opgeheven handen (klauwen) opwerken, niets bijzonders, maar wel dient er gelet te worden op de eigenaardige wijze, waarop zich de vleugelvormige oorrand van boven naar het midden van het stuk heeft omgebogen, zoodat deze tippen zijn komen te liggen op de uit het manewerk ontstane hoorns van den kop. Dit is een eigenaardigheid bij dit ornamentstuk, dat later zonder twijfel tot nadere opmerkingen aanleiding zal geven. De poort staat nog zeer goed, al is de banaspati daarboven, die, als de anderen boven de nissen, uit rooden baksteen was samengesteld, weggevallen. De sponningen in den boven- en den benedendrempel, die in de tapgaten hier vier tandgleuven vertoonen, laten zien, dat hier behalve een op tappen ronddraaiende brisé-deur, ook een houten deurraam moet gezeten hebben, wat elders met zekerheid nog niet kon geconstateerd worden. De plaats, waar de deur was aangebracht, ligt vrij diep in. De portiek is van voren hooger dan de eigenlijke doorgang. Het bovengedeelte er van loopt naar achteren toe schuin neer, met drie horizontale holronde uitschulpingen (cavets). Dit is de typische portiekvorm op Oost-Java, ook al treft men hem niet altijd aan. Zonder twijfel was dit ook eenmaal het geval bij de Tjandi Djago. Na den drempel overschreden te hebben, daalt men met vier treden tot op den vloer van de tempelkamer af. Deze is achtkant, d. w. z. vierkant met afgestompte hoeken. De troonzetel in de achterste helft van de kamer is er (later) ingemetseld. zooals de verticale voegen ter weerszijde van het stuk nog duidelijk laten zien. Zoo er al een opening was in den achterwand, wat niet waarschijnlijk is, dan is deze door breking zeer vergroot. Gebroken is ook het gat daaronder, in het eerste soubasement, dat aan het licht heeft gebracht dat de tjandi hol gebouwd is. Men vindt hier twee kamers boven elkander, van welke de onderste gesloten

was, evenals de op soortgelijke wijze aangebrachte ruimte boven de tempelkamer in de Tjandi Singasari, waar de tempelkamer in de onderste verdieping ligt. Eigen aanschouwing heeft doen zien, dat RIGG's beschrijving van deze oudheid, in Journ. Ind. Archipelago, II (1848), al moest er hier in een anderen trant zooveel meer van worden gezegd, voor dien tijd, een voortreffelijk stuk werk was.

In het voorafgaande werd, bij de Tjandi Poetri Djawi, reeds gesproken over de gewoonte om op de hoeken der enceintemuren op Oost-Java quasi-gebouwtjes in den vorm van een tjandi aan te brengen. Hier bij de Djaboeng vindt men daarvan een fraai voorbeeld. Het massieve stuk bouwwerk, waaraan aan twee zijden, overhaaks, nog de restanten van de voormalige muren te zien zijn, is een uitstekend model, dat ons straks almede zal kunnen vertellen, wat de eisch van een volledig, typisch tempelgebouwtje van Oost-Java was. Zulke bouwrestanten, die, evenals de kleine votiefstukken, in dezen trant, menigwerf nog details compleeter geven dan de groote vervallen tjandi's dat doen, moeten de bronnen zijn voor den te vervaardigen legger, bijv. voor de vormen der daken, waarvoor de voorbeelden, zie boven, ook uit de reliefs behooren te worden opgelezen.

Van uit Kraksaän werd, zooals boven reeds gemeld werd, Tjandi *Kedaton* bezocht. De Heer J. L. VAN GENNEP, de assistent-resident ter plaatse, die den tocht medemaakte, had alles voorbereid en maakte hem daardoor zeer gemakkelijk. In één dag ging het recht door naar boven, waar nachtverblijf gevonden werd onder het gastvrije dak van de koffieonderneming Kedaton, die nog hooger ligt dan de oudheid. Bij het passeeren van het terrein werd daar halt gehouden, ten einde de gelegenheid te hebben zich voorloopig te orienteeren. Dit is, zoo dit even kan, altijd aanbevelenswaardig. Men is in staat zich een kleine terreinschets te maken, weet reeds wat het belangrijkste is, en kan daarnaar voor het volgende bezoek een werkplan opzetten, dat de opname regelt en daardoor vergemakkelijkt. Onder aan een helling, waarover de weg naar hoogerop loopt, ligt een klein plateau, dat aan zijn andere grens, of aan zijn voet, door de rivier gepasseerd wordt. Op dat plateau vindt men verschillende estraden. Een daarvan is hooger dan de anderen, maar daarom nog niet de grootste. Onder aan de bovengenoemde helling ligt bijv. een lange doorloopende estrade, die nog niet geheel ontbloot is, en door een afschuiving onder de aarde is geraakt. Het ontgraven daarvan kon dan ook later aan bezwaren onderhevig zijn, aangezien dat een nieuwe aardstorting zal kunnen veroorzaken. Aan den tegenoverliggenden rand van het terrein ligt, mede in de lengte-as daarvan, een reeks van soubasementen, van welke er één, nl. dat hetwelk naast de hoogste estrade

ligt, vermoedelijk ook van een lange strekking was. Voor zoover bij den bestaanden toestand kon worden nagegaan, vindt men daar, behalve dit langere stuk, er een waarop 9 (of 8) neuten stonden, en een derde met 6. Op het plein zelf, dat tusschen deze begrenzingen open gebleven is, vindt men den hoofdbouw, waarvóór een klein pendapa-onderstel wordt aangetroffen, en nevens deze beiden, naar den kant der lange doorloopende estrade toe, nog drie anderen, waarvan de twee grootste vis-à-vis geplaatst zijn en ieder 9 neuten vertoonen, en de kleinste 4 van zulke pijler-voeten. De hoofdbouw uitgezonderd, zijn deze estraden allen vervaardigd door schieferplaten, die hier in het gebergte gemakkelijk verkregen kunnen worden, op te stapelen en tegen elkander aan te plaatsen, plat, schuin en op hun kant staande, en daaromheen de bekleeding aan te brengen, die van tufsteen werd gemaakt, en bebeiteld is. Daar op vele plaatsen deze laatste weer weggevallen is, en weggedragen, bijv. om er verderop in de sawahs de dijkjes mede te maken, waarvoor ook die schieferplaten gebezigd worden, is het binnenwerk van die estrades weer blootgekomen. De vreemde, doch ordelijke vertooning daarvan trekt dadelijk de aandacht, maar mag geen aanleiding geven tot een bedriegelijke voorstelling. Hoe de toestand in werkelijkheid geweest is, blijkt nog duidelijk uit de gave estraden, waaraan de bekleeding nog voorhanden is, en uit de enkele steenen daarvan, die aan de beschadigden nog ter plaatse zijn aan te wijzen. Deze bevinding, die uit de beschrijvingen van de ruïne van Tj. Kedaton niet was af te leiden, doet de vraag rijzen of nu wat men op de Argapoera vindt, hetgeen zooveel uitvoeriger geschilderd is, vgl. KOHLBRUGGE, De linggatempel en andere oudheden op het Janggebergte, Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., XLI, ook iets zou kunnen zijn in een zelfden trant. Het is mogelijk, dat men zulke, wel is waar ordelijke, maar toch onoogelijke constructies kan hebben opgericht, en om de van een bekleeding voorzienen fraaier te maken moest men daarmede beginnen, maar het is toch zeer questieus, dat men tot het oprichten van zulke terrassen zonder bekleeding zich zooveel moeite zou hebben gegeven, als het eigenlijke doel niet hooger ging. Het plein van Tj. Kĕdaton met zijn acht estraden en den hoofdbouw, zooals dezen gerangschikt zijn, herinnert sterk aan wat de grootere en ingewikkelder tempel-enceinten op Bali, met hunne vele pendapa's, nu nog laten zien. De op de estraden te Tj. Kĕdaton ook nu nog voorhanden neuten laten het niet twijfelachtig, dat hier vroeger even zoovele houten paviljoens om den hoofdbouw heen zich vertoond hebben. Wat dubieus is, is slechts of dit complex een vorsteverblijf was of wel een tempelterrein. Zoo dit al ooit uitgewezen zal kunnen worden, dan zijn daar nauwgezette nadere onderzoekingen voor noodig. Aan de lange estrade en het middelste der op het plein staande is de bekleeding nog voorhanden. Deze is geheel

met reliefs bebeiteld, zoowel de pilasters als de casementen. Voor de eersten zijn herhaaldelijk laat ons maar zeggen grootere wajangfiguren gekozen, maar soms dragen ook zij, als de casementen, tafreeltjes, die illustraties van verhalen moeten zijn. Het werk is inferieur, ook aan het lange soubasement, waaraan reeds twee trappen blootgelegd werden gevonden, hoewel dit beter is dan aan dien anderen pendapa-vloer. De achteruitgang in den stijl is ook op te maken uit het feit, dat bijv. aan de lange estrade voor onder- en bovenband-ornament slechts het laatste is gebruikt, en bij het andere bouwwerk voor beide de zigzag-spiraal, die thuis behoort op het vlak van de kroonlijst. Zulke deterioriseeringen vindt men ook elders, bijv. aan het kleinere bouwwerk te Tegawangi. Vreemd is het niet, dat daarmede andere verschijnselen van verval in de kunst gepaard gaan. Daarom is juist een nauwkeurige bestudeering van het ornament zoo wenschelijk, want dit blijft zich zelf steeds langer gelijk, dan waar er meer vrij spel is, en de tegenhangers zijn zooveel gemakkelijker op te sporen, dus ook de vergelijking zooveel spoediger mogelijk. De hoofdbouw, die vóór op een der vleugels van de trap het jaartal 1292 Çaka draagt, is zooveel beter, al haalt bijv. het langwerpige, driehoekige ornamentstuk, dat als een puntige doek van boven over de voorzijde van die trapvleugels afhangt, niet bij het overeenkomstige op dezelfde plaatsen aan het onderste terras van Tj. Panataran. Op zich zelf is het toch fraai. Hier is de leeuwekop verder in lijnen opgelost, zoodat een niet ingewijde hem er niet dadelijk in onderkent. Beide stukken, dit en dat van Panataran, geven een mooi en goed voorbeeld van dit werken in de kunst ook op Oost-Java. Het gaat niet aan over alle ornament hier uitvoerig te worden. Vermeld moeten worden de makara's, die men hier vindt, vooral omdat zij in opzet zeer sterke verwantschap vertoonen met die van Tj. Poetri Djawi. Om het bouwwerk zijn op den teerling 33 vierkante tafreelen uitgebeiteld, negen aan iedere zijde, waarvan aan de voorzijde echter de drie middelsten niet geplaatst konden worden, omdat daar zich de trap bevindt, dus $4 \times 9 = 36 - 3$. Het schijnt, dat hier drie verhalen zijn geïllustreerd. Men heeft het gebouw naar rechts om te loopen, dus met de linkerzijde daarheen gekeerd. Zoo ziet men achtereenvolgens: 1°. op de eene helft van den voorkant en de eerste lange zijde tafreelen uit den Ardjunawiwâha, 2°. op de achterzijde de geschiedenis van Garuḍa, de Garuḍeya, en 3°. op de tweede lange zijde en de andere helft van den voorkant een poerwa-verhaal, dat nog niet thuis gebracht kon worden. Ten opzichte van dit laatste is het zelfs onzeker of de tafreelen niet in de tegenovergestelde richting moeten worden opgenomen. Bij het eerste verhaal is er in de opvolging der tableaux een zekere verwarring, maar typisch, voor ons ergerlijk typisch, is het meest linksche paneel, waarop

het in de echt Javaansche wijze van vertellen en inkleeding vereischte samengaan van hoog en plat op al te aanschouwelijke wijze is voorgesteld. Zulk soort van zaken treft men in de kunstproducten van Midden-Java, voor zoover bekend is, niet aan, en, op nog zeer enkele uitzonderingen na, ook elders in de kunst van Oost-Java niet, omdat men daar, om uiting te geven aan de neiging dergelijke partijen af te beelden, een uitweg heeft gevonden door ze verstopt en verkapt te geven, gedeeltelijk in natuurlijke vormen, gedeeltelijk in phantastische krullen, die tegelijkertijd iets anders kunnen voorstellen. Dit laatste is geraffineerder, maar vormt zonder twijfel den overgang, want de Indische kunstopvattingen verbieden het aanstootelijke zaken te vertoonen, waar het kunstgewrochten geldt, van welken men verlangt, dat zij hooggehouden zullen blijven. Omtrent een paar stukken, op Midden-Java te vinden, waaromtrent verkeerde opvattingen loopen, kan men veilig zeggen, dat zij, in zulk een richting verklaard, pervers geïnterpreteerd worden. Ook ten opzichte van de tableaux op den achterkant mag gevraagd worden of er niet een kleine verwarring heeft plaats gehad. Men ziet daar achtereenvolgens Garuḍa geknield voor Wiṣṇu (hij krijgt het recht zich te voeden met alles wat hij vindt, behalve wat van brahmaansche afkomst is); Garuḍa met een wijdgeopenden bek, waarin een heele stoet van menschen verdwijnt; daarop Garuḍa nogmaals, die een sĕmbah maakt voor iets dat hooger gezeten is (het tableau is hier beschadigd); alsdan de beide in een olifant en een schildpad gemetamorphoseerde personen, die elkander hevig bevechten; terwijl Garuḍa dat, op het volgende, zich daarnaast bevindende tooneel, zit aan te zien; dan komt het oogenblik dat hij ze opneemt en verdelgt; het daaropvolgende tooneel geeft een stoet menschen, als die welke hem op dat vorige tooneel den bek inliepen (waarbij er op te letten valt, dat volgens de legende hij ook een brahmaan inslikte en aan deze met zijne gezellen weder het leven moest geven): het voorlaatste tafreel laat hem in een hevigen worstelstrijd zien, bij zijn strot gepakt door zijn menschelijken bestrijder, maar het laatste geeft hem gaaf en rustig gezeten, als iemand die zijn zwaren strijd met goeden afloop is te boven gekomen. Voorshands kan voor deze lotgevallen van Garuḍa verwezen worden naar het Adiparwa van het Mahâbhârata. Als straks ook van deze oudheid de goede afbeeldingen vervaardigd zullen zijn, kan er een nauwkeuriger onderzoek worden ingesteld, waar thans de opmerkingen slechts op het geheugen gebaseerd moesten worden. Dat de strijd van Garuḍa met den olifant en de schildpad op Java omstreeks denzelfden tijd nogal en vogue is geweest, blijkt uit Plaat III fig. 1 door VAN DER VLIS gegeven bij zijn beschrijving van Soekoeh en Tjĕta, Verh. Bat. Gen. XIX. Tegen de trapvleugels vindt men hier,

als surrogaat voor het stuk met het valsche profil. een model van een kleine tjandi geplaatst, tegen ieder van hen eene helft. Dit werd dadelijk opgemeten, opdat het mede zal kunnen dienen om den stijl van Oost-Java toe te lichten. Een hoogst opmerkelijk stuk ornament, dat bij een waterbak, in een hoek van het terrein, als pantjoeran dienst doet, is een spuier, die een makara- of olifantskop geeft, geheel en al opgezet als de kop van dien olifant, die beschreven werd, toen hierboven het noodige werd gezegd over de boersche kunststukken van Soembĕrwarak bij Panataran.

Op de terugreis werden de oudheden te *Kĕtompen* en het aan de overzijde van de Pĕkalen gelegen Tĕmĕnggoengan bezocht. Daarvoor kan verwezen worden naar het opstel van Ch. E. Bodemeier, De oudheden in de contrôle-afdeeling Gending (Kraksaän, Probolinggo), Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., XL, bl. 183 en volg. In de kampong ten Oosten van het irrigatiekanaal, ongeveer op de hoogte van de plaats waar eens de tjandi Kĕntroeng (Kĕtompen) stond, was nog, met het graven van een put, een witsteenen vloer gevonden, waaruit dadelijk de gevolgtrekking af te leiden is, dat er daar nog meer in den grond moet schuilen.

Boersche kunst schonk zonder twijfel ook het aanzijn aan het beeld, dat men op het erf van de assistent-residentswoning te *Djĕmbĕr* vindt, en dat ter plaatse in oogenschouw genomen werd, toen deze plaats gepasseerd werd om naar Banjoewangi te gaan, ten einde het weinige, dat er nog van de ruïnen van *Matjan poetih* mocht resteeren, goed aan te zien. Alles wat van deze oudheden werd medegedeeld, wijst er op dat zij de uitlooper, de overgang tot de Balische kunst en den nieuweren tijd moesten zijn. Er is zoo goed als niets meer van over, tenzij er hier of daar nog wat in den grond mocht schuilen. Maar zeer treffend was het onder de stukken en brokken, die nog ter plaatse liggen, met zekerheid er één te vinden, dat eens een deel uitmaakte van een beeld van witten steen, als die te Pasoeroehan aangetroffen waren. Ook hier die zelfde slipvormen, terwijl van bijbrengen naar de plaats waar het werd gevonden, en ook van aanmaken in lateren tijd geen sprake kan zijn. Wat boven gezegd werd, verdient dus zeer de aandacht, en het zal zaak zijn om, als er meer dergelijke beelden zijn, dit nauwkeurig te releveeren.

Te *Banjoewangi* werd evenmin, als te Pasoeroehan en te Probolinggo, verzuimd de klĕnteng te bezichtigen. Deze is zeer eenvoudig, en als de meesten op Oost-Java een der ouderen, welke blijkbaar niet uit een ruime beurs konden worden opgericht. Slechts weinige jaren geleden heeft er een verbouwing of gedeeltelijke vernieuwing plaats gehad, iets waarin die andere oudere klĕntengs almede samengaan. Er wordt dan bijgemaakt, vervangen, maar gelukkig

ook behouden. Hier, waar het ornament zeer eenvoudig was, is dit laatste ook geschied. Daardoor is bewaard en gespaard gebleven wat vóór boven het altaar en op eenzelfde hoogte in de dakspanten voorkwam. Dit zijn stukken in het uiterste lijnverloop, die haast niet anders vertoonen dan de buitenlijnen der vereischte onderdeelen, waardoor deze zich zwaarder en grover voordoen dan gewoonlijk het geval is, waar het noodzakelijke en bedoelde motief scherper en duidelijker geteekend is. De indruk van dit zware gehalte dezer stukken wordt nog zeer versterkt door de gedekte kleuren, waarin zij gegeven zijn, maar in hun soberheid, die de plompheid geheel vergeten doet, werken ook zij zeer aangenaam. Boven het altaar zijn twee der vakken gevuld met swastika-ornament, dat, over de horizontale verdeelingslijnen van het vlak, onder een hoek van 30 graden is gebracht, en zich dus, in de breedte gerekt, ruitvormig voordoet. Niet alleen deze variatie, die frequenter rechthoekig wordt gegeven, noemen de Chineezen bandji. Dit is de naam voor alle soort latwerk (zie boven) in het algemeen, al heeft de term zijn oorsprong ook bepaaldelijk aan het swastika-teeken, dat tevens het teeken voor 10000, in de wandeling 12000, is, te danken. Men heeft bij dit speciale swastika-behangsel-ornament ook op nog wat anders te letten dan op het swastika-teeken zelf alleen, nl. op de wijze waarop de swastika's onderling verbonden zijn. Dat dit een zaak van gewicht is, kan een ieder dadelijk blijken door het patroon, dat men haast altijd aan de Chineesche gebouwen en kleinere kunstproducten aantreft, te vergelijken bijv. met dat hetwelk, nevens dat echt Chineesche type, tweemaal voorkomt op het Mongoolsch gebouwtje afgebeeld bij GRÜNWEDEL, Mythologie enz., bl. 167, of wel met dat wat het onderste gedeelte van de sthupa van de Sarnath versiert. FERGUSSON, Indian architecture, bl. 68. Weer een ander patroon, men kan zich daarvan een zeer goede voorstelling maken door de beschouwing van het Egyptische ornament bij HADDON, Evolution in art, bl. 141, fig. 79, vindt men bijv. op slaapbroekengoed op Java, enz., maar daarnevens moet vastgesteld worden, dat aan de Hindoe oudheden op dit eiland tot op heden er geen enkel voorbeeld van een swastika-versiering kon aangewezen worden, niettegenstaande daarop uit den aard der zaak zeer gelet werd. Daarom wordt dan ook verondersteld, dat, voor zoover de bandji-versiering toegepast is geworden bij het houtsnijden, en in het ornament aan het koperwerk van Oost-Java, uit den nieuweren tijd, hetwelk altijd dat Chineesche type vertoont, er een ontleening uit de Chineesche kunst heeft plaats gehad. Daarvoor pleit ook dat bepaaldelijk in het houtsnijwerk in zulk ornament de eigenlijke swastika door de Javanen bedorven is met om het hart van de swastika, d. w. z. om het kruispunt der lijnen, een vierkant blokje te laten staan, dat het ornament niet verfraait, en doet zien dat de Javanen het teeken

qua talis niet goed begrijpen. Het werd reeds gezegd, bandji is, bij expansie van het begrip, de benaming voor alle latwerk-versiering. De grillige vormen, waarin het zich herhaaldelijk vertoont, leveren dan ook menigwerf het eigenlijke bandji-, 10000- of swastika-teeken niet. Alle ornamenten, hiermede wordt hier bedoeld alle typische ornamenten, men zie slechts hierboven onder Malang, zelfs zeer ingewikkelde, worden op die wijze gegeven, en daarom zijn dan ook op het nieuwe gedeelte van de klĕnteng te Banjoewangi de visschen (zeemonsters, makara's), die op de uiteinden der diagonale daknokuitloopers van de voorgaanderij liggen, het bezien zeer waard, omdat zij, den visch gevende in quasi natuurlijke vormen, hem als het ware tegelijkertijd in bandji-lijnen vertoonen, doordat men de hoofdlijnen er van zwaar en in donkerder kleuren heeft aangebracht. Ontdoet men het ornament om zoo te zeggen van zijn vleesch, zoodat men slechts die hoofdlijnen overhoudt, dan zal er een bandji-stuk overblijven, dat dadelijk herinnert aan de eigenaardige, naar voren hooger oploopende latten-versiering, die men bijv. aan paviljoentjes zoo dikwijls op de zelfde plaats ziet liggen. Die bandji-stukken zijn dus slechts rudimentaire makara's (gok hi), wat nog duidelijker aan den dag komt, als men ziet, dat, meestendeels in fresco, datzelfde lijnbeloop, in bonte kleuren, in dezelfde richting, met ronde lijnen, ondersteboven, ook gevonden wordt tegen den buitenkant dier zelfde sparren, onder de eigenlijke dakafdekking. Hoe eindeloos ook gevarieerd, en op welk een geheel afwijkende wijze ook geleverd, dezelfde motieven vindt men ook in de Chineesche kunst geheel parallel met het doen der eigenlijk gezegd Indische terug: ook daar heeft de armoede de geboorte aan den rijkdom geschonken, en op een zelfde wijze.

Daar er van alle kanten op aangedrongen was, de *Goenoeng Bata* (den berg waar men roode baksteenen vindt) te bezoeken, werd op den terugtocht de plek opgezocht, die men tusschen Merawan en Garahan daarmede in het bijzonder bedoelt. Het is een plek in het pad, dat over of langs de berghelling van Bondowoso leidt naar Banjoewangi of Balambangan. Dwars over den weg en ter weerszijde daarvan vindt men op de helling sporen van een muur of een versterking, die een vrij groote uitgestrektheid had, maar met kleine steenen opgemetseld was, klein in vergelijking namelijk met het materiaal, dat men voor de oudere gebouwen gebruikt vindt. Hoewel geheel vervallen daar, waar de weg er doorheen liep, is de bedoeling van het bouwwerk, dat er eenmaal stond, nog zeer duidelijk. De toegangswegen van uit het Bondowososche of het Poegersche, om het zoo te noemen, naar Balambangan waren niet talrijk. Men moest den bergrug over, en de wegen hadden hun eigen pad aangewezen, omdat daarvoor de passen gebruikt moesten worden. De voortdurende oneenigheden

tusschen Balambangan en Java zijn bekend genoeg. men vergelijke daarvoor slechts de Pararaton. den Damarwoelan roman en de Babad, en herinnere zich de laatste lotgevallen van het rijk. Het plaatsen van zoogenaamde tolpoorten in den Mataramschen tijd op de toegangswegen. is dat niet minder. Niet alleen hier vindt men op de grenzen van Balambangan de sporen van zulke roode baksteenen bouwwerken. die aan versterkingen herinneren. Niets ligt dus meer voor de hand dan te denken aan soortgelijke tolpoorten. waarin een bezetting plag te liggen. die naast het militaire wachthouden ook douanenplichten had te vervullen. Daar de helling naar het Balambangansche toe nog steeds klimt. moet verder aangenomen worden. dat deze tolpoort er een was, die opgericht en bezet was door en met Balambanganers. Reeds betrekkelijk dicht in de nabijheid vindt men te Tjoramanis soortgelijke constructies. Daar deze plaats niet bezocht werd. kon de situatie niet opgenomen worden. Deze is het, die in gevallen als het onderhavige. de bedoeling van zulke bouwwerken moet uitwijzen.

Te *Soerabaja*, waar bericht uit Sidoardjo moest worden ingewacht. werden nu de stukken in het park tegenover het residentiehuis opgenomen. Het was vooral om den zoogenaamden Djaka Dolog. het Akshobhya-beeld. te doen. Dit is een kaalhoofdige boeddha. met zeer breede heupen en dijen, evenals het beeld in den tuin voor de woning van den assistent-resident te Malang. Het groote kaalhoofdige boeddha-beeld in het Bataviaasch Genootschap is er slank bij. Al deze beelden mag men in vergelijking met die van Midden-Java leelijk noemen, en geen van hen doet er aan denken, dat het nog in de bedoeling zou hebben gelegen aan het hoofd de typische krullen aan te brengen. Trouwens, de schedel is glad en zonder wrongknop. Als zoodanig doen deze boeddhabeelden meer denken aan pratyeka-boeddha's of aan monnikken, maar dat dit niet de bedoeling was, blijkt uit het opschrift aan den Djaka Dolog. dat dit beeld kenmerkt in overeenstemming met de houding der handen ervan. In den uiterlijken lompen vorm herinneren de beide eerste beelden aan de Chineesche en Japansche modellen, men denke slechts aan den Daiboetsoe te Kamakoera. Het is zaak dit. in verband met hetgeen hierboven reeds werd aangeduid, even op te merken. Onder de stukken, die men bij den Djaka Dolog aantreft. zijn een paar uitloopers van trapboomen. slangekoppen. zeer vervallen, maar oorspronkelijk zeer fraai geornamenteerd. in den trant van de groote raksasa's te Panataran. Zij zijn slechts fragmentarisch overgebracht. en waren dus in hun geheel uit verschillende steenen samengesteld. Dit is ook met verschillende der andere fragmenten het geval geweest. waaronder twee verfatsoeneerde lingga's (?) zeer de aandacht trekken. Onderaan zijn deze versierd met de Oost-Javaansche

berglijnen, daar verder, aan één kant, aan de voorzijde, een wanaspati-kop vertoonende, als het stuk te Batavia, dat ook nog een jaartal draagt. Bovenaan is een knop aangebracht, waarin als het ware vier scherpe puntdoeken zijn saamgevat, welker punten afhangen op de vier zijden, versierd met hetzelfde ornament als onder Tj. Kedaton boven beschreven werd.

Soerabaja bezit meer dan één klĕnteng. Behalve de oude, groote, vindt men er nog een in Kampoeng Doekoeh en een andere in Benteng Tjantikan. Dezen hebben geen impluvium, evenmin als al die anderen, die hier van Oost-Java genoemd werden (Kediri, Malang, Pasoeroehan, Probolinggo, Banjoewangi, ook die van Parakan heeft er geen). De twee kleinere klĕntengs zijn van jongere dagteekening. Anders zou men op de reeds bekende gegevens tot het besluit kunnen komen, dat de oudere chineesche godshuizen op Java, — de klĕnteng te Parakan is een geheel vernieuwde, maar als zoodanig ook een oude, — zulk een impluvium alle missen. Bij een flink, ruim opgezet gebouw is dit overigens een onmisbaar vereischte, zooals de nieuwe particuliere Chineesche woning aan den Toegoe-weg te Jogja kan laten zien. Hierover kan hier niet uitvoeriger gehandeld worden, evenmin als over de inwendige dakconstructie der gebouwen, die ontzettend ouderwetsch is, daar men er nog den ouden jukvorm van de poorten van de sthûpa's uit Açoka's tijd, 300 vóór Christus, in terug vindt. In deze opzichten zijn dan ook de chineesche tempels te Jogja en te Madioen, zoo mede de oude klĕnteng te Batavia, die zich daarin bij deze laatsten aansluit, al zijn zij in wezen jonger, d. w. z. later opgericht, ouder van doen of conservatiever dan die anderen. Dezelfde opmerking kan ook wel gemaakt worden omtrent de pilaren, waarover met een enkel woord reeds gewaagd is in het Verslag van het Intern. Orientalisten-congres te Hanoi. In de groote klĕnteng te Soerabaja vindt men boven het achteraltaar drie boeddha's. De middelste is Omitohoe, d. i. Amitâbha, de dhyâniboeddha, wiens vertegenwoordiger Awalokiteçwara (Padmapâṇi, Mahâkaruṇa) is. Bij de Chineezen treedt daarvoor op Kwan-im (of Kwan-on), zooals bekend is, eene godin. Op het altaar, onder Amitâbha, vindt men hier geen der bekende figuraties van deze beschermster der rechten der menschheid. Hier prijkt eene bekende godheid uit het Hindoepantheon van Java, een achtarmige Doerga, op den stier met den Mahiṣâsura, geheel verguld, in Madjapahit-stijl, zooals de sterrepuntvormige stralenkrans om het beeld doet zien. Zij werd pertinent met Kwan-im geïdentifieerd. De tegen de wanden in fresco geteekende mindere groote wezens, 18 in getal, zijn scherp en duidelijk, levend en sprekend, geschilderd, niet minder dan de 28 figuren, die in de hoofdkamer worden aangetroffen, maar daar in minder licht staan. Allervreemdst zijn de sji-ho stukken, welke ter weerszijde van het hoofd-

altaar zijn geplaatst. Het was niet mogelijk er iets van te maken, en niemand kon er inlichting over geven. In de klënteng in Kampoeng Doekoeh is de omlijsting van het achteraltaar bijzonder goed. Als het gesneden stuk in natuurlijke kleuren gegeven was, dan zou men denken een prieel voor zich te hebben, vol begroeid met groen, de heerlijkste bloemen en vruchten, en een tal van vogels. Het is verguld, maar dit belet niet, dat men op een afstand, vóór dat men weet wat het stuk eigenlijk te zien geeft, overal de vereischte vleermuis-, krabbe- en andere vormen reeds heeft ontdekt, die bij nader toetreden zich oplossen, evenals ook die godenlijsten dat plegen te doen, die herhaaldelijk op soortgelijke plaatsen bovenaan aangetroffen worden. De sji-ho stukken in de voorgaanderij van deze klënteng onderscheiden zich van anderen, omdat de leeuwekop-partijen (in deze kala-makara stukken) meer op den voorgrond zijn gebracht. In die van Benteng Tjantikan verdienen vooral de leeuwekopstukken boven de balken de aandacht. Vooral als men Tjandi Djaboeng kort te voren goed heeft opgenomen, en aan de leeuwekoppen dezer tjandi gezien heeft wat men er wel mede doen kan, en op hoe verschillende wijze zij gegeven worden, zijn de stukken in dit kleine tempeltje allerinteressantst. Er werd boven eigenlijk reeds naar verwezen. Een groot deel dezer stukken is hier in wezen slechts een groote bloem of vrucht, met bladen, maar deze zijn zoo geteekend, dat men er oogenblikkelijk den omtrek en de hoofdtrekken van den leeuwekop in herkent, soms allerguitigst. Zou mogelijk ook in dat eigenaardige varieeren van dezen kop op Oost-Java, namelijk voor zoover deze varieering zich onderscheidt van de Midden-Javaansche wijze van doen, die verkapte Chineesche invloed zijn inwerking ook al hebben laten gelden? Alles en alles te zamen gevat wat op deze reis in deze richting in het oog liep, zal dit niet onvoorwaardelijk ontkend kunnen worden. Deze beide kleine klëntengs zijn zoo keurig netjes, zoo keurig gemeubileerd met, wederom in bijzonderheden dezelfde kunst in haar détails vertoonende, utensilia, dat het, om aan te sporen tot een bezoek, zelfs niet noodig is om bij de eene, die van kampoeng Doekoeh, nog te wijzen op de fresco afbeeldingen van Kong Tik Tjoeng Ong en Kwan-im, beide in hun drakegewaden, hij met makara-koppen aan zijn troon, en zij met vogelkoppen aan den hare, en voor de andere, die van Benteng Tjantikan, op het keurige, kleine, fijne, kleurige ornament, dat hier op verschillende plaatsen wordt aangetroffen, en toch weer vleermuizen, als anderszins, vertegenwoordigen moet.

Nadat van *Sidoardjo* bericht ontvangen was, werd Soerabaja, waar de tijd verder nog besteed werd tot het bijwonen van Chineesche schouwburgopvoeringen van een troep uit Singapore, het bezichtigen van de costumes, en het opsporen van geïllustreerde literatuur, beantwoordende aan de gesten, die

vertoond werden en die dezelfde zijn, als men in de klentengs in die kleine vierkante tafreelen ziet afgebeeld, voor een tijd verlaten, om te profiteeren van de inlichtingen ginds te verstrekken over de oudheden, Javaansch koperwerk en Javaansche houtsnijkunst. Aan de verrassingen was het eind nog niet gekomen. Behalve op een partij koperwerk in zijn bezit, maakte Dr. KOHLBRUGGE opmerkzaam op een groote verzameling te Soerabaja, waarheen dan ook later nog even teruggekeerd werd, die met een enkelen oogopslag een overzicht over het geheel kon geven. Hij wees verder op de desa Singkil, waar de houtsnijkunst al evenzeer een hooge vlucht heeft genomen, als in het Djaparasche. Waar het om te doen moet zijn, is te weten welke vormen men gebruikt en gebruikte, en wat de inhoud van het ornament is. Slechts zoo zal men gewaar worden wat de Javanen behouden hebben van het oude ornament, en dus ook wat in dat oude ornament hun het liefste was en hoe het verloopen is, dus in de laatste perioden reeds aan het verloopen was. Een merkwaardig staaltje van conservatisme kon reeds dadelijk geconstateerd worden aan een prachtig koperen bord, in zijn bezit. Behalve ander vulsel, vertoont dit bord in wajangpopvorm, onder een baldakijn, Kumbhakarna gezeten tegenover Dasamuka, achter wien een pajoengdrager staat. Daar de namen, in Javaansch schrift, onder deze figuren staan, weet men meteen wie bedoeld zijn. Onder hen zijn een volgeling en een paar panakawans gezeten. De baldakijn, een slingerende, gebogen boog, loopt aan zijn uiteinden uit in naar binnen gerichte hertekoppen. Deze baldakijn herinnert door die koppen aan die, welke boven de figuur van Batara Goeroe als wajangpop veelvuldig voorkomt, maar niet minder aan die welke men op verschillende plaatsen aantreft aan de Tjandi Panataran, en de Tjandi Toempang, men zie slechts photo 165 der Commissie. De frequentie van deze soort baldakijn, waarbij in de laatste voorbeelden de hertekoppen afgewend zijn, vertelt ons dat zij het op Oost-Java gewonnen heeft van de oneindig vele malen meer voorkomende, typische, met de makarakoppen van Midden-Java. Toch ontbreekt, als de oogen niet sterk bedrogen, het prototype daar niet. Op een der tafreelen in de 2e gaanderij van de Baraboedoer, Oost ten Noorden, vindt men een tempelmodel, dat, in tegenstelling tot de vele anderen, boven de poort zulk een boog, zulk een baldakijn met hertekoppen laat zien. Op deze feiten wordt hier met te meer genoegen gewezen, naar mate het moeilijker is om voor het vele, dat men in de hedendaagsche Javaansche kunst ziet, directe voorbeelden in de oudere producten aan te wijzen. Dat men daarvoor vooral zijn aandacht aan de Oost-Javaansche kunst zal hebben te schenken, blijkt hier opnieuw, zooals wel van zelf sprak. Het besproken koperen bord kan niet zoo heel oud zijn. De letters die er op voorkomen wijzen op de 19e eeuw, zelfs niet te vroeg in

dat centennium. Daarmede is dan verder vrijwel uitgemaakt, tot hoever in den tijd het koperwerk, dat daarmede parallel gaat, teruggaat. In zijn geheel maakt dit bord een authentieken indruk, maar men zij op zijn hoede, want het koperwerk van deze soort wordt con amore nieuw aangemaakt voor de Europeesche navraag, zooals duidelijk bleek uit een ander bord, te Soerabaja, waarop Bhoma was afgebeeld. Dit bord zou hier zelfs in dit verband niet genoemd zijn, ware het niet om het laatstgereleveerde feit. Wie van de wajang-literatuur iets afweet, is het bekend, dat bij de eigenlijk gezegde Javanen al sinds zeer langen tijd deze lakon heeft afgedaan. Hoe populair zij vroeger was, leeren de traditie en de Maleische omwerkingen van Javaansche wajangverhalen. Zij is op dit nieuw aangemaakte bord in illustratie gezet, omdat de Chinees, die het voor den huidigen verkoop liet aanmaken, in zijn jeugd, te Soerabaja, een dertig jaar geleden, — hij is ± 40 jaar, — die lakon herhaaldelijk heeft zien opvoeren, en genoten, frequent als zij daar toenmaals nog gevraagd werd.

De onmiddellijke nabijheid van Tj. Pari bij Sidoardjo verlokte ook deze tjandi even te gaan zien, al had zij niet op het programma gestaan, omdat zij gequalificeerd werd als »een eenvoudig vierkant gebouw met recht lijstwerk en nagenoeg zonder versieringen". Door verkeerd rijden ging de tocht langs een kampoeng *Pamotan*, waar zich eensklaps een ruïne voordeed van een baksteenen tempel, die zeer vervallen is, en later bleek nog niet vermeld te zijn. Er staat nog maar zeer weinig. Dit restant is daarbij zeer begroeid, zoodat slechts een klein gedeelte goed te onderscheiden was. Voldoende evenwel om te onderkennen, dat, hoewel het profil quasi Oost-Javaansch zich voordoet, het dit toch niet is. Het is een stuk met een nis, met een snorrebaard-afdekking, maar zonder ornament. Een effen boog, uitloopende in eenvoudige voluten, zooals aan de Tjandi Ardjoena en de Tjandi Poentadewa op de Dieng, waarmede de afdekking intusschen niet vergeleken mag worden. De nisvorm deed, uitwendig zoowel als inwendig, veeleer denken aan hetgeen Tj. Goenoeng Gangsir te zien geeft, en het geheel heeft dan ook hier de vraag doen rijzen, of hier niet wellicht een enkel restant nog werd aangetroffen van een overgangsvorm tusschen den Midden-Javaanschen en den Oost-Javaanschen stijl. Een nader onderzoek zou veel tijd gevergd hebben. Wat goed te zien was, werd even in schets gebracht, zoodat de herinnering aan het eigenaardige van het zichtbare stuk bewaard kan blijven.

Niet minder verrassend dan bij Tj. Goenoeng Gangsir was het onverwachte gezicht, dat Tjandi *Pari* bood. Was men daar als het ware plotseling verplaatst naar Midden-Java, hier was men, de tropische omgeving vervangende met een subtropische, in Tjampa-desa (Anam) terecht gekomen. De Tj. Pari.

uit 1293, — men weet dat boven de poort voormaals een steen was met dit jaartal, die zich thans in het Museum te Batavia bevindt, zie bijv. VERBEEK, Lijst van Oudheden, No. 496, bl. 247, — ziet er uit, als had een architect uit Tjampa, voordat dat Tjampa Anam werd, haar opgebouwd. Het profil-beloop en de eigenaardige massieve »eenvoudige" vorm, die het gebouw daardoor heeft, is een geheel ander dan het Oost-Javaansche, dat hier, om het jaartal, in de eerste plaats in aanmerking gebracht moet worden, ook een geheel ander dan dat van Midden-Java, zoowel in den nobeler, als in den later ontwikkelden gemaniereerden vorm van daar. Met den kouden toon van het profil correspondeert de koude, verzwakte vorm van het ornament, terecht met »nagenoeg zonder versieringen" gequalificeerd. Hetzij hier vergund nogmaals te verwijzen naar het Verslag van het Internationaal Orientalistencongres te Hanoi, omdat daar de Tjampa-kunst met enkele woorden tegenover andere twijgen der Indische kunst reeds getypiseerd werd. Deze indruk spreekt bij het eene gedeelte van het gebouw nog sterker dan bij het andere. Dit komt, omdat hier, als zoo herhaaldelijk elders, eenige partijen niet zijn afgewerkt. Zelfs daar evenwel, waar dit wèl is gebeurd, kan van het ornament niet anders gezegd worden, dan wat er hier reeds van getuigd werd. Een enkele vergelijking met Tj. Goenoeng Gangsir, die ook van rooden baksteen is, of met de Djaboeng, met deze laatste zeker, doet dat ten volle voelen. Om er zich een idee van te vormen hoe zulk een tempel er ongeveer uitziet, neme men kennis van de afbeeldingen, die men vindt in het werk Empire colonial de la France, l'Indo-Chine (Courtellement, cet.), bl. 128, en de beide opstellen van den Heer PARMENTIER in het Bulletin de l'École Française d'Extrême-Orient, genoemd in Verslag enz. In de kamer vindt men tegen den achterwand, onder de vensters, die in alle drie de gesloten wanden voorkomen, een ruggestuk in den vorm van de nissen buiten. Behalve die, welke men op het midden van ieder dezer façaden vindt, stonden er vroeger, wat lager, ook naast de poort een paar nissen, ter weerszijde één, en kleiner van afmeting. De afdekking dezer nissen, die kort en breed zijn, met een zeer kleine plaats ter mogelijke opstelling van een beeld, is zeer eigenaardig. Zij loopt, in elkander snel opvolgende étages, spits toe. Deze worden eigenlijk slechts gevormd door steeds kleiner wordende palmetten, waartusschen onbeduidende rosetten zijn geplaatst. Tegen de eerste étage ervan vindt men onderaan nog vier miniatuur-modelletjes van zulk eene afdekking. Als dit kleine dak uitgespitst is, verbreedt het zich in eenen weer, waaiervormig, tot een stuk, waarop een gevleugelde schelp is uitgebeiteld. Tusschen de kroonlijst van deze versierende bijbouwingen en hun eigenlijke nis, is plomp een kalakop aangebracht, waaraan op een der zijden nog niet begonnen is, en bij een tweede

de vooruitspringende steen, die de neus moest worden, is weggevallen. Bij de derde spreekt de bedoeling duidelijker, omdat men daar tot bebeiteling is overgegaan. Aandacht verdient de zeer zwak georneerde band, die boven aan den teerling om het lichaam van den tempel heenloopt en correspondeert met een eenigszins anders opgezette, niet geornamenteerde partij onderaan. De ogieven zijn zeer stijl.

Omtrent Tj. *Soemoer*, die vlak bij Tj. Pari ligt, behoeft hier niets bijzonders te worden opgemerkt.

De werkzaamheden op Midden-Java maakten, dat ook nu nog niet rechtstreeks naar Weltevreden teruggekeerd kon worden. Zoowel de Heer Van Erp als de Heer Van der Ham hadden verzocht op de terugreis nogmaals, voor de restauratie der cella's van Prambanan en de tempels te Mĕndoet en Bradjanalan (Tjandi Pawon), bij het werk te komen, en daaraan moest voldaan worden, omdat het eerste haast ten einde liep, en de tjandi Mĕndoet nog een laatste poging vereischte om uit te vinden wat nog niet uitgevonden was. Wat hier de uitkomsten waren, wordt òf bij afzonderlijke rapporten medegedeeld òf behoort tot het volgende kwartaal.

De tijd, die beschikbaar was tijdens het in elkander zetten van de benoodigde hulpteekeningen voor de tjandi Mĕndoet, werd besteed aan een bezoek van vier tjandi's in de nabijheid van Moentilan, Tjandi Pĕndĕm, Tj. Asoe, Tj. Loemboeng en Tj. Ngawen. De drie eersten liggen achter Taloen, de vierde ten zuiden van de hoofdplaats.

Tj. *Pĕndĕm*, grootendeels weggedragen, zooals men beweerde, door menschen, die daarvoor uit het Solosche waren gekomen, vertoont de eigenaardigheid, dat het halfrond aan den voet alles overtreffende afmetingen heeft aangenomen, terwijl het aan Tj. *Loemboeng* ontbreekt, daar men, als bij de Dieng-tempels, daar dadelijk op het ogief een dubbel uitspringenden band ziet volgen. Wat van deze tempels nog rest, zit voor een goed deel nog onder de aarde, bij Tj. Loemboeng ten gevolge van een aardstorting. Deze tjandi is namelijk aan den kant van de rivier, hoog, in de helling geplaatst, waarvoor daarin een plateautje is uitgekapt, waarop het bovengedeelte van den steilen wand, dien men had laten staan, later is neergestort, de tjandi gedeeltelijk bedekkende. De ornamentatie er van is zeer afwijkend. Een goede beschrijving kan eerst gegeven worden als het terrein en de tempel weer zal zijn schoon gelegd, wat met het oog op dien afstortenden wand niet zonder voorzorgsmaatregelen zal kunnen gebeuren.

Tj. *Asoe* kan, beter wellicht dan eenige andere ruïne, iemand een begrip geven van de wijze waarop men een tempel bouwde, en zoo de juistheid in het licht stellen van de opmerkingen daarover gemaakt in Nadere mededeelingen

over de Tj. Mĕndoet, Not. B. G. 1902, Bijl. XV. Er een groot stuk van weggevallen. maar constructief was het gebouw blijkbaar geheel klaar. Het ontwerp is op en top verwant met dat van Prambanan. Alleen lag het in de bedoeling eenigszins ander ornament te plaatsen. Dit blijkt, omdat men daarmede op een paar plaatsen aan het soubasement reeds begonnen was. Overigens is het gebouw, door staking van het werk, geheel onversierd gebleven. Wat constructief als zoodanig moest worden aangebracht, vindt men echter alles reeds op zijn plaats: banden, pilasters, palmetten, kalamakara-ornament, onder- en bovenbandstukken, enz., alles is naar den eisch voorhanden, en dat zelfs zóó, dat men uit den vorm der steenen opmaken kan welk ornament er geplaatst zou worden, al is het natuurlijk ondoenlijk de juiste variatie daarbij aan te geven. Dit intusschen is duidelijk, dat aan het soubasement de sierstukken op de kroonlijst om en om in natuurlijker en meer verlijnden vorm zouden zijn gegeven. Om en om vertoonen zij een uitbollenden rug aan de voorzijde, die dit onvoorwaardelijk uitwijst. De hoog oploopende makara-blokken aan de trapboomen voorspelden makara's met een gemetamorphoseerde slurf. De plompe steenen aan de hoeken van het tweede soubasement zouden tot opzittende leeuwen verbeiteld zijn, en zoo zou men verder kunnen gaan. Wat er aan decoratief ornament reeds is aangebracht, is keurig mooi en hoogst interessant. De fraaie ingeschoten pilasters aan het soubasement doen niet onder voor die te Prambanan. De variatie van het triçula-tjakra-ornament (M'ndoet-model) is eigenlijk nog mooier dan dat van Plaosan, en aan deze tjandi doet ook denken de klimmende leeuwekop-bloemband, waarvan hier 't sterkst sprekende voorbeeld voorkomt. Genoeg, om te doen voelen, dat de tjandi Asoe van de Kĕdoe, als zij in haar geheel voltooid had kunnen worden, een der schitterendste gebouwtjes zou zijn geworden onder het vele moois, dat de Hindoe's op Java in het aanschijn hebben geroepen.

Dit kan ook, maar in een anderen geest, gezegd worden van Tj. *Ngawen*. Of de Heer Van Aalst ten opzichte van dit complex van gebouwen juist gezien heeft, dat het estraden waren, waarop eenmaal houten gebouwen verrezen, Tijdschr. Ind. L. en Vk., XLI, bl. 401, vereischt een nader onderzoek. Wat er nog voorhanden is aan beeldhouwwerk, of beter gezegd, wat er nu op het oogenblik, na een gedeeltelijke ontblooting, reeds te zien is, heeft voor een gedeelte zijn eigen type, iet wat stijf, maar bijzonder krachtig.

In het vorige rapport moest reeds gemeld worden, dat het in het 1e kwartaal van 1903 misère was geweest met het fotografeeren. De gemaakte opnamen No. 462-523, benevens eenige bijnommers, kunnen dientengevolge

hier niet anders dan gedeeltelijk, en dan nog in minderwaardige afdrukken worden overgelegd. Zij zijn genomen eensdeels met het oog op de studie van den Heer KNEBEL, anderdeels om bepaalde bijzonderheden van het ornaat uit te laten komen, zooals later uiteengezet zal worden. Zij zijn allen genomen naar voorwerpen in het Bataviaasch Genootschap, zooals blijken kan uit onderstaande lijst, waarin men de nommers vindt, waaronder zij daar gecatalogiseerd zijn.

462	=	683*e*	479	=	493	497	=	126
463	=	683*c*	480	=	495	497*a*	=	126
464	=	655*a*	482	=	38	498	=	262*a*
466	=	656	484	=	41*b*	500	=	8150 Ethn. verz.
468	=	547	486	=	113	501	=	6
469	=	614	487	=	113*a*	503	=	20
470	=	523	488	=	123	504 (en 509)	=	22 (en 154)
471	=	554	489	=	125*a*	511	=	155
472	=	539	489*a*	=	1.5*a*	520	=	207
473	=	536	490*a*	=	154*b*	521	=	255
474	=	483	491	=	206	523	=	207*a*
476	=	485	491*a*	=	206			
477	=	485*a*	493	=	258*b*			

De foto's no. 462 en 463 zijn tegenover elkander zeer sprekend. Beiden hebben boven aan het ruggestuk een kala-makara-ornament, en onder aan den troon leeuwen. Men ziet welk een verschil. Bij no. 463 zullen velen niet eens wagen er van te spreken, maar wie één behoorlijk afgewerkte en niet te schraal geornamenteerde tjandi goed opgenomen heeft, beseft oogenblikkelijk wat ook bij no. 463 van het ornament de bedoeling is.

No. 480 geeft een scherp gelijnden leeuw in stijl.

Onder aan no. 487 heeft men een voorbeeld er van hoe de Javaansche wajangslip-lijn oorspronkelijk op natuurlijke wijze is ontstaan. Oogenblikkelijk ziet men ook dat het eigenaardige in de details der wajangpoppen posterieur moet zijn aan zulke beelden, als hier er één afgebeeld is.

Op 490*a* vertoont het onderstuk, op het midden van den in zijn uitloopers verstyliseerden vleugel, een enkelvoudig en daardoor eenvoudig voorbeeld van de Oost-Javaansche slingerslag-lijn. Hiermede vergelijke men foto 498, waar een ingewikkelder geval te zien is.

No. 500 geeft twee deurpaneelen van Lombok, als een voorbeeld er van hoe de houten deuren van de tjandi's op Oost-Java er ongeveer kunnen hebben uitgezien.

521. Dit is de groep van de schaking van Sita, over welke boven in

het rapport gesproken is, zie boven bl. 23. Een opname van ter zijde, die ook hier noodzakelijk is, zou kunnen doen zien, dat ook de bovenste mannelijke figuur een rakṣasa, maar tevens een vorst voorstelt.

Behoudens de reeds genoemde foto's zijn bij dit rapport nog de navolgenden gevoegd.

524, 524*a*, 525, 525*a*. Het Doerga- en het Goeroe-beeld uit den hoofdtempel van Prambanan, gemaakt op verzoek van den Heer Van Erp, voor diens rapport over de restauratie.

526, 526*a*, de hoofdtempel van Tj. Loemboeng (Vorstenlanden).

527, 528 en 528*a*, twee stukken van Tjandi Sewoe.

529. Zijkant van het portaal van een der kleine tempeltjes, in de binnenste rij van Tjandi Sewoe. Het bovenaan gevonden ornament wijst uit wat de vorm der afdekking was, zie het rapport hier boven, bl. 13, en Plaat 29.

530. Het bovenbedoelde stuk van Tj. Sadjiwan, waar aan den dag gekomen is, dat er geen verbouwing heeft plaats gehad.

531 en 532. Twee ornament-stukken van Tjandi Sadjiwan. Bij 531 vergl. men photo 393 van de Commissie, en de opmerkingen door Grünwedel over deze soort stukken gemaakt.

533 geeft een gezicht op het terrein van Tj. Loemboeng (Vorstenlanden) met de werkstelling. Het stuk met het beeld er aan, rechts onder op de foto, is gedeeltelijk een puzzle. Een nader onderzoek zal vermoedelijk aan het licht brengen, dat ook de hoofdtempel van dit complex eens verbouwd is geworden, waarbij een der nissen, o. a. met dezen steen, van voren afgesloten is geworden.

534 — 540 vertegenwoordigen Tj. Pringapoes, zie de beschrijving boven. Slechts dient daaraan hier toegevoegd te worden, dat de mannefiguren op de voorzijde van den tempel glories achter hun hoofd hebben.

541 — 545 zijn stukken daar los op het terrein gevonden.

546 is een fragment dat in de kampoeng Banaran lag.

547 — 549 bevatten wat van Tj. Perot kon worden gefotografeerd, en

550 is een nandi, die daarbij ergens in de sawah was geplaatst.

657, 657*a*, 658 — 660 bieden de medaillons met de dieren, vermeld in nevensgaand rapport, sub Panataran, bl. 25.

661 en 661 geeft een idee van de schikking en van het ornament aan dezelfde tjandi, dat later tot toelichting van de wolkentooneelen aan deze tjandi mede dienst zal moeten doen. Deze zullen geleverd worden, als de fotoserie van de onderste reeks reliefs, no. 551-656, volledig wezen zal en

overgelegd kan worden. Dat, waar het om het ornament te doen is, de foto's op een bepaalde manier moeten worden genomen, komt hier sterk en duidelijk uit.

662, de achterkant van een der groote raksasabeelden te Panataran. waarover boven het noodige reeds gezegd werd, bl. 23.

663 en 664, de twee nieuw gevonden beschreven steenen daar ter plaatse. zie boven. No. 663 is *6249* en no. 664 *warsa 10.*

665, het achterstuk van Blitar, waarover almede reeds gesproken is.

Voorts vergezellen dit rapport eenige nieuwe opnamen voor de Toempang-serie, nl. no. 19, 19*a*, 19*b*, 63*a*, 73*a*, 96, 140, 143, 144, 195, 197, 198, 199. 205, 205*a*, waarom door de Commissie van bijstand in Nederland werd gevraagd, of die uit eigen bevinding nog aangemaakt zijn. Deze laasten zijn no. 63*a*, 73*a* en 195. Bij hen is het vooral te doen om de constructieve bijzonderheden te laten zien.

De voorzitter der Commissie in Ned.-Indië voor oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera,
(w. g.) Dr. J. Brandes.

October 1903.

Driemaandelijksch Rapport

— over Juli, Augustus en September 1903 —

VAN DE

Commissie in Ned.-Indië voor Oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera.

Op het einde van het vorige kwartaal, zoo werd reeds in het voorafgaande rapport vermeld, begaf de voorzitter zich op de terugreis nog naar Midden-Java, om te voldoen aan het verzoek van de Heeren VAN ERP en VAN DER HAM, in verband met de restauratiën aan hen opgedragen.

Over *Prambanan* zal straks een afzonderlijk rapport door den eerstgenoemde worden ingediend. Het opgedragen werk is afgeloopen. De tijd daaraan besteed werd o. a. ook benut tot een studie van de bouwtechniek, met zeer belangrijke uitkomsten. Bij den laatsten gang naar Prambanan werd er een klein opschriftje ontdekt. Met witte verf of met kalk op den steen aangebracht, was het nog niet geheel uitgevaagd of uitgewischt. De steen is nu geplaatst in de gaanderij van de opzichterswoning, waar ook de andere losse fijnere stukken staan. Om de waarde van het opschrift, dat in oud-Javaansche letters is, en *pati hyang* luidt, goed te laten voelen, is hier eenige meerdere uitvoerigheid noodig. In de Nadere mededeelingen over de Tjandi Mĕndoet, in Not. Bat. Gen. 1903, Bijl. XV, en onder Tj. Asoe (Kedoe) in het laatste driemaandelijksche rapport is uiteengezet hoe een tjandi van hardsteen op Midden-Java werd gebouwd. Op Tj. Asoe werd gewezen als een uitstekend voorbeeld om er zich een begrip van te vormen hoe zulk een tjandi er uitziet vóór men haar met fijner ornament door bebeiteling opsiert. Te Prambanan bevinden zich de meesten der kleine bijtempeltjes, die buiten het ommuurde tempelterrein staan, in eene soortgelijke phase. Opmerkelijk is daarbij o. a. dat alle grootere opgaande casementen of paneelen van den teerling van het gebouw van een vertikaal oploopenden buik voorzien zijn. De verheffing is niet groot, zoodat men op het eerste gezicht denkt aan een nog niet afgewerkt en ongepolijst vlak. De steen waarop het bedoelde opschrift staat, is van dezelfde afmetingen als die welke zulke paneelvlakken vormen, en vertoont dezelfde eigenaardigheid, met dit onderscheid evenwel, dat hij het opschrift draagt, dat in goed Hollandsch

vertaald zou luiden: »Hier moet een godebeeld komen te staan", want *paṭi hyang* beteekent »godebeeld", vgl. het nieuw Javaansche woord *pĕṭa*, teekening of afbeelding. Ook dit laatste woord is een Sanskritsch (*paṭa*) evengoed als de nevenvorm *paṭi*.

Bij de Tjandi *Méndoet* was de hoofdkwestie een laatste poging om z e k e r h e i d te krijgen, dat de uiterlijke en inwendige vorm van het portaal zich n i e t meer liet uitvinden, want alles scheen er op te wijzen, dat dat niet mogelijk zou zijn. Er werden daartoe van het bestaande en vaststaande samengestelde of gemengde teekeningen gemaakt, die tegelijkertijd lieten zien wat uitwendig zich vertoont, en wat er inwendig achter stond. Een enkele blik op de plattegrondteekening van het portaal van de Tj. Mĕndoet doet zien, dat dat portaal inwendig en uitwendig niet congruent is. Bij een normaal project zal men uitwendig reeds kunnen vaststellen wat men inwendig zal aantreffen, en dit te eer bij een Hindoe-bouwwerk, daar de symmetrie daarbij zulk een hoofdrol speelt. De nissen in het portaal staan tegenover de buitenzijden te ver naar achteren, zij hadden, als het ontwerp normaal was, om zoo te zeggen, symmetrisch moeten opgaan in de smalle zijden van het gebouwtje, dat voor den hoofdbouw werd geplaatst. Ook springt de achteruitgang van het portaal tot het inwendige van den tempel bijzonder ver in den voorkant van dien hoofdbouw in. Toen deze teekeningen gereed waren, werden zij tegelijkertijd voor het exterieur en voor het interieur vol geconstrueerd, geheel in overeenstemming met de gegevens voor de verhoudingen van den hoofdbouw. Daarop werd er een projectie gemaakt van het zoo verkregen portaaldak, en van het gewelf daarvan in verband met de basis, waarop dit rusten moest. Oogenblikkelijk daarop bleek, dat verschillende sierstukken met hun voeten, die op een zelfde wijze, maar geheel onafhankelijk van het overige, gereconstrueerd waren, als stoppen sloten in de bussen, die op die teekeningen van zelf te voorschijn waren gekomen. De nu vereischte teekeningen: vooraanzicht, zijaanzicht, lengtedoorsnede, twee dwarsdoorneden, plattegrond, projectie van het gewelf en projectie van het dak, konden zonder veel moeite nu verder in gereedheid gebracht worden, zooals reeds is geschied, zie de nieuwe mededeelingen over de Tj. Mĕndoet, in de Not. Bat Gen., 1903, bl. 75 enz. Bij het ineenzetten dezer laatste teekeningen bleek steeds meer en meer hoe zeer er naar vaste verhoudingen gewerkt was. Ook op dit stuk verdient de Tj. Mĕndoet dus alle aandacht.

Bij het teruggaan naar Weltevreden werd er nog een bezoek gebracht aan Tj. *Idjo* en aan de zoogenaamde kraton van *Ratoe Baka*, waarvan de laatste zeker nog zeer belangrijke bevindingen aan de hand doen zal. Een tweede bezoek zal echter noodzakelijk zijn om over dit complex van restanten mede-

deelingen te doen als af en toe in deze rapporten over verschillende andere tjandi's reeds geplaatst werden. Behalve met steen is daar indertijd op zeer groote schaal met hout gewerkt, tenzij alle beschotten, die er eens stonden, ook van steen waren. Maar waarheen zijn dan al de steenen, die daarvoor noodig moeten zijn geweest, vervoerd geworden? Voor een gedeelte is er *in* de rots gewerkt, en het meest waarschijnlijke is, dat men hier met een groot grot-klooster met bijbehoorende tempels te doen heeft. Alles lag op de zuidelijke helling van den bergrug, met een uitzicht op de vlakte van Sorogĕdoeg, van uit de rotskamertjes, als men zich daar op de bank heeft uitgestrekt, dat schilderachtig en verrukkelijk is, maar daarbij tevens een volkomen dementi geeft aan hen, die gelooven dat oosterlingen voor natuurschoon niet vatbaar zijn. Men vindt hier opnieuw bevestigd, dat voor de plaatsen, waar men heiligdommen bouwde, de schoonste omgeving en uitzichten werden uitgekozen. Zeer opmerkelijk is ook de eenmaal ommuurde pĕṇḍapa, die tegenover die gebouwen aan en in de rots lag. In allerlei opzichten wijkt dit bouwwerk af van wat tot nog toe elders gezien werd, in hooge mate prikkelend tot verder onderzoek; maar daaraan mocht op dat oogenblik niet meer tijd besteed worden.

Te Weltevreden, waar de Heer KNEBEL geregeld doende was geweest met het in gereedheid brengen der voorbereidende nota's over het overige gedeelte van Pasoeroehan, Besoeki, Madoera, Soerabaja en Kediri, werden de maatregelen genomen om deze zoo volledig te doen worden als mogelijk was. Tijdens den gemaakten tocht had de behoefte daaraan zich opnieuw laten gevoelen, en waar het straks te doen zal moeten zijn om werkelijk een survey te leveren van het voorhandene, daar zullen deze nota's, als zij zoo veel als doenlijk is aan den eisch beantwoorden, zeer veel werk uit de hand nemen, en daardoor de opname niet alleen beter doen zijn, maar ook vlugger van de hand laten gaan. Daarnevens had de Heer KNEBEL zijn studie van de wâhana's voortgezet.

Van den Heer MELVILLE kwamen nu de berichten in omtrent de nadere positieve bevindingen, opgedaan aan de Tjandi *Singasari*. De hoofdteekeningen zijn gereed. Het moeilijke werk, het vervaardigen van de reconstructie-teekeningen van het beschadigde, die hier voor een gedeelte zeker geleverd kunnen worden, moest nu op het programma komen. De eerste foto's van den tempel werden ontvangen, zie beneden.

Ook kwamen gereed eenige foto's van een paar Chineesche grafmonumenten en die der beelden op het Chineesche kerkhof te Malang, daarvoor aangewezen. Deze zullen bij het volgende rapport worden overgelegd.

Er waren maatregelen genomen, dat ook tijdens de afwezigheid van den voorzitter het teekenwerk te Weltevreden geregeld voortgang hebben kon. De

groote teekeningen moeten echter nog gecontroleerd worden. Na de terugkomst van den voorzitter werden dadelijk in gereedheid gebracht de teekeningen naar de opnamen van de model tjandi's enz., verzameld gedurende de reis, en daarnevens vervaardigd een serietje detailteekeningen van

a. versierde pilasters op Midden-Java,

b. dragende pilasters op Midden-Java,

c. dragende pilasters aan soubasementen op Midden-Java en op Oost-Java,

dat dienen moet om op een zeer belangrijk stuk toe te lichten het ontstaan van den Oost-Javaanschen stijl. Zoowel de teekeningen van de model tjandi's, enz. van Oost-Java, als die van dat serietje worden hierbij in calque overgelegd, onder opmerking, dat daarbij niet overgegaan kon worden tot een uitbreiding der toelichtende teekeningetjes teruggaande in den voortijd, om zoo ook den oorsprong in het licht te stellen van de beide soorten van pilasters op Midden-Java, waarvoor in behandeling hadden moeten worden genomen de kolom zonder voet, den Perzischen pilaar, en den pot-pilaar, zooals deze zich in Engelsch-Indië hebben voorgedaan. De omvang van de taak zou bij het beschikbare personeel te uitgebreid zijn geworden, en er dienen op een zelfde wijze nog verschillende andere bewegingen, in het kunstverloop op Java te aanschouwen, vastgelegd te worden.

Bij dit rapport zijn gevoegd:

1°. de voorbereidende nota's over

Pasoeroehan (Bangil, Pasoeroehan, Probolinggo, Kraksaän en Loemadjang), en

Besoeki en Madoera,

alle van de hand van den Heer J. Knebel.

2°. blauwdrukken van de reconstructie-teekeningen van het portaal der tjandi Mĕndoet:

Vooraanzicht,

Zijaanzicht,

Lengtedoorsnede,

2 Dwarsdoorsneden,

Plattegrond en projectie van het gewelf,

Projectie van het dak.

3°. de navolgende teekeningen (in calque):

a. Versierde pilasters van Midden-Java.

Ronde pilaster, Tjandi Sari.

Vierkante pilaster, Tjandi Baraboedoer, 1e Gaanderij.

Vierkante pilaster, Tjandi Baraboedoer, 4e Gaanderij.

Ronde pilaster met middenband, Tj. Plaosan.

Vierkante pilaster met middenband, Tj. Baraboedoer, 2e gaanderij.

Vierkante pilaster met middenband, Tj. Baraboedoer, 3e gaanderij.

b. Dragende pilasters van Midden-Java.

Vlakke vierkante dragende pilaster aan 't lichaam van den teerling, zonder banden, Tj. Pawon.

Vlakke vierkante dragende pilaster aan 't lichaam van den teerling, met boven- en benedenband, Tj. Pringapoes.

Vlakke vierkante dragende pilaster aan 't lichaam van den teerling, met boven-, beneden- en middenband, Tj. Prambanan.

Vlakke vierkante dragende pilaster aan 't lichaam van den teerling, met boven-, beneden- en middenband, die echter tegelijkertijd om het lichaam van den tempel heen loopt, Tj. Morangan.

Model van een tjandi met middenband, èn om den teerling van het lichaam van den tempel, èn om het portaal, Tj. Baraboedoer, 1e gaanderij, West ten Noorden, achterwand, boven, No. 161.

c. Dragende pilasters aan soubasementen van Midden-Java en van Oost-Java.

Vlakke vierkante dragende pilaster met onbeduidenden boven- en benedenband, aan het 2e soubasement (in de gaanderij) van den hoofdtempel van Prambanan.

Vlakke vierkante dragende pilaster met boven- en benedenband, aan het 1e soubasement van den hoofdtempel van Prambanan.

Vlakke vierkante dragende pilaster met boven- en benedenband, aan het 1e terras van Tj. Panataran.

Vlakke vierkante dragende pilaster met boven-, beneden- en middenband, aan het 2e terras van Tj. Panataran.

d. Gebouwen in den stijl van Oost-Java.

Model tjandi, als ornamentstuk, tegen den trapvleugel, voorkomende aan het hoofdgebouwtje van Tjandi Kedaton, Çaka 1292, schaal 1 op 5.

Model tjandi, votief-tempeltje, Papoh (Kediri), naar No. 244 van Van Kinsbergen.

Model tjandi, van Tjandi Panataran, onderste reeks, relief No. 7, schaal 1 op 2.

Model tjandi met laag dak, van Tjandi Panataran, onderste reeks, relief No. 13 (voorzijde), schaal 1 op 2.

Model tjandi met meroe-dak, van Tjandi Panataran, onderste reeks, relief No. 96, schaal 1 op 2.

Model pĕṇḍapa, op vier stijlen, van Tjandi Panataran, bovenste reliefreeks, schaal 1 op 2.

Model pĕṇḍapa, op één stijl, van Tjandi Panataran, onderste reeks, relief No. 101, schaal 1 op 2.

4°. foto No. 666—675, alle van Singasari.

De voorzitter der Commissie in Ned.-Indië voor oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera,
(w. g.) Dr. J. BRANDES.

November 1903.

Driemaandelijksch Rapport

— over October, November en December 1903 —

VAN DE

Commissie in Ned.-Indië voor oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera.

De berichten van den Heer MELVILLE over Tjandi Singasari ontvangen, maakten het wenschelijk daarheen te gaan. De gezonden teekeningen vertoonden eenige bijzonderheden, deels in overeenstemming met de oudere berichten, die een inspectie in loco noodzakelijk maakten.

Ook konden nu de grootere foto's van de aanzichten van Tj. Toempang, waarom de Commissie van bijstand in Nederland gevraagd had, vervaardigd worden, maar daartoe moest een grootere camera in leen worden ontvangen dan de Commissie bezit, iets wat de voorzttter persoonlijk regelen moest.

De Heer CEPHAS, de bekende fotograaf te Jogja, was zoo welwillend zijn instrument met toebehooren voor het doel af te staan. Naar ontvangen bericht zijn de gevraagde opnamen vervaardigd, en dat niet alleen van Tj. Toempang, maar ook van Tjandi Kidal, de tjandi, die na Tjandi Singasari aan de beurt zal komen.

Evenzoo kwam gereed de serie van het onderste terras van den hoofdtempel van Panataran.

Te *Singasari* bleek het spoedig, dat er nog een soubasement van den tempel in den grond zat. Dit is erg beschadigd. De bovenrand en ongeveer de helft van den teerling is er afgeslagen, zoodat dit vroeger niet gezien kon worden, omdat alles daar tot op de juiste hoogte overaard is geraakt. Behoudens de van het soubasement neergeslagen steenen, ligggen daar ook de resten van den top en van de afdekkingen der nissen. Van daar die vrij omvangrijke verhevenheid, om den voet van den tempel te zien. Alles zal afgegraven moeten worden, voorzichtig, want de tempel staat op vele punten zeer krank. De zuidelijke nis bijv. is van binnen even krank als van buiten. Haast alle steenen zijn gebroken of stuk gesprongen. Juist omdat hier weinig aan den voet van den tempel is geruimd, bestaat er veel kans, dat er nog voldoende marquante stukken zullen worden gevonden om de restauratie van den tempel in teekening tot stand te brengen. Het ontwerp, in de volle teekeningen, zooals deze reeds vervaardigd kon worden, blijkt

zeer mooi te zijn geweest. Het was om zoo te zeggen een combinatie van de Tj. Kidal met de Tj. Toempang, maar zonder de groote voorsprongen aan den voorkant der terrassen. Het combinatie-werk is hier uiterst moeilijk. De tjandi is geheel opgezet in grootere en kleinere vlakke vierkante steenen, zonder sponningen, zonder zwaluwstaarten, zelfs zonder eiergaten. Met dit laatste worden bedoeld de putten onder en boven in de steenen aangebracht, om daarin een keisteen te leggen, die den bovenliggenden steen voor afschuiven bewaren moet, dus als sponning werkt. Daar de tempel alleen hoog bovenaan decoratief afgewerkt is, kan hier het fijnere ornament, dat anders, als de voegen willekeurig door de teekening heen loopen, veelvuldig een leiddraad is, alleen daar dienst doen. Hier kan eigenlijk alleen maar met de maten gewerkt worden. Hetgeen de Heer MELVILLE in dat opzicht reeds verricht had, verdient dan ook alle waardeering. De tempel staat zoo krank, dat het hier aanbeveling verdient alles wat aan den voet weggenomen wordt, dadelijk weer aan te vullen. Er wordt gewerkt met gleuven vertikaal op den tempel gericht. Om het gevaar is het terrein afgezet en de toegang verboden. Was in de oudere berichten reeds opgemerkt, dat boven de tempelkamer, in den toren, nog een (gesloten) kamer aanwezig was, van nog veel meer belang is, dat hier met zekerheid blijkt, dat ook de spits, het dak, hol gebouwd is geweest. Daarin vindt men hier nog een derde kamer. Men kan er zeker van zijn, dat met het voortzetten van het onderzoek ook bij alle andere grootere tjandi's hetzelfde zal worden aangetroffen. Het eigenaardige afbreken van de daken op Oost-Java, bijkans alle op dezelfde hoogte, wijst daar wel op. Tevens geeft het een aardigen kijk op wat op Midden-Java gevonden wordt, bijv. aan de Baraboedoer. In de groote klok daar vindt men twee kamers boven elkander, die beiden, toen het gebouw nog gaaf was, geheel afgesloten waren. Men heeft het volste recht te vragen, of ook deze inwendige uitsparingen niet hunne verklaring moeten vinden in de bouwtechniek. Wat van het eigenlijk gezegde dak nog staat, is decoratief geornamenteerd. De kalakoppen aan de 1e étage zijn slechts even opgezet of aangeduid. Die aan den toren zijn afgewerkt en remarkabel nieuwerwetsch. Het ornament aan het dak daarentegen is het tegenovergestelde, het is alsof men bij Amrawati is verplaatst. Men vindt er leeuwekoplijsten en makarastukken als daar, maar de applicatie is een andere, men mag wel zeggen een verkeerde. Het nieuwerwetsche in de kalakoppen te laten uitkomen vereischt een reeks prentjes, die intusschen tevens zouden laten zien, waaraan de eigenaardige hoorn bij die stukken van Oost-Java, die uit de wangen opschiet, zijn oorsprong te danken heeft. Het ouderwetsche van het ornament aan het dak zegt voor den ouderdom van de tjandi niets. Reeds de verkeerde

applicatie is voldoende om te doen begrijpen, dat hier opzettelijke verantiqueering heeft plaats gehad, of een poging om naar zulke Amrawatische modellen te werken. Het nieuwerwetsche in de kalakoppen zegt daarentegen veel, want daaruit blijkt, evenzeer als uit de combinatie van Tj. Toempang en Tj. Kidal in het projekt op te merken, dat Tj. Singasari jonger moet zijn dan beide deze andere tempels. Hierop wijst in dit geval ook wel het niet afgewerkt zijn van de tjandi. Anoesapati werd begraven in de Tj. Kidal, Wisnoewardhana in de Djadjagoe, d. i. Tj. Toempang, Çiwaboeddha, d. i. Krĕtanagara, te Toemapĕl, d. i. Singasari, maar eerst vrij lang na den val van die plaats of dat rijk. Men komt er van zelf toe te besluiten, dat men tijdens den val van Singasari bezig was deze tjandi af te werken; dat het werk door dien val gestaakt is; dat Krĕtanagara haar heeft laten bouwen; en dat hij daarom daar ook begraven is. Blijkens de Pararaton zou dan de naam van den grooten tempel te Singasari Poerwapatapan zijn geweest. Sedert het uitgeven van dat boek zijn er verschillende nieuwe gegevens aan den dag gekomen, en hebben mannen als KERN, ROUFFAER en KRAMP over enkele onderdeelen hunne meening nog geuit. Aan de hand van het gezamenlijk gewonnene zij hier, tot toelichting van het hier gezegde, volstaan met de volgende tabel.

Çaka	A.D.	
1172	(1250)	Wiṣṇoewardhana koning.
1176	(1254)	Krĕtanagara gezalfd.
1186	(1264)	Wiṣṇoewardhana treedt af; Krĕtanagara koning.
1191	(1269)	Oorkonde van Krĕtanagara.
1194	(1272)	Wiṣṇoewardhana sterft, bijgezet in de Tj. Toempang.
1200	(1278)	Bouw van het heiligdom Poerwapatapan te Toemapĕl, d. i. Singasari.
1202	(1280)	Kublai khan alleenheerscher in China.
1211	(1289)	Mengki, zijn gezant, op Java beleedigd.
1214	(1292)	Krĕtanagara sterft, Toemapĕl valt, Madjapahit gesticht.
1215	(1293)	De Chineesche expeditie op Java.
1216	(1294)	De Chineesche expeditie in China terug, Kublai khan sterft, zijn zoon volgt een geheel andere politiek, van daar dat nadere pogingen tot redres uitbleven; Krĕtaradjasa koning, en wel te Madjapahit, dat nu zijne plaats als residentie van den oppervorst van Java gaat innemen.
1217	(1295)	Krĕtaradjasa sterft, Djajanagara koning, Krĕtanagara bijgezet in Poerwapatapan, d. i. Singasari; opstand van Rangga Lawe.
1274	(1352)	Opschrift, dat zegt dat Krĕtanagara in 1214 stierf.
1284	(1362)	De Nâgarakrĕtâgama, die hetzelfde zegt.

De uitdrukking, die in de Pararaton gebezigd wordt, is: »Çrî Çiwabuddha dhinarma ring Tumapĕl, bhiṣekaning dharma ring Purwapatapan: hĕlĕt pitu-wĕlas tahun adĕging dharma lawan paranggalawe", of: »Çrî Çiwaboeddha werd bijgezet te Toemapĕl, waar het vrije heiligdom den naam Poerwapatapan kreeg; tusschen de oprichting van dat vrije heiligdom en den opstand van Rangga Lawe verliepen zeventien jaar." Zeventien jaar voor den opstand van Rangga Lawe, die in 1295 plaats had, brengt tot 1278. Dit jaar valt in de regeering van Krĕtanagara, die nu volgens de nieuwere gegevens geregeerd zou hebben van 1264 — 1292 A. D.

Tijdens het onderzoek van den voet van den tempel werden er verschillende Chineesche duiten gevonden. De Heer H. N. STUART, ambtenaar voor Chineesche zaken, had de welwillendheid dezen te identificeeren.

A.	Khai Yuan	Thoeng pao Thang	A. D. 621. (2 st.)
	Khian Yuan	Tsoeng pao Thang	A. D. 758—760. (2 st.)
	Sung Yuan	Thoeng pao Sung	A. D. 960—975.
	Thai Ping	Thoeng pao Sung	A. D. 976—984.
	Siang Foe	Thoeng pao Sung	A. D. 1008—1016.
	Thian Hi	Yuan pao Sung	A. D. 1017—1021.
	Tshih Phing	Yuan pao Sung	A. D. 1064—1067.
	Hi Ning	Yuan pao Sung	A. D. 1068—1078. (3 st.)
	Yuan Fung	Thoeng pao Sung	A. D. 1078 -1085.
	Yuan Yiu	Thoeng pao Sung	A. D. 1086—1094.
	Shao Shing	Yuan pao Sung	A. D. 1094—1098.
	Yuan Fu	Thoeng pao Sung	A. D. 1098—1101.
	Cheng Ho	Thoeng pao Sung	A. D. 1111—1118.
	Kia Ting	Yuan pao Nam Sung	A. D. 1208—1225.
	Yung Lok	Thoeng pao Ming	A. D. 1403—1425 (3 st.)
B.	V. O. C.		A. D. 1790 (2 st.)
	India Batav.		A. D. 1820.
	Nederl. Indië		A. D. 1837.

Uit het voorafgaande blijkt, dat men op deze Chineesche munten ten opzichte van den ouderdom van het bestaande gebouw geen gevolgtrekkingen maken kan.

Na de regelingen te hebben getroffen om het werk voort te zetten en den Heer MELVILLE de inlichtingen te hebben gegeven, die hem bij zijn moeilijken taak verder van nut konden zijn, ging de voorzitter nu naar Tj. *Pawon* (Kĕdoe), omdat daar nog een belangrijk stuk werk te verrichten viel.

Na het afkomen van het G. B. van 31 Maart 1901, No. 1, waarbij aan

den voorzitter der Commissie voor het oudheidkundig onderzoek, die toenmaals nog geen voorzitter van die Commissie was, omdat deze nog niet bestond, opgedragen werd, de aanwijzingen bij de Tjandi Mĕndoet te doen, die noodig zouden blijken te zijn voor den goeden voortgang van het werk, werd er dadelijk een nauwkeurig nagaan van al het voorhandene op het programma gezet, om zoo, als dit zou kunnen, te geraken tot een restauratie van het geheel. Met welken uitslag dat is geschied, met de goede hulp van de Heeren F. TH. ENGEL en P. J. VAN DER HAM, werd medegedeeld in de berichten over de tjandi te vinden in de Notulen van het Bat. Gen. van 1902 en 1903, en kon laatstelijk ook vermeld worden in het laatste driemaandelijksche rapport. Daar met een soortgelijk besluit, G. B. van 19 April 1903, No. 28, ook ten opzichte van Tjandi Pawon dezelfde moreele verantwoordelijkheid was opgelegd, was het besluit genomen ook voor deze tjandi hetzelfde werk te beproeven, dat indertijd niet begrepen was in de opdracht de maatregelen aan te geven tot behoud van deze oudheid, zooals zij toen stond. Ook hier moest het zijn een poging om uit te maken wat nog uit te vinden was, minstens de zekerheid te verkrijgen dat het gewenschte niet gevonden kon worden. Daar zag het ook hier naar uit. Wat gezocht moest worden, behalve dan enkele andere kleinigheden, was welke vorm het dak van dezen tempel had gehad en hoe dat geweest was. Van dat dak stond niets meer. Slechts enkele, zeer weinige, stukken waren er nog van voorhanden. A priori moest men zeggen dat de zaak hopeloos stond. Met de hulp van den Heer VAN DER HAM, die geregeld de teekeningetjes en de maten leverde van de gedeelten, zooals zij gaandeweg in aanmerking kwamen en in de onderzoeking begrepen werden, gelukte het op een bepaald punt licht te krijgen, met het gevolg, dat dat ook op andere punten kon worden gevonden, en dat na eenige dagen streng werk de eerste teekening van het dak, op de stukken, in elkander kon worden gezet. Een hoogst merkwaardige uitkomst bij dit onderzoek was, dat het dak noch achtkant, noch rond heeft gehad, dat het, al was het met klokken bezet, het type vertoont van de eenvoudigste, tevens als zoodanig veelvuldigste Dieng-daken. Deze uitkomst, die zeker allerminst te verwachten was, doet dan ook, van te voren, in voldoende mate, in allerlei opzichten, het voor velen vermoedelijk waarschijnlijk problematieke in de reconstructie zoo goed als te niet. Hier waren het, in tegenstelling met de methode, die bij het portaal van de Tjandi Mĕndoet gevolgd werd, de sierstukken, die het eerst in behandeling werden genomen. Deze werden in elkander gezet, gereconstrueerd en aangevuld met de er bij behoorende bases, om te zien hoeveel ruimte zij zouden vereischen. Daarop volgde het uitvinden van het gedeelte van het dak, dat de groote klok had gedragen, en

slechts deze, en dat bleek te bestaan uit een betrekkelijk klein vierkant met voorsprongen, juist zoo groot als de basis van de klok dit vereischte. Dit stuk had een uitspringende kroonlijst met een dragend en een afdekkend ogief, en moest dus ook een voet gehad hebben van ongeveer dezelfde afmeting. Aangezien boven aan het dak de voet gewoonlijk geen ogief met halfrond vertoont, is ook hier dit Perzisch beloop daar niet te verwachten, en moest er dus gekozen worden tusschen een voet met een enkel ogief of een voet met vertredingen (twee kleine boven één groote), zooals men bijv. in de gaanderijen van de Baraboedoer vindt. Het viel op, dat er maar zeer weinig klimmende ogiefsteenen voorhanden waren, wat de keuze zou hebben moeten brengen tot de laatste soort van voet. Hier verdiende die met het ogief echter de voorkeur, omdat een grooter breedte voor het grondvlak noodig was. De omvang hiervan was van te voren bepaald door dien van de kroonlijst van dit stuk. Op een soortgelijke wijze werd uitgevonden op wat voor soort van kleine onderbouwtjes de kleine klokken stonden. Vier der overgebleven stukken, die onwedersprekelijk aaneen sloten, wezen, met een vijfde, uit, dat zij op de ware hoeken stonden, en tusschen zich de ook voorhanden vier kĕbĕnpunten hadden, die op de voorsprongen moeten hebben gestaan. Een enorm ornamentstuk, een nisvormig kalamakara-ornament, met een kop in de nis, en daarbij behoorende hoekpalmetten, heeft zijn plaats slechts kunnen hebben dieper op het dak, dan die kleinere sierstukken, omdat het tegenover of voor die voorsprongen, zooals het ogief boven de hoofdkroonlijst dezen doet kennen, te breed zou zijn geweest, en ook omdat het geen sponning aan den onderkant vertoonde. Het moet dus op zich zelf reeds veilig gestaan hebben. De groote afmeting wijst uit, dat het slechts kan zijn geweest één der vier zijden van het onderstel, dat het torentje droeg, hetwelk de groote klok, tusschen de andere klokken en de kĕbĕnpunten, omhoog bracht. Dit alles werd, bij gedeelten, op schaal, op calqueerpapier gebracht, om het daarna bij een aanzichtsteekening van den tempel aan te passen. Om den hoek te vinden, waaronder het dak opliep, werd de lijn, gevormd door de helling van het enorme ogief boven de hoofdkroonlijst, doorgetrokken. Deze buitenlijn bleek parallel te loopen met de klimming van het gewelf, evenals bij de Tj. Mĕndoet, en ook wel elders. Bij het uitzetten van de calques op het zoo verkregen tableau kwam het aan den dag, dat er tusschen dat groote ogief en de bovenbeschreven onderdeelen van het dak nog een stuk moest ontbreken. Er lagen trouwens nog verschillende stukken van een platte kroonlijst op het erf, zonder afdekking, maar met een daarbij behoorend dragend ogief. Zij waren opzettelijk buiten de beschouwing gelaten, omdat aanvankelijk de veronderstelling, dat

